

:: અનુક્રમણિકા ::

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૧.	૮	૪૪	ઈતિહાસનાં અજવાળે	૧
૨.	૮	૨	ઈતિહાસનાં અજવાળે (૨)	૨
૩.	૮	૩	ઈતિહાસનાં અજવાળે (૩)	૫
૪.	૮	૪	ઈતિહાસનાં અજવાળે (૪)	૭
૫.	૮	૮	સાધકની મુંઝવણમાં માર્ગદર્શન	૯
૬.	૮	૧૨	ધાર્મિક ઉત્સવો-મહોત્સવો અંગે	૧૩
૭.	૮	૧૪	કર્તવ્ય પાલન	૧૫
૮.	૮	૧૫	કર્તવ્ય પાલન (૨)	૧૭
૯.	૮	૧૬	ભ્રમ-નિવારણ	૧૯
૧૦.	૮	૧૭	સ્વાધ્યાય અંગે શોચનીય સ્થિતિ	૨૧
૧૧.	૮	૧૯	પર્વોની મહત્તા ન ભૂલીએ	૨૩
૧૨.	૮	૨૦	પર્વોની મહત્તા ન ભૂલીએ (૨)	૨૪
૧૩.	૮	૨૨	જપ અંગે કેટલીક વિચારણા	૨૭
૧૪.	૮	૨૩	જપ અંગે કેટલીક વિચારણા (૨)	૨૯
૧૫.	૮	૨૬	સાધર્મિક-‘વાત્સલ્યમાં’ ઉત્સાહ દાખવો	૩૧
૧૬.	૮	૨૭	સમાજની મહાન સેવા	૩૩
૧૭.	૮	૨૮	જિન શબ્દનું રહસ્ય	૩૫
૧૮.	૮	૩૨	રસત્યાગ	૩૮
૧૯.	૮	૩૪	રસત્યાગ (૨)	૪૦
૨૦.	૮	૩૫	ધાર્મિક શિક્ષણની પરિસ્થિતિ...	૪૨
૨૧.	૮	૩૬	રાષ્ટ્રપતિએ આપેલી મહાવીર પ્રભુને અંજલિ	૪૪
૨૨.	૮	૩૭	એક આવકારદાયક યોજના	૪૬
૨૩.	૮	૪૦	યોગસાધના	૪૮
૨૪.	૮	૪૧	શું આ પ્રશ્ન મહત્ત્વનો નથી ?	૫૦
૨૫.	૮	૪૨	ધર્મપ્રચારનાં આવશ્યક અંગો	૫૨
૨૬.	૮	૪૩	જૈનાશ્રિત ચિત્રકલા	૫૪
૨૭.	૮	૪૪,૪૫	સુધારણાની સાચી દિશા	૫૬
૨૮.	૮	૪૬	ઉગરવું હોય તો જૈન સંસ્કૃતિ અપનાવો	૫૮
૨૯.	૧૦	૨	ચોરવૃત્તિને દૂર કરો !	૬૦
૩૦.	૧૦	૪	તીર્થયાત્રા	૬૨
૩૧.	૧૦	૫	તીર્થયાત્રા (૨)	૬૩
૩૨.	૧૦	૬	સંઘપતિ કેવા હોય ?	૬૬
૩૩.	૧૦	૭	સંઘપતિ કેવા હોય ? (૨)	૬૭
૩૪.	૧૦	૮	શું આપણા ધાર્મિક હિતો સલામત છે ?	૭૦
૩૫.	૧૦	૯	શું આપણા ધાર્મિક હિતો સલામત છે ? (૨)	૭૧
૩૬.	૧૦	૧૦	શું આપણા ધાર્મિક હિતો સલામત છે ? (૩)	૭૩
૩૭.	૧૦	૧૧	પાઠશાળાના કાર્યવાહકોની જવાબદારી	૭૫
૩૮.	૧૦	૧૨	ચારિત્રનિર્માણનું પ્રથમ પગથિયું	૭૭
૩૯.	૧૦	૧૩	સદ્વિચારોનું સેવન	૭૯
૪૦.	૧૦	૧૪	સદ્વિચારોનું સેવન (૨)	૮૦
૪૧.	૧૦	૧૫	પ્રશસ્ત વાણીવ્યવહાર	૮૩
૪૨.	૧૦	૧૬	પ્રશસ્ત વાણીવ્યવહાર (૨)	૮૪
૪૩.	૧૦	૧૭	આફતો ટાળવાનો સાચો ઉપાય	૮૭
૪૪.	૧૦	૧૯	શેઠ માણેકલાલ યુનીલાલનું ભાષણ	૮૯
૪૫.	૧૦	૨૦,૨૧	ભવનિર્વેદ એ ભગવદ્ બહુમાન...	૯૧
૪૬.	૧૦	૨૨	જૈન ધર્મની ભક્તિપ્રધાનતા	૯૪

(G)

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૪૭.	૧૦	૨૩	જૈન ધર્મની ભક્તિપ્રધાનતા (૨)	૯૫
૪૮.	૧૦	૨૪	જૈન ધર્મની ભક્તિપ્રધાનતા (૩)	૯૭
૪૯.	૧૦	૨૫	જ્ઞાન ખજાનાનો લાભ લ્યો	૯૯
૫૦.	૧૦	૨૬	જ્ઞાન ખજાનાનો લાભ લ્યો (૨)	૧૦૦
૫૧.	૧૦	૨૭	જ્ઞાન ખજાનાનો લાભ લ્યો (૩)	૧૦૨
૫૨.	૧૦	૨૮	સર્વ ધર્મ સમભાવ અંગે...	૧૦૪
૫૩.	૧૦	૨૯	સર્વ ધર્મ સમભાવ અંગે... (૨)	૧૦૫
૫૪.	૧૦	૩૦	પ્રાથમિક શિક્ષણની જરૂર	૧૦૮
૫૫.	૧૦	૩૧	માતાપિતાની સેવાભક્તિ	૧૧૧
૫૬.	૧૦	૩૨	કેટલીક મનનીય વિચારણા	૧૧૩
૫૭.	૧૦	૩૩	કેટલીક મનનીય વિચારણા (૨)	૧૧૫
૫૮.	૧૦	૩૪	કેટલીક મનનીય વિચારણા (૩)	૧૧૬
૫૯.	૧૦	૩૬	જૈન ધર્મ સંબંધી માહિતી...	૧૧૯
૬૦.	૧૦	૩૭	જૈન ધર્મ સંબંધી માહિતી... (૨)	૧૨૦
૬૧.	૧૦	૩૮	ભારત બહાર જૈન ધર્મનો પ્રચાર	૧૨૩
૬૨.	૧૦	૩૯	જૈન ધર્મ સહુ પાળી શકે એવો છે	૧૨૫
૬૩.	૧૦	૪૦	જૈન ધર્મ સહુ પાળી શકે એવો છે (૨)	૧૨૬
૬૪.	૧૦	૪૨	પાર્શ્વનાથકા ચાતુર્થમિ ધર્મ	૧૨૯
૬૫.	૧૦	૪૩	પાર્શ્વનાથકા ચાતુર્થમિ ધર્મ (૨)	૧૩૦
૬૬.	૧૦	૪૬,૪૭,૪૮	પાર્શ્વનાથકા ચાતુર્થમિ ધર્મ (૩)	૧૩૩
૬૭.	૧૦	૪૫	જૈન તીર્થો અંગે રાજસ્થાનમાં પરિસ્થિતિ	૧૩૫
૬૮.	૧૧	૨	લોકપ્રિયતા	૧૩૭
૬૯.	૧૧	૩	શું શોક-ઉદ્વેગ એ મોટો દુર્ગુણ છે ?	૧૩૯
૭૦.	૧૧	૪	દેવનાર કતલખાના અંગે જાહેર નમ્ર વિનંતી	૧૪૧
૭૧.	૧૧	૫	પ્ર.- જીવનમાં ધર્મની શી જરૂર છે ?	૧૪૫
૭૨.	૧૧	૭	બીજાને સારું મનાવવાના પાપમાં	૧૪૭
૭૩.	૧૧	૮	ધર્મ-ઉત્સાહ કેમ વધે ?	૧૪૯
૭૪.	૧૧	૯	મૃત્યુ સુધારવા શું કરવું ?	૧૫૧
૭૫.	૧૧	૧૦	ભાગ્ય : ડાંડ છોકરો અને નવો છોકરો	૧૫૩
૭૬.	૧૧	૧૧	દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર સાચા રાગ માટે	૧૫૫
૭૭.	૧૧	૧૨	ઉત્તમતા અને સમ્યગ્દર્શનનો એક ઉપાય	૧૫૭
૭૮.	૧૧	૧૩	ધર્મ સાધનાનું એક પ્રેરક તત્ત્વ	૧૬૧
૭૯.	૧૧	૧૪	દુઃખ ન લાગવાની ચાવી	૧૬૩
૮૦.	૧૧	૧૫	મુંઝવણ વખતે તાત્ત્વિક વિચારણા	૧૬૫
૮૧.	૧૧	૧૬	મીઠાં સંભારણાં : અમર આનંદ	૧૬૭
૮૨.	૧૧	૧૭	અભાગિયા અને ભાગ્યશાળી	૧૬૯
૮૩.	૧૧	૧૮	ધર્મ આચરવા છતાં ધર્મનું જોર કેમ નહિ ?	૧૭૧
૮૪.	૧૧	૧૯	જીવન શું ?	૧૭૪
૮૫.	૧૧	૨૧	ધર્મની અવિચ્છિન્ન પરંપરા...	૧૭૭
૮૬.	૧૧	૨૨	દંષ્ટિ સંશોધન અને અજ્ઞાત સાધનાઓ	૧૮૦
૮૭.	૧૧	૨૩	વાસનાક્ષયનું અતિ જરૂરી કર્તવ્ય	૧૮૩
૮૮.	૧૧	૨૪	ઉન્નતિ માટે એક અતિ આવશ્યક તત્ત્વ	૧૮૬
૮૯.	૧૧	૨૫	ઉન્નતિ માટે એક અતિ આવશ્યક તત્ત્વ (૨)	૧૮૭
૯૦.	૧૧	૨૬	‘હું એ તમે ?’ કે ‘તમે એ હું ?’	૧૯૦
૯૧.	૧૧	૨૭	સંતાપ ટાળવાની અદ્ભુત ચાવી	૧૯૨
૯૨.	૧૧	૨૮	સમ્યગ્દર્શનનો એક ઉપાય	૧૯૪
૯૩.	૧૧	૨૯	ચિત્તરત્નની મહામૂડી	૧૯૬
૯૪.	૧૧	૩૦	સાચા સ્નેહી બનો	૧૯૮

(H)

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૯૫.	૧૧	૩૧	એક કલ્યાણમિત્રને પ્રેરણા-પત્ર	૨૦૦
૯૬.	૧૧	૩૨	પાયાથી પરાકાષ્ટાની સાધનાઓ	૨૦૨
૯૭.	૧૧	૩૩	પાયાથી પરાકાષ્ટાની સાધનાઓ (૨)	૨૦૪
૯૮.	૧૧	૩૪	ગુણસ્થાનકમાં ઊંચે ઊંચે ચઢવા,	૨૦૬
૯૯.	૧૧	૩૬	સ્વાર્થીની કરુણ દશા	૨૦૮
૧૦૦.	૧૧	૩૭	શક્તિ, સ્ફુર્તિ અને શાંતિનાં અનુપમ સાધન	૨૧૦
૧૦૧.	૧૧	૩૮	સહશિક્ષણ અને કોલેજની કેળવણી	૨૧૨
૧૦૨.	૧૧	૩૯	ભવ્યત્વનો મહત્ત પાસપોર્ટ	૨૧૬
૧૦૩.	૧૧	૪૦	નવકાર શું છે ?	૨૧૮
૧૦૪.	૧૧	૪૧	ધ્યાન-સમભાવ-કરુણાભાવ કયાં ?	૨૨૧
૧૦૫.	૧૧	૪૨	નાથને ભુલાવનાર લોથ	૨૨૪
૧૦૬.	૧૧	૪૪, ૪૫	પર્યુષણા પર્વમાં વ્યાપ્ત ઉપશમ	૨૨૭
૧૦૭.	૧૧	૪૩	શિક્ષણ-શિખામણ કેમ અપાય ?	૨૩૦
૧૦૮.	૧૧	૪૬	શિક્ષણ-શિખામણ કેમ અપાય ? (૨)	૨૩૨
૧૦૯.	૧૧	૪૭, ૪૮	શિક્ષણ-શિખામણ કેમ અપાય ? (૩)	૨૩૪
૧૧૦.	૧૨	૨	આત્માનો ખોરાક અને ઔષધ	૨૩૭
૧૧૧.	૧૨	૩	દુન્યવી બાજતોમાં લયલીનતાનો રોગ	૨૪૦
૧૧૨.	૧૨	૪	જૈન સંઘના ઉદયમાં અવરોધક તત્ત્વ	૨૪૨
૧૧૩.	૧૨	૫	જૈન સંઘના ઉદયમાં અવરોધક તત્ત્વ (૨)	૨૪૪
૧૧૪.	૧૨	૬	ચાર શરણાંના સ્વીકારનું રહસ્ય	૨૪૮
૧૧૫.	૧૨	૭	ભવિતવ્યતા અને પુરુષાર્થ	૨૫૦
૧૧૬.	૧૨	૮	ભવિતવ્યતા અને પુરુષાર્થ (૨)	૨૫૨
૧૧૭.	૧૨	૯	ભવિતવ્યતા અને પુરુષાર્થ (૩)	૨૫૩
૧૧૮.	૧૨	૧૦	લહાવા કયાં લુંટવા ?	૨૫૬
૧૧૯.	૧૨	૧૧	જીવન માટી થતું અટકાવો	૨૫૯
૧૨૦.	૧૨	૧૨	વિવિધ ધર્મો અને ધર્મની તકો	૨૬૨
૧૨૧.	૧૨	૧૩	વિવિધ ધર્મો અને ધર્મની તકો (૨)	૨૬૪
૧૨૨.	૧૨	૧૪	વિવિધ ધર્મો અને ધર્મની તકો (૩)	૨૬૬
૧૨૩.	૧૨	૧૫	શરીર અને આત્માના વિચાર	૨૬૯
૧૨૪.	૧૨	૧૬	શરીર અને આત્માના વિચાર (૨)	૨૭૧
૧૨૫.	૧૨	૧૭	શરીર અને આત્માના વિચાર (૩)	૨૭૩
૧૨૬.	૧૨	૧૮	દુઃખ અને દૂષિતમનનો નાશક સમય	૨૭૬
૧૨૭.	૧૨	૧૯	વીતરાગ મિલનની આડે દિવાલો	૨૭૮
૧૨૮.	૧૨	૨૦	વીતરાગ મિલનની આડે દિવાલો (૨)	૨૮૦
૧૨૯.	૧૨	૨૧	વીતરાગ મિલનની આડે દિવાલો (૩)	૨૮૨
૧૩૦.	૧૨	૨૨	જડ જીવનની આંધીથી કેમ બચાય ?	૨૮૫
૧૩૧.	૧૨	૨૩	જડ જીવનની આંધીથી કેમ બચાય ? (૨)	૨૮૭
૧૩૨.	૧૨	૨૪	અનિવાર્ય શિક્ષણ વચ્ચે	૨૮૯
૧૩૩.	૧૨	૨૫	સંઘરત્ન શ્રી રમણભાઈ	૨૯૧
૧૩૪.	૧૨	૨૮	સુખ અને સાત્ત્વિકતાની ચાવી	૨૯૪
૧૩૫.	૧૨	૨૯	નકા વિનાનો વેપાર	૨૯૭
૧૩૬.	૧૨	૩૦	સંસ્કૃતિ કયાં ?	૩૦૦
૧૩૭.	૧૨	૩૧	કેટલીક હકીકત અને દર્શનમાં ભેદ	૩૦૨
૧૩૮.	૧૨	૩૪	પરમાત્મા સાથે સીધો સંબંધ	૩૦૪
૧૩૯.	૧૨	૩૫	પરમાત્મા સાથે સીધો સંબંધ (૨)	૩૦૬
૧૪૦.	૧૨	૩૬	પદાર્થ જોવાની દૃષ્ટિ	૩૦૮
૧૪૧.	૧૨	૩૭	મહાન બનવું છે ?	૩૧૦

૧ ઇતિહાસનાં અજવાળે

(૧)

અઢારમી સદીના અંત ભાગે યુરોપિયન વિદ્વાનોએ ભારતવર્ષનો ઇતિહાસ લખવાની શરૂઆત કરી. તેમની દષ્ટિએ બૌદ્ધ, બ્રાહ્મણ અને ઇસ્લામ એ ભારતના મુખ્ય ધર્મો હતા અને તેજ ભારતનો ભૂતકાળ તથા વર્તમાન કાળ રજૂ કરતા હતા, એટલે તેમણે જૈન ધર્મની ખાસ નોંધ લીધી નહિ. આ લોકો એમ માનતા હતા કે ‘ભારતના લોકોને ઇતિહાસની કોઈ ગમ ન હતી, એટલે તેમણે ઐતિહાસિક નોંધો રાખેલી નથી’ તેથી તેમણે ભારતનો ઇતિહાસ લખવાનાં જે સાચાં સાધનો હતાં, તેના તરફ દષ્ટિ જ દોડાવી નહિ અને તે માટે પૂર્વકાળના પ્રવાસી વગેરે પરદેશી લેખકોએ જે કંઈ લખ્યું હતું તે પરથી ઇતિહાસની સંકલ્પના કરવા માંડી.

તેમણે આ પ્રકારના જે લેખકો ઉપર આધાર રાખ્યો હતો, તે મુખ્યત્વે નીચે મુજબ હતા, (૧) જૂના ગ્રીક લેખકો કે જે સિકંદર સાથે આ દેશમાં આવ્યા હતા કે અહીંના રાજદ્વારી પ્રતિનિધિ તરીકે કામ કરતા હતા. જેમ મેગેસ્થનિસ (ઈ.સ. પૂર્વે ૩૦૫), (૨) ચીનના યાત્રીઓ જેવા કે ફા-હી-યાન (ઈ.સ. ૪૦૦), હ્યુ યેન સંગ (ઈ.સ. ૬૨૯ થી ૬૪૫), ઇત્સીંગ (ઈ.સ. ૬૯૫), (૩) આરબ વ્યાપારીઓ કે જે ૮મી થી ૧૫મી સદી સુધી દક્ષિણ ભારત સાથે વ્યાપાર કરતા હતા. (૪) અન્ય પ્રવાસીઓ જેમ કે બેરુની (ઈ.સ. ૧૦૦૦), માર્કો પોલો (ઈ.સ. ૧૨૮૮ થી ૧૨૯૩), ઇબ્ન બટુટા (ઈ.સ. ૧૩૨૫), (૫) સત્તરમી સદી અને તે પછીના યુરોપિયન પ્રવાસીઓ જેવા કે ટેરી, બર્નાયર, ટ્રાવેર્નિયર, મનુક્કી, પિટર મનડે વિગેરે.

આમાંથી ગ્રીક લેખકોનાં લખાણો મોટા ભાગે નાશ પામ્યાં હતાં અને તેના છુટા છવાયા ટુકડાઓ જ ઉપયોગમાં લેવાયા હતા. ચીની યાત્રીઓ મુખ્યત્વે બૌદ્ધ હતા અને તેમનો મુખ્ય રસ બૌદ્ધ ધર્મને લગતી નોંધો લેવાનો હતો. મુસલમાન લેખકોનું પણ એમ જ હતું. યુરોપિયન મુસાફરો આ દેશના લોકોના વિશેષ સંપર્કમાં આવ્યા ન હતા, તેમને અહીંની ભાષાનું પણ વિશેષ જ્ઞાન ન હતું, એટલે તેમણે ઉપરછલ્લી તપાસમાં જે કાંઈ જાણ્યું તે લખ્યું અને તેમાં અનેક છબરડા વાળ્યા. પરંતુ રાજ્યકર્તાઓના આશ્રયને લીધે આ હેવાલો પ્રામાણિક મનાયા અને ભારતનું સાચું દર્શન એમાં જ થતું હતું, એવો પ્રચાર જોશબંધ ચાલ્યો.

આ સંયોગોમાં કોઈકે એમ લખ્યું કે ‘જૈન ધર્મ એ બૌદ્ધ ધર્મની જ એક શાખા છે;’ તો કોઈએ લખ્યું કે ‘તે હિંદુ ધર્મનો એક ભાગ છે.’ કોઈકે તો શ્રી મહાવીર સ્વામીના માતાપિતાનાં નામમાં પણ ગોટાળો કર્યો; તો કોઈએ શ્રી મહાવીર સ્વામીના પ્રથમ શિષ્ય શ્રી ગૌતમસ્વામીને ગૌતમબુદ્ધ ઠરાવી તેમના શિષ્ય તરીકે પણ જાહેર કર્યા.

એ સમય જ એવો હતો કે ભારતના વિદ્વાનોની વાતને મહત્ત્વ આપવામાં આવતું ન હતું અને યુરોપિયન વિદ્વાનોને મહત્ત્વ આપવામાં આવતું હતું, પછી તેના લખાણો ગમે તેવાં હોય.

આ લેખકોએ જૈન ધર્મ વિષે જે જાતજાતની ભ્રાંતિ ફેલાવી હતી, તેનું નિવારણ સહુથી પહેલાં જર્મનીના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન ડૉ. હર્મન યાકોબીએ કર્યું. તેમણે સપ્રમાણ ચર્ચા કરીને એ વાત સિદ્ધ કરી આપી કે જૈન ધર્મ એ હિંદુ ધર્મ કે બૌદ્ધધર્મની શાખા નથી પણ એક સ્વતંત્ર ધર્મ છે, અને તે બૌદ્ધ ધર્મ કરતાં પણ વધારે જૂનો છે. ‘ધી સેકેડ બુક ઓફ ધી ઇસ્ટ’ નામની ગ્રંથમાળામાં તેમણે જૈન સૂત્રોના ભાષાંતર પ્રકટ કરતી વખતે વિશદ પ્રસ્તાવના લખી તેમાં એ પણ સિદ્ધ કર્યું કે ‘પાર્શ્વનાથ એક ઐતિહાસિક પુરુષ હતા.’

આજે તો અનેક વિદ્વાનોએ આ વાત માન્ય રાખી છે અને કેમ્બ્રીજ હિસ્ટરી ઓફ ઇન્ડિયા (પૃ. ૧૫૩), હામ્સવર્થ હિસ્ટરી ઓફ ધી વર્લ્ડ (વો. બીજું પૃ. ૧૧૯૮), તથા એન્સાઈક્લોપીડિયા ઓફ રીલિજિયન એન્ડ ઓથરકસ (વો. ૭) વગેરે પ્રમાણભૂત ગણાતા ગ્રંથોમાં પણ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની એક ઐતિહાસિક પુરુષ તરીકે નોંધ લેવામાં આવી છે. પરંતુ દિલગીરીની વાત એટલી જ છે કે હજી આપણા દેશમાં ચાલતાં ઇતિહાસના પુસ્તકોમાં આ વસ્તુની નોંધ લેવામાં આવી નથી.

હવે તો શ્રી અરિષ્ટનેમિ ભગવાનને પણ ઐતિહાસિક માન્યતા મળી ચૂકી છે, તેના પ્રમાણો વગેરે આગામી લેખમાં જોઈશું.

૨ ઇતિહાસનાં અજવાળે

(૨)

શ્રી અરિષ્ટનેમિ ભગવાનની ઐતિહાસિકતા

ડૉ. રાધાકૃષ્ણન્ ઇન્ડિયન ફિલોસોફી વોલ્યુમ ૧ લાના પૃ. ૨૮૭ પર લખે છે કે ‘These is no doubt that Jainism prevailed even before

Vardharmam or Parswanath, The Yajurved mentions the names of Three Tirthankars Risabha, Ajitnath and Aristnemi. The Bhagwat Puran endorses the view that Risabha was the founder of Jainism.' વર્ધમાન તથા પાર્શ્વનાથની પહેલાં જૈન ધર્મ પ્રચલિત હતો એ બાબતમાં કોઈ શંકા નથી. યજુર્વેદમાં ઋષભ, અજિતનાથ તથા અરિષ્ટનેમિ એ ત્રણ તીર્થંકરોનાં નામનો નિર્દેશ મળે છે. ઋષભ જૈનધર્મના સંસ્થાપક હતા એ મતને ભાગવત પુરાણ સંમતિ આપે છે.

સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન ડૉ. નાગેન્દ્રનાથ બસુ હરિવંશ પુરાણની અંગ્રેજી પ્રસ્તાવનામાં લખે છે કે શ્રી પાર્શ્વનાથની પહેલાં થઈ ગયેલા જૈનોના બાવીસમાં તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથ શ્રી કૃષ્ણના ભત્રીજા હતા. આપણે જો શ્રી કૃષ્ણને ઐતિહાસિક માનીએ તો શ્રી નેમિનાથ પ્રભુને તેમના સમકાલીન એક ખરા અને ઐતિહાસિક પુરુષ ન માનવાનું કોઈ કારણ નથી.

ડૉ. કુહરરે એપીગ્રાફિકા ઈટાલિયાના પ્રથમ ભાગમાં પૃ. ૩૮૯ અને બીજા ભાગમાં પૃ. ૨૦૬-૭ માં જણાવ્યું છે કે, જૈનોના બાવીસમાં તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથ પ્રભુને હવે ઐતિહાસિક વ્યક્તિ માનવામાં આવે છે.

પ્રો. એલ.ડી. બાર્નેટ એન્સીયન્ટ મીડ-ઈડિયન ક્ષત્રિય કાઈબ્સના પહેલા વોલ્યુમની પ્રસ્તાવનામાં આવો જ અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે.

મી.કાર્વા ભગવદ્ ગીતાના પરિશિષ્ટમાં જણાવે છે કે “નેમિનાથ શ્રી કૃષ્ણના ભત્રીજા હતા, જ્યારે બાવીસમાં તીર્થંકર શ્રીકૃષ્ણના ભત્રીજા હતા, ત્યારે આગળના ૨૧ તીર્થંકરો કેટલા પુરાણા હશે તેની પાઠકો કલ્પના કરી લે.”

અહીં કોઈને એમ લાગે કે આતો એક પ્રકારના તર્ક છે. તેમાં ઐતિહાસિક પ્રમાણ શું? તો એ પ્રમાણ પણ પ્રાપ્ત થઈ ચૂક્યું છે. કાશી-હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રાધ્યાપક ડૉ. પ્રાણનાથ વિદ્યાલંકાર એક જાણીતા શોધક છે. તેમને સૌરાષ્ટ્રમાંથી એક તામ્રપટ્ટ મળી આવ્યું છે કે જે બાબિનોનિયન રાજા નેબુજદ્નાર (ઈ.સ. પૂર્વે ૧૧૪૦)ના સમયનું છે, અને રોમન લિપિમાં લખાયેલું છે. તેમણે આ તામ્રપટ્ટ અંગે ધી ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયાના તા. ૧૯મી માર્ચ ૧૯૩૫ના અંકમાં એક લેખ લખતાં જણાવ્યું હતું કે તામ્રપટ્ટમાં નીચે પ્રમાણે લખાણ છે; ઉક્ત રાજા નેબુજદ્નાર કે જે સુ (સુમેર) જાતિનો છે અને જે રેવાનગર (કાઠિયાવાડ)નો રાજા છે, તે યદુરાજનાં સ્થાને (દ્વારકા) આવ્યો. તેણે મંદિર બંધાવ્યું છે, તેમાં પૂજા કરી છે અને રૈવતગિરિના શાશ્વત અધિષ્ઠાયક નેમિ પ્રભુના અંગે આ સાલિયાણું ચાલુ કરેલ છે.

ડૉ. પ્રાણનાથ કહે છે કે ‘આ લેખ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ અતિ મહત્વનો છે

અને તેમાં નેમિપ્રભુનું નામ આવે છે, એટલે તે જૈન ધર્મની અતિ પ્રાચીનતા સાબિત કરે છે.’

શ્રીનેમિનાથ પ્રભુનાં ત્રણ કલ્યાણકો રૈવતગિરિ પર થયાં, તેથી રૈવતગિરિને આપણે શ્રી નેમિનાથ પ્રભુનું ખાસ તીર્થ માન્યું છે, અને આજ પર્યંત તેની યાત્રામાં જીવનની કૃતકૃત્યતા લેખી છે. ઉપર્યુક્ત તામ્રપટે આપણી આ માન્યતાને યથાર્થ પુરવાર કરી છે.

ઋગ્વેદ તથા યજુર્વેદમાં નીચેનો મંત્ર આવે છે;

સ્વસ્તિ ન ઇન્દ્રો વૃદ્ધશ્રવાઃ સ્વસ્તિ નઃ પૂષા વિશ્વવેદાઃ । સ્વસ્તિ નસ્તીક્ષ્યો અરિષ્ટનેમિઃ સ્વસ્તિ નો બૃહસ્પતિર્દધાતુ ॥

અહીં અરિષ્ટનેમિનો જે ઉલ્લેખ છે તે જૈનોના બાવીસમા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથનો છે એવો અભિપ્રાય સ્વામિ વિરુપાક્ષ વડિયાર એમ.એ. વેદાંતરત્ન તથા બીજા પણ વિદ્વાનો ધરાવે છે.

હિંદુ પુરાણો, રામાયણ, મહાભારત, વેદ વગેરેનો અભ્યાસ કરતાં અન્ય તીર્થંકરોની પ્રાચીનતાનાં પ્રમાણો પણ મળી આવે છે, તે હવે પછી જોઈશું.

U V

પ્રસન્નતાની ચાવી

એકવાર એક મુનિએ પ્રશ્ન પૂછ્યો : “ગુરુદેવ ! સદા પ્રસન્ન રહેવાની ચાવી શું ?”

ગુરુદેવે કહ્યું : “જવાબ સાવ સહેલો છે. તમારી પ્રસન્નતાની ચાવી તમારી પાસે જ છે. પ્રસન્ન રહેવા માટે તમારે ૨૪ કલાકના દિવસમાં તમારી સમક્ષ ૨૮ કલાકનું કામ રાખવું. અર્થાત્ તમારે તમારી જાતને સતત સત્કાર્યોમાં યોજી રાખવી. નવરું મન એ શેતાનનું કારખાનું છે. મનને જ્ઞાનાદિ અનેકાનેક સત્કાર્યોમાં જોડાયેલું રાખીએ એટલે એને અંટશંટ વિચારો કરવાનું મળે જ નહિ. મન સદા પ્રસન્ન જ રહે. મનની પ્રસન્નતા જેવું સુખ બીજું શું હોઈ શકે ? એમની આ વાત ‘પરોપદેશે પાંડિત્યમ્’ જેવી નહિ પણ સ્વયં જીવનમાં આચરણ પામેલી હતી. ક્ષણ-ક્ષણનો સદુપયોગ કરી લેવાની એમની કાળજી ખરેખર નોંધપાત્ર હતી.

W X

--“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાર

૩ ઈતિહાસનાં અજવાળે

(૩)

પ્રથમ કેટલાક એમ માનતા હતા કે ૨૪ તીર્થંકરોની વાત પૌરાણિક છે, અર્થાત્ એ નામો કલ્પિત છે, માત્ર તેમાંનું છેલ્લું નામ શ્રી વર્ધમાન-મહાવીર જ ઐતિહાસિક છે. પરંતુ ઐતિહાસિક શોધખોળ આગળ વધી ને એ ભ્રમ ભાંગ્યો. બૌદ્ધ જાતકોમાં અનેક સ્થળે શ્રી પાર્શ્વનાથ અને તેમણે પ્રવતવિલા ચાતુર્યામિ ધર્મનો ઉલ્લેખ મળવા લાગ્યો, એટલે શ્રી પાર્શ્વનાથ ખરેખર ઐતિહાસિક પુરુષ સિદ્ધ થયા. ત્યારપછી સૌરાષ્ટ્રના તામ્રપત્ર વગેરેથી શ્રી અરિષ્ટનેમિ ભગવાનને ઐતિહાસિક પુરુષની માન્યતા મળી. આમ ચોવીસમાંના છેલ્લા ત્રણ ઐતિહાસિક સિદ્ધ થયા, એટલે વિદ્વાનોને લાગવા માંડ્યું છે કે કદાચ આગળના તીર્થંકરો પણ ઐતિહાસિક હોય.

જે વિદ્વાનો તટસ્થભાવે અને પ્રામાણિકપણે ઐતિહાસિક શોધખોળો કરે છે તે પરંપરાગત ચાલી આવતી કોઈ વાતને એકદમ ખોટી કહી ધુતકારી કાઢતા નથી. અનુભવે તેમને શીખવ્યું છે કે તેમાં ઘણું તથ્ય હોય છે, તેથી તેનો સંભાળપૂર્વક અભ્યાસ કરવો. આ રીતે ૨૪ તીર્થંકરોની માન્યતા પરંપરાગત ચાલી આવે છે અને તેમાંના ત્રણ તીર્થંકરો ક્રમશઃ ઐતિહાસિક સિદ્ધ થયા છે, એટલે બીજા પણ અવશ્ય થયેલા હોવા જોઈએ, એમ માનવું જ વધારે ડહાપણભરેલું છે.

મહાભારતની ઘટનાને વિદ્વાનોએ ઐતિહાસિક માની છે, પણ તેનો કાલનિર્ણય ઘણો વિવાદાસ્પદ રહ્યો છે. ઈ.સ. પૂર્વે ૯૫૦ થી માંડી ઈ.સ. પૂર્વે ૩૧૦૨ સુધીનો સમય તે માટે દર્શાવવામાં આવે છે. એટલે શ્રી પાર્શ્વનાથનો સમય જેમ ઈ.સ. પૂર્વે ૮૭૭ થી ૭૭૭ નો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે, તેમ શ્રી અરિષ્ટનેમિનો સમય હજી સુધી નિર્ણય કરી શકાયો નથી, પણ સંભવ છે કે મહાભારતનો આખરી સમય નિર્ણય થઈ જતાં શ્રી અરિષ્ટનેમિનો સમય-નિર્ણય પણ થઈ જશે.

એકવીસમા તીર્થંકર શ્રી નમિનાથ સંબંધમાં ખુદ જૈન શાસ્ત્રોમાં પણ બહુ ઓછી હકીકત મળે છે, આમ છતાં ‘નાથ’ સંપ્રદાયમાં આજે નમિનાથી અને પારસનાથી આવી બે શાખા ચાલે છે અને તેનો વિશેષ પ્રચાર બંગાળમાં છે. આ સંપ્રદાયો મુખ્યત્વે યોગસાધના સાથે વિશેષ સંબંધ ધરાવે છે અને જૈન તીર્થંકરો

બધા જ યોગસાધક હતા તથા તેમનાં નામની પાછળ પણ નાથ શબ્દ લગાડવામાં આવે છે, એટલે વિદ્વાનોએ આ બાબતમાં ઊંડા ઊતરીને એ નિર્ણય કરવાનો રહ્યો કે નમિનાથી સંપ્રદાય અને પારસનાથી સંપ્રદાય ખરેખર ક્યારે ચાલ્યા અને કોનાથી ચાલ્યા ?

રામાયણ આજે ભારતમાં ઘણું વંચાય છે, પણ બધા વિદ્વાનો રામને ઐતિહાસિક વ્યક્તિ માનતા નથી. કેટલાક તેમને માત્ર વાલ્મીકિની કલ્પના માત્ર જ લેખે છે, પરંતુ જૈન શાસ્ત્રોએ પણ રામની વાત જ સ્વીકારી છે, એટલે તે ઐતિહાસિક હોવા જોઈએ એ નિશ્ચિત છે; વળી રામાયણનો રચના-કાળ અને વિમલસૂરિ-વિરચિત પઠમ ચરિયં નો રચનાકાળ લગભગ સમાન છે, એટલે તેમણે રામાયણમાંથી આ હકીકતો લીધી નથી, પણ તેમની પાસે પરંપરાગત જે વસ્તુ આવી તેમાંથી લીધેલી છે; તાત્પર્ય કે રામ ઐતિહાસિક હતા, એમ માનવું યુક્તિયુક્ત છે.

રામાયણના બાલકાંડમાં ચૌદમા સર્ગમાં એવો ઉલ્લેખ આવે છે કે દશરથે શ્રમણનો સત્કાર કર્યો, ભૂષણ વગેરે ટીકાકારો તેને જૈન સાધુ હોવાનું માને છે.

જૈન રામાયણમાં ઘણી વસ્તુઓ વાલ્મીકિના રામાયણ કરતાં જુદી પણ પડે છે. તેમાંથી એક વસ્તુ એ કે રાવણ જૈનધર્મી રાજા હતો અને તે જિનેશ્વરની ભક્તિ ઘણા ભાવથી કરતો. એ રીતે તેણે તીર્થંકર નામ કર્મ બાંધ્યું હતું. બીજું વાલ્મીકિ રામાયણમાં રાવણને રાક્ષસ તરીકે વર્ણવવામાં આવ્યો છે, પણ જૈન રામાયણમાં તેને વિદ્યામાનવ તરીકે ‘રાક્ષસ’ નામના વંશનો રાજા કહેવામાં આવ્યો છે; અને તે વંશના ઘણા ખરા જૈન ધર્મ પાળતા હતા-એમ કહેવામાં આવેલું છે.

રામનો સમય વીસમા તીર્થંકર શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીનો ધર્મશાસનકાળ હતો, કે જેમનું સ્મરણ કરાવનારું એક પ્રાચીન તીર્થ આજે ભરૂચમાં વિદ્યમાન છે.

જો રામ ઐતિહાસિક હોય, તો શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામીને ઐતિહાસિક માનવામાં કંઈ પણ હરકત ન હોવી જોઈએ.

૪ ઇતિહાસના અજવાળે

(૪)

ઋગ્વેદમાં ઋષભ શબ્દ અનેકવાર આવે છે. તેના સહુથી જુના ટીકાકાર કાત્યાયન તેની સર્વાનુક્રમણિકામાં, સદ્ગુરુ શિષ્ય તેની વેદાર્થ દીપિકામાં અને સાયણાચાર્ય તેમના ભાષ્યમાં એ વાતનો સ્વીકાર કરે છે કે આ શબ્દ વ્યક્તિવાચક છે, પણ તે ખરેખર કોનું નામ છે તે જણાવતા નથી. આ શબ્દ માત્ર જૈનોએ માનેલા પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવને અંગે કેમ ન હોય ? એ વિચારવું ઘટે છે. વળી વેદોમાં અર્હન્ શબ્દનો ઉપયોગ પણ અનેક સ્થળે થયેલો છે, તે પણ જૈન ધર્મની પ્રાચીનતા પુરવાર કરે છે.

પ્રા. જે. સી. વિદ્યાલંકાર મહાભારત પહેલાના ધર્મોપદેશકો સંબંધમાં વિવેચન કરતાં જણાવે છે કે ‘હાલના વિવેચકોએ પાર્શ્વનાથની ઐતિહાસિકતા સ્વીકારી છે. બીજા તીર્થંકરોને લગતી હકીકતો દંતકથામાં એટલી બધી ભળી ગયેલી છે કે તેમાંથી તેને છૂટી પાડી શકાઈ નથી. પરંતુ એવાં પ્રમાણો ચોક્કસ મળે છે કે ભારતવર્ષમાં વૈદિક મતને ન સ્વીકારનારા સંપ્રદાયો મહાવીર અને બુદ્ધના સમય પહેલાં પણ હતા. બુદ્ધનો જન્મ થયો તે પહેલાં પણ ભારતમાં અર્હતો અને તેમનાં ચૈત્યો હતાં. આ અર્હતો અને તેમના ચૈત્યોને માનનારાઓ પ્રાત્ય કહેવાતા અને તેમનો ઉલ્લેખ અથર્વ વેદમાં મળે છે.’

પ્રાત્યો સંબંધમાં ડો. કે. પી. જયસવાલ કહે છે કે ‘તેમને પ્રાત્ય અથવા બ્રાહ્મણને ન માનનારા ક્ષત્રિય કહેવાતા, તેમને પોતાનું લોકશાહી ઢબનું રાજ્ય હતું, તેમને પોતાના મંદિરો હતાં, તેઓ વૈદિક ધર્મ સિવાયની બીજી પ્રાર્થના કરતા, તેમને પોતાના ધાર્મિક ગુરુઓ હતા અને તેઓ જૈનધર્મ પાળતા.’

જૈનધર્મ જુદા જુદા સમયે કયા નામે ઓળખાતો તે સંબંધમાં એક વિદ્વાને નોંધ કરી છે, તેનું ઉદ્ધરણ અહીં ઉપયોગી થઈ પડશે. તે કહે છે કે ‘સિંધની ખીણની સંસ્કૃતિના દિવસોમાં એ જૈનધર્મ કહેવાતો. વૈદિક લોકો તેને પ્રાત્ય અથવા અહિંસાધર્મી તરીકે ઓળખતા. ઉપનિષદના સમયમાં તે આર્હત્ ધર્મ કે આત્મ ધર્મને નામે ઓળખાતો, બુદ્ધના સમયમાં તેનો નિર્ગ્થ ધર્મ તરીકે વ્યવહાર થતો, ઈડોગ્રીક અને ઈડોસિથિયન સમયમાં શ્રમણધર્મ કહેવાતો અને હિંદુ સમયમાં તે જૈનધર્મ, સ્યાદ્વાદ મત કે અનેકાંત મત તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો.

એટલે વેદના વાંચનારાઓને તેમાં જૈન શબ્દનો સીધો ઉલ્લેખ ન દેખાય એ સ્વાભાવિક છે, પણ તેમાં પ્રાત્યનો જ્યાં જ્યાં ઉલ્લેખ આવે છે, તે જૈનધર્મનો જ ઉલ્લેખ છે એમ સમજવાનું છે.

ઉપનિષદોમાં પણ જૈન ધર્મ સંબંધી સીધા કે આડકતરા અનેક ઉલ્લેખો આવે છે. ઇંદોગ્ય અને મુંડક ઉપનિષદમાં તો જૈનોના ખાસ પારિભાષિક શબ્દનો ઉપયોગ પણ થયેલો છે, અને તેમાં જે ચર્ચા છે, તે પણ જૈન શૈલીને મળતી જ છે. તેમાં અંગીરસ મુનિનું નામ આવે છે, તે પ્રથમ જૈન મુનિ હતા. આ બાબતની ચર્ચા ડો. જહોન્સ હર્ટલે સારી રીતે કરેલી છે.

પુરાણો પછીના ગણાય. પરંતુ તેમાંય જૈન તીર્થંકરો, જૈનતીર્થો અને જૈન મંત્રોનાં નામ આવે છે અને ભાગવત પુરાણ જેવામાં તો શ્રી ઋષભદેવનું ચરિત્ર પણ જોઈ શકાય છે.

મોહન-જો-ડેરોમાંથી જે સામગ્રી મળી છે, તેમાં કેટલીક મુદ્રાઓ એવી છે કે જેના પર નગ્ન ઋષિની મૂર્તિઓ છે, એટલું જ નહિ પણ તે કાયોત્સર્ગ અવસ્થામાં છે, એટલે વિદ્વાનોનું માનવું છે કે તે જૈન ધર્મને લાગતી છે. આ રીતે જૈનધર્મ સિંધુ નદીની ખીણની સંસ્કૃતિ કે જે ઘણી પ્રાચીન ગણાય છે. તે વખતે પણ ફેલાયેલો હતો.

સ્વસ્તિક, ત્રિદંડ, ધર્મચક્ર, નંદાવર્ત, વર્ધમાનક, વૃક્ષ, સ્તૂપ, કમળ, વૃષભ; હાથી, સિંહ, કચ્છપ, સર્પ અને એવાં બીજાં કેટલાક રહસ્યમય આકૃતિઓનો ઉપયોગ જૈનો અતિ પ્રાચીન કાળથી કરતા હતા. બ્રાહ્મણો અને બૌદ્ધોએ તેનું પછીથી અનુકરણ કર્યું છે.

હવે કેટલાક પ્રાગ્-ઐતિહાસિક સમયનાં ચિત્રો નિયોલીથીક ગુફામાંથી મળી આવ્યા છે અને જેનો સમય લાખો વર્ષનો ગણાય છે, તે જૈન સંકેતો હોવાનું અનુમાન થાય છે, એટલે જૈનધર્મની પ્રાચીનતા ઘણી જ આગળ વધી જાય છે. (આવી એક ગુફા રાયગઢની પાસે સીંગનપુરમાંથી મળેલી છે

ટૂંકમાં ઇતિહાસ પર જેમ જેમ અજવાળું પડતું જાય છે, તેમ તેમ જૈનધર્મની પ્રાચીનતા બહાર આવતી જાય છે અને એક દિવસ એવો આવશે કે જ્યારે જૈનધર્મ જગતના સહુથી પુરાણા ધર્મ તરીકે જાહેર થશે.

૫) સાધકની મૂંઝવણમાં માર્ગદર્શન

ધર્મનો સાધક આત્મા કેટલીકવાર ગેરસમજણમાં તણાય છે અને માને છે કે હું તત્ત્વ સમજું છું, પણ એણે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે આ સમજ વલણના ધરની જોઈએ.

વલણ એટલે હેય-ઉપાદેયને અનુરૂપ ચિત્તની પરિણતિ, મનનો ઝોક, દા.ત. પાપ-આશ્રવનો પુરુષાર્થ હેય છે, તો એને અનુરૂપ વલણ, એ આશ્રવો અને એના પુરુષાર્થ પ્રત્યે ગ્લાનિ, તિરસ્કાર, ભય, કંપારો, વસવસો, વગેરે થવું જોઈએ, રહેવું જોઈએ. જ્યાં એનું નામ સંભળાય, એની આબાદી દેખાય, ત્યાં ગ્લાનિ થાય, દયા આવે કે ‘આ બિયારા આશ્રવપીડિત લોકોનું શું થશે ?’ સ્વજીવનમાં એના પ્રત્યે અરુચિ અને એના પ્રવેશ વખતે તથા પછી કંપારો થાય, ભય થાય, ‘અહો ! હું માર્યો ! મારું શું થશે ? કેવી દુઃખદ સ્થિતિ મારે ઊભી થશે ?’ આ વલણ હોય તો એના પ્રત્યે પક્ષપાત, એની કવિતા ગાવાનું, એમાં હૂંફ અનુભવવાનું, એની દલાલી કરવાનું ન બને. એથી વિપરીત સંવર-નિર્જરાના પ્રકાર અને એનો પુરુષાર્થ ઉપાદેય સમજાય, તો એની પ્રત્યે આદર, બહુમાન, પક્ષપાત, પ્રશંસા, હૂંફ, હોંશ, ભૂખ, ધગશ, વગેરે ભાવો જાગતા રહે. બાંધી રાખેલા વ્યસનીને વ્યસનથી ચીજ ન મળે છતાં એના પ્રત્યે દિલમાં કેવી ભૂખ હોય ? રુચિ હોય, આદર-પ્રશંસા હોય ? તલસાટ હોય ? ભારે જ ને ? બસ, એવું સંવર-નિર્જરાના, યાને ધર્મ-સ્થાનકોના પ્રકારો માટે જોઈએ. કલ્યાણ ત્યાં જ દેખાય, આશ્રવભૂત બનનારી લક્ષ્મીના ઢેર કે વિષયોના સરંજામ પર નહિ ! હરઘડી એમ થયા કરે કે આ સંવરનિર્જરાના પુરુષાર્થ ક્યારે આદરું; એની સાથે બીજું તુચ્છ લાગે, વિટંબણારૂપ અને નાલેશીભર્યું લાગે.

ટૂંકમાં સત્પુરુષાર્થની સમજ એટલે ઉપર્યુક્ત હેય અને ઉપાદેય તત્ત્વો અને એને અનુરૂપ ભય વગેરે કે રુચિ વગેરે ભાવોની ભાવના (અભ્યાસ) વારંવાર કેળવી તદનુરૂપ વલણ ઊભું કરી દેવું એ. ‘ભાવના ભવનાશિની’ એ મહાપુરુષોનું વચન છે. ‘વારંવાર ભાવના કરવાથી’ સુસંસ્કાર ઊભા થાય છે, તન્મયતા આવે છે, જે પછી સત્પુરુષાર્થને સુલભ કરે છે. શાસ્ત્રો કહે છે, ‘આહાર-નિદ્રા-ભય-મૈથુનાનિ, સમાનમેતત્ પશુભિર્નરાણામ્’-અર્થાત્ આહાર-વિષય-પરિગ્રહ, નિદ્રાની સંજ્ઞાઓ માણસને પશુના સમાન છે. હવે આપણે એમ કહીએ કે આ મને સમજાય ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

છે, પરંતુ એ તપાસવું જોઈએ કે શું એને અનુરૂપ વલણ આપણું ઊભું થયું છે ? એ થયું હોય, તો જ્યારે જ્યારે આહારની, વિષયની, પરિગ્રહની અને નિદ્રાની સંજ્ઞા નડે, સંજ્ઞા સક્રિય બને, ત્યારે ત્યારે હૃદયને એમ ભાસે, કે ‘હું પશુની ક્રિયા કરી રહ્યો છું ! હું ખોળિયે માનવ પણ હૈયે જનાવર છું, તેથી ખોળિયે માનવ અને હૈયે પશુ કરતાં પણ વધુ ખરાબ, વધુ નુકસાનગ્રસ્ત અને વધુ નાલેશીપાત્ર બનું છું. ખોળિયે જનાવર તો કલેશકષ્ટ ભોગવીને પાપ ઓછાં કરે છે. ત્યારે હું ખોળિયે માનવ સગવડ-સાહ્યબીમાં પુણ્ય સફાયટ કરી રહ્યો છું ! આ માનવના ખોળિયાએ મારી આવી પશુની રમત ! પશુનું હૈયું ! માનવનું હૈયું તો જ બને કે ધર્મમાં રમતો હોઉં.’

‘ધર્મો હિ તેષામધિકો મતો યત્ ધર્મેણ હીનાઃ પશુભિઃ સમાનાઃ’ । હૈયે માનવને ખરેખર ધર્મ અધિક-ખાસ મળ્યો ગણાયો છે. ધર્મહીન ખોળિયાના માનવ તો પશુ જેવા છે, એટલે આ ભાસ થયા કરવો જોઈએ, -આહારાદિની સંજ્ઞાઓ ખેલતી વખતે જાતમાં પશુપણાનો ભાસ અને ધર્મસાધના વખતે માનવતાનો ભાસ. સંજ્ઞાના ખેલમાં કાયરતા પુરુષાર્થહીનતા અને પાગલતા ભાસે; ધર્મસાધનામાં બહાદુરી, પુરુષાર્થપણું અને શાબાશી-સુજ્ઞતા ભાસે. ધર્મસાધના એટલે આહાર સામે તપ, વિષય સામે શીલ સદાચાર અને ત્યાગ, પરિગ્રહ સામે દાન, અને નિદ્રા સામે શુભ ભાવનાની જાગૃતિ. પહેલો પુરુષાર્થ ઉપર કહ્યું તેમ પશુપણા-મનુષ્યપણાનો ભાસ અને શરમ (કાયરતા) શાબાશી (બહાદુરી)ની લાગણી ઊભી કરવાનો છે, હેય-ઉપાદેયને અનુરૂપ વલણ ઊભું કરવાનો છે.

આ વલણ કરવાની આડે ધનમોહ, શરીરમોહ, કે કુટુંબમોહના અધ્યાસો નડી શકતા નથી. વારંવાર એની ભાવના કર્યા કરવાથી; હૈયે ચોટ લગાડવાથી અને સોનાની જીવનનદી ઊખર ભૂમિમાં, વિષાકત ભૂમિમાં વહી બરબાદ થઈ રહ્યાનો ભારે ખેદ અનુભવવાથી એ શક્ય બને છે.

સમજવું ઘટે છે કે સમ્યગ્દર્શન અને વીતરાગ પરની પ્રીતિ આ વલણના આધારે છે. જિનની જેવી પૂર્વસાધના અને સિદ્ધાન્ત, આપણી દષ્ટિ, આપણું વલણ-હિસાબ-ધોરણ-મનોરથ તેવા જોઈએ.

માનવજીવનનું મૂલ્ય સમજવું એટલે પણ આ વલણ-હિસાબ-મનોરથ ઊભા કરવાના છે. વિષયનાં સુખ-ધનમાલકુટુંબના સુખને ખણજનાં સુખ જેવાં લેખવાનાં છે, મનને ધ્રાસકો પડે, કે ‘અરે ! આ કંચનકાયાકુટુંબની ગોઝારી રમતમાં ક્યાં ફસાયો છું ! એ તો આત્માની ધોર ખોદી નાખનારાં છે. જેટલે નીચેથી ક્રમસર ચઢી માનવભવના થાળે આવ્યો છું, તેટલે નીચે એકીકલમે આ પાડનારાં છે !’

વર્ષોની જહેમત પછી કોઈ મહાન શોધ કરનાર શોધક હવે એને જગત આગળ મૂકી મહાન યશ લેવાના અવસરે એમ કરવાને બદલે કોઈને એ શોધ પાંચ રૂપિયા માટે વેચી નાખે તો એ કેવો રાંકડો ગણાય ? બસ, જન્મોની જહેમત પછી પ્રાપ્ત કરેલા આ મનુષ્યભવને જ્ઞાનીઓના ચરણે મૂકી મહાન ઉદય પ્રાપ્ત કરવાના અવસરે એને એના બદલે તુચ્છ કંચન-કાયા-કુટુંબના સુખ ખાતર વેચી નાખવાનો બાલિશ ધંધો છે; જીવનભરની મહેનતથી શોધીને ખોદી નાખેલી હીરાની ખાણને શિરામણ માટે વેચી નાખવાની મૂર્ખાઈ છે ! ધ્યાન રાખજો કે કોહિનૂર હીરાથી શેર મમરા ખરીદવા હોય તો ન મળે એમ નહિ, મળે, પરંતુ એ ખરીદનારો મહામૂર્ખ કહેવાય; એમ હીરા જેવા મનુષ્યભવથી વિષય સુખો ખરીદવા અને કરોડો-અબજોની પુણ્ય-કમાઈ ગુમાવવી એ મહામૂર્ખાઈ છે.

તમે કહેશો, કે ‘આ મહામૂર્ખાઈ સમજાય તો છે, છતાં કેમ એ છૂટતી નથી ?’ પરંતુ ઉપર કહ્યું તેમ સમજવું એટલે વલણ ઊભું કરવાનું છે. તો શું મૂર્ખાઈની ક્રિયા પ્રત્યે હૈયે ભારે સંતાપ થાય છે ? ભય લાગે છે ? અકળામણ અનુભવાય છે ? એની પ્રશંસાથી બચાય છે ? એમાં પ્રવર્તતાં ટાંટિયા ધ્રુજે છે ? ખાનદાનને અનાચારમાં તણાવું પડે તો જેવી શરમ લાગે, એવી શરમ લાગે છે ? જો આવું કંઈ નહિ તો સમજ કેવી ?

કહેશો, ‘એમ તો, સત્સંગ, નવકારજાપ, શાસ્ત્રવચનને ધર્મક્રિયા કરવા છતાં, એવી પ્રતીતિ કેમ નથી થતી ?’

પરંતુ મહાનુભાવ ! એ સત્સંગ વગેરે ન કરીને ય આ વલણ ઊભું કરવાનું છે તે તરફ લક્ષ અને પ્રયત્ન કેટલો ? એ જો હોય તો એ સત્સંગના ટાણે હૈયામાં એનો જ તલસાટ અને બાકીના કાળે પણ એના ચાલુ આંદોલન મનમાં ચાલ્યા કરવાં જોઈએ. ક્રિયા બંધ થાય પણ મન ખુલ્લું રહે. સત્સંગ, જાપ, વાંચન ને ક્રિયા પૂરી થયા પછી પણ મનમાં એજ રહ્યા કરે. કહીએ ખરા કે દર્શનમાં બહુ આનંદ આવ્યો પરંતુ શું દર્શન પછી ઘરે જતાં અને કામકાજમાં ગૂંથાતા છતાં મૂર્તિ મનમાં રમાડયા કરી ? ચૈત્યવંદનમાં ભાવથી સ્તવન બોલ્યા, પણ પછી ઊઠીને ઘરે જતાં એ સ્તવનના ભાવ મનમાં ગૂંજયા કર્યા ખરા ? ના, ઠેક ઘરે જતાં અને ઘરમાં તો શું પણ ચૈત્યવંદન પૂરું કરી ઉઠ્યા ત્યાં પણ એની કોઈ યાદ મનમાં નથી, ત્યાં શી રીતે પ્રગતિ થાય ?

તત્ત્વપ્રતીતિ કરવા માટે તો જરૂર પડ્યે ઠેક ચારિત્રની સાધનાઓ સુધી જવું પડે. માટે અધિરાઈ કરવાની જરૂર નથી, માત્ર પુરુષાર્થ ચાલુ રહેવો જોઈએ. એ માટે,

પહેલા કહ્યું તેમ

- (૧) અનુરૂપ વલણ ઘડવા મથામણ કરવાની;
- (૨) પશુતા-માનવતાનો હુબહુ ભાસ કર્યા કરવાનો;
- (૩) કેટલે નીચે નિગોદમાંથી કેટલા જંગી કાળે ઊંચે આવ્યા છીએ અને બાહ્યભાવમાં રમતાં, ઠેક ત્યાં નીચે એકી કલમે મૂકી દેશે એનો સતત ભય રાખવાનો;
- (૪) માનવભવરૂપી કોહિનૂર હીરો તુચ્છ વિષયો ખરીદવા માટે નહિ પણ મહા-કિંમતી સંવર-નિર્જરાનો માલ ખરીદવા માટે છે એની સતત જાગ્રતિ રાખવાની;
- (૫) ધર્મક્રિયા, વાંચન, શ્રવણ વગેરે પુરું થવા છતાં મનમાં એનાં આંદોલન ચાલુ રાખવાના;
- (૬) ઊંચી ઊંચી સાધનાઓમાં પુરુષાર્થ ફોરવ્યા જ કરવાનો, અને
- (૭) બાધક તત્ત્વો ત્યાગ કરતા ચાલવાનું.

બાધક તત્ત્વ એટલે વિકથા, કુથલી, નિષ્ફળ કે જડ વિષયોના વિચાર વિકલ્પો, બિન જરૂરી બોલ, ખોટી જિજ્ઞાસા-આતુરતાઓ, અનાવશ્યક નિવાર્ય વ્યવહારોમાં તણાવું, પાપવાંચન, બિનજરૂરી જડદર્શન-શ્રવણ, ... ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ બાધક તત્ત્વ છે. એ દરેકે દરેકને તિલાંજલિ આપી દેવી જોઈએ. કેમ કે બધા તો ગમે તેવા સારા સત્સંગ-વાંચન-જાપ-ક્રિયાઓની સામે ઝેર છે. તત્ત્વપ્રતીતિ ન થવાની આડે આ બહુ ભાગ ભજવે છે. એને પકડી પકડીને એકે એકને જીવનમાંથી દૂર રાખો, પછી જુઓ કે ખૂબખૂબ સત્સંગ, વાંચન અને ધર્મસાધનાઓ દ્વારા તથા ઉપરોક્ત સાત બાબતોની સહાયથી તત્ત્વપ્રતીતિ અને આત્મ પ્રગતિ થાય છે કે નહિ.

એજ, અનુભવ કરીને જણાવજો.

U V

આખી રાત ઊલકુલ સૂતા નહિ

એક વાર રાત્રે ચાંદનીના પ્રકાશમાં લખવા બેઠા હતા. તેઓશ્રીનો સંચારો પાથરેલો હતો તેની બાજુમાં એક બાલમુનિનો સંચારો હતો. બાલમુનિ તો ઊંઘમાં ખસતાં ખસતાં પૂજ્યશ્રીના સંચારા પાસે આવી ગયા.

મોડી રાતે લખાણ પૂર્ણ થયા બાદ સૂવા માટે પૂજ્યશ્રી પોતાના સંચારા પાસે ગયા તો તેમાં તો પેલા બાલમુનિનો હાથ હતો.

W X

—“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષ્ય

૬ ધાર્મિક ઉત્સવો-મહોત્સવો અંગે

ઉત્સવ-મહોત્સવોનું મહત્ત્વ પ્રથમ પણ હતું, આજે પણ છે અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે, કારણકે એ માનવ સ્વભાવ સાથે જોડાયેલી વસ્તુ છે. કોઈ પણ કારણે સુસ્ત થઈ ગયેલો મનુષ્ય ઉત્સવ-મહોત્સવોથી જાગ્રત થાય છે, આનંદમાં આવે છે અને એક પ્રકારની પ્રસન્નતા અનુભવે છે. ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં પણ ધાર્મિક આનંદ અને નવી સ્ફૂર્તિ અર્થે ઉત્સવ-મહોત્સવોની યોજના છે.

કોઈ પણ ધાર્મિક ઉત્સવ-મહોત્સવનું આયોજન યત્નાં સાધર્મિકોનો સમુદાય એકત્ર થાય છે, તેનાથી ધાર્મિક જાગૃતિ આવે છે, ધર્મોન્નતિ અને આત્મોન્નતિને લગતી અનેકવિધ ભાવનાઓ અને પ્રવૃત્તિઓ ગતિમાન થાય છે અને એમાં ભાગ લેનાર આત્માઓ સમ્યક્ત્વને પામે છે કે સમ્યક્ત્વને શુદ્ધ કરવા ભાગ્યશાળી થાય છે, ત્યારે એને નિહાળનાર ઈતરો પણ ધર્મપ્રશંસા કરવા દ્વારા ધર્મનું બીજ પામે છે. કાળનું પરિવર્તન થવા છતાં ઉત્સવ-મહોત્સવો ઘટ્યા નથી, બલકે વધ્યા છે, એ એની મહત્તા સૂચવે છે.

આ ધાર્મિક ઉત્સવ-મહોત્સવો વર્તમાનકાળે શાસનની વિશેષ પ્રભાવના કરનારા કેમ બને ? તે અંગે અહીં કેટલીક વિચારણા રજૂ કરીએ છીએ.

(૧) પ્રથમ તો આ ઉત્સવો-મહોત્સવો ખૂબ વ્યવસ્થાપૂર્વક થવા જોઈએ, જેથી તેમાં શિસ્ત અને વ્યવસ્થિતતાનાં દર્શન થઈ શકે અને તેમાં ભાગ લેનાર સહુ કોઈના આત્મા પ્રસન્ન થાય અને ધર્મભાવનામાં ઝીલે. ઉત્સવ-મહોત્સવ જેમ મોટો હોય તેમ વધારે સારો ગણાય, એ વાત સાચી છે, પણ તેમાં વ્યવસ્થા બરાબર ન હોય તો ધાંધલ થાય છે, ધમાલ થાય છે અને નાની-મોટી તકરારો ઉપસ્થિત થતાં વાતાવરણ ડહોળાય છે. જે વસ્તુ ધર્મવૃદ્ધિ અર્થે યોજાએલ હોય, તેમાં કલેશવૃદ્ધિ તો ન જ થવી જોઈએ.

(૨) ઉત્સવ-મહોત્સવ એક એવો પ્રસંગ છે કે જ્યારે આપણે સંબંધ સમાગમમાં આવેલા કે માન પ્રતિષ્ઠા પામેલા અનેક જૈનેતરોને આમંત્રણ આપીને બોલાવી શકીએ અને તેમને શાસનનું ગૌરવ બતાવીને આપણા ધર્મ પ્રત્યે સદ્ભાવવાળા બનાવી શકીએ. આ દિશામાં આજે પ્રયત્નો થાય છે, પણ તે પાંગળા હોવાથી તેમનું જોઈએ તેવું પરિણામ આવી શકતું નથી.

પ્રથમ તો ઉત્સવ-મહોત્સવ જોવા પધારે તેને આપણે શું બતાવવું અને શું કહેવું, તેનો વિવેક ઓછો છે. ઘણા તો મંડપ, તેનો શણગાર, વીજળીની રોશની, ઉતારાની વ્યવસ્થા, ભોજનની વ્યવસ્થા, સ્વયંસેવકોની ગોઠવણ એ બતાવવામાં જ ઘણોખરો સમય લઈ લે છે, અને તેથી સંતોષ પામે છે, એટલે તેમને જૈનધર્મ કે તેના ગૌરવ સંબંધી ખાસ પરિચય આપી શકતા નથી, માત્ર વ્યાપારીવૃત્તિએ જીવનારા એ પરિચય આપી પણ શી રીતે શકે ? -એ માટે ધાર્મિક સિદ્ધાંતોનું ધાર્મિક ઈતિહાસનું સારું જ્ઞાન જોઈએ, એટલે કે દરેક ધાર્મિક ઉત્સવ-મહોત્સવ પ્રસંગે એક-બે સારા જાણકારોને આમંત્રણ આપી, આ કાર્ય તેઓને સોંપવું જોઈએ.

(૩) ઉત્સવ-મહોત્સવની યોજના વખતે તેનો હેતુ સમજાવતી અને તેના વિવિધ અંગોનો પરિચય આપતી એકાદ પત્રિકા-પુસ્તિકા તો અવશ્ય પ્રગટ કરવી જોઈએ, જેથી અજાણ જૈનભાઈઓને વસ્તુનું રહસ્ય સમજાય; તેમ જ ત્યાં આવનાર જૈનેતર ભાઈઓને તે આપી શકાય અને તેમને આ ઉત્સવ-મહોત્સવને કઈ રીતે નિહાળવો તેની દૃષ્ટિ સાંપડે. ઉત્સવ બહુ દિવસોનો હોય તો અવારનવાર પત્રિકાઓ દ્વારા ઉત્સવનું વિવિધ મહત્ત્વ પ્રકાશિત કરતા રહેવાથી લોકોમાં નવું નવું તેજ આવે છે.

(૪) આ ઉત્સવ-મહોત્સવમાં અવારનવાર ખાસ જૈનેતરોને, ત્યાં બિરાજતા ગુરુદેવો સાથે વાર્તાલાપ કરવાની સગવડ કરી આપવી જોઈએ, જેથી તેઓ ગુરુમુખે જૈનધર્મને લગતી કેટલીક વાતો સાંભળી શકે અને તેનું રહસ્ય પામી શકે.

(૫) આ ઉત્સવ-મહોત્સવમાં ભાગ લેવા આવનારને આપણે બદામ, પતાસાં, લાડુ વગેરેની પ્રભાવના કરીએ તે ઠીક છે, પણ આજે એ કાળ આવી લાગ્યો છે કે ખાસ પ્રભાવના તો ધાર્મિક જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકોની કરવી જોઈએ, જેથી તેઓ જૈનધર્મ અને તેના સિદ્ધાંતો-આચારો વિષે કંઈક જ્ઞાન પામી શકે અને એ રીતે તેમનો ધર્મ પ્રત્યેનો સદ્ભાવ અને ધર્મભાવના વૃદ્ધિ પામી શકે.

(૬) આપણે જ્ઞાનવાળી ક્રિયામાં માનતા હોવાથી દરેક ઉત્સવ-મહોત્સવ જ્ઞાનપ્રદ-જ્ઞાનવર્ધક અને તે દ્વારા તાત્ત્વિક શ્રદ્ધા અને ભાવનાવર્ધક બને તે ખાસ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ.

૭ કર્તવ્ય પાલન

કર્તવ્ય-પાલન પર આપણે ત્યાં બહુ પ્રાચીન કાળથી ભાર મુકાતો આવ્યો છે અને આજે પણ મુકાય છે; આમ છતાં આજે આપણા જીવનમાં કર્તવ્ય-પાલનનું પ્રમાણ ઓછું જણાય છે અને તેનું જ એ પરિણામ છે કે આપણે અનેક બાબતોમાં પાછા પડી રહ્યા છીએ.

‘एगो हं नत्थि मे कोइ-’ ‘હું એકલો જ છું, આ જગતમાં મારું કોઈ નથી’ એ શાસ્ત્રવચનોને આગળ કરીને કોઈ એમ માનતું હોય કે હું એકલો હોવાથી મારું બીજા કોઈ પ્રત્યે કાંઈ કર્તવ્ય નથી, મારી બીજા કોઈ પ્રત્યે કશી ફરજ નથી, તો એ ગંભીર ભૂલ છે. શાસ્ત્ર-વચનો હંમેશા અપેક્ષાવાળા હોય છે અને અહીં અપેક્ષા વિશેષથી એટલે કે વૈરાગ્યની ભાવના દૃઢ કરવા માટે જ એકત્વ ભાવના પ્રબોધાયેલી છે, પરંતુ તે સાથે શાસ્ત્રકારોએ મૈત્રી આદિ ભાવનાઓ અને માર્ગાનુસારી ગુણો ફરમાવવા દ્વારા એમ સૂચવ્યું છે, કે ‘તમે આ સમસ્ત વિશ્વના એક ભાગ છો અને તમામ જીવો સાથે એક પ્રકારના સંબંધથી જોડાયેલા છો, એટલે તેમના પ્રત્યે તમારું અમુક કર્તવ્ય છે. જો એ કર્તવ્યનું તમે યથાર્થ પાલન કરશો તો જ તમારું ઈહલૌકિક અને પારલૌકિક કલ્યાણ સાધી શકશો.’ તેમની આ દૃષ્ટિને લક્ષમાં રાખીને કર્તવ્યના મુખ્ય બે વિભાગો પાડી શકાય: (૧) વ્યાવહારિક કર્તવ્ય અને (૨) ધાર્મિક કર્તવ્ય.

વ્યાવહારિક પ્રવૃત્તિઓ અનેક પ્રકારની હોય છે. પોતાનું શરીર સાચવવું, વિદ્યાભ્યાસ કરવો, ધંધો-રોજગાર કરવો, સારી રીતે રહેવું, એ પોતાની જાત માટેની પ્રવૃત્તિઓ છે, અને મનુષ્યે તે બજાવવી પડે છે. જો મનુષ્ય તે તરફ બેદરકાર રહે કે તેનું યથાર્થ પાલન ન કરે તો તેને રોગના ભોગ થવું પડે છે, મૂર્ખમાં ખપવું પડે છે, નિર્ધન હાલતમાં દિવસ પસાર કરવા પડે છે અને અસંસ્કારીની પંક્તિમાં બેસવું પડે છે, પરંતુ મનુષ્ય મોટા ભાગે આમાં ચૂકતો નથી. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો તેનું પ્રથમ કે મૂળ લક્ષ આ તરફ જ હોય છે.

પોતાના માતાપિતા તથા વડીલોની ભક્તિ કરવી, પુત્ર-પુત્રી વગેરે પરિવાર તથા આશ્રિતોનું પાલન-પોષણ કરવું, અને તેમને ધર્મમાર્ગે જોડવા માટે વિવિધ ઉપાયો કરવા એ મનુષ્યનું એક વ્યાવહારિક કર્તવ્ય છે. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી વગેરે મહાપુરુષોએ ધર્મબિંદુ આદિ ગ્રંથમાં આ બાબત પર સુંદર વિવેચન કરેલું છે. જે

મનુષ્ય પોતાનું આ કર્તવ્ય બજાવતો નથી, તે અધમ કે દુષ્ટ ગણાય છે અને તે અનેક પ્રકારની વિટંબણાને પાત્ર બને છે, વળી લોકોમાં તે હલકો ગણાય છે અને તેણે જે પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી હોય તે પણ ચાલી જાય છે.

આ જ પ્રમાણે જ્ઞાતિના ઉદય માટે તથા ગ્રામ, પ્રાંત કે દેશની રક્ષા માટે પણ તેણે અવસરોચિત કેટલાંક કર્તવ્યો યથાશક્તિ બજાવવાનાં હોય છે. જો તે યથાશક્તિ આ કર્તવ્યો બજાવે નહિ તો સ્વાર્થી કે એકલપેટો ગણાય છે અને તેનો જ્ઞાતિજનો, પંચ, મહાજન કે નાગરિક-મંડળોમાંથી એકડો નીકળી જાય છે. માત્ર ઉદરભરણાર્થે તો ક્ષુદ્ર જંતુ-કીડા વગેરે પણ પ્રયાસ કરે છે, તેમાં મનુષ્યની વિશેષતા શી ?

મનુષ્યને બીજા પ્રાણીઓ કરતાં ઉત્તમ પ્રકારનું મન મળ્યું છે, તો તેણે પોતાનાં કર્તવ્યોનો ઊંડાણથી વિચાર કરવો જોઈએ અને તેને અમલમાં મૂકવા માટે યથાશક્તિ પ્રયાસ આદરવો જોઈએ. જે મનુષ્ય પોતાનાં કર્તવ્યોનો વિચાર કરતો નથી કે વિચાર કર્યા પછી અમલમાં મૂકતો નથી, તે શીંગડાં-પૂંછડા વિનાનું બે પગનું પશુ છે, એક જાતનું જાનવર છે, અથવા તો મૂઢ કે ગમાર છે.

ધાર્મિક કર્તવ્યો મુખ્યત્વે ચાર પ્રકારમાં વહેંચી શકાય; (૧) આત્મા પ્રત્યેનું કર્તવ્ય. (૨) દેવ પ્રત્યેનું કર્તવ્ય, (૩) ગુરુ પ્રત્યેનું કર્તવ્ય, અને (૪) સંઘ કે શાસન પ્રત્યેનું કર્તવ્ય. વ્યાવહારિક કર્તવ્યો કરતાં ય આ કર્તવ્યોમાં, આજે જોઈએ તો શિથિલતા વધારે દેખાય છે. કેટલાકને તો આ કર્તવ્યનો ખ્યાલ જ હોતો નથી, પછી તેના પાલનની વાત રહી ક્યાં ?

આત્મા પ્રત્યેનું આપણું પ્રથમ અને મુખ્ય કર્તવ્ય એ છે કે તેને કર્મનાં બંદીબાનામાંથી છોડાવવો, જેથી તે શુદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, નિરંજન થઈ અક્ષય અનંત સુખ માની શકે. કર્મનું બંદીબાનું અતિ બિહામણું છે, તેમાં અનેક પ્રકારની આપત્તિઓ ભોગવવી પડે છે, અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ અને વિટંબણા ભોગવવી પડે છે. જો કોઈને બે-પાંચ વર્ષની સખત કેદની સજા થઈ હોય તો તે રાડ પાડી જાય છે, ત્યારે કર્મના બંદીબાનામાં આત્મા લાખો કરોડો વર્ષથી સબડી રહ્યો છે. તેની હાલત શી થતી હશે ? મારા આત્માને ઊંચો લાવું, મારા આત્માનો ઉદ્ધાર કરું, એવી ભાવના જોરદાર થયા વિના આત્મા પ્રત્યેનું કર્તવ્ય બજાવી શકાતું નથી.

૯ (૨)

આત્મા પ્રત્યેનું કર્તવ્ય બરાબર સમજવામાં આવે તો જ દેવ, ગુરુ અને સંઘ કે શાસન પ્રત્યેનું કર્તવ્ય સમજાય છે અને તે બજાવવાની ભાવના પ્રગટે છે, એટલે ધાર્મિક કર્તવ્યોમાં આત્મા પ્રત્યેના કર્તવ્યને પહેલું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે.

દેવ-અરિહંત દેવ પ્રત્યે આપણું કર્તવ્ય શું ? જો તેમણે કરેલા ઉપકાર આપણી સમજણમાં ઉતરે, આપણાં દિલમાં વસે, તો જ એ કર્તવ્યનું ભાન થાય. શ્રી અરિહંત દેવે સતત પુરુષાર્થ કરીને આત્મવિકાસ સાધ્યો, પૂર્ણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી અને ધર્મદાતા, ધર્મદેશક, ધર્મનાયક, ધર્મસારથિ ને ધર્મચક્રવર્તી થઈને જગતને મહામંગલમય અત્યંત કલ્યાણકારી અને સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપકાર કર્યાં. સંસાર સાગરમાંથી તરવાનું ધર્મ જ એક સાધન છે. તે સિવાય અન્ય કોઈ સાધન નથી. આવું સાધન આપનારનો ઉપકાર કેટલો ?

એક હોડી દરિયામાં ચાલી જતી હોય, તે પવનનાં વાવાઝોડામાં સપડાય, તેનાં પાટિયાં તૂટે અને મુસાફરો દરિયાના અગાધ જળમાં પડી ડૂબકાં ખાવા માંડે ત્યારે જો એક કુશળ નાવિક પોતાની નૌકામાં બેસીને ત્યાં આવી પહોંચે અને તેમને બચાવી લઈ સુરક્ષિત કિનારે પહોંચાડે તો તેનો ઉપકાર કેટલો ગણાય ? તો પછી ભવરૂપી સાગરમાંથી જે આપણને ડૂબતાં બચાવે અને સહીસલામત સામા કિનારે એટલે મોક્ષમાં લઈ જાય, તેનો ઉપકાર તો અનંત જ માનવો રહ્યો. શ્રી અરિહંત દેવ આપણા અનંત ઉપકારી છે, તેમણે સાચા લોકનાયક તરીકે ધર્મનો યોગક્ષેમ કરીને આપણા પર અનંત ઉપકાર કરેલો છે, તેથી આપણે તેમની જેટલી સેવા-ભક્તિ-આરાધના-ઉપાસના કરીએ તેટલી ઓછી જ છે, એ વાત આજે આપણાં દિલમાં બરાબર વસાવાની જરૂર છે. તો જ આપણે તેમના પ્રત્યેનું કર્તવ્ય બરાબર બજાવી શકીશું.

ગુરુ પ્રત્યેનું કર્તવ્ય પણ આજે આપણાં દિલમાં બરાબર વસ્યું નથી. તેઓ આપણી હૃદયગુહામાં વ્યાપેલા અધર્મ, અજ્ઞાન ને મોહરૂપી અંધકારનો નાશ કરવા માટે દીપક સમાન છે, આપણી સ્ખલનાઓ-ભૂલો સુધારવા માટે માતા-પિતા સમાન છે, આપણને સાચી ખબર આપવા માટે મિત્ર સુહૃત્ સમાન છે. શ્રી અરિહંત દેવોએ પરમ તારક એવા ધર્મની જે પ્રરૂપણા કરી તેનું ખરું રહસ્ય આપણે તેમની પાસેથી જ પામી શકીએ છીએ, એટલે તે આપણા ગુરુ છે, સન્માર્ગ-દર્શક ભોમિયા

છે, આપણા પર ઉપકારની વર્ષા કરનારા એક સાચા પરોપકારી મહાપુરુષ છે. તેમના હૃદયમાં આપણા માટે જે હિતભાવના વસેલી છે, જે કલ્યાણકામના ભરેલી છે, તેનો બદલો આપણે કોઈ વસ્તુથી વાળી શકીએ એમ નથી. એટલે તેમની સતત સેવા-ઉપાસના કરવી અને તેમની યોગ સાધનામાં-ધર્મરાધનામાં બને તેટલા સહાયભૂત થવું એ આપણું અગત્યનું ધાર્મિક કર્તવ્ય છે.

સંઘ કે શાસન પ્રત્યેનું કર્તવ્ય આપણે શાંત ચિત્તે કદી વિચાર્યું છે ખરું ? અને વિચાર્યું હોય તો તે બજાવવા માટે કોઈ પ્રયાસો કર્યા છે ખરા ? સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી એવા તીર્થંકર પરમાત્માએ સ્થાપેલું આ શાસન એક વટવૃક્ષ સમાન છે. તેની શીળી છાયામાં બેસીને અનેક આત્માઓ પોતાનું કલ્યાણ સાધી શકે છે. તેની કોઈ પણ ડાળ ભાંગે, અરે એક પાંદડું પણ તૂટે તો આપણા હૃદયમાં ચોટ લાગવી જોઈએ, પારાવાર દુઃખ થવું જોઈએ, ખાવું પીવું હરામ બની જવું જોઈએ. શું એ સ્થિતિ આજે જોવામાં આવે છે ખરી ?

શાસન પર મહાન આફત આવી હોય તો પણ આપણે આપણી રોજની ઘરેડ પ્રમાણે જીવન જીવ્યા કરીએ છીએ અને જાણે કંઈજ બન્યું ન હોય એમ માનીને સઘળો સ્વાર્થવ્યવહાર ચલાવ્યે રાખીએ છીએ. નથી તેની ચિંતા, નથી તેની ફિકર કે નથી તેને માટે કંઈ પણ કરી છૂટવાની તમન્ના ! લગ્નમાં આડંબર કરવો હોય કે વ્યવહારમાં મોટાઈ દેખાડવી હોય તો હજારો રૂપિયાનો ખર્ચ કરી નાખવામાં આવે અને શાસન પર આફત આવી હોય ત્યારે એકબીજાનાં મોઢાં સામું જોઈ રહે ! ‘તમે લખાવો, તો હું લખાવું. તમે નથી આપતા તો હું શા માટે આપું ? તમે અને અમે સરખા ન ગણાઈએ-હવે આટલું બસ છે...’ આવા આવા ઉદ્દગારો ત્યાં સાંભળવા મળે ! જો આપણી સંઘ કે શાસન પ્રત્યેની કર્તવ્ય-બુદ્ધિ જાગૃત હોય અને કર્તવ્યપાલનની તમન્ના હોય તો તેનો બધો ખર્ચ આપવા માટેની ઊંછામણી કેમ ન બોલવી જોઈએ ?

ધર્મનું કામ પહેલું, સંસારનું કામ પછી, એવી ભાવના જ્યારે આપણામાં પૂરેપૂરી જાગૃત થશે, ત્યારે આપણો અભ્યુદય દૂર નહિ હોય.

૯ ભ્રમ-નિવારણ

જર્મનીના પ્રચાર મંત્રી ડૉ. ગોબેલ્સે એક વખત કહ્યું હતું, કે ‘એક વાત ભલે જૂઠી હોય, પણ વારંવાર તેનું ઉચ્ચારણ કર્યા કરો એટલે લોકો તેને સાચી માની લેશે અને તમારું કામ થઈ જશે.’ સૈદ્ધાંતિક દૃષ્ટિએ આ વાત સાચી નથી, પણ તેમાં કેટલુંક વ્યાવહારિક તથ્ય છે. જુઠી વાતનું વારંવાર ઉચ્ચારણ થવાથી તે વાત સાચી હોવાનો લોકોને ભ્રમ થાય છે અને તેથી તેઓ એક સાચી વસ્તુ છોડીને અસત્ય વસ્તુ પકડવા મથે છે.

આજથી કેટલાંક વર્ષો પહેલાં કોઈકે જૈનના ત્રણે ફિરકાઓની એકતા કરવા અંગે વાત વહેતી મૂકી, કેટલાકે તેને ઝીલી લીધી અને ત્યારપછી તે અંગે વારંવાર ભાષણો થતાં રહ્યાં, એટલે ઘણાને આજે એમ લાગવા માંડ્યું છે કે જૈન સમાજના ઉદ્ધારનો કોઈ સાચો ઉપાય હોય તો તે આજ છે.

હમણાં ત્રણને બદલે ચાર ફિરકાની વાત વહેતી થઈ છે, કારણ કે તેરાપંથની પણ એક નોંધ લેવાલાયક ફિરકા તરીકે ગણના થવા માંડી છે.

હવે વિચારવાનું એ છે કે જો ત્રણ કે ચાર ફિરકાઓનું ઐક્ય શક્ય હોય તો અનેક વાર તેની હિમાયત કરવા છતાં તે સિદ્ધ કેમ નથી થતું ? થોડાં વર્ષ પહેલાં શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજીની નિશ્રામાં એક મહોત્સવ ઉજવાયો હતો, ત્યારે જૈનોના ચારેય ફિરકાઓની એક સમિતિ નીમવામાં આવી હતી અને તે વખતે થયેલાં પ્રવચનો પરથી એમ લાગ્યું હતું કે હવે જૈનસમાજનો ઉદ્ધાર હાથ-વેંતમાં છે, પરંતુ એ સમિતિની બેઠક મળી અને બંધારણનો પ્રશ્ન આવ્યો કે અનેક મતભેદોનું પ્રદર્શન થયું અને બીજી વાર સમિતિની બેઠક જ મળી નહિ ! તાત્પર્ય કે તેનું અકાળ અવસાન થયું અને ચારે ફિરકાનાં ઐક્યની વાત હવામાં ઊડી ગઈ.

આજે કેટલાંક સ્થળે સામાન્ય બાબતોમાં ચારે ફિરકાના ભાઈઓ સાથે મળીને કામ કરે છે ખરા, પણ તેથી વિશેષ કંઈ જોવામાં આવતું નથી. આ પરિસ્થિતિ પર ગંભીર વિચાર કરીને કોઈ પણ નિર્ણય કરવાને બદલે ફરી ફરીને એ જ વાત રજૂ કરવામાં આવે છે, કે ‘ચારે ફિરકાનું સંગઠન થવું જોઈએ. તેની એક સમિતિ રચાવી જોઈએ.’ તેનો શો અર્થ છે ?

શ્વેતામ્બરોથી દિગમ્બરો જુદા કેમ થયા ? શ્વેતામ્બરોથી સ્થાનકવાસીઓ અલગ

કેમ પડ્યા ? સ્થાનકવાસીઓમાંથી તેરાપંથીઓને અલગ થવાનું શું કારણ ઉપસ્થિત થયું ? મૂળમાંથી જુદા પાડનારી આ માન્યતાઓનો આગ્રહ ઘટ્યો છે ખરો ? તેમાં ભૂલ સમજવાની ઉદાર દૃષ્ટિ પેદા થઈ છે ખરી ? જો એના જવાબ નકારમાં હોય તો એકતાની વાત આપણે ક્યા મોઢે કરીએ છીએ ?

જો દિગમ્બરો આગમો ન માનવાનો આગ્રહ રાખ્યા જ કરે અને તીર્થો અંગે પોતાની ઘુસણિયાખોરીનો કક્કો ખરો કરવાનું છોડે નહિ. સ્થાનકવાસીઓ પોતાનામાંના કેટલાયને જિનમંદિર જતા જાણવા છતાં મૂર્તિપૂજાનો વિરોધ ચાલુ રાખે અને તેરાપંથીઓ દાનદયાના પોતાના વિચારામાં કંઈ પલટો આણે નહિ, તો ઐક્ય થાય ખરું ? અને એ થાય તો એ કેવું થાય ?

આજે કોંગ્રેસ એમ કહે છે ખરી કે, પ્રજાસમાજવાદી, સામ્યવાદી વગેરે બધાનું સંગઠન થાય તો જ અમે કંઈ કામ કરી શકીશું ? જો તે એમ કહેતી ન હોય અને માત્ર પોતાની કાર્યશક્તિ પર જ મદાર રાખતી હોય તો આપણે પણ વિરુદ્ધ મંતવ્યોવાળા સંપ્રદાયને એક કરવાની વાત બાજુએ રાખી પોતાની કાર્યશક્તિ વધારવાનું ઈષ્ટ નથી ?

આજે ચારે ફિરકાઓમાં શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સમાજ ઘણો મોટો છે અને લાગવગ તથા કાર્યશક્તિમાં પણ ઘણો આગળ પડતો છે. તે એક જ જો પોતાના ઘરનું સંગઠન સાધે તો ગમે તેવું દુર્ઘટ કાર્ય કરી શકે તેમ છે, તેથી ખરી જરૂર તો તેમાં સંગઠનની છે. એ વાત ઊભી રાખી ચારે ફિરકાની રચાયેલી એક સમિતિ પર કાર્યનો મદાર બાંધીશું તો આપણે જે કાંઈ કરીએ છીએ તે પણ થશે નહિ અને વધારે ખરાબ સ્થિતિ આવી પડશે, એમ નક્કી માનવું.

હમણાં રિલિજિયસ ટ્રસ્ટબીલનું નિમિત્ત લઈને કેટલાકે એ અશક્ય પૂરવાર થયેલી વસ્તુને ફરી અમલમાં મૂકવા અંગે સૂચનો કર્યા છે, તેથી જ જણાવવું પડે છે કે એ એક મૃગતૃષ્ણિકા છે, ભ્રમ છે. એ સિદ્ધ થવાની હાલ કોઈ શક્યતા નથી. તેથી આપણી શક્તિ પર વિશ્વાસ રાખીને આગળ વધવું એ જ શ્રેયસ્કર છે.

૧૦ સ્વાધ્યાય અંગે શોચનીય સ્થિતિ

શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ કહ્યું છે કે ‘ગૃહસ્થોએ ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ વર્ગને પરસ્પર બાધા ન આવે તે રીતે સાધવા.’ પરંતુ આજનો આપણો વ્યવહાર તો સ્પષ્ટ કહી રહ્યો છે કે, ‘આપણે ધર્મને ભૂલી રહ્યા છીએ અને તેના ભોગે અર્થ અને કામની સાધના કરી રહ્યા છીએ.’

ગૃહસ્થોએ ધર્મની આરાધના નિમિત્તે રોજ ષટ્કર્મ કરવાનાં છે, એટલે કે છ પ્રકારનાં કર્તવ્યો બજાવવાનાં છે, પણ ઘણા ભાગ્યશાળીઓને તેના નામની પણ ખબર નહિ હોય. (૧) દેવની પૂજા, (૨) ગુરુની ઉપાસના, (૩) સ્વાધ્યાય, (૪) સંયમ, (૫) તપ અને (૬) દાન એ તેનાં શુભ નામો છે. આ છયે કર્તવ્યો અંગે ઘણું કહેવા જેવું છે. પણ તેમાં સ્વાધ્યાયની સ્થિતિ વધારે શોચનીય હોવાથી તે અંગે અહીં કેટલુંક વિવેચન કરવું ધાર્યું છે.

સ્વાધ્યાય એટલે શાસ્ત્રોનું ‘પઠન-પાઠન’ કરવું કે સદ્ગ્રંથોનું વાંચન કરવું. તેનાથી જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે, તત્ત્વબોધની પ્રાપ્તિ થાય છે અને આત્માનો અભ્યુદય સાધી શકાય છે. શાસ્ત્રોમાં આવતાં વર્ણનો પરથી એમ જાણવા મળે છે કે આગળના શ્રાવકો આ વિષયમાં ઘણા કુશળ હતા અને તેથી જ ઉચ્ચ પ્રકારનો તત્ત્વબોધ પામી પોતાના આત્માનું હિત સાધી શક્યા હતા. આ શ્રાવકો કેટલીક વાર આચાર્ય ભગવંતો વગેરેને એવા પ્રશ્નો પૂછતા કે તેનાં જવાબ આપવા માટે ઊંડો વિચાર કરવો પડે.

આજે તત્ત્વબોધ તો બાજુએ રહ્યો, પણ ધર્મના વિષયનો સામાન્ય બોધ પણ ઘણો ઓછો થઈ ગયો છે. અને તેનું મુખ્ય કારણ સ્વાધ્યાયનો અભાવ છે, જેને કેન પ્રકારેણ પૈસો કમાવો અને તેમાંથી થોડો સારા માર્ગે ખર્ચવો. એટલે આપણે કૃતકૃત્ય થઈ ગયા, એવી માન્યતાનો આજે જોરદાર પ્રચાર છે અને તેનું જ પરિણામ સ્વાધ્યાય પ્રત્યેની ઉપેક્ષામાં આવ્યું છે.

જ્યાં સ્વાધ્યાય કરવાનું માનસિક વલણ નથી, ત્યાં સારા ગ્રંથો ખરીદીને વાંચવાનું તો બને જ ક્યાંથી, આજે એક શ્રીમંત હવેલી બંધાવે તો તેમાં દીવાનખાનું હશે, ભોજન ખંડ હશે, રસોડું હશે, સ્નાનગૃહ અને સંડાશ હશે. પરંતુ એક વસ્તુ નહિ હોય અને તે સારું પુસ્તકાલય. કદાચ સારું પુસ્તકાલય હશે તો પણ તેમાં જૈન

ધર્મના ગ્રંથોનો સંગ્રહ તો અતિ અલ્પ જ હશે, એ પછી એ ગ્રંથોનો સ્વાધ્યાય કરવા માટેનો જુદો ખંડ તો હોય જ ક્યાંથી ?

આપણા ત્યાગી નિઃસ્પૃહી મુનિવરોએ અંખડ જ્ઞાનોપાસના કરીને હજારો ગ્રંથોનું નિર્માણ કર્યું છે, પણ આજે આપણે તેને વાંચવા-વિચારવાની વૃત્તિ બહુ ઓછી દર્શાવી રહ્યા છીએ. કેટલાક તે માટે સમયનું કારણ બતાવે છે, પણ એ તો એક પ્રકારનું બહાનું જ છે. જો સમય નથી તો છાપાઓ, નવલકથાઓ શી રીતે વંચાય છે ? અને નાટક-સીનેમા તથા ક્રિકેટની મેચો જોવા માટે કલાકો શી રીતે કઢાય છે ?

જો સ્વાધ્યાય કરવાનું માનસિક વલણ વધે તો આપણા ધાર્મિક ગ્રંથોનું વાસ્તવિક મૂલ્ય સમજાય અને તેને પ્રકાશમાં લાવવાની પ્રબળ ભાવના પ્રકટે. પછી તે માટે ગમે તેટલો ધનનો વ્યય કરતાં કે પરિશ્રમ ઉઠાવતાં સંકોચ થાય નહિ. પરંતુ આજે સ્વાધ્યાયની વૃત્તિ રહી નથી, એટલે આપણા એક બહુ મૂલ્ય ઉત્તમ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરવા માટે પણ અનેકને અનેક રીતે સમજાવવા પડે છે.

સાધુ વર્ગમાં સ્વાધ્યાયનું પ્રમાણ એકંદરે સારું છે, પણ તેમાંય વાચના, પૃચ્છના અને પરાવર્તનાથી આગળ વધવાનું વલણ બહુ ઓછું જોવામાં આવે છે. સ્વાધ્યાયનું ચોથું પગથિયું અનુપ્રેક્ષા કે તત્ત્વચિંતન છે. તે કાયોત્સર્ગનો વિશેષ અભ્યાસ કર્યા વિના શક્ય નથી. જો કાયોત્સર્ગનું પ્રમાણ વધે તો દેહ અને મતિની જડતા નાશ પામે અને સૂત્ર-સિદ્ધાંતની પાછળ ભાવનો જ ભવ્ય ભંડાર ભર્યો હોય તે જોવામાં આવે. જેણે કાયોત્સર્ગના સતત અભ્યાસથી અનુપ્રેક્ષા સિદ્ધ કરી છે, તે જ ધર્મકથાનો અન્યને સુંદર વિશિષ્ટ રીતે વિનિયોગ કરી શકે છે. અને સ્વકલ્યાણ સાથે પરકલ્યાણની સાધના કરી શકે છે.

સ્વાધ્યાયની આ શોચનીય સ્થિતિ સુધારવા માટે જલ્દી જાગવાની અને જાગીને કામે લાગવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

૧૧) પર્વોની મહત્તા ન ભૂલીએ

પર્વો સંસ્કૃતિના રક્ષક છે, ધર્મમાર્ગે પ્રવૃત્તિ કરાવનારા છે અને ઉચ્ચ કોટિનો આધ્યાત્મિક આનંદ આપનારા છે. આમ છતાં આજે તેની મહત્તા ભુલાતી જાય છે, એ જોઈ કોને ખેદ નહિ થાય ?

કેટલાક કહે છે કે ‘આપણે તો બધા દિવસોને સરખા માનીએ છીએ, એટલે કે વર્ષનો અમુક દિવસ નાનો કે સામાન્ય અને અમુક દિવસ મોટો કે વિશેષ એમ માનીને વર્તતા નથી,’ આ શબ્દો પર કદાચ કોઈ તમને સમદષ્ટિવાળા પુરુષ માની લે તો એ ગંભીર ભૂલ છે, કારણ કે આ શબ્દો સમદષ્ટિમાંથી નહિ, પણ અજ્ઞાનમાંથી ઉદ્ભવેલા છે અને ધાર્મિક આચારો પ્રત્યે ઉપેક્ષા કે તિરસ્કારવૃત્તિ દર્શાવનારા છે.

જ્યાં નાના અને મોટા સામાન્ય અને વિશેષનો વિવેક કરવાનો હોય, ત્યાં સમાનતાની વાત કરવી અને જ્યાં સમાનભાવે વર્તવાનું હોય, ત્યાં નાના-મોટા કે સામાન્ય-વિશેષનો ભેદ ઉપસ્થિત કરવો એ અજ્ઞાનનું પરિણામ છે અને ઉપર્યુક્ત શબ્દોમાં તેનો જ પડઘો પડે છે.

જેમના સુધી સંસ્કૃતિનો પ્રકાશ પહોંચ્યો નથી કે ઘણો ઓછો પહોંચ્યો છે, તેઓ પણ જ્યારે વર્ષના અમુક દિવસોને સામાન્ય અને અમુક દિવસોને વિશેષ માની પોતાના પર્વો ઊજવે છે, ત્યારે જેઓ સંસ્કૃતિનો પૂરો પ્રકાશ પામ્યા છે અને જેઓ કોઈ પણ વસ્તુના સામાન્ય અને વિશેષપણાને સારી રીતે પારખી શકવાની શક્તિ વાળા છે, તેમણે વર્ષના બધા દિવસોને સરખા માનીને પોતાનો જીવનવ્યવહાર ચલાવવો, એ ખરેખર ! ઘણું જ અનુચિત છે.

મનુષ્યમાં હામ-દામ-ઠામ બધું હોય, પણ કર્તવ્યનો વિવેક ન હોય તો એ બધાનું મૂલ્ય શું ? મનુષ્યની વાસ્તવિક મહત્તા, તેણે પ્રાપ્ત કરેલી લક્ષ્મી કે તેણે પ્રાપ્ત કરેલા અધિકાર પરથી નહિ, પણ તેનાં કર્તવ્યપાલન પરથી અંકાય છે, એટલે જે મનુષ્યો પોતાના કર્તવ્યોનું બરાબર પાલન કરે છે, તે ઉત્તમ ગણાય છે. જે અમુક અંશે પાલન કરે છે, તે મધ્યમ ગણાય છે, અને જે બિલકુલ પાલન કરતા નથી તે કનિષ્ઠ કે અધમ ગણાય છે. આ પરથી સર્વ દિવસોને સરખા માની ધાર્મિક કર્તવ્યો પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરનારા કઈ કોટિમાં આવે તે સમજી શકાશે.

પરંતુ હાલ તો પરિસ્થિતિ એવી છે કે ‘આપણું ધાર્મિક કર્તવ્ય શું ?’ એનો ખ્યાલ પણ ભૂલાતો જાય છે. થોડા દિવસ પહેલા બનેલી એક સત્યઘટના જેવું ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨) ૨૩

વર્ષન એક પ્રસિદ્ધ લેખકે કરેલું છે, તે વાંચવાથી આપણને આ વસ્તુ નો વધારે ખ્યાલ આવશે. તેઓ જણાવે છે કે-

‘થોડા વખત પહેલા અમારે એક કામ પ્રસંગે એક જૈનકુટુંબમાં જવાનું થયું. આ કુટુંબમાં પતિ-પત્ની અને બે બાળકો હતા. ઘરમાં કામ કરવા માટે રસોઈયો તથા ઘરઘાટી રાખેલા હતા. પતિ અને પત્ની બંને સુશિક્ષિત હતા અને સ્વભાવે પણ ઘણાં માયાળું હતા. અમે ત્યાં ગયા ત્યારે પતિ ઘરમાં ન હતા, એટલે પત્નીએ અમારું સ્વાગત કરીને પૂછ્યું કે ‘શું લાવું ? ચાહ બનાવું ?’

અમે કહ્યું : ‘ચાહ તો આ જિંદગીમાં હજુ સુધી પીધી નથી અને હવે પછી પીવાની પણ નથી.’

તો કોફી લેશો ? તેમણે પૂરા વિનયથી પૂછ્યું.

અમે કહ્યું : ‘કોઈકવાર કોફી લઈએ છીએ ખરા, પણ આજે તો એ પણ લેવી નથી, કારણ કે તેનો ત્યાગ કરેલો છે.’

‘તો ટમેટાનો સૂપ લેશો ? અમને કંઈક તો આપવું જ જોઈએ, એ વિચારથી તેમણે આ ત્રીજી દરખાસ્ત રજૂ કરી.’

અમે કહ્યું : ‘એ પણ નહિ ચાલે, કારણ કે આજે અષ્ટમી છે.’

તેમણે કહ્યું : ‘ઓહ ! આજે તો અષ્ટમી છે, ખરું ને ? આપણા લોકો તે દિવસે કંઈ લીલોતરી લેતા નથી. વારુ તો હું ગાજરનો સૂપ બનાવું છું, એ પુષ્ટિકારક હોય છે અને સ્વાદમાં પણ સારો લાગે છે.’

આ શબ્દો સાંભળી અમારાં દિલમાં ઊંડી વેદના થઈ. એક સુશિક્ષિત (હાલની શિક્ષા પામેલા) કુટુંબમાં ખાનપાનનો કેવો વ્યવહાર ચાલી રહ્યો છે, તેનો ખ્યાલ આવ્યો. વધારે વેદના તો એ થઈ કે અષ્ટમી-ચતુર્દશી જેવી મોટી તિથિઓનું પણ વિસ્મરણ થઈ રહ્યું છે અને લીલોતરી કોને કહેવાય ? કંદમૂળ કોને કહેવાય ? તેમાં શું ફેર ? કેટલો દોષ વગેરે ભૂલાઈ રહ્યું છે.

૧૨) (૨)

અમારી એ વેદના દબાવી અમે કહ્યું : ‘ગાજર લીલોતરી નહિ કે ?’

તેમણે કહ્યું : ‘એમાં પાંદડાં વગેરે ક્યાં હોય છે ? વળી ઘણા લોકો ઉપવાસ કરે છે, ત્યારે શાકભાજી નથી ખાતા, પણ ગાજર-સુરણ ખાય છે, એટલે મેં તમને આમ પૂછ્યું.’

અમે સમજી ગયા કે એક બાજુ માતા-પિતાના દૃઢ ધાર્મિક સંસ્કારો નથી અને બીજી બાજુ વૈષ્ણવ, સનાતનીઓ વગેરેનો વિશેષ પરિચય છે, તેનું જ આ પરિણામ છે. પરંતુ આજે તો શાળામાં, સામાજિક પ્રવૃત્તિઓમાં જ્યાં જોઈએ ત્યાં એ પરિચય ફરજિયાત જેવો થઈ પડ્યો છે. વળી વિભક્ત કુટુંબની પ્રથા વિશેષ પ્રમાણમાં દાખલ થતી જાય છે, એટલે કુલકમાગત આચારોમાં પણ શિથિલતા આવી રહી છે અને ત્યાં પોતાના સાધર્મિકોનો પરિચય પણ હોતો નથી. આ સ્થિતિ તેને આચારહીન જીવન ગાળવાનું નિમિત્ત પૂરું પાડે છે.

અમે કહ્યું : ‘બહેન ! જેટલી વનસ્પતિ જીવંત હોય, અર્થાત્ લીલી હોય તે બધી જ લીલોતરી કહેવાય. એટલે ગાજર પણ લીલોતરી જ ગણાય. વળી તે જમીનમાં પેદા થાય છે, એટલે કંદમૂળ કહેવાય. તે ખાવામાં સામાન્ય લીલોતરી કરતાં ઘણું વધારે પાપ લાગે છે, એટલે તે આડા દિવસે પણ ન ખવાય, તો પછી પર્વના દિવસે તો ખવાય જ કેમ ?’

તેમણે કહ્યું : ‘બીજી લીલોતરી કરતાં કંદમૂળમાં વધારે પાપ કેમ ? આપણા ઋષિ-મુનિઓ તો માત્ર કંદમૂળ અને એવું જ ખાઈને રહેતા હતા.’

અહીં અમને વિચાર આવ્યો કે ‘જો નાનપણથી આ બહેન પાઠશાળામાં ગયા હોત અને જીવવિચાર ભણ્યા હોત તો આ પ્રશ્ન પૂછવાનો વખત આવત જ નહિ. વળી આપણા અને અન્ય દર્શનીઓનાં ખાન-પાનમાં વિચારોમાં કેવો તફાવત છે ? તે સમજી શકત. પરંતુ માતા-પિતાઓને આજે પોતાના પુત્ર-પુત્રીઓને પાઠશાળામાં મોકલવાનો આગ્રહ નથી અને વ્યાવહારિક કેળવણી આપવાનો અતિ મોહ છે. તેનું જ આ પરિણામ છે.’

અમે કહ્યું : ‘બહેન ! જેમ માણસ-માણસમાં ફેર હોય છે, તેમ વનસ્પતિ-વનસ્પતિમાં પણ ફેર હોય છે. તેના પ્રત્યેક અને સાધારણ એવા બે ભાગો છે. પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં એક ફલ, એક બીજ કે એક પાંદડે એક જીવ હોય છે. અને સાધારણ અનંત જીવોનું એક શરીર હોય છે. તેથી સાધારણ વનસ્પતિને અનંતકાય કહેવામાં આવે છે અને તે વાપરવામાં મોટો દોષ મનાયેલો છે. ગાજર, બટાટા, સૂરણ વગેરે તમામ કંદમૂળો વાપરવામાં આ પ્રકારનો દોષ છે.’

તેમણે કહ્યું : ‘વારુ મારા ખ્યાલમાં આવ્યું, તમે ગાજરનો સૂપ ન લેતા હો તો સૂકો મેવો લાવું છું. એમ કહી એક રકાબીમાં થોડા કાજુ અને દ્રાક્ષ લઈ આવ્યા અને તે અમારી સમક્ષ મૂક્યાં.’

અમે તેમનો આ પ્રકારે સ્વાગત કરવા માટે આભાર માન્યો અને કહ્યું : ‘એક વાત પૂછવાનું મન થાય છે. તે તમે કહો તો પૂછીએ.’

તેમણે કહ્યું : ‘પુશીથી પૂછો’

અમે કહ્યું : ‘તમે મહિનામાં કોઈ પર્વતિથિ પાળો છો ખરાં ?’

તેમણે કહ્યું : ‘હું જુદું નહિ બોલુ, અમે કોઈ પર્વતિથિ પાળતા નથી. હું નાની હતી ત્યારે મારા પિયરમાં અમુક તિથિઓ પાળતી હતી, પણ ધીમે ધીમે એ બધું છૂટી ગયું અને હવે તો એ બાબતનો કાંઈ વિચાર પણ આવતો નથી.’

અમે કહ્યું : ‘આ તો ઉપર ચડવાની સીડીનાં પગથિયાં તૂટ્યાં ગણાય. પર્વો એ ઉપર ચડવાની સીડી છે. તે આપણાં મનમાં ધર્મની ભાવના જાગ્રત કરે છે, ધાર્મિક મહાપુરુષોનાં જીવનની યાદ આપે છે અને ધાર્મિક આચરણ કરવાનો ઉત્સાહ પેદા કરે છે. પર્વને ભૂલીએ એટલે ધર્મને ભૂલાય અને ધર્મને ભૂલીએ એટલે બધું ભૂલાય, પછી જીવનમાં બાકી શું રહે ? વધારે નહિ તો મોટી પર્વતિથિઓ તો અવશ્ય પાળવી જોઈએ.’

અમારી આ વાત સાંભળી કંઈપણ વધારે દલીલ કર્યા વિના તેમણે કહ્યું : ‘વારું તો તમે એક ભીંતિયું જૈન પંચાગ મોકલી આપજો. હવેથી હું મોટી પર્વતિથિઓમાં લીલોતરી બિલકુલ નહિ વાપરું.’

અમે એ વાતનો સ્વીકાર કર્યો, એવામાં તેમના પતિ આવી ગયા. અમે તેમની સાથેનું કામ પતાવ્યું અને ઘરે પાછા ફરી પહેલું કામ તેમને ભીંતિયું જૈન પંચાગ મોકલવાનું કરી આપ્યું.

આ પરિસ્થિતિ પર સહુ વિચાર કરે અને પર્વોનું મહત્ત્વ ન ભૂલાય એવું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે.

U ઊંઘના કલાક ન ગણો V

પૂજ્યશ્રીએ મને સવારે વહેલો ઊઠાડ્યો : “ઊઠ, સ્વાધ્યાય કરવા ઊઠવું છે ને ?”

“રાત્રે હું મોડો સૂતો હતો...હજુ ઊંઘ આવે છે.”

“એ તો તું ઊંઘના કલાક ગણે છે એટલે ઊંઘ આવે છે. શરીરનું તો એવું છે કે સૂતા એટલે ઊંઘ અને જાગ્યા એટલે સ્ફૂર્તિ. ઊંઘ અને ભૂખ વધારીએ એટલા વધે ને ઘટાડીએ એટલા ઘટે...”

પૂજ્યશ્રી અસાધારણ કોટિનો અપ્રમત્તાભાવ કેવી રીતે આત્મસાત્ કરી શક્યા હશે તેનું રહસ્ય મને ત્યારે સમજાયું.

W “ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષણ

૧૩ જપ અંગે કેટલીક વિચારણા

(૧)

શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે - **પૂજાકોટિસમં સ્તોત્રં, સ્તોત્રં કોટિસમો જપ:-** કોડવાર પૂજા કરવામાં આવે તેટલું ફળ સ્તોત્રનું છે અને કોડવાર સ્તોત્ર બોલવામાં આવે તેટલું ફળ જપનું છે, એટલે જપ એ કોઈ સામાન્ય કે સાધારણ વસ્તુ નથી. પણ એક ઉત્તમ કોટિની વસ્તુ છે અને તેથી જ તે ધાર્મિક આચારો કે અનુષ્ઠાનમાં અતિ માનભર્યું સ્થાન પામેલ છે.

અભ્યંતર તપમાં પ્રાયશ્ચિત્ત પછી વિનયનો, વિનય પછી વૈયાવૃત્યનો અને વૈયાવૃત્ય પછી સ્વાધ્યાયનો અધિકાર આવે છે. આ સ્વાધ્યાય શ્રુતના અભ્યાસરૂપ પણ હોય છે અને મંત્રપદના જપરૂપ પણ હોય છે, એટલે તે કર્મનિર્જરાનું એક કારણ છે અને તેથી સર્વ મુમુક્ષુઓએ નિત્ય કરવા યોગ્ય છે.

જપ મંત્ર જે કરાય છે, અથવા જેનો જપ કરવામાં આવે છે, તેને મંત્ર કહેવાય છે, આ મંત્ર એક અક્ષરથી માંડીને અનેક અક્ષરનો હોય છે. તેમાં ય જે મંત્ર સિદ્ધ અને સાધ્ય કોટિનો હોય તે ઉત્તમ ફળ આપે છે, એટલે તે જ ગ્રહણ કરવો જોઈએ. બાકીના ત્રણ પ્રકારના મંત્રોમાં સુશુદ્ધનું ફળ મધ્યમ. શત્રુનું ફળ કનિષ્ઠ અને મૃત્યુદાયીનું ફળ ઘણું જ ખરાબ હોય છે, એટલે છેલ્લા બે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી.

મંત્રજપ કરનાર કેવો હોવો જોઈએ ? તે માટે શાસ્ત્રોમાં પર્યાપ્ત વિવેચન થયેલું છે. શ્રી ભદ્રગુપ્તાચાર્યે વિદ્યારત્નમહાનિધિમાં કહ્યું છે કે મંત્ર ગ્રહણ કરવા માટે અર્થાત્ જપ કરવા માટે તે જ વ્યક્તિ યોગ્ય છે જે દક્ષ: એટલે ચતુર હોય, જિતેન્દ્રિય: એટલે પાંચેય ઈન્દ્રિયો પર કાબૂ રાખનાર હોય, ધીમાન્ એટલે બુદ્ધિશાળી હોય -સારાખોટાનો વિવેક કરી શકે તેવો હોય, કોપાનલજલોપમ: એટલે ક્રોધરૂપી અગ્નિને શમાવવા માટે જલ જેવો હોય, સત્યવાદી એટલે સત્ય બોલનારો હોય, વિલોભ: એટલે લોભથી રહિત હોય, માયામદ-વિવર્જિત એટલે કપટ અને મદ વિનાનો હોય, માનત્યાગી એટલે અહંકારનો ત્યાગ કરનારો હોય, દયાયુક્ત: એટલે દયા કરુણા કે અનુકંપાના પરિણામવાળો હોય, પરનારી સહોદર: એટલે પોતાની પત્ની સિવાય અન્ય સર્વ સ્ત્રીઓને બહેન સમાન ગણનારો હોય અને જિનેન્દ્રગુરુભક્ત:

એટલી શ્રી જિનેશ્વર દેવ અને નિર્ગ્રંથ ગુરુઓ પ્રત્યે અત્યંત ભક્તિ ધરાવનારો હોય.

આજે કેટલાક ફરિયાદ કરે છે કે મંત્રનો ઘણો જપ કરવા છતાં અમને કોઈ ફળ દેખાતું નથી, તેમણે આ વસ્તુ પર ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ. યોગ્યતા વિના ગમે તેવો સુંદર કે પ્રભાવશાળી જપ પણ ફળદાયી થતો નથી. અષ્ટાંગયોગમાં જે મહત્ત્વ યમ-નિયમોનું છે, તે જ મહત્ત્વ મંત્ર જપમાં આ નિયમોનું છે. એટલે મંત્ર જપ કરનારે આ ગુણો કેળવવા તરફ ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ.

જે મંત્ર યોગ્ય ગુરુ પાસેથી વિધિપૂર્વક ગ્રહણ કરેલો હોય તેજ ફલદાયી થાય છે, તેથી મંત્ર જપ કરનારે તેને ગુરુ પાસેથી વિધિપૂર્વક ગ્રહણ કરવાની કાળજી રાખવી જોઈએ. પુસ્તકમાંથી મંત્ર વાંચીને તેનો જપ કરવા બેસી જવું એ મંત્રજપ કરવાની સાચી રીત નથી. નમસ્કાર મંત્ર પણ ગુરુ આગળથી વિધિપૂર્વક ગ્રહણ કરીને પછી જ તેનો જપ કરવો જોઈએ.

જપ દેવતાની સન્મુખ કરવો જોઈએ. એટલે જપ કરનારે કોઈ મંદિરમાં કે જ્યાં દેવતાની છબી વગેરે હોય ત્યાં કરવો યોગ્ય છે. વિકલ્પે સ્વચ્છ જળવાળા જળાશયોની આગળ કે પત્ર-પુષ્પ-ફલથી લચી પડેલાં વૃક્ષોવાળાં વન પ્રદેશમાં પણ કરી શકાય.

જપ કરવા માટે જે સ્થાનનો ઉપયોગ કરવાનો હોય તે સ્થાન શુદ્ધ હોવું જોઈએ, એટલે કે તેની નીચે યા તેની આસપાસ કોઈ મૃતપ્રાણીનું કલેવર પડેલું ન હોવું જોઈએ કે રુધિર, માંસ, અસ્થિ તથા બીજા અશુચિવાળા પદાર્થ હોવા ન જોઈએ.

મંત્રજપ કરતી વખતે શરીર, વસ્ત્ર, આસન તથા માળા શુદ્ધ હોવા જોઈએ, જે આસન કે માલા બીજાએ વાપરેલા હોય તે ઉપયોગમાં લેવા નહિ. તે માટે પોતાનું ખાસ આસન અને ખાસ માળા જ હોવી જોઈએ. માળાનો ઉપયોગ કરતાં પહેલાં તેને દૂધ વગેરેથી ધોઈ સુગંધી ધૂપથી ધૂપી લેવી જોઈએ અને વિશિષ્ટ મંત્રોચારથી શુદ્ધ કરી લેવી જોઈએ. ચિત્તશુદ્ધિ માટે શ્વેતરંગની માળા જ વિશેષ પસંદ કરવા યોગ્ય છે.

(૧૪) (૨)

મંત્રજપ કરનારે પૂર્વાભિમુખ કે ઉત્તરાભિમુખ બેસવું જોઈએ અને મુદ્રા વગેરેનું જ્ઞાન અગાઉથી યોગ્ય ગુરુ પાસેથી મેળવી લેવું જોઈએ. માળા કરતાં મુદ્રાદિ વડે કરાયેલા જપ વધારે ફલદાયી થાય છે.

જપ બને ત્યાં સુધી એકાંતમાં બેસીને જ કરવો જોઈએ અને તે કોઈપણ ‘તપશ્ચર્યાપૂર્વક કરવો જોઈએ. જે દિવસે ભોજન કર્યું હોય, તે દિવસે જમીને તરત જપ ન કરતાં કેટલુંક અંતર પાડીને જપ કરવો જોઈએ.’

જપ કરવા માટે ત્રિસંધ્યાનો સમય ઉત્તમ છે. તેમાં પણ પ્રાતઃસંધ્યા એટલે સૂર્ય ઉગ્યા પહેલાંની ૨૪ મીનીટ અને સૂર્ય ઉગ્યા પછીની ૨૪ મીનીટનો સમય વધારે ઉત્તમ છે. નમસ્કાર જેવો સિદ્ધ મંત્ર ગમે ત્યારે જપી શકાય છે. છતાં ઉપર જણાવેલો સમય વધારે ઉપયોગી છે.

મંત્રજપ બોલીને, બોલ્યા વિના, તેમજ માત્ર મનની વૃત્તિએ પણ થાય છે, તેમાં જે મંત્રજપ મંત્રપદોના શુદ્ધ-સ્પષ્ટ ઉચ્ચારપૂર્વક બીજા સાંભળી શકે તે રીતે બોલીને કરવામાં આવે છે, તેને ભાષ્ય, વાચિક કે શાબ્દ કહેવામાં આવે છે. પ્રાથમિક ભૂમિકાવાળાને આ જપ ઘણો ઉપયોગી છે. તેનો ખાસ લાભ એ છે કે તેથી મંત્રની ઉચ્ચારશુદ્ધિ થઈ જાય છે અને મનનો વિક્ષેપ ઘટાડવામાં ઠીક ઠીક મદદ મળે છે. જે આ જપનો અભ્યાસ કર્યા વિના બીજા કે ત્રીજા પ્રકારનો જપ કરવા લાગે છે, તેમનો એ જપ જોઈએ તેવો શુદ્ધ થઈ શકતો નથી.

બોલ્યા વિના એટલે હોઠ હલાવ્યા વિના મંત્રનો જપ કરવો તેને ઉપાંશુ કે મૌન જાપ કહેવામાં આવે છે. આ જપ પહેલાં કરતાં ઉચ્ચ કોટિનો છે અને તેનું ફળ ઘણું વધારે છે.

માત્ર મનની વૃત્તિએ જપાતાં જપને માનસ જપ કે ચિત્તસ્થ જપ કહેવામાં આવે છે. તે પ્રમાણમાં ઘણો કઠિન છે, પણ અભ્યાસથી સિદ્ધ થઈ શકે છે. આ જપ પ્રથમના બંને પ્રકારો કરતાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.

ઉપાંશુ જપ અને માનસ જપ વચ્ચે સાર્થ જપની એક ભૂમિકા છે, તેનો પણ અહીં નિર્દેશ કરવો જોઈએ. સાર્થ જપ એટલે જે મંત્રપદ બોલાતું હોય, તેના અર્થ સાથેનો જપ દાખલા તરીકે જપમાં ‘નમો અરિહંતાણં’ પદ બોલાતું હોય તો એ પદ બોલતાની સાથે અંતર્યક્ષુ સમક્ષ સમવરસરણમાં બેઠેલા શ્રી અરિહંત ભગવંતનું ચિત્ર ખડું થવું જોઈએ. સુંદર અશોકવૃક્ષ, દેવતાઓએ કરેલી પુષ્પની વૃષ્ટિ, ચાલુ

દિવ્યધ્વનિ, બંને બાજુ વીંઝાઈ રહેલા શ્વેત ચામરો, રત્નમય સુંદર સિંહાસન, પ્રભુના મુખારવિંદની પાછળ તેજસ્વી ભામંડળ, દેવ-દુદુભિનો નાદ અને માથે ઉપરાઉપર ત્રણ છત્રનું ધરાવું વગેરે આઠે પ્રતિહાર્ય સહિત ભગવંતની મૂર્તિ નજર સમક્ષ આવી જાય ત્યારે ‘નમો અરિહંતાણં’નો સાર્થ જપ થયો કહેવાય.

ચિત્તને એકાગ્ર કરવા માટે આ જપ ઘણો ઉપયોગી છે. તેનાથી વિચાર, લાગણી અને ભાવનાઓ ઉપર ઘણી મોટી અસર થાય છે અને તે સિદ્ધિના માર્ગે લઈ જવામાં ઉપયોગી નીવડે છે.

માનસ જપ પછી પણ એક ભૂમિકા છે કે જેને ધ્યેયૈક્ય જપ કહેવામાં આવે છે, પરંતુ આ જપમાં ૨૮૭ જેવું તો કાંઈ હોતું જ નથી. તેમાં મંત્રજપ કરનારો આત્મા ધ્યેયમાં એકાકાર થઈ જાય છે અને તેથી મંત્રજપ કરનારને અનિર્વચનીય આનંદનો અનુભવ થાય છે.

આવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે મંત્રચૈતન્ય પ્રકટ થાય છે અને તેના દ્વારા અપૂર્વ સિદ્ધિનો લાભ મળે છે.

શાસ્ત્રમાં જપના તેર પ્રકારો પણ વર્ણવેલા છે. જેમ કે (૧) રેચક, (૨) પૂરક, (૩) કુંભક, (૪) સત્વ, (૫) રજસ, (૬) તમસ, (૭) સ્થિરકૃતિ, (૮) સ્મૃતિ, (૯) હક્કા, (૧૦) નાદ, (૧૧) ધ્યાન, (૧૨) ધ્યેયૈક્ય અને (૧૩) તત્વા. પરંતુ સામાન્ય આરાધકોને તો અમે ઉપર જપના જે ત્રણ તથા પાંચ પ્રકારો વર્ણવ્યા તે જ અતિ ઉપયોગી છે.

જપમાં મુખ્ય વાત ચિત્તની એકાગ્રતાની છે, એટલે મુમુક્ષુએ મુખ્ય લક્ષ્ય ચિત્તની વૃત્તિઓ આમ તેમ દોડે નહિ, એવી સ્થિતિ પેદા કરવા તરફ આપવાનું છે, અને શાસ્ત્રકારોના અભિપ્રાયથી એવી સ્થિતિ તો જ પેદા થાય છે કે જ્યારે મનુષ્યનું મન વિષયભોગ તરફથી પાછું વળી આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવા તરફ રુચિવાળું થાય, એટલે મંત્રજપ કરનારે વૈરાગ્ય અને સત્સંગ કેળવવાની પણ અત્યંત આવશ્યકતા છે.

સહુ કોઈ મંત્રજપને લગતી આ વસ્તુ ખ્યાલમાં રાખી પોતાનું અભીષ્ટ સાધે, એ જ અભ્યર્થના.

૧૫ ‘સાધર્મિક-વાત્સલ્યમાં’ ઉત્સાહ દાખવો

સાધર્મિક-વાત્સલ્ય, સાધર્મિક ભક્તિ કે સાધર્મિક સેવા એ જૈનાચારનો એક ભાગ છે. દર્શનાચારમાં તેને વિશિષ્ટ સ્થાન પ્રાપ્ત થયેલું છે અને તેના પર ખૂબ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. અને તેનું જ એ પરિણામ છે કે આજ સુધીમાં અનેક મહાનુભાવોએ તેની પાછળ ઘણું ધન ખર્ચ્યું છે અને ભારે પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યનો પાટણ શહેરમાં પ્રવેશ હતો. ભારે સામૈયું ચડ્યું હતું. બહોંતેર રાજાઓ અને અઢાર હજાર શ્રાવકો એ સામૈયામાં સામેલ હતા. મહારાજા કુમારપાળ મોખરે ચાલતા હતા. તેમણે આગળ વધી આચાર્ય મહારાજશ્રીનું સ્વાગત કર્યું અને વિધિપુર:સરવંદના કરી. આ વખતે તેમનું ધ્યાન આચાર્યશ્રીએ ઓઢેલ ખાદીના એક જાડાં કપડાં તરફ ગયું. એ તેમનાથી રહેવાયું નહિ. તેમણે વિનમ્ર ભાવે કહ્યું ‘ભગવન્ ! આપ તો મારા ગુરુ ગણાઓ અને આવાં જાડાં વસ્ત્રો ધારણ કરો તે ઠીક નહિ, એથી મને ઘણી શરમ આવે છે.’

આચાર્ય મહારાજે કહ્યું : રાજન્ ! આ વસ્ત્ર તારા એક સાધર્મિક બંધુએ વહોરાવ્યું છે અને તે અમે ધારણ કર્યું છે. અમને મુનિઓને શું ? અમને તો અલ્પ મૂલ્યવાળાં અને જીર્ણ વસ્ત્રો શોભે !

કુમારપાળ આ ઉત્તર સાંભળી વિચારમાં પડ્યો. ‘પોતાનો એક સાધર્મિક બંધુ આવા મહાન આચાર્યને આવું કપડું કેમ વહોરાવે તે સમજાયું નહિ. તેણે પ્રશ્ન કર્યો ભગવન્ ! શું આ વસ્ત્ર મારા એક સાધર્મિક બંધુએ વહોરાવ્યું છે ? આટલું જાડું ! આટલું ખરાબ !’

આચાર્ય મહારાજે કહ્યું : રાજન્ ! જેની પાસે જે હોય તે વહોરાવે. જ્યાં આજીવિકા ચલાવવાના પણ ફાંફા હોય ત્યાં બીજું શું બને ? તું પૃથ્વી પર રાજ કરે છે, પણ તારા સાધર્મિક બંધુઓ કેવી હાલતમાં રહે છે, તે કદી ધ્યાન પૂર્વક જોયું છે ખરું ? એવી સાધર્મિકોની સ્થિતિથી જો તને શરમ નહિ તો અમારાં જાડાં વસ્ત્ર ઓઢવાથી તારે શરમાવાનું શું ? તેજ વખતે કુમારપાળે નિર્ણય કર્યો કે મારે દરેક વર્ષે સાધર્મિક-વાત્સલ્ય કરવું અને નિરાધાર શ્રાવકને હજાર સોનામહોર આપવા, આ પ્રમાણે સાધર્મિક-વાત્સલ્ય કરવા માંડ્યું. ત્યારે એક વર્ષની લગભગ એક કરોડ સોનામહોરનો ખર્ચ થયો પણ તેને પૂરી પ્રસન્નતા હતી કે મારા હાથે એક સુંદર

અતિ સુંદર કાર્ય થઈ રહ્યું છે. ચૌદ વર્ષ સુધી તેણે આ રીતે સાધર્મિક-વાત્સલ્ય કર્યું અને ચૌદ કરોડ સોના મહોરનો ખર્ચ કર્યો.

વસ્તુપાળ તેજપાલે તો સાધર્મિકના પગ ધોવામાં પણ ગૌરવ માન્યું હતું. આત્મશાહ, પેથડકુમાર, જગડુ શાહ વગેરેની વાત પણ આપણા હૃદયમાં સાધર્મિક-વાત્સલ્યની ભવ્ય ભાવના પેદા કરે તેવી છે. આમ છતાં આજે આપણી સાધર્મિક-વાત્સલ્યની ભાવના કેમ મંદ પડી રહી છે ? એ અમને સમજાતું નથી.

સાધર્મિકોને જમાડવાની પ્રવૃત્તિ તો આજે પણ ચાલે છે, પણ તેટલાથી સાધર્મિક-વાત્સલ્યનું કાર્ય પૂર્ણ થઈ જતું નથી. આજે હજારો સાધર્મિકો કફોડી સ્થિતિમાં આવી પડ્યા છે. કેટલાકના ધંધા ખોરવાઈ ગયા છે, કેટલાકને ખાવા-પીવા તથા રહેવાની સગવડ નથી. કેટલાકને પોતાનાં બાળકોને ક્યાં કેવી રીતે ભણાવવા ? એ મોટો પ્રશ્ન છે. શું આ બધા પ્રત્યે આપણે વાત્સલ્ય દર્શાવી, તેમને સહાયભૂત થઈએ છીએ ખરા ? કેટલા અંશે ? કેવી રીતે ? આ બધું વિચારણીય છે.

સાધર્મિક એ પારકો નથી. પોતાનો છે તે ધર્મના સંબંધથી આપણી સાથે જોડાયેલો છે. તેનો અને આપણો સંબંધ એક એવી જાતનો સંબંધ છે કે જેની અન્ય સંબંધો સાથે સરખામણી થઈ શકે નહિ, પરંતુ આ વસ્તુ ભૂલાઈ રહી છે, અને કદી ખ્યાલમાં હોય તો પણ આપણે એ માટે જેટલો ઉત્સાહ દર્શાવવો જોઈએ તેટલો દર્શાવતા નથી. આનું પરિણામ શું આવશે, તેનો ગંભીરતાથી વિચાર કર્યો છે ખરો ?

‘સાધર્મિકથી સંઘ ટકે છે અને સંઘથી ધર્મ રહે છે’ એ વાત આપણા પૂર્વાચાર્યોએ કહી છે. અને તે આપણે બરાબર લક્ષમાં રાખવા જેવી છે. તે પ્રત્યેની બેદરકારી કેવાં માઠાં પરિણામ લાવશે, એ આજે દેખાવા માંડ્યું છે. અને નહિ ચેતીએ તો વધારે માઠાં પરિણામો દેખવાનો વખત આવશે, માટે સાધર્મિક-વાત્સલ્યમાં ઉત્સાહ દાખવો અને આપણું કર્તવ્ય અદા કરો.

૧૬ સમાજની મહાન સેવા

એક વિચારક કહે છે કે ‘દીવા તરફ જેમ પતંગિયાં આકર્ષાય છે, તેમ શહેરોના બાહ્ય ઝગમગાટથી આકર્ષાઈને લાખોની સંખ્યામાં, ગામડામાંથી અહીં ચાલ્યા આવતા ગરીબ અને મધ્યમવર્ગના માનવપ્રવાહને જોઈ નવાઈ લાગે છે. ઘરબાર વગર, ખાવા પીવાનાં ઠેકાણાં વગર, સપ્ત અને દયાપાત્ર નોકરી કે મહેનત મજૂરી કરવા છતાંય શહેરને વળગી રહેવા ઈચ્છતો આ સમુદાય આખરે કઈ આશાનાં બળ પર ઘરબાર, મા-બાપ, પત્ની, કુટુંબ-કબીલો છોડીને અહીં પડ્યો રહે છે, તે ભાગ્યે જ સમજી શકાય તેમ છે. શહેરોની આ મોહિનીને નષ્ટ કરી, ગામડાંઓમાં જીવનનું આકર્ષણ ઊભું કરવું તે વાત આજે સૌથી વધુ જરૂરી છે.’

શહેરોમાં બેફામ રીતે ફાલતા ફૂલતાં વિલાસનાં સાધનો અને રીતરસમો, અનાત્મવાદી પશ્ચિમીય સંસ્કૃતિનો મોહ, હિંસાદિ દુરાચારોના પ્રચાર વગેરે જોતાં અમને લાગે છે કે આ શબ્દો સાવ સાચા છે, પણ ગામડાંમાં આકર્ષણ ઊભું શી રીતે થાય ? એ એક ગંભીર પ્રશ્ન છે. તે માટે આજ સુધીમાં નાનીમોટી અનેક યોજનાઓ બહાર પડતી રહી છે, પણ તેથી પરિસ્થિતિ સુધરી નથી. એટલું જ નહિ પણ તે વિશેષ બગડવા પામી છે, અને આજે પણ બગડવાનું ચાલુ છે. જે શહેરોમાં આજથી દશ વર્ષ ઉપર બે લાખની વસ્તી હતી, ત્યાં આજે વસ્તીનો આંકડો આઠ, દશ કે બાર લાખ સુધી પહોંચ્યો છે. એટલે જે યોજનાઓ રજૂ થાય છે, તે ખામી ભરેલી છે અને તેનો વધારે ઊંડાણથી વિચાર કરવાની જરૂર છે. જો રોગનું નિદાન જ સાચું ન થયું હોય તો ઔષધ અસરકાર શી રીતે નીવડે ?

સાદુ-સીધું જીવન ગાળતી ગામડાંની પ્રજાને શહેરોનું આકર્ષણ થવાનું એક મુખ્ય કારણ ભૌતિકવાદે ઊભી કરેલી ભ્રમણા છે. ‘સુખ સાદાઈમાં નથી, રંગરાગમાં છે અને તેનાં સાધનો શહેરમાં પુષ્કળ છે. આપણે ત્યાં તેમાનું કશું નથી. માટે ચાલો શહેરમાં.’ તેની આ ભ્રમણા જ્યાં સુધી ભાંગે નહિ, ત્યાં સુધી આ પરિસ્થિતિ ચાલુ જ રહેવાની.

આજે ભૌતિકવાદનો ભયંકર પ્રચાર થઈ રહ્યો છે. દૈનિકપત્રો, અઠવાડિકો, માસિકો ત્રૈમાસિકો બધામાં તેનાં ગુણગાન આવે છે. શાળાનાં પાઠ્યપુસ્તકોમાં પણ એ જ સ્થિતિ છે. નેતાઓનાં પ્રવચન અને સમાજસુધારકોનાં વ્યાખ્યાનો પણ આજે

સીધી કે આડકતરી તેની જ હિમાયત કરે છે. પરિણામે લોકોનાં મનમાં એવી હવા પેદા થઈ રહી છે કે ‘આ જીવનમાં જેટલી મોજમજાહ કરી લેવાય તેટલી કરી લેવી.’ અને શહેરમાં તેનાં વિવિધ સાધનો ગોઠવાયે જ જાય છે. વૈજ્ઞાનિક શોધખોળો તેમાં મદદ કરે છે. અને જેઓ સમાજના આગેવાન કહેવાય તે આમાં પૂરી દિલચસ્પી ધરાવે છે.

‘જે મોટા કરે તે નાના કરે’ એ ન્યાયે ગામડાંના લોકોને એમ લાગે છે કે સુખી થવું હોય તો પણ આજ રીતે જીવવું જોઈએ. એટલે ખરી જરૂર વિચાર પરિવર્તનની છે. જે લોકોનાં મનમાં ઘુસી ગયેલા મિથ્યા વિચારો દૂર થાય તો જ તેમની પ્રવૃત્તિમાં ફેર પડે.

શહેર એટલે આધુનિક વિજ્ઞાન, ગામડું એટલે ભારતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ. એ રીતે વિચાર કરીએ તો આ પ્રશ્ન ભારતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવાનો છે. એ દિશામાં આજે શું થઈ રહ્યું છે ? અલબત્ત, આપણા સાધુમહારાજો એ માટે ઉપદેશ આપી રહ્યા છે, પણ તે ગામડાંમાં ઓછું ફરે છે, આથી ગ્રામ્ય લોકોના સહવાસમાં ઓછા આવે છે. તેમનો વિહાર જો ગામડાંમાં થાય અને તેઓ લોકોને આ માટે જોરદાર ઉપદેશ આપતા રહે, તોય પરિસ્થિતિમાં ઘણો ફરક પડી જાય.

બીજી બાજુ સંયોગો જોતાં દેખાય છે કે ખેતીવાડીની ઉપજમાં ઘટાડો અને નાના ઉદ્યોગોમાં નાશ પામવાથી ગ્રામવાસીઓમાં પણ કનિષ્ઠ ગણાતી નોકરીના નાદ લાગ્યા છે. પછી લોકોને શહેર તરફ દોડી જવાનું મન થાય, એ સહજ છે. લોકોની આ સમજણ સુધારવી જોઈએ. વળી ડોશીમાનું વૈદું અને આયુર્વેદના ઉપાયો મૂકી આજની ડાકટરી એલોપથીની ખર્ચાળ અને અભક્ષ્ય સુધીની પદ્ધતિનો લાગેલો મોહ પણ નીકળી જાય એની સમજણ તથા યોજના થવી જોઈએ.

આ બધું અમે એટલા માટે લખી રહ્યા છીએ કે સમાજમાં ધર્મ-સંસ્કૃતિ અને ધાર્મિક આચારવિચાર ટકી રહે, માટે ભૌતિકવાદના વિકાસની સામે સવેળા ચેતી જઈ ધર્મ-સંસ્કૃતિના રક્ષણ માટે ભરપૂર પ્રયત્ન કરવાની અતિ આવશ્યકતા છે.

આ માટે મુખ્ય વાત તો અમે ઉપર જણાવી તે જ છે કે લોકોની સમજણમાં પરિવર્તન લાવો. લોકોની દૃષ્ટિ સુધારો. સમાજની એ મહાન સેવા છે.

૧૭ જિન શબ્દનું રહસ્ય

(હાલમાં જૈનધર્મ-દર્શન નામનો એક મહત્વનો ગ્રંથ તૈયાર થઈ રહ્યો છે. તેમાં જૈનધર્મ અને દર્શનની વિશેષતાઓ પર સુંદર પ્રકાશ પડવા સંભવ છે, જૈન-જૈનેતર સર્વે એને રસપૂર્વક વાંચે અને જૈનધર્મ-દર્શનનું વિશિષ્ટ મહત્ત્વ સમજે એ શૈલિએ તૈયાર થઈ રહ્યો છે. તેનાં ધર્મ પ્રવર્તક પ્રકરણમાંથી નીચેનો ભાગ પાઠકોની જાણ માટે અહીં રજૂ કરવામાં આવે છે. સં.)

જિન શબ્દ જિ (જીતવું) ધાતુ પરથી બનેલો છે, એટલે તેનો અર્થ જિતનાર થાય છે. શું જિતનાર ? તે અહીં અધ્યાહાર છે, પણ જૈન શાસ્ત્રોમાં અવલોકન પરથી તેનો ખુલાસો મળી રહે છે. પ્રસિદ્ધ જિનાગમ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-

અપ્પા ચેવ દમેયવ્વો, અપ્પા હુ ખલુ દુદ્ધમો ।

અપ્પા દન્તો સુહી હોઠ્ઠ, અર્હિસિ લોએ પરથ્થ ય ॥ (૧. ૩૫)

‘આત્મા જ દમવા યોગ્ય છે. આત્મા જ ખરેખર ! દુર્દમ્ય છે, જે આત્માનું દમન કરે છે, તે આ લોક અને પરલોકમાં સુખી થાય છે.’

અહીં આત્માથી પોતાની જાતનું સૂચન છે કે જેમાં અનેક પ્રકારની દુષ્ટ વૃત્તિઓ છૂપાઈને રહેલી છે. આ દુષ્ટ વૃત્તિઓનું દમન કરવું તે આત્મદમન.

જો સહસ્સં સહસ્સાનં, સંગામે દુજ્જાએ જિએ ।

એણં જિણેજ્જ અપ્પાણં, એસ સે પરમો જઓ ॥ (૧. ૩૪)

‘જે દુર્જય સંગ્રામમાં સહસ્ર-સહસ્ર યોદ્ધાઓને-શત્રુઓને જિતે છે, (તેને અમે ખરો જય માનતા નથી.) એના કરતાં એક આત્માને જ જિતવો, તે જ પરમ જય છે.’

આ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જિતનાર એટલે પોતાના આત્માને જિતનાર, પોતાના અંતઃકરણમાં રહેલી દુષ્ટવૃત્તિઓને જિતનાર. આગળની ગાથા આ સંબંધમાં વધારે પ્રકાશ પાડે છે.

અપ્પાણમેવ જુજ્જાહિ, કિં તે જુજ્જેણ બજ્જઓ । અપ્પાણમેવ અપ્પાણં જહિત્તા, સુહમેહએ ॥ (૧. ૩૫)

‘હે પુરુષ ! તું પોતાની આત્માની સાથે જ યુદ્ધ કર. તું બાહ્ય શત્રુઓ સાથે

યુદ્ધ શા માટે કરે છે ? જે આત્મા વડે આત્માને જિતે છે, તે સુખ મેળવે છે.’

આ પરથી એટલું નક્કી થાય છે કે અહીં બાહ્ય શત્રુઓ સાથે લડીને તેમને જિતવાની વાત નથી, પણ આંતરિક શત્રુઓ સાથે લડીને તેમને જિતવાની વાત છે. આ લડાઈ કેમ કરવી, તે પણ અહીં દર્શાવેલું છે. આત્મા વડે આત્માને જિતવો, એટલે પોતાનું આત્મબળ વધારીને-સંકલ્પશક્તિ વધારીને અંતઃકરણમાં રહેલી દુષ્ટવૃત્તિઓ પર કાબૂ મેળવો. કોઈ એમ માનતું હોય કે ‘એમ કરવા જતાં આપણે દુઃખમાં ભેરવાઈ પડીએ.’ તો મહાપુરુષો પોતાના અનુભવ પરથી ખાતરી આપે છે કે આ રીતે પોતાનાં અંતઃકરણની દુષ્ટવૃત્તિઓને જિતનાર સુખી થાય છે.

તાત્પર્ય કે જે પોતાના અંતરશત્રુઓને જિતી લે છે, તે જિન કહેવાય છે.

હજી થોડું વધારે. તે સિવાય જિન શબ્દના વાસ્તવિક રહસ્ય સુધી પહોંચી શકાશે નહિ.

અંતરના શત્રુઓની ગણના અનેક પ્રકારે થાય છે. પણ જૈનધર્મનાં અભિપ્રાયથી અંતરનો મોટામાં મોટો શત્રુ મોહ છે, કારણ કે રાગ, દ્વેષ, કામ, ક્રોધ, માન, માયા, (કપટ), લોભ (તૃષ્ણા) વગેરે દુષ્ટવૃત્તિઓ તેના લીધે જ ઉદ્ભવે છે, એટલે મોહનો સર્વથા નાશ કરી નિર્મોહી કે વીતરાગ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવી અને આત્મભાવમાં સ્થિર રહી પરમ શાંત દશાનો અનુભવ કરવો, એ ‘જિન’-અવસ્થાનું સાચું રહસ્ય છે. જે આ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે, તે અવશ્ય પરમાત્મપદને પામે છે.

ભગવદ્ ગીતામાં આ વાતનું સમર્થન થયેલું છે, તો અમે તેના જ શબ્દોમાં રજૂ કરીશું. છઠ્ઠા અધ્યાયમાં નીચેના શ્લોકો આવે છે.

ઉદ્ધરેદાત્મનાત્માનં, નાત્માનમવસાદયેત્ । આત્મૈવહ્યાત્મનો બન્ધુરાત્મૈવ રિપુરાત્મનઃ ॥

પોતે જ પોતાનો ઉદ્ધાર કરવો, (પણ) પોતાને અધોગતિએ ન લઈ જવો, કેમ કે પોતે જ પોતાનો બંધુ છે અને પોતે જ પોતાનો શત્રુ છે.

જિતાત્મનઃ પ્રશાંતસ્ય પરમાત્મા સમાહિતઃ ।

શીતોષ્ણસુખદુઃખેષુ તથા માનાપમાનયોઃ ॥

‘ટાઠ-તાપ, સુખ-દુઃખ, તથા માન-અપમાનમાં જેણે આત્મા જિત્યો છે, તેવા અતિ શાંત પુરુષનો આત્મા પરમાત્મા થાય છે.’

ભગવદ્ ગીતા સર્વ ઉપનિષદોના દોહનરૂપ છે, એ વાત ‘સર્વોપનિષદો ગાવો, દોગધા ગોપાલનન્દનઃ’ એ શબ્દો વડે પ્રકટ થાય છે, એટલે આ અવસ્થાને ઉપનિષદો પણ અભિનંદે છે, એમ માનવું અયોગ્ય નથી.

યોગવાસિષ્ઠે તો પ્રકટ શબ્દોમાં જિન અવસ્થાનું બહુમાન કરેલું છે. વૈરાગ્ય પ્રકરણમાં તે શ્રીરામના મુખમાં નીચેના શબ્દો મૂકે છે.-

નાહં રામો ન મે વાઙ્મ, ભાવેષુ ચ ન મે મનઃ ।

શાન્તિમાસ્થાતુમિચ્છામિ સ્વાત્મન્યેવ જિનો યથા ॥

‘હું રામ નથી, મારે કોઈ વસ્તુની ઈચ્છા નથી, હવે પદાર્થોમાં મારું મન રમતું નથી. જેમ જિન પોતાના આત્મામાં શાંત ભાવથી રહે છે, તેમ હું પણ શાંત ભાવથી રહેવા ઈચ્છું છું.’

સાચી હકીકત એ છે કે પ્રાચીન કાળમાં ભારતની અધ્યાત્મ અને યોગપ્રિય પ્રજાને જિનપદનું ભારે આકર્ષણ થયું હતું અને તેથી જે કોઈ અધ્યાત્મ કે યોગમાં ઘણા આગળ વધી જતા તેઓ પોતાને જિન કહેવડાવવામાં ભારે ગૌરવ સમજતા હતા. આજીવિક સિદ્ધાંતોના પ્રચાર કરનાર ગોશાલકે આવા જ કારણોસર ૧૬ વર્ષ સુધી જિનપદ ધારણ કર્યું હતું.

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય અનેકાર્થ સંગ્રહ (૨-૩૭૮)માં જિનોઽર્હદ્-બુદ્ધ-વિષ્ણુષુ એ સૂત્રવડે એમ સૂચન કર્યું છે કે જૈનો પોતાના ઉપાસ્ય દેવ અર્હતને માટે, બૌદ્ધો પોતાના ઉપાસ્ય દેવ બુદ્ધને માટે અને હિંદુઓ પોતાના ઈશ્વરી અવતાર વિષ્ણુને માટે આ શબ્દનો પ્રયોગ કરતા હતા. જિનપદનું ગૌરવ પ્રકાશવા માટે આથી વધારે વક્તવ્યની અપેક્ષા રહે છે ખરી ?

U **હૃદય વલોવાઈ ગયું** V

એકવાર પૂજ્યશ્રીની પાટ ફેરવવાની હતી. મેં બાજુમાં બેઠેલા શ્રાવકોને કહીને તેમના દ્વારા પાટ મુકાવી. પૂજ્યશ્રીનું લખતાં લખતાં ધ્યાન ગયું. તેઓશ્રીનું હૃદય વલોવાઈ ગયું. “આ શ્રાવકોએ પાટ મૂકી, તે પૂંજશે કોણ ? યતના કોણ પાળશે ?”

પૂજ્યપાદશ્રી ખૂબ જ વ્યથિત બની ગયા. તે રાત્રે પાટનો ઉપયોગ કર્યો જ નહિ. નીચે જ સંચારો પાથરીને સૂતા.

અપ્રમાર્જના અને અયતના જોઈને તેઓશ્રીનું હૃદય એકદમ વલોવાઈ ગયું.

W **“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષ્ણ**

૧૮ **રસત્યાગ**

(૧)

તપનું વિધાન તો જગતના લગભગ બધા જ ધર્મોમાં થયેલું છે, પણ તે સંબંધી જેવી અને જેટલી ઊંડી વિચારણા જૈન ધર્મે કરી છે, તેટલી બીજા કોઈપણ ધર્મે કરી નથી.

જૈન ધર્મે શારીરિક-બાહ્ય અને માનસિક-આભ્યંતર એ બંને તપશ્ચર્યાનો સ્વીકાર કરેલો છે, એટલે જેઓ એમ કહે છે કે જૈનધર્મે માત્ર કાયદંડ અર્થાત્ શારીરિક તપશ્ચર્યા સ્વીકારી છે, એ વાત તદ્દન ખોટી છે. આત્મશુદ્ધિ માટે આ બંને તપશ્ચર્યાઓ અગત્યની છે. જેઓ શારીરિક તપશ્ચર્યાને ગૌણ કરી માત્ર માનસિક તપશ્ચર્યા પર ભાર મૂકે છે, તેઓ વાસ્તવિક આત્મશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી. શરીર માટેલું હોય, ઈંદ્રિયો જોર કરી રહી હોય, ત્યાં મનને શાંત અને સ્વસ્થ રાખવું એ નિતાન્ત અશક્ય નહિ તો દુઃશક્ય તો છે જ. ઉપવાસાદિ તપશ્ચર્યાને દિવસે મન જેટલું શાંત અને સ્વસ્થ રહે છે, તેટલું ભારે કે ભર્યા પેટે હોતું નથી, એ આપણો દરેકનો અનુભવ છે. તાત્પર્ય કે મનની શુદ્ધિ માટે શારીરિક શુદ્ધિ જરૂરની છે અને તેથી બાહ્ય તપશ્ચર્યા પણ અત્યંત આવશ્યક છે.

બાહ્યતપશ્ચર્યાના અનશન, ઊનોદરિકા, વૃત્તિસંકેપ, રસત્યાગ, કાયકલેશ અને સંલીનતા એવા છ પ્રકારો છે અને તે વિશેષ રીતે સમજવા યોગ્ય છે, પણ અહીં તો તેમાંથી રસત્યાગ અંગે જ કેટલીક વિચારણા રજૂ કરવા ઈચ્છીએ છીએ.

સામાન્ય માન્યતા એવી કે રસવાળું અર્થાત્ સ્વાદવાળું ભોજન કરીએ તો ખાવામાં લિજ્જત આવે, તેથી ખોરાક સારી રીતે લેવાય અને પરિણામે શરીર સારું રહે, અર્થાત્ બળ, બુદ્ધિ અને ક્રાંતિમાં વધારો થાય. તેથી જનસમાજની પ્રવૃત્તિ રસવાળું અર્થાત્ સ્વાદવાળું ભોજન લેવા તરફ વિશેષ રહે છે. પરંતુ જાણવાની જરૂર છે કે કોઈ પણ રસ અધિક માત્રામાં લેતાં શરીરને-આરોગ્યને નુકશાન થાય છે. તે માટે અહીં આયુર્વેદનાં સિદ્ધ મંતવ્યોનો ઉલ્લેખ કરવો ઉપયોગી લેખાશે.

મધુર રસનું અધિક સેવન થાય તો ખાંસી, શ્વાસ, આલસ્ય, વમન, મુખમાધુર્ય, કંઠવિકાર, કૃમિરોગ, કંઠમાળ, અર્બુદ, શ્લીપદ (હાથીપગું), બસ્તીરોગ (મીઠી પેશાબ અને મૂત્રાશયના બીજા રોગો) તથા અભિષ્યંદ (નેત્રરોગ) વગેરે રોગો ઉત્પન્ન થાય છે.

અમ્લરસનું અધિક સેવન થાય તો દંતલ્પ (દાંતોનું જકડાઈ જવું), નેત્રબંધ (આંખોનું મીંચાઈ જવું), રોમલ્પ (વારંવાર રૂંવાડાં ખડાં થવા), કફનાશ તથા શરીર શૈથિલ્ય ઉત્પન્ન થાય છે અને કંઠ, છાતી તથા હૃદયમાં દાહ પેદા કરે છે.

લવણરસનું અધિક સેવન થાય તો ખુજલી, કોઢ કે શોથ અર્થાત્ સોજો ઉત્પન્ન થાય છે. ચામડીનો રંગ બગડે છે. પુરુષાર્થનો નાશ થાય છે. આંખ વગેરે ઈન્દ્રિયોનો વ્યવહાર મંદ પડે છે તથા મુખપાક, નેત્રવ્યથા, રક્તપિત્ત, વાતરક્ત અને ખારા ઓડકાર વગેરે દુષ્ટ રોગોનો જન્મ થાય છે.

તિક્તરસ (કડવા રસ)નું અધિક સેવન ભ્રમ, મદ, કંઠશોષ, તાલુશોષ, ઓષ્ણશોષ, ગરમી, બલક્ષય, કંપ અને હાથ, પગ તથા પીઠમા શૂળ ઉત્પન્ન કરે છે.

કટુરસ (તીખા રસ)નું અધિક સેવન કરવાથી ડોકની નસો જકડાય છે, નાડીઓ ખેંચાય છે, શરીરમાં વ્યથા ઉત્પન્ન થાય છે, કળતર અને કંપ થવા લાગે છે તથા ભૂખ મંદ પડી જાય છે.

કષાયરસ એટલે તુરાસનું અધિક સેવન થાય તો મુખશોષ, આધ્માન (આફરો), નસોનું જકડાવું, કંપન, શરીર સંકોચ આદિ રોગો ઉત્પન્ન થાય છે.

એટલે રસગૃહ્ણિ કે રસલોલુપતા આરોગ્યની દૃષ્ટિએ પણ હાનિકારક છે અને તેથી સમજુ મનુષ્યોએ તેનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે.

પશ્ચિમના આહારશાસ્ત્રીઓએ પણ એ વાત કબૂલ કરી છે કે કોઈ પણ રસનું અધિક માત્રામાં સેવન કરવું એ હાનિકારક છે. ડૉ. બ્લોચે તો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું છે કે ‘મીઠાઈઓના શોષનો કુપ્રવૃત્તિઓ સાથે સંબંધ છે. જે બાળકો મીઠાઈનાં અતિ શોષીન હોય છે, તેમનાં પતનની સંભાવના વધુ છે.’

U **V**
ઓઘો પૂંજવા માટે છે

સુરતના ચાતુર્માસમાં સાંજે પૂજ્યશ્રી જાપની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. મેં જાપનો સામાન ગોઠવ્યો અને જલ્દી બારીઓ બંધ કરવાની શરૂ કરી. તુરત જ પૂજ્યશ્રીએ મને ટકોર કરી : “રવિ ! ઓઘો બગલમાં રાખવા માટે નથી હોં ! પૂંજવા માટે છે !” પૂજ્યશ્રી ઘણાં કામોમાં વ્યસ્ત હોવા છતાં ઝીણી ઝીણી બાબતની ચોકસાઈ ખૂબ હતી.

W **X**
–“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષ્ય

૧૯ **રસત્યાગ**

(૨)

રસનો ત્યાગ કરવો, એટલે સ્વાદને જિતવો. અર્થાત્ લિજ્જતદાર વાનગીઓના મોહમાં ન પડતાં સાદા સાત્વિક ખોરાકથી ચલાવી લેવું. કોઈ એમ સમજતુ હોય કે એથી આરોગ્ય બગડી જાય અને શરીર દૂબળું પડે તો એ સમજ બરાબર નથી. વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો એ સમજ ઊલટી છે. ઘણો મસાલેદાર ખોરાક લેવાથી આરોગ્ય બગડે છે અને સાદો સાત્વિક ખોરાક લેવાથી આરોગ્યનું રક્ષણ થાય છે. વધારામાં સંયમ સાધના સુલભ બને છે અને તે આ જીવનનો સહુથી મોટો લાભ છે.

પરંતુ આજે તો આપણા આહારમાં રસની-સ્વાદની વૃદ્ધિ કરવા માટે જ મીઠું, મરચાં, હળદર, ઘાણાં, જીરું, અજમો, આંબલી, કોકમ, રાઈ, હિંગ, મેથી, મરી, લવિંગ વગેરે અનેક મસાલાઓ વપરાય છે અને તેના પ્રમાણમાં કંઈપણ ન્યૂનતા થાય તો તરત ભૂમ ઉઠે છે. આ પરિસ્થિતિ ઈચ્છવા યોગ્ય નથી. સ્વાદ એ ટેવની વસ્તુ છે, એટલે તેને કેળવી કેળવાય છે. કદાચ પ્રારંભમાં થોડી મુશ્કેલી લાગે, પણ આપણી આ ટેવનું પરિવર્તન કરવા ધારીએ તો જરૂર કરી શકાય છે.

રસનો બીજો અર્થ આસક્તિ છે. તે જોરદાર બને તો તૃપ્તિ નજીક આવી શક્તી નથી. તાત્પર્ય કે આસક્તિ વધતાં એક વસ્તુ વધારે ને વધારે ખાવાની ઈચ્છા રહ્યા કરે છે અને તેથી પ્રમાણનું ભાન રહેતું નથી. આથી મનુષ્યને રોગના ભોગ થવું પડે છે અને ઘણી વખત તો પ્રાણહર સંકટ પણ ઊભું થાય છે. કંડરિકે આસક્તિથી વિવિધ વાનીઓનું ભોજન કર્યું તો તેને પેટપીડા ઉપડી, સખત ઝાડા થયા અને એક જ રાતમાં તેનું પ્રાણપંખેરું ઊડી ગયું. શાસ્ત્રના ઈતિહાસમાં આવા અનેક દાખલાઓ નોંધાયેલા છે.

આહાર લૂખો સૂકો હોય તો પણ તેનું આસક્તિથી ભોજન ન કરવું, એ જૈન ધર્મની સુંદર શિક્ષા છે અને તે દરેક સંયમસાધકે બરાબર લક્ષમાં રાખવાની છે.

રસનો ત્રીજો અને ખાસ અર્થ શરીરમાં વિકૃતિ પેદા કરે તેવા દશ પ્રકારના પદાર્થો છે. જે વિકૃતિ પેદા કરે તેજ વિકૃતિ, એ ન્યાયે આ દશ પ્રકારના પદાર્થોને વિકૃતિ કહેવામાં આવે છે, જેનો પ્રાકૃત સંસ્કાર ‘વિગઈ’ છે. દશ વિગઈઓનાં નામ નીચે મુજબ છે : (૧) મધ, (૨) મદિરા, (૩) માખણ, (૪) માંસ, (૫)

દૂધ, (૬) દહીં, (૭) ઘી, (૮) તેલ, (૯) ગોળ અને (૧૦) કડા (પકવાન્ન). તેમાંથી પ્રથમની ચાર વિગઈ એટલે મધ, મદિરા, માખણ, અને માંસના તદ્દવર્ણના અસંખ્ય જીવો ઉત્પન્ન થતા હોવાથી તેમજ તે તામસિક ભાવો અને વિકારો પેદા કરનાર હોવાથી સર્વથા ત્યાજ્ય છે અને બાકીની વિગઈઓનું આરાધક આત્માએ બને તેટલું ઓછું સેવન કરવાનું છે. આમાંથી જેટલી વિગઈઓનો ત્યાગ થાય તે પ્રમાણે રસત્યાગ કર્યો કહેવાય. તાત્પર્ય કે સ્વાદ, આસક્તિ અને વિકૃતિ પેદા કરે તેવા પદાર્થોના ત્યાગથી રસત્યાગનું સ્વરૂપ સંપૂર્ણ બને છે અને તે આત્માની શુદ્ધિ કરવામાં અતિ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

રસત્યાગની તાલીમ લેવા માટે આયંબિલની તપશ્ચર્યા ઉત્તમ છે અને તેથી જ શાસ્ત્રોમાં તેને મંગલ નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

આયંબિલની તપશ્ચર્યાથી અનેક જાતના રોગો મટે છે અને શારીરિક તથા માનસિક શુદ્ધિ સારી રીતે થાય છે. વળી તેનાથી સ્મૃતિ, મેધા તથા ધૃતિમાં પણ ઘણો સુધારો થાય છે. તેનો સહુથી મોટો લાભ તો એ છે કે મન સંયમ તરફ જલ્દી વળે છે અને ત્યાગના પરિણામ દૃઢ બને છે.

જૈન સંઘમાં એવા પણ મહાપુરુષો થઈ ગયા છે કે જેમણે જીવનભર આ રસત્યાગનું વ્રત પાળ્યું હોય અને પરિણામે આત્મશક્તિનો અપૂર્વ વિકાસ સાધ્યો હોય.

આયંબિલમાં પણ વર્ધમાન આયંબિલનો મહિમા ઘણો છે, કારણ કે તેથી લાંબા સમય સુધી રસત્યાગ થઈ શકે છે અને એ રીતે ઈન્દ્રિયો તથા મન પર કાબૂ મેળવી શકાય છે.

રસત્યાગનું આ રહસ્ય સમજી સહુ કોઈ તેનું યથાશક્તિ પાલન કરે, એ જ અભ્યર્થના.

૨૦ ધાર્મિક શિક્ષણની પરિસ્થિતિ સુધારવાની જરૂર

ધાર્મિક સંસ્કારોનું આરોપણ કરવામાં, પોષણ કરવામાં અને તેની પ્રતિદિન વૃદ્ધિ કરવામાં ધાર્મિક શિક્ષણ અતિ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. તેથી તેની અગત્યતા સહુએ એકી અવાજે સ્વીકારી છે, પણ તે માટે આપણી હાલની વ્યવસ્થા પૂરતી નથી. ઘણાં સ્થળો એવાં છે કે જ્યાં ધાર્મિક શિક્ષણ માટે કંઈ જ વ્યવસ્થા નથી. આ સ્થાનોમાં નાની નાની પાઠશાળાઓ ખોલવાની ખાસ જરૂર છે.

શહેરો વગેરેમાં હાલ જે પાઠશાળાઓ ચાલે છે, તેમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ઠીક હોય છે, પણ તેનો મોટો ભાગ બહેનોનોજ હોય છે. પુરુષ વર્ગ તેનો બહુ ઓછો લાભ લે છે. શું તેમને પોતાની જીવન સુધારણા માટે ધાર્મિક શિક્ષણની જરૂર નથી લાગતી? વિદ્યાર્થીઓ દશમાં ધોરણમાં આવ્યા કે મોટા ભાગે પાઠશાળા છોડી જાય છે અને ધાર્મિક અભ્યાસ આગળ વધતો નથી.

જે વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓ પાઠશાળામાં શિક્ષણ લે છે, તેમને એ શિક્ષણ જોઈએ તેવા બહોળા ને રસમય સ્વરૂપમાં મળતું નથી. એ પણ એક ચિંતાનો વિષય છે. શિક્ષક શિક્ષિકાઓ તેમને સૂત્રો ગોખાવવા ઉપરાંત જૈનધર્મ સંબંધી કંઈ પણ માહિતી આપતા નથી. એટલું જ નહિ પણ જે સૂત્રો રોજ ઉપયોગના છે તેના અર્થ-ભાવાર્થ શિખવવામાં પણ જોઈએ તેવી કાળજી બતાવતા નથી.

તાજેતરમાં મુંબઈ જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ સંઘ તરફથી પરીક્ષા લેવાઈ, તે અંગે પરીક્ષકોના અભિપ્રાયો સંઘના મુખપત્ર તરીકે પ્રગટ થતી જૈન શિક્ષણ-સાહિત્ય પત્રિકાના નવમાં અંકમાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે. તે જોવાથી આ વસ્તુની ખાતરી થાય છે. એક પરીક્ષક લખે છે, ‘કથાવિભાગ તેમજ પ્રશ્નોત્તરી વિભાગમાં વિદ્યાર્થીઓ ગોખીને લખે છે અને તેથી તેમાં છબરડા વળે છે. અહિંસાની વ્યાખ્યા કરતાં એક વિદ્યાર્થી (૨૬૩) એ લખ્યું છે કે, ‘મુક્તિના અભાવને અહિંસા કહેવાય.’ બ્રહ્મચર્યની વ્યાખ્યા કરતાં એક વિદ્યાર્થી (૩૦૭) લખે છે કે ‘નવે પ્રકારના પરિવ્રજાનો ત્યાગ કરીને મૂચ્છારહિત થવું તેને બ્રહ્મચર્ય કહે છે.’ પૌષ્ઠના ઉપકરણમાં. સંથારાને બદલે કંસારાની જરૂર વિષે પણ લખવામાં આવ્યું છે. ભગવાન નેમિનાથે લગ્ન કર્યા હતા. અને માતાપિતાને ખરાબ ન લાગે તે લગ્નનું કારણ હતું, એમ પણ એક વિદ્યાર્થી (૧૪૪૨) એ લખ્યું છે. ક્ષમાની વ્યાખ્યા આપતાં એક વિદ્યાર્થી

(૪૩૪) એ જ્ઞાનના અભાવને ક્ષમા તરીકે વર્ણવેલ છે, વગેરે. આ રીતે તેણે બીજા પણ કેટલાક દાખલા આપ્યા છે.

ભાષાશુદ્ધિ, જોડણી વગેરેની ફરિયાદ તો ઘણા ખરાએ કરી છે અને તેના ઉપાય તરીકે વિદ્યાર્થીઓ પાસે સૂત્રો લખાવવાની હિમાયત કરી છે, પણ તેનો અમલ થતો નથી. અમે તો એમ માનીએ છીએ કે દરેક પાઠશાળામાં જૈન લિપિનો સુંદર નકશો હોવો જોઈએ અને દરેક વિદ્યાર્થીને પ્રારંભમાં જ એ શીખવી દેવો જોઈએ. વળી મોન્ટેસોરી પદ્ધતિમાં હોય છે તેમ એ દરેક અક્ષરના છૂટા કાર્ડ કે પાટિયાના ટુકડા પણ રાખવા જોઈએ જેથી વિદ્યાર્થીઓને એનો સારો પરિચય થઈ જાય. અને સૂત્રો લખાવવા તે એ અક્ષરોમાં જ લખાવવા જોઈએ. જ્યાં આ રીતે સૂત્રો લખાવવાની પદ્ધતિ અજમાવવામાં આવી છે, ત્યાં તેનું પરિણામ સુંદર આવ્યું છે અને એ વિદ્યાર્થીઓ થોડા વખતમાં હસ્તપ્રતિઓ વાંચતા થયા છે, તાત્પર્ય કે સૂત્રો લખાવવાની પદ્ધતિ જેટલી વહેલી અમલમાં આવે તે ઈચ્છવા યોગ્ય છે.

અર્થ શિખવવા માટે પણ એક ચોક્કસ પદ્ધતિ હોય છે. માત્ર તેનો પર્યાય શબ્દ કહી જવાથી તો અર્થ પણ સૂત્રની જેમ ગોખવો જ પડે છે. અને તેનું જ એ પરિણામ છે કે જ્યારે તે સંબંધી થોડું પણ લખવાનો પ્રસંગ આવે છે, ત્યારે આવી ભૂલો થાય છે. પરીક્ષક મહાશયે જે દાખલા આપ્યા છે તેમાં એ સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે કે વિદ્યાર્થીઓને કંઈક યાદ છે, કંઈક યાદ નથી. અહિંસા એ કોઈ વસ્તુનો અભાવ છે, એ યાદ છે, પણ શેનો અભાવ છે ? તે યાદ નહિ આવવાથી મુક્તિનો અભાવ તે અહિંસા એમ લખ્યું છે. અર્થ બતાવતાં આ વસ્તુ થોડી વધારે સ્પષ્ટ કરી હોય તો વિદ્યાર્થીઓને જરૂર યાદ રહી જાય અને આવું લખવાનો વખત આવે નહિ.

આશા છે કે ધાર્મિક શિક્ષણની આ પરિસ્થિતિ પર સમાજ ગંભીરતાથી વિચાર કરશે અને તેને સુધારવા માટે બનતા પ્રયત્નો કરશે.

૨૧) રાષ્ટ્રપતિએ આપેલી

ચરમજિનપતિ શ્રી મહાવીર સ્વામીને ભવ્ય શ્રદ્ધાંજલિ

ચરમજિનપતિ શ્રી મહાવીર સ્વામીના જન્મ કલ્યાણક નિમિત્તે ભારતના પાટનગર દિલ્લીમાં એક જાહેર સભા યોજાઈ હતી તેમાં રાષ્ટ્રપતિ ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદે હાજરી આપી હતી અને શ્રી મહાવીર સ્વામીને ભવ્ય શ્રદ્ધાંજલી સમર્પી હતી. અત્યાર પૂર્વે તેઓ અનેક વખત શ્રી મહાવીર સ્વામીને તથા તેમણે પ્રચારેલી અહિંસાને શ્રદ્ધાંજલી સમર્પિત કરી ચૂક્યા છે, પરંતુ આ શ્રદ્ધાંજલી તેમાં ભાત પાડે એવી હતી.

તેમણે કહ્યું ‘શ્રી મહાવીર સ્વામી વ્યક્તિગત રીતે ઘણા મહાન હતા. તેમના વ્યક્તિત્વની મહાનતા સમય સાથે વધતી જ જાય છે. તેઓએ જે સિદ્ધાંતોનું ઉદ્બોધન અદી હજાર વર્ષ પહેલાં કર્યું હતું, તેનું મહત્ત્વ પણ દિવસે દિવસે વધતું જતું હોય તેમ લાગે છે.’

સંસારનું કાલચક્ર ગમે તે ગતિએ ફરતું હોય અને માનવીનો વિકાસ ગમે તે દિશામાં થયો હોય, પરંતુ આજે સમાજમાં જેટલી જરૂરત અહિંસા, આત્મ સંયમ, અનુશાસન અને વિનયની છે, તેટલી પહેલાં કદી નહિ હોય. જેમ જેમ માનવીનો (ભૌતિક) વિકાસ વધતો જાય છે (એ માર્ગે) બુદ્ધિ સતેજ થતી જાય છે અને પ્રકૃતિના જ્ઞાન સંબંધી સીમાઓ વધારેને વધારે વિસ્તૃત થતી જાય છે, તેમ તેમ આ ગુણોની આવશ્યકતા અને આદેશોની અલૌકિકતા વધારે ને વધારે પ્રકાશમાં આવતી જાય છે.

વિવેકશીલ માનવી આ સિદ્ધાંતોની વધારે કદર કરવા લાગ્યો છે અને રાષ્ટ્રીય તથા આંતરરાષ્ટ્રીય જીવનમાં તે નવા જ દૃષ્ટિકોણથી તેની ઉપાદેયતાને જોવા લાગ્યો છે,

શ્રી મહાવીર સ્વામીના વ્યક્તિત્વ અને તેમણે પ્રચારેલા સિદ્ધાંતોથી રાષ્ટ્રપતિ કેટલા પ્રભાવિત છે, તે આ શબ્દો પરથી જાણી શકાય છે.

વિશેષમાં તેમણે કહ્યું : ‘આજના માનવને તો ધર્મભીરુ કહી શકાય કે ન તો ધર્માધ. નજીકમાં પૂર્વમાં માન્યતાઓનાં તત્ત્વનું શિક્ષણ માત્ર ઉચ્ચ વિચારકો અને દાર્શનિકો સુધી સીમિત હતું ત્યાં (તેની જગ્યાએ) હવે આ તત્ત્વનો સંબંધ

સીધો જીવન સાથે સ્થાપિત થવાનાં કારણે તેમાં અસાધારણ રસ ઉત્પન્ન થઈ રહ્યો છે. આ દૃષ્ટિએ આજનો માનવ પરોક્ષરૂપમાં ધાર્મિક અથવા આધ્યાત્મિક સિદ્ધાંતોની બિલ્કુલ નજીક આવી ગયો છે. વર્ષો સુધી ભૌતિકવાદનું અનુસરણ કર્યા પછી તેને પોતાની સાધન સંપન્નતા અને ક્ષમતામાં કંઈક અભાવનો ભાસ થવા લાગ્યો છે. જેની પૂર્તિ માત્ર ‘આધ્યાત્મિકવાદ’ જ કરી શકે તેમ છે. આ અભાવની પૂર્તિની શોધ માનવને ફરી પ્રાચીન તત્ત્વદર્શનીઓ અને વિભૂતિઓ તરફ લઈ જઈ રહી છે. આવી વિભૂતિઓમાં ભગવાન મહાવીર સ્વામીનું સ્થાન અગ્રગણ્ય છે. કઠોર તપશ્ચર્યા અને મહાન ચિંતન બાદ તેઓ જે પરિણામો પર પહોંચ્યા અને જેમાં સફળ રહ્યા, તેની સચ્ચાઈ આજે આપણે નવીન પ્રકાશનાં રૂપમાં જોઈ રહ્યા છીએ. વિવેકશીલ લોકો સમજવા લાગ્યા છે કે અહિંસા અને શાન્તિ પૂર્ણ સહયોગ અથવા સામસામા યુદ્ધથી દૂર રહેવામાં જ માનવ જાતિનું પરમ કલ્યાણ છે. વિજ્ઞાનની આશા યુક્ત પ્રગતિ અને માનવી દ્વારા પ્રકૃતિના રહસ્યોનું ઉદ્ઘાટન આ મહાન સત્યથી આપણને દૂર લઈ જવાને બદલે વધારે નજીક લઈ આવ્યું છે.’

રાષ્ટ્રપતિએ અહીં પરિસ્થિતિની જે સમાલોચના કરી છે, તે વિચારનું નવું દૃષ્ટિબિન્દુ આપે છે. સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે ભૌતિકવાદના પરિણામે માનવી ધર્મથી બહુ દૂર નીકળી ગયો છે અને તે પ્રાચીન મહાપુરુષોએ પ્રતિપાદિત કરેલા સિદ્ધાંતોને માન આપતો નથી. પણ રાષ્ટ્રપતિ કહે છે કે આજનો માનવી આપણે ધારીએ છીએ તેટલો ધર્મથી દૂર ગયો નથી. વળી ભૌતિકવાદની અપૂર્ણતા જોયા પછી તેની દૃષ્ટિ પ્રાચીન મહાપુરુષોના મંતવ્યો તરફ વિશેષ વળી છે અને તે મહાપુરુષોમાં શ્રી મહાવીર સ્વામીનું સ્થાન અગ્રગણ્ય છે. એટલે શ્રી મહાવીર સ્વામીનાં અહિંસા અને સ્યાદ્વાદ પ્રધાનના સિદ્ધાંતો આજની અશાંત પીડિત માનવ જાતિ માટે આશીર્વાદરૂપ નીવડે તેમ છે, એમ આજના વિચારકોને લાગવા માંડ્યું છે.

જૈન સમાજે આ તક ઝડપી લેવી જોઈએ અને શ્રી મહાવીર સ્વામીના જીવન તથા ઉપદેશને એવી રીતે બહાર લાવવા જોઈએ કે જેનો વિચારક વર્ગ પર મહાન પ્રભાવ પડે.

૨૨ એક આવકારદાયક યોજના

શાસન પ્રેમી વર્ગમાં હમણાં એક યોજના વિચારવા લાગી છે. તેનું જે સ્વરૂપ જાણવા મળ્યું, તે પરથી અમે તેને આવકારદાયક કહીએ છીએ અને સમાજને તેથી લાભ થશે એમ માનીએ છીએ.

આ યોજના હવાખાવાનાં સ્થળે જ્યાં જ્યાં જિનમંદિરો ન હોય ત્યાં ત્યાં નાનાં નાનાં જિનમંદિરો બાંધવાની છે. દેખાદેખીથી કહો, આરોગ્ય સુધારવાની દૃષ્ટિએ કહો કે શાંતિ મેળવવાનાં નિમિત્તે કહો પણ આજ કાલ આપણા ઘણા ભાઈઓ પોતાનાં કુટુંબ સાથે હવા ખાવાનાં સ્થળોએ જાય છે, અને ત્યાં પાંચ પંદર દિવસ કે અનુકૂળતા હોય તો માસ-બે માસ પણ સ્થિરતા કરે છે. અહીં અન્ય દરેક વાતની અનુકૂળતા હોવા છતાં એક વાતની મોટી ખામી રહે છે, તે એ કે પરમાત્માનાં દર્શનનો લાભ તેમને મળી શકતો નથી.

આત્મવિકાસની જડ આત્મદર્શનમાં છે અને સાચું આત્મદર્શન પરમાત્માનાં દર્શનમાં છે. આ વસ્તુ આપણા પૂર્વજોના હૃદયમાં બરાબર ઠસી હતી, એમ આજે ઠેર ઠેર દેખાતાં ભવ્ય અને આલિશાન જિન મંદિરો પરથી આપણે બેધડક કહી શકીએ છીએ. આ વિષમ કાળમાં ભવસાગર તરવાનું એ એક મહાન સાધન છે અને તેથી જેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી ઓછી છે.

શાસ્ત્રકારોએ આ વસ્તુ લક્ષમાં રાખીને એમ કહ્યું છે કે દરેક શ્રાવકે વિશેષ ન બને તો અંગુષ્ઠ પ્રમાણ પણ જિનમૂર્તિ ભરાવવી જોઈએ અને સો રૂપિયાની મૂડી-વાળાએ પણ ગૃહચૈત્ય રાખવું જોઈએ. પ્રાચીનકાળના સો રૂપિયા આજનાં હજાર કે દોઢ હજારની મૂડીવાળાને આ કથન લાગુ પડે છે.

ઘણા ભાગ્યશાળી આત્માઓ પોતાને ત્યાં ગૃહચૈત્ય રાખે છે અને શ્રી જિનેશ્વર દેવની નિત્ય પૂજા કરીને અલૌકિક આનંદ મેળવે છે, પરંતુ તેઓ પણ હવા ખાવાનાં સ્થળે માસ-બેમાસ માટે ગૃહચૈત્ય ઊભું કરી શકતા નથી. એમ કરવામાં આવે તો સહુને પરમાત્માનાં દર્શન-પૂજનનો લાભ મળી શકે અને તેથી એક મોટી ખોટ પૂરી થાય.

આ ગૃહમંદિરો એવી રીતે બાંધવા જોઈએ કે નીચેના કે બાજુના ભાગમાં એક ખાલી હોલ રહે અને ઉપરના કે મુખ્ય ભાગમાં ગૃહમંદિરની સ્થાપના થાય,

જેથી ખાલી હોલમાં પુરુષો, સ્ત્રીઓ તથા બાળકો ઈચ્છા થતાં સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષ્ઠ વગેરે આત્મ કલ્યાણકારી ક્રિયાઓ કરી શકે અને ત્યાં રાખવામાં આવેલા સુબોધદાયક પુસ્તકો વાંચીને પોતાનો આત્મા ઉજ્જવલ બનાવી શકે. વળી ત્યાં સાધુ, સાધ્વીઓનું આગમન થાય તો તેમને સ્થિર થવા માટે પણ એ કામ લાગે.

અત્યારે હવા ખાવાનાં સ્થળે સાધુ-સાધ્વીઓનું આગમન ભાગ્યે જ થાય છે, પણ આ પ્રકારની સગવડ હોય તો આગમન જરૂર થાય અને પરમાત્માનાં દર્શન સાથે તેમનાં વ્યાખ્યાન શ્રવણ તથા સત્સંગનો લાભ મળી શકે. એટલું જ નહિ પણ અહીં હુરસદનો સમય વિશેષ હોવાથી જૈનેતર મિત્રોને પણ ત્યાં લાવી શકાય અને તેમને જૈન ધર્મનાં તત્ત્વજ્ઞાન તથા ક્રિયાઓમાં રસ લેતા કરી શકાય.

હવા ખાવાનાં સ્થળે જૈનમંદિરની ધ્વજા ફરકતી હોય તો તે જૈન સંઘ માટે ગૌરવરૂપ છે. મૈત્રીભાવનાનો મહાન ઉપદેશ એ ધ્વજામાં રહેલો છે અને અહિંસાનો સંદેશ તો એ ધ્વજામાંથી પ્રતિક્ષણે સંભળાયાજ કરે છે. વળી વિલાસનાં સ્થાનમાં એ તપ-ત્યાગની છાયા પાડનાર બને એ પણ ભૂલવાનું નથી.

આવા મંદિરોમાં સુખી ગૃહસ્થોની ઉદાર ભાવનાથી કે તે અંગેના ખાસ ફંડથી ઊભા થઈ શકે અને તેનો વહીવટ-વ્યવસ્થા કરવા માટે તે સ્થાન કે તેની આસપાસના સ્થાનમાંથી પાંચ-સાત ગૃહસ્થોની એક સમિતિ નીમી શકાય.

જાણવા મળ્યું છે કે ત્રણેક મંદિર માટેની રકમની વ્યવસ્થા થઈ છે. તો વધુ માટેની રકમોની ઉદારતા શક્તિ સંપન્ન ગૃહસ્થોએ કરવાની ઉત્તમ તક છે.

આ યોજનાનું સંચાલન કરવા માટે મુંબઈ-અમદાવાદ જેવા શહેરમાં અનુભવીઓની તથા લાગવગ ધરાવનારાઓની એક ખાસ સમિતિ રચાય અને કાર્યની શરૂઆત કરવામાં આવે તો અમે માનીએ છીએ કે તેને પૂરતો સહકાર મળી રહેશે. શુભ કામમાં વિલંબ શો ?

૨૩ યોગસાધના

યોગ, એ જૈન ધર્મનું મહત્ત્વનું અંગ છે અને તેથી જ આજ સુધી તીર્થંકરો આચાર્યો અને મુનિપુંગવો તેમની સાધના કરતા આવ્યા છે. પણ અહીં યોગનો અર્થ શો કરવો ? એ પ્રશ્ન છે, જો અહીં યોગ શબ્દથી કોઈ આસન સિદ્ધિ, પ્રાણાયામ કે કોરી ધ્યાનની ક્રિયા સમજતું હોય તો તે યથાર્થ નથી.

શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મરાહાજે યોગવિશિકામાં સ્પષ્ટ કર્યું છે કે પ્રણિધાનથી અત્યંત શુદ્ધ થયેલો એવો ધર્મ વ્યાપાર મોક્ષમાર્ગમાં જોડનારો હોવાથી યોગ છે. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજે સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રની આરાધનાને યોગ કહ્યો છે. એટલે દેવ-ગુરુ-ધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધા સંપન્ન થઈને સમ્યગ્જ્ઞાનની ઉપાસના કરવી તથા ઉત્તમ પ્રકારનું ચારિત્ર ઘડવું એ જ સાચો યોગ છે.

પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ ભગવાને માનવ સમાજને સંસ્કૃતિનું દાન કર્યા પછી યોગ સાધના સ્વીકારી હતી અને તેને મક્કમ મને આગળ વધારી હતી. એ સાધનામાં અનેક પ્રકારનાં વિઘ્નો આવ્યાં, છતાં તેમણે એ સાધના છોડી ન હતી કે તેમાંથી ચલિત થયા ન હતા. તેમણે એ વિઘ્નોનો જય કર્યો, પરિણામે તેમની પ્રજ્ઞા ઋતંભરા બની અને તેઓ સર્વલોકાલોકનો પ્રકાશ કરનારું કેવળજ્ઞાન પામ્યા.

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની આ યોગસાધનાનાં વિશિષ્ટ તત્ત્વો સંવર અને નિર્જરા હતા, તે આપણે ભૂલવાનું નથી. સંવરને સિદ્ધ કરવા માટે તેઓ પાંચ મહાવ્રતોનું નિરતિચાર પાલન કરતા હતા. અષ્ટપ્રવચન માતારૂપ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનું અનન્ય મને આરાધન કરતા હતા. વારંવાર અનિત્યાદિ બાર ભાવનાઓનો આશ્રય લેતા હતા અને આત્મપરિણામો વિશુદ્ધ કરતા હતા. વળી ક્ષમાદિ દશ પ્રકારના યતિધર્મને સેવતા હતા, બાવીશ પ્રકારના પરીષ્કોનો જય કરતા હતા અને ચારિત્રને ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ બનાવવા માટે પ્રમાદનો પરિહાર, કષાયનો જય, તથા કઠોર તપ કરવામાં અદમ્ય પુરુષાર્થ દાખવતા હતા. નિર્જરાને સિદ્ધ કરવા માટે તેઓ વિવિધ અભિગ્રહયુક્ત તપશ્ચર્યાનું આલંબન લેતા હતા. શરીર પ્રત્યે તેઓ તદ્દન નિઃસ્પૃહ હતા અને મોટો ભાગ કાયોત્સર્ગધ્યાનમાં જ રહેતા હતા.

આપણી સામે યોગસાધનાનો આ ઉજ્જવલ આદર્શ છે અને તેને

અપનાવવામાં આપણું શ્રેય છે. યોગસાધનાનો મૂળ પાયો યમ-નિયમ છે, એ આપણે ભૂલવાનું નથી. યોગદર્શનકાર શ્રી પતંજલિએ પણ યોગસાધના માટે યમ-નિયમની આવશ્યકતા સ્વીકારી છે અને તેને યોગનાં પ્રથમ તથા બીજા અંગમાં ગણેલ છે. યમોમાં પણ અહિંસા અને સત્યનું મુખ્યસ્થાન, છે તે ભૂલવાનું નથી, એટલે યોગસાધના કરવા ઈચ્છનારે સહુથી પ્રથમ અહિંસાવૃત્તિને ઊંચી હદે કેળવવી જોઈએ અને તે માટે સમિતિમાં જે જે નિયમો બતાવ્યા છે, તેનું ખૂબ કાળજીથી પાલન કરવું જોઈએ. સાથે સત્યશોધનની જિજ્ઞાસાને અતિ તીવ્ર બનાવવી જોઈએ. સત્ય માટે પ્રીતિ-ભક્તિ કેળવવી જોઈએ અને તેને માટે ગમે તેવો ભોગ આપવો પડે તો આપવાની તૈયારી પણ રાખવી જોઈએ.

નિયમોમાં બાહ્યતપ, ઈન્દ્રિયનિગ્રહ, જિનેશ્વરદેવની ભક્તિ, મન:શૌચ તથા શ્રુતાભ્યાસ વગેરે પર પૂરતું લક્ષ આપવું જોઈએ પરંતુ આજે સ્થિતિ શોચનીય છે. જ્યાં જમાનાનો નાદ લાગ્યો છે ત્યાં આગમ-પરિશીલનનાં સ્થાને છાપાં વાંચનનો શોખ જાગ્યો છે. શરીર સાચવવાનાં બહાને રસનું અર્થાત્ વિગઈનું સેવન વધ્યું છે તથા આયંબિલ-એકાક્ષનમાં પણ અખાડા થવા લાગ્યા છે, વળી દેવદર્શન તથા ચૈત્યવંદનની ક્રિયા, જે યોગની ક્રિયા છે અને સહસ્રો ભવનું સાથે મંથન કરનારી છે, એ શુષ્ક હૃદયે થઈ રહી દેખાય છે. તેમજ માન-આકાંક્ષા તથા ઈર્ષ્યાનું પ્રમાણ વધ્યું છે. આ સંયોગોમાં યોગસાધના થાય શી રીતે ? એ વિચારવાનું છે.

ઉપદેશપદમાં લખ્યું છે કે ઉચિત અનુષ્ઠાન સાચવ્યા પછી જ ધ્યાનાદિ વિહિત છે. અહીં ઉચિત અનુષ્ઠાનમાં સ્વાધ્યાય, સૂત્રાર્થપરાવર્તન તથા અનુપ્રેક્ષાદિનો સમાવેશ છે, તે યાદ રાખવું ઘટે છે, જેઓ પાયાને પાકો કર્યા વિના મોટી ઈમારત યજવાની ભાવના રાખે છે કે પ્રવૃત્તિ કરે છે તે નિષ્ફળતાને વરે છે, આટલી વાત યોગસાધના અંગે હાલ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે.

૨૪) શું આ પ્રશ્ન મહત્વનો નથી ?

સર્વ જીવો જિનશાસનને પામે અને તે દ્વારા પોતાનો અભ્યુદય સાધે એ જૈન ધર્મની મહાભાવના છે. આ મહાભાવનાથી પ્રેરાઈને જ જૈન શ્રમણો તથા શ્રમણીઓએ કઠિન વિહારોમાં ગમે તેવી કારમી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરીને પણ જૂદા જૂદા દેશની પ્રજાને જૈન ધર્મનો સંદેશો સંભળાવ્યો છે તથા તેના ઉત્તમ આચાર-વિચારનો પ્રશસ્ત પરિચય આપ્યો છે. ઉત્તરમાં હિમાલય પર્વતની તળેટીથી માંડીને દક્ષિણમાં કન્યાકુમારી સુધી અને પૂર્વમાં બંગાળથી માંડી પશ્ચિમમાં સૌરાષ્ટ્ર સુધીનો કોઈપણ પ્રદેશ એવો નથી કે જ્યાં આ પૂજ્ય શ્રમણ-શ્રમણીઓનાં પગલાં થયાં ન હોય, પરિણામે આ બધા પ્રદેશોમાં જૈન ધર્મને પાળનારની તથા જૈન ધર્મને ચાહનારની વિશાળ સંખ્યા ઉત્પન્ન થઈ હતી અને સ્થળે સ્થળે સૂત્રો, જિનમંદિરો, પૌષ્ઠ શાળાઓ, જ્ઞાન ભંડારો તથા જીવદયાને પોષતાં ખાતાંઓ સ્થપાયા હતા.

સ્થાપત્યના એક નિષ્ણાત કહે છે કે, ‘ભારતની ભૂમિનો કોઈપણ ભાગ લ્યો અને તેની રૂપ માઈલના આસપાસના પ્રદેશનું અવલોકન કરો કે અમુક સ્થળે ખોદકામ કરો તો તમને ત્યાંથી જૈન ધર્મનો કોઈપણ પ્રાચીન અવશેષ સિક્કા, તામ્રપટ, લેખ, મૂર્તિ, મંદિરના સ્થંભ, કે તોરણ યા અન્ય પ્રકારે મળી આવશે.’

આ પરથી પ્રાચીન કાળમાં જૈન ધર્મની જાહોજલાલી કેવી હતી તેનો ખ્યાલ આવી શકશે. પરંતુ મધ્યયુગના મંડાણ થયાં અને પરિસ્થિતિએ પલટો લીધો, એક બાજુ ચૈત્યવાસીઓ જોર પર આવ્યા અને તેઓ સ્વાર્થ પ્રેરિત અસત્ય સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર કરી સુવિહિત માર્ગને મોટો ફટકો મારવા લાગ્યા. બીજી બાજુ મતમતાંતરોએ જોર પકડ્યું અને અનેક પક્ષો અસ્તિત્વમાં આવ્યા. ત્રીજી બાજુ અન્ય ધર્મોના આક્રમણ થવા લાગ્યાં અને ચોથી બાજુ મુસલમાનો તરફથી જોરદાર હલ્લા શરૂ થયા. આમ ચારે તરફથી સ્થિતિ બગડતાં જૈન ધર્મના પ્રચારને મોટો ફટકો પડ્યો અને તેના અનુયાયીઓની સંખ્યા સારા પ્રમાણમાં ઘટી જવા પામી. આમ છતાં તે સંખ્યા લાખોની હતી અને તે ભારતના સર્વ ભાગમાં પ્રસારેલી હતી, એટલું નિશ્ચિત. પરંતુ પછીના કાળમાં દુર્ઘટના એ બની કે જૈન ધર્મના મુખ્ય કેન્દ્રો આ બધા ભાગો સાથે સંપર્ક જાળવી શક્યા નહિ અને તેથી લાખો જૈનો છૂટા પડી ગયા.

આજે પણ ભારત વર્ષના અનેક ભાગોમાં આવા લાખો ભાઈઓ વસે છે.

તેઓ શ્રી મહાવીર સ્વામી તથા શ્રી પાર્શ્વનાથને ઈષ્ટદેવ લેખે છે, નવકારમંત્ર બોલે છે અને જૈન ધર્મના બીજા પણ થોડા સંસ્કારો જાળવી શક્યા છે, પણ તેમની ગણના જૈનમાં થતી નથી. ખુદ જૈનો પણ તેમને જૈન માનતા નથી કે જૈન તરીકે તેમનો સ્વીકાર કરતા નથી !

મદ્રાસ ઈલાકામાં પેરિયા તરીકે ઓળખાતા લગભગ આવા અઢી લાખ માણસો છે, પણ હજી સુધી તેમની સારસંભાળ કોઈએ લીધી નથી અને લેવાય તેવાં કોઈ ચિન્હો નથી.

રત્નાગિરિ જિલ્લામાં આજથી ત્રીશ-ચાલીશ વર્ષ ઉપર જ જૈનોની સંખ્યા ૪૦,૦૦૦ જેટલી હતી, તે હવે ૮૦૦-૧૦૦૦ પર આવી પહોંચી છે. ત્યાં કેટલાયનું ધ્યાન ખેંચાયું છે અને છાત્રાલય, જૈન મંદિર વગેરેની વ્યવસ્થા થઈ છે, પણ જેઓ જૈન ધર્મ છોડી ગયા છે, તેમને પોતાના ધર્મમાં સ્થિર કરવાના ઉપાયો લેવાયા નથી.

સમેત શિખરની આસપાસ સરાક જાતિના અનેક લોકો વસે છે, તે બધા એક કાળે જૈન હતા. આ હકીકત બહાર આવ્યા પછી કેટલાક મુનિરાજોના પ્રયાસથી ત્યાં થોડું કાર્ય થયું, પણ તેને જૈન સમાજ તરફથી વેગ મળ્યો નથી.

ઉત્તર પ્રાંતના મેરઠ જિલ્લામાં પણ આવીજ સ્થિતિ પ્રવર્તે છે. પરંતુ ત્યાં પણ કોઈ સંગીન કામગીરી થઈ નથી. છૂટા છવાયા પ્રયાસો અવશ્ય થયા છે, પણ તે કારગત શું થાય ?

ગુજરાતમાં ચાંપાનેરથી બોડેલી-છોટાઉદેપુર વિસ્તારમાં પરમાર ક્ષત્રિયોની આશરે ૫૦,૦૦૦ થી ૬૦,૦૦૦ ની વસ્તી છે. તે બધા જ પ્રથમ જૈન ધર્મ પાળતા હતા. આજે શ્રી પરમાર ક્ષત્રિય જૈન ધર્મ પ્રચારક સભાના પ્રયાસથી તેમાંના ૮૫૦૦ ભાઈઓ જૈન ધર્મ પાળતા થયા છે. અહીં વ્યવસ્થિત પ્રયાસ ચાલુ છે અને જૈન સમાજ ટેકો આપે સુંદર પરિણામ આવવા સંભવ છે.

હમણાં જાણવામાં આવ્યું છે કે ઓરીસામાં લગભગ ૩૬,૦૦૦ મનુષ્યો એવા છે કે જે શ્રી પાર્શ્વનાથ તથા શ્રી મહાવીર સ્વામીની જોડિયા મૂર્તિઓ ઘરમાં રાખી તેની પૂજા કરે છે. નવકારમંત્ર બોલે છે અને રાત્રે ખાવામાં પાપ માને છે વગેરે, પરંતુ તેની તપાસ કોણ કરે ? એ જાતની આપણે ત્યાં કોઈ સંસ્થા જ નથી. શું જૈન સમાજ આ પ્રશ્નને મહત્ત્વનો ગણતો નથી ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૯, અંક-૪૨, તા. ૨૨-૭-૧૯૬૧

૨૫) ધર્મપ્રચારનાં આવશ્યક અંગો

પ્રચાર એક કલા છે, પછી તેનો ઉપયોગ ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં થતો હોય, સામાજિક ક્ષેત્રમાં થતો હોય, આર્થિક ક્ષેત્રમાં થતો હોય કે રાજકીય ક્ષેત્રમાં થતો હોય, જેમને કલા સાધ્ય નથી તેઓ અભિમત વસ્તુનો પ્રચાર કરી શકતા નથી.

પ્રચારની કલામાં સહુથી અગત્યનો ભાગ મનોવિજ્ઞાન (Psychology) ભજવે છે, કારણ કે તેમાં સામાનું મન પારખીને કામ લેવાનું હોય છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો માણસનાં મન પર જેની વધારે અસર થતી હોય તે સાધનોને કામમાં લેવાની જેને આવડત હોય તે જ પ્રચાર કરી શકે છે.

ધર્મ પ્રચારમાં મુખ્ય વસ્તુ જ્ઞાન અને ક્રિયાનો પ્રચાર છે, આમ છતાં તેમાં કથા અને ચરિત્રોનો ઉપયોગ થાય છે, કારણ કે લોકોનાં મન પર તે સચોટ અસર કરવાની શક્તિ ધરાવે છે, એક સ્થળે તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ અપાતો હોય અને તેમાં માત્ર સિદ્ધાંતોની જ છણાવટ થતી હોય તો એ ઉપદેશ ઘણાને નિરસ લાગશે અને તેઓ ઝોકાં ખાવા મંડી પડશે. પરંતુ એ જ ઉપદેશનું સમર્થન કરવા માટે વચ્ચે વચ્ચે દૃષ્ટાંતો દેવાતાં હોય, કોઈ સુંદર શ્લોકોનું અવતરણ આપી તેનો ભાવ સમજાવવામાં આવતો હોય અને તે અંગેના પ્રચલિત ખ્યાલોનું પણ નિરાકરણ થતું હોય તો એ ઉપદેશ રોચક બને છે અને સામાને તેની સચોટ અસર થતાં તેના જીવનનું પરિવર્તન થવા પામે છે. શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં તો એમ કહ્યું છે કે જે સાધુ હેતુ અને આહરણ એટલે દૃષ્ટાંતોનો ઉપયોગ કરવામાં કુશલ હોય તેણે જ ધર્મ કથા કરવી.

મધ્યકાલીન યુગમાં રાસ રચાયા, તેમાં લોકભોગ્ય લગભગ દરેક કથાને ગુંથી લેવામાં આવી, એટલું જ નહિ પણ તેમાં લોકપ્રિય થયેલી દેશીઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો. એકલી ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલા રાસોમાં આવી ૨૨૦૦ ઉપરાંત દેશીઓ વપરાયેલી છે. શું આને કારણે ધર્મપ્રચારની એક સુંદર કળા ન ગણી શકીએ ?

સંગીત પણ મનુષ્યનાં મનનું આકર્ષણ કરે છે. તેનો પણ ધર્મ પ્રચારમાં સફળતાથી ઉપયોગ થઈ શકે છે. જ્યાં તેવી શ્રોતાઓની સભા કે પરિષદ હોય ત્યાં પ્રારંભમાં જ થોડાં ધર્મ ભાવનાના પ્રેરક ગીતો ગવાય છે, તેથી વાતાવરણ શાંત

બને છે અને તેની મન પર ભારે અસર થાય છે. પછી મહાપુરુષોના જીવન પ્રસંગોના કોઈ ગીત અદ્ભુત સ્વરે ગવાય તો શ્રોતાઓનાં દિલ ડોલી જાય છે. અને તેમને ખૂબ અસર થાય છે. નેમરાજુલની હોરીઓએ, વસંતોએ તથા મહિનાઓએ આજ સુધીમાં લાખો આત્માને ભાવસંવેદન જગાડ્યું છે અને આજે પણ જગાડે છે. અન્ય મહાપુરુષ-સતીઓનાં જીવન પ્રસંગોનું પણ તેમજ સમજવું.

પૂજા એક ગંભીર વિષય છે. તેનું મુખ્ય ઈષ્ટદેવને પોતાની જાતનું સમર્પણ કરવાનું છે. આમ છતાં તેમાં સંગીતને સ્થાન પ્રાપ્ત થયું છે, એ શું બતાવે છે ? જે એ રીતે આત્મા ભાવમાં તલ્લીન થતો હોય તો તેમાં કંઈ ખોટું નથી.

માત્ર મનોરંજનને ખાતર થતું સંગીત ઈષ્ટ લેખાતું નથી, પણ ભક્તિભાવની જમાવટ કરવા માટે થતું સંગીત ઈષ્ટ લેખાય છે અને તે માનવ હૃદયને ભારે અસર કરે છે. રાવણે તીર્થંકરનામ કર્મ બાંધ્યું. તેમાં સંગીત નિમિત્તભૂત હતું. આજે ઉત્સવ-મહોત્સવોમાં સંગીતની પ્રધાનતા રહે છે, તેનું કારણ શું ? કારણ એજ કે તે લોકોનું આકર્ષણ કરે છે અને તેમને ભાવમગ્ન બનાવે છે.

પ્રચારમાં આકૃતિ અને રંગ પણ બહુજ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. એક વાત મોઢેથી કહેવામાં આવે અને તેજ યોગ્ય આકૃતિ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવે તો તેમાં ઘણો ફેર પડે છે. તેમાંયે એ આકૃતિમાં વિવિધ રંગોની પૂરણી કરી હોય તો દર્શકનું ધ્યાન તેના તરફ તરત ખેંચાય છે. અને તે જોવામાં એ તલ્લીન બને છે. વિદ્યાર્થીઓ આગળ પાંચ સાત પુસ્તકો મૂકે તેમાં બે ત્રણ પુસ્તકો સચિત્ર રાખો, પછી જુઓ કે તે પહેલી કયા પુસ્તકની પસંદગી કરે છે ? તે નવાણું ટકા સચિત્ર પુસ્તકની જ પસંદગી કરશે અને પ્રથમ તેનાં ચિત્રો જ જોઈ લેશે. એ પુસ્તક વાંચવાનું પછી શરૂ કરશે.

જૈન પ્રણાલિકામાં નિક્ષેપને અધિકારે નામ પછી સ્થાપનાનો વિષય આવે છે, તેમાં આ સિદ્ધાંતનું સમર્થન થયેલું છે. શિષ્યને કોઈ વાત સમજાવી હોય તો માત્ર નામથી સમજાવી શકાતી નથી. જો તેના સ્થાને સ્થાપના કરવામાં આવે અને તે પણ તદાકાર હોય તો વસ્તુની તરત સમજણ પડે છે. મૂર્તિવિધાનની પાછળ પણ આ જ સિદ્ધાંત રહેલો છે. તેના વડે શ્રી જિનેશ્વર દેવનું સ્મરણ થાય છે અને તેમણે આપેલો ઉપદેશ મનમાં તાજો થાય છે.

ધર્મ-પ્રચારમાં સાધુજીવન અને ઉચ્ચ ચારિત્ર એ મુખ્ય બળો છે, પણ સાથે આ બધી વસ્તુઓ તેમાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે, તે આપણે ભૂલવાનું નથી.

જૈનાશ્રિત ચિત્રકલા

તત્ત્વજ્ઞાનનાં ક્ષેત્રમાં જૈનધર્મનું સ્થાન અતિ ઉન્નત રહ્યું છે. સાહિત્યનાં ક્ષેત્રમાં જૈનધર્મે ઉત્તમ યશકલગી પહેરી છે, તેજ રીતે કલાનાં ક્ષેત્રમાં પણ તેણે ઘણું મોટું નામ પેદા કર્યું છે.

કલા એ દેખીતી રીતે ધર્મનું અંગ નથી, પણ ધર્મભાવના વ્યક્ત કરવામાં તે ઘણી ઉપયોગી છે, તેથી જ જૈનધર્મને તેને ઉદારતાભર્યો આશ્રય આપ્યો છે. જૈનધર્મના આશ્રયે ચિત્રકલા ખીલી છે. લિપિકલાનો વિકાસ થયો છે અને શિલ્પ તથા સ્થાપત્ય કલામાં નહિ ધારેલી એવી પ્રગતિ સધાઈ છે. સુંદર સ્તૂપો બાંધવામાં તથા ગુફા-મંદિરો બનાવવામાં પણ જૈનધર્મની સહાય ઓછી નથી.

આજે ચિત્રકલામાં અજંતાની બૌદ્ધ ગુફાઓનું નામ મોખરે આવ્યું છે, પણ અજંતાની ગુફાઓમાં ચિત્રકામ થયું તે પહેલા ઘણાં વખતથી જૈન રાજાઓએ ગુફાઓ વગેરેમાં સુંદર ચિત્રો દોરાવવાની શરૂઆત કરી હતી. મધ્યહિન્દના સરગુજા રાજ્યમાં આવેલ લક્ષ્મણપુરથી ૧૨ માઈલના અંતરે રામગિરિ નામનો પહાડ છે, તેમાં ‘જોગીમારા’ નામની ગુફાઓ છે. આ ગુફામાં જૈનાશ્રિત ચિત્રકલાના સહુથી પ્રાચીન નમુના મળી આવ્યા છે. તેમાં પુરુષ, શિશુસમૂહ, પક્ષી, વૃક્ષ, અપ્સરા, ગાંધર્વ-સમૂહ આદિનાં ચિત્રો છે. આ ચિત્રો સંભવતઃ સંપ્રતિ રાજાએ ચિતરાવેલ છે. સંપ્રતિ રાજાએ હજારો જૈન મંદિરો બંધાવ્યા હતા, પણ તેમણે ગુફાઓમાં ચિત્રકામ કરાવ્યાનો આ દાખલો કદાચ પહેલો મળી આવે છે, જૈન વિદ્વાનોએ આ ગુફાઓની મુલાકાત લઈ તે અંગે વિશદ માહિતી આપતા લેખ લખવાની જરૂર છે.

દક્ષિણ હિન્દમાં પુદુકોટા રાજ્યમાં રાજધાનીથી ૯ માઈલ ઉત્તરમાં એક જૈન ગુફામંદિર છે, જે ‘સિતન્નવાસલ’ નામથી ઓળખાય છે. સિતન્નવાસલ નામ સિદ્ધશશવાસ-સિદ્ધનિવાસનું અપભ્રંશરૂપ છે. આ ગુફાઓમાં પલ્લવ રાજાઓની શૈલિનાં ચિત્ર છે. પલ્લવ રાજાઓ જૈન ધર્મી હતા. તેમાં સાહિત્યના મહાન સંરક્ષક અને પ્રસિદ્ધ કલાકાર રાજા મહેન્દ્રવર્મા પહેલો કે જેનો સમય ઈ.સ. પૂર્વે ૬૦૦ થી ૬૨૫ ની આસપાસ મનાય છે, તેણે બનાવેલાં છે. આ ચિત્રો પ્રાચીન પણ છે અને સુંદર પણ છે. જોગીમારમાં ચિત્રોનું સંરક્ષણ જોઈએ તેવું થઈ શક્યું નથી, જ્યારે આ ચિત્રો પ્રમાણમાં સારી હાલતમાં છે અને તેના પરથી પ્રાચીન જૈન ચિત્રકલાનો સારો ખ્યાલ આવી શકે છે.

૨૭ સુધારણાની સાચી દિશા

સુધારણા અમને ગમે છે, સુધારણા અમને પસંદ છે, સુધારણાને અમે હૃદયથી આવકારીએ છીએ, પણ એ સુધારણા સાચી હોય તો, સાચી દિશામાં સાચી રીતે થઈ રહી હોય તો.

અહીં અમે તેર મણનો ‘તો’ એટલા જ માટે વાપરીએ છીએ કે આજે સુધારણાનાં નામે કેં કેં ચાલી રહ્યું છે. સુધારણાના અંચળાની ઓથે દુષ્ટત્યોનો બચાવ થઈ રહ્યો છે અને લોકોની આંખમાં ધૂળ નંખાઈ રહી છે, સુધારણાનો ઢોલ પીટીને બેફામ બગાડની બહુરૂપી આચરણાઓ થઈ રહી છે.

બગડેલું સુધારવું, જેનાથી નુકશાન થઈ રહ્યું હોય તેને સુધારવું, અથવા જે અનિષ્ટ હોય તેને સુધારવું, એ સાચી સુધારણા છે, પરંતુ એક સારી વસ્તુને બગડેલી માનીને તેને વિકૃત કરવી કે ખરેખર લાભ કરનારી વસ્તુને નુકશાન કરનારમાં લેખાવી તેનો ઉચ્છેદ કરવા તૈયાર થવું, એ ખોટી સુધારણા છે. સુધારણાનાં નામે એક ભંચકર પ્રતારણા છે.

જો સુધારણા કરવી હોય તો પ્રથમ તટસ્થભાવે એ વિચારવું જોઈએ કે ક્યાં બગડ્યું છે ? શું બગડ્યું છે ? કેટલું બગડ્યું છે ? અને તે કેમ સુધરી શકે ? પરંતુ એમ કરવાની કુરસદ બહુ થોડાને છે. મોટો ભાગ તો ગતાનુગતિકતાના પ્રવાહમાં જ તણાઈ રહ્યો છે.

અમારી સમજ પ્રમાણે આજે મોટો બગાડો આપણા સંસ્કારમાં થઈ રહ્યો છે. વહેલું ઉઠવું, ઉઠીને પંચ-પરમેષ્ટિનું સ્મરણ કરવું, પછી આત્મચિંતન કરી મારે શું કરવા યોગ્ય છે ? શું છોડવા યોગ્ય છે ? તેમાંથી મેં કેટલું કર્યું ? કેટલું છોડ્યું ? એની વિચારણા કરવી અને ષડાવશ્યકરૂપ પ્રતિક્રમણ યા સામાયિક, પચ્ચક્રબાણ કરી જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્રને નિર્મળ કરવા, તથા જિનમંદિરે જઈ દેવદર્શન કરી, ગુરુવંદન પચ્ચક્રબાણ કરી, નવકારશી હોય તો તે પતાવીને ગુરુ મહારાજનું વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરી, અષ્ટ પ્રકારની પૂજા કરી ભોજન પતાવી કામધંધે લાગવું એ પ્રથમનો કાર્યક્રમ હતો. તેમાં આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિની આભા હતી. વ્યક્તિનો વિકાસ થાય એવી ગોઠવણ હતી. સમાજનું વાતાવરણ ધાર્મિક બન્યું રહે એવી સુંદર વ્યવસ્થા હતી. તેના સ્થાને આજે ‘સુધરેલો’ કાર્યક્રમ દાખલ થયો છે, તે એ કે સાત વાગે

આ ચિત્રોની વિશેષતા એ છે કે ઘણી થોડી રેખાઓમાં અતિ સુંદર આકૃતિઓ નિર્માણ કરવામાં આવી છે. આખી ગુફા કમળોનાં ચિત્રથી અંકિત છે. તેમાં સમવસરણની રચના પણ જોઈ શકાય છે. સ્થંભો પર નર્તિકાઓનાં ચિત્ર છે. છતનાં મધ્ય ભાગમાં પુષ્કરિણી (એક જાતની વાવ) નું ચિત્ર છે. જલમાં પશુ-પક્ષીઓ વિહાર કરી રહ્યા છે. તેમાં જે મનુષ્યઆકૃતિઓ દોરાયેલી છે, તે પણ પ્રમાણોપેત અને સુંદર છે.

આવા ચિત્રો ઓરીસાના ભુવનેશ્વરનાં મંદિરમાં જોવામાં આવે છે, એટલે તેની તુલનાપૂર્વક થોડા લેખો લખાય તે જરૂરી છે.

બારમીથી સોળમી સદીમાં જૈન ચિત્રકલા ખૂબ વિકાસ પામી છે. આ વખતે તાડપત્રો પર સુંદર ચિત્રો ચિતરાયાં છે, તેમજ કાગળ, કાષ્ઠપદિકા, વસ્ત્રપટો વગેરે પર પણ મનોહર ચિત્રો અંકિત થયા છે. ‘આ કળાનો ગુજરાતમાં વધારે વિકાસ થયો અને તેમાંથી રાજપૂત અને મૌગલ શૈલીનો ઉદ્ભવ થયો, એમ કલાવિવેચકોનું માનવું છે.’

મદ્રાસ ગવર્નમેન્ટ મ્યુઝિયમ તરફથી Tirupatti Kunram તિરુપતિ કુરનરમ્ નામનો એક મૂલ્યવાન ગ્રંથ શ્રી ટી.એન. રામચંદ્રન દ્વારા લખાઈને પ્રસિદ્ધ થયો છે. તેના પરથી દક્ષિણ ભારતની જૈન ચિત્રકલાની પદ્ધતિનો સારો ખ્યાલ આવી શકે છે. તેમાંનાં અધિકાંશ ચિત્રો ભગવાન ઋષભદેવ અને શ્રી મહાવીરસ્વામીની જીવનઘટનાઓ પર પ્રકાશ પાડે છે. એના પરથી એ વખતના પોશાક, નૃત્ય કલાનો પણ પરિચય થાય છે.

અમદાવાદ શ્રી સારાભાઈ નવાબે પ્રકાશિત કરેલું જૈન ચિત્રકલ્પદ્રુમ પણ આ વિષયમાં સારો પ્રકાશ પાડે છે. ચિત્રકળાના માન્ય વિદ્વાન શ્રી નાનાલાલ સી. મહેતાએ કહ્યું છે કે ‘જૈન ચિત્રકળામાં એક પ્રકારની નિર્મળતા, સ્ફુર્તિ અને ગતિવેગ હોય છે, આ ચિત્રો એ વખતની સભ્યતાનો સુંદર પરિચય મળે છે.

જૈન વિદ્વાનો ચિત્રકળા અને તેના વિકાસમાં પણ રસ લે તો કેવું સારું ! જૈન સંસ્કૃતિનો પ્રકાશ કરવાનું એ પણ એક સુંદર સાધન છે.

પથારીમાંથી ઉઠવું, ઉઠીને તરત જ ચાહ પીવી, પછી શૌચાદિ તથા મુખપ્રખાલનથી પરવારીને હાથમાં વર્તમાન પત્ર લેવું અને ચોરી, બળાત્કાર, ખૂન સંસારના વિવિધ પ્રકારનાં કજિયા, છેતરપીંડીઓ, રાજદ્વારી ઉથલોપાથલો, ભાવની હેરાફેરી વગેરેના વિચારો મનમાં ભરવા. પછી વ્યવસાય સંભાળવો અને એનકેન પ્રકારેણ પૈસા કેમ મળે ? એવી પ્રવૃત્તિઓ કરવી. આ આજનો સુધારો !

પ્રથમ ભોજન સાદું સાત્ત્વિક કરવા તરફ લક્ષ્ય હતું. તેમાં કંદમૂળ કે બીજી અભક્ષ્ય વસ્તુનો ઉપયોગ બિલકુલ કરવામાં આવતો નહિ, તેના સ્થાને આજે તીખી તમતમતી અને માત્ર સ્વાદની દૃષ્ટિએ પસંદ કરાયેલી વસ્તુનો વપરાશ વધ્યો છે. કંદમૂળનો છૂટથી ઉપયોગ થવા લાગ્યો છે અને બીજી પણ અનેક પ્રકારની અભક્ષ્ય વસ્તુઓ લેવામાં કોઈ સંકોચ દર્શાવવામાં આવતો નથી.

પ્રથમ વડીલોનું ખૂબ માન સચવાતું, વ્યવહારનાં દરેક કાર્યમાં તેમની સલાહ લેવાતી અને તે માન્ય રખાતી. આજે વડીલોને એવા જવાબો મળે છે કે ‘તમે શું સમજો ? અમને બધી ખબર પડે છે. બધું અમે પતાવી લઈશું તમે બેઠા બેઠા જોયા કરો વગેરે.’

પ્રથમ સમાન-કુળશીલવાળા પણ અન્ય ગોત્રીયથી વિવાહ કરવાનો આગ્રહ રહેતો. એ નિયમનું ચુસ્ત પાલન થતું. લગ્નને સંયમી જીવનની એક શાળા ગણવામાં આવતી અને વિધવાએ પોતાનો સમય ધર્મધ્યાનમાં ગાળવો એ ગૌરવ ગણાતું. આજે કુળ કે શીલ કંઈ જોવામાં આવતું નથી. આગળ વધીને હવે તો તે સ્વગોત્રીય છે કે પરગોત્રીય છે, તેનો વિચાર પણ કરવામાં આવતો નથી. લગ્ન એ જીવનની મોજ માણવાનું સાધન ગણાય છે અને વિધવાએ તો ફરી પરણી જ જવું જોઈએ એવો આગ્રહ રખાય છે ! કેવો યુગ ? ધર્મસંસ્કૃતિના પ્રેમીઓને જ્યારે એવું સાંભળવા મળે કે સુધારકવાદ અને કેળવણીની હિમાયત સાથે હવે એ શિરસ્તાની છૂટ છે કે મોટો છોકરો ગુજરી જાય તો તેની વિધવા પત્નીને નાના છોકરા સાથે પરણાવી દેવી, જેથી તેને અલગ જીવાઈ કે મિલકતમાંથી ભાગ આપવો પડે નહિ, ત્યારે પારાવાર દુઃખ થાય છે.

આ સુધરેલા કાર્યક્રમોમાં ઈશ્વર-પ્રભુ-ભગવાનનાં સ્મરણ-દર્શન-સેવા-પૂજાને સ્થાન નથી. આત્મહિત કે આત્મકલ્યાણની કોઈ વિચારણા નથી, પાપ-પુણ્યનો વિવેક નથી કે પરલોકનો ડર નથી. જો સુધારો જ કરવો હોય તો પહેલા તો આ બગડી રહેલા સંસ્કારોમાં સુધારો કરવો જોઈએ અને તે વહેલી તકે.

સુધારવાની સાચી વિદ્યાઓ છે, બાકી બધી માયાજાળ છે.

૨૮ ઉગરવું હોય તો જૈન સંસ્કૃતિને અપનાવો

જૈન સંસ્કૃતિ એ શુદ્ધ આર્ય સંસ્કૃતિ છે. તેનું મુખ્ય લક્ષણ દયા, કરુણા કે અનુકંપા છે. ક્ષમા, ઉદારતા, સહનશીલતા, સેવાવૃત્તિ, પરોપકાર પરાયણતા એ બધા ગુણો તેમાંથી પાંગરે છે અને સ્વપરનું કલ્યાણ કરવામાં સમર્થ નીવડે છે.

જૈન સંસ્કૃતિએ પોતાની સમક્ષ સપ્ત મહા વ્યસનના નિષેધનો આદર્શ રાખ્યો છે, એટલે તે જુગાર, મદ્યપાન, માંસભક્ષણ, ચોરી, વ્યભિચાર (પરસ્ત્રી-ગમન), વેશ્યાગમન અને શિકારનો નિષેધ કરે છે. પ્રજા આ મહાવ્યસનોમાંથી મુક્ત રહે એવા પ્રયાસો કરવામાં તે પુરુષાર્થની સાર્થકતા લેખે છે. મહારાજા સંપ્રતિ, મહારાજા કુમારપાળ, મહારાજા આમ વગેરે અનેક જૈન રાજાઓ આ આદર્શને અનુસર્યા છે અને તેમનાં રાજ્યો પ્રજાને શાંતિ આપનારાં તથા કલ્યાણકારી નીવડ્યાં છે. તાત્પર્ય કે પ્રજાનું સાચા અર્થમાં કલ્યાણ કરવું હોય તો કોઈ પણ રાજ્યે આદર્શ અપનાવવા જેવો છે.

જ્યાં દયા-કરુણા-અનુકંપા નથી, પાપ પ્રત્યે કોઈ પ્રકારની સૂગ નથી, બીજાની લાગણીનો વિચાર નથી, માત્ર પોતાની હલકટ સ્વાર્થવૃત્તિને પોષવાની જ પ્રવૃત્તિ છે, તે અનાર્ય સંસ્કૃતિ છે, પછી તેણે ગમે તેટલાં ઉજળાં કપડાં ભલે પહેર્યાં હોય, પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ કે ભૌતિક સંસ્કૃતિ આ પ્રકારની છે.

ભારત લાંબા સમય સુધી પરાધીનતા ભોગવીને આઝાદ થયું છે અને ધારે તો પોતાની પ્રાચીન આર્ય સંસ્કૃતિને આગળ વધારી સાચાં કલ્યાણ રાજ્યની સ્થાપના કરી શકે છે, પણ પરિસ્થિતિ ખેદજનક છે. દેશનેતાઓ પશ્ચિમની સંસ્કૃતિથી પૂરેપૂરાં રંગાયેલા છે અને તેનાથી જ જનકલ્યાણ થવાનું હોય એમ માનીને તેના ચીલે ચાલી રહ્યા છે. પરિણામે આ દેશમાં હિંસાનું પ્રમાણ ઘણું વધી જવા પામ્યું છે અને અસત્ય, ચોરી, લાંચરૂઝ્દત, વ્યભિચાર, સંઘરાખોરી વગેરે દૂષણોએ પણ પગદંડો જમાવ્યો છે. પ્રજાનું નૈતિક ધોરણ ઘણું નીચે ઉતરી ગયું છે અને તેથી કોઈપણ જાહેર કાર્યો સારી રીતે કે સાંગોપાંગ પાર ઉતરતા નથી. છાશવારે ને છાશવારે ઔદ્યોગિક વિકાસનાં બણગાં ફૂંકવામાં આવે છે, પણ ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં થયેલા ભયંકર ઘાસનો તેમની પાસે કોઈ જવાબ નથી.

પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ આજે અમેરિકામાં પુર બહારમાં ખીલી છે પણ ત્યાંની

ભીતરી હાલત કેવી છે, તે તો જુઓ. ત્યાં ગુનાખોરીનું પ્રમાણ વધતું જ રહ્યું છે અને ગયા વર્ષે તો તેણે આગલા સર્વ વર્ષોનો રેકર્ડ તોડ્યો છે. ગયા વર્ષમાં ત્યાં દર ૫૮ મીનીટે એક ખૂન અને દર ૩૪ મીનીટે એક બળાત્કારનો બનાવ બન્યો છે. આ વસ્તુ ધી ફેડરલ બ્યૂરો ઓફ ઇન્વેસ્ટીગેશનના ડીરેક્ટર મી. જોએડગર હુવરે રજૂ કરેલા વાર્ષિક વૃત્તાંતમાંથી બહાર આવવા પામી છે.

તેઓ એ અહેવાલમાં જણાવે છે કે ‘૧૯૫૦ થી ૧૯૬૦ નાં ૧૦ વર્ષો દરમિયાન દેશની વસ્તીમાં ૧૮ ટકાનો વધારો થયો છે, જ્યારે ગંભીર ગુનાખોરીમાં ૯૮ ટકાનો વધારો થયો છે.’

૧૯૬૦માં ૧૮,૬૧,૩૦૦ ગંભીર ગુનાઓ થયા હતા. જે ૧૯૫૯ થી ૧૪ ટકા વધારે હતા. જેમાં દર ૩૯ સેકન્ડે એક ઘર ફોડવાનો અને દર બે મીનીટે એક કારની ચોરીનો સમાવેશ થતો હતો.

અગાઉના વર્ષો કરતાં ખૂનોમાં ૬ ટકાનો વધારો થયો હતો અને બળાત્કારના બનાવો ૧૯૫૯ કરતાં ૩ ટકા વધારે હતા.

૧૯૫૦ કરતાં ૧૮ વર્ષની અંદરના ગુનેગારોની ધરપકડની સંખ્યા લગભગ બેવડી થઈ ગઈ હતી. એ સમયમાં યુવકોની સંખ્યા અર્ધા ટકાથી ય ઓછી વધી હતી.

જે વસ્તુ આજે અમેરિકા કે યુરોપમાં બને છે, તે આવતી કાલે ભારતમાં બને છે, એટલે ભારત શાસકોએ ચેતવું ઘટે છે.

પશ્ચિમની સંસ્કૃતિમાં આત્મા, પરલોક કે પુણ્ય-પાપનો સ્વીકાર નથી. એટલે તેને અનુસરનારાઓ વર્તમાન જીવનને જ સર્વસ્વ માનીને ચાલે છે અને એ જીવનને તેમની કલ્પના પ્રમાણેનું સુખ આપવા માટે અનેક જાતનાં પાપો કરે છે. તેમને પરિણામનો ડર તો છે જ નહિ, એટલે તેમને નીતિમાન કે સત્યવાદી બનવા માટે અપાતો સર્વ ઉપદેશ નિરર્થક નીવડે છે.

અમે ભારપૂર્વક કહીએ છીએ કે પ્રજાજીવન અધઃપતન તરફ સરકી રહ્યું છે તેમાંથી ઉગરવું હોય તો જૈન સંસ્કૃતિને અપનાવો. પરલોકદૃષ્ટિ જગાડો અને સપ્ત મહાવ્યસનના નિષેધનો કાર્યક્રમ બનતી ત્વરાએ અમલમાં મૂકો.

૨૯ ચોરવૃત્તિને દૂર કરો !

(૨)

(અંક ૪૭, તા. ૧૯-૯-૬૧ “ચોરવૃત્તિને દૂર કરો !”ના અનુસંધાનમાં)

લડાઈના સમયમાં ઘણા માણસો કાળાં બજાર કરીને કમાયાં, તેમાંથી કેટલું ધન રહ્યું ? તે એક યા બીજા રસ્તે પંજો માપી ગયું. વળી તે આવ્યું ત્યારથી ઘરમાં કેટલી માંદગી વધી, કેટલો કલેશ વધ્યો, બીજી પણ કેટલી ખરાબી થઈ, તેનો હિસાબ કાઢો !

એક ઈન્જિનિયરે નદી પર પૂલ બાંધવાનો કોન્ટ્રેક્ટ લીધો. તેમાં ગોલમાલ કરીને બે લાખ રૂપિયા ખાઈ ગયો અને પૂલનું કામ કાચું રાખ્યું. કાયદેસરની બધી વિધિમાંથી તે પસાર થઈ ગયો, એટલે તેને નિરાંત હતી કે હવે તો મારી પાસે બે લાખ રૂપિયા આવી ગયા છે, અને તેનો મન માન્યો ઉપભોગ કરીશ. તે એક હવા ખાવાનાં સ્થળે ગયો અને તે પસંદ પડતાં પોતાનાં આખાં કુટુંબને ત્યાં આવવાનું જણાવ્યું. કુટુંબે તૈયારી કરી અને રેલવે પકડી. હવે તે રેલવે ધસમસતી પેલા પૂલ પર આવી કે પૂલ તૂટ્યો અને તેનાં કુટુંબનાં બધા માણસો તેમાં માર્યા ગયા. એક પણ જીવતું રહ્યું નહિ. જ્યારે આ સમાચાર ઈન્જિનિયરને મળ્યા, ત્યારે તે ચક્કર ખાઈને ભોંય પર પડ્યો. જ્યારે તે શુદ્ધિમાં આવ્યો, ત્યારે બોલી ઉઠ્યો; ‘મારું પાપ મને જ નડ્યું, ખરેખર ! હકની કમાણી રહે છે, અણહકની કમાણી રહેતી નથી.’

શું બીજાઓ એમ માને છે કે અમે ગમે તેટલું અણહકનું લઈશું, તો પણ અમને કંઈ થવાનું નથી ? જે દશા ઈન્જિનિયરની થઈ, તેજ દશા બીજાની થવાની, પછી એનું સ્વરૂપ ભલે ભિન્ન પ્રકારનું હોય, અને એટલેથી ય પતતું નથી, પરલોકનાં ભયંકર દુઃખ તો ઊભાં જ છે !

હજી પણ ચોરી અંગે વિશેષ સમજવાનું છે શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે-

(૧) જે મનુષ્ય સ્વયં ચોરી કરે છે, તે ચોર છે.

(૨) જે મનુષ્ય બીજા પાસે ચોરી કરાવે છે, તે પણ ચોર છે.

(૩) જે મનુષ્ય ચોરી કેમ કરવી ! તેની સલાહ આપે છે, તે પણ ચોર છે.

(૪) જે મનુષ્ય ચોરીનો ગુપ્ત ભેદ જાળવી રાખે છે, તે પણ ચોર છે.

(પ) જે મનુષ્ય ચોરી લાવેલી વસ્તુઓને વેચી આપે છે, તે પણ ચોર છે.

(દ) જે મનુષ્ય ચોરને રોટલો આપે છે, તે પણ ચોર છે.

(ઝ) અને જે મનુષ્ય ચોરને ઓટલો આપે છે, તે પણ ચોર છે.

શાસ્ત્રમાં તો એમ કહ્યું છે કે જે ચોરને કુશળ સમાચાર પૂછે છે, હાથ-પગની સંજ્ઞાથી માર્ગ દેખાડે છે, ‘ચોર ક્યાં ગયો?’ એમ પૂછતાં બરાબર જવાબ આપતા નથી, તેને સૂવા માટે શય્યા આપે છે, બેસવા માટે આસન આપે છે, પગે યોગવા તેલ આપે છે, રસોઈ પાણી કરવાની સગવડ કરી આપે છે, છૂપાવા માટે જગા આપે છે. ઢોરોને બાંધવા દોરા-દોરડાં આપે છે, તેમજ તેમને સારું સારું ખાવા-પીવા આપે છે. તે બધા ચોરને ઉત્તેજન આપનારા હોઈ ચોર જ છે.

ચોરી માટે કહ્યું છે કે ‘અગ્નિશિખાઓનું પાન કરવું સારું, સર્પના મુખને ચુંબન કરવું સારું અથવા હળાહળ ઝેરને ચાટી જવું સારું, ‘પણ પારકાનું દ્રવ્ય હરણ કરવું સારું નહિ.’

કોઈ તર્કવાદી પ્રશ્ન કરે કે ‘શા માટે?’ તો શાસ્ત્રકારોએ તેનો સચોટ ખુલાસો કરેલો છે. તેઓ જણાવે છે કે દ્રવ્ય એ મનુષ્યનો અગિયારમો પ્રાણ છે, કારણ કે ગૃહસ્થજીવનનો સઘળો વ્યવહાર તેના આધારે જ ચાલે છે. આવા અગિયારમા પ્રાણ સમાં ધનનું હરણ કરવાથી તેના માલીકને સખત આઘાત થાય છે, કોઈ વાર તો એ આઘાત એટલો મોટો હોય છે કે તેના લીધે મૂર્ચ્છા આવી જાય છે, ઉન્માદ લાગુ પડે છે કે પ્રાણપંખેરું જ ઉડી જાય છે. તેથી કોઈના પણ દ્રવ્યનું હરણ કરવું એ ભયંકર પાપ છે.

વળી ચોરી કરતાં બંધને બંધાવું પડે છે, લાઠી વગેરેના માર પડે છે, જેલમાં જવું પડે છે અને ત્યાં મીઠા પાપેલા ચાબુકોનો માર સહન કરવો પડે છે. ઘણીવાર ચોરી કરતાં તલવારના ઝટકાથી કે બંદુકની ગોળીથી મરણ પણ થાય છે અને ગતિ બગડી જાય છે. આ રીતે મરનારની સદ્ગતિ ક્યાંથી થાય ?

કેટલાક ચોરી કરીને ધન મેળવે છે અને પછી તેને વાપરવામાં ઉદાર બને છે. ધનભૂખ્યા લોકો તેની વાહ વાહ કરે છે અને વર્તમાનપત્રોમાં તેના દાનવીર તરીકે ફોટા છપાય છે, પણ આ રીત સાચી નથી, ભૂલ ભરેલી છે. પાપ કરીને તેને ધોવાનો પ્રયત્ન કરવો, એના કરતાં પાપ જ ન કરવું એ માર્ગ વધારે શ્રેષ્ઠ નથી ?

પૂર્વ મહર્ષિઓએ પોકારીને કહ્યું છે કે, ‘ચોરવૃત્તિને દૂર કરો.’ અને અમે પણ એમના પગલે પોકારીને કહીએ છીએ કે ચોરવૃત્તિથી દૂર રહો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૦, અંક-૪, તા. ૩૦-૯-૧૯૬૧

૩૦ તીર્થયાત્રા

(૧)

તીર્થયાત્રા જીવનને સુધારનારી છે; જીવનને ઉન્નત બનાવનારી છે; જીવનને શુદ્ધ-નિર્મળ-પવિત્ર કરનારી છે. તેથી જ સર્વ મહાપુરુષોએ તેની અગત્યતા સ્વીકારી છે અને તેને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં અગત્યનું સ્થાન આપ્યું છે. જૈન શાસ્ત્રોનું તો સ્પષ્ટ ફરમાન છે કે શ્રાવકોએ વર્ષમાં એક વાર નાના-મોટા કોઈ પણ તીર્થની યાત્રા અવશ્ય કરવી. આવી તીર્થયાત્રા ભૂતકાળમાં પણ થતી અને આજે પણ થાય છે. પરંતુ આ બંને યાત્રાઓ વચ્ચે મોટું અંતર પડી ગયું છે, તે અમે પાઠકોનાં ધ્યાન પર લાવવા ઈચ્છીએ છીએ.

પ્રથમ યાત્રા પગપાળા કે ગાડામાં બેસીને થતી, ત્યારે તે વિકટ ગણાતી, કારણ કે રસ્તામાં નદી, નાળાં, જંગલો પસાર કરવા પડતાં, અનેક અજાણ્યા પ્રદેશો વટાવવા પડતા, ચોર-લૂંટારુંનો ભય રહેતો અને માર્ગમાં આવતાં નાનાં નાનાં રાજ્યોને દાણ-કર-ભેટ-સોગાદ વગેરેથી સંતોષવા પડતાં. પરંતુ આ વિકટતા સામે લાભો પણ ઘણા હતા. તેથી જીવનમાં ખડતલતા આવતી, બહાદુરી પ્રકટતી, નવા નવા પ્રદેશો જોવાતા, અને વિશેષે કરીને નવાં નવાં જિનમંદિર, ધર્મસ્થાન તથા સંઘોના દર્શન થતાં, લોકસંપર્કમાં અવાતું, તેથી ભાષાજ્ઞાનમાં પણ અભિવૃદ્ધિ થતી અને જીવનનો રંગ બદલાઈ જતો. મહાન લાભ તો એ થતો કે દીર્ઘયાત્રાકાળ દરમિયાન હૈયે ધર્મ ભાવના રમ્યા કરતી અને યાત્રિકો સાથે ધર્મ ચર્ચા ચાલ્યા કરતી. ઘર છોડ્યું એટલે તેની સાથે કોઈ સંબંધ ન રહેતો, ધંધાધાપાની વાત સાવ ભૂલાઈ જતી અને તીર્થની-તીર્થાધિપતિની જ મુદ્રા હૃદયમાં અંકાઈ જતી. સવાર, બપોર, સાંજ તેનો જ જાપ અને ધ્યાન ચાલતું અને દરેક સ્થાને તેની જય બોલાતી.

પરંતુ તીર્થયાત્રાનો ખરો ચમત્કાર તો છ’-રીમાંથી જન્મતો અને એ વખતે છ’-રીનો લાભ પણ ખૂબ લેવાતો. પાદ વિહારી બનવું એ પહેલી રી ગણાતી. એનાથી શરીર કસાતું, નાના મોટા રોગો નષ્ટ થઈ જતા અને વિષય-વિકારનું પ્રમાણ પણ ઓછું થઈ જતું. રાત્રે ઊંઘ ગુલાબી આવતી અને દિવસભરનો શ્રમ હરાઈ જતો. સમભાવપૂર્વક કાયાને પડતું કષ્ટ સહન કરી લેવું એ કાયકલેશ નામનું તપ છે, એટલે તેમને આ તપનો લાભ મળતો.

એકાહારી બનવું એ બીજી રી ગણાતી. એનાથી છૂટા મ્હોએ ખાવાનું બંધ

થતું, જિહ્વા પર કાબૂ આવતો અને સંયમસાધનામાં સહાય મળતી, એક વાર પેટને ભાડું આપી દીધા પછી ફરી તે સંબંધમાં કોઈ ચિંતા કરવાની રહેતી નહિ.

અચિંતાહારી થવું એ ત્રીજી રી ગણાતી. એનાથી સર્વ સચિત વસ્તુનો ત્યાગ થતો, અહિંસાની ભાવના વૃદ્ધિ પામતી અને રસનેન્દ્રિય પર કાબૂ આવતો. રસનેન્દ્રિય પર કાબૂ આવ્યો કે બીજી ઈન્દ્રિયો પણ સરલતાથી વશ થઈ જતી.

ભૂમિ સંસ્તારકારી થવું એ ચોથી રી ગણાતી એટલે સૂવાનું ભોંય સંથારે રહેતું. ભોંય પર સાદડી-ચટાઈ કે શેતરંજી પાથરીને તેનો સૂવા માટે ઉપયોગ કરાતો. આથી સ્પર્શનેન્દ્રિય પર કાબૂ આવતો, તિતિક્ષા શક્તિ વધવા પામતી અને બ્રહ્મચર્યના પાલનમાં મદદ મળતી.

બ્રહ્મચારી થવું એ પંચમી રી ગણાતી. બ્રહ્મચર્ય સર્વ વ્રતોમાં ઉત્તમ છે અને તેના લાભો અગણિત છે. તેનાથી આત્મદર્શન થવામાં જે સહાય મળે છે, તેવી અન્ય કશાથી મળતી નથી.

શુદ્ધ સમ્યક્ત્વધારી થવું એ છઠ્ઠી રી ગણાતી. આ લાભ તો બધા લાભો કરતાં ચડી જાય એવો હતો, કારણ કે તેમાંથી દેવ ગુરુ-ધર્મની શ્રદ્ધા દૃઢ થતી અને ભવભ્રમણની મર્યાદા બંધાઈ જતી. જેને શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું તે વધારેમાં વધારે અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત કાળમાં તો અવશ્ય મોક્ષે જવાનો.

યાત્રા જ્યારે આ પ્રકારની થતી, ત્યારે તીર્થધામમાં દૂરથી દર્શન થતાં જ હેયામાં હર્ષની હેલી ચડતી. શ્રીફળ અને સોનાં રૂપાનાં ફૂલોથી તેનાં વધામણાં થતાં. ચેત્યવંદનાદિ ક્રિયા ભારે ઉલ્લાસપૂર્વક થતી.

તીર્થધામ સમીપ આવતું ત્યારે આનંદ અને ઉલ્લાસનો પાર ન રહેતો. ત્યાં તીર્થોપવાસ થતો, સંઘની ભક્તિ થતી, ચૈત્યનાં જીર્ણોદ્ધારાદિ કાર્યોનો વિચાર થતો. તે માટે સ્વોપાર્જીત દ્રવ્યનો ઉછળતાં હૃદયે સદ્વ્યય થતો. દાનાદિ બીજાં કાર્યો પણ સારાં પ્રમાણમાં થતાં. આ રીતે એક જ મોટી યાત્રા આખા જીવનનું પરિવર્તન કરી નાખતી, જીવનમાં ધર્મ ભાવના ઠાંસી ઠાંસીને ભરી દેતી.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૦, અંક-૫, તા. ૭-૧૦-૧૯૬૧

(૩૧) (૨)

આજે તીર્થયાત્રા રેલવે અને મોટરો દ્વારા થાય છે અને કેટલાક ભાગ્યશાળીઓ તે માટે વિમાનનો ઉપયોગ પણ કરે છે. આથી અંતર ઝડપથી કપાય છે એ તીર્થધામમાં જલદી પહોંચી શકાય છે. રસ્તામાં ખાસ હાલાકી વેઠવી પડતી નથી.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

૬૩

જે થોડી વેઠવી પડે છે, તે નામ માત્રની હોય છે. આથી આજની યાત્રા સરળ અને સગવડભરી મનાય છે.

પરંતુ તેથી બહુ આનંદ પામવા જેવું નથી. સરલતા અને સગવડ મેળવવા જતાં આપણે ઘણા લાભોથી વંચિત બન્યા છીએ. જીવનમાંથી ખડતલતા ચાલી ગઈ છે. થોડું ચાલવું પડે, થોડો બોજો ઉંચકવો પડે કે કેટલુંક કામ હાથે કરવું પડે તો મોટું સંકટ આવી પડ્યું હોય તેવી લાગણી થઈ આવે છે. વીરતા તો બિલકુલ દેખાતી નથી. પાંચ મવાલી કે ગુંડા સામા મળ્યા હોય તો પણ ગભરાટ છૂટે છે અને ભાગંભાગ થઈ પડે છે. તેમાં સ્ત્રી અને બાળકોનું રક્ષણ કરવાનું પણ બાજુએ રહી જાય છે. રસ્તામાં કેવા પ્રદેશો આવ્યા, કેવા લોકો આવ્યા, તે કંઈ જાણી શકાતું નથી. પારસલનું એક સ્ટેશનેથી બુર્કીંગ થયું હોય તે સરનામાવાળાં સ્થાને ઉતરી જાય તેના જેવો ઘાટ હોય છે. આ જાતના પ્રવાસમાં પશુ, પક્ષી, વનસ્પતિ કે ભાષાનાં જ્ઞાનમાં કંઈ અભિવૃદ્ધિ થતી નથી. જીવનનો રંગ એવો ને એવો જ રહે છે. એ જ ટેવો, એ જ આદતો, એ જ બોલીચાલી ને એ જ જીવનની ઢબછબ. તેમાં કંઈ પણ પરિવર્તન થતું નથી. સાચું પૂછો તો પ્રભુભક્તિના લાભ સિવાય પદયાત્રાના બીજા લાભોની દૃષ્ટિએ તો ‘હીરો ઘોઘે જઈ આવ્યો અને ડેલે હાથ દઈ આવ્યો’ તેના જેવી સ્થિતિ ટ્રેન થાય છે.

યાત્રાએ આવ્યા છતાં ઘણાનું મન ધંધામાં ચોંટેલું રહે છે, તેથી તાર-ટપાલ ચાલુ રહે છે અને વારંવાર ફોનનો પણ આશ્રય લેવાય છે. તેમાં લેતી દેતી ચાલુ રહે છે કે નવાં નવાં કામો માટે આદેશ અપાય છે.

પ્રથમ વડનાં ઝાડ નીચે નાની સરખી ચટાઈ કે સાદડી પાથરી તે પર પડ્યા રહેવામાં આનંદ મનાતો. આજે આલિશાન ધર્મશાળાઓ હોવા છતાં ઉતારાની ચિંતા રહે છે, ધારી ઓરડી મેળવવા માટે ધમાલ થાય છે અને મુનીમ-ગુમાસ્તાઓ જોડે લડવા-ઝઘડવાના પ્રસંગો પણ બને છે. વાસણ-ગોદડાં ઓછાં મળ્યાં કે વાહનની ધારી સગવડ ન થઈ તો નાકનું ટીચકું તરત ઊંચું ચડે છે અને ‘નોનસેન્સ’ શબ્દ મુખમાંથી બહાર નીકળી પડે છે.

તીર્થોપવાસ દૂર રહ્યો, એકાશન પણ દૂર રહ્યું અને સચિત્ત ત્યાગ પણ દૂર રહ્યો, અહીં મનભાવતાં ભોજનો તૈયાર કરવાની યોજના થાય છે અને તીર્થયાત્રા એક આનંદપર્યટનમાં ફેરવાઈ જાય છે.

જ્યાં મનોવૃત્તિ આ પ્રકારની હોય ત્યાં ભક્તિનાં પૂર ચડે ક્યાંથી ? ત્યાં ભાવમાં મસ્તી આવે ક્યાંથી ? સેવા-પૂજા બધું યંત્રવત્ ! જલદી તીર્થયાત્રા કરીને ઘર ભેગા થઈ જવાની વૃત્તિ ! નહિ જીર્ણોદ્ધારની ચિંતા, નહિ સંઘ ભક્તિ, નહિ

૬૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

કોઈને છૂટા હાથે દાન, જે કરવાનું તે માત્ર વ્યવહારથી-બાહ્ય ભાવે કરવાનું. આમાં તીર્થયાત્રાનો ચમત્કાર દેખાય શી રીતે ?

‘નહિ તીર્થયાત્રા’ કરતાં આ તીર્થયાત્રા સારી છે, પણ તેનો અર્થ એ નથી કે એમાં વિચારવા જેવું કંઈ નથી. પ્રથમ તો તીર્થયાત્રાનો ઉદ્દેશ ખ્યાલમાં રાખવો જોઈએ કે અહીં પાપથી મુક્ત થવા જઈએ છીએ, મન વચન કાયાને પવિત્ર કરવા જઈએ છીએ. એટલે તેમાં કોઈ પણ પાપનું સેવન થાય નહિ, થઈ જાય તો દિલગીર થવું ઘટે અને બીજી બાજુ આત્મવિકાસની ક્રિયાઓમાં સંલગ્ન થવું ઘટે. પ્રભુસ્મરણ ધર્મજાગરિકા, ઉભય ટંક આવશ્યક, જિનભક્તિ, ગુરુભક્તિ, અભક્ષ્યનો સંપૂર્ણ ત્યાગ, વિક્રધામાંથી નિવૃત્તિ, યથાશક્તિ તપ અને યથાશક્તિ દાન, આ બધી વસ્તુઓ તીર્થયાત્રામાં અવશ્ય કરવા જેવી છે, તેથી જ તીર્થયાત્રા સફળ થાય છે.

તીર્થભૂમિને સ્પર્શ કરતાં અધમનો પણ ઉદ્ધાર થાય છે, પરંતુ સ્પર્શ કરવાનો ય વિધિ છે; એ આપણે ભૂલવાનું નથી.

હવે તીર્થયાત્રાની સ્પેશ્યલો નીકળવા માંડશે, તેમણે પણ આ વસ્તુઓ પર ખાસ વિચાર કરવાની જરૂર છે.

U સાદગીમાં સંચમ V

જયપુરમાં પૂજ્યશ્રી સાંજે રોજ નીચે દેરાસરે દર્શન કરવા જાય. એક હાઈક્લાસ કામળી પૂજ્યશ્રી માટે શિષ્યોએ કાઢીને રાખેલી - પણ પૂજ્યશ્રી એ ઓઢે નહીં, એના બદલે શિષ્યની લાલપટ્ટીની કામળી માંગીને ઓઢીને જાય. તપાસ કરતાં વર્ષો પછી ખબર પડી કે સ્વ. પૂ. ગુરુવર પ્રેમસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબ, પૂ. આ. શ્રીયશોદેવસૂરિમહારાજ અને પૂ.પં. ભાનુવિજયજી મ. ત્રણેયએ નિયમ કરેલો કે બહુ ભારે મૂલ્યવાળી કામળી બને ત્યાં સુધી ન ઓઢવી, લાલ પટ્ટાવાળી કામળી જ મળે ત્યાં સુધી ઓઢવી. (અમુક અપવાદ સિવાય) પૂજ્યશ્રીએ આ નિયમ છેવટ સુધી પાળીને ગુર્વાજ્ઞાને વફાદાર રહ્યા. ધન્ય છે પૂજ્યશ્રીની નિઃસ્પૃહતા અને વૈરાગ્યને.

W -“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષ

(૩૨) સંઘપતિ કેવા હોય ?

(૧)

સંઘવી એ સામાન્ય, સાધારણ કે મામુલી શબ્દ નથી, પણ અતિ મહત્વનો માનભર્યો પદવીસૂચક શબ્દ છે. આ શબ્દ પોતાનાં નામની પાછળ લગાડવાનો હક્ક તેને જ પ્રાપ્ત થાય છે કે જેમણે પોતાના જીવનમાં કોઈ પણ તીર્થનો યાત્રિક સંઘ કાઢ્યો હોય અને તેના નાયક બનીને પોતાની જવાબદારી બરાબર અદા કરી હોય. સંઘપતિમાંથી સંઘવર્ધ શબ્દ બન્યો અને સંઘવર્ધ શબ્દમાંથી સંઘવી શબ્દ બન્યો, એટલે સંઘવીનો અર્થ સંઘપતિ, સંઘનાયક કે સંઘ કાઢનાર મહાનુભાવ છે.

સંઘવી થનારમાં દેવ, ગુરુ અને ધર્મ પ્રત્યે અનન્ય શ્રદ્ધા જોઈએ, ઉદારતા જોઈએ, સહનશીલતા, સેવાવૃત્તિ અને નમ્રતા જોઈએ. નહિ તો સંઘવી પદ શોભે નહિ. આ સાથે તેનામાં નીડરતા અને બહાદુરી પણ જોઈએ. જેથી સંઘનું રક્ષણ કરી શકે અને તેને સહીસલામત તીર્થયાત્રા કરાવી શકે. અહીં અમને સં. ૧૬૭૦નો એક પ્રસંગ યાદ આવે છે કે જે શ્રી જશકીર્તિ મુનિજીએ સમેત શિખરના રાસમાં નોંધેલો છે.

આગરાના સુપ્રસિદ્ધ સંઘપતિ કુંવરપાલ અને સોનપાલ લોઢાએ શ્રી સમેતશિખર ગિરિરાજનો સંઘ કાઢ્યો હતો. તેઓ જુદાં જુદાં તીર્થધામોની યાત્રા કરતાં કરતાં પટણા આવ્યા અને ત્યાંથી વિહાર (આજનું બિહારે શરીફ) પહોંચ્યા. અહીં રાજા રામદેવના મંત્રીએ આવી નમસ્કાર કર્યા અને કાર્ય પૂજ્યું, સંઘપતિએ કહ્યું ‘તમે કોલ (વચન) મંગાવો તો અમે ગિઘૌરના માર્ગે આવીએ. આથી મંત્રીએ માણસ મોકલીને રાજા રામદેવ પાસેથી કોલ મંગાવ્યો.

ત્યાંથી પાવાપુરીની યાત્રા કરી સંઘ નવાદા આવ્યો. અહીં સાદીક મહમ્મદખાનનો પુત્ર મીરજા દુલ્લહ સંઘપતિને મળ્યો. સંઘપતિએ તેને પહેરામણી કરી. ત્યાંથી પ્રયાણ કરી તેઓ સબરનગર આવ્યા કે જ્યાં રાજા રામદેવ રાજ્ય કરતો હતો. સંઘનું આગમન થયેલું જાણી મંત્રી સામે આવ્યો અને ઉચિત સ્વાગત કરીને તેમને સારી જગાએ ઉતારો આપ્યો.

અહીં ચાર દિવસનો મુકામ કરી સંઘે નજીકમાં રહેલ સિંહ ગુફામાં શ્રી વર્ધમાન સ્વામીના દર્શન કર્યા. પછી સંઘપતિ રાજાને મળ્યા અને કહ્યું; ‘હવે અમને તીર્થયાત્રા કરાવો, અર્થાત્ આગળ ચાલી ગિરિરાજનો માર્ગ બતાવો.’ રાજાએ કહ્યું;

‘ચાર દિવસમાં જ આપ થાકી ગયા આપની પહેલાં જે જે મોટા સંઘપતિઓ અહીં આવ્યા, તે તો મહિનો-મહિનો રહેલા છે.’

સંઘપતિ સમજી ગયા કે આ બ્રાહ્મણ રાજા ધનલોભી છે. સંઘને જોઈ તેની નજર ફૂટી ગઈ છે અને તેથી જ તે આવાં પ્રકારનાં વચનો બોલે છે. તેમણે રાજાને કહ્યું; અમને ઘણા દિવસો થઈ ગયા. માલગંજ કંઈ પાસે પડ્યું નથી, માટે અમને રસ્તો બતાવો.’ એ વખતે માલગંજથી સમેતશિખરજીની યાત્રા થતી. કે જે મધુબનથી ૬-૭ માઈલનાં અંતરે આવેલું છે.

રાજા રામદેવે કહ્યું; ‘હું માગું તે મને આપો.’ સંઘપતિએ કહ્યું; ‘હું તમને રાજી કરીશ; પણ બળજબરીથી કામ નહિ ચાલે. કંઈક અત્યારે લો, કંઈક પછીથી લેજો.’ રામદેવે કહ્યું; પછી શું બને ? હું માગું તે મને અત્યારે જ મળવું જોઈએ.’ રાજા રામદેવ એમ સમજતો હતો કે સંઘ હવે મારી હદમાં આવી ગયો છે. તેને મોં માંગ્યા પૈસા આપ્યા વિના ચાલવાનું નથી, એટલે તેણે આ દરખાસ્ત કરી હતી. પરંતુ સંઘપતિ સ્વમાની હતા, સાથે નિડર અને બહાદુર પણ તેવા હતા. તેમણે કહ્યું; ‘તમે તમારું વચન ચૂકી ગયા છો, માટે તમને ધિક્કાર છે. જો હું તમારાં મસ્તક પર પગ મૂકીને માલગંજ પહોંચું તો મને ઓસવાલ જાણજો.’

આ સંઘ સાથે ૫૦૦ સુભટો હતા અને પ્રસંગ પડ્યે અનેક યાત્રીઓ પણ લડી શકે એવા હતા. આ વખતે તેમની પાસે ધન ઘણું હતું, વસ્ત્રાદિ સામગ્રી પણ ઘણી અને અનાજની ૧૨૦૦ પોઠો હતી.

સંઘપતિએ પાછા ફરીને નિશાન વગડાવ્યું અને પ્રયાણની તૈયારી કરી. નગરમાં બળભળાટ મચ્યો. લોકો તરેહ તરેહની વાતો કરવા લાગ્યા. અને હવે શું બને છે ? તેની રાહ જોવા લાગ્યા.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૦, અંક-૭, તા. ૨૧-૧૦-૧૯૬૧

(૩૩) (૨)

રાણી ડાહી હતી. તેણે રાજાને ઠપકો આપ્યો કે તમે આ શું કર્યું ? આમ કરવું તમને બિલકુલ શોભતું નથી. હજી પણ કંઈ બગડી ગયું નથી. તમે સંઘપતિને સમજાવી લો ને તેઓ આ માર્ગે જ પોતાનો સંઘ લઈ જાય તેવું કરો.’

આથી રાજાએ પોતાના મંત્રીને સંઘપતિ પાસે મોકલ્યો. તેણે ઘણો અનુનય-વિનય કર્યો અને જણાવ્યું કે આપ રાજી થશો તેમ કરીશું. પણ સંઘને અહીંથી પાછો ન ફેરવશો. સંઘપતિએ કહ્યું : ‘મને તમારામાં વિશ્વાસ નથી, હવે હું તમને

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

૬૭

આ નિમિત્તે ફૂટી દમડી આપવા પણ તૈયાર નથી, અમે તીર્થયાત્રા કરવા નીકળ્યા છીએ, તો કોઈ પણ ઉપાયે તીર્થયાત્રા કરીશું. પણ તમારા જેવા બે વચનીઓને તો હરગીઝ નમતું નહિ જ આપીએ.’

ત્યાંથી સંઘ નવાદા પાછો આવ્યો. અહીં સંઘપતિ મીરજા અબ્દુલ્લાને મળ્યા અને બનેલી બધી હકીકત કહી સંભળાવી. તેણે કહ્યું : ‘આપ કોઈ વાતની ચિંતા કરતા નહિ. ગોમાનો રાજા ત્રિલોકચંદ્ર હોશિયાર છે. તેને હું તરત જ બોલાવું છું.’ આમ કહી તેણે પોતાનો મેવડો દૂત ગોમા મોકલ્યો.

રાજા ત્રિલોકચંદ્રને સંદેશો મળતાં જ તે પોતાના સૈનિકોને એકઠા કરવા લાગ્યો. આ જોઈ રાણીએ પૂછ્યું કે વાત શું છે ? ત્યારે તેણે નવાદાથી આવેલ સંદેશાની વાત કરી. આ સાંભળી રાણીએ કહ્યું : ‘તમે રામદેવ જેવા ન થતા. સંઘપતિ તો બહુ સારા માણસ છે, તેમને સન્માનપૂર્વક સારી રીતે યાત્રા કરાવો.’

રાજા ત્રિલોકચંદ્ર સસૈન્ય મીરજાની પાસે પહોંચ્યો. મીરજા એને સંઘપતિ પાસે લઈ ગયો અને જણાવ્યું કે ‘આ મોટા વ્યાપારી છે. તેમની પાસે હજારત (દિલ્હીના બાદશાહ)ના હાથ દસ્તકનું ફરમાન છે. જો કોઈ તેમને કંઈ પણ તકલીફ પહોંચાડશે તો અમારો ગુનેગાર થશે.’

રાજા ત્રિલોકચંદ્રે કહ્યું : ‘કોઈ ફીકર કરશો નહિ. તેમને એક દમડીનું પણ નુકશાન થશે નહિ. જો નુકશાન થશે તો હું ભરપાઈ કરી દઈશ. હું તેમને યાત્રા કરાવીને સુખરૂપ નવાદા પહોંચાડી દઈશ.’ આથી સંઘપતિ પ્રસન્ન થયા અને તેમણે મીરજા તથા રાજા ત્રિલોકચંદ્રને વસ્ત્રાલંકાર, ઘોડા, સોનૈયા, જહાંગીરી રૂપિયા તથા બીજી પણ કેટલીક ઉમદા વસ્તુઓની ભેટ કરી.

ત્યાંથી સંઘે રાજાની સાથે પ્રયાણ કર્યું. તે પાંચઘાટીનું વિષમ સ્થાન ઓળંગી સકુશલ ગોમા નગરે પહોંચ્યો. ત્યાં સારાં સ્થાનમાં પડાવ કર્યો અને રાજા ત્રિલોકચંદ્રે સુંદર સ્વાગત કર્યું. સંઘપતિએ રાણીને માટે સુંદર વસ્ત્રાભરણો ભેટ મોકલ્યાં.

ગોમાથી બીજા પણ ઘણા પૈદલ સૈનિકો સાથે લીધા, કારણ કે અહીંથી ગિરિરાજનો રસ્તો ઘણો વિષમ હતો, બંને બાજુ પહાડ અને વચમાં વિકટ વનો હતાં, જેમાં જંગલી પશુઓ મોટાં પ્રમાણમાં વસતાં હતાં. ઝુંપડીઓવાળાં ગામમાં મુકામ કરીને તેમણે આ વિકટ પ્રદેશ પસાર કર્યો. ત્યાંથી ચેતનપુર, અજિતપુર, મુકુંદપુર જતાં ત્યાંના રાજાઓએ ઉચિત સ્વાગત કર્યું, અહીં ગિરિરાજનાં દર્શન થતાં સંઘ અતિ હર્ષ પામ્યો અને સોના-ચાંદીનાં પુષ્પો વડે તેનાં વધામણાં કર્યાં.

અહીં રાજા રામદેવનો મંત્રી ફરી સંઘપતિને મનાવવા આવ્યો. રાજા ત્રિલોકચંદ્ર અને અજિતપુરનો રાજા પૃથ્વીસિંહ આગળ માર્ગ બતાવતા હતા. અનુક્રમે તેમણે

૬૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

ગિરિરાજની અત્યંત ઉલ્લાસથી યાત્રા કરી અને ત્યાં મહામહોત્સવ મનાવ્યો. એ હતો વૈશાખ વદિ ૧૧ ને મંગળવારનો પવિત્ર દિન. સંઘે આ ગિરિરાજનાં સર્વ પવિત્ર સ્થાનોની યાત્રા કર્યા બાદ કુંવરપાલ અને સોનપાલને તિલક કરીને સંઘપતિ પદ અર્પણ કર્યું અને તેઓ સંઘપતિ તરીકે-સંઘવી તરીકે વિખ્યાત થયા.

આ પરથી સંઘપતિ કેવા હોય ? તે બરાબર સમજી શકાશે. જૈન ધર્મનો ઇતિહાસ આવા સંઘપતિઓની યશોગાથાથી પૂર્ણ છે અને તે માટે જેટલું ગૌરવ લેવા ધારીએ તેટલું લઈ શકીએ તેમ છીએ; તેમ આજે એ આદર્શ પુનઃ જીવંત થવાની જરૂર છે.

U ગરવી લઘુતા V

વિ.સં. ૨૦૪૮ના ફાગણ માસમાં શિર્ડી અંજનશલાકા પ્રસંગે પૂજ્યપાદશ્રી પધાર્યા હતા. વિશાલ શ્રમણ સમુદાય ઉપસ્થિત હતો. એક મુનિરાજશ્રી ખૂબ બિમાર પડી ગયા. અવરનવર તેમના આસને જઈ પૂજ્યશ્રી તેમની શાતા પૂછતા તથા તેમને માંદગી સમાધિપૂર્વક સહન કરવા ખૂબ હિંમત આપતા.

એક દિવસ સવારે દેરાસર જવા માટે પૂજ્યશ્રી તૈયાર થયા. “લાવ, ગ્લાનની શાતા પૂછી આવું...” તેમ બોલીને ઉપરના માળે ગ્લાન મુનિશ્રીના આસને ગયા. મુનિશ્રીનું પ્રતિક્રમણ ચાલતું હતું. પૂજ્યશ્રીએ તુરત જ ઈરિયાવહી કરી લીધી અને મુનિશ્રીના વસ્ત્રોનું, પડિલેહણ કર્યું. બીજા મુનિઓએ ઘણું કહ્યું : “ગુરુદેવ, આપ રહેવા દો, અમે કરીએ છીએ...”

“કેમ, ગ્લાનની સેવા તમારે જ કરવાની ? મારે નહિ કરવાની ?” એમ જવાબ આપ્યો. પડિલેહણ થઈ ગયા પછી મુનિશ્રીને કહ્યું :

“તું સૂઈ જા, હું શરીર સરસ દબાવી આપું. ફોરું લાગશે.” આમ કહીને ૫-૧૦ મિનિટ સુધી મુનિશ્રીનું શરીર દબાવી આપ્યું. ત્યારે પૂજ્યશ્રીની ઉંમર હતી ૮૧ વર્ષ... પૂજ્યશ્રીનો સંયમપર્યાય હતો ૫૭ વર્ષ... કેવી ગ્લાનસેવા ! કેવું શ્રમણવાત્સલ્ય ! કેવી ગરવી લઘુતા !

--“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સામ્રાજ્ય

૩૪ શું આપણાં ધાર્મિક હિતો સલામત છે ?

(૧)

ભારતના લોકશાહી બંધારણની ૨૫મી કલમ તેના દરેક નાગરિકને પોતાની ઈચ્છા મુજબનો ધર્મ પાળવાની, પ્રચારવાની તથા તેને લગતી સંસ્થાઓ ચલાવવાની છૂટ આપે છે. આથી સામાન્ય ખ્યાલ એવો પ્રવર્તે છે કે આપણાં ધાર્મિક હિતો સલામત છે અને તે અંગે કંઈ ચિંતા કરવા જેવું નથી. પરંતુ સામાજિક, આર્થિક વગેરે સુધારાઓને નામે વખતો-વખત જે બીલો લોકસભા અને પ્રાંતીય ધારાસભાઓ સમક્ષ લાવવામાં આવે છે, તેનું વાંચન કરતાં આપણો એ ખ્યાલ સાચો છે કે કેમ ? એવી શંકા ઉત્પન્ન થાય છે.

થોડા સમય પહેલાં મુંબઈની ધારાસભા સમક્ષ બાળદીક્ષાની અટકાયત કરતું એક બીલ સામાજિક સુધારાનાં નામે લાવવામાં આવ્યું હતું. જો આ બીલ રજૂ થયું તેવા જ સ્વરૂપે પસાર થયું હોત તો આપ બાળજીવોને આત્મોદ્ધારક ત્યાગમાંથી વંચિત રહેવું પડત તથા આપણી શ્રમણ સંસ્થાને ગંભીર ફટકો પડત અને પરિણામે આપણી ધર્મપ્રચારની જે વ્યવસ્થા છે, તે પણ પૂરેપૂરી જોખમાઈ હોત.

ત્યારબાદ આ વર્ષે દિલ્હીની લોકસભામાં ધાર્મિક ટ્રસ્ટોનો વહીવટ સુધારવાનાં નામે એક બીલ રજૂ થયું છે અને તે પ્રથમ વાંચનમાંથી પસાર થઈને પ્રવરસમિતિને સોંપાયું છે. આ બીલ પણ આપણી ધાર્મિક સ્વતંત્રતા પર કુઠારાઘાત કરનારું છે, તથા જો એ એનાં મૂળ સ્વરૂપે પસાર થાય તો આપણાં ધાર્મિક ટ્રસ્ટોનો વહીવટ કરવા માટે કોઈ સારો માણસ આગળ આવે નહિ અને જેઓ ટ્રસ્ટી છે તે પણ રાજીનામું આપીને છૂટા થઈ જાય. પરિણામે ધાર્મિક ટ્રસ્ટોની આવકને ગંભીર ફટકો પડે અને તેની અસર આપણી દાનભાવના તથા આપણા ધાર્મિક આચારને લગતી પ્રજ્ઞાલિકાઓ ઉપર પૂરેપૂરી થાય.

વળી આજ વર્ષે આવક વેરાને લગતા અટપટા કાયદાને સુધારી તેને સરલ બનાવવાના હેતુથી તથા તેમાં જુદા જુદા સમયે થયેલા સુધારાઓને સંકલિત કરી એક સર્વગ્રાહી કાયદો ઘડવાની નેમથી આવકવેરાને લગતું બીલ લોકસભા સમક્ષ રજૂ થયું અને તે પ્રથમ વાંચનમાંથી પસાર થઈને પ્રવરસમિતિને સોંપાયું. ત્યાં મૂળ ખરડામાં ન હતા એવા સુધારા થઈ ગયા અને એક કલમ એવી દાખલ કરી દેવામાં આવી કે જેથી હવે પછી થનારા બધાં ધાર્મિક ટ્રસ્ટોને આવકવેરા તથા સુપરવેરાની

મર્યાદામાં આવવું પડે અને તેને પોતાની આવકનો ૩૦ ટકા જેટલો ભાગ સરકારી તિજોરીને આપી દેવો પડે. આનો એક અર્થ એ, કે શુદ્ધ અહિંસક ધર્મની ભાવનાથી દીધેલાં નાણાંમાંથી મત્સ્યોદ્યોગ વગેરે આયોજનમાં વપરાય.

પ્રવરસમિતિના સુધારા સાથે આ બીલ ફરી લોકસભા સમક્ષ આવ્યું, ત્યારે ધાર્મિક અને કોમી ટ્રસ્ટોને આવક તથા સુપરવેરાની કલમો લાગુ પડેલી જોઈને ઘણા સભ્યોને આશ્ચર્ય થયું અને તેમણે તેની સામે પોતાનો વિરોધ દાખવ્યો તથા આ બાબત મૂળ બીલમાં રજૂ થઈ ન હતી અને સીધી પ્રવરસમિતિની ભલામણરૂપે આવે છે, માટે હાલ તેની વિચારણા મુલતવી રાખી, તે અંગે લોકમત જાણવો એવી દલીલ થઈ હતી, પણ સરકારે તેને કંઈ પણ દાદ ન આપતાં ઊલટું સામી દલીલ એવી કરી કે કોઈ પણ પ્રકારનાં ધાર્મિક તથા કોમી ટ્રસ્ટોને ઉત્તેજન આપવું યોગ્ય નથી. અને તેણે પોતાની બહુમતીથી એ બીલ પસાર કરી દીધું. હવે રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી મળતાં તે કાયદાનું સ્વરૂપ ધારણ કરશે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે એક બાજુ ભારતનાં બંધારણમાં ધાર્મિક સ્વતંત્રતાનો કોલ અપાયો છે અને બીજી બાજુ નવા નવા કાયદાઓ દ્વારા એવી પરિસ્થિતિ ઊભી કરવામાં આવે કે આપણાં ધાર્મિક હિતોને ગંભીર ફટકો પડે અને આપણે ઘણી જ કઠંગી સ્થિતિમાં મૂકાઈ જવું પડે.

તો કરવું શું ? એ પ્રશ્ન આપણી સમક્ષ ખડો થાય છે અને તે ગંભીર વિચારણા માગે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૦, અંક-૮, તા. ૧૧-૧૧-૧૯૬૧

(૩૫) (૨)

એક બીજી વસ્તુ પણ ગંભીર વિચારણા માંગી લે છે અને તે લેખકો દ્વારા જૈન ધર્મ પર થઈ રહેલાં આક્રમણની. ધર્માનંદ કૌસંબીએ બુદ્ધચરિત્રમાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પર માંસાહારનું દોષારોપણ કર્યું. આ વાત અસત્ય અને કલ્પિત હોવા છતાં આપણે તે પુસ્તકમાંનો એ ભાગ દૂર કરાવી શક્યા નહિ. આગળ જતાં આ પુસ્તક ભારતની સાહિત્ય અકાદમીમાં સ્થાન પામ્યું, ત્યારે આપણા સમાજ તરફથી થોડી હો-હા થઈ અને તેને સંતોષવા માટે સાહિત્ય અકાદમી તરફથી એક નોંધ મૂકવામાં આવી, જે અમારી દૃષ્ટિએ સાવ નિરર્થક છે, કારણ કે તે જૈનોને થયેલા અન્યાયનું કિંચિત્ પણ નિવારણ કરતી નથી. આ પુસ્તકનું હાલ દશ ભાષાઓમાં ભાષાંતર થઈ ચૂક્યું છે, એટલે તે લાખો લોકોના હાથમાં પહોંચી

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

૭૧

ગયું છે. તેના વાંચનની તેમનાં મન પર શી અસર પડતી હશે ? તે આપણે વિચારવું રહ્યું.

આજ રીતે બીજા અનેક લેખકો પણ વારંવાર જૈન ધર્મ, જૈન સંસ્કૃતિ, જૈન સાધુ તથા જૈન સાધ્વીઓ પર હુમલા કરી રહ્યાં છે અને તેની અસર લોક માનસ પર ઘણી ખરાબ થઈ રહી છે. પૂર્વે પવિત્ર બાળબ્રહ્મચારી કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી ઉપર મુનશીની નવલકથામાં કલ્પિત મંજરીનું પાત્ર ખડું કરી અયોગ્ય આરોપ ચઢાવવામાં આવ્યો હતો, તાજેતરમાં ઈશ્વર પેટલીકર નામના એક વાર્તા લેખકે સંસાર માસિકના સપ્ટેમ્બરના અંકમાં ‘ભગવતી દીક્ષા’ નામની વાત લખીને જૈન સાધ્વીઓની ભયંકર બદનક્ષી કરી છે અને ગુજરાતમાં ઘણી પ્રતિષ્ઠા પામેલું સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય પણ આ દોષમાંથી મુક્ત રહી શક્યું નથી. તેણે પ્રગટ કરેલાં ‘કથાનકો અને કહેવતો’ નામનાં પુસ્તકમાં અનેક સ્થળે જૈનોને હલકા પાડવામાં આવ્યા છે અને જૈન સિદ્ધાંતોની ઠેકડી કરવામાં આવી છે.

આજે મુસલમાન કે શીખધર્મ સામે કંઈ પણ લખવું હોય તો લેખકો ડરે છે, કારણ કે તેનું પરિણામ શું આવશે ? તેની તેમને સ્પષ્ટ કલ્પના છે. જ્યારે જૈનોને તેઓ બોડીબામણીનું ખેતર સમજે છે અને તેના પર મનગમતા હુમલા કરવામાં એક જાતનો આનંદ પામે છે. તેઓ જાણે છે કે જૈનો શરૂઆતમાં થોડી હો હા કરશે, પણ તેથી અધિક કંઈ કરવાના નથી. અને એથી કદાચ મામલો આગળ વધશે તો ‘અમારી ભૂલ થઈ ગઈ’ એમ કહીને છૂટી જઈશું. છેલ્લાં થોડાં વર્ષોમાં આમ જ બન્યું છે. એટલે તેમની આ ગણના ખોટી નથી.

ભારતના સમાજમાં પ્રથમ આપણો મોભો કેટલો હતો ? અને આજે કેટલો રહ્યો છે ? તે શાંત ચિત્તે વિચારવાની જરૂર છે. વળી આજે જે થોડો ઘણો મોભો રહ્યો છે, તે પણ આ જાતનાં આક્રમણોથી તૂટી રહ્યો છે. આ પરિસ્થિતિ થોડી વધુ લંબાશે તો આપણી ગણના એક મામુલી-સત્ત્વહીન સમાજમાં થશે, એમાં કોઈ શંકા રાખવી નહિ. પછી આપણાં ધાર્મિક હિતો શી રીતે સચવાશે ?

અમને જણાવતાં દિલગીરી થાય છે કે આ વસ્તુ આજે કેટલાક વખતથી ગાઈ વગાડીને કહેવામાં આવે છે છતાં આપણા આગેવાનોની ઉંઘ ઉડતી નથી અને આપણી સંસ્થાઓ રગશિયાં ગાડાંની ઢબ છોડી મોટર કે એરોપ્લેનની ઝડપ બતાવતી નથી. પરિણામે આપણને એક પછી એક ફટકાઓ પડી રહ્યા છે અને આપણી સ્થિતિ વધુ નિર્ભળ બની રહી છે.

આ પરિસ્થિતિમાંથી ઉગરાવવાનો માર્ગ શો ? તે આપણે ગંભીરતાથી વિચારવાનું છે. અને તે માટે જે શક્ય ઉપાયો હોય તે અમલમાં મૂકવાના છે.

૭૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

(૩૬) (૩)

પ્રથમ તો એ સમજી લેવાની જરૂર છે કે આપણી સામે પડેલું કાર્ય ઘણું જવાબદારીવાળું અને ભગીરથ છે. જો આપણે તેને સામાન્ય કે સાધારણ માની લઈશું તો આ કાર્ય માટે જે પ્રયંડ પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ, તે કરી શકીશું નહિ અને આપણો હેતુ બર આવશે નહિ.

આજે આવું કાર્ય માત્ર વ્યક્તિગત પ્રયાસોથી જ સિદ્ધ થઈ શકે નહિ. અલબત્ત, તેમાં કેટલીક લાગવગવાળી વ્યક્તિઓ ઘણી ઉપયોગી થઈ શકે પણ સમગ્ર રીતે વિચાર કરતાં તે માટે એક ખાસ સંસ્થાની જરૂર રહે છે કે જેનું મુખ્ય કાર્ય જ સરકારી બીલોનો અભ્યાસ કરવાનું, તેમાંથી વાંધા પડતી કલમો તારવી કાઢવાનું, તેની આપણા ધાર્મિક હિતો પર ક્યાં કેવી અસર થાય છે, તે નક્કી કરી સમાજને તેમની માહિતી આપવાનું, આક્રમણકારી લેખકો પર ચાંપતી નજર રાખવાનું, તેમના આક્રમણનો યોગ્ય જવાબ આપવાનું તથા આ બધાં કાર્યો અંગે જે જે પગલાં ભરવા જરૂરી લાગે તે ભરવાનું હોવું જોઈએ.

આ સંસ્થામાં સમાજના માનનીય આગેવાનો, રાજદારી લાગવગ ધરાવનારાઓ તથા યુનંદા કાર્ય કર્તાઓને જોડવા જોઈએ અને તેઓ અમુક વખતે મળતા રહે તેવી ગોઠવણ કરવી જોઈએ.

આ સંસ્થાના સ્ટાફ ઉપર અનુભવી, ચપલ અને કર્તવ્યપરાયણ માણસોની જ નિયુક્તિ કરવી જોઈએ કે જે બધું કાર્ય સમયસર અને વ્યવસ્થિત ચલાવે, અન્યથા જે હાલત આજે બીજી સંસ્થાઓમાં જોવામાં આવે છે, તે જ હાલત અહીં થવાની અને તેનો ઉદ્દેશ બર આવવાનો નહિ.

બીજી મહત્વની વાત એ છે કે આ સંસ્થાને પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજો તથા મુનિવરોએ પૂરેપૂરો ટેકો આપવો જોઈએ અને તેના તરફથી જે સાહિત્ય તથા પત્ર-પત્રિકાદિ બહાર પડે તેનો બહોળો ફેલાવો કરવામાં યથાશક્ય મદદ કરવી જોઈએ. પરંતુ સમાજના દુર્ભાગ્યે આજે એવી સ્થિતિ જોવામાં આવે છે કે જો કોઈ આચાર્ય મ. કે મુનિવર એક સંસ્થાને ઉપયોગી જાણી તેને મદદ કરવા બહાર આવે છે, તો એમ માની લેવામાં આવે છે કે ‘આ સંસ્થા તેમની છે.’ એટલે બીજા બધા ઉદાસીન બની જાય છે. આથી એ સંસ્થા આગળ વધી શકતી નથી અને સમાજ તથા રાજ્ય પર જે પ્રભાવ પાડવો જોઈએ, તે પાડી શકતી નથી. ઘણી સંસ્થાની હાલત અમે આ પ્રકારની થયેલી જોઈ છે, તેથી જ આટલો પ્રાસંગિક નિર્દેશ અહીં કર્યો છે.

તો શું આપણી હાલત આવી જ રહેશે અને તેમાં કંઈ સુધારો નહિ થાય ? શું આપણે બધા કોઈ સંસ્થાની જરૂર છે એમ બૂમો મારી પાછા ચૂપ થઈ જઈશું અને કાળને તેનું કામ કરવા દઈશું ? જો બધી વસ્તુ કાળ પર જ છોડવાની હોય તો આપણા પુરુષાર્થનું મહત્વ શું ? અમને સ્પષ્ટ કહેવા દો કે આપણી નિષ્કર્મણ્યતા છે અને તેનું પરિણામ ભયંકર જ આવશે.

અમો ઈચ્છીએ છીએ કે સમાજના આગેવાનો, પૂજ્ય આચાર્યવરો તથા મુનિરાજો આ વિષયમાં પોતાના વિચારો નિખાલસપણે પ્રકટ કરે, જેથી આપણું તત્કાલીન કર્તવ્ય સમજાય અને આપણાં ધાર્મિક હિતોની રક્ષા કરવાને આપણે સમર્થ થઈએ.

U

સંઘવાત્સલ્ય

V

સુરતના અંતિમ ચાતુર્માસ બાદ છેલ્લે અમદાવાદ પધાર્યા ત્યારે ૭-૮ મુનિ ભગવંતોને ચાતુર્માસમાં શ્રી ભગવતીસૂત્રના જોગ કરાવવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. ભારતભરના અનેક સંઘો ચાતુર્માસ માટે સાધુ ભગવંતોને મોકલવા પૂજ્યપાદશ્રીને ખૂબ વિનંતીઓ કરી રહ્યા હતા. સંઘોની વિનંતીને ધ્યાનમાં રાખીને પૂજ્યપાદશ્રીએ મુનિઓના જોગની આરાધના મુલત્વી રખાવી ને ચાતુર્માસમાં મુનિભગવંતોને મોકલવાની અનેક સંઘોની વિનંતી સ્વીકારી લીધી.

ઘણીવાર ગોચરી આવી ગઈ હોય અને ઠંડી થતી હોય ત્યારે ગામના કે બહારગામના સંઘના ભાઈઓ સંઘના, શાસનના કે અંગત આરાધનાના કામ માટે પૂજ્યપાદશ્રીની પાસે બેઠેલા હોય, પણ મોટેભાગે તેમનું કાર્ય પતાવીને જ ઊભા થતા. નાના બાળકને કે સાવ સામાન્ય જણાતી વ્યક્તિને પણ પ્રેમથી સાંભળતા અને યોગ્ય પ્રત્યુત્તર આપતા.

આવું તો અદ્ભુત હતું પૂજ્યપાદશ્રીનું સંઘવાત્સલ્ય.

-“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાર X

W

૩૭ પાઠશાળાના કાર્યવાહકોની જવાબદારી

શ્રી જૈન ધાર્મિક શિક્ષણસંઘ-મુંબઈ તરફથી પ્રકટ થતી જૈન શિક્ષણ-સાહિત્ય-પત્રિકાના નવેમ્બર માસના અંકમાં તેના વિદ્વાન સંપાદકે પાઠશાળાના કાર્યવાહકો અંગે એક મનનીય લેખ લખ્યો છે. તેમાં તેમણે જણાવ્યું છે કે ‘પાઠશાળાની સ્થાપના થવાથી જ ધાર્મિક શિક્ષણની અભિવૃદ્ધિ થઈ જતી નથી. તે માટે ત્રણ વસ્તુઓની આવશ્યકતા છે. (૧) યોગ્ય શિક્ષક, (૨) યોગ્ય શિક્ષણક્રમ અને (૩) યોગ્ય કાર્યવાહકો.

આજે સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે પાઠશાળાના કાર્યવાહકો તેને જોઈતાં નાણાં મેળવી આપે, એટલી તેની જવાબદારી પૂરી થાય છે તેથી તેઓ પોતાની વ્યાપારી કુનેહ વાપરી એટલાં નાણાં લાવી આપે છે, પણ તેથી અધિક કંઈ કરતા નથી. વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો તેઓ પાઠશાળામાં ભાગ્યે જ આવે છે, અથવા આવે છે તો આડી-અવળી થોડી વાતો કરીને ચાલ્યા જાય છે અને બધી જવાબદારી શિક્ષક પર નાંખી દે છે !’

આગળ ચાલતાં તેઓ જણાવે છે કે ‘અમારા અનુભવમાં એવું પણ આવ્યું છે કે પાઠશાળાનો શિક્ષક ખંતીલો હોય, ઉદ્યમી હોય અને પાઠશાળાને આગળ વધારવા માટે ઘણો ઉત્સુક હોય, પણ કાર્યવાહકોને તેની સાથે વાતચીત કરવાની કુરસદ હોતી નથી’ શિક્ષક બે-ચાર કે તેથી વધારે વાર ધક્કા ખાય ત્યારે તેની વાત સાંભળે અને તે પણ ઉપર ટપકે ! તેમાં કયા પ્રશ્નનો ઉકેલ આવે અને કઈ યોજના ગતિમાન થાય ? આપણી પાઠશાળાનો મોટો ભાગ આજે રગશિયા ગાડાંની ગતિએ ચાલી રહ્યો છે, તેનું મુખ્ય કારણ પાઠશાળાઓના કાર્યવાહકોની તેના પ્રત્યેની બેદરકારી છે. અને તેથી જ અમને સ્પષ્ટ કરવાની ફરજ પડે છે કે કોઈ પણ મહાનુભાવ પાઠશાળાની કમીટી પર હોંશે આવ્યા હોય, લોકલાજે આવ્યા હોય કે કોઈનાં દબાણથી આવ્યા હોય, પણ કમીટી પર આવ્યા એટલે તેમણે પોતાનું કર્તવ્ય પહેલી તકે સમજી લેવું જોઈએ અને તેનાં પાલન માટે પૂરેપૂરી તત્પરતા દર્શાવવી જોઈએ. જેઓ પાઠશાળાની કમીટી પર આવવા છતાં પોતાનું કર્તવ્ય સમજી લેતા નથી કે તેનાં પાલનમાં ઉપેક્ષા કરે છે, તેઓ પાઠશાળાનું અહિત કરે છે અને તેથી સંઘ કે સમાજના અપરાધી બને છે.’

પછી તેમણે કોઈ પશુને પાળીને તેને ઘાસ-પાણી ન આપીએ કે છોડ વાવીને પાણી ન પાઈએ તો કેવું પરિણામ આવે છે ? તેનું દષ્ટાંત આપીને આ વસ્તુ વધારે સ્પષ્ટ કરી છે અને પાઠશાળાનું તંત્ર છેક બગડી જાય કે પાઠશાળા બંધ પડે ત્યાં સુધી કાર્યવાહકો ધ્યાન આપતા નથી, એનો દાખલો આપીને જણાવ્યું છે કે ‘પાઠશાળાના સંચાલન માટે જે કમીટી નિમાય તેમાં માત્ર પૈસાદાર કે આગેવાન ગણાતી વ્યક્તિઓને ન લેતાં સેવાભાવી કાર્યકર્તાઓને લેવા જોઈએ અને મંત્રી પદે તો તેમાંથી જ કોઈ સુયોગ્ય વ્યક્તિને નિમવી જોઈએ.’

પછી તેમણે પાઠશાળાના મંત્રી થનારમાં કેવી યોગ્યતા હોવી જોઈએ ? તેનું વિવેચન કરતાં જણાવ્યું છે કે ‘પાઠશાળાના મંત્રી થનારમાં નીચેની વસ્તુઓ અવશ્ય હોવી જોઈએ. (૧) ધર્મ શ્રદ્ધા અને ધાર્મિક જ્ઞાન (૨) પાઠશાળાનાં કામ પર દેખરેખ રાખી શકે તેટલી કુરસદ. (૩) કામ લેવાની આવડત અને (૪) વિવેક-નમ્રતા આદિ ગુણો.

જેનામાં ધર્મશ્રદ્ધા કે ધાર્મિક જ્ઞાન ન હોય તે પાઠશાળાનું સફળ સંચાલન શી રીતે કરી શકે ? ગોળ કાણામાં ચોરસ ખીલાની જેમ તેવાની નિમણૂક આવાં સ્થાને નિરર્થક જ ગણાય. વળી ધર્મશ્રદ્ધા અને ધાર્મિક જ્ઞાન હોવા છતાં પાઠશાળાએ આવવાની ત્યાં બેસવાની, તથા બેસીને બધું કામ ઝીણવટથી તપાસવાની કુરસદ ન હોય તો તેનાથી પાઠશાળાને શો લાભ થાય ? જો મંત્રીમાં કામ લેવાની આવડત ન હોય તો શિક્ષક કે વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી ધાર્યું કામ લઈ શકે નહિ, ફળનાં સુંદર પરિણામ આવી શકે નહીં. તેમજ મંત્રીમાં વિવેક, નમ્રતા આદિ ગુણો ન હોય તો એ કમીટીના સભ્યોનો ચાહ મેળવી શકે નહિ કે સારા શિક્ષકોને સાચવી શકે નહિ.’

એવટે તેમણે જણાવ્યું છે કે ‘પાઠશાળાનું સંચાલન એ એક પવિત્ર જવાબદારી છે, એટલે તેનું પાલન યથાર્થપણે થવું જોઈએ. જેઓ એ જવાબદારીનું યથાર્થ પાલન કરે છે, તેઓ સમ્યગ્દર્શનની શુદ્ધિ કરવામાં તથા સમ્યક્ ચારિત્રની પુષ્ટિ કરવામાં સુંદર હિસ્સો નોંધાવે છે અને તેથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ઉપાર્જન કરીને પોતાનું જીવન સફળ કરે છે.’

પાઠશાળાના કાર્યવાહકોએ આ પરથી પોતાની જવાબદારી સમજી લેવી ઘટે છે.

૩૮ ચારિત્રનિર્માણનું પ્રથમ પગથિયું

જૈન શાસ્ત્રોએ ફરી ફરીને એ વસ્તુ સ્પષ્ટ કરી છે કે એક મનુષ્ય ગમે તેવો શ્રદ્ધાળુ કે જ્ઞાની હોય, પણ ચારિત્રથી રહિત હોય તો તે મુક્તિ પામી શકતો નથી. એટલે જે મનુષ્ય મોક્ષ પ્રાપ્તિની આશા-ઈચ્છા-અભિલાષા રાખતો હોય તેણે ઉત્તમ પ્રકારનાં ચારિત્રનું નિર્માણ અવશ્ય કરવું જોઈએ.

‘ઉત્તમ પ્રકારનાં ચારિત્રનું નિર્માણ શી રીતે થાય ?’ તેના ઉત્તરમાં તેમણે જણાવ્યું છે કે ‘ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર મહાન આધ્યાત્મિક દોષો છે, તેને જીતવાથી ઉત્તમ પ્રકારનાં ચારિત્રનું નિર્માણ થાય છે.’

આ આધ્યાત્મિક દોષને માટે પ્રચલિત શબ્દ કષાય છે. એટલે કષાયોને જીતવાની ક્રિયા એજ ઉત્તમ પ્રકારનાં ચારિત્રનું નિર્માણ છે. વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો મનુષ્ય જેમ જેમ કષાયોને જીતતો જાય છે, તેમ તેમ તેનું ચારિત્ર ઉન્નત થતું જાય છે અને જ્યારે તે કષાયોને પૂરેપૂરો જીતી લે છે, ત્યારે તે ઉત્તમોત્તમ ચારિત્રવાન બની જાય છે.

ચાર કષાયોમાં પ્રથમ નિર્દેશ ક્રોધનો કરવામાં આવ્યો છે, કારણ કે તે ભયંકર માનસિક વિકાર છે અને મનુષ્યનું ક્ષણ માત્રમાં પતન કરે છે. આજે ઘરઘરમાં લડાઈ-ઝઘડા-ટંટા-દ્વેષ-ધિક્કારની જે ભાવના ફેલાઈ રહેલી છે, તેનાં મૂળમાં આ ક્રોધ જ બેઠેલો છે.

વ્યક્તિનો ક્રોધ સમાજમાં ફેલાય છે, સમાજનો ક્રોધ રાષ્ટ્રમાં ફેલાય છે અને રાષ્ટ્રનો ક્રોધ દુનિયામાં ફેલાઈ વિશ્વયુદ્ધોને નજીક ઘસડી લાવે છે. તેમાંથી કેવી ભયંકર તારાજી સર્જાય છે, તે આપણે છેલ્લાં બે વિશ્વયુદ્ધો પરથી બરાબર જાણી શક્યા છીએ. આમ છતાં ક્રોધને કાઢવા માટે આપણે કેટલા પ્રયત્નશીલ રહ્યા છીએ ?

આપણા સ્વાર્થમાં ઊણપ આવે, આપણા આરામમાં ખલેલ પહોંચે, આપણાં અભિમાનને ઠેસ વાગે કે આપણી ઈચ્છા અને અભિરુચિથી કંઈક વિપરીત બને તો તરત આપણને ક્રોધ આવી જાય છે અને વૈર લેવાની બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. આ તે આપણી કેવી કંગાલ મનોદશા ?

આ ક્રોધની બૂરી અસર સહુથી પહેલાં તો આપણા ઉપર જ પડે છે.

આપણું મુખ વિકૃત બની જાય છે, શરીર કંપવા લાગે છે, ન બોલવાના શબ્દો મુખમાંથી નીકળી જાય છે અને આપણાં જ્ઞાનતંતુઓને ભારે ધક્કો પહોંચે છે. પણ આપણે આ વાતનો વિચાર કરીએ છીએ ખરા ?

હવે તો વિજ્ઞાન શાસ્ત્રીઓ અને ડોક્ટરોએ જાહેર કર્યું છે કે ક્રોધ કરવાથી અનેક પ્રકારની બિમારીઓ થાય છે. જેમાં સ્નાયુની દુર્બલતા, લોહીનું દબાણ, ચક્રી, બેહોશી, પાગલપણું આદિ મુખ્ય છે. વળી પ્રયોગોથી એ પણ સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે કે ક્રોધયુક્ત માતાનું દૂધ પીવાથી બાળકનાં શરીર પર ઘણી માઠી અસર થાય છે અને તેનું મૃત્યુ પણ નીપજે છે.

ક્રોધ કરવાથી નુકશાન ઘણું છે, લાભ કશો પણ નથી, તો પછી ક્રોધને તિલાંજલિ કેમ ન આપવી ! કેટલાક કહે છે કે ‘ક્રોધ એ ઘણી ખરાબ વસ્તુ છે એ અમે જાણીએ છીએ, પણ તે અમારાથી છૂટતો નથી.’ જો પરિસ્થિતિ આવી જ હોય તો તેમણે જ્ઞાનીઓનાં વચન પર લક્ષ આપવું જોઈએ અને તેમણે ક્રોધને જીતવાના જે જે ઉપાયો બતાવ્યા છે, તેનું પાલન કરવું જોઈએ.

ક્રોધને જીતવાનો મુખ્ય ઉપાય ક્ષમા છે, એટલે મનુષ્યે ક્ષમાગુણને કેળવાય તેટલો કેળવવો જોઈએ.

ક્રોધમાંથી બચવા માટે નીચેના ઉપાયો પણ અજમાવવા જેવા છે :-

- (૧) ગાળનો જવાબ ગાળથી આપવો નહિ.
- (૨) મૌન ધારણ કરવું.
- (૩) પ્રભુનાં નામનું સ્મરણ કરવું.
- (૪) ‘ૐ શાંતિ: ૐ શાંતિ:’ એ મંત્રનો જાપ કરવા માંડવો.
- (૫) પ્રસંગને બદલી નાખવો.
- (૬) સ્થાન છોડી ચાલ્યા જવું.
- (૭) શીતળ જળથી હાથ-પગ તથા મ્હોં ધોઈ નાખવું કે સ્નાન કરી લેવું.
- (૮) કષાયથી આવનારાં ભયંકર પરિણામોનો વિચાર કરવો.
- (૯) સામા ઉપર કરુણા ઊભી કરવી.

ક્રોધને જીતવો એ ચારિત્રનિર્માણનું પ્રથમ પગથિયું છે, એ વાત કદી પણ ભૂલવી નહિ. જેણે આધ્યાત્મિક વિકાસ સાધવો છે, તેણે ક્રોધને અવશ્ય જીતવો જ જોઈએ.

૩૯ સદ્વિચારોનું સેવન

(લેખાંક-પહેલો)

જીવનને પ્રગતિમય બનાવવું હોય, સફળ બનાવવું હોય, સુખી બનાવવું હોય તો આપણે વિચારોનું મહત્ત્વ બરાબર સમજી લેવું જોઈએ.

કેટલાક એમ માને છે કે ‘વિચારોમાં શું ? એ તો જળના પરપોટાની જેમ ઉત્પન્ન થાય અને લય પામે. એનું વાસ્તવિક મહત્ત્વ કંઈ જ નથી.’ પણ આ મંતવ્ય ભૂલભરેલું છે, અયોગ્ય છે, કારણ કે વિચાર એ આપણાં જીવન પર ઊંડી અસર કરનારી વસ્તુ છે.

જો, આપણાં મનમાં અસદ્ વિચારો રમતા હોય, તો આપણી વાણીમાં કર્કશતા, કઠોરતા, અસત્યતા કે ઉચ્છ્રંબલતા અવશ્ય આવવાની અને આપણું વર્તન પણ અસમંજસ કે અનુચિત થવાનું. તેજ રીતે જો આપણાં મનમાં સદ્વિચારો રમતા હોય તો આપણી વાણીમાં વિવેક, વિનય તથા મધુરતાનાં દર્શન અવશ્ય થવાનાં અને આપણું વર્તન પણ યોગ્યતા કે ઉચિતતાને ધારણ કરવાનું.

કેટલાક કહે છે કે સિદ્ધિ કે સફળતાનો મુખ્ય આધાર ક્રિયા પર છે, એટલે વિચારોને તેના જેટલું મહત્ત્વ આપી શકાય નહિ. પણ પ્રત્યેક ક્રિયાનાં મૂળમાં વિચાર રહેલો હોય છે, એટલે અપેક્ષાએ ક્રિયા કરતાં પણ વિચારનું મહત્ત્વ વધારે છે. બીજા બગડેલું હોય તો તેમાથી સુંદર વૃક્ષ ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી, તેમ વિચારો અશુદ્ધ કે અપરિપક્વ હોય તો તેમાંથી શુદ્ધ કે સત્ક્રિયા ઉત્પન્ન થઈ શકતી નથી. તે માટે તો સદ્વિચારોની જ જરૂર રહે છે અને તેથી આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ તેનું મૂલ્ય વિશેષ છે.

ક્રિયાનાં મૂળમાં વિચાર શી રીતે હોય છે, તેનું પણ અહીં સ્પષ્ટીકરણ કરીશું. પ્રથમ આપણાં અંતઃકરણમાં સૂક્ષ્મ વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તે અવ્યક્ત હોવાથી તેનું ભાન આપણને થઈ શકતું નથી. પછી તે વિચારો કંઈક સ્થૂલતા ધારણ કરે છે અને વ્યક્ત થાય છે, ત્યારે આપણને એવું ભાન થાય છે કે મને અમુક વિચાર આવ્યો. પછી તે અંગે ઈચ્છા ઉત્પન્ન થાય છે અને તે અનુસાર ક્રિયા થાય છે. એટલે પ્રત્યેક જાગ્રત ક્રિયાનાં મૂળમાં વિચાર રહેલો હોય છે, એ નિર્વિવાદ છે.

વિચારોમાં પણ બળ છે, શક્તિ છે, અદ્ભુત તાકાત છે, એ વાત ઘણાનાં

ગળે ઉતરતી નથી, પણ અનુભવ અને પ્રયોગો એ વસ્તુને સત્ય ઠરાવે છે, તેથી આપણે તેમાં શ્રદ્ધાન્વિત થવું જોઈએ.

સૂતરના એક નાનકડા તાંતણામાં કંઈ બળ કે શક્તિ હોય એમ આપણને લાગતું નથી, પણ એવા અનેક તાંતણા ભેગા કરી તેનો દોરો બનાવીએ તો તેમાં બળ કે શક્તિ હોવાનો ખ્યાલ આવે છે; અને એવા ઘણા દોરા ભેગા કરીને તેનું એક દોરડું બનાવીએ તો તેમાં તરત જ પ્રચંડ બળ કે શક્તિનાં દર્શન થાય છે. એ દોરડું મોટા હાથી જેવા બળવાન પ્રાણીને બાધી રાખે છે અને લોખંડના મોટા મોટા ગડરોનો ભાર ઉપાડે છે.

વિચારોની પણ આ જ સ્થિતિ છે, જ્યારે તે છૂટા છૂટા હોય છે, ત્યારે તેમાં કંઈ બળ કે શક્તિ હોય એમ લાગતું નથી, પણ જ્યારે એ વિચારોની એક ધારા બને છે, ત્યારે તેનાં બળનો કે તેની શક્તિનો અનુભવ થાય છે. જો શુભ વિચારો ધારાબદ્ધ થાય તો તેનું પરિણામ ઘણું સુંદર આવે છે અને અશુભ વિચારો ધારાબદ્ધ થાય તો તેનું પરિણામ ઘણું ભયંકર આવે છે.

૪૦ (લેખાંક-બીજો)

અનુભવી પુરુષોએ એમ કહ્યું છે કે જો મનુષ્ય નિરંતર કે વારંવાર સદ્વિચારોનું સેવન કરતો રહે તો એ અવશ્ય ઊંચો ચડી જાય છે અને પોતાનું જીવન સાર્થક કરી શકે છે. જ્યારે નિરંતર કે વારંવાર અસદ્વિચારોનું સેવન કરનારો નીચે પટકાય છે અને ભયંકર નાસીપાસી કે નિરાશાનો અનુભવ કરે છે.

વિચારો અથવા અધ્યવસાયોનું બળ બતાવવા માટે જૈન શાસ્ત્રોએ પ્રસન્નચંદ્રરાજર્ષિનાં જીવનની એક નોંધ સાચવી રાખી છે, તે આપણે ખૂબ ખૂબ વિચારવા જેવી છે.

એક વાર ત્રિભુવનતારક ચરમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીર પ્રભુ રાજગૃહી નગરીની બહાર ઉદ્યાનમાં સમવસર્યા તેમની સાથે તપસ્વી, જ્ઞાની અને ધ્યાની મુનિવરોનો મોટો સમુદાય હતો. તેમાં પ્રસન્નચંદ્ર નામના રાજર્ષિ ધ્યાનના અભ્યાસી હતા. તેમણે ઉદ્યાનના એક છેડે ધ્યાન લગાવ્યું. તેમાં એક પગે ઊભા રહ્યા, બંને હાથ ઊંચા રાખ્યા અને દૃષ્ટિ સૂર્યની સામે સ્થાપન કરી આતાપના લેવા લાગ્યા.

શ્રેણિક રાજાને સમાચાર મળ્યા, એટલે તેઓ મોટી સવારી કાઢીને પ્રભુના દર્શને ચાલ્યા. રસ્તામાં તેમણે ધ્યાનમગ્ન મુનિને વંદન કર્યું, પછી તેઓ પ્રભુ

મહાવીરની સમીપે પહોંચી તેમની ધર્મ દેશના સાંભળવા લાગ્યા.

અવસર જોઈ શ્રેણિક રાજાએ શ્રી મહાવીર પ્રભુને પૂછ્યું કે ‘હે પ્રભો ! મેં રસ્તામાં ધ્યાનમગ્ન પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને વંદન કર્યું. જો તેઓ કદી એ સ્થિતિમાં કાલધર્મ પામ્યા હોત, તો કઈ ગતિએ જાત !’ પ્રભુએ કહ્યું ‘સાતમી નરકે.’

આ જવાબ સાંભળી શ્રેણિક રાજા વિચારમાં પડ્યા. મુનિને નરકગમન હોય નહિ અને આ મુનિ તો ધ્યાનમગ્ન છે છતાં પ્રભુએ આમ કેમ કહ્યું ? તેમણે ફરી પ્રશ્ન કર્યો ‘હે પ્રભો ! પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ કદી હમણાં કાલધર્મ પામે તો કઈ ગતિમાં જાય ?’ પ્રભુએ કહ્યું ‘તે સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય.

આ ઉત્તરે શ્રેણિક રાજાનાં મનમાં ભારે ગડમથલ ઊભી કરી દીધી : એવામાં ત્યાં દેવદુંદુભિ વાગવા લાગી અને જયનાદ થવા લાગ્યા, એટલે શ્રેણિક રાજાએ પૂછ્યું : ‘હે પ્રભો ! આ દુંદુભિ શેની વાગી ? અને આ જયનાદ શેના થાય છે ?’

પ્રભુએ કહ્યું : ‘હે રાજન્ ! પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને કેવળજ્ઞાન થયું, તેથી દેવો દુંદુભિ વગાડે છે અને જયનાદ કરે છે.’

આ જવાબ સાંભળી શ્રેણિક રાજાનું આશ્ચર્ય અનેકગણું વધી ગયું. તેમણે એનું સમાધાન મેળવવા પ્રભુને કહ્યું : ‘પ્રભો ! આ બધી આશ્ચર્યકારી ઘટનાઓ મારાથી સમજાતી નથી. કૃપા કરીને તેનું રહસ્ય સમજાવો.

પ્રભુએ કહ્યું : ‘રાજન્ ! તું અહીં વંદન કરવાને આવી રહ્યો હતો, ત્યારે તારી સવારીના મોખરે ચાલનારા બે સિપાઈઓએ અરસપરસ વાત કરી કે આ રાજર્ષિએ ઘરે મૂકેલ નાના પુત્રનો દગો કરી મંત્રીએ રાજ્ય પડાવી લેવાનું કર્યું છે. પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ એ સાંભળી ધ્યાન ચૂક્યા. એ વખતે તેમને એટલો ગુસ્સો આવ્યો કે ‘જેમનો મેં આજ સુધી પૂરો વિશ્વાસ કર્યો, તે જ આવા બેવફા નીવડ્યા ? હું એ દુષ્ટોની સાન ઠેકાણે લાવી દઈશ.’ આવો વિચાર કરતાં પોતાનું સામાયિક વ્રત ચૂકી મનોમન મંત્રીઓ જાણે પોતાની સામે ખડા હોય એમ એમની સાથે લડાઈ કરવા લાગ્યા. એક પછી એક શસ્ત્રો ફેંકતાં બધાં શસ્ત્રો ખૂટી ગયાં, ત્યારે તેમણે વિચાર કર્યો કે મારાં મસ્તક પર લોહનો ટોપ પહેરેલો છે, તે ફેંકીને હું આ સામે ઊભેલા ધિક્કા દુશ્મનનો નાશ કરું. હે શ્રેણિક ! બરાબર આજ વખતે તેં એમને વંદન કર્યું, એટલે તારા પ્રથમ વ્રતનો ઉત્તર મેં એમ આપ્યો કે ‘તે સાતમી નરકે જાય.’

ત્યાર પછી તેમણે ટોપ લેવા જેવો હાથ મૂક્યો કે મુંડેલું મસ્તક જણાયું અને

તેમનો ક્રોધ ઉતરી ગયો; તે વિચારવા લાગ્યા કે મેં તો જીવનભરનું સામાયિક વ્રત લીધું છે અને આ શું કર્યું ? પછી તેઓ ભૂલનો અત્યંત પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા. હે રાજન્ ! જ્યારે તેઓ આ પ્રકારે પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યા હતા. ત્યારે તેં બીજો વ્રત કર્યો, એટલે મેં કહ્યું કે ‘તે સર્વાર્થ સિદ્ધ વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થાય.’

પછી પણ એમના વિચારોની-અધ્યવસાયની શુદ્ધિ ચાલુ રહી હતી; એટલે તેઓ ક્ષપક શ્રેણી પર આરૂઠ થયા, તેમનાં ઘાતી કર્મોનો નાશ થયો અને તેઓ કેવળજ્ઞાન પામ્યા.’

પ્રભુ મહાવીરનો આ ઉત્તર સાંભળી શ્રેણિક રાજાનાં મનનું સમાધાન થયું અને આત્મા અશુભ વિચારોથી કેટલો પડે છે તથા શુભ વિચારોથી કેટલો ચડે છે, તેનો બોધ પામ્યા.

દેવદર્શન, પ્રભુ-પૂજા અને તીર્થયાત્રા, તથા ત્યાગ, તપસ્યા અને વ્રતો, તેમજ અસદ્ગુરુ સમાગમ અને વ્યાખ્યાન શ્રવણ અને શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયનો હેતુ પણ એ જ કે આપણે અસદ્વિચારોથી બચીએ, આપણી ભાવનાઓ અને વિચારધારા સુધરે અને આપણે સન્માર્ગમાં સ્થિર થઈ આધ્યાત્મિક પ્રગતિ સાધી શકીએ.

આપણાં અંતરમાં જન્મજન્મની જે અનેકવિધ વાસનાઓ એકઠી થયેલી છે, તે નિમિત્ત મળતાં અસદ્ વિચારોને જન્મ આપે છે અને તે આપણાં જીવનનો નકશો મલિન બનાવી દે છે. આ અસદ્ વિચારોને દબાવી દેવાનો, હઠાવી દેવાનો કે નષ્ટ કરવાનો એક રામભાણ ઉપાય સદ્વિચારોનું નિરંતર સેવન છે. જૈન શાસ્ત્રોમાં અનિત્યાદિ બાર પ્રકારની તથા મૈત્ર્યાદિ ચાર પ્રકારની જે ભાવનાઓ દર્શાવવામાં આવી છે, તે પણ સદ્વિચારોનાં સેવનરૂપ જ છે અને તેનું પરિણામ ઘણું સુંદર આવે છે. કોઈ કોઈ વાર તો આત્માઓ તેમાંથી બળ પામી જાય છે કે તે જ ક્ષણે ઘાતીકર્મોનો નાશ કરી કેવળજ્ઞાન પામીને મોક્ષગામી બની જાય છે.

૪૧) પ્રશસ્ત વાણીવ્યવહાર

સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી એવા અરિહંત પરમાત્માએ જે ઉપદેશ આપ્યો, તે ગણધર ભગવંતોએ ઝીલી લીધો અને તેને શબ્દોમાં ગુંથ્યો. આ રીતે જે શાસ્ત્રો રચાયાં, તેને આપણે આગમો કે ધર્મશાસ્ત્રો કહીએ છીએ. એટલે તેમાં જે વચનો લખેલા હોય, જે મત કે અભિપ્રાય દર્શાવેલો હોય, જે તત્ત્વ અને સિદ્ધાંત વર્ણવ્યા હોય, જે હિતશિક્ષા આપેલી હોય, તેને આપણે છેવટનો શબ્દ સમજવાનો છે. જેઓ તેની યથાર્થતા વિષે સંદેહ ધરાવે છે, શંકા ઉઠાવે છે કે તેમ માનવાની આનાકાની કરે છે, તે સાચા અર્થમાં શ્રાવક નથી અને જૈન પણ નથી. જે જિનોને અનુસરે નહિ, તેમનાં વચનોને માને નહિ, તે જૈન શાનો ?

આ ધર્મશાસ્ત્રોનો અભિપ્રાય એવો છે કે જ્યાં સુધી મનુષ્યનો વાણીવ્યવહાર સુધરે નહિ, તે સુંદર-શ્રેષ્ઠ પ્રશસ્ત બને નહિ, ત્યાં સુધી તે મોક્ષપ્રાપક યોગસાધનામાં આગળ વધી શકતો નથી.

વાણીવ્યવહાર સુધરવાનો અર્થ એ છે કે તેમાં જે કઠોરતા-કર્કશતા-પરુષતા હોય તે નીકળી જવી જોઈએ; કંઈ અહિતકર ન હોય તેની સાવધાની રાખવી જોઈએ. અને મૂળ વાત મરડાઈ ન જાય કે જુદા સ્વરૂપે સમજાઈ ન જાય તે માટે પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ. આ વસ્તુનું અધિક સ્પષ્ટીકરણ કરતાં ધર્મશાસ્ત્રો જણાવે છે કે ‘કોઈ મનુષ્ય કાણો હોય, તો તેને ‘એય કાણિયા !’ એમ કહેવું નહિ. કોઈ મનુષ્ય નપુંસક હોય તો તેને ‘અલ્યા નપુંસક !’ એવું સંબોધન કરવું નહિ. તેજ રીતે રોગી મનુષ્યને ‘અલ્યા રોગિયા !’ અને ચોરને ‘અલ્યા ચોર !’ એવા શબ્દોથી બોલાવવા નહિ, કારણ કે આ રીતે બોલાવવાથી તેમને ઘણું દુઃખ થાય છે, ઘણો સંતાપ થાય છે અને આ રીતે કોઈને પણ દુઃખ કે સંતાપ ઉપજાવવો એ અહિંસાધર્મિની શોભતું નથી. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો કઠોર વચન એ સામાના દિલની હિંસા છે, તેથી આત્માર્થી જનોએ તેનો અવશ્ય ત્યાગ કરવાનો છે.

ભારતના હાલના નાણામંત્રી શ્રી મોરારજી દેસાઈએ એક વખત પોતાના અનુભવો રજૂ કરતાં જણાવ્યું હતું કે ‘કે પ્રથમ હું એમ સમજતો હતો કે જેવું હોય તેવું કહી દેવું, પછી સામાને ભલે કડવું લાગે. પરંતુ અનુભવે હું સમજ્યો છું કે આ વસ્તુ બરાબર નથી, સાચી વસ્તુ પણ સારા શબ્દોમાં જ રજૂ કરવી જોઈએ, એથી અસર વધારે સારી થાય છે અને બીનજરૂરી કડવાશ ઉત્પન્ન થવાનો

પ્રસંગ આવતો નથી.’

કોઈને કડવાં વચનો કહેતાં આપણે પણ કડવાં વચનો સાંભળવા પડે છે અને તેમાં આપણું ભૂષણ જળવાતું નથી. આ દેશમાં રેશનીંગ દાખલ થયું, ત્યારે અમુક ભાગમાં તેની વ્યવસ્થા બરાબર ન હોવાને લીધે ત્યાંના લોકોને સમયસર અનાજ મળતું નહિ, આથી લોકો ત્રાસી ગયા અને ઉપરી અધિકારી પાસે ગયા. તેમણે કહ્યું ‘તમારી રેશનીંગની વ્યવસ્થા બરાબર નથી, એટલે અમને અનાજ મળતું નથી. બોલો, અમે શું ખાઈએ ?’ ઉપરી અધિકારીએ તુમાખી મિજાજથી કહ્યું : ‘અનાજ ન મળતું હોય તો ઘાસ ખાઓ.’ આ શબ્દોમાં તુચ્છતા હતી, ધમકા હતી અને બેપરવાઈ ભારોભાર ભરેલી હતી. આમ છતાં લોકો ચૂપ રહ્યા, કંઈ બોલ્યા નહિ, પરંતુ એક માણસથી આ વસ્તુ બિલકુલ સહન થઈ નહિ. તેણે કહ્યું કે-‘તમે કે તમારા બાપે કોઈ વાર ઘાસ ખાઈ જોયું છે ખરું ?’ અને એ અધિકારીનું મોઢું તરત જ પડી ગયું. તેને લાગ્યું કે ‘મારે આવા શબ્દો બોલવા જોઈતા ન હતા.’

જેથી બીજાનું અહિત થાય, બીજાને નુકસાનમાં ઉતરવું પડે એવાં વચનો બોલવા પણ યોગ્ય નથી. કેટલાક માણસો માર્મિક વચનો બોલવામાં, બીજાનાં છિદ્રો ખોલવામાં કે બીજાને ઉલ્લુ બનાવવામાં આનંદ માને છે, તે આ દૃષ્ટિએ અયોગ્ય છે.

ગપ્પાં મારવાં, અતિશયોક્તિ કરવી કે જૂઠું બોલવું એ પણ વાણીનો વિકાર જ છે, તેથી સુજ્ઞજનોએ તેનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જોઈએ.

ધર્મશાસ્ત્રો સ્પષ્ટ ફરમાન કરે છે કે આત્માર્થી સાધકે સત્ય, પરિમિત, અસંદિગ્ધ, વાયલતા રહિત અને કોઈને ઉદ્વેગ ન થાય તેવી જ વાણી બોલવી જોઈએ.

૪૨) (લેખાંક-બીજો)

(તંત્રીનોંધ- આ લેખાંક ૧લો ગયા અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ અગ્રલેખની પહેલાં પ્રસિદ્ધ કરવાનો હતો, પરંતુ ટપાલખાતાની ગફલતના કારણે પ્રેસ પર સમયસર નહિ પહોંચવાથી આ અંકમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.)

વિચારો જેમ સુંદર-શ્રેષ્ઠ-પ્રશસ્ત હોવા જોઈએ, તેમ વાણીવ્યવહાર પણ સુંદર-શ્રેષ્ઠ-પ્રશસ્ત હોવો જોઈએ. તે સાથે વર્તનમાં પણ સુંદરતા, શ્રેષ્ઠતા કે પ્રશસ્તતાનાં દર્શન થવા જોઈએ. વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો જે મનુષ્યને ઉન્નતિ,

પ્રગતિ, વિકાસ કે અભ્યુદયની સાધના કરવી છે, તેણે માત્ર સદ્વિચારોનું સેવન કરીને અટકી જવાનું નથી, પણ પોતાનાં વાણીવ્યવહારને વિશિષ્ટ રીતે ઘડવાનો છે અને પોતાનાં જીવનની સમસ્ત પ્રવૃત્તિઓને સુંદર રીતે વિકસાવવાની છે.

‘વિચાર પ્રમાણે વાણી અને વાણી પ્રમાણે વર્તન’ એ મહાપુરુષોનું એક વિશિષ્ટ લક્ષણ મનાયું છે. તે આપણે ભૂલવાનું નથી. આ દષ્ટિએ વાણીવ્યવહાર અંગે અહીં કેટલીક વિચારણા કરવી ધારી છે.

મહાકવિ કાલિદાસે એક સ્થળે કહ્યું છે કે ‘મનુષ્ય જેમ જેમ વચનોરૂપી બાણને ઘોડતો જાય છે, તેમ તેમ તેના કુલ અને જાતિ સંબંધી પ્રમાણો મળતાં જાય છે. તાત્પર્ય કે જો એ મનુષ્યની વાણીમાં વિવેક, નમ્રતા, શિષ્ટતા, સંસ્કાર, મધ્યસ્થતા આદિ ગુણો દેખાય તો એમ સમજવું કે તે ઊંચા કુલનો છે, ઊંચી જાતિનો છે. અને જો એ મનુષ્યની વાણીમાં તુચ્છતા, ઘમંડ, અક્કડાઈ, અશિષ્ટતા; પૂર્વગ્રહ આદિ દેખાય તો એમ સમજવું કે તે હલકા કુળનો છે; હલકી જાતિનો છે.

પરંતુ આજે તો ઊંચા કુળ અને ઊંચી જાતિના લોકોની વાણીમાં તુચ્છતા-ઘમંડ-અક્કડાઈ વગેરેનાં દર્શન થવા લાગ્યાં છે, તે કેટલું ખેદકારક છે ! એક શેઠ પોતાના હાથ નીચે કામ કરનાર સારા માણસોને મૂર્ખ બેવકૂફ-ગધેડા-લુચ્ચા-પાજી, નાલાયક વગેરે શબ્દો વારંવાર કહે ત્યારે શું સમજવું ? આ એક પ્રકારની ભયંકર કુટેવ છે અને તે સુધારવી જ જોઈએ.

નીતિકારોએ સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે ‘પુરુષને જેટલો સંતાપ કઠોર અક્ષરોવાળી વાણીથી થાય છે, તેટલો સંતાપ શત્રુ, રોગ-વિષ કે દારુણ મહાવ્યાધિથી પણ થતો નથી.’

મહાભારતની આ વાત છે- પાંડવોએ સુંદર મીનાકારીવાળો મહેલ બનાવ્યો અને તેની ફરસબંધી કાચ વડે કરી. પછી કૌરવોને તે મહેલ જોવાનું આમંત્રણ આપ્યું, ત્યારે કૌરવો આવ્યા અને તેમણે ‘નીચે પાણી ભરેલું છે’ એમ માનીને કપડાં ઊંચા લઈ ચાલવા માંડ્યું, તે વખતે દ્રૌપદીએ કહ્યું કે ‘આંધળાના તો આંધળા જ હોય ને ?’ આ કઠોર વચનો કૌરવોની છાતીમાં સોંસરા ઉતરી ગયા અને તેનાથી જે સંતાપ થયો તે ભયંકર યુદ્ધમાં પરિણમ્યો; એટલે સુજ્ઞ મનુષ્યે કઠોરવાણીનો પ્રયોગ કરવો નહિ.

એક કવિ કહે છે કે- ‘જ્યાં સુધી પોતાની વાણી સર્વ જનોને આનંદ આપે તેવી મધુર થતી નથી, ત્યાં સુધી કોયલ મૌનમાં દિવસો પસાર કરે છે. તેવી રીતે મનુષ્ય બીજાને આનંદ ઉપજાવે તેવી વાણી ન બોલી શકે તો તેણે પોતાના દિવસો મૌનમાં પસાર કરવા સારા.’

એક બીજો કવિ કહે છે કે ‘સર્વ પ્રાણીઓ પ્રિય વાણી વ્યવહારથી પ્રસન્ન થાય છે. તેથી તેવો જ વ્યવહાર કરવો. વચનમાં દરિદ્રતા શા માટે રાખવી ?’ લોકભાષામાં પણ એમજ કહેવાયું છે કે-

અંધાને અંધો કહે; કડવા લાગે વેણ; ધીરે ધીરે પૂછીએ, શાથી ખોયાં નેણ ?

સાધુ પુરુષો કોઈને પણ સંબોધન કરતાં ‘મહાશય’, ‘મહાનુભાવ’, ‘દેવાનુપ્રિય’ વગેરે શબ્દો વાપરે છે, તેમ ગૃહસ્થોએ પણ ‘આપ’, ‘શ્રીમાન’- ‘મહાશય’ વગેરે સારા શબ્દોથી સંબોધન કરવું જોઈએ અને બને ત્યાં સુધી કોઈને કડવો શબ્દ ન કહેવાય તેની કાળજી રાખવી જોઈએ. હિતશિક્ષા માટે કોઈને કડવા શબ્દો કહેવા પડે છે, પણ તેમાં હેતુ જુદો છે. એટલે તેને આમાં અપવાદરૂપ ગણવો જોઈએ. ધાર્મિક દષ્ટિએ કઈ વાણી પ્રશસ્ત ગણાય, તેનો વિચાર ગયા અંકે બતાવવામાં આવ્યો છે.

પંડિત પ્રભાવિત થયા...

જયપુર - આત્માનંદ જૈન સભા ભવનમાં પૂજ્યશ્રી ચાતુર્માસ બિરાજતા હતા. બે મુનિઓને વ્યાકરણ ભણાવવા માટે પંડિતજી બોલાવેલા. પંડિતજી ચંડીપ્રસાદજી રોજ બપોરે બે વાગે આવે, ચાર વાગે જાય. ચોમાસું પુરું થવા આવ્યું. એકવાર પંડિતજીએ હૃદય ખોલ્યું - મહારાજજી ! કેસી બડી વિભૂતિ હૈ આપ કે ગુરુદેવ ! એસા સાધુ કહીં ભી આજ તક હમને નહીં દેખા ! ચાર માહ સે આતા હું, જાતા હું - દેખતા હું - આપ કે ગુરુદેવ કો, તનિક ભી પ્રમાદ નહીં, દોપહર કભી સોતે નહીં, સારે દિન અપને ચિન્તન ઔર લેખન કાર્ય મેં વ્યસ્ત રહતે હૈં, કોઈ આડંબર ભી નહીં રખા, અવધૂત હૈ સચ્ચે અવધૂત ! મેરા સિર ઝુક જાતા હૈ ઉન કો દેખકર !

પૂજ્યશ્રીના ત્યાગ-વૈરાગ્ય-અપ્રમાદથી વગર ઉપદેશે વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ પંડિત ખૂબ ભાવિત-પ્રભાવિત થઈ ગયા હતા.

-“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાર

૪૩ આફતો ટાળવાનો સાચો ઉપાય

માનવજીવન સીધી કે સરસ લીંટીએ ચાલતું નથી. તેને અનેક અટપટા કે વિચિત્ર સંયોગોમાંથી પસાર થવું પડે છે. તેમાંયે કેટલાક સંયોગો તો એવા ખતરનાક હોય છે કે જે માનવ જીવનને સમૂળું નષ્ટભ્રષ્ટ કરી નાખે. આવા પ્રસંગે તેણે શું કરવું ? એ એક ગહન પ્રશ્ન છે.

કોઈ એમ માનતું હોય કે આવા પ્રસંગે આપણે પૂરાં બળથી લડીએ તો આપણો બચાવ થઈ શકે, પણ આપણું શારીરિક બળ ઘણું મર્યાદિત છે. તેનાથી મહાન ભયો કે પ્રચંડ ઉપદ્રવોનું નિવારણ થઈ શકતું નથી. દાખલા તરીકે આપણે એક શેરીમાંથી ચાલ્યા જતા હોઈએ અને એક મદોન્મત્ત હાથી સામો આવી જાય, ત્યાં આપણે લડી-લડીને કેટલું લડીએ ? તેનો એક જ સપાટો આપણને જમીન દોસ્ત કરવાને પૂરતો હોય છે. અથવા આપણે એક જંગલમાંથી પસાર થતા હોઈએ અને કોઈ દુર્દર્શિત વાઘ કે સિંહનો ભેટો થઈ જાય, ત્યાં આપણે શારીરિક બળ કેટલું વાપરી શકીએ ? કોઈ કોઈ પુરુષોએ વાઘ કે સિંહની સામે લડાઈ કરીને તેમાં જય મેળવ્યાના દાખલાઓ ઈતિહાસનાં પાને નોંધાયેલા છે, પણ તેને અપવાદરૂપ ગણવા જોઈએ. સામાન્ય મનુષ્યોની સ્થિતિ તો આ વખતે અત્યંત કઠંગી થઈ પડે છે અને તેઓ પીંપળાનાં પાનની જેમ ધ્રૂજવા લાગી જાય છે. તેઓ આ અતિ બળવાન કૂર પ્રાણીઓના પંજામાંથી છટકી શકતા નથી.

કોઈ એમ માનતું હોય કે આવા પ્રસંગે બુદ્ધિબળ વાપરીએ તો આપણો બચાવ થઈ શકે, તો આ માન્યતા પણ બરાબર નથી. આપણે બુદ્ધિબળથી દુઃખ, કષ્ટ કે મુશીબતને નિવારવાના ઉપાયો યોજી શકીએ છીએ ખરા, પણ તેનેય ઘણી મર્યાદા છે. પૂનામાં પાણીનું એકાએક પ્રચંડ પૂર આવ્યું, તે વખતની એક ઘટના છે. એક મારવાડી ગૃહસ્થે વિચાર કર્યો- બુદ્ધિ દોડાવી કે પાણીનું પૂર આવી-આવીને કેટલું આવશે ? માટે ચાલો, બધા મકાનના બીજા માળે ચડી જઈએ; અને તેઓ પોતાના કુટુંબીજનો સાથે મકાનના બીજા માળે ચડી ગયા. પરંતુ પાણી ઊંચે ચડવા લાગ્યું અને તે જોતજોતામાં બીજા માળને આંબી ગયું. એટલે તે ગૃહસ્થે બધાને ત્રીજા માળે ચડી જવાનું કહ્યું. બધાએ તેમ કર્યું, એ ગૃહસ્થની બુદ્ધિ એમ કહી રહી હતી કે પાણી આથી તો વધારે ઊંચું ચડશે જ નહિ. અહીં બધા સલામત છીએ. પણ એ ગણતરી ખોટી પડી. પાણી ઊંચું ચડતું જ રહ્યું અને તે ત્રીજા માળ સુધી

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

૯૭

આવી પહોંચ્યું. પેલા ગૃહસ્થે બુદ્ધિ દોડાવી અને એક મોટા ટેબલ પર ચડી જઈને આશ્રય મેળવ્યો. બીજા કુટુંબીજનો પણ ત્યાં ચડીને ઊભા રહ્યા. એવામાં આખુંયે મકાન કડકભૂસ તૂટી પડ્યું અને બધા પાણીમાં ગરકાવ થઈ ગયા. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે દરેક આફતનો માત્ર બુદ્ધિથી બચાવ થઈ શકતો નથી, તે માટે બુદ્ધિ બહુ ટૂંકી પડે છે, અને તેથી જ ‘આવા પ્રસંગે મનુષ્યે શું કરવું ?’ એ એક ગહન પ્રશ્ન બને છે.

આપણા જ્ઞાની-અનુભવી-ઉપકારી પુરુષોએ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા જણાવ્યું છે કે ‘આવા પ્રસંગે નમસ્કાર મહામંત્રનું ભાવપૂર્વક સ્મરણ કરવાથી મનુષ્યનો કોઈ પણ રીતે બચાવ થાય છે.’ અને તેમણે એનાં સચોટ દૃષ્ટાંતો પણ આપ્યાં છે. આ વસ્તુનો અનુભવ આજે પણ ઘણાને થઈ રહ્યો છે.

આયંબિલનો તપ અને શ્રી જિનેશ્વરદેવની પૂજા-ભક્તિ પણ આવા પ્રસંગે ઘણી સહાય કરે છે. એટલે અષ્ટગ્રહોની યુતિથી આવી રહેલી આફતોને ટાળવા માટે પ્રત્યેક શ્રદ્ધાળુ આત્માએ નમસ્કાર મહામંત્રનો બને તેટલો જપ કરવો, યથાશક્તિ આયંબિલો કરવા અને શાન્તિસ્નાત્રાદિ ભણાવવા એવો અમારો પ્રબળ અનુરોધ છે. મુંબઈમાં વિશ્વશાંતિ જૈન આરાધના સત્રની ઉજવણી આ દૃષ્ટિને લક્ષમાં રાખીને થઈ રહી છે, તેને અમે સંપૂર્ણ સફલતા ઈચ્છીએ છીએ.

U જૂની પોસ્ટનો કોરો ભાગ એ પૂજ્યશ્રીનું લેટરપેડ V

પોસ્ટમેન ટપાલો આપી ગયો. બધી ટપાલો પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીના ટેબલ પર રાખવામાં આવી. પાસે રહેલા સાધુ પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રી પાસે ટપાલ ફોડીને આપવાના આશયથી આવ્યા અને પૂજ્યપાદશ્રીની આજ્ઞા લઈ કવર ફોડવા માંડ્યા...હજી પહેલું જ કવર અડધું ફોડ્યું ત્યાં પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીની નજર ગઈ...સાધુને કહ્યું ‘અલ્યા, આમ કવર ફોડાય ?...આમ અડધેથી કવર ફોડવામાં ક્યારેક અંદર રહેલો કાગળ પણ ફાટી જાય...અને કવર કશા ઉપયોગમાં આવે નહિ...લે આ ચશ્મા...જો કવરની ધાર પર નાનું કાણું કરી ચશ્માની દાંડી અંદર ઘુસાડી દે...એટલે એક બાજુથી કવર ફાટી જશે...અંદર કાગળ પણ સલામત રહેશે અને કવરનો બાકીનો ભાગ અખંડ રહેવાથી લખવામાં કામ આવશે...’

W -“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષ્ણ X

૯૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

૪૪ શેઠ માણેકલાલ યુનીલાલનું મનનીય ભાષણ

તાજેતરમાં મુંબઈ ખાતે વિશ્વશાંતિ જૈન આરાધના સત્રની ઉજવણી ભારે ધામધૂમથી થઈ. તેનું ઉદ્ઘાટન તા. ૧૪-૧-૬૨ના રોજ પ્રાતઃકાળના ૯-૩૦ વાગતાં મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના રાજ્યપાલ શ્રી શ્રીપ્રકાશે કર્યું હતું. તે પ્રસંગે વિશ્વશાંતિ જૈન આરાધના સમિતિના પ્રમુખ શેઠ શ્રી માણેકલાલ યુનીલાલે મનનીય ભાષણ કર્યું હતું, અને આગામી અશુભ યોગો અંગે આપણું કર્તવ્ય શું છે ? તે બહુ સારી રીતે સમજાવ્યું હતું. તેમણે કહ્યું હતું કે-

‘ભારતની આર્યસંસ્કૃતિનું એ મંતવ્ય છે કે કોઈ પણ રાષ્ટ્રની પ્રજાનું જીવન અહિંસા, સત્ય, સદાચાર અને સંયમથી વિમુખ બની હિંસા, અસત્ય, દુરાચાર અને અસંયમ તરફ વધુ પ્રમાણમાં ઢળે છે ત્યારે એ પ્રજાનાં જીવનરૂપી મહાસાગરમાં પાપોદયની અમર્યાદિત ભરતી આવે છે. જેની અસર એકલા પૃથ્વી-પાણી ઉપર નહિ, પરંતુ ઠેઠ નભો મંડળ સુધી પહોંચે છે, અને દેવયોનિ તરીકે ગણાતા નક્ષત્ર-ગ્રહમંડળ વગેરે જ્યોતિષ-ચક્રમાં પણ અનુકૂલ યોગનાં સ્થાને અશુભસૂચક પ્રતિકૂલ યોગ ઊભા થાય છે.

એક બાજુથી જ્યારે દુનિયાના દેશોની પ્રજામાં અશાંતિનું જોરદાર ભયાનક વાતાવરણ હોય, અને તેમાં અશુભ સૂચક આઠ ગ્રહનો યોગ આપણી સામે ખડો થાય. ત્યારે ‘દુઃખં પાપાત્ સુખં ધર્માત્’ ‘દુઃખ પાપથી અને સુખ ધર્મથી છે.’ આવા સર્વદર્શન-સંમત સિદ્ધાંત ઉપર શ્રદ્ધા રાખનાર હરકોઈ વ્યક્તિની એ અનિવાર્ય ફરજ થઈ પડે છે કે અહિંસા, સત્ય અને સંયમધર્મને પોતાનાં જીવનમાં અપનાવવા તૈયાર બનવું અને તે માટે આપણા પ્રાચીન મહર્ષિઓના ઉપદેશ પ્રમાણે ખાનપાન, મોજશોખ વૈભવ વિલાસના રંગરાગની અનુચિત પ્રવૃત્તિઓને ઘટાડી તપ, જપ અને પ્રભુભક્તિમય પવિત્ર ધાર્મિક અનુષ્ઠાનોમાં રુકી પડવું જોઈએ. આવી કલ્યાણકારી આરાધનાઓ, યથોચિત વિધિસર કરવામાં આવે તો તેમાં એકાંતે અવશ્ય લાભ જ છે.’

ત્યાર બાદ તેમણે આયંબિલના તપમાં, મહાપ્રભાવક નવકાર મહામંત્રના જાપમાં અને વિશ્વના ઉપકારી અરિહંત ભગવંતના વિશિષ્ટ ભક્તિભાવભર્યા

મહાપૂજન વગેરે અનુમોદનીય અનુષ્ઠાનોમાં યથાશક્તિ લાભ લેવા તથા એ તપ-જપ-અનુષ્ઠાનની મંગળ પ્રવૃત્તિ સાથે જીવનમાં મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય ભાવનાની પવિત્ર જ્યોતિ પ્રકટાવવા અને ‘શિવમસ્તુ સર્વજગતઃ’ વિશ્વના સર્વજીવોનું કલ્યાણ થાઓ એ ભાવનાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા અપીલ કરી હતી.

આ પ્રમાણે હજારો હૈયાં દિલના સાચા ભાવથી ભારતની પવિત્ર સંસ્કૃતિને જીવનમાં અપનાવશે તો અશુભ અને અનિષ્ટ તત્ત્વોની ભરતીમાં ઓટ આવશે. પુણ્યની ભરતીના કલ્લોલો ઉછળવા માંડશે. દેશના સર્વત્ર શાંતિની છાયા પ્રસરશે અને અશુભ સૂચક ગ્રહોના યોગનું ઓછું વધુ ભયજનક વાતાવરણ પણ ખૂબ હળવું બનશે.’

આગામી ભયજનક પરિસ્થિતિ અંગે સકળ સંઘનું શું કર્તવ્ય છે, તે આથી સ્પષ્ટ સમજાય છે. જૈનશાસન તો વિશ્વનો આધાર છે. વિશ્વના સ્થૂલ-સૂક્ષ્મ સમસ્ત જીવોની ઓળખ અને દયા જૈનશાસન શીખવે છે. પ્રાણીમાત્રના કલ્યાણ અર્થે શ્રી તીર્થંકર દેવોએ આ મહામંગળ શાસનની જગતને ભેટ કરી છે. એવા જૈનશાસનને અનુસરનાર જૈન સંઘને આજના અવસરે એક મહાન તક સાંપડી છે એમ કહી શકાય. એવી કલ્યાણ તકને સફળ કરવા માટે શ્રી સંઘની પ્રત્યેક વ્યક્તિએ સ્વાત્માના, શ્રી સંઘના અને વિશ્વના કલ્યાણ અર્થે તન-મન-ધનની શક્તિઓ કામે લગાડી દેવી જોઈએ. નમસ્કાર-મહામંત્ર, લોગસ, ઉવસગ્ગહરં, શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ, વગેરેના ભરપૂર જાપ, આયંબિલ-નીવી વગેરે તપસ્યાઓ, સ્નાત્ર-મહાસ્નાત્ર-શાંતિસ્નાત્રો, પૂજા ભાવનાઓ, નવસ્મરણાદિ સ્તોત્રપાઠ, ઇત્યાદિ અનેકાનેક ધર્મપ્રવૃત્તિઓ ચારે બાજુએ ગાજતી થઈ જવી જોઈએ.

જૈનશાસનની આરાધનાઓ વિશિષ્ટ કોટિની હોય છે, નક્કર મંગળરૂપ હોય છે, લોકોત્તર વિધાન અને શુભ આશયવાળી હોય છે. એ લક્ષમાં રાખી,

(૧) ‘સૌ કોઈ દુઃખથી મુક્ત થાઓ, સૌને સદ્ભાવના પ્રાપ્ત થાઓ, સૌના અપમંગળ ટળો, સૌ કોઈ પરહિતરક્ત બનો, સૌનું કલ્યાણ થાઓ...’ ઇત્યાદિ ઉચ્ચ શુભ ભાવના વારંવાર કરવાની;

(૨) તેમજ શાસનની શૈલીએ તપ-જપ-શાંતિકાર્યોની આરાધના કરવાની;

(૩) આરાધનાના ઉત્તેજક બળો તરીકે બ્રહ્મચર્યપાલન, સત્ય વચન, ન્યાય-નીતિ, સૌમ્ય વર્તાવ, કલેશત્યાગ, નિંદાત્યાગ, જીવજતના વગેરે ખાસ સાચવવા.

૪૫) ભવનિર્વેદ એ ભગવદ્બહુમાન શી રીતે ?

અરિહંત ભગવાનને અભયદાતા ચક્ષુદાતા વગેરે કહેવામાં આવે છે. તો પ્રશ્ન થાય કે ભગવાન અભય-ચક્ષુ વગેરેના દાતા શી રીતે ?

આ સમજવા માટે પહેલાં આઘ સાધનાથી માંડી મોક્ષ પર્યન્તની પ્રક્રિયા અતિસંક્ષેપમાં જોઈએ. જીવને આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં અનંતાનંત પુદ્ગલપરાવર્ત જેવા જંગી કાળ વીતી ગયા. જ્યારે મોક્ષે જવા પૂર્વે છેલ્લા પુદ્ગલપરાવર્ત (ચરમાવર્ત) કાળમાં જીવ આવે છે ત્યારે જ એને સંસારનો રસ, રુચિ, પક્ષપાત તૂટી સંસારવાસ પર ઉદ્વેગ, અરુચિ, અનાસ્થા પ્રગટ છે, એટલે કે ભવનિર્વેદ જાગે છે.

ભવનિર્વેદ કેવો અને શાથી :- ભવનિર્વેદ એટલે ભવ પર કંટાળો, સંસાર પર અરુચિ, સંસારવાસ કારાગારમાં વસવા જેવો ઉદ્વેગકારી લાગે. એનું કારણ, સંસાર મુખ્યત્વે ઠીક ઠીક શરીર, વૈભવ અને મનગમતા સ્નેહીઓ વગેરેના સંયોગ પર મીઠો લાગે છે. પરંતુ એ ત્રણેયની દુર્દશા દેખાય છે. ‘કાયઃ સંનિહિતાપાયઃ સંપદઃ પદમાપદામ્ । સમાગમાઃ સાપગમાઃ સર્વ્વમ્ ઉત્પાદિ ભંગુર્મ્ ॥ અર્થાત્ શરીર એવું છે કે જેને અનેક ઉપદ્રવ અને નાશ નિકટમાં છે, સંપત્તિ વૈભવ એ આપદાઓનું ઘર છે, અને ઈષ્ટ સ્નેહીઓ વગેરેના સમાગમ એ નક્કી વિખરવાના છે. કહો કે ઉત્પન્ન થનારું બધું જ નાશવંત છે. હવે એ ગમે તેટલા રૂડા લાગી સંસાર મીઠો લાગવા જાય, પરંતુ ઉપદ્રવ આપદા અને વિયોગની ખાસિયતવાળા હોઈને, રૂડા લાગેલા એ એક દિ’ રોવરાવવાના છે, તો એના પર શી આસ્થા, હુંફ ને રુચિ રહે ?

શરીર છે માટે જ ભૂખ-તરસ, ટાઢ-તડકો, શ્રમ-સુસ્તી, અપમાન-અનાદર અને નાના મોટા અનેક રોગ વગેરે ઉપદ્રવ જાગે છે; તેમજ મૃત્યુ અવશ્ય નજીકમાં છે. શરીર ન હોય તો આમાનું કશું ય શાનું હોય ? પણ શરીર છે અને ‘આવું કાંઈ આવવાજ દઉં નહિ’ એવી સત્તા કોઈ ચલાવી શકતું નથી. ત્યારે એ કોઈ ગમતી વાત પણ નથી.

એમ, સંપત્તિ-વૈભવ એ લૂંટારાનાં સન્માનની જેમ આપત્તિઓથી ભરેલા છે. ‘અર્થાનામ્ અર્જને દુઃખમ્ અર્જિતાનાં ચ રક્ષણે । આયે દુઃખં વ્યયે દુઃખં ધિગર્થા

દુઃખભાજનમ્ ॥ સંપત્તિ કમાવવામાં કષ્ટ છે, કમાયેલાને સાચવવામાં કષ્ટ છે, મોહવશ એ કષ્ટરૂપ લાગે નહિ એ જુદી વાત; બાકી ધનમાલના આવવામાં ય દુઃખ છે અને જવામાં ય દુઃખ છે. ધિક્કાર છે દુઃખ-આપત્તિ-સંતાપના ઘરસમા આ સંપત્તિ વૈભવને ! ! મોહના કેફમાં ઉન્મત્ત બનેલા હૃદયને આની પરવા ન હોય એ જુદી વાત, છતાં સરવાળે આપદા જ છે અને એક દિ’ એ જવાનાં જ છે. આ ગમતી વાત નથી.

હવે રહ્યા સ્નેહીઓ વગેરેના સંયોગ એ વળી વિયોગમાં પરિણમનારા છે. ગમે તેવા સારા અને સશક્ત પરિવાર એક દિ’ રવાના થાય છે; અને ત્યારે ભારે શોક અને ઉદ્વેગ જન્મે છે; ‘કાંઈ ગમતું નથી પણ પછી હૃદય ધિક્કું બનવા માંડે છે. પાછું બધું ય ગમવા માંડે છે ! ‘વાલેસર વિના એક ઘડી, ગોઠે નહિ ય લગાર રે; (પણ) તે વિણ જન્મારા વહી ગયા, ગોઠ્યું બધું ય સંસાર રે !’ ‘જાગ જાગ મતિમંત, મોહતાણા રણિયા ભમે, લૂંટે જગતના જંત (જંતુ) રે...’ કેવળ સ્નેહીના જ સંયોગ શું, સંયોગમાત્રના અંતે વિયોગ છે. સંયોગથી ચઢેલાને અવશ્ય પડવાનું. નાસ્તિકને ય એટલે તો માનવું જ પડે કે બધું મૂકીને એકલાને મરવાનું ! બધું ઊભું રહે, ને પોતે ખલાસ ! સંયોગ એટલે વિયોગ નક્કી. વિયોગનો કલ્યાંત ભારે. મોટી મહેલાતો અને સંપત્તિઓ, તથા મોટા પહેલવાનો અને પાદશાહો, કઈ ઊડી ગયા ! સંસાર એટલે કાયા, સંપત્તિ અને સમાગમો; એ ઉપદ્રવ આપત્તિ અને વિનાશના કલંકથી કલંકિત છે... તો એના પર હૈયાનાં હેત શા ? દિલની આસ્થા શી ?

ભવનિર્વેદ એ ભગવદ્બહુમાન :- ભવ્યાત્માને આવા સંસાર પર અભાવ જાગે, અરુચિ થાય એ ભવનિર્વેદ આવ્યો. એ આવે તો જ ભગવાન પર બહુમાન થાય. વળી ભગવાન વીતરાગ છે, અને ભવ રાગાદિ ઉપર સર્જ્ય છે. હવે જો ભવ એટલે કે રાગાદિની પ્રત્યે અરુચિ થઈ, તો એનો અર્થ જ એ કે વીતરાગતાનું આકર્ષણ થયું, એટલે કહેવાય કે રાગાદિભર્યા ભવ પર નિર્વેદ એ જ ખરું વીતરાગ ભગવાન પર બહુમાન. સંસાર પર ઉદ્વેગ થાય, નિર્વેદ જાગે ત્યારે જ વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાન પર બહુમાન જાગે છે, પક્ષપાત થાય છે. જો ભવનિર્વેદ નથી, સંસાર પર લેશ પણ ઉદ્વેગ નથી, અને કહે કે ‘મને ભગવાન બહુ ગમે છે,’ તો એ કથન પોકળ છે. ભવનિર્વેદ વિના વાસ્તવિક ભગવદ્-બહુમાન હોતું નથી. એટલે એમ કહી શકાય કે ભવનિર્વેદ પ્રગટ્યો એ ભગવદ્-બહુમાન થયું.

ભગવદ્-બહુમાનથી વિશિષ્ટકર્મ-મિથ્યાત્વમોહનીયાદિ કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે, ત્યાં અભય, ચક્ષુ, માર્ગ, શરણ વગેરે ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે થાય તો જ

પછી સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષોપયોગી ધર્મની યાને મોક્ષમાર્ગ સ્વરૂપધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ શકે તે વિના નહિ. એટલે આ બધું સિદ્ધ થવામાં ભગવદ્-બહુમાન પહેલું જરૂરી છે, અને બધામાં એ વણાયેલું રહેવું જોઈએ.

ખૂબી આ છે કે બહુમાન બીજા કોઈ પ્રત્યે નહિ કિન્તુ અરિહંત ભગવાન પ્રત્યે ધરવામાં આવે તો જ અભયાદિ ધર્મથી માંડીને ઠેઠ ઉપર સુધીનાં કલ્યાણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અચિંત્ય પ્રભાવ એ ભગવાનનો જ છે કે એમના જ બહુમાન ઉપર અભયાદિ કલ્યાણ સિદ્ધ થાય છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો એ જ પ્રભુ અભયાદિનું પ્રદાન કરે છે, માટે અરિહંત ભગવાન અભયદાતા વગેરે કહેવાય છે. (પરમતેજ ભા.૨ માંથી)

U યોવિહાર ઉપવાસનું પરચક્રખાણ કરી લીધું V

સં. ૨૦૨૩ ની સાલના જેઠ મહિનાનો આ પ્રસંગ છે. સવારે ઘાટકોપરથી વિહાર કરીને મુલુંડ જવાનું હતું. વિહારની તૈયારી ચાલતી હતી. તેવામાં પૂજ્યશ્રીની નજર પોતાની તરપણી પર ગઈ.

“મારી તરપણીની ટોક્સી કેમ બદલાયેલી છે ?”

“હાજી ગુરુદેવ ! આપની ટોક્સી નમૂના તરીકે બતાવવા એક શ્રાવકને આપી છે, આજે આવી જશે.”

“ક્યારે આપી ?”

“ગઈકાલે સવારે.”

“સવારે તેનું પડિલેહણ થઈ ગયું હતું ?”

“હાજી”

“બપોરે તેનું પડિલેહણ કોણે કરવાનું ? ટોક્સીનું પડિલેહણ રહી જાય તે ચાલતું હશે ? પૂછવું જોઈએ ને ?”

ટોક્સીનું એક ટંક પડિલેહણ રહી ગયું તેનું પૂજ્યશ્રીના હૃદયમાં એટલું બધું દર્દ થયું કે ૧૪ કિ.મી. નો વિહાર કરીને પણ સખત ગરમીમાંય તે દિવસે પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે યૌવિહાર ઉપવાસનું પરચક્રખાણ કરી દીધું.

કેવી પાપભીરુતા ! કેવું સંયમ !

W --“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભારX

૪૬ જૈન ધર્મની ભક્તિપ્રધાનતા

(૧)

જૈનધર્મે જેવો ભાર અહિંસા, સંયમ અને તપ ઉપર મૂક્યો છે, તેવો જ ભાર ભક્તિ ઉપર પણ મૂક્યો છે. આ સ્પષ્ટતા અહીં એટલા માટે કરવામાં આવે છે કે કેટલાકને આ વાત સમજાઈ નથી. તેઓ એમ માની રહ્યા છે કે જૈનધર્મ ઈશ્વરને માનતો નથી, પછી તેમાં ભક્તિને સ્થાન ક્યાંથી હોય ? અથવા તો જૈનધર્મમાં ભક્તિ પછીથી આવી, વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનાં અનુકરણરૂપે આવી, વગેરે.

પરંતુ આ માન્યતાઓ પાયા વિનાની છે. પ્રથમ તો માની લેવામાં આવે છે તેમ જૈનધર્મ નિરીશ્વરવાદી નથી, તે ઈશ્વરને માનનારો છે. ઈશ્વરમાં શ્રદ્ધા રાખનારો છે, પરંતુ ઈશ્વર સૃષ્ટિનો સર્જક, પાલક કે સંહારક હોય, એ વસ્તુને તે સ્વીકારતો નથી. તેનું મંતવ્ય એવું છે કે આ વિશ્વમાં અનંત આત્માઓ છે, આ દરેક આત્મામાં ઈશ્વરત્વ છૂપાયેલું છે. જો યોગ્ય પ્રયાસ-પ્રયત્ન-પુરુષાર્થ કરવામાં આવે તો એ ઈશ્વરત્વ પ્રગટ થાય છે અને આત્મા તે પરમાત્મા-પરમેશ્વર બની જાય છે. આ સૃષ્ટિનું સર્જન કોઈએ કર્યું નથી અને તેનો સંપૂર્ણ નાશ કદી થવાનો નથી, અર્થાત્ તે શાશ્વત છે. તેનું બધું કાર્ય સ્વયં સંચાલિત છે.

જૈન ધર્મે ઈશ્વરનું સ્વરૂપ બે પ્રકારનું માન્યું છે. સાકાર અને નિરાકાર. જેમાં જે આત્માઓ વીતરાગ સર્વજ્ઞ બની વિશિષ્ટ અતિશયોથી યુક્ત થઈને અર્હત્પદ પામે છે તે સાકાર ઈશ્વર ગણાય છે - અને જે આત્માઓ સકલ કર્મનો નાશ કરી સિદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે, તે નિરાકાર ઈશ્વર ગણાય છે, કારણ કે આ ઈશ્વરને દેહ, રૂપ, રંગ આદિ કંઈ હોતું નથી.

અહીં એ જણાવવું જરૂરનું છે કે જૈનધર્મમાં દેવ, ગુરુ અને ધર્મની ત્રિપુટીનો ઉલ્લેખ વારંવાર કરવામાં આવે છે, ત્યાં દેવ શબ્દ ઈશ્વરનું સૂચન કરનારો છે.

કેટલાક એવો પ્રશ્ન પણ કરે છે કે ‘જો જૈન ધર્મ ભક્તિને મહત્ત્વ આપતો હોય તો તેનો મોક્ષનાં એક સાધન તરીકે ઉલ્લેખ કેમ કરતો નથી !’ આ પ્રશ્ન કરનાર મહાનુભાવોએ જાણવાની જરૂર છે કે જૈનધર્મે મોક્ષનાં વિવિધ સાધનોનો સ્વીકાર કર્યો છે, તેમાં સમ્યગ્દર્શન કે સમ્યક્ત્વ એ ભક્તિપ્રધાન સાધન છે. જેને દેવ, ગુરુ અને ધર્મ પ્રત્યે શ્રદ્ધા નથી, ભક્તિ નથી; તેને સમ્યક્ત્વ સંભવતું નથી, વળી જિનાગમોમાં નીચેના શબ્દો પણ પ્રગટપણે દેખાય છે : ‘મત્તિઙ્ઞ જિણવરાણાં

खिज्जंति पुव्वसंचिआ कम्मा' अर्थात् जिनेश्वरदेवनी ભક્તિ કરવાથી પૂર્વસંચિત કર્મનો નાશ થાય છે. એટલે જૈનધર્મે ઈશ્વરભક્તિ કે પ્રભુભક્તિનો મોક્ષનાં એક સાધન તરીકે સ્પષ્ટ સ્વીકાર કરેલો છે.

ભક્તિની પરિભાષા ઘણી વિશાળ છે. તે બરાબર સમજવામાં આવે તો આ વિષયમાં કોઈ વાંધો રહે તેમ નથી. અનન્ય શ્રદ્ધા એ ભક્તિ છે, વિનય અને વૈયાવૃત્ય પણ ભક્તિ છે; સદ્ભાવ, સેવા અને સમર્પણ એ પણ ભક્તિ છે; અને વંદન, પૂજન સત્કાર અને સન્માન એ પણ ભક્તિ છે; યાવત્ વચન-પ્રતિપત્તિ એ ભક્તિ છે. શું આ વસ્તુઓ જૈન ધર્મે ઉપદેશેલી નથી? જો ઉપદેશેલી છે, તો જૈન ધર્મમાં ભક્તિ પછીથી આવી એમ કયા આધારે કહેવાય છે?

અમે ડિઝિમ નાદે એમ જાહેર કરીએ છીએ કે જૈન ધર્મમાં ભક્તિને જેવું અને જેટલું સ્થાન અપાયું છે, તેવું અને તેટલું સ્થાન બીજા ધર્મમાં ભાગ્યે જ અપાયું હશે. હવે પછીનું વિવેચન પાઠકોને આ વસ્તુની પ્રતીતિ કરાવશે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૦, અંક-૨૩, તા. ૨૪-૨-૧૯૬૨

૪૭ (૨)

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર જૈન ધર્મનો સાર ગણાય છે, તેમાં દેવભક્તિ-ઈશ્વરભક્તિ અને ગુરુભક્તિ સિવાય બીજું શું છે? ‘નમો અરિહંતાણ’ અને ‘નમો સિદ્ધાણ’ એ બે પદો દેવની-ઈશ્વરની ભક્તિ સૂચવનારાં છે અને ‘નમો આચરિયાણ’ આદિ ત્રણ પદો ગુરુભક્તિ સૂચવનારાં છે.

જૈન ધર્મે દેવ અને ગુરુની ભક્તિ ઉપરાંત શ્રુતભક્તિ, સંઘભક્તિ અને સાધર્મિક ભક્તિનો ઉપદેશ પણ જોરશોરથી આપેલો છે. અને ભક્તિના આ પ્રકારો રૂઢી રીતે આરાધવામાં આવે તો તેનાથી તીર્થંકર નામ કર્મ બંધાય છે, એમ પણ જણાવેલું છે. જૈન ધર્મની ભક્તિપ્રધાનતા માટે આથી વિશેષ પ્રમાણો કયાં જોઈએ?

કેટલાક એમ માને છે કે ‘જૈન ધર્મમાં ભક્તિ તો હતી, પણ તેનું સ્વરૂપ જોઈએ તેવું વિકાસ પામ્યું ન હતું. એનો વિકાસ તો વૈષ્ણવ સંપ્રદાયની ભક્તિ જોયા પછી જ થયો.’ આ મંતવ્ય પણ નિરાધાર જ છે. સત્ય હકીકત એ છે કે જૈન ધર્મમાં ભક્તિનાં વિવિધ અંગો અતિ પ્રાચીનકાલથી ખીલ્યાં હતાં અને આજ પર્યંત તે બરાબર જળવાઈ રહ્યા છે. અમારી સમજ મુજબ આ અંગો નીચે મુજબ છે :

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

૮૫

(૧) સ્મરણ : પંચપરમેષ્ટિનું સ્મરણ કરવું. ચોવીસ તીર્થંકરોના નામ યાદ કરવાં. આવું સ્મરણ બરાબર થઈ શકે તે માટે જ જૈન બાળકોને નાનપણથી શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર તથા ચોવીસ તીર્થંકરોના નામ કંઠસ્થ કરાવવામાં આવે છે.

(૨) પ્રણિપાત : વંદન, પ્રણામ અને પ્રણિપાત એ એકાર્થી શબ્દો છે. આ પ્રણિપાત અનેક પ્રકારે થઈ શકે છે, તેમાં જૈન ધર્મે પંચાંગ પ્રણિપાતનો સ્વીકાર કરેલો છે. બે હાથ, બે ઘૂંટણ તથા મસ્તક એમ પાંચ અંગો ભૂમિ પર અડે એ રીતે જે પ્રણિપાત કરવો, પ્રણામ કરવો તે પંચાંગ પ્રણિપાત કહેવાય છે. દરેક જૈન, દેવ અને ગુરુ પ્રત્યે ભક્તિ બતાવવા માટે તેમને આવો પંચાંગ પ્રણિપાત કરે છે. ‘ખમાસમણ’ સૂત્રની યોજના તે માટે જ થયેલી છે.

(૩) સ્તવન : અહીં સ્તવન શબ્દથી ભજન, કીર્તન, સ્તુતિ, સ્તોત્ર આદિ સમજવાના છે કે જેમાં મુખ્યત્વે પ્રભુનાં ગુણોનો અનુવાદ-પ્રશંસા કે પ્રાર્થના હોય છે. ભક્તિનાં આ અંગની ખીલવણી જૈન ધર્મમાં વિશાળ પાયા પર થઈ છે, પ્રાકૃત, સંસ્કૃત, અપભ્રંશ, ગુજરાતી, રાજસ્થાની, હિંદી, મરાઠી, બંગાળી, તામીલ, તેલુગુ, ફારસી, ઉર્દૂ વગેરે અનેક ભાષામાં જિન સ્તવનો રચાયેલાં છે અને તેમાં કાવ્યનો પ્રાસાદ પણ સારી રીતે ઉતરેલો છે. વળી તેમાં અનેકવિધ ચમત્કૃતિઓ પણ નજરે પડે છે. પ્રભુનાં દર્શન-પૂજન કરતી વખતે પ્રત્યેક જૈન આવાં સ્તુતિ-સ્તવનો ખૂબ ભાવપૂર્વક ગાય છે. વળી જ્યારે પણ સમય મળે ત્યારે તે આવાં સ્તવનો લલકારવામાં આનંદ માને છે.

(૪) પ્રાર્થના : જૈન ધર્મે ભક્તિનાં એક વિશિષ્ટ અંગ તરીકે પ્રાર્થનાને પણ સ્થાન આપેલું છે. પ્રસિદ્ધ લોગસ્સ સૂત્રની છેલ્લી ત્રણ ગાથાઓ પ્રાર્થનારૂપ છે. વળી ચૈત્યવંદન કરતી વખતે ‘જયવીયરાય’ સૂત્ર બોલવામાં આવે છે, તે પણ પ્રાર્થનારૂપ જ છે. અહીં એટલી સ્પષ્ટતા કરવી જોઈએ કે આવી પ્રાર્થનામાં મુખ્યત્વે મુક્તિ, મોક્ષ કે સિદ્ધિની જ માગણી હોય છે અને કેટલીક વાર તેનાં સાધનોનો પણ નિર્દેશ હોય છે. વીતરાગ પરમાત્મા આગળ પૌદ્ગલિક સુખ સાહ્યબીની માગણી કરવી નહિ, એવી જૈન ધર્મની સ્પષ્ટ આજ્ઞા છે. જેઓ આવી કોઈ કામનાથી દેવ-ગુરુની ભક્તિ ભરે છે, તેને મિથ્યાત્વનો દોષ લાગે છે, એમ જૈન શાસ્ત્રોએ સ્પષ્ટ જણાવેલું છે.

પ્રસંગવશ એટલું સ્પષ્ટ કરીએ કે વીતરાગને પ્રાર્થના કેમ જ કરાય? અને એ ફળ શી રીતે આપે? એ સંબંધમાં ‘શ્રી લલિત વિસ્તરા’ વગેરે શાસ્ત્રોમાં વિચારણા થયેલી છે. એમાં જણાવ્યું છે કે આ પ્રાર્થના સાધકની શુભ આશંસા અને પ્રણિધાનરૂપ છે તેથી પ્રભુના વીતરાગપણને બાધ નથી આવતો, તેમજ જેમ

૮૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

ચિંતામણિ રત્નથી ઈચ્છિત ફળ મળે છે, એમ વીતરાગ પ્રભુની સ્તુતિ, ભક્તિ આદિ કરવાથી ફળ મળે છે. આમ હોવાથી જૈન ધર્મ વીતરાગ પરમાત્માની ભક્તિનાં અનેકાનેક અનુષ્ઠાનો ફરમાવે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૦, અંક-૨૪, તા. ૩-૩-૧૯૬૨

(૪૮) (૩)

(પ) નમસ્થા : પૂજા, અર્ચા અને નમસ્થા એ ત્રણે સમાન અર્થવાળા શબ્દો છે. જૈન ધર્મમાં ભક્તિનું આ અંગ ઉત્તમ પ્રકારે ખીલ્યું છે. જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિ બનાવવી, તેની વિધિસર પ્રતિષ્ઠા કરવી અને તેનું નિત્ય ત્રિકાળ પૂજન કરવું એ જૈન ધર્મની પ્રાચીન પરંપરા છે. જિન મૂર્તિઓ પાષાણની, આરસની, ધાતુની, સુવર્ણની તેમજ રત્નની પણ બનાવવામાં આવે છે. આજે સ્ફટિક તેમજ વિવિધ રત્નોની બનાવેલી પ્રતિમાઓ ભારતવર્ષના જૈન મંદિરમાં મોજુદ છે. તેનાં નિર્માણની પાછળ જૈનોએ કોડો રૂપિયા ખર્ચ્યા છે. તે ભક્તિના અતિશય વિના કેમ બની શકે ? વળી આ પ્રતિમાઓની સુંદર ભક્તિ માટે ભવ્ય મંદિરો પણ નિર્માણ કરવામાં આવ્યા છે અને તેમાં અધિક ભક્તિવશ વિવિધ પ્રકારની કલાઓને પણ યોગ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. જો હૃદયમાં ભક્તિનો પ્રવાહ જોરથી વહેતો ન હોય તો આવા કલામય મંદિરો હરગીઝ નિર્માણ થાય નહિ.

જૈન ધર્મમાં જિનેશ્વરદેવની પૂજા કરવામાં આવે છે, તે તેઓ સાક્ષાત્ બિરાજતા હોય એમ માનીને કરવામાં આવે છે અને તે વખતે સ્નાત્રથી માંડીને આત્મ-ઋદ્ધિ-પ્રાપ્તિ સુધીની સર્વે ભાવનાઓને હૃદયમાં જાગ્રત કરવામાં આવે છે. જૈન ધર્મનો ભક્તિનો અતિશય તો જુઓ ! તે જિનેશ્વરદેવનાં સઘળાં અંગોને પવિત્ર માની તેની અનન્ય મને પૂજા કરે છે અને તે વખતે એ અંગ દ્વારા જે ભવ્ય લોકોપકાર થયો, તેનું સ્મરણ કરે છે. જિનેશ્વરદેવની અંગપૂજા થયા પછી અગ્રપૂજા અને ભાવપૂજા કરવામાં આવે છે, તે પણ જૈન ધર્મે વિકસાવેલી ભક્તિનું ભવ્ય સ્વરૂપ રજૂ કરે છે.

(ઘ) જપ : જૈન ધર્મે પ્રભુનાં નામને મહામંગલકારી માન્યું છે અને તેનો જપ કરતાં સર્વ દુઃખોનું નિવારણ થઈ જાય છે, એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે. એટલે ભાવિક જૈનો પ્રતિદિન પંચપરમેષ્ઠિનો તથા તીર્થંકરોનાં નામનો જપ કરે છે. ભક્તિના અતિશય વિના આ જપ ક્રિયા કેમ થઈ શકે ? વળી જૈન મહાત્માઓએ જપ કરવાની જે વિવિધ રીતો (આવર્તાદિ) બતાવી છે; તે પણ એમ સૂચવે છે કે જૈન

ધર્મે ભક્તિનાં વિવિધ અંગો ખીલવવામાં ઘણો ઊંડો રસ દાખવ્યો છે.

(૭) સતત સેવા : પ્રભુની ભક્તિમાં બને તેટલો વધારે સમય ગાળવો, મનોવૃત્તિને તેમાં સતત જોડી રાખવી, તીર્થયાત્રાદિ પ્રવૃત્તિઓનાં મૂળમાં આ જ વસ્તુ રહેલી છે.

(૮) શરણાગતિ : આ ભયાનક ભવસાગરમાંથી કોઈ પણ તારી શકે તેમ હોય તો તે અરિહંત, સિદ્ધ સાધુ અને કેવલિપ્રજ્ઞપ્ત ધર્મ છે, માટે તેમનાં શરણે જવું. શરણાગતિમાં આજ્ઞાની વફાદારી આવી જ જાય છે. શરણાગતિ માટે જૈન ધર્મમાં નીચેનો મંત્ર પ્રસિદ્ધ છે : ‘ચત્તારિ સરણં પવજ્જામિ । અરિહંતે સરણં પવજ્જામિ । સિદ્ધે સરણં પવજ્જામિ । સાહુ સરણં પવજ્જામિ । કેવલીપન્નત્તં ધમ્મં સરણં પવજ્જામિ ।’ બૌદ્ધ ધર્મમાં ત્રિસરણ મંત્ર પ્રસિદ્ધ છે. તે આ મંત્રનાં અનુકરણરૂપે છે. વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો બૌદ્ધ ધર્મે પ્રાચીન જૈન ધર્મમાંથી જે કેટલીક વસ્તુઓ અપનાવી છે, તેમાંની આ પણ એક વસ્તુ છે.

ભાવિક જૈનો જીવનના છેલ્લા શ્વાસે પણ આ ચાર શરણો જ અંગીકાર કરે છે, તે એની દેવ, ગુરુ અને ધર્મ પ્રત્યેની અનન્ય ભક્તિનો સચોટ પૂરાવો છે.

(૯) ધ્યાન : શ્રી જિનેશ્વરદેવનું ધ્યાન ધરવું અને તેમની પ્રશમરસથી ભરેલી મૂર્તિને હૃદયમાં સ્થાપન કરવી, ધીમે ધીમે તેમાં એકાકાર થવું અને છેવટે સર્વ મનોવૃત્તિઓનો તેમાં લય કરી નાંખવો.

જૈન ધર્મની આ નવધા ભક્તિનો પ્રભાવ અન્ય સંપ્રદાયો પર બહુ ભારે પડ્યો છે અને તેમણે એનું અનુકરણ કર્યું છે. આટલી વસ્તુ જાણ્યા પછી જૈન ધર્મમાં ભક્તિ પછીથી આવી કે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનાં અનુકરણરૂપે આવી એમ કહેવાની હિંમત કોણ કરશે ?

જૈન ધર્મ મૂળથી જ ભક્તિ પ્રધાન છે અને આજે પણ ભક્તિ પ્રધાન રહેલો જ છે.

૪૯ જ્ઞાન ખજાનાનો લાભ લ્યો

(લેખાંક-પહેલો)

નિર્ગ્રંથ પ્રવચન એ જ્ઞાનનો ખજાનો છે, જ્ઞાનનો ભંડાર છે, જ્ઞાનનો અમૂલ્ય નિધિ છે. આજ સુધીમાં અસંખ્ય મનુષ્યોએ-મુમુક્ષુઓએ તેનો લાભ લીધો છે અને તેના વડે પ્રજ્ઞાનો પૂર્ણ પ્રકાશ પામી આનંદઘન સ્થિતિનો અનુભવ કર્યો છે. તો આપણે પણ આ અપૂર્વ જ્ઞાનખજાનાનો લાભ લેવા ઉત્સુક કેમ ન બનીએ ?

આ જ્ઞાનખજાનાનો લાભ લેવા માટે ત્રણ વસ્તુઓ આવશ્યક છે : શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન.

તેનો અહીં ટૂંકમાં પરિચય કરાવીશું.

શ્રવણ એટલે સદ્ગુરુનાં મુખેથી શાસ્ત્ર વચનોને વિધિપૂર્વક સાંભળવાં. એક વાક્ય પુસ્તકમાંથી-ગ્રંથમાંથી વાંચીએ અને એ જ વાક્ય સદ્ગુરુનાં મુખેથી સાંભળીએ તો તેની અસરમાં ઘણો ફેર હોય છે. તેનું કારણ એ છે કે સદ્ગુરુનાં વચનની પાછળ ત્યાગનું-ચારિત્રનું બળ હોય છે, જીવતો-જાગતો અનુભવ હોય છે અને સામાનું હિત કરવાની પરમ કલ્યાણવૃત્તિ હોય છે. સદ્ગુરુના મુખેથી શાસ્ત્ર વચનો સાંભળતાં કેવો લાભ થાય છે, તે ભગવતી સૂત્રમાં ‘સવળે નાળે વિન્નાળે’ આદિ પદોથી શરૂ થતી ગાથામાં બહુ સુંદર રીતે જણાવેલું છે.

કેટલાક કહે છે કે ‘આજે સદ્ગુરુ જોવામાં આવતા નથી, પછી કોની પાસે જઈએ અને શાસ્ત્ર વચનોનું શ્રવણ શી રીતે કરીએ ?’ પણ આમ કહેવું ઉચિત નથી. સદ્ગુરુઓ આજે પણ વિદ્યમાન છે, તેમનો આ જગત પરથી સર્વથા લોપ થયેલો નથી. અલબત્ત, તેમની સંખ્યા ઘણી ઓછી છે, પણ હુંઢનારને-શોધનારને તે પ્રાપ્ત થાય છે અને તેમની પાસેથી શાસ્ત્રવચનો સાંભળી શકાય છે, કલિકાસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજી મહારાજે યોગશાસ્ત્રમાં સદ્ગુરુનાં લક્ષણો આ પ્રમાણે બતાવ્યા છે :

મહાવ્રતધરા ધીરાઃ, ઐક્ષમાત્રોપજીવિનઃ ।

સામાયિકસ્થા ધર્મોપદેશકા ગુરવો મતાઃ ॥

‘જે (પાંચ) મહાવ્રતોને ધારણ કરનાર હોય, ઉપસર્ગો તથા પરીષદોને જીતનારા હોય, માત્ર ભિક્ષાવૃત્તિ ઉપર નભનારા હોય, સમભાવમાં સ્થિર રહેલા હોય અને ધર્મનો ઉપદેશ આપનારા હોય તેમને સદ્ગુરુ સમજવા.’

સદ્ગુરુનું આગમન સાંભળી તેમની સમીપે જવું, વિનયપૂર્વક વંદના કરવી અને બે હાથની અંજલિ જોડી તેમનો ઉપદેશ શ્રવણ કરવો એ શાસ્ત્ર શ્રવણનો વિધિ છે. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં આવાં શાસ્ત્રશ્રવણને એક દુર્લભ યોગ કહ્યો છે, અર્થાત્ એ જીવનની એક અણમોલ તક છે, એમ માનીને તેમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ.

પાંચસો પ્રકરણ ગ્રંથના પ્રણેતા વાયક શેખર શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજ કહે છે કે જો જિનેશ્વરદેવનું એક પણ વચન અંતરમાં બરાબર ઉતરે છે, તો ભવસાગરને તારનારું થાય છે, આ પરથી શાસ્ત્રશ્રવણનો મહિમા સમજી શકાશે.

મનન એટલે સાંભળેલાં શાસ્ત્રવચનો પર વિચાર કરવો, તેનો અર્થ ચિંતવવો, તાત્પર્ય વિચારવું, તેના પૂર્વાપર સંબંધથી પરિચિત થવું. કેટલાક સદ્ગુરુનાં મુખેથી શાસ્ત્રવચનો સાંભળે છે ખરા, પણ તેને એક કાને સાંભળી બીજા કાને કાઢી નાખે છે. આવાઓને શો લાભ થવાનો ? સાચી વાત તો એ છે કે સદ્ગુરુના મુખમાંથી જે વચનો નીકળે તેને રત્નતુલ્ય માની પ્રેમપૂર્વક ઝીલી લેવા જોઈએ અને બહુમાનની લાગણીપૂર્વક સ્મૃતિપટમાં જડી નાખવા જોઈએ. પછી કંઈક નિરાંત મેળવી-કુરસદ મેળવી તેના પર ચિંતન-મનન કરવું જોઈએ. તો જ તેનો અર્થ સમજાય, તો જ તેનો ભાવ સમજાય અને તો જ તેના પરમાર્થ સુધી પહોંચવાનો માર્ગ મોકળો બની જાય.

ચિલાતીપુત્રને ધાર્મિક જ્ઞાન ન હતું, તત્ત્વનો બોધ ન હતો, છતાં તેમણે ઉપશમ, વિવેક અને સંવર એ ત્રણ પદો પર ચિંતન કર્યું તો બગડેલી બાજી સુધારી શક્યા અને અધ્યાત્મનો પવિત્ર પ્રસાદ પામી આત્મકલ્યાણ સાધવાને સમર્થ થયા.

૫૦ (લેખાંક-બીજો)

પરંતુ આજે શાસ્ત્ર વચનો પરનું-સૂત્રો પરનું ચિંતન-મનન ઘટ્યું છે અને તેથી તત્ત્વોનો-તત્ત્વભૂત પદાર્થોનો જેવો અને જેટલો સ્પષ્ટ બોધ થવો જોઈએ, તેટલો થતો નથી. દશ સ્ત્રીને કે દશ પુરુષોને ભેગા કરી સામાન્ય સૂત્રોના અર્થ પૂછો કે તે પર થોડા પ્રશ્ન કરો તો તેઓ એના સંતોષકારક ઉત્તરો ભાગ્યે જ આપી શકશે.

જેઓ ખાસ ધાર્મિક શિક્ષણ લે છે અને શિક્ષક શિક્ષીકા થવાની તૈયારી કરે છે, તેમની સ્થિતિ પણ લગભગ આવી જ છે, કારણ કે આ સૂત્રો પર ચિંતન મનન કરવું જોઈએ, એવું તેમને ભારપૂર્વક કોઈએ કહ્યું નથી, યા તેમણે કર્યું નથી.

થોડા વર્ષ પહેલાં આપણા સમાજના એક વિદ્વાન આપણી એક સંસ્થાની મુલાકાતે ગયા કે જ્યાં ધાર્મિક શિક્ષિકાઓને તૈયાર કરવામાં આવતી હતી. ત્યાંનું બધું કામ જોયા પછી આ વિદ્વાનને તેમનું ધાર્મિક જ્ઞાન તપાસવાની ઈચ્છા થઈ, એટલે તેણે એકત્ર થયેલી બેનોને પ્રશ્ન કર્યો કે ‘ખમાસમણ કોને કહેવાય તે જાણો છો ?’ એટલે એક બહેને ઉત્તર આપ્યો કે ‘આપણે ખમાસમણો દર્શાવે તેને ખમાસમણ કહેવાય.’ ફરી પેલા વિદ્વાને પૂછ્યું કે ‘ખમાસમણ શબ્દનો અર્થ શો !’ એટલે ઘણી ખરી બહેનો વિચારમાં પડી ગઈ. પણ તેમાંથી એક બહેને ઉત્તર આપ્યો કે ‘ખમાસમણ એટલે ક્ષમાશ્રમણ’. તે બહેનને ફરી પૂછવામાં આવ્યું કે ‘ક્ષમાશ્રમણનો અર્થ શો ?’ એટલે તેણે કહ્યું : ‘ક્ષમાવાળા સાધુજી.’

પ્રતિક્રમણના ચાલુ પુસ્તકોમાં આ પદનો અર્થ આવો જ આપ્યો હોય છે અને તેથી અધિક વિવેચન કંઈ પણ હોતું નથી, એટલે તે બહેને આપેલો ઉત્તર યથાર્થ ગણાય, પેલા વિદ્વાનને તેથી સંતોષ થયો નહિ. તેને તો એજ જાણવું હતું કે આ બહેનો તેનો વાસ્તવિક અર્થ સમજી છે કે નહિ ! એટલે તેણે એ બહેનને પૂછ્યું કે ‘સાધુઓમાં તો અનેક ગુણો હોય છે. તેમાંથી અહીં ક્ષમાનો જ નિર્દેશ કરવાનું કારણ શું !’ આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર એ બહેન આપી શકી નથી. જો તેણે આ પદ પર થોડુંચ ચિંતનમનન કર્યું હોત તો તે જરૂર કહી શકત કે સાધુએ ક્ષમાદિ દશ પ્રકારનો યતિધર્મ પાળવાનો હોય છે, માટે અહીં ક્ષમાનો મુખ્ય નિર્દેશ કર્યો છે. ક્ષમાશ્રમણ એટલે ક્ષમા પ્રધાન દશ પ્રકારનો ધર્મપાળનાર સાધુમહાત્મા.

જેઓ પંચપ્રતિક્રમણ, ત્રણ ભાષ્ય અને છ કર્મગ્રંથ ભણ્યાનું કહે છે, તેઓ પણ અર્થચિંતનની બાબતમાં ઘણા પછાત જણાય છે. આવા વિદ્યાર્થીઓને એક વાર એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે ‘લોગસ્સ સૂત્રની પ્રથમ ગાથામાં વિશેષ્ય અને વિશેષણનાં પદો જુદાં કરી બતાવો’ ત્યારે તેમાં ગરબડ થઈ હતી. ફરી તેમને આ ગાથામાં વપરાયેલાં ચાર વિશેષણોની સંગતિ કરવાનું જણાવ્યું, ત્યારે બધા એક બીજાનાં મોઢાં સામું તાકી રહ્યા હતા અને એક બે હોશિયાર વિદ્યાર્થીએ બુદ્ધિ વાપરી તેનો જવાબ આપવા પ્રયત્ન કર્યો હતો પણ તેમણે આ વસ્તુ પર વ્યવસ્થિત ચિંતન કરેલું નહિ હોવાથી એ જવાબો સંતોષકારક નીવડ્યા ન હતા. જો તેમણે વ્યવસ્થિત ચિંતન કર્યું હોત તો તેઓ જરૂર કહી શકત કે આ ચાર વિશેષણો ચાર મૂળ અતિશયોને સૂચવનારાં છે. ‘લોગસ્સ ઉજ્જોઅગરે’ એ પદથી જ્ઞાનાતિશય સૂચવાયો છે, ‘ધમ્મ તિત્થયરે’ એ પદથી ધર્મતીર્થની સ્થાપના અને તે દ્વારા વચનાતિશય સૂચવાયો છે, ‘જિણે’ પદથી અંતર અને બાહ્ય અપાયોનો અપગમ સૂચવાયો છે અને ‘અરિહંતે’ પદથી ત્રિલોકની પૂજારૂપ પૂજાતિશય સૂચવાયો છે.

જેમ ગાય, ભેંસ વગેરે પશુઓ એક વાર ચરી ગયેલું નિરાંતે વાગોળે છે, ત્યારે જ તેમને ઘાસનો સાચો સ્વાદ આવે છે, તેમ સાંભળેલાં શાસ્ત્ર વચનો પર નિરાંતે ચિંતન-મનન કરવામાં આવે તો જ તેનો વાસ્તવિક તાત્પર્ય-અર્થ સમજાય છે અને તેથી આપણને ઘણો આનંદ ઉપજે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૦, અંક-૨૭, તા. ૨૪-૩-૧૯૬૨

૫૧ (લેખાંક-ત્રીજો)

સદ્ગુરુનાં મુખેથી સાંભળેલાં શાસ્ત્રવચનો પર વારંવાર ચિંતન-મનન કરવું, એકધારું ચિંતન કરવું કે અતિસૂક્ષ્મ ચિંતન કરવું, તેને નિદિધ્યાસન કે અનુપ્રેક્ષા કહેવામાં આવે છે, તેનાથી વસ્તુનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ થાય છે, અર્થાત્ પરમાર્થ સુધી પહોંચી શકાય છે.

જૈન શાસ્ત્રોમાં સ્વાધ્યાયના પાંચ પ્રકારો દર્શાવેલા છે, તેમાં વાચના, પૃચ્છના અને પરાવર્તના પછી અનુપ્રેક્ષાને મૂકવામાં આવી છે. તે એમ બતાવે છે કે ઉપાધ્યાય અથવા વિદ્યાગુરુ પાસેથી સૂત્રાર્થ યથાર્થ ગ્રહણ થયા બાદ તેના પર વારંવાર ચિંતન-મનન કરવું જોઈએ. આ રીતે સૂત્રાર્થ પર ચિંતન-મનન કરવામાં આવે તો જ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થાય અર્થાત્ અજ્ઞાનનો પડદો ઉંચકાય અને પ્રજ્ઞાનો પ્રકાશ ઝળહળવા લાગે.

અનુપ્રેક્ષાને એક પ્રકારની યોગ ભૂમિકા કહીએ તો પણ ખોટું નથી, કારણ કે તેમાં મનને અંકુશમાં રાખી એક જ વિષય તરફ દોરવાનું હોય છે. અષ્ટાંગયોગમાં છઠ્ઠું અંગ ધારણાનું છે, તેની અને અનુપ્રેક્ષાની ભૂમિકા લગભગ સમાન છે. ધારણા સિદ્ધ થયે ધ્યાન સિદ્ધ થાય છે, તેમ અનુપ્રેક્ષા સિદ્ધ થયે ધ્યાન સિદ્ધ થાય છે. અને તે જ કારણે પ્રાચીન કાળમાં નિર્ગ્રન્થ મુનિવરો કાયોત્સર્ગનું આલંબન લઈ કોઈ પણ એક સૂત્ર પર અનુપ્રેક્ષા કરતા, અને ક્રમે ક્રમે ધ્યાનાવસ્થામાં આરૂઢ થઈ જતા.

શ્રી જિનભદ્ર ગણિ ક્ષમાશ્રમણે ધ્યાન શતકમાં મનની ત્રણ અવસ્થાઓ બતાવી છે. (૧) ચિત્ત, (૨) ભાવના કે અનુપ્રેક્ષા અને (૩) ધ્યાન. તેમાં મનનું યત્ર તત્ર ભમવું અર્થાત્ પ્રકીર્ણ વિચારો કરવા એ ‘ચિત્ત’ની અવસ્થા છે, કોઈ એક જ વિષય પર ધારાબદ્ધ વિચાર કરવો તે ભાવના કે અનુપ્રેક્ષાની અવસ્થા છે, અને એક જ વિષય પર એકાગ્ર થઈ જવું એ ધ્યાનની અવસ્થા છે. એટલે અનુપ્રેક્ષા એ ધ્યાનની પૂર્વભૂમિકા છે, એ નિશ્ચિત છે.

જેમ ધારણા સુધી પહોંચવા માટે યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ અને

પ્રત્યાહાર જરૂરી છે, તેમ અનુપ્રેક્ષા સુધી પહોંચવા માટે શ્રદ્ધા, મેધા, ધૃતિ અને ધારણા જરૂરી છે, શ્રદ્ધા એટલે દેવ-ગુરુ-ધર્મ પરની દૃઢ શ્રદ્ધા અથવા અનન્ય આત્મવિશ્વાસ. મેધા એટલે નિર્મળ બુદ્ધિ. ધૃતિ એટલે ચિત્તની સ્વસ્થતા અને ધારણા એટલે ચિત્તવૃત્તિઓનું એક જ પદાર્થ તરફ વહેવું. આ બધી વસ્તુઓ ક્રમશઃ પ્રાપ્ત થાય છે, એટલે કે શ્રદ્ધાનું પ્રમાણ વધતા નિર્મળ બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થતાં ચિત્તમાં સ્વસ્થતા આવે છે, અને ચિત્તમાં સ્વસ્થતા આવે છે એટલે મનની વૃત્તિઓ એક જ પદાર્થ તરફ વહેવા લાગે છે. જ્યાં મનની વૃત્તિઓ એકજ પદાર્થ પર વહેવા લાગી એટલે અનુપ્રેક્ષા સિદ્ધ થાય છે અને અનુપ્રેક્ષા સિદ્ધ થઈ કે ધર્મધ્યાન તથા શુકલધ્યાન પર શીઘ્ર આરોહણ કરી કર્મકટકનો નાશ કરી શકાય છે.

આજે તો તાત્વિક પદાર્થો પરનું ચિંતન-મનન જ ઓછું થઈ ગયું છે, ત્યાં નિદિધ્યાસનની વાત ક્યાં કરીએ ? પણ આ બંને વસ્તુ આપણાં જીવનમાં ફરી દાખલ કરવાની જરૂર છે. જો એ દાખલ થશે તો જ આપણે નિર્ઝથ પ્રવચનરૂપી મહાન જ્ઞાન ખજાનાનો લાભ લઈ શકીશું અને સિદ્ધિસાધના કરવામાં સમર્થ થઈશું.

U નિર્દોષ ગોચરી કાજે V

કલકત્તા તરફનો વિહાર હોય કે કોઈમ્બતુર તરફનો, પૂજ્યશ્રી બધે નિર્દોષ ગોચરીના જ આગ્રહી હતા. દક્ષિણના વિહારોમાં ૧૦૦-૧૫૦ કિ.મી. સુધી જૈનોનાં ઘર ન મળે તો, કર્ણાટક અને તામિલનાડુમાં લિંગાયત વગેરેનાં ઘરોમાંથી વહોરેલા જાડા ભાત, જાડા રોટલા, ગોળ આદિથી ચલાવી લેતા. નવલગુંડથી ૧૨ કિ.મી.નો વિહાર કરી અમે એક સ્થાનમાં રોકાયા, ત્યાં માત્ર થોડાં ઝૂંપડાં હતાં. ગોચરી પાણી નરગુંડથી શ્રાવકો લઈને આવવાના હતા. પૂજ્યશ્રીને ખબર પડી કે ૭ કિ.મી. પર એક મોટું ગામ છે ત્યાં લિંગાયત, દિગંબર આદિનાં ઘરો છે. તેઓશ્રી તો ત્યાં પહોંચી જવા દાંડો લઈને વિહાર કરવા માંડ્યાં, જેથી નિર્દોષ ગોચરી મળી જાય. બધાનાં ખૂબ દબાણને કારણે એક ફર્લાંગથી આગળ ન જઈ શક્યા. પણ ખાખરો અને ગોળ જેવા એક-બે સૂકાં દ્રવ્યો વાપરીને જ ચલાવી લીધું.

W “ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષ

પર સર્વ ધર્મ સમભાવ અંગે કેટલીક વિચારણા

(લેખાંક-પહેલો)

હાલમાં ઘણા રાષ્ટ્રનેતાઓ, લેખકો, પત્રકારો તથા સમાજસેવકો ‘સર્વ ધર્મસમભાવ’ શબ્દનો છૂટથી ઉપયોગ કરી રહ્યા છે અને તે ઉદારચિત્ત કે વિશાળ ભાવનાનું પરિણામ હોય એવો દેખાવ થઈ રહ્યો છે. આ વર્ગની પાસે પ્રચારનાં વિપુલ સાધનો હોવાથી તેનું પ્રતિપાલન વિધવિધ રીતે થવા લાગ્યું છે અને તેથી સમાજનો કેટલોક વર્ગ એમ માનવા લાગ્યો છે કે ‘આપણે સર્વ ધર્મોને સારા માનવા, કોઈને ખોટો કે ઉતરતો માનવો નહિ.’ આ વસ્તુસ્થિતિ ગંભીર વિચારણા માગે છે અને તેથી જ તે અંગે અહીં કેટલોક પરામર્શ કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રથમ તો એ જાણવાની જરૂર છે કે પ્રાચીનકાળમાં ધર્મ સંબંધી-ધર્મના સ્વરૂપ સંબંધી ઘણા વાદ-વિવાદો થયા હતા. તેનાં પરિણામે વિદ્વાનોએ એ વાત નક્કી કરી કે ધર્મ ગમે તે નામ ધારણ કરીને આપણી સામે આવ્યો હોય, તો પણ તેની કસોટી-પરીક્ષા કરવી, કારણ કે પરીક્ષિત વસ્તુ જ ઉપયોગી-હિતકર નીવડે છે. તેમણે કોઈ પણ ધર્મની કસોટી-પરીક્ષા કરવા માટે ચાર વસ્તુ નક્કી કરી હતી. (૧) પ્રથમ તો તે કેવાં શાસ્ત્રોનું પ્રતિપાદન કરે છે તે જોવું. (૨) તેમાં કેવા શીલનો ઉપદેશ અપાયો છે તે જોવું. (૩) તેમાં તપશ્ચર્યા પર કેટલો ભાર મુકાયો છે તે જોવું અને (૪) તેમાં અહિંસા-ક્ષમાદિ ગુણોનું કેવું પ્રતિપાદન કરાયું છે તે જોવું.

શાસ્ત્રોની પરીક્ષા સંબંધી તેમણે એ ધોરણ બાંધ્યું હતું કે જે શાસ્ત્રો સર્વજ્ઞનાં રચેલા હોય તે પૂર્વાપર વિરોધથી રહિત હોય છે, માટે તેમને પ્રમાણિક માનવા. એક સ્થળે એક વાત, ને બીજા સ્થળે એને અસંગત બીજી વાત હોય તે મનુષ્યને પ્રતીતિ ઉપજાવી શકતી નથી. અસર્વજ્ઞ-છદ્મસ્થે આપમતિએ રચેલા શાસ્ત્રો પ્રાયઃ આવાં જ હોય છે, તેથી તેમને પૂરેપૂરા વિશ્વસનીય ગણી શકાય નહિ. તાત્પર્ય કે જે ધર્મ સર્વજ્ઞપ્રણીત શાસ્ત્રોને માનતો હોય તે જ ઉત્તમ ગણાય એથી સહેજે બીજા ધર્મો તેનાથી ઉતરતી કક્ષાના સિદ્ધ થાય છે.

શીલની પરીક્ષા સંબંધી તેમણે એવું ધોરણ બાંધ્યું કે જે ધર્મ વિશુદ્ધ ચારિત્ર ઉપર ખૂબ ભાર મૂકતો હોય અને તે અંગેના નિયમોનું પાલન ખૂબ દૃઢતાથી કરવાનો આગ્રહ સેવતો હોય, તેને જ ઉત્તમ માનવો, અને બીજા અપૂર્ણ ચારિત્ર

નિયમને માનનારને ઉતરતી કોટિના માનવા. તેમાં જે ધર્મ દુરાચારને મંજૂર રાખતો હોય અને તેનાં સેવનથી કલ્યાણ બતાવતો હોય તેને અધમ કોટિનો માનવો અને તેનાથી ચેતતા રહેવું.

તપની પરીક્ષા સંબંધી તેમણે એવું ધોરણ બાંધ્યું હતું કે જીવનશુદ્ધિ માટે બાહ્ય અને અભ્યંતર એ બંને પ્રકારનાં તપો જરૂરી છે, તેથી જેઓ આ બંને પ્રકારની હિમાયત કરતા હોય તેને ઉત્તમ ધર્મ માનવો અને જેઓ માત્ર બાહ્ય તપ ઉપર કે માત્ર અભ્યંતર તપ ઉપર ભાર મૂકતા હોય તેને ઉતરતી કોટિના માનવા. વળી જે ધર્મ તપ પર બિલકુલ ભાર જ મૂકતો ન હોય અને માલમલીદા ઝાપટવા છતાં આત્મકલ્યાણ થઈ શકે છે, એવું પ્રતિપાદન કરતો હોય તેને અધમ સમજી તેનાથી દૂર રહેવું.

અહિંસાદિ ગુણોની પરીક્ષા માટે તેમણે એવું ધોરણ બાંધ્યું હતું કે જે ધર્મ અહિંસાને ખૂબ મહત્ત્વ આપતો હોય અને તેને જીવનવ્યાપી બનાવવાની આજ્ઞા કરતો હોય, તેમજ સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય તથા અપરિગ્રહને પણ જીવનવિકાસ માટે અતિ ઉપયોગી માની તેની હિમાયત કરતો હોય તેને ઉત્તમ માનવો. અને જેઓ આ ગુણોને સામાન્ય મહત્ત્વ આપતા હોય કે તેના પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરતા હોય તેને કનિષ્ઠ કોટિના સમજવા અને નવગજના નમસ્કાર કરવા.

ધર્મની પરીક્ષા કરવાની ના પાડવી કે તેના ગુણ-દોષ સમજવાનો ઈન્કાર કરવો એ આપણને પ્રાપ્ત થયેલી બુદ્ધિનું-વિવેકશક્તિનું અપમાન કરવા બરાબર છે. તેમાંએ જે મનુષ્યો ઉદાર ચિત્ત હોવાનો, વિશાળ માનસ હોવાનો કે ક્રાંતિકારી વલણનો દાવો કરે છે, તેનાથી તો કોઈ પણ વસ્તુના ગુણદોષ જોવાનો ઈન્કાર કરી કેમ શકાય ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૦, અંક-૨૮, તા. ૧૪-૪-૧૯૬૨

(૫૩) (લેખાંક-બીજો)

આપણે બુદ્ધિમાન પુરુષ તો તેને જ કહીએ છીએ કે જે સારા-ખોટાનો વિવેક કરી શકે. તે માટે આપણે ત્યાં હંસનું ઉદાહરણ અપાય છે. જેમ હંસ ભેગાં થઈ ગયેલાં દૂધ અને પાણીને છૂટાં પાડે છે, તેમ બુદ્ધિમાન-વિવેકી પુરુષે સાચા અને ખોટાને જુદાં પાડવા જોઈએ, તેનો વિવેક કરવો જોઈએ.

જેઓ ગોળ અને ખોળને સરખાં માને છે, સોના અને પિત્તળને સમાન લેખે છે કે હીરા અને પોખરાજના ભાવમાં કઈ તફાવત કરતા નથી, તેને આપણે

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

૧૦૫

ઉદારચિત્ત કે વિશાળ ભાવનાવાળો કહેતા નથી, પણ મૂર્ખ કે બેવકૂફ કહીએ છીએ. એક રાજાને એમ લાગ્યું કે બધી વસ્તુનાં જુદાં મૂલ્ય શા માટે હોવાં જોઈએ ? બધી વસ્તુઓ એક સરખાં મૂલ્યથી વેચાય તેજ ઈષ્ટ છે અને તેણે એ પ્રકારનો હુકમ બહાર પાડ્યો. તેનાં નગરમાં ખાજાં અને ભાજી એક ભાવે વેચાવાં લાગ્યાં. આથી તેનું નગર અંધેરી નગરી તરીકે અને તે પોતે ગંડુ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો. તાત્પર્ય કે વસ્તુ જે પ્રકારની હોય તે પ્રકારનું જ તેનું મૂલ્ય અંકાવું જોઈએ અને તેમાં જ ડહાપણ મનાવું જોઈએ.

સારાને ખોટું માનવું કે ખોટાને સારું માનવું કે સારા-ખોટાનો વિવેક કરવાનો ઈન્કાર કરવો એ ત્રણેય માનસિક દોષો છે અને તે સત્યની પ્રાપ્તિમાં મહાન અંતરાય ઊભો કરે છે, તેથી જ શાસ્ત્રકારોએ તેની ગણના મિથ્યાજ્ઞાનમાં-મિથ્યાત્વમાં કરેલી છે.

એક માણસને અ નામનાં શહેરમાં જવું છે. તે એ શહેર ભણી પ્રયાણ કરે છે. હવે રસ્તામાં ચાર માર્ગો ફાંટે છે. તો તેણે બધા માર્ગોને સમાન માનીને ગમે તે માર્ગે જવું કે તેમાંના સત્ય માર્ગનો નિર્ણય કરીને આગળ વધવું ? બહુ સમજવા જેવી વાત છે. બધાં માર્ગોને સમાન માની ગમે તે માર્ગે જવાથી આપણું ધ્યેય સિદ્ધ થતું નથી, પણ સત્ય માર્ગને શોધી, તેને અનુસરવાથી જ આપણું ધ્યેય સિદ્ધ થાય છે.

ધર્મ એટલે મુક્તિ, મોક્ષ, શ્રેયસ્, સિદ્ધિ, નિર્વાણ કે પરમપદને પામવાનો માર્ગ. તેમાં અનેક ફાંટા જોવામાં આવે તો કયો ફાંટો સાચો છે, તેનો નિર્ણય કરવો જ જોઈએ, અન્યથા મુક્તિ, મોક્ષ શ્રેયસ્, સિદ્ધિ નિર્વાણ કે પરમપદને કદી પણ પામી શકાય નહિ.

સર્વધર્મને સરખા માનવાનું એક અનિષ્ટ પરિણામ એ આવે છે કે તેને કોઈ પણ ધર્મ પ્રત્યે આગ્રહ રહેતો નથી, એટલે તે કોઈ પણ ધર્મનું અનુસરણ કરતો નથી અને પ્રાયઃ ધર્મહીન અવસ્થામાં જ પોતાનું જીવન વ્યતીત કરે છે. તાત્પર્ય કે જે ભવમાં ધર્મનું આરાધન કરીને આત્માના અભ્યુદયની સિદ્ધિ કરવાની મહાન તક રહેલી છે, તેને એ ગુમાવી દે છે અને તેથી તેનું જીવન કરુણ નિષ્ફળતામાં પરિણમે છે. શું આપણે આવી સ્થિતિ ઈચ્છીએ છીએ ખરા ?

જો એનો જવાબ નકારમાં હોય-હોવો જ જોઈએ-તો આપણું એ કર્તવ્ય છે કે ધર્મોની પરીક્ષા કરવી. તેમાં જે ધર્મ સત્ય જણાય તેને આચરવો અને આપણાં જીવનને ધર્મપરાયણ બનાવી મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે આગળ વધવું.

જૈન ધર્મ તો સ્પષ્ટ કહે છે કે જ્યાં સુધી આત્માને સત્યની રુચિ ન થાય,

૧૦૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

સત્યનો આગ્રહ ન બંધાય, ત્યાં સુધી તેના આધ્યાત્મિક વિકાસના મંડાણ થતાં નથી. જ્યારે આત્માને સત્યની રુચિ થાય છે, સત્યનો આગ્રહ બંધાય છે, ત્યારે તે સાચાં તારક તત્ત્વો ક્યાં ? તેની શોધ કરે છે અને એ તત્ત્વો મળી આવતાં તેના આનંદનો પાર રહેતો નથી. એ સત્ય તારક તત્ત્વોને સમર્પિત થઈ જાય છે અને તેથી તેનો ઉદ્ધાર ઘણો નજીક આવે છે.

આપણે કોઈ પણ ધર્મનો તિરસ્કાર ન કરીએ, પણ તે કેટલા અંશે સાચો છે, તેની પરીક્ષા તો જરૂર કરીએ.

અમને આશા છે કે આટલાં વિવેચનથી સર્વધર્મ સમભાવના સિદ્ધાંતમાં રહેલી પોકળતા સમજાઈ જશે.

U વાત્સલ્યસભર વૈયાવચ્ચ V

જેઠ મહિનો, અંધેરીથી મલાડ તરફ વિહાર. પૂજ્યશ્રી સાથે એક નૂતનદીક્ષિત બાલમુનિ માંડ માંડ ચાલતા હતા. ખૂબ નાજુક શરીર, પગે પડેલા ઉઝરડા, દર્દ થાય પણ બાલમુનિ બોલે નહિ. પૂજ્યશ્રી પારખી ગયા. રોડ ઉપર બાજુમાં ફૂટપાથ ઉપર બેસી ગયા. એક કપડાંનો લાંબો ટુકડો ફાડીને પાટો જાતે બનાવ્યો. દફતરમાંથી દવા-મલમ કાઢીને પગના તળીયે લગાડ્યો, ૩ મૂક્યું. પાટો બરાબર બાંધ્યો બાળમુનિ ખુશ થઈ ગયા.

રસ્તા વચ્ચે આ રીતે બાળમુનિની વૈયાવચ્ચ કરવામાં પૂજ્યશ્રીને શરમ નડી નહીં. બાળમુનિઓના ઘડતર માટે અવસરે કઠોર પણ થયા છે તો મુલાયમ રહીને અપાર વાત્સલ્ય પણ ખૂબ પાયું છે.

W -“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભારXX

૫૪ પ્રાથમિક શિક્ષણની જરૂર

શાસ્ત્રકારો ધર્મના સામાન્ય ધર્મ અને વિશેષ ધર્મ, એમ બે રીતે વિભાગ બતાવી ધર્મનું વર્ણન કરે છે. એ સૂચવે છે કે પ્રથમ ભૂમિકાનો ધર્મ સામાન્ય ધર્મ છે, ને એ પ્રાથમિક ભૂમિકાના સામાન્ય ધર્મની જીવનમાં ઘણી ઉપયોગિતા છે.

સામાન્ય ધર્મ તરીકે માર્ગાનુસારીતાના પાંત્રીસ ગુણો લેવામાં આવ્યા છે. એમાં ન્યાયસંપન્ન વિભવ, આયોજિત વ્યય, માતાપિતાની પૂજા, પરોપકાર વગેરે ગૃહસ્થ જીવનને શોભાવનારા અનેક ગુણો, કર્તવ્યો, વિશેષ સાધના અને દોષત્યાગને સંગૃહીત કરવામાં આવ્યા છે. પ્રાથમિક ભૂમિકાનો ગૃહસ્થ પણ આ સામાન્ય ધર્મને સાધી શકે એવી એમાં સરળતા છે.

જીવનમાં આ માર્ગાનુસારી ગુણોનું પાલન જીવનને એક નવી તાજગી આપે છે. જીવનમાં અપૂર્વ સુખ શાંતિનો અનુભવ કરાવે છે, અને જીવનના ઠેઠ અંત સુધી માનસિક બાદશાહીમાં ઝીલાવે છે.

આ સંબંધમાં એક દાખલો યાદ આવે છે. અમને એક ભાઈએ વાત કરી કે અમે સમેતશિખરજીની સ્પેશ્યલ લઈને ગયેલા. વયમાં એક જંકશન સ્ટેશને બીજી ગાડીઓની કોઈ અનિયમિતતા થઈ જવાથી અમારી ગાડીને રોકાઈ જવાનો પ્રસંગ આવ્યો. પરંતુ તેથી અમારા આગળના નક્કી થયેલા કાર્યક્રમમાં ફેરફાર થઈ જવાથી આગળની યોજનામાં ખમવું પડે એવી સ્થિતિ ઊભી થઈ. એટલે હું મુખ્ય સ્ટેશન માસ્તર પાસે પહોંચી ગયો. વિનંતી કરી ત્યારે એ કહે કે આજની અમારી પરિસ્થિતિમાં તમારી ગાડીને વહેલી જવા દેવાય એમ નથી.

મેં અમારી મુશીબત સમજાવી ત્યારે માસ્તરે સહૃદયતાથી અમારી ગાડી સમયસર ઉપાડવાની સગવડ કરી આપી. ત્યારબાદ પછીથી હું ફળ-મિઠાઈ વગેરે લઈ માસ્તરના ઘરે ગયો એમનો ખૂબ આભાર માની મેં એ કરંડીયો અને સારી રકમ ધરવા માંડી.

માસ્તર કહે, ‘શું છે આ ?’

મેં કહ્યું કાંઈ નહિ સાહેબ ! આ તો છોકરાઓને જરા મોહું મીહું કરાવવા લાવ્યો છું !

સ્ટેશન માસ્તર કહે ‘એ વાત બોલશો નહિ. લઈ જાઓ પાછું.’

મેં કહ્યું, ‘પણ સાહેબ ! આ કાંઈ લાંચ નથી. કામ તો આપે પહેલાં જ કરી આપ્યું છે, આ તો ભાઈ ભાઈનો વહેવાર છે.’

માસ્તર કહે ‘તમને ખબર નથી. હું અહીં વર્ષોથી નોકરી કરું છું. પણ જીવનમાં એક પાઈની લાંચ લીધી નથી. મારા ગોઠિયા કહે ‘માસ્તર ! અવસર ઓળખો. તમે ક્યાં માગો છો ? સામો ખુશીથી આપવા આવે છે, તો લઈ લેવા.’ પણ હું કહેતો કે અન્યાયનો એક પૈસો મને ન ખપે. એમ લઉં તો ભગવાનનો ચોર થાઉં. આવા ઉત્તમ મનુષ્ય અવતારમાં આ પાપ ? છટ્ટ નહિ જોઈએ, પૈસાની શી કિંમત છે ? કિંમત ન્યાય-નીતિની છે, મારી હરોળના કઈ લાંચો ખાઈ તગડા બનવા ગયા પણ કુદરત ક્યાં સાંખે છે ? બીજે રસ્તે એ બિચારાને દુબળા કરી નાખ્યા. હું મસ્તીથી જીવું છું.

ભાઈ અમને કહે કે હું દિંગ થઈ ગયો.

આ તો એક ગુણ-ન્યાયસંપન્નની વાત થઈ. તો પાંત્રીસે ગુણની શી વાત ?

સંસ્કારી જીવન માટે આ પાંત્રીસ ગુણોના પ્રાથમિક શિક્ષણની જરૂર છે, કેમ કે અસંસ્કારી માણસો બાળક જેવા છે. એ વાત વાતમાં બાંધો ચઢાવે છે, કલેશ કંકાસ કરવામાં મગરૂબી માને છે. તેઓ ડગલે ને પગલે જૂઠું બોલે છે, પછી કોઈ સ્વાર્થ સધાતો હોય કે ન સધાતો હોય. તેઓ કોઈના પર આક્ષેપો કરતા કે ગમે તેવું આળ મૂકતા અચકાતા નથી. ધન કમાવું અને તે ગમે તે રીતે કમાવું એ તેમનો મુદ્રાલેખ હોય છે અને તે માટે તેઓ ગમે તેવું કૂડકપટ કરે છે, તેમને આરંભમાં આનંદ આવે છે, પરિગ્રહથી પ્રમોદ ઉપજે છે અને માનેલી મોટાઈ મળતાં ફૂલણજી થઈને ફરે છે. તેમની કામવાસનાને આરો નથી જ્યાં સુંદરરૂપ જોયું, થોડી ટાપટીપ જોઈ કે થોડો હાવભાવ જોયો ત્યાં તેમની મનોવૃત્તિ ઉશ્કેરાય છે, અને તેને તૃપ્ત કરવા માટે ગમે તેવો અનર્થ કરવા ચુકતા નથી. આવાઓને માર્ગાનુસારિતાના સંસ્કરણની જરૂર છે.

નિર્ગ્રંથ મહર્ષિઓએ ધર્માધનની ચાર ભૂમિકાઓ બતાવી છે :

- (૧) માર્ગાનુસરણ અથવા નીતિમય જીવન.
- (૨) સમ્યગ્દષ્ટિનું જીવન.
- (૩) દેશવિરતિ અથવા શ્રાવકધર્મ.
- (૪) સર્વવિરતિ અથવા સાધુધર્મ.

આનો અર્થ એમ સમજવાનો કે માર્ગાનુસરણ અથવા નીતિમય જીવન એ ધર્મનું પ્રાથમિક શિક્ષણ છે અને તેથી ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં આગળ વધારવા માટે એ શિક્ષણ બરાબર આપવાની જરૂર છે, કેમ કે જો માર્ગાનુસારી ગુણોનું ઠેકાણું નથી

તો ધાર્મિક જીવનમાં જે ઉજ્જવલતા દેખાવી જોઈએ તે દેખાતી નથી.

આજે પ્રજાનું નૈતિક ધોરણ ઘણું નીચું ઉતરી ગયું છે, તે જોતાં પણ અમને એમ કહેવાનું મન થઈ આવે કે કમમાં કમ જૈનોને એમાંથી બચાવી લેવા માટે માર્ગાનુસારી ગુણોના શિક્ષણની બહુ જરૂર છે.

U

અદ્ભુત શ્રમણ ઘડતર

V

એક વાર મેં પૂજ્યપાદશ્રીને પૂછ્યું : “હે ગુરુદેવ ! આજ કાલ દેવો પૃથ્વીતલ પર કેમ નથી આવતાં ?” એક સ્મિત વેરીને પૂજ્યપાદશ્રીએ મારા પ્રશ્નનું સુરસુરિયું કરી નાંખ્યું.

હેવે, બે દિવસ પછીનો એક પ્રસંગ. પાણી ગાળીને મેં ગળણું દોરી પર સૂકવ્યું. ઘડા બરાબર ઢાંક્યા, પરાતો ભીંતને અઢેલીને મૂકી. હાલમાં વચ્ચે પાટ પર બેઠેલા પૂજ્યપાદશ્રી આ બધું જોઈ રહ્યા હતા. તેઓશ્રીએ ઈશારાથી મને બોલાવ્યો. મને કહ્યું : “બે દિવસ પહેલાં તું જ પૂછતો હતો ને કે દેવો કેમ નથી આવતા ?” મેં કહ્યું : “હા જી.” “પાડ માન દેવોનો કે નથી આવતા. સાધુઓનું ઓડિટિંગ કરવા અહીં આવતા હોત તો તારો આ ઓઘો જ લઈ લેત. તે અત્યારે ભીંતને અઢેલીને જમીન પર પરાત મૂકી તે પહેલાં ભીંત ઉપર અને જમીન ઉપર આ ઓઘાથી પૂંજ્યું હતું ? પૂંજવાના અનુપયોગથી કેવી જીવ વિરાધના થઈ જાય ? ઓઘો બગલમાં રાખી મૂકવા માટે સ્વજનોએ વહોરાવ્યો છે ?”

બે દિવસ પહેલાના મારા પ્રશ્ન સાથે સંબંધ જોડીને મારી આજની ભૂલનું સંમાર્જન કરવાની પૂજ્યપાદશ્રીની કુશળતા પર હું તો વારી ગયો.

—“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાર X

W

૫૫ માતાપિતાની સેવાભક્તિ

જૈન ધર્મે ભારતવર્ષની પ્રજાને નીતિના સુંદર પાઠો પઢાવ્યા છે. તેમાંનો એક પાઠ એ છે કે ‘તથા માતાપિતૃપૂજેતિ-માતા પિતાની પૂજા કરવી.’ અહીં પૂજા શબ્દથી વિનય, સેવાભક્તિ અને બહુમાન અભિપ્રેત છે.

માતાપિતાની સેવાભક્તિ શા માટે કરવી ? તેનો ઉત્તર એ છે કે ‘તેમનો ઉપકાર આપણા ઉપર ઘણો મોટો હોય છે. બાલ્યાવસ્થામાં જ્યારે આપણે લગભગ મૂઠ જોવા હોઈએ છીએ, ત્યારે તેઓ આપણી સારસંભાળ લે છે અને અનેક પ્રકારનાં કષ્ટો ઉઠાવીને પણ આપણને ઉછેરે છે. પછી આપણને ભણાવે-ગણાવે છે, ધંધે લગાડે છે, આપણામાં સદાચારોનું સંસ્કરણ કરે છે, વળી આપણાં ક્ષેમકુશળની ચિંતા તેમનાં હૈયે હરદમ હોય છે, તેથી આપણે તેમની સેવાભક્તિ કરવી જોઈએ.’

માતાપિતાની સેવાભક્તિ કેવી રીતે કરવી ? તેનું વર્ણન કરતાં જૈન શાસ્ત્રોએ જણાવ્યું છે કે ‘નવાં ફૂલ, નવાં ફળ કે સુંદર વસ્ત્રાભૂષણ માતાપિતાને ભેટ ધરવાં; તેમને જોઈતી તમામ વસ્તુઓ લાવી આપવી; તેમને જમાડીને જ જમવું; ધર્મકર્મની તેમને અનુકૂળતા કરી આપવી, વૃદ્ધાવસ્થામાં તેમની પૂરેપૂરી કાળજી રાખવી. અને તેમને પવિત્ર તીર્થોની યાત્રા કરાવવી...’ વગેરે.

અહીં એ સ્પષ્ટતા કરવાની જરૂર છે કે સંસાર વ્યવહારની સર્વ પ્રવૃત્તિ માતાપિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે કરવાથી આપણો વિનય નામનો મૂળગુણ સચવાય છે, તેમની મુરબ્બી વટ જળવાઈ રહે છે, તેમને સંતોષની લાગણીનો અનુભવ થાય છે અને તેથી એ આપણી સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં સફલતાનું ચિંતન કરવારૂપે આશીર્વાદ વરસાવે છે.

‘માબાપ તો હવે ઘરડા થયા !’ ‘તેઓ આપણી વાતમાં શું સમજે ?’ ‘તેઓ આપણા જેટલું ક્યાં ભણ્યા છે ?’ ‘બિચારાં ભલાભોળાં છે’ વગેરે વચન પ્રયોગો વિનીત પુત્ર-પુત્રીઓનાં મુખમાં જરા પણ શોભતા નથી. તેના બદલે એમ વિચારવું ઘટે કે ‘માબાપ અનુભવી છે’ ‘તેઓ આપણા કરતાં વધારે સમજે છે.’ ‘તેઓ ભણ્યા છે ઓછું, પણ ગણ્યા છે વધારે.’ ‘તેઓ જે કંઈ કહેતા હશે તે આપણાં હિતની ખાતર જ કહેતાં હશે.’ ‘તેઓ આપણા મહા ઉપકારી છે...વગેરે.’

અનુભવીઓની એ ઉદ્દેશ્યપણા છે કે જ્યાં માતાપિતાની મુરબ્બીવટ જળવાતી

નથી કે તેમની સાચી સલાહને તરછોડવામાં આવે છે, ત્યાં શ્રી અને સૌભાગ્ય કદી પણ રહી શકતાં નથી.’

પરંતુ આજે ઉછરતી પ્રજાનો વડીલો પ્રત્યેનો વિનય ઘટ્યો છે અને માબાપ પ્રત્યેની સેવા ભક્તિમાં મોટી ઓટ આવી છે. માતાપિતાને ત્રણ વાર પ્રણામ કરવાનું તો દૂર રહ્યું, પણ તેમને સામા ઉત્તરો આપવામાં આવે છે અને ‘તમારા કરતાં અમને વધારે સમજણ પડે છે’ એમ કહીને તેમને તરછોડવામાં આવે છે. યુવાન પુત્ર પત્નીના પ્રેમમાં પાગલ બને છે અને તેની દોરવણી મુજબ, યા તેની સ્વચ્છંદતા ખાતર ટૂંક સમયમાં જૂઠું ઘર માંડીને માતાપિતાની સેવાને બલા સમજી એ બલા (?)માંથી મુક્ત થાય છે. માતા બિમાર હોય કે પિતા પથારીવશ હોય, ત્યારે તેમને વૈદ્ય-ડોક્ટરોને ભળાવી દેવામાં આવે છે અને તેમનું બીલ ચૂકવ્યાથી સેવા કર્યાનો સંતોષ માનવામાં આવે છે, પણ જે રીતે પોતાની સગીર વયમાં માતાપિતાએ સ્વકાયાને કસીને, મનમાં ઉત્સાહ લાવીને સેવા કરી હતી તે રીતે હવે પોતે બિમાર માબાપની સેવામાં નિરંતર હાજર રહેવાનું ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે ! કેટલાક બહાદુર બેટાઓ માતાપિતા પાસે પણ પોતાનું કામ કરાવવા ચૂકતા નથી ! અગર માબાપને સોંપાયેલું કામ બરાબર ન થયું કે ઓછું ઉતર્યું તો તેમની પૂરેપૂરી ખબર લઈ નાખે છે ! કેટલાક માતાપિતાને માંડ માંડ રોટલો ખવડાવે છે, પણ સાથે કેટલાય ટોણાં-મેણાં મારે છે, ત્યારે કોક વળી તેમને ઘરમાંથી બહાર કાઢી અશક્તાશ્રમમાં રહેવાની ફરજ પાડે છે. જ્યાં માબાપો પ્રત્યેનું વર્તન આવું કૃતઘ્ન હોય, ત્યાં સુખ અને શાંતિ ક્યાંથી અનુભવાય ? ત્યાં ઉન્નતિ અને પ્રગતિ ક્યાંથી આવે ? ત્યાં વિજય અને સફળતાની આશા કેવી રીતે રખાય ?

તાત્પર્ય કે માતાપિતાની સેવાભક્તિ કરવાનો પ્રાચીન શિષ્ટાચાર પુનઃ વેગ પ્રાપ્ત કરે, એ આજના કાળે અત્યંત જરૂરી છે.

૫૬ કેટલીક મનનીય વિચારણા

ગત તા. ૨૮ અને ૨૯ મી એપ્રિલે મળેલા ભારતીય જૈન સ્વયંસેવક પરિષદનાં દશમાં અધિવેશનમાં અધ્યક્ષસ્થાનેથી મુંબઈના જાણીતા ધારાશાસ્ત્રી શ્રી હીરાલાલ હાલચંદ દલાલ બાર-એટ-લોએ પોતાના ભાષણમાં જૈન સંઘને લગતા પ્રશ્નોની કેટલીક મનનીય વિચારણા રજૂ કરી હતી.

સાધર્મિક-સેવાના સંબંધમાં બોલતાં એમણે આજે દરેક ગામ કે શહેરમાં કેટલાય માણસોને કઈ કઈ જાતના દુઃખ છે તેનું હૂબહૂ ચિત્ર રજૂ કરી એના નિવારણ માટે કેટલાક સચોટ ઉપાય રજૂ કર્યા હતા. એમણે જણાવ્યું હતું કે

“જે ભાઈઓ બેકાર છે, જેમને કામ કરવું છે, એમને કામ મળતું નથી, અથવા ક્યાં મળશે એની ખબર નથી, એમને મદદ કરવાની ખાસ જરૂર છે. આપણા દેશમાં કેટલેય ઠેકાણે Employment Exchanges (કામધંધો મેળવી આપવા માટેની સંસ્થાઓ) છે. આપણા સમાજમાં એવા Employment Bureau બેકારી નિવારવા માટે સ્થાપવાના પ્રયત્નો થયા છે. પણ એમાં આપણને કામચાબી મળી નથી.. જ્યાં સુધી આપણે આવો Employment Bureau ન કાઢી શકીએ, ત્યાં સુધી આવા સરકારી કે બીન સરકારી Employment Bureaus કે Exchanges હોય તેની સાથે સંપર્કમાં આવી ક્યાં ક્યાં આવી સંસ્થાઓ છે, તેની માહિતી મેળવવી જોઈએ. અને એવી સંસ્થાઓમાં કેવી માંગ છે, કેવી લાયકાતવાળા માણસોની જરૂર છે, એ જાણી લઈ આપણા બેકાર ભાઈઓને એના સંપર્કમાં મૂકી એમને નોકરી ધંધો મેળવવા મદદ કરી શકીએ..”

“વળી કેટલાય નાના નાના ઉદ્યોગો છે, જેમાં કામ કરવાની તાલીમ આપણા ભાઈઓને આપવી જોઈએ. આપણે ઉદ્યોગગૃહો ખોલી એવા ધંધાઓ શીખવી શકીએ. ભરત, ગુંથણ, સીવણ, કટીંગ, શોર્ટહેન્ડ, નામું, ટાઈપરાઈટીંગ, બુકબાઈન્ડીંગ, રેડીઓરીપેર, રમકડાં બનાવવાનું, બીજી ઘરગથું ચીજો બનાવવાનું... વગેરે ઘણી બાબતોમાં તાલીમ આપવાનો પ્રબંધ કરી શકીએ. સ્વીટ્ઝર્લેન્ડમાં ઘડિયાળો બનાવવાનો ધંધો હોમ ઈન્ડસ્ટ્રી તરીકે ચાલે છે. જેની જેવી યોગ્યતા હોય તેને તેવી તાલીમ આપીને ધંધે લગાડી શકીએ.

“હવે ધંધો કરવા કે ન્હાના ઉદ્યોગ ચલાવવા પૂરતા પૈસા ન હોય તેવાઓને સહકારી ધોરણે કામ કરવા પ્રેરણા કરીને એમની મુશ્કેલીનો ઉકેલ લાવી શકીએ.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

૧૧૩

આજે આપણી સરકાર, સહકાર અને સહકારી સોસાટીઓને આવકારે છે. એવી સોસાયટીઓને સરકાર સારી મદદ પણ કરે છે. સહકારી સોસાયટીઓ શું છે, તેને કેવી રીતે બનાવી શકીએ, તેનો વહીવટ કેમ ચલાવવો અને સહકારી મદદ કેમ, ક્યાંથી અને કેવી રીતે મળે છે, તેનું જ્ઞાન પહેલાં તો આપણે મેળવવું જોઈએ. સહકારી મંડળીઓ બનાવવા માટે તાલીમ ને માહિતી આપવી જોઈએ..

“હવે કોઈ માણસ તદ્દન નિરાધાર, અશક્ત અને ખાવાપીવાનું દુઃખ હોય, એને ક્યાં અને કોની પાસે જવું એની ખબર ન હોય, અથવા ત્યાં જતા એ શરમાતો હોય, એવા શખ્સોની બરાબર માહિતી મેળવી જે સખીગૃહથો હોય તેમને આ પરિસ્થિતિથી વાકેફ કરી આવા માણસની જરૂરીયાત ખરી છે એની ચોક્કસ ખાતરી કરીને જેમને મદદ કરવાની ભાવના છે, એમને ખાતરી આપી મદદ મેળવી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ..”

“સેવાના અનેક પ્રકાર છે. જેવું દુઃખ, જેવો પ્રશ્ન, જેવી મુશ્કેલી, જેવા સંજોગો, તેવા સેવાના પ્રકાર. સેવા ધનથી જ થઈ શકે એમ નથી. જોકે ધન એ જરૂરી વસ્તુ છે, પણ સેવા જાતમહેનતથી વધારે થઈ શકે. સેવા સલાહ સૂચનાથી થઈ શકે. દરેક માણસ પોતાની શક્તિ, સંજોગ અને ઈચ્છા પ્રમાણે સેવા આપી શકે.

“અહીં સેવાના અનેક પ્રકારની નોંધ લેવા મન લલચાય છે. જેનો રિપોર્ટ એકાદ મહિના ઉપર ફી પ્રેસ જનરલ નામના પેપરમાં હતો. વેસ્ટ જર્મનીમાં એક (Occulist) યશમાવાળાએ એક ચર્ચ (મંદિર)ના, ખ્રિસ્તી દેવળના અધિકારીને વાત કરી કે હિંદમાં ઘણા લોકોને યશમાની જરૂર છે. પરંતુ એમની પાસે પૈસા નથી, તેથી તેઓ તકલીફ ભોગવે છે. તરત જ દેવળના અધિકારીએ ત્યાંના બોયસ્કાઉટ્સને એ વાત કરી. અને બોયસ્કાઉટ્સે એ વાત ઉપાડી લીધી. પછી બોયસ્કાઉટ્સોએ ઘેર ઘેર ફરીને ૩૦૦૦ યશમાની જોડ ભેગી કરી. હવે ત્યાંના યશમાવાળાઓ યશમાના કાચના નંબર વિગેરેનું વર્ગીકરણ કરે છે. અને તેના ઉપર નંબર વિગેરે ઉપયોગી વિગતનાં લેબલ લગાવી હિંદ મોકલી આપવાના છે.

“સેવાનો આ કેવો પ્રકાર ! કેવી તાત્કાલિક વ્યવહાર અને બીન ખર્ચાળ સેવા ! આપણાં જૈન શાસ્ત્રોમાં પણ સેવાનું અજોડ દૃષ્ટાંત છે. જૈન શાસ્ત્રકથાઓમાં શ્રી નંદિષેષ મુનિનું જવલંત દૃષ્ટાંત છે. (અહીં દૃષ્ટાંત વર્ણવીને કહ્યું કે)

“સેવાધારીને કેટલો ભોગ આપવો પડે ! કેટલો સ્વાર્થ ત્યાગ કરવો પડે ! ગમે તે કષ્ટ પડે પણ સેવા ચૂકે નહિ, એવો સચોટ આદર્શ આપણાં શાસ્ત્રો પૂરો પાડે છે. આપણે જૈન ધર્મના અનુયાયીઓ, આવા અમૂલ્ય ખજાનાના વારસદારો

૧૧૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

કંઈ ને કંઈ સેવા કરી છૂટીએ, એવી ભાવના રાખવી જોઈએ.

“આપણે આપણી દિનચર્યામાં ચૈત્યવંદન કરી ‘જયવીયરાય’ નું સૂત્ર બોલીએ છીએ. ત્યારે આપણે માગીએ છીએ, ‘ગુરુજણપૂઆ પરત્થકરણંય’ વિગેરે વિગેરે. એમાં પરત્થકરણં એટલે પરની સેવાને સ્થાન છે. ‘મન્નહજિણાણં’ની સજ્ઞાયામાં પણ શ્રાવકે કરવાના કાર્યો છે એમાં પરોવયારો એટલે પરોપકાર અર્થાત્ બીજાની સેવા પણ આવે છે.”

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૧૦,અંક-૩૩,તા.૧૯-૫-૧૯૬૨

(૫૭) (૨)

આગળ ચાલતાં શ્રી હીરાભાઈએ સમાજમાં મતમતાંતરો અંગે જણાવતાં કહ્યું કે એ મારા મનથી નજીવા અને ગૌણ છે. પરંતુ એનો ઉકેલ લાવી શકાતો નથી; અને પરિણામે જુદા જુદા વિભાગો વચ્ચે કડવાશ અને વૈમનસ્ય વધ્યું છે. અને કોઈ પણ સારું કામ કરવા માટે સંગઠિત પ્રયત્નો થવા જોઈએ, તેવા પ્રયત્નો આપણે કરી શકતા નથી.

આપણે સરળતાથી અને પ્રામાણિકપણે, ઉકેલ લાવવા મથીએ તો જરૂર ઉકેલ આવે.

હાલની પરિસ્થિતિથી શ્રી હીરાભાઈનું હૃદય ઘવાયું છે અને તેથી જ તેમણે આ ઉદ્દગારો કાઢ્યા છે.

વિશેષમાં તેમણે તિથિનો મતભેદ મિટાવવા અપીલ કરી હતી. શેઠ કસ્તુરભાઈ જેવા આ ઝઘડામાં લવાદ થયા, છતાં તેનું સુખદ પરિણામ આવ્યું નહિ. અમદાવાદમાં બીજું સાધુ સંમેલન ભરાયું અને તેમાં આ ઝઘડાનો સફળ અંત લાવવા પ્રયત્નો થયા, પણ શાસ્ત્રો વિચારવાનો જ ઈન્કાર થવાથી તે એળે ગયા. એટલે સમાજના કેટલાક ભાગમાં નિરાશા ફેલાય, એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ અમને લાગે છે કે એમાં નિરાશ થવાનું કોઈ કારણ નથી. જે કામ બે પ્રયત્નોએ ન બની શક્યું, તે ત્રીજા પ્રયત્ને બની શકે છે. માત્ર તે માટે શુભ નિષ્ઠા અને યોગ્ય પુરુષાર્થ જોઈએ.

શ્રી હીરાલાલભાઈએ તીર્થોના ઝઘડાનો પણ નિર્દેશ કર્યો છે. તેમણે પોતાનાં ભાષણમાં જણાવ્યું છે કે ‘કેસરિયાજી તીર્થ, મક્ષીજી તીર્થ, અંતરિક્ષ પાર્શ્વનાથજીનું તીર્થ વગેરે તીર્થો અંગે શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર ભાઈઓ વચ્ચે મતભેદ છે અને તેથી ઝઘડા છે. અંતરિક્ષજી તીર્થ માટે સને ૧૯૦૫ થી તે સને ૧૯૬૦ સુધી,

એટલે લગભગ અર્ધી સદી સુધી આપણે બંને પક્ષો લડ્યા. પ્રીવી કાઉન્સીલના નિર્ણયથી તેનો છેવટનો ફેસલો થયો. તે પછી એ કોર્ટના નિર્ણયની બજવણીમાં કેટલોક સમય ગયો અને ગયા વર્ષે તેનો અંત આવ્યો, ત્યારે તુરત જ આપણા દિગમ્બરી ભાઈઓએ અંતરિક્ષજી તીર્થ એમનું છે, અંતરિક્ષ પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ એમની છે, માટે એ ફરી કરાવી આપો અને એ મૂર્તિ મંદિર અને વહીવટ-મિલકત વગેરે અમને સોંપી દો, એવી મતલબનો દાવો ત્યાંની કોર્ટમાં માંડ્યો છે.

કોર્ટમાં લડી ઉકેલ લાવવો એમાં સમય, શક્તિ અને ધનનો કેટલો દુર્વ્યય બંને પક્ષોને કરવો પડે છે ? આનો ઉકેલ સલાહસંપથી, પરસ્પરની સહિષ્ણુતાથી સરળ, નિષ્પક્ષ, પ્રામાણિકભાવે ન લાવી શકાય ? આ દિશામાં પણ એકબીજા ઉપર જીત મેળવવાની દૃષ્ટિએ નહિ, પણ ન્યાય દૃષ્ટિએ ઉકેલ લાવવા માટે પ્રયત્નો કરવા બહુ અગત્યના છે.’

અમે જાણીએ છીએ ત્યાં સુધી આવા વિચારો આગળ પણ કેટલીક પરિષદોમાં પ્રકટ થયેલા છે અને શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સમાજના આગેવાનોએ શાંતિભર્યો ઉકેલ લાવવા માટે પ્રયાસો કર્યા છે, પણ તેમને સામા પક્ષ તરફથી જોઈએ તેવી દાદ મળી નથી. આ માટે તો દિગમ્બર આગેવાનોએ જ સમજવાની જરૂર છે. પ્રીવી કાઉન્સીલનો ચૂકાદો આવી ગયા પછી પણ લડવાની વૃત્તિ રહે અને એક સામટા સાત કેસો કોર્ટમાં દાખલ થાય ત્યાં શું સમજવું ?

શ્રી હીરાભાઈએ પોતાના દીર્ઘ અનુભવ પછી કોર્ટમાં લડીને ઉકેલ લાવવામાં સમય, શક્તિ અને ધનના દુર્વ્યય તરફ ઈશારો કર્યો છે, પણ બીજી બાજુ સમાધાનથી આગળ વધવામાં જે અંતરાય ઊભો થાય છે, તેનો વધારે વ્યવહારુ અને સ્પષ્ટ ઉકેલ જણાવ્યો હોત, તો આ બાબતમાં આપણે શું કરવું તેની સમજ પડત.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૧૦,અંક-૩૪,તા.૨૬-૫-૧૯૬૨

(૫૮) (૩)

શ્રી હીરાભાઈ દલાલે છેવટે ૧૯૬૨ ના નવા ઈન્કમટેક્સ અંગે વિવેચન કરતાં જણાવ્યું કે- ‘આ એપ્રિલની ૧ લી તારીખથી એનો અમલ શરૂ થયો છે. એમાં આપણાં ધાર્મિક અને સખાવતી ટ્રસ્ટોની આવક ઉપર ઈન્કમટેક્સ નાખ્યો છે. અત્યાર સુધી ધાર્મિક કે સખાવતી ટ્રસ્ટોની આવકો ઈન્કમટેક્સમાંથી મુક્ત હતી. આ વર્ષે એ આવકો ઉપર ટેક્સ નાખવામાં આવ્યો છે. આ એક્ટની વાંધા પડતી કલમો ૧૧-૧૨ અને ૧૩ છે. એક કલમ તો એવી છે કે જે વર્ષે આવક થઈ હોય તે સઘળી

એક જ વર્ષમાં ખર્ચ થઈ જાય તો એના પર ટેક્ષ નહિ; પરંતુ જો તેમાંથી તમો બચત કરો તો તે બચતના ૭૫ ટકા રકમ ઉપર ઈન્કમેટેક્ષ લાગુ પડે છે.

સીલેક્ટ કમીટી આગળ આ કાયદો હતો, ત્યારે આ કલમની ગંભીરતા અને મુશ્કેલી ઉપર ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું હતું. ત્યારે સીલેક્ટ કમીટીએ એવો સુધારો કર્યો કે રૂ. ૧૦૦૦૦ સુધી વધારો કરી શકો એટલે ૨૫ ટકા અથવા રૂ. ૧૦૦૦૦, બેમાંથી જે વધારે હોય તેટલી રકમની ટેક્ષમાંથી મુક્તિ, બીજી બચત ઉપર ટેક્ષ લાગે, એવો હવે કાયદો છે.

હવે આપણા કેટલા ય ટ્રસ્ટો એવા છે કે ખાસ કરીને આવા મોંઘવારીના સમયમાં એની એક જ વર્ષની આવક એના ઉદ્દેશોને સારી રીતે અમલમાં લાવવા પૂરતી નથી. એ ઉદ્દેશો માટે ખર્ચવા કેટલાય વર્ષ સુધી આવક ભેગી કરીને જ ખર્ચી શકાય. મુશ્કેલીનો આ ઉકેલ સીલેક્ટ કમીટીએ લાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે અને હવે સુધારેલા કાયદામાં એવી જોગવાઈ કરી છે કે ઈન્કમેટેક્ષ ખાતાના ખાસ અધિકારીની મંજૂરીથી દશ વર્ષ સુધી અમુક શરતોએ કોઈ ખાસ કામ માટે આવક બચાવી શકો અને એના ઉપર ટેક્ષ નહિ, પણ એવું સખત નિયમન મૂકવામાં આવ્યું છે કે જો દશ વર્ષ પછી અગિયારમા વર્ષે એ સઘળી રકમ ન ખરચી શકો તો એ વર્ષની આવક છે એમ ગણી ઈન્કમેટેક્ષ ભરવો પડે.

આ તો બહુ વધારે પડતી સખ્તાઈ છે. જો ટ્રસ્ટીઓ રકમ ન ખરચે તો હાલના પબ્લીક ટ્રસ્ટ એક્ટના કાયદાઓ એવી રકમો ખર્ચાવી નાખવા ટ્રસ્ટીઓ ઉપર ફરજો પાડે છે અને એ ફૂરતા છે. આવી સખ્તાઈ શા માટે છે ?”

આમ જણાવીને શ્રી હીરાભાઈએ ધાર્મિક-ધર્માદા ટ્રસ્ટોને કેવી મુશ્કેલી પડશે, તેમજ દેરાસરો સાર્વજનિક હોવાની માન્યતા કેવી ભૂલ ભરેલી છે તેને સ્પષ્ટ કરતાં કહ્યું કે-“હવે ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે જે થોડી પણ રાહત છે, તે રાહત નવા દેરાસરો, નવા ઉપાશ્રયો, નવી સંસ્થાઓ અને નવા ટ્રસ્ટો કોમી હોય તો મળતી નથી. દેરાસરો તે સાર્વજનિક હોઈ શકે જ નહિ. એ તો કોમી કે વિભાગી રહેવાના જ. એની આવક ઉપર ટેક્ષ પડશે. મારા નમ્ર મંતવ્ય પ્રમાણે આ ધર્મ ઉપરના ટેક્ષ છે, જે બીન બંધારણીય છે અને ધાર્મિક સ્વતંત્રતા ઉપર ત્રાપ મારે છે.

વળી આપણામાં તો પરંપરાથી એક દેરાસર બીજા દેરાસરને મદદ આપે છે, અને એક ટ્રસ્ટ બીજા ટ્રસ્ટને મદદ આપે છે. આ નવા કાયદા પ્રમાણે આ મદદ જે ટ્રસ્ટને મળે છે, તેની આવક ગણાશે અને તેના ઉપર ટેક્ષ લેવાશે. આ કેટલું ભયંકર છે, તેનો આપ ખ્યાલ કરો. આને માટે પણ સત્વર પગલાં લેવાની જરૂર

છે. આપણે બધા ય મળી સંગઠિત અવાજ ઉઠાવવો જરૂરનો છે.”

આપણા રાજકર્તાઓના કોમ વિષેના ખ્યાલ ભ્રામક હોવાનું જણાવતાં શ્રી દલાલે બહુ દુઃખ સાથે કહ્યું કે-“કોમવાદ મીટાવતાં કોમ અને કોમની સંસ્થાઓ મિટાવી દેવાના જે પ્રયાસો થાય છે, તે ભયંકર છે. કોમ, ધર્મ, જ્ઞાતિ એ ઐતિહાસિક તત્ત્વો છે. એમાંથી નીપજતા અનિષ્ઠો જરૂર નાબુદ કરો. પણ કોમ કે ધર્મનો નાશ કરવાનો આડકતરો પ્રયત્ન કરો તે યોગ્ય નથી, તેની જરૂર પણ નથી. એક કોમ બીજી કોમનો લાભ લે, એનું શોષણ કરે અને અન્યાય કે જુલમ કરે એ મનોવૃત્તિ ખતરનાક છે, અને એને ઉખેડી નાખવી જોઈએ. પણ એક કોમ પોતપોતાની જરૂરીયાત પ્રમાણે પોતપોતાનું કામ કરી લે તો તેમાં વિક્ષેપ કરવો અથવા એવું કામ અટકાવવા પ્રયત્ન કરવા એ ભયંકર છે.

આપણી ભાવનાઓ તો હંમેશાં બીનકોમવાદ જ અને વિશ્વબંધુત્વની છે તે નીચેના શ્લોકમાં જોઈ શકશો.

શિવમસ્તુ સર્વજગતઃ, પરહિતનિરતા ભવન્તુ ભૂતગણાઃ ।

દોષાઃ પ્રયાન્તુ નાશં, સર્વત્ર સુખી ભવતુ લોકઃ ॥

શ્રી હીરાભાઈએ રજૂ કરેલી મનનીય વિચારણાઓ પર શ્રી જૈન સંઘે ધ્યાન દેવા જેવું છે.

U

નિર્દોષ આહાર એટલે મિષ્ટ ભોજન

V

બેંગલોરથી ભદ્રાવતી અંજનશલાકા - પ્રતિષ્ઠા માટે વિહાર ચાલુ હતો. રસ્તામાં ઘણાં ગામોમાં જૈનોનાં ઘર ન મળે. અજૈનનાં ઘરોમાં પણ ગોચરી ઉપલબ્ધ ન થાય. ત્યારે પૂજ્યશ્રીની ઉંમર ૮૦ વર્ષની છતાં આગ્રહ નિર્દોષ ગોચરીનો જ.

એક વાર એક ગામમાં નિર્દોષ ગોચરી ઉપલબ્ધ ન થતાં માત્ર નિર્દોષ કેળાં લઈ ચલાવી લીધું. આખા દિવસમાં તે સિવાય બીજું કાંઈ ન લીધું. શિષ્યોએ ખૂબ વિનવણી કરી કે - ગુરુદેવ, વિહાર કરવાનો છે, વ્યવસ્થિત ભોજન લેવાય તો પોષણ મળે. પણ પૂજ્યશ્રીને તો નિર્દોષ ભોજન એ જ મિષ્ટ અને પૌષ્ટિક ભોજન હતું.

-“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાસ્X

W

૬૦ જૈન ધર્મ સંબંધી માહિતી ફેલાવવાની જરૂર

(૧)

જૈન ધર્મ મંગલમય છે, કલ્યાણકારી છે અને બધા ધર્મોમાં શ્રેષ્ઠ છે, એવી આપણી આંતરિક શ્રદ્ધા છે; તેથી જ આપણે એ ભાવનાનું વારંવાર સ્મરણ કરીએ છીએ અને તેના ઉચ્ચારણથી આનંદ તથા ગૌરવની લાગણી અનુભવીએ છીએ. પરંતુ આપણી આસપાસ વસતા જૈનેતર લાખો મનુષ્યો જૈન ધર્મ વિષે કેટલું જ્ઞાન ધરાવે છે કે જૈન ધર્મ વિષે કેવા ખ્યાલો બાંધી બેઠા છે, તેનો વિચાર આપણે કદી ગંભીરતાપૂર્વક કર્યો છે ખરો ?

કોઈ એમ માનતું હોય કે ‘એવો વિચાર કરવાની આપણે શી જરૂર છે ? તેઓ જૈન ધર્મ વિષે કંઈ જાણતા હોય તો પણ ભલે અને ન જાણતા હોય તો પણ ભલે, અથવા તેઓ જૈન ધર્મ વિષે સારો-ખોટો જે કાંઈ ખ્યાલ ધરાવતા હોય તે તેમને મુબારક હો.’ તો એ માન્યતા બરાબર નથી, ઉચિત નથી, યોગ્ય નથી. અમે તો આગળ વધીને એમ પણ કહેવા ઈચ્છીએ છીએ કે વિદેશી લોકોમાં પણ જૈન ધર્મ સંબંધી જરૂરી માહિતી ફેલાવવાની આજે જરૂર છે. જો તેઓ જૈન ધર્મ સંબંધી કંઈ પણ જાણતા હશે, તો તેમાં વિશેષ રસ લેશે, કેટલાક તેના પ્રત્યે આદરવાળા અને કેટલાક વળી તેને સમર્પિત પણ થશે અને એ રીતે જૈન ધર્મનો પ્રભાવ ધીમેધીમે સારાએ વિશ્વમાં વિસ્તાર પામશે; કમમાં કમ જૈન ધર્મથી વિરુદ્ધ વાતોના કે જૈન ધર્મની હલકાઈના પ્રચારને તેઓ કદી ઝીલશે નહિ.

વિદેશી લોકો જૈન ધર્મ સંબંધમાં કંઈ પણ જાણતા નહિ હોવાથી ઘણીવાર તે અંગે છબરડા વાળે છે. એક વિદેશીએ કેટલાક વર્ષો પહેલાં લખ્યું હતું કે ‘જૈન ધર્મ એ બૌદ્ધધર્મની એક શાખા છે અને મહાવીર એ ગૌતમબુદ્ધના શિષ્ય હતા. જૈન લોકો આત્મહત્યા કરીને મરવાનું વધારે પસંદ કરે છે’ વગેરે. જો કે ત્યારપછી ડૉ. હર્મન યાકોબી વગેરે કેટલાક વિદ્વાનોએ જૈન ધર્મનો અભ્યાસ કર્યો અને તે સંબંધમાં કેટલાક નિબંધો લખ્યા, એટલે એ ખ્યાલમાં સુધારો થયો, પણ વિદેશી લોકોનો નવાણું ટકા ભાગ હજી પણ જૈન ધર્મથી અજાણ છે. બે વર્ષ પહેલાં મેક્સિકોના ડૉ. એફ. પાર્ડિનસ સાથે પત્રવ્યવહાર થયો, ત્યારે તેમણે લખ્યું હતું કે ‘અહીંના લોકોને જૈન નામનો એક ધર્મ જગતમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે, તેની પણ ખબર નથી. અલબત્ત, બુદ્ધ વિષે તેઓ ઠીક ઠીક માહિતી ધરાવે છે.’

વિદેશી લોકોનું જૈનધર્મ અને તેના આચાર વિષેનું અજ્ઞાન કેટલીકવાર કેવી મુંઝવણ ઊભી કરે છે, તે પણ અહીં જણાવીશું.

મુંબઈમાં ભિક્ષાપ્રતિબંધક બીલ આવ્યું તેની કલમો એટલી વ્યાપક હતી કે જૈનસાધુઓનો સમાવેશ ભિક્ષુકોમાં-ભીખારીઓમાં થઈ જાય અને તેઓ ગોચરી પાણી માટે ઘરેઘરે જઈ શકે નહિ. આથી એક જૈન આગેવાને તે વખતના ગવર્નરના મંત્રીની મુલાકાત લીધી અને તેને આપણી વાત સમજાવવા માંડી. થોડી વાત સાંભળીને એ યુરોપિયન મંત્રીએ કહ્યું : ‘તમે લોકો શ્રીમંત છો, છતાં તમારા સાધુઓને ઘરે ઘરે જઈને ભિક્ષા શા માટે માગવી પડે છે ? તમે એમને રેશનીંગ કાર્ડ કઢાવી આપો, એટલે બધી માથાકૂટનો અંત આવી જાય.’

જૈન આગેવાને કહ્યું : ‘જુદા જુદા ઘરેથી ભિક્ષા માગીને પોતાની આજીવિકા ચલાવવી એ તેમનો આચાર (નિયત થયેલો નિયમ) છે. એટલે તેમને રેશનીંગ કાર્ડ આપી શકાય નહિ. વળી તેઓ અનાજ કે ફળફૂલને અડતા પણ નથી, તેનો સંગ્રહ કરતા નથી કે દીવાસળી સળગાવી ચૂલો પેટાવતા નથી. એટલે તેઓ રેશનીંગ કાર્ડ લઈને શું કરે ?’

પેલાને આ ખુલાસો સાંભળી ભારે અજાયબી લાગી. તેણે કહ્યું : ‘કોઈ રેશનીંગ કાર્ડ કઢાવી આપે તે ન લેવા અને ઘરે ઘરે ભિક્ષા માગવાનો આગ્રહ રાખવો, એ તો ઘણું અજાયબ કહેવાય.’

આવો બીજો પણ ઘણો સંવાદ થયો હતો, જે સાંભળીને આપણને હસવું આવે, પણ જ્યાં જૈન ધર્મના આચાર-વિચાર સંબંધી કોઈ માહિતી જ ન હોય, ત્યાં બીજી કઈ આશા રાખી શકાય ?

૬૦ (૨)

કોઈ એમ માનતું હોય કે વિદેશમાં જૈન ધર્મ વિષે ભલે અજ્ઞાન હોય, પણ ભારતવર્ષમાં સ્થિતિ છેક આવી નથી, તો એ માન્યતા પણ સુધારવા જેવી છે. ભારતવર્ષમાં પણ કોડો મનુષ્યો એવા છે કે જે જૈન ધર્મ વિષે કંઈ પણ જાણતા નથી અને તેના વિષે ભળતા જ ખ્યાલો બાંધી બેઠા છે. ભારતનો શિક્ષિત વર્ગ કે જેની પાસેથી આવા જ્ઞાનની આશા રાખી શકાય તે પણ જૈન ધર્મના જ્ઞાનથી લગભગ વંચિત છે. બાળ દીક્ષા પ્રતિબંધક બીલ વખતે અનેક અધિકારીઓને તથા ધારાસભ્યોને મળવાના પ્રસંગો આવ્યા હતા, ત્યારે આ વસ્તુ સ્પષ્ટ થઈ હતી.

(૧) એક ધારાસભ્યે કહ્યું હતું કે 'તમારો ધર્મ તો બૌદ્ધ ધર્મમાંથી નીકળેલો છે અને (૨) બુદ્ધે તો મોટી ઉંમરે ગૃહત્યાગ કર્યો હતો, તો તમે નાની ઉંમરમાં દીક્ષા શા માટે આપો છો ?'

(૩) એક ધારાસભ્યે કહ્યું હતું કે 'બાળ સાધુને રાત્રે પાણી પીવાની તરસ લાગે અને તમે લોકો એને પાણી પીવા ન દો તો એ મરી જાય કે નહિ ?'

(૪) એક અધિકારીએ કહ્યું હતું કે 'તમારા ઉપવાસ તો ઘણા કડક છે. તે અમારા જેવાથી પણ થતા નથી, તો બાળ સાધુઓથી શી રીતે થાય ? તમે લોકો એમની પાસે ફરજિયાત ઉપવાસ કરાવો છો, તે ઠીક થતું નથી, અમે આવો જુલમ બંધ કરવા માટે જ બાલદીક્ષા પ્રતિબંધક બીલની હિમાયત કરીએ છીએ.'

(૫) એક અધિકારીએ જૈનોમાં કેટલા સંપ્રદાય છે, તેમની શી માન્યતા છે, વગેરે અંગે પણ પ્રશ્નો કર્યા હતા, કારણ કે તે અંગે તેઓ કશું જાણતા ન હોતા.

હવે ઉપરના પ્રશ્નો જોઈએ તો સામાન્ય ગેરસમજના છે. કેમ કે (૧) જૈનધર્મ બૌદ્ધ ધર્મથી કેટલો ય પ્રાચીન છે એ ઐતિહાસિક પ્રમાણથી પણ સિદ્ધ થયેલું છે. (૨) પૂર્વના મહાન પ્રભાવક કેટલાય જૈનાચાર્યો નાની ઉંમરમાં દીક્ષિત થયા ત્યારે જ પ્રભાવક સિતારા બન્યા છે એ ઇતિહાસ કહી રહ્યો છે. (૩) બાળ સાધુ સંયમ જીવનમાં એવા નિયમિત ખાનપાનમાં ટેવાઈ જાય છે કે એમને રાતે તરસ લાગતી નથી. અભ્યાસ એ મોટી વસ્તુ છે, એ વાત અભ્યાસ વિનાનાની કલ્પનામાં ક્યાંથી આવે ? વળી બાળ સાધુ એવા સંસ્કારી બને છે કે ક્યારેક તરસ લાગે તો પોતે જ પાપક્ષય માની સ્વેચ્છાએ આનંદથી એને સહી લે છે. વળી આજે જે બાળ દીક્ષિતો થયા છે, એમાંથી એક પણ દાખલો તરસથી મરી ગયાનો બન્યો નથી. (૪) બાળ સાધુને ફરજિયાત ઉપવાસ કરાવાતા જ નથી. ઊલટું એને ઉપવાસ ન કરવાનું કહેવા છતાં પોતે જ આત્મકલ્યાણની ઝંખનાથી કરવા ઉત્સાહિત થાય છે, અને આનંદથી એ પસાર પણ કરે છે. આ પણ ખાસ અભ્યાસથી સિદ્ધ કરેલું હોય છે. (૫) જૈન ધર્મના સંપ્રદાયો છે જ નહિ. માત્ર મહાવીર પ્રભુના પછી દિગંબર વગેરે નવા નવા પક્ષ ઊભા થયા એટલે આજે જૈન ધર્મસંઘ જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ તરીકે ઓળખાય છે.

આવી આવી જૈનધર્મની સરળ સરળ માહિતીનો પણ વ્યાપક પ્રચાર હોય તો ઉપરોક્ત ગેરસમજો દૂર થાય.

બાકી ગેરસમજોના બીજા પણ અનેક દાખલાઓ આપી શકાય તેમ છે, પણ તે બધા અહીં રજૂ કરીને અમે લેખનું કલેવર વધારવા માગતા નથી. કહેવાનું

તાત્પર્ય એ છે કે આજે પ્રધાનમંડળમાં, ધારાસભ્યોમાં, અધિકારીઓમાં, નગરપાલિકાઓમાં, લોકલબોર્ડોમાં, શાળા-મહાશાળાઓમાં, સાહિત્ય અને પત્રકારિત્વના ક્ષેત્રમાં જૈનેતરોનું-ખાસ કરીને હિંદુઓનું જ વર્ચસ્વ છે અને તેઓ જૈન ધર્મ અંગે ખાસ માહિતી ધરાવતા નથી, એટલે આપણા પ્રશ્ન વખતે છબરડા વળે છે અને આપણે ભારે મુશ્કેલીમાં મૂકાવું પડે છે.

આનું મુખ્ય કારણ એ છે કે આજની શાળાઓમાં હિંદુ ધર્મ વિષે ઘણું કહેવાય છે, બૌદ્ધ ધર્મ વિષે ઘણું કહેવાય છે, ઈસ્લામ અને ખ્રિસ્તી ધર્મ વિષે અમુક કહેવાય છે, પણ જૈન ધર્મ વિષે તો કંઈ જ કહેવાતું નથી, એટલે જૈનોના છોકરા પણ શું જાણે ? તેમજ આજના જૈનેતર શિક્ષિત વર્ગને જૈન ધર્મ સંબંધી પ્રમાણભૂત માહિતી ક્યાંથી હોય ? કોઈ પણ પ્રાંતના પાઠ્ય પુસ્તકો એકઠા કરો અને તેનું નિરીક્ષણ કરો તો અમારા કથનની યથાર્થતા સમજાશે.

આ પરિસ્થિતિ તાત્કાલીક સુધરે એમ નથી, એટલે આપણા માટે તો એક જ ઉપાય રહે છે કે જૈન ધર્મ સંબંધી જરૂરી માહિતી આપનારું સાહિત્ય તૈયાર કરી તેનો વ્યાપક પ્રચાર કરવો. આ સાહિત્ય સુંદર અને રોચક બનાવવા તરફ પણ લક્ષ રાખવું, જેથી એ બરાબર વાંચવા પામે અને આપણો મૂળ ઉદ્દેશ સચવાઈ રહે.

આપણે ત્યાં સુકૃતોમાં ઘણું ય ખરચાય છે, તેમજ વ્યાવહારિક કેટલાય ખર્ચ અવસરે અવસરે થતા રહે છે, પણ જો આ તરફ દૃષ્ટિ રાખી શક્ય દ્રવ્યનો આ માર્ગે ઉપયોગ થાય, તો થોડા વખતમાં ધાર્યું કામ થઈ શકે અને તેનું પરિણામ સુંદર આવી શકે, પણ તે માટે આગેવાનોએ બહાર આવીને પહેલ કરવી જોઈએ.

અમે જૈન સમાજના આગેવાનોનું તથા પૂજ્ય આચાર્યાદિ મુનિવરોનું આ તરફ લક્ષ ખેંચીએ છીએ. આશા છે કે તેનું પરિણામ શીઘ્ર અને સુંદર આવશે.

૬૧ ભારત બહાર જૈન ધર્મનો પ્રચાર

આજે એવી માન્યતા ફેલાયેલી છે કે જૈન ધર્મ ભારતની બહાર ગયો નથી, પણ એ માન્યતા ભ્રાંત છે. બૌદ્ધ ધર્મની જેમ જૈન ધર્મ પણ ભારતની બહાર ગયો હતો અને ત્યાં તેણે જિનોપદિષ્ટ અહિંસા, સંયમ, તપ તથા વિશ્વબંધુત્વની ભાવનાનો પ્રચાર કર્યો હતો.

શ્રી વિશ્વંભર પાંડેએ અહિંસાની પરંપરાની ચર્ચા કરતાં લખ્યું છે કે ‘ઈ.સ.ની પહેલી શતાબ્દીમાં અને તેની પછીના હજાર વર્ષો સુધી જૈન ધર્મ મધ્યપૂર્વના દેશોમાં કોઈ ને કોઈ રૂપમાં યહુદી ધર્મ, ઈસાઈ ધર્મ અને ઈસ્લામ ધર્મને પ્રભાવિત કરતો રહ્યો છે.’

પ્રસિદ્ધ જર્મન ઇતિહાસ લેખક વાન કોમરના કથન અનુસાર મધ્ય પૂર્વમાં પ્રચલિત ‘સમાનિયા’ સંપ્રદાય ‘શ્રમણ’ શબ્દનો અપભ્રંશ છે.

ઈતિહાસ લેખક જી.એફ.મૂર લખે છે કે ‘હજરત ઈસાના જન્મની શતાબ્દી પૂર્વે ઈરાક અને પેલેસ્ટાઈનમાં જૈન મુનિ અને બૌદ્ધ ભિક્ષુ સંકોનો સંખ્યામાં ફેલાયેલા હતા.’

‘સિયા હત નામ એ ના સિર’ના લેખક લખે છે કે ‘ઈસ્લામ ધર્મના કલંદરી સંપ્રદાય પર જૈન ધર્મનો ઘણો પ્રભાવ પડેલો છે. કલંદર ચાર નિયમોનું પાલન કરે છે. સાધુતા, શુદ્ધતા, સત્યતા અને દરિદ્રતા. તેઓ અહિંસા પર અખંડ વિશ્વાસ રાખે છે.’

મહાત્મા ઈશુ ખ્રિસ્ત જૈન સિદ્ધાંતોના સંપર્કમાં આવ્યા અને એનો પ્રભાવ લઈ ગયા. રામસ્વામી આચ્યર એ પ્રસંગની ચર્ચા કરતા લખે છે કે ‘યહુદીઓના ઇતિહાસ લેખક ‘જોજકસ’ના લેખથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પૂર્વકાળમાં ગુજરાત પ્રદેશ દ્રાવિડોના તાબામાં હતો અને ગુજરાતનું પાલીતાણા નગર તામિલનાડુ પ્રદેશને આધીન હતું. એજ કારણ છે કે દક્ષિણથી દૂર જઈને પણ યહુદીઓએ પાલીતાણાના નામથી પેલેસ્ટાઈન નામનું નગર વસાવ્યું અને ગુજરાતનું પાલીતાણા પેલેસ્ટાઈન બની ગયું. ગુજરાતનું પાલીતાણા જૈનોનું પ્રાચીન અને પ્રસિદ્ધ તીર્થસ્થાન છે. લાગે છે કે ઈસુ ખ્રિસ્તે આ પાલીતાણામાં આવીને બાઈબલમાં લખેલા ૪૦ દિવસના જૈન ઉપવાસ દ્વારા જૈન શિક્ષાનો લાભ લીધો હતો.’

પુરાતત્ત્વ-વિદ્વાન પી.સી. રામ ચૌધરીએ એક સ્થાને કહ્યું છે કે ‘આ ધર્મ ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨) ૧૨૩

ધીમે ધીમે ફેલાયો કે જે રીતે ખ્રિસ્તી ધર્મનો પ્રચાર યુરોપમાં ધીમે ધીમે થયો. શ્રેણિક, કૃષિક, ચંદ્રગુપ્ત, સંપ્રતિ, ખારવેલ તથા અન્ય રાજાઓએ જૈન ધર્મને અપનાવ્યો. એ શતાબ્દી ભારતના હિંદુ શાસનનો વૈભવપૂર્વ યુગ હતો, જે યુગમાં જૈન ધર્મ જેવો મહાન ધર્મ પ્રચાર પામ્યો.

અમે એક વાર અમેરીકાના એક મેગેઝીનમાં દક્ષિણ અમેરિકાના એક પહાડ પરના ભગ્ન મંદિરોના ફોટા જોયા હતા, ત્યારે અમને એમ લાગતું હતું કે આ કોઈ જૈન મંદિરના ધ્વંસાવશેષ લાગે છે, પણ ત્યાં જઈને તપાસ કોણ કરે ?

કેટલાક વર્ષ પહેલાં યુરોપમાં આવેલ ઓસ્ટ્રીયા દેશના એક ખેતરમાંથી નીકળેલ જૈન પ્રતિમાનો ફોટો અહીંના કોઈ માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો, તે એમ બતાવે છે કે જૈન ધર્મ એક કાળે યુરોપમાં પણ ફેલાયેલો હશે.

કેટલાક વર્ષ પહેલાં જૈન ઐતિહાસિક પરિષદની એક બેઠક થયેલ કે જેમાં સદ્ગત બાબુ પૂરણચંદ્ર નાહર વગેરેએ ભાગ લીધેલો ને ઇતિહાસ તથા પુરાતત્ત્વના વિષય પર રસ લેનાર જૈન વિદ્વાનોની કમીટી નીમાયેલી, પણ પછી શું થયું ? તેની ખબર નથી. જો આવી એકાદ સંસ્થા આપણે ત્યાં હોય તો આવી બાબતો પર ખૂબ પ્રકાશ પડે અને જૈન ધર્મના ગૌરવમાં વધારો થાય. શું એ દિશામાં આપણા વિદ્વાનો પગલું ભરશે કે ?

U

સતત જયણાની જાગૃતિ

V

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી એક ગામમાં બિરાજમાન હતા. વરસાદના દિવસો પાસે હતા તેથી વાદળનાં કારણે અવારનવાર અંધારું છવાઈ જતું હતું.

એક વાર પૂજ્યશ્રીએ એક મુનિને પૂછ્યું : “બહાર વરસાદ ચાલુ છે ?”

“હાજી સાહેબ ! કાંઈ કામ હતું ?”

“ના, આ તો માત્રું કરવાની શંકા હતી, હમણાં વરસાદ ચાલુ હોવાથી વિરાધના થશે. તીવ્ર શંકા નથી તેથી વરસાદ બંધ થયા પછી જ કરીશ.”

વરસાદ બંધ થયા પછી જ પૂજ્યશ્રીએ માત્રું કર્યું જેથી ચાલુ વરસાદે પરઠવવું ન પડે. કેવી સૂક્ષ્મ સાવધાની !

W

-“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાસ્X

૬૨ જૈન ધર્મ સહુ પાળી શકે એવો છે

(૧)

સર્વ કોટિના મનુષ્યો ધર્મમાર્ગમાં આવી જાય, ધર્મનું પાલન કરતા થઈ જાય અને ધર્મમાર્ગે આગળ વધી પોતાનું કલ્યાણ સાધી શકે તે માટે અરિહંત ભગવંતોએ ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો.

આ ઉપદેશ એટલો વ્યાપક હતો, એટલો સરલ હતો કે કોઈ પણ દેશ, જાતિ કે વર્ણનો મનુષ્ય તેનું સરલતાથી પાલન કરી શકે, તેમાં મુખ્ય મુદ્દા ચાર જ હતા.

- (૧) તમે દેતાં શીખો.
- (૨) તમારું આચરણ સુધારો.
- (૩) તમારી ઈચ્છાઓ પર કાબૂ રાખો. અને
- (૪) નિરંતર સદ્વિચારોનું સેવન કરો.

આમાંનો પ્રથમ મુદ્દો દાનધર્મ ગણાયો, બીજો મુદ્દો શીલધર્મ ગણાયો, ત્રીજો મુદ્દો તપોધર્મ ગણાયો અને ચોથો મુદ્દો ભાવધર્મ ગણાયો. તેનો વિસ્તાર અને પ્રતિવિસ્તાર ઘણો થયો, પણ આ દરેક મુદ્દાની પાછળ જે આશય હતો, તે આપણે બરાબર સમજી લેવો જોઈએ.

(૧) જ્યાં સુધી મનુષ્ય લેવાની વૃત્તિ રાખે છે, પણ દેવાની વૃત્તિ રાખતો નથી, ત્યાં સુધી તે સાચા અર્થમાં આગળ વધી શકતો નથી. લેવું ખરું, પણ દેવું નહિ, એ ક્યાંનો ન્યાય ? મનુષ્ય કુદરત પાસેથી, સમાજ પાસેથી કેટલું બધું લે છે અને બદલામાં શું આપે છે ? માટે તેણે પોતાની પાસે સંપત્તિ, વિદ્યા, કલા કે કોઈ વિશિષ્ટ શક્તિ હોય તો તે હિતબુદ્ધિથી બીજાને આપવાની વૃત્તિ રાખવી જોઈએ. તેમાં કેટલું દેવું એનું માપ નથી. જેની પાસે જેટલું હોય, તેમાંથી યથાશક્ય આપે. સાધુપુરુષો પાસે જ્ઞાન કે અનુભવનો સંગ્રહ હોય છે, તે હિતબુદ્ધિથી બીજાને આપે. મનુષ્યમાં જ્યાં સુધી એવી સમજણ પેદા ન થાય કે મારી બીજાઓ પ્રત્યે પણ કંઈ ફરજ છે, ત્યાં સુધી તે ધર્મમાર્ગમાં આવી શકતો નથી. માત્ર સ્વાર્થી કે એકલપેટા મનુષ્યની આ જગતમાં શું કિંમત છે ?

તીર્થંકરો સંસારના ત્યાગ કરતા પહેલાં બાર માસ સુધી લખલૂટ દાન આપે

છે, તેનો એક હેતુ એ છે કે દાનધર્મની પ્રતિષ્ઠા કરવી, દાનધર્મનું મહાત્મ્ય પ્રકાશવું અને સર્વ લોકો પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે દાનધર્મનું અનુસરણ કરે એવી જોરદાર હવા પેદા કરવી.

(૨) મનુષ્યનાં વ્યક્તિત્વનો આધાર તેના રૂપરંગ કે વસ્ત્રાભૂષણ પર નથી, પણ તેના આચરણ ઉપર છે; તેથી તેણે પોતાનું આચરણ સુધારતા રહેવું જોઈએ અને જ્યારે તે ઉત્તમ કે શ્રેષ્ઠની કોટિમાં પહોંચે ત્યારે જ સંતોષ માનવો જોઈએ. જો મનુષ્યનું આચરણ ખરાબ હોય, હલકું હોય તો તે દુષ્ટ વ્યક્તિ બને છે અને સહુનો તિરસ્કાર પામે છે.

આચરણ સુધારવા માટે નીચેની પાંચ વસ્તુઓ ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે :

- (૧) જીવોની હિંસા કરવી નહિ.
- (૨) જૂઠું બોલવું નહિ.
- (૩) ચોરી કરવી નહિ.
- (૪) સદાચાર છોડવો નહિ અર્થાત્ કુળાંગગામી બનવું નહિ.
- (૫) પોતાને માટે ધનધાન્યાદિનો વિપુલ સંગ્રહ કરવાની લાલસા રાખવી નહિ.

આ પાંચ વસ્તુ આચરણમાં ઉતરી કે બીજા અનેક ગુણો આપોઆપ ઉદ્ભવે છે અને મનુષ્યની જીવન વાટીકાને નંદનવન સમી રળિયામણી બનાવી દે છે.

૬૩ (૨)

(૩) ઈચ્છાઓ પર કાબુ ન હોય તો મનુષ્ય સુખી થતો નથી. તેને આજે એક વસ્તુની ઈચ્છા થાય છે, કાલે બીજી વસ્તુની ઈચ્છા થાય છે, અને ત્રીજી દિવસે ત્રીજી વસ્તુની ઈચ્છા થાય છે. આ ઈચ્છાઓની પૂર્તિ કરવા માટે તે વિવિધ પ્રકારના પ્રયાસો કર્યા જ કરે છે. તેમાં અનેક જાતનાં કષ્ટો ઉઠાવવા પડે છે, અનેક જાતની મુશ્કેલીઓ ઝીલવી પડે છે અને અનેક જાતની મુંઝવણોમાંથી પસાર થવું પડે છે.

આમ છતાં તેની બધી ઈચ્છાઓ તૃપ્ત થતી નથી. વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો બહુ થોડી ઈચ્છાઓ પૂરી થાય છે અને ઘણી ઈચ્છાઓ અધૂરી રહે છે. આથી તેને

શોક, સંતાપ, ઉદ્વેગ આદિનો અનુભવ થાય છે. તો પછી ઈચ્છાઓને જ કેમ ઘટાડવી નહિ ?

મનુષ્યની ભોગેચ્છા ઘટે તો જ વૈરાગ્યાદિ મહાન ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે અને તે એને સંયમસાધના કે યોગસાધના પ્રત્યે દોરી જાય છે, તેથી ભોગેચ્છાને ઘટાડવી એ ઘણું જરૂરનું છે.

આહારેચ્છાને પણ મનુષ્યે કાબુમાં રાખવી જોઈએ અને તે કાબુ મેળવવા માટે જ વિવિધ પ્રકારના તપોની યોજના છે. જે તપ કરતો નથી, તેની ઈચ્છાઓ કાબુમાં આવતી નથી, અને જેની ઈચ્છાઓ કાબુમાં આવતી નથી, તે લેશ પણ સુખનો અનુભવ કરી શકતો નથી.

(૪) મનુષ્ય જેવો વિચાર કર્યા કરે છે, તેવો તે થાય છે, વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો જે મનુષ્ય દુષ્ટ-હલકા વિચારોનું સેવન કરે છે, તે દુષ્ટ-હલકો થાય છે અને સદ્વિચારોનું સેવન કરે છે, તે સત્પુરુષ સજ્જન બને છે. દુષ્ટ વિચારો કરનાર સત્પુરુષ બને કે સદ્વિચારો કરનારો દુષ્ટ-દુર્જન બને એવું કદી થયું નથી - થતું નથી-થવાનું નથી.

મનુષ્યનું મન અતિ ચંચળ છે, તે વિચારોને અહીંતહીં દોરી જાય છે અને જ્યાં કદી પણ જવા જેવું ન હોય ત્યાં પણ ધકેલી દે છે. આથી મનુષ્ય નિરંતર સદ્વિચારોનું સેવન કરી શકતો નથી.

પણ તે સત્સંગ કેળવે, સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચે, સારા મિત્રોની સોબતમાં ફરે અને ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો વગેરેમાં મગ્ન રહે, તો સદ્વિચારોનું સેવન સારી રીતે કરી શકે છે અને તેનાં મધુર ફળોની પ્રાપ્તિ થોડા જ વખતમાં કરવાને શક્તિમાન થાય છે.

જો સાધુપુરુષોને જોઈ હૃદયમાં હર્ષ થાય, જો ધર્મ કે મોક્ષની વાત સાંભળી અંતરમાં આનંદ પ્રકટે અને સારાં સારાં કામો કરવાની તાલાવેલી જાગે, તો સમજવું કે સદ્વિચારોનું સેવન પરિપક્વ થયું છે, અને તેનું ફળ શીઘ્ર આવશે.

જેણે સદ્વિચારોનું સેવન લાંબા સમય સુધી કર્યું હોય તેને જ ઉત્તમ ભાવના પ્રકટે છે અને તે એનો મુક્તિભણીનો માર્ગ સરલ બનાવી દે છે.

આ ચાર મુદ્દાઓ પર ચર્ચાએલો જૈન ધર્મ પાળવામાં અઘરો છે, એવું કોણ કહી શકશે ? અમે તો ડિડિમ નાદે કહીએ છીએ કે જૈન ધર્મ સહુ પાળી શકે એવો છે, ઘણો સરળ છે અને શીઘ્ર પોતાનું ફળ બનાવનારો છે.

ડૉ. એડવર્ડ થોમસે જૈન ધર્મની પ્રાચીનતા અંગે દલીલ કરતાં કહ્યું હતું કે-

“જે ધર્મ ઘણો સાદો-સરળ હોય તે પહેલાં ઉદ્ભવેલો હોવો જોઈએ અને જે ધર્મ વધારે અટપટો અને ગુંચવણવાળો હોય તે પછી ઉદ્ભવેલો હોવો જોઈએ. જૈન ધર્મ ઘણો સાદો અને સરલ છે, એજ એની પ્રાચીનતાનો મોટો પુરાવો છે.” અને

મેજર જનરલ ફર્લોંગે જગતના સહુ વિદ્વાનોને પ્રશ્ન કર્યો હતો કે- “જગતમાં ઉપાસના, ક્રિયાકાંડ અને નૈતિક ઉપદેશમાં જૈન ધર્મથી અધિક સરલ કોઈ ધર્મ હોય તો મને બતાવો !”

જૈન ધર્મ આવો સરળ અને સચોટ હોવાથી જ તે વિશ્વધર્મ થવાને યોગ્ય છે.

કેવી નિર્મળ આંતર-પરિણતિ !

કલકત્તાથી કાનપુર તરફ વિહાર થયો ત્યારે પૂજ્યશ્રીની ગોચરી લાવવાની જવાબદારી મારી હતી કારણ કે પૂ. જયસોમ વિજય મ. નું ચોમાસું ઝરીયા હોવાથી કલકત્તા રોકાઈ ગયા હતા. પૂજ્યપાદશ્રી તો સંપૂર્ણ નિર્દોષ ગોચરીનાં આગ્રહી. જૈનેતરોનાં ઘરોમાં સૂકો આહાર કે કાચા - પાકા ભાત સિવાય બીજું શું મળે ? રોજના ૩-૩ વિહાર ચાલતા હતા. આટલા બધા શ્રમમાં ગુરુદેવ થોડું ગરમ પ્રવાહી જેવું વાપરે તો ઠીક રહે તેમ વિચારી કુલ ૫ થી ૭ વાર મેં દોષિત પ્રવાહી નિર્દોષ કહીને પૂજ્યશ્રીને વપરાવ્યું. કાનપુર પહોંચ્યા પછી મેં પ્રાયશ્ચિત્ત માંગ્યું : “ગુરુદેવ ! વિહારમાં ૫/૭ વાર નિર્દોષ કહીને દોષિત પ્રવાહી મેં આપને વપરાવ્યું છે.” આ સાંભળતા ગુરુદેવની આંખ આંસુથી ભીની થઈ ગઈ : “નિષ્કારણ આ રીતે મને દોષિત શા માટે વપરાવ્યું ? જરૂર હોત તો હું જ કહી દેત...”

પૂજ્યશ્રીની કેવી નિર્મળ આંતર-પરિણતિ !

-“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષણ

જૈન ધર્મ અને સંસ્કૃતિ પર અનેક પ્રકારના આક્ષેપો કરતું સ્વ. ધર્મનિંદ કૌસંબીનું બીજું પુસ્તક

૬૪ પાર્શ્વનાથના ચાતુર્યામિ ધર્મ

(૧)

જૈન ધર્મ પર થતા આક્ષેપોનો સપ્રમાણ પ્રતિકાર થવો જોઈએ, એ વસ્તુનો સ્વીકાર તો આપણા સંઘે ઘણા વખતથી કર્યો છે, અને તે અંગે કેટલાક પ્રયાસો પણ કર્યા છે, પરંતુ લગભગ બધાંયે પ્રયાસો અલ્પજીવી અને અસમર્થ નીવડ્યા છે. પરિણામે આજે પણ જૈન ધર્મ પર ભયંકર આક્ષેપો થવાનું ચાલુ છે અને તેનો કોઈ સપ્રમાણ પ્રબળ થતો નથી.

સ્વ. ધર્મનિંદ કૌસંબીએ બુદ્ધચરિત્રમાં અહિંસાના સાક્ષાત્ અવતાર સમા ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પર માંસાહારનો આરોપ મૂક્યો, તેથી આપણા સંઘમાં ખળભળાટ થયો, પણ તેનો પ્રતિકાર આપણે કેટલા અંશે કરી શક્યા ? તેના સામે જેવો પ્રૌઢ ગ્રંથ પ્રકટ થવો જોઈતો હતો, તે હજી સુધી થયો નથી, સાહિત્ય અકાદમી આગળ આપણે ધા નાખી, ત્યારે એ લખાણો નીચે એક નોંધ મૂકવાનું નક્કી કર્યું, જે એક રીતે આપણી લાગણીની ઠેકડી ઉડાવનારી હતી. તાત્પર્ય કે એથી આપણો મૂળ હેતુ જરા પણ સર્યો નહિ. આજે એ પુસ્તકનું ભારતની જુદી જુદી દશ ભાષાઓમાં ભાષાંતર થયું છે અને તેની નકલો છૂટથી પ્રચાર પામી રહી છે.

સ્વ. ધર્મનિંદ કૌસંબીએ આથી અનેકગણું વધારે ખરાબ એક બીજું પુસ્તક પણ લખેલું છે, પરંતુ જૈનોનું ધ્યાન તેના તરફ ખાસ ખેંચાયું હોય તેમ લાગતું નથી. આ પુસ્તકનું નામ છે, -‘પાર્શ્વનાથનો ચાતુર્યામિ ધર્મ,’ ઈ.સ. ૧૯૫૭માં તેનું હિંદી ભાષાંતર પ્રકટ થયેલું છે, એટલે તે પહેલાં તેમણે તે મરાઠી ભાષામાં લખેલું જણાય છે. આ પુસ્તક હેમચન્દ્ર મોદી પુસ્તકમાલાના નવમાં પુષ્પ તરીકે મુંબઈના હિન્દી ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય લીમીટેડે સવા રૂપિયાની કિંમતે પ્રગટ કરેલું છે. આ પુસ્તકના પ્રારંભમાં કાકા કાલેલકરે ‘સાચો સમાજ ધર્મ’ એ નામનો એક લેખ લખી આ પુસ્તકનું મહત્ત્વ સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે, અને લેખ કે તેની પ્રસ્તાવનામાં બુદ્ધચરિત્રનું પ્રકરણ યાદ કરીને જૈન સમાજની લાગણીને વિશેષ આઘાત પહોંચાડવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

આ પુસ્તક કુલ ત્રેવીશ પ્રકરણોમાં વહેંચાયેલું છે, અને તેમાંના અનેક પ્રકરણોમાં જૈન તીર્થંકરોની, જૈનાચાર્યની તથા જૈનસંઘની ધર્મવિષયક ભાવનાની પૂરી વગોવણી કરવામાં આવી છે. આમ છતાં આજ સુધી નથી તો તેની કોઈ સમર્થ સમાલોચના થઈ કે નથી તો તેમાંના કોઈ આક્ષેપોના ઉત્તરો આપવાનો પ્રયત્ન થયો. જૈન સંઘમાં આટલાટલા પૂ. આચાર્ય મહારાજાઓ પૂ. મુનિવરો હોવા છતાં આવું ચાલે છે એ આશ્ચર્ય સાથે ખેદકારક છે.

આપણી આ જાતની ઉપેક્ષા, આ જાતની બેદરકારી આપણા ધર્મને અને આજની સ્કૂલ કોલેજોમાં કેળવાતી આપણી નવી પ્રજાને કઈ સ્થિતિએ લાવી મૂકશે ? તેનો ગંભીર વિચાર કરવાની જરૂર છે.

હાલ ચાતુર્યામિનો સમય છે અને તેમાં પૂ. મુનિમહારાજો સ્વકલ્યાણની સાધના ઉપરાંત જૈન સંઘનું કલ્યાણ થાય એવી અનેક પ્રકારની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ કરે છે, તેમાં આ પુસ્તકનો સચોટ દાખલો આપવાની પ્રવૃત્તિનો પણ સમાવેશ થવો જોઈએ, એમ અમને લાગે છે.

આ પુસ્તકમાં વાંધાભરી બાબતો ક્યાં ક્યાં છે, તેનો અવતરણ સાથેનો નિર્દેશ અમે આગામી અંકમાં કરીશું.

૬૫ (૨)

ધર્મનિંદ કૌસંબી પ્રસ્તુત પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં લખે છે કે બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મોની વર્તમાન દુર્દશાનું કારણ છે સંપ્રદાયોનો પરિગ્રહ.

આ સાંપ્રદાયિક લોક નિરર્થક વાતોને મહત્ત્વ આપી ધર્મરહસ્યથી દૂર ચાલ્યા ગયા છે, એનો એક દિલચસ્પ અનુભવ મને પણ થયો છે.

બુદ્ધ કાલમાં માંસાહારની પ્રથા કેવી હતી, એ દેખાડવા માટે ‘પુરાતત્ત્વ’ નામની ત્રૈમાસિક પત્રિકામાં મેં એક લેખ લખ્યો એ લેખમાં મેં પ્રમાણો સાથે એ બતલાવ્યું કે એ સમયમાં સર્વ પ્રકારના શ્રમણોમાં માંસાહાર પ્રચલિત હતો અને એ લેખમાં થોડું પરિવર્તન કરીને ‘ભગવાન બુદ્ધ’નો ઉત્તરાર્ધ, જેમાં આ અધ્યાય આપ્યો છે, તે નાગપુરના સુવિચાર-પ્રકાશન-મંડલ તરફથી સન ૧૯૪૧ માં પ્રકાશિત થયો. કેટલાક ટિગમ્બર જૈનોએ આ અધ્યાય વાંચ્યો અને તેમણે યવતમાલ (વિદર્ભ)માં એક સંસ્થાની સ્થાપના કરીને તેના દ્વારા મારા પર નિંદા-નિષેધની વર્ષા શરૂ કરી દીધી, અને અદાલતમાં કાયદેસર કામ ચલાવવાની ધમકી આપી. અંતમાં મેં નાગપુરના

‘ભવિતવ્ય’ (સાપ્તાહિક)માં એક પત્ર પ્રકાશિત કરીને મારા આલોચકોને સ્પષ્ટ ઉત્તર આપી દીધો. ત્યારથી વિદર્ભમાં ચાલતું તે આંદોલન ઠંડું પડી ગયું.

પરંતુ આપણા સનાતની જૈન ભાઈઓ ચૂપ બેઠા નહિ. સન ૧૯૪૪ માં કલકત્તાથી માંડીને કાઠિયાવાડ (સૌરાષ્ટ્ર) સુધી અનેક સભાઓ ભરીને તેમણે મારા પ્રત્યે વિરોધના ઠરાવો પસાર કર્યા. એમાં સંતોષની વાત એ હતી કે પરસ્પર સદા ઝઘડતા રહેતા મૂર્તિપૂજક શ્વેતામ્બર, સ્થાનકવાસી શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર મારા વિરોધને માટે એક થઈ ગયા. મારી સાથે વાદ-વિવાદ કરવા માટે પણ અનેક જૈન સાધુ અને ગૃહસ્થ તૈયાર થઈ ગયા. આ બધાને અલગ અલગ ઉત્તર આપવાનું અસંભવિત હતું. તેથી મેં ગુજરાતી દૈનિક ‘જન્મભૂમિ’ દ્વારા પ્રાર્થના કરી કે તેઓ હાઈકોર્ટના કોઈ ગુજરાતી જજને સરપંચ ચૂંટે અને એની સામે બધા આક્ષેપો મૂકે, પછી હું મારા પક્ષનું સમર્થન કરીશ. એ સાંભળીને સરપંચ પોતાનો નિર્ણય આપે. જો એ નિર્ણય મારી વિરુદ્ધ હશે તો હું જૈનોની જાહેર રીતે માફી માગીશ અને જો તે જૈનોથી પ્રતિકૂળ હશે તો એ નિર્ણય સમાચાર પત્રોમાં પ્રકાશિત કરી દેવામાં આવે, જેથી ભવિષ્યમાં આ વાદ જ ન રહે. પરંતુ જૈનોને આ વાત પસંદ આવી નહિ અને આખરે એ આંદોલન પોતાની મેળે જ ખત્મ થઈ ગયું. તો પણ વચ્ચે-વચ્ચે કોઈને કોઈ સનાતની જૈન મનફાવતો પત્ર લખવાની તસ્દી લેતો જ રહ્યો.

પરંતુ મારા આ જૈન ભાઈઓ એક ક્ષણ માટે પણ એ વિચાર નથી કરતા કે જૈન ધર્મનું રહસ્ય માંસાહાર ન કરવામાં છે કે ચાતુર્યામ ધર્મમાં ? જો ચાતુર્યામ ધર્મમાં હોય તો શું એ અનુસાર આ સમયના જૈન સાધુઓ ને ગૃહસ્થ આચરણ કરે છે ખરા ? ઉદયપુરના કેસરિયાનાથ નામના જૈન મંદિરમાં શ્વેતામ્બરો અને દિગમ્બરોએ એકબીજા પર ગોળીઓ ચલાવી હત્યા કરી. સમેતશિખરના પાર્શ્વનાથ મંદિરની પૂજાને માટે હંમેશાં મુકદ્દમો ચાલતો રહે છે. અને તે આખરે પ્રીવી કાઉન્સીલ સુધી જાય છે. આજ સુધી લાખો રૂપિયા ખર્ચ થયો છે અને કોઈ કહી શકે તેમ નથી કે આગળ કેટલો ખર્ચ થશે ? ગિરનાર આદિ સ્થાનોમાં પણ આ ઝઘડા ચાલી રહ્યા છે. પરંતુ કોઈ સનાતની જૈન એ નથી વિચારતો કે આ (બધું) ચાતુર્યામ ધર્મ સાથે કેટલું સંગત છે ? તેમણે મારા પર ઘણા તહોમતો મૂક્યાં, તો પણ એમના પ્રત્યે મારો પ્રેમ કાયમ છે.’

ધર્માનંદ કૌસંબીની આક્રમણકારી અસત્ય કલમ કેવી-કેટલી ચતુરાઈથી ચાલે છે, તેનો આ નાદર નમૂનો છે. તેમણે જૈનોએ રજૂ કરેલી સત્ય હકીકતોને તો લક્ષમાં લીધી નહિ, પણ ઊલટા તેમને સાંપ્રદાયિક ઝનૂનથી ભરેલા, નિરર્થક વાતોને મહત્ત્વ આપનારા તથા પરસ્પર સદા ઝઘડતા રહેનારા કહી તેમની પૂરેપૂરી નાલેશી

કરવાની અનિચ્છનીય પ્રયત્ન કર્યા છે ! અને આમ છતાં તેઓ એક મહાન તટસ્થ વિચારકમાં ખપે છે !

ગતાંકમાં પ્રસ્તુત પુસ્તકના પ્રકાશક તરીકે હિંદી ગ્રંથ રત્ન કાર્યાલય લીમીટેડ, મુંબઈ ૪ નું નામ જણાવ્યું છે, તે તેના સોલ એજન્ટનું નામ સમજવું. એ પુસ્તકના પ્રકાશક છે શ્રી નથુરામ પ્રેમી, તેઓ શ્રી હેમચંદ્રમોદી-પુસ્તકાલય ટ્રસ્ટના એક ટ્રસ્ટી છે અને હીરાબાગ, મુંબઈ ૪ એ સ્થળેથી તેમણે આ પુસ્તક પ્રકટ કર્યું છે.

જૈન સમાજનું દુર્ભાગ્ય એ છે કે આવું પુસ્તક એક જૈનના હાથે જ પ્રકાશિત થયું છે.

U V

શરીર ગુર્ણ થયું, તપ-લાલસા ગુર્ણ ન થઈ

એક દિવસ પૂજ્યશ્રીને આયંબિલ કરવાની ભાવના થઈ. સાથે રહેલા મુનિ ભગવંતે ભક્તિભાવથી કહ્યું : “ગુરુદેવ ! આપે તો ૧૦૮ ઓળી કરી છે, અત્યારે આપની ૮૨ વર્ષની ઉંમર છે શરીર પણ અસ્વસ્થ છે. હવે શરીરની સંભાળ રાખીને અમ પર ઉપકાર કરો.”

ગુરુદેવ સસ્મિત વદને બોલ્યા : “મેં ૧૦૮ ઓળી કરી તે મોટી ભૂલ કરી, નહિ ? ૧૦૮ ઓળી કરી એટલે તમે માનો છો કે તપ પૂરો થઈ ગયો. માટે જ્યારે મને વિશેષ તપ કરવાની ભાવના થાય છે ત્યારે તમે ના પાડીને અવરોધ ઊભો કરો છો. પણ મેં જો ૧૦૦ ઓળી કરીને ફરી પાચો નાંખ્યો હોત તો સારું થાત ને ? ઓળી નાની હોય એટલે મનને એમ થાય કે હજુ આઠ જ ઓળી થઈ છે, ચાલો આગળ વધીએ. તપ નિરંતર ચાલું રહે. અને નાની ઓળી હોય તેથી તમે પણ અવરોધ ન કરો.”

--“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાર X

જૈન ધર્મ અને સંસ્કૃતિ પર અનેક પ્રકારના આક્ષેપો કરતું સ્વ. ધર્માનંદ કૌસંબીનું બીજું પુસ્તક

૬૬ પાર્શ્વનાથકા ચાતુર્યામિ ધર્મ

(હખ્તો ત્રીજો-અનુસંધાન તા. ૨૮-૭-૬૨)

ધર્માનંદ કૌસંબીકૃત આ પુસ્તકમાં તીર્થંકરોની માન્યતાને કાલ્પનિક જણાવી છે, શ્રી પાર્શ્વનાથનું પ્રચલિત ચરિત્ર બનાવટી છે એમ જાહેર કરાયું છે અને જૈનાચાર્યો શ્રી કાલકસૂરિજી, શ્રી બપ્પભટ્ટિસૂરિજી તથા શ્રી હેમચંદ્રસૂરિજીના જીવનચરિત્રોનો ટૂંકસાર આપી તેનો નિષ્કર્ષ કાઢતાં જણાવ્યું છે કે આ આચાર્યો કેટલાક મંદિરો અને ઉપાશ્રયો બનાવી ગયા, તે સિવાય તેમણે વિશેષ કંઈ કર્યું નથી. વળી તેઓ રાજ્યાશ્રયનો સ્વીકાર કરી શિથિલાચારી બની ગયા હતા વગેરે. કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે શ્રી સિદ્ધહેમ વ્યાકરણ બનાવ્યું, તે અંગે પણ તેમની કલમમાંથી ઝેર નિતર્યું છે.

આ ગ્રંથમાં આવી બીજી અનેક બાબતો રજૂ કરવામાં આવી છે, જે વાંચીને પાઠકોને એમજ લાગે કે જૈન ધર્મમાં કંઈ છે જ નહિ, અને તેના અનુયાયીઓ સાંપ્રદાયિક ઝનુનથી ભરેલા છે.

આ બધા આક્ષેપોનો વ્યવસ્થિત ઉત્તર આપવા માટે તો એક ખાસ ગ્રંથની જ જરૂર ગણાય, કે જેની રચના કોઈ વિદ્વાન અવશ્ય કરશે. આમ છતાં અમે અહીં એટલું જણાવવા ઈચ્છીએ છીએ કે શ્રી કૌસંબીએ આ નિબંધ લખીને એક સંશોધક ને તટસ્થ વિચારક તરીકેની પોતાની પ્રતિષ્ઠાને ઘણી ઝાંખી પાડી છે.

તેમણે ભગવાન બુદ્ધના ઉત્તરાર્ધમાં એમ લખ્યું કે એ વખતે સર્વ શ્રમણોમાં માંસાહાર પ્રચલિત હતો, એ વાત સત્યથી તદ્દન વેગળી છે. જૈન શ્રમણોને કદી પણ માંસાહાર કરવાની છૂટ અપાઈ ન હતી અને તેમણે કદી પણ માંસાહાર કર્યો નથી. જૈન શાસ્ત્રોના અનેક ઉલ્લેખો આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

આ પ્રકરણ ચાલતું હતું ત્યારે શ્રી વિનોબા ભાવેએ જણાવ્યું હતું કે શ્રી મહાવીર સ્વામીએ કોઈ પણ વખત માંસાહાર કર્યો હોય એ વાત મારા ગળે ઉતરતી નથી. જો તેમણે માંસાહાર કર્યો હોત, તો તેમના દ્વારા અહિંસાનો આટલો

વ્યાપક પ્રચાર થયો ન હોત, તેમજ આજે તેમના અનુયાયીઓને માંસાહાર પ્રત્યે જે ભારે સૂગ છે તે પણ ન હોત. પરંતુ કૌસંબીને તો યેન કેન પ્રકારેણ પોતાનો કક્કો ખરો કરવો હતો, એટલે તેઓ આવી તટસ્થ વિચારણાને ધ્યાનમાં શાની લે ?

પ્રથમ સદ્ગત પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી આનંદસાગરસૂરિજીએ આ બાબતમાં ચેલેન્જ આપી હતી, પણ તે વખતે માંસાહારનું સમર્થન કરનાર કોઈ માઈનો લાલ આગળ આવ્યો ન હતો. પછી તે સંબંધમાં પૂ. મુનિરાજ શ્રી દર્શનવિજયજી તથા પૂ. મુનિરાજ શ્રી સુશીલવિજયજી વગેરેએ સપ્રમાણ ઉત્તરો આપતાં પુસ્તકો પ્રકટ કર્યા હતાં, છતાં કૌસંબીએ ‘ના, હું તો ગાઈશ’ એ ન્યાયે પોતાની હઠ છોડી નહિ અને આ મંતવ્યમાં સુધારો કરવાનું કહેનારને સાંપ્રદાયિકતાથી ભરેલા, નિરર્થક વાતોને મહત્ત્વ આપનારા વગેરે કહી તેમની વગોવણી કરવામાં પોતાની કલમની સાર્થકતા માની.

કુહાડાને હાથા મળી જાય, એટલું તેનું જોર વધે, એ દેખીતું છે. આ પ્રકરણમાં પણ એમ બનેલું છે અને તે જૈન સમાજ બરાબર જાણે છે.

શ્રી જિનશાસન તો અવિચ્છિન્ન પ્રભાવશાલી છે અને ત્રિકાલાબાધિત છે, એટલે આવા હલકટ હુમલાઓથી તેની જડ હાલવાની નથી, પણ આપણી ફરજ છે કે આવા લખાણોથી અન્ય આત્માઓ અધર્મ પામી ન જાય માટે તેનો વ્યવસ્થિત પ્રતિકાર કરવો.

છેવટે જૈનધર્મ અને સંસ્કૃતિ પર થતાં આક્ષેપોનો વ્યવસ્થિત પ્રતિકાર કરવા માટે એક સબળ સંસ્થાની જરૂર છે, એટલું જણાવી આ લેખમાળા સમાપ્ત કરીએ છીએ.

૬૭ જૈન તીર્થો અંગે રાજસ્થાનમાં સર્જાયેલી ગંભીર પરિસ્થિતિ

(‘પાર્શ્વનાથનો ચાતુર્યામિ ધર્મ’ અંગે લેખમાળા ચાલુ છે, તેનો ત્રીજો હપ્તો આ અંકે પ્રગટ થવાનો હતો, દરમ્યાન તાત્કાલિક જરૂરનો લાગવાથી આ લેખ પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે. - તંત્રી)

તીર્થો આપણી મોંઘેરી મિલકત છે. તે આપણી ધર્મભાવનાને ટકાવી રાખે છે, એટલું જ નહિ પણ તેની વૃદ્ધિ કરવામાં ઘણો મહત્વનો ફાળો આપે છે, તેથી જ આપણે આજ સુધીમાં તીર્થોનાં સર્જન સંરક્ષણ માટે કોડો રૂપિયા ખર્ચ્યાં છે. વળી આપણા સંઘે અગમચેતી વાપરીને ભવિષ્યમાં આ તીર્થોના હિતને કોઈ નુકસાન ન પહોંચે તે માટે આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી સ્થાપી છે અને તે આજ સુધી આ પ્રકારનું કાર્ય કરતી આવી છે. પણ હમણાં હમણાં તેની કાર્યવાહી કેમ કંઈક સુસ્ત બની ગઈ છે એ સમજાતું નથી.

આ હાલતમાં જૈન સંઘની ફરજ થઈ પડે છે કે તેણે પોતાનાં તીર્થોનું રક્ષણ કરવા માટે પૂરેપૂરી જાગૃતિ બતાવવી અને જે દિશામાંથી તેના પર પ્રહારો થતા હોય તે દિશામાં આગળ વધી તે પ્રહારોને રોકી લેવા. જો તેમાં આળસ કે ઉપેક્ષા કરવામાં આવશે તો પરિણામ ભયંકર આવશે.

સને ૧૯૫૯ ના ઓક્ટોબર મહિનામાં રાજસ્થાન સરકારે ‘રાજસ્થાન ટ્રસ્ટ એક્ટ-૧૯૫૯’ પાસ કર્યો હતો, પણ તેની અગત્યની કલમો હાલમાં તા. ૧ લી જુલાઈ અને ૧૯૬૨ થી લાગુ કરવામાં આવી છે. તેમાં બીજા પબ્લીક ટ્રસ્ટ એક્ટોની જેમ ટ્રસ્ટ રજીસ્ટર કરાવવાની, સરકાર નક્કી કરે તે રીતે હિસાબ રાખવાની, હિસાબ ઓડિટ કરવાની, કાયદા પ્રમાણે નાણાનું રોકાણ કરવાની, કમીશનરની મંજૂરી વિના અમુક જાતની મિલકતની હેરાફેરી નહિ કરવાની અને મંજૂરી વિના મિલકતનું વેચાણ કે લાંબું લીઝ નહિ કરવાની, ટ્રસ્ટીઓ સામે સમરી હુકમનામું કરવાની વગેરે કલમો તો છે જ, ઉપરાંત એક વધારે અને ભયંકર કલમ દશમાં પ્રકરણમાં રાખેલી છે. તે કલમ અનુસાર રૂપિયા દશ હજારથી ઉપરની વાર્ષિક આવકવાળાં ટ્રસ્ટોનો મિલકત વગેરેનો સઘળો વહીવટ ટ્રસ્ટીઓ અને વહીવટદારો પાસેથી ઈનવી લેવામાં આવે છે અને સરકારે નીમેલી ‘કમીટી ઓફ મેનેજમેન્ટ’ હસ્તક સોંપી દેવામાં આવે છે.

આ રીતે રાજસ્થાન પ્રાંતમાં આવેલ આપણા મોટાં તીર્થો જેવાં કે આબૂ-દેલવાડા, રાણકપુર, કેસિરયાજી, નાકોડાજી, કાપરડાજી વગેરે ઘણાં તીર્થોનો વહીવટ સંઘે નીમેલા ટ્રસ્ટીઓ પાસેથી લઈ લેવામાં આવશે અને સરકારે નીમેલ અને સરકારને જ આધીન કમીટી તેનો વહીવટ કરશે. આ કમીટીમાં જૈન, તેમજ જૈનેતર પણ હશે. જૈનેતરોને જૈનશાસ્ત્ર, સિદ્ધાંત, પ્રણાલિકા તથા રીતિનીતિનો શો ખ્યાલ હોય ? એવાઓના હાથમાં આ બધો વહીવટ જતાં એમાં કેટલી દખલગીરીઓ અને મુશ્કેલીઓ વધશે એની કલ્પના કરવી પણ મુશ્કેલ છે.

આવી રીતે વહીવટ લઈ લેવાથી બંધારણના આર્ટિકલ ૨૫ અને ૨૬ માં અપાયેલી ધાર્મિક સ્વતંત્રતાનો છડેચોક ભંગ થઈ રહ્યો છે. આ સિવાય પણ બીજી કેટલીક કલમો ટ્રસ્ટીઓના ઉપર બહુ ખોટું અને સખત નિયમન કરનારી છે.

આ પ્રકરણ અંગે રાજસ્થાનમાં એક કમીટી નિમાયાનું તથા કાયદેસર પગલાં ભરવાની કંઈક હીલચાલ થઈ રહી છે, એવું બહાર આવ્યું છે, પણ તે અંગે કોઈ સત્તાવાર નિવેદનો પત્રમાં આવ્યા નથી કે ભારતવર્ષના જૈન સંઘને તે અંગે કોઈ માહિતી નથી, એટલે જૈન સંઘની એ ફરજ થઈ પડે છે કે તેણે આ રીતે લાગુ પાડવામાં આવેલી કલમોનો સૈદ્ધાંતિક જોરદાર વિરોધ કરવો અને રાજસ્થાન સરકાર પર મોકલી આપવો. જો સ્થળે સ્થળેથી વિરોધ જશે, તો પરિસ્થિતિમાં ઘણો સુધારો થશે, એમ ભૂતકાળનો અનુભવ કહી જાય છે. આપણા પૂજ્ય આચાર્યો તથા મુનિવરોએ આ બાબતમાં સક્રિય બનવાની ખાસ જરૂર છે.

U V

ટોક્સી લૂછીને મૂકો

એક વાર પૂજ્યપાદશ્રીની તરપણીમાં મેં પાણી ભર્યું અને તેના ઉપરની ટોક્સી લૂછી નહીં. ટોક્સીમાં પાણીનું એકાદ ટીપું રહી ગયું હતું. પૂજ્યશ્રીની નજર જતા તુરત મને કહ્યું : “જો આ ટોક્સી લૂછાઈ નથી અને તેમાં કોઈ જીવાત આવીને ચોંટી જશે તો ! આપણા માટે એક ટીપું છે પણ સૂક્ષ્મ જંતુ માટે તો તે મોટું તળાવ છે. હવે ટોક્સીથી પાણી લીધા પછી ટોક્સી લૂછી લેવાનો ખાસ ઉપયોગ રાખજે.”

પૂજ્યપાદશ્રીની આટલી સૂક્ષ્મ કાળજી જોઈને હું તો ઓવારી જ ગયો.

W X

—“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષ્ણ

૬૮ લોકપ્રિયતા

ધર્મના સાચા અધિકારી બનવા માટે શાસ્ત્રે એક ‘લોકપ્રિયતા’ ગુણને આવશ્યક કહ્યો છે. આ બહુ મજેનો ગુણ છે; કેમકે આપણે જો લોકને પ્રિય છીએ તો આપણા ચિત્તમાં લોક પ્રત્યે ધર્મબાધક દ્વેષ વગેરે નહિ ઊઠે, તેમજ લોકને પણ આપણા ધર્મની અરુચિ-નિંદા કરવાનું નહિ બને. જો લોકપ્રિયતાને બદલે લોકોની આપણા પ્રત્યે અપ્રીતિ હશે તો એ અનર્થ નીપજવાનો ઘણો સંભવ છે.

આ લોકોની આપણા પ્રત્યે અપ્રીતિ હશે તો એ અનર્થ નીપજવાનો ઘણો સંભવ છે.

આ લોકપ્રિયતા કાંઈ યેનકેન પ્રકારે સારું લગાડવાથી નથી આવતી કે લોકોની ભાટાઈ કરવાથી નહિ, કિન્તુ આપણી ઉચિતવૃત્તિથી આવે છે. ઉચિતવૃત્તિ એટલે યોગ્ય જીવનવ્યવહાર, લોકોને ખરેખર વલ્લભ તે જ લાગે કે જે આજીવિકા વ્યવસાય અને બીજી જીવનચર્યા યોગ્યરીતે વહન કરતો હોય.

આ ઉચિત વ્યવહાર માટે દરેક પ્રસંગમાં વિવેકી સંભાષણ, વિવેકી વ્યવહાર અને શુદ્ધ નીતિ-ન્યાયભરી લેવડદેવડ જોઈએ. પોતાનું જે કુટુંબી તરીકેનું સ્થાન હોય, સમાજની જવાબદારીનું સ્થાન હોય, એને યોગ્ય રીતે અજવાળવું જોઈએ. પત્નીને સંભાળો ને માતાને નહિ, કે મિત્રને સાચવો પણ સગાભાઈની ખબર પણ ન લો, એવું નહિ; બધા જ સંબંધ યોગ્ય જવાબદારી વહન કરવાપૂર્વક સાચવવા જોઈએ. કોઈના પાડોશી હોઈએ તો એના પ્રત્યે, ભલે આપણે શ્રીમંત છતાં, ખામોશ, સમવેદન અને નમ્ર ભાષા રાખીએ અને અવસરોચિત સહાય-સહકાર કરીએ. એમ જુદા જુદા સંબંધોમાં ઔચિત્ય જાળવવાનું. સઘળી જીવનચર્યા એવી વિવેકભરી ને પ્રશાન્ત હોય કે રસ્તે જનારને પણ અપ્રિય ન થઈએ. આવા વ્યાપક ઔચિત્યથી લોકપ્રિયતા ગુણ સિદ્ધ થાય છે.

આપણા ઉચિત-વિવેકી-પ્રશાન્ત વર્તન-વ્યવહારથી લોકને અપ્રીતિ કરવાનું કે આપણું આપણા વડેરા કે ધર્મનું ઘસાતું બોલવાને કે નિંદા કરવાને કોઈ કારણ રહેતું નથી. લોકપ્રિયતા છે કે કેમ એ એના પર મપાય છે. ધ્યાનમાં રહે કે લોકપ્રિયતા મોટા ધન-ધંધા પર નિર્ભર નથી. એમાં તો કદાચ એ બહારથી મીઠું

લગાડે, પણ અંદરખાને ક્યવાટેય હોય, લોકપ્રિયતા એટલે તો લોકના દિલમાં વસી જવું. લોકો હૃદયના કોઈ ખૂણામાં આપણી પ્રત્યે અરુચિ ન ધરે, આપણું વિરુદ્ધ કે ખરાબ ન ચિંતવે, પીઠ પાછળ ઘસાતું ન બોલે.

સાચી લોકપ્રિયતા આ છે. જ્યારે આજે તો સગી પત્ની અંગે ને પતિ પત્ની અંગે ઘસાતું બોલતા દેખાય છે. એમ ભાઈ ભાઈ અંગે, દિકરા બાપ અંગે, નોકર શેઠ અંગે...વગેરે ચાલુ છે. આમાં એ હલકું બોલનારો જ વાંક છે એવું નથી, કિન્તુ સામાની ઉચિત વર્તનની ખામી પણ કારણભૂત છે. જીવન તો એવું ઔચિત્યથી ઉચિત વાણી-વર્તાવ-મુંદ્રા અને યોગ્ય વ્યવહારથી ભર્યું ભર્યું જોઈએ કે કોઈને ય આપણી વિરુદ્ધ બોલવાનું મળે જ નહિ. પાડોશી સાથે ઉચિત વર્તાવ હોય પણ ઘરમાં અનુચિત, તો વાતાવરણ બગડે. લોક કહે ‘જોયો ? ઘરનાને કકળાવી પારકાને સારું મનાવવા નીકળી પડ્યો છે !’ એમ ઘરનાને બહુ સાચવે પણ પાડોશી સાથે બગાડે તો ય લોકપ્રિયતાને બદલે લોકનિંદા પામે.

લોકપ્રિયતાની બેપરવાઈ ન કરાય. જગતમાં ગુણની કિંમત છે, ગુણ સામાના હૃદય સુધી પહોંચે છે. લોકો માથે ફૂલ ચડાવે છે, કચરો નહિ, શરીરે ચંદન ચોપડાય છે, કાદવ નહિ. પ્રશંસા ગુણીયલ ઘોડાની થાય છે, અવળચંડા ગધેડાની નહિ. વિજયવરમાળા મદનગી દાખવનારને મળે છે, બાયલાને નહિ. તો મનનો નિર્ધાર જોઈએ કે ‘હું ગુણસંપન્ન બની લોકપ્રિયતા બન્યો રહું.’

લોકપ્રિય બનવા માટે અનુચિતતા ટાળવી જોઈએ. જરા જરામાં ઉકળી ઉઠવું, જે તે વાતો જ્યાં ત્યાં કહેતા ફરવું. ખમી ખાવાની વાત નહિ, તુચ્છ વર્તન કરવું, તોછડી વાણી બોલવી, કોઈના ય કામમાં ન આવવું, અહંત્વ તો સાથે જ, માયા કપટનો વ્યવહાર...આ બધું અનુચિત છે. એ ટાળી મુખ-મુદ્રા-વાણી અને હૃદયમાં સૌમ્યતા, બીજા પ્રત્યે સહૃદયતા-સહાનુભૂતિ, ખામોશ, નમ્રતા, ગાંભીર્ય, દિલાવર દિલ, નિષ્કપટ અને પ્રૌઢ વાણી-વર્તાવ, વગેરે ગુણોનો જ ખપ રાખવો. તો લોકપ્રિયતા સુલભ થાય.

લોકપ્રિયને સંકટમાં સહકાર મળે છે, સારા પ્રસંગને શોભાવનારા મળે છે, સારા માણસો પાસેથી અવસરોચિત કિંમતી સલાહ-સૂચન ને સહાય મળે છે, ઊંચા હોદ્દા કે સ્થાન લોકપ્રિયને મળે છે. લોકપ્રિયતા કેળવવામાં જ્ઞાનીની આજ્ઞાનું પાલન થાય છે..વગેરે વિચારણા લોકપ્રિય બનવા સારું પ્રેરે છે.

(‘પરમતેજ’ ભા.-૧ પરથી)

૬૯ શું શોક-ઉદ્વેગ એ મોટો દુર્ગુણ છે ?

શોક, ઉદ્વેગ એક એવી મોહિની છે કે એમાં ફસાયેલા માણસને ભાગ્યે જ લાગે છે કે ‘આ હું કોઈ મોટો દુર્ગુણ સેવી રહ્યો છું’ યા કોઈ મોટું પાપ કરી રહ્યો છું !’ ત્યારે હવે એનું જરા પૃથક્કરણ કરી જોઈએ કે એની આગળ, પાછળ અને ભીતરમાં કેવા કેવા ભાવ રહેલા છે.

ચિત્ત શોકમગ્ન બને છે, ખેદમય બને છે ત્યાં પહેલું તો એ જોવું ભૂલી જાય છે કે ‘જે બગડવા પર શોક કે ખેદ થાય છે એ વસ્તુ સિવાય બીજું સારું મને કેટકેટલું મળેલું છે ?’ એ જો જુએ તો તો એમ દેખાય કે ‘અહો ! હજી તો મારા હાથમાં આવો સુંદર મનુષ્ય ભવ છે કે જે અસંખ્ય ક્રીડા પશુ પંખી વગેરે જીવોને નથી મળ્યો. ઉપરાંત એમાં વળી અતિ અતિ અમૂલ્ય માનસિક વિચારણા-વિવેક-ભાવના વગેરેની શક્તિ મળી છે. બીજી પણ કેટલીય-પશુદુર્લભ મહાન પુણ્યાઈ, મહા અનુકૂળતાઓ મળી છે. ઉત્તમ દેવ-ગુરુ-ધર્મ મળ્યા છે. હજી ક્ષણ ક્ષણ ઉત્તમ વિચાર-ભાવનાઓ કરી ગજબનાં પુણ્ય ઉપાર્જી શકાય એવી લાખો ક્ષણોભર્યું આયુષ્ય મારા હાથમાં છે.’ આ બધું સારું જુએ તો એકાદ કાંઈ બગડેલાનો શોક શા સારું થાય ?

હવે જુઓ કે એમ છતાં શોક, ખેદના આવેશમાં રહેનાર શું કરે છે ? જે સારું છે તેને જાણે કિંમત વિનાનું ગણે છે ? એનો અર્થ તો એ જ થયોને કે દેવ-ગુરુ-ધર્મ મળેલા પણ વિસાતમાં નથી ? તો શોક-ઉદ્વેગે શું કર્યું ? સંભવ છે દેવ-ગુરુ-ધર્મનાં પણ મૂલ્યાંકન ઓછાં કરાવ્યાં ! તો જેમ ધનનો ગાઢ લોભ બીજાનાં અવમૂલ્યાંકન કરાવે તેથી મહા દુર્ગુણરૂપ તેમ આ શોક-ઉદ્વેગ પણ મહા દુર્ગુણરૂપ કેમ નહિ ?

બીજું બાકીનું સારું મળેલું જે અરિહંત પ્રભુના ઉપકારના લીધે જ મળ્યું છે, માટે જ એમની પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાનો ભાવ જીવંત રાખવાનો છે, તે જ અરિહંત પ્રત્યે શોક-ઉદ્વેગના આવેશમાં કૃતજ્ઞભાવ મોળો પડવાનો; કેમકે બાકીના સારાની જો બહુ કિંમત નથી, તો એના ઉપકારકની કિંમત શી રહે ? કદરદાની શી બજાવાય ? આમ કૃતજ્ઞભાવ જે પાયાનો ગુણ છે એ મંદ પડે છે. એ મંદ પાડનાર શોક મહાપાપ કેમ નહિ ?

વળી જુઓ કે શોક, ઉદ્વેગના ઉછાળાને લીધે ચિત્ત વિહ્વલ રહેવાથી દેવદર્શન,

નવકાર સ્મરણ વગેરે કોઈપણ ધર્મસાધનામાં સ્થિર, તન્મય અને ઉછળતા ભાવોલ્લાસવાળું બની શકતું નથી. અર્થાત્ જેવી રીતે કામાંધતા, વિષયાંધતા વગેરે ચિત્તને તન્મય બનાવી ધર્મસાધનામાં ચોટવા ન દેતા હોવાથી મહાદુર્ગુણરૂપ છે, એમ આ શોક અને ઉદ્વેગ પણ મહાદુર્ગુણરૂપ કેમ નહિ ?

વળી એમાં દેખાવ નીસાસાનો છે, પરંતુ સાથે બગડેલી વસ્તુ પર દિલમાં કેટલું ગાઢ મમત્વ ને આંધળો રાગ છે ? તો એ બગાડનાર પર લેશ્યા કેવી ખરાબ થવાની ? એમાં સામા પર વૈરવૃત્તિ ય જાગે, દ્વેષની આગ પણ વરસે, એનું કાંઈ બગડે એમાં રાજીવો ય આવે, અને કદાચ એનું બગાડવાના ય વિચાર આવે. આનું બધું જે શોક-ઉદ્વેગમાં થાય એ મહાપાપ નહિ ?

એમ બગડેલી વસ્તુ પર વધારે પડતો રાગ હતો, દા.ત. પૈસા પર કે કાયા પર, અને હવે એ ખોવા-બગડવા પર ઉદ્વેગ થાય છે, શોક થાય છે, એટલે બાકી બચેલપૈસા કે કાયાની શક્તિથી સુકૃત કરવામાં કસર કરવાનું મન થશે, - ‘પૈસા પડી ગયા છે, હમણાં દાન-બાન ઓછું કરો, કાયા દુબડી પડી છે, હમણાં ધર્મની દોડધામ ઓછી કરો’; એ કરાવનાર કોણ છે ? શોક અને ઉદ્વેગનો આવેશ. તો સુકૃત ભૂલાવનાર બીજી પાપ બુધ્ધિની જેમ આ શોક-ઉદ્વેગ પણ પાપિષ્ઠ ખરા કે નહિ ? આ બધું વિચારી શોક કે ખેદને પડખે ન ચડવું.

U

દેહાધ્યાસથી સદા દૂર

V

સુરતમાં ડૉ. મુકરજીએ કહ્યું હતું કે મહારાજજીને મગજમાં પાણી ભરાય છે તેથી શરીરની સમતુલા ચૂકી જવાય તેવી શક્યતા છે માટે એકલા ઊભા થવું નહિ. ડૉક્ટરની આવી સૂચના છતાં રાત્રે બીજાની ઊંઘમાં ખલેલ ન પડે માટે ઘણીવાર જાતે જ ઊભા થઈ જતા, અને પ્રતિક્રમણ પણ ઊભા ઊભા જ કરતા.

પેરાલીસીસના એટેક વખતે સુરત હોસ્પિટલમાં દાખલ કર્યા ત્યારે ડૉક્ટરની સૂચનાથી પલંગ ઉપર સૂવાડયા પણ તેઓશ્રીને તે જરા પણ ન રુચ્યું. પલંગ કઢાવીને તેના સ્થાને પાટ મૂકાવી, પાટ ઉપર જ તેઓશ્રી સૂતા.

કેવો અદ્ભૂત વિજય હતો પૂજ્યશ્રીનો દેહાધ્યાસ ઉપર !

W

-“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાસ્કૃ

દેવનાર કતલખાનાનાં હિમાયતીઓને

૭૦ જાહેર નમ્ર વિનંતી

“-એ લોહીનો વેપાર અને લોહીનો રોટલો ભારતને નથી ખપતો”

ભૂતકાળમાં કદીય ન હતો એટલો ભય ભારતીય સંસ્કૃતિ પર આજે તોળાઈ રહ્યો છે.

ભારતે ઘણાં આક્રમણો જોયાં, રાજ્ય પલટા અને રાજકીય પરિવર્તનો જોયાં, પરંતુ ક્યારેય દેશનાં વિકાસ યોજનાના અંગ તરીકે લોહીનો વેપાર શરૂ કરવાનું ભારતે વિચાર્યું પણ હોય, એવું બન્યું નથી.

અહિંસા એ ભારતનું બીજું નામ છે. ભારતનાં તમામ ધર્મોની ભાવનામાં અહિંસાનો રણકાર છે. જીવદયા એ ભારતીય સંસ્કૃતિનો ધબકાર છે.

ધરતીનાં પટ પર કદાચ આ એક જ એવો દેશ છે કે જ્યાં પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યેની દયા, અનુકંપા લોકોના જીવન વ્યવહાર સાથે વણાઈ ગયેલ છે. જ્યાં પશુ-પક્ષીઓ સાથેનાં સંબંધો કદી પૈસાં અને લાભની દૃષ્ટિએ જોવાયાં નથી. આ દેશનાં માનવોની અર્થ રચનામાં, ગાયને ઘાસ, કુતરાને રોટલો, પારેવાને જાર, કીડીને લોટ-ખાંડ, વાંદરાને ચણા, માછલાને દાળીયાનો હિસ્સો જળવાતો આવ્યો છે. ભાવનાની ઉદાત્તા તો એ છે કે ભારતીય જીવ-દયા કેવળ ઉપયોગી પશુ-પક્ષીઓ પૂરતી જ મર્યાદિત નથી, એ તો સર્વ જીવોને પોતાનો વિષય બનાવે છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિની પરાકાષ્ટા તો એ છે કે પશુ-પક્ષીઓને દયાથી જીવાડતા હોય તેવા ભાવથી ભારતે કદી વિચાર્યું નથી. પશુ-પક્ષીઓને દેવ દેવીનાં વાહન કલ્પી, પૂજ્ય દૃષ્ટિએ નિહાળ્યાં છે. નિર્બળ-મૂંગા-અજ્ઞાન પશુ-પક્ષીઓને મારવામાં ભારતે અધર્મ માન્યો છે, ગૌ પૂજા-નાગ પૂજાને તહેવારોમાં ગૂંથી ભારતીય ભાવનાને ચિરસ્મરણીય બનાવી છે.

ઘરડાં અપંગ મા-બાપને પાળે એટલા પ્રેમથી અને ચીવટથી ભારતે ખોડા-ઢોરની પાંજરાપોળો નિભાવી છે.

ભારતે જીવન વ્યવહારમાં પશુ-પક્ષીઓને ક્યાંય ઓછું-ઊંચું સ્થાન આપ્યું નથી. પશુ-પક્ષીઓનાં રક્ષણ-માવજત-સંવર્ધન અને પાલનનાં કાયદાઓમાં ભારતનો વિશ્વમાં વિક્રમ છે. ભારત એથી જ ઉન્નત છે.

નિર્બળ અને આશરે રહેલાંને મારવામાં ભારતે સદાય હિણપત માની છે.

અરે ! શિકારીની ઝપટમાંથી છૂટી-ઊડીને ખોળામાં ફફડાટથી પડેલા તેતર પક્ષીને શિકારીને પાછું ન સોંપવા ખાતર પોતાના પુત્રોને ધર્મયુદ્ધે પ્રેરનાર માતાઓ આ દેશમાં જન્મી છે.

ભારતનો ઈતિહાસ આવી ગૌરવ ગાથાઓથી ભરપૂર છે.

“દેખ બિચારી બકરીનો પણ કોઈ ન જાતાં પકડે કાન, એ ઉપકાર ગણી ઈશ્વરનો હરખ હવે તું હિન્દુસ્તાન” એ સૂત્ર તો હજુ તાજૂજ છે. માનવીઓ સાથે એકમેક થઈને પશુ-પક્ષીઓ ભારતમાં નિર્ભયતાથી જીવતાં આવ્યાં છે. ભારતના તમામ લોકપ્રિય શાસનકારો દરમ્યાન પશુ-પક્ષીઓની હિંસાનો પ્રતિબંધ કરતાં કાયદાઓ થયાં છે. એ ભાવનાનાં સીમાચિન્હ સમું અશોક ચક્ર આજે પણ આપણાં રાષ્ટ્રધ્વજ અને રાજ્ય મુદ્રામાં અંકિત છે, અને તે એટલા માટે કે ભાવનાનાં સ્ખલનની કોઈ નબળી પળે એ મુદ્રા આપણને પ્રેરક અને બોધક બને.

ભારતીય ભાવનાનાં સ્ખલનની પળ આજે ઊભી થઈ છે.

જે ભારતમાં “ગોબ્રાહ્મણ પ્રતિપાલ”નાં ઈલ્કાબો અપાતા એજ ભારતની ધરતી પર, મહારાષ્ટ્રને આંગણે, મુંબઈથી આશરે ૧૮ માઈલ દૂર થાણાખાડી વિસ્તારમાં ચેમ્બુર નજીકનાં દેવનાર ગામે એકસો છવીસ એકર જમીન પર, અંદાજ રૂપીઆ બે કરોડનાં ખર્ચે, ડેન્માર્કના નિષ્ણાતોની સલાહ મુજબનું, માત્ર છ કલાકમાં જ આશરે છ હજાર ત્રણસો પશુઓને રહેંસી શકે તેવું - રાક્ષસી યાંત્રિક કતલખાનું, ભારતની વિકાસ યોજનાના એક ભાગ તરીકે શરૂ કરી, પશુઓનાં હાડમાંસ-જીભ-ચામડા, આંતરડા, વગેરેની પરદેશી પેઢીઓનાં સહકારથી નિકાસ દ્વારા, અર્થ ઉપાર્જન કરવાનું આપણી ભારતીય સરકાર-મહારાષ્ટ્ર સરકાર અને મુંબઈ કોર્પોરેશને સંયુક્ત રીતે વિચાર્યું છે.

આ ગોઝારા મહા પાપયજ્ઞનો ઠરાવ પ્રાથમિક કક્ષાએ થયો છે એથી હજુ કાંઈ બગડી ગયું નથી.

આ યોજનાનો આ ત્રીજો ઉથલો છે.

સને ૧૯૨૫માં પહેલી વાત ઉપડી, વિરોધ થયો. વિરોધથી વાત પડતી મૂકવી પડી. સને ૧૯૩૨માં ફરી ઉપડી, ત્યારે પણ એમજ બન્યું. આજે એ વાત ફરીને ઊભી થઈ છે.

સને ૧૯૨૫-૧૯૩૨માં આપણે પરાધીન હતાં, આજે સ્વાધીન છીએ. બાપુ ચીંધ્યા માર્ગે જનારું રાજ્ય એ વખતે ન હતું, અશોકચક્રનું ચિન્હ અને ‘સત્યમેવ જયતે’નું પ્રેરક સૂત્ર એ વખતે રાજ્ય મુદ્રામાં અંકિત ન હતાં, પંચશીલનાં સિદ્ધાંતો

દુનિયાને ભેટ કરી શકે એવું ભારતનું આગવું ગૌરવવંતુ સ્થાન પણ દુનિયામાં ન હતું. એ વખતે પણ પડતા મુકાયેલા વિચારને પુનર્જીવન આપવાની કુબુદ્ધિ આજે સૂઝી છે.

ભારત મરતાં શીખ્યું છે. મારવાનાં પ્રકરણો હજુ ભારતનાં ઈતિહાસમાં લખાયા નથી. શીલ, ધર્મ, ગૌરવ અને આબરું કરતાં ભારતે પૈસાને કદી પ્યારો ગણ્યો નથી. જીવનનાં ઉમદા તત્ત્વોના લિલામ ભારતે કદી નિહાળ્યા નથી. ભારત નામ સાથે જેને નિસ્બત હશે, એવા કોઈ ભારતવાસી નહીં હોય કે આવા કલંકને આવકારે. આવી પતનની પરાકાષ્ટાની હિમાયત કરનાર ગમે તેટલો મહાન હોય તો પણ તે બહારથી ભારતવાસી છતાં અંતરથી પરદેશી જ છે.

આવા કતલખાનાની હિમાયત કરનારા ભારતનાં કુલદીપકો એક વાર જાહેર કરો અને કહો :-

કહો કે :- રામ, કૃષ્ણ, મહાવીર, બુદ્ધ, ઈશુ, મહમદ, નાનક, ગાંધી વગેરે યુગપુરુષો અમારા કરતા ઓછું જાણતાં હતાં.

કહો કે :- એવા પુરુષોએ પ્રબોધેલા દુનિયાનાં બધા ધર્મો ધર્તીંગ છે. માનવ જીવન સાથે એને લેવા દેવા નથી.

કહો કે :- લોકોની ધર્મ ભાવનાને અનુરૂપ હિંસાનો પ્રતિબંધ કરનારા કુમારપાળ, અશોક, અકબર વગેરે શાસનકર્તાઓ નિર્બળ અને સમજ વિનાનાં હતાં.

કહો કે :- અહિંસાનાં ગાણાં એ ફટાણાં છે.

કહો કે :- પૈસો મેળવવા માટેની કોઈ પ્રવૃત્તિ પાપ નથી, પાપ હોય તો પરવા નથી, લાંછન હોય તો શરમ નથી.

કહો કે :- પૈસા કરતાં ધર્મને પ્રાધાન્ય આપનાર આપણા વડવાઓ મૂર્ખ હતા, પછાત હતા.

કહો કે :- ભારત ખેતીપ્રધાન દેશ નથી, પશુધનની ભારતને જરૂર નથી.

કહો કે :- નિર્બળ પશુઓને મારવામાં મદદનગી છે.

કહો કે :- પશુ જીવનને રક્ષણ આપતી આપણાં બંધારણની કલમ ૪૮ નકામી છે.

કહો કે :- આ કતલખાનું નહીં થાય તો ભારત પર કટોકટી આવી પડવાની છે.

કહો કે :- આ મહાન રાષ્ટ્રીય નિર્ણય છે.

કહો કે :- ઓછામાં ઓછા સમયમાં અને વધુમાં વધુ પ્રમાણમાં મુંગા પશુઓને મારવાનો આ મહાઉદ્યોગ-એ અમારો રાષ્ટ્રીય ઉદ્યોગ છે, એ અમારો મહાન વિક્રમ છે.

કહો કે :- લોહીનાં વેપાર જેવો ગૌરવવંતો બીજો કોઈ વેપાર નથી.

કહો કે :- લોકલાગણીને પરધર્મી અને પરદેશી શાસનમાં જે સ્થાન હતું તે આજે નથી.

કહો કે :- ધર્મ ભાવના જેવી કોઈ વસ્તુ નથી. હોય તો અમે એ રહેવા દેવા માગતા નથી.

કહો કે :- દેવનારનું કતલખાનું એ ભાખરાનાંગલ જેવું રાષ્ટ્રીય તીર્થ છે. અમારી પંચવર્ષીય યોજનાનો આ નીચોડ છે.

કહો કે :- આજે અમને કોઈ કહેનાર નથી, અમે બેફામ બન્યા છીએ, ભારતીય આબરૂનાં ચીર અમારા હાથે જ અમે ખેંચવા માંગીએ છીએ.

એમ ન હોય તો કરોડો આશ્રયે રહેલાં મુંગા, અજ્ઞાન, નિરાધાર, પામર પશુઓનાં લોહી છાંટીને રોટલા ખાવાનો ભાવ ન થાય; ભારતીય ભૂમિમાંથી પશુધનનાં નાશનો આવો પરશુરામી નિર્ણય ન થાય.

આવો આકરો નિર્ણય લીધો છે ત્યારે આ કહેવું પડે છે.

દીલમાં દયા હોય તો કરગરીને કહીએ છીએ, મનમાં અભિમાન હોય તો નમીને કહીએ છીએ, હૃદયમાં સાચું સમજવાની દૃષ્ટિ હોય તો પોકારીને કહીએ છીએ કે આ પાપનો માર્ગ છે. પતનની પરાકાષ્ટા છે. કૃપા કરી પાછા વળો. જીવો અને જીવવા દો. એ લોહીનો વેપાર અને લોહીનો રોટલો ભારતને નથી ખપતો.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં માનનાર તમામ ભારતવાસીઓનો આ અંતરનાદ છે, એની નોંધ લેશો.

લિ. ભારતીય સંસ્કૃતિના ચાહક
શાહ રતિલાલ જીવનલાલ અબજીભાઈનાં
જયહિન્દ (વઢવાણ)

૭૧ પ્ર.- જીવનમાં ધર્મની શી જરૂર છે ?

ઉ.- જીવનમાં જેટલી સુખની જરૂર છે એટલી જ ધર્મની જરૂર છે; કેમકે સુખ ધર્મથી જ મળે છે. ‘સુખ ધર્મથી, દુઃખ પાપથી’- ‘સુખં ધર્માત દુઃખં પાપાત્,’ આ સનાતન સત્ય છે. ધર્મ પરલોકને તો સારો કરે છે, ઉપરાંત અહિં પણ સુખ દેખાડે છે; કેમ કે સુખ અંતરના અનુભવની વસ્તુ છે, અને તે ધર્મથી જ થાય છે. સુખ બાહ્ય પદાર્થોનો ધર્મ નહિ એટલું ધ્યાનમાં રહે; કેમકે બાહ્ય ધનના ઢગલા હોવા છતાં પણ ચિત્ત જો કોઈ ચિંતાથી સળગી રહ્યું હોય તો સુખ શું ? ટૂંકી બુદ્ધિવાળા માને છે સુખ ધનમાં છે, સ્ત્રીમાં છે, મેવા-મીઠાઈમાં છે, માન-પાન અને સત્તા-સાહ્યબીમાં છે, પણ જગતમાં જુઓ તો દેખાય છે કે કેટલાકને ધનમાલ ઓછા છે છતાં વધારે સુખી છે, અને કેટલાકને વધારે છે છતાં એમની પાસે સુખ-શાંતિ ફરકતી નથી. બીજી વાત એ છે કે જો સુખ ધનમાલનો ગુણ હોત તો ધન આદિની અધિકતામાં સુખનો અનુભવ વધત, પરંતુ એક-બે લાડુ ખાતાં સુખ થાય છે, પણ અધિક ખાવામાં આવતાં ઊલટી જેવું થાય છે. એક પત્ની કરીને જે સુખ લાગે છે તે સુખ બે, ત્રણ કરવા જતાં વધવાને બદલે ઊલટું ઘટી જાય છે. તો સુખ એમાં શાનું કહેવાય ? એકની એક ચીજથી પોતાને સુખ અને બીજાને દુઃખ લાગે છે. તેમ પોતાને એક વસ્તુ એકવાર સુખરૂપ અને પછી દુઃખરૂપ લાગે છે. તો ચીજ-વસ્તુમાં ચોક્કસ સુખ કે દુઃખ શું ? કશું નહિ. સુખ એ બાહ્ય વસ્તુનો ધર્મ નથી; એ તો આત્માની ચીજ છે. પરંતુ એ ત્યારે જ અનુભવમાં આવે છે કે જ્યારે કોઈ ચિંતા ન હોય, ભય ન હોય, સંતાપ નહિ, અજંપો ન હોય, પરંતુ નિશ્ચિતતા હોય, નિર્ભયતા હોય, શાંતિ હોય, મસ્ત અને માતબર હોય ધર્મ આ સ્થિતિ ઊભી કરી આપે છે. એટલે પછી જેમ વન વગડામાં અત્યંત ભૂખ્યાને સુકો રોટલો પણ મહા આનંદ આપે છે, તેવી રીતે ધર્માત્માને દુન્યવી સામાન્ય સંયોગમાં પણ મહાન આનંદ રહે છે, જેમ કે સાધુ મહર્ષિને. ઉપરાંત ધર્મ એ એવા પુણ્યના થોક આપે છે કે જીવને પરભવમાં સારી દેવ-મનુષ્યાદિ ગતિ, સારું કુળ, આરોગ્ય ઋદ્ધિ, સમૃદ્ધિ અને ધર્મસામગ્રી આપે છે. બસ, અને ભવિષ્યમાં સુખ જોઈએ છે, તો ધર્મ આરાધવાની ખાસ જરૂર છે. કહ્યું છે :

વ્યસનશતગતાનાં ક્લેશરાગાતુરાણાં ।

મરણભયહતાનાં દુઃખશોકાર્દિતાનામ્ ।

જગતિ બહુવિધાનાં વ્યાકુલાનાં જનાનાં ।

શરણમશરણાનાં નિત્યમેકો હિ ધર્મઃ ॥

સેંકડો સંકટ પ્રાપ્ત થયેલાને, કલેશ અને રોગથી પીડાતાને, મરણના ભયથી વિહ્વળ બનેલાને, દુઃખ શોકથી દુઃખિતને, અનેક પ્રકારે આકૂળ-વ્યાકૂળ લોકોને અને નિરાધારને જગતમાં હંમેશા એક માત્ર ધર્મ જ શરણભૂત છે.

U

અજબ-ગજબની યતના

V

સૂરિમંત્રનો જાપ કરતાં પહેલા પાણીથી હાથ-પગની શુદ્ધિ કરવી પડે. તેઓશ્રી જાપ કરવા બેસે તે પહેલા અમે તેઓશ્રીના હાથ-પગ પાણીથી શુદ્ધ કરી આપીએ. એકવાર હાથ-પગ ઘોવા મેં સહેજ વધારે પાણી લીધું. તરત પૂજ્યશ્રી બોલી ઊઠ્યા : “અરે, આ શું કર્યું ? આટલું બધું પાણી લેવાનું ? અસંખ્ય જીવોના કચ્ચરઘાણ બાદ આ પાણી આપણાં માટે બનતું હોય છે ! વળી, પગ એકદમ ઘસીને સાફ કરીએ એટલે વિભૂષા પોષાય... આ રીતે પગ સાફ કરવા હોય તો ઊભો થઈ જા. હું મારી જાતે સાફ કરી લઈશ.”

પૂજ્યશ્રી કહેતા કે માત્ર પા (૧/૪) ખોબો પાણી લઈને બંને હાથ ઘસી બંને પગ પર લગાવવાથી શુદ્ધિ થઈ જાય. પગે લગાવતી વખતે હાથ ઉપરથી નીચે લઈ જવાનો, જેથી નીચેનો મેલ ઉપર ન ચડે. પછી રોજ એ રીતે માત્ર ૮ થી ૧૦ ટીપાં પાણીથી બંને પગ સાફ કરાવતા.

પગ સાફ કર્યા બાદ અમે કપડાથી પગ લૂછવા જઈએ ત્યારે ઘસીને લૂછવાની ના પાડે. માત્ર કપડું અડાડીને પાણી લૂછી લેવાનું કહેતા. પૂજ્યશ્રી કહેતા કે - ઘસીને લૂછવામાં શરીરમાં મેલ નીકળી જાય, મેલ તો સાધુનો અલંકાર છે. લૂછવાનું એ રીતે કે પાણી ચુસાઈ જાય અને મેલ ન નીકળે.

W

-“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષ્ણ

૭૨ બીજાને સારું મનાવવાના પાપમાં

“મુખ બોલ્યો મીઠી વાણી, ધન કીધું ધૂળધાણી, જીતી બાજી ગયો હારી રે”...

કવિની આ ઉક્તિમાં ગંભીર ચેતવણી ભરી છે. માનવને વાણીની મહાકિંમતી લબ્ધિ મળેલી છે, જેના પર એ ઐહિક અને પારલોકિક અને અનર્થોથી બચી શકે અને અનેક સિદ્ધિઓ મેળવી શકે; પરંતુ તેનો દુરુપયોગ ન થાય અને સદુપયોગ થાય તો જ.

વાણીનો દુરુપયોગ થવામાં અજ્ઞાન, અવિવેક, અહંત્વ, આવેશ, અપરિમિતતા, વગેરે અનેક કારણો છે, એમાં એક કારણ બીજાને સારું મનાવવાની કાયમી લાલસા છે. અલબત્ત આનો અર્થ એ નથી કે ત્યારે બીજાને સારું લાગે એવું બોલવું જ નહિ; ના, આ કહેવું નથી. કિન્તુ કહેવાનું એ છે કે ગમે તે ગમે તે રીતે બીજાને સારું મનાવ્યા કરવું પછી ભલે એ માટે જુદું બોલવું પડે, નિંદા કરવી પડે, આપ બડાઈ કૂટવી પડે...વગેરે, આ અનુચિત છે, ખતરનાક છે. અહંત્વ અને માનાકાંક્ષા પોષી અવનતિ તરફ એ જીવને ધસડે છે.

મૂળમાં, ગમે તે પ્રકારે બીજાની દૃષ્ટિમાં સારા લાગીએ, વહાલા લાગીએ, એ વૃત્તિ અનેક અનર્થો મચાવે છે, મોટા ભાગે એ ‘બીજાઓ’ અજ્ઞાન છે, મોહમૂઢ છે, એવાની દૃષ્ટિમાં આપણે વાતે વાતે સારા લાગીએ માટે, એ જો નિંદા શરૂ કરે છે તો, એમાં ટાપસી પૂરવી પડે છે, અગર આપણી પાસે આવી બેઠા છે તો એવી વાતો કરવાની થાય છે કે જે લગભગ કુથલી હોય, વિકથા હોય કોઈની નિંદા, ઘસાતું બોલવાનું હોય. કેટલીકવાર એ બીજાઓ આગળ પોતાની હોશિયારી, સત્તાધીશતા વગેરે દેખાડવા પેલાના દેખાતાં જ પોતાના કુટુંબી, કે નોકર વગેરેને ધમકાવવાનું કે ઉતારી પાડવાનું થાય છે. શા સારું આ બધું ? બીજા માને કે આ સારા છે. હોશીયાર છે, એટલા માટે જ ને ?

ત્યાં એ વિચાર નથી રહેતો કે, ભલે કદાચ એણે આપણને સારા માન્ય પણ પછી કાંઈ ઈનામ પરખાવ્યું ? પાંચ પૈસા આપી જશે ? સંકટમાં સહાય કરશે ? બિમારીમાં સેવા કરવા આવશે ? સદ્ગતિ નક્કી કરી આપશે ? ના, આમાનું કશું જ નહિ, ત્યારે બીજા બાજુ જે આપણે નિંદા સાંભળી કે કરી, એનું પરિણામ જેની

નિંદા કરી તેને જો સામો જ કે બીજો કોઈ કહી આવશે તો આપણે એક વિરો ઊભો કર્યો સમજો. તેમ કદાચ ન બન્યું. તો પણ આપણને નિંદાની કુટેવ દૃઢ થશે, દિલમાં બીજા પ્રત્યે દ્વેષ અને આપણી જાત માટે ઉત્કર્ષ-અહંત્વ થશે, એના પ્રત્યાઘાત આ જીવનમાં ય બીજા પ્રવૃત્તિઓ પર ખરાબ પાડવાના ! અને પરલોકમાં ય નીચ ગોત્ર, દેહ-ભંગી-તિર્થચના અવતાર સાથે બીજા કેટલાય દુઃખ મળવાના ! ત્યારે કુટુંબીઓ કે નોકર વગેરેને ખોટા ધમકાવવા-ઉતારી પાડવામાં તો એ જ જે આપણા હંમેશના ઉપયોગી છે. સહકારી છે. એમના હૃદય ભાંગવાનું, ને એમને દુર્ભાવ કરાવી વિરોધી બનાવવાનું થવાનું. તેમ બીજાને સારું મનાવવાના ખાતર કુથલી-વિકથા કરવામાં કેટલાય પોષાવાના ! ઉપરાંત પરમાત્મ સ્મરણ-શાસ્ત્ર-વાંચન-સત્સંગ વગેરે મહાકિંમતી સદુપયોગને યોગ્ય માનવકાળ બરબાદ થવાનો.

ઉપરોક્ત કવિવચન એ કહી રહ્યું છે કે મુખથી બીજાને મીઠું મીઠું લાગે એવું બોલ્યે ગયો, પરંતુ એમાં બે કિંમતી ધન ધૂળધાણી કર્યા, એક તો પૂરવનું પુણ્ય ધન, અને બીજું ઉચ્ચ સદુપયોગ કરવા મળેલ વિશિષ્ટ વાણી, મન અને કાયાની શક્તિઓરૂપી ધન, એ બેને બરબાદ કર્યા. પરિણામ એ આવીને ઊભું કે માનવ જીવનમાં જે આ ઉચ્ચ શક્તિઓ અને પૂર્વની પુણ્યાઈ સાથે દેવ-ગુરુ-ધર્મનો યોગ મળ્યો હતો તે તો જીવનરૂપી બાજી જિતી જવાનો યોગ હતો, પરંતુ એના દુરુપયોગથી બાજીને હારી જવાનું થાય છે. એકેન્દ્રિયપણાં અને ક્ષુદ્ર જંતુની યોનિઓમાંથી જીવનબાજી જિતતાં જિતતાં ઊંચે ચઢી ઠેઠ માનવયોનિના જીવન સુધી આવી પહોંચ્યો પણ હવે જીવનબાજી હારી જઈને પાછું નીચે હલકી તિર્થચયોનિઓમાં પટકાઈ જવાનું થાય છે. આ બીજા, બીજા કારણો એ તો બને જ છે, પણ ગમે તે રીતે બીજાને સારું મનાવવાના પાપે પણ બને છે.

એટલે સારું એ છે, કે માણસ જો બીજાને વાતે વાતે મનાવ્યા કરવાનું છોડી જાતે સારા કેમ બનાય એનો વિચાર અને વર્તાવ રાખે તો ઉપરોક્ત અનર્થોથી બચી શકે.

૭૩ ધર્મ-ઉત્સાહ કેમ વધે ?

આજે કેટલાય માણસોની ફરિયાદ રહે છે કે, અમને ધર્મનો ઉત્સાહ કેમ વધતો નથી ? રોજંદી કુળાચાર પ્રમાણેની ધર્મપ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ ખરા, પણ એવો ઉલ્લાસ નથી દેખાતો કે ‘લાવ આ ધર્મ કરું, તે ધર્મ કરું’ આનું શું કરવું ?

ધર્મમાં ઉત્સાહ વધારવા માટે આમ તો અનેક ઉપાય યોજવા જરૂરી છે; જેમ કે -

(૧) સત્સંગ બહુ સેવવો, સાધુ પુરુષોના સમાગમમાં રહ્યા કરવાથી પહેલું તો ધર્મનું વાતાવરણ વારંવાર મનપર આવ્યા કરે છે, અને બીજું એ કે એમની પાસેથી ધર્મની વાતો, તત્ત્વની વાતો અને મહાપુરુષોના જીવન પરાક્રમ સાંભળવા મળ્યા કરે છે, એ બધું પાછું વાગોળવું. ઉપરાંત,

(૨) સારાં ધાર્મિક શાસ્ત્ર પુસ્તકનું વાંચન જરૂરી છે. આ વાંચન પણ એમજ ગબડાવી જવાનું નહિ, કિન્તુ વાંચનમાંથી નોંધ કરતા જવાનું અને આગળ આગળ વાંચવાનું. આ નોંધ રોજ એકવાર જોઈ વિચારી જવાની.

(૩) એથી આગળ જ્યારે સારું વાચન અને નોંધની ઉપસ્થિતિ થઈ જાય એટલે વિચારશક્તિ વધે, પછી એ વાંચનના આધારે કાંઈક નિબંધરૂપે લખવાનું. એ લખતાં લખતાં નવી નવી સ્ફુરણા થશે. આમાં એ ધ્યાનમાં રાખવાનું કે એ સ્ફુરણા શાસ્ત્રબાધિત ન હોય, જૈન માર્ગના વિરોધમાં ન હોય. આમ વાંચન-લેખનથી મન પર ભારે જવાબદારી આવે છે કે ‘આ હું શું લખી રહ્યો છું ? કોના માટે લખી રહ્યો છું ? મને લાગુ પડે છે કે નહિ ?...’, વગેરે એથી ધર્મ-ઉત્સાહ વધે છે.

(૪) વળી ધાર્મિક મિત્રોનો સંસર્ગ-પરિચય રાખવો. એમાં નિંદા, કુથલી, વિકથા, ગામગપાટા ન ચાલે એ તકેદારી રાખવી, નહિતર એ સંસર્ગ છોડી દેવો.

(૫) ભાવપ્રેરક તીર્થોની યાત્રા અને ધર્મ-ઉત્સવોમાં હાજરી પણ ધર્મમાં ઉત્સાહ વધારે છે.

(૬) કુટુંબીઓને, સ્નેહિઓને ધાર્મિક બનાવો, વૈરાગ્યજનક દુન્યવી કોઈ પ્રસંગો, મહાપુરુષોનાં ચરિત્ર ધર્મ અને તત્ત્વની વાતો કહેતા રહેવું. એથી ધર્મમાં ઉત્સાહ વધે છે, મન પર ભાર આવે છે.

(૭) અનિત્ય, અશરણ વગેરે ભાવનાઓ ભાવવાનો ખૂબ અભ્યાસ રાખવો.

(૮) ભગવાન આગળ ખરા દિલથી આત્મઈકરાર કરવો, દિલનાં આધ્યાત્મિક દર્દ રોવાં અને ગદ્ગદ બની ધર્મ ઉત્સાહની પ્રાર્થના કરવી.

આમ અનેક ઉપાયો યોજવા જરૂરી તો છે જ;

(૯) પરંતુ એક વિચાર આ કરવા જેવો છે કે આપણને અહીં જે માનવભવ, પંચેન્દ્રિય પટુતા, આરોગ્ય અને ખાનપાનાદિની અનુકૂળતાની પુણ્યાઈ મળી છે, તેમજ જે વિશિષ્ટ મન-વચન-કાયાની શક્તિ મળી છે, એને સંસારના ચરણે આંખ મીચીને અર્પિત કરતા રહીએ છીએ તો શું એ અનુપમ પુણ્યાઈ અને શક્તિઓ ઉપર સંસારનો અધિકાર છે ? અને દેવ-ગુરુ-ધર્મનો અધિકારજ નથી ? ભૂલવા જેવું નથી કે એ બધું દેવ-ગુરુ-ધર્મના પ્રતાપે જ મળ્યું છે.

વિષય કષાયમય સંસારના પ્રભાવે નહિ. તો જે દેવ-ગુરુ-ધર્મનો એ મળવામાં અનન્ય અને અતુલ ઉપકાર છે, એવા ઉપકારીના ઉપકારે મળેલું અપકારી સંસારના ચરણે ધરવાનું કે ઉપકારીના ચરણે ?

વળી, દેવ-ગુરુ-ધર્મ મહાગુણિયલ છે એ દૃષ્ટિએ પણ ગુણીના ચરણે આપણી પુણ્યસામગ્રી અને શક્તિઓનાં અર્પણ કરવા ઉલ્લાસ રહેવો જોઈએ. બસ, આ વિચાર જોઈએ કે ‘સંસારના ચરણે તો મેં અનંતાકાળ હોમ્યું, અહીં પણ આજ સુધી હોમ્યે રાખ્યું, હવે તો મારા દેવ-ગુરુ-ધર્મે દીધેલી પુણ્યાઈ અને શક્તિઓ એમનાં ચરણે અર્પિત કરું.’ આથી ધર્મ-ઉત્સાહ વધશે.

U **V**

ડગલે ડગલે દયા

સુરત ચાતુર્માસમાં તિથિના દિવસે બાજુના દેરાસરમાં ચૈત્યપરિપાટી કરવા ગયા હતા. પાછા વળતાં પગથિયામાં પ્લાસ્ટિકની પાણીની ટ્યૂબ હતી. એ પગથીયું આવ્યું કે પૂજ્યશ્રીએ પગલું મોટું ભરીને ટ્યૂબને ઓળંગી લીધી. સાથે રહેલા શ્રાવકે પૂછ્યું : “ગુરુદેવ ! ટ્યૂબ પર પગ મૂક્યો હોત તો શું વાંધો હતો ?”

“પગ મૂકવાથી ટ્યૂબ દબાય અને પાણીમાં રહેલા જીવોને કેટલી કિલામણા થાય... વિરાધના થઈ જાય.”

પૂજ્યપાદશ્રીની સૂક્ષ્મ દયા જોઈને પેલા શ્રાવક સ્તબ્ધ બની ગયા.

W **X**

“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાર

૭૪ મૃત્યુ સુધારવા શું કરવું ?

અંતકાળે મન બગાડે તો ગતિ બગાડે છે, પછી ભલે પૂર્વે ધર્મસાધના કરી પણ હોય. પાર્શ્વનાથ પ્રભુના શાસનમાં થયેલ શ્રાવક નંદમણિ માટે પાછળથી મન બગાડ્યું તો મરીને દેડકાનો ભવ પામ્યો. એટલે આ લક્ષ અત્યં જરૂરી છે કે અંતકાળે મન ન બગાડે.

ત્યારે પ્રશ્ન એ છે કે મન શી રીતે ન બગાડે ?

આ રીતે જાણવા માટે પહેલાં એ જુઓ કે મન બગાડે છે ?

મન બગાડવાનું કારણ એ, કે કોઈ ને કોઈ તકલીફ આત્માને પીડી રહી છે, યાદ્ય તે શારીરિક હોય, યા માનસિક હોય. માનસિક તકલીફનાં કારણ ઘણાં, પૈસાની ચિંતા, પત્નીની ચિંતા, પુત્ર-પુત્રીની, પરિવારની, આબરૂની, અપજશ, અપમાન...આવી કોઈ ને કોઈ ચિંતા-પ્રતિકૂળતા-વિટંબણા એ કારણ છે. એ મન પર વસી જાય, મનનો કબજો કરી લે તો માનસિક તકલીફ ઊભી થઈ મન બગાડે છે અને જીવનભર એ કારણોએ મન બગાડ્યા કર્યું હોય, પછી અંતકાળે કોઈ ને કોઈ કારણ તો મળી જ રહે છે, એટલે મન કેમ નહિ બગાડે ?

બીજી વાત એ છે કે શારીરિક કોઈ કષ્ટ, કોઈ રોગ, અશક્તિ વગેરે પણ તકલીફ વિના મૃત્યુ ભેટી જાય એ કોઈ વિરલાને ! બાકી તો અશક્તિ, રોગ વગેરેનો સંભવ ઘણો; અને એથી મન બગાડતાં વાર ન લાગે.

હવે એ જોવાનું છે કે આવી સ્થિતિ હોય છતાં પણ મન ન બગાડે એવો કોઈ ઉપાય છે ? અહીં પણ એ જુઓ કે જીવનભર નાની નાની તકલીફો પર પણ મન બગાડવાનો અભ્યાસ છે એટલે સહેજે મૃત્યુ વખતની ભારે તકલીફ પર મન બગાડવું બહુ સંભવિત છે. એથી એ માર્ગ નીકળે છે કે જીવનભર એથી ઉલ્ટો અભ્યાસ રાખીએ, જેથી અંતે પણ આનો જ અનુભવ રહે. ઉલ્ટા અભ્યાસમાં એ આવવાનું પ્રારંભમાં બહુ ક્ષુદ્ર તકલીફ, અગવડ, પ્રતિકૂળ બાબતમાં એવી આંતરિક સહિષ્ણુશક્તિ કેળવીએ-પ્રગટાવીએ કે એ નજીવી વસ્તુ કે બાબત એમ જ પસાર થઈ જાય, પણ મનને અસર કરે નહિ, વિહ્વળ કરે નહિ.

સહિષ્ણુતાની શક્તિ વધારવા માટે,

(૧) ‘જગતની જડ વસ્તુ અને સાંસારિક બાબતો આપણા આત્મા અને આત્મહિત, આગળ તુચ્છ છે, નગણ્ય છે, એની બહુ કિંમત નથી એ ભાવના વારંવાર ભાવવી જરૂરી; અને એનો ખ્યાલ વારંવાર મન મારીને પણ તકલીફમાં શાંતિથી સહન કર્યે જવું.’

(૨) બધું અનુકૂળ મળે એમાં સત્ત્વ વધતું નથી, પ્રતિકૂળ મળે ત્યાં સત્ત્વ વધારવાને ખરો અવકાશ છે. તો એવો અવકાશ મળ્યે ખુશી થવું; વિહ્વળ શા માટે થવું ?

(૩) ‘પ્રતિકૂળ કરનારો સામો એક જીવ છે, અને જીવમાત્ર દયાપાત્ર છે, દ્વેષપાત્ર નહિ,’ માટે એના પર દયા ચિંતવવી.

(૪) ‘પ્રતિકૂળ તો પૂર્વકર્મના હિસાબે બન્યું, પણ વિહ્વળતા નવાં કર્મને નોંતરે છે.’

(૫) ‘ખરી પ્રતિકૂળ બાદ્ય બાબત કે વસ્તુ નથી, પણ આંતરિક રાગ, દ્વેષ, અશાન્તિ વગેરે છે. તો એને જ ન રોઉં કે બહારનું રોવા બેસવું પડે ?’

(૬) ‘સહિષ્ણુ લોખંડી બને છે, સુંવાળો કાયર. માટે સહિષ્ણુતાને અવસર આપનાર તકલીફ એ સારું નિમિત્ત મળ્યું માનું.’

(૭) ઉપરની વિચારણા સાથે સહવા ઉપરાંત ખૂબ ખૂબ વ્રત-નિયમ, ત્યાગ-તપસ્યા, સંયમ-સત્કૃત્યો આચરવા જોઈએ. એથી સહિષ્ણુતા વધે છે.

આમ અભ્યાસ વધારતાં મન બગાડતું નથી, અંતકાળે પણ મન સ્વસ્થ પ્રકૃલ્લિત રહે છે.

U માંદગી ગંભીર પણ ઉપયોગ તીવ્ર V

છેલ્લે તબિયત બગડી ત્યારે પૂજ્યશ્રીને હાર્ટના દુઃખાવાની તકલીફ ઘણી હતી. અસ્વસ્થતાને કારણે વિસ્મૃતિ પણ થઈ જતી હતી. મેં તેઓશ્રીને પ્રતિક્રમણ કરાવ્યું. થોડી વાર પછી મને કહ્યું : “મારે પ્રતિક્રમણ બાકી છે, મને કરાવ.”

“થોડી વાર પહેલાં જ આપે પ્રતિક્રમણ કર્યું, મેં જ કરાવ્યું.”

“ક્યારે થયું ? મને ઉપયોગ નથી રહ્યો. ફરીથી કરાવ.”

અંતિમ ગંભીર માંદગીમાં પણ કેટલી કાળજી !

W “ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાર X

૭૫ ભાગ્ય : સિંહ છોકરો અને નવો છોકરો

રામચંદ્રજી વનવાસમાં એક વડ નીચે ચોમાસું ગાળવાનું નક્કી કરે છે ત્યાં અનેક યક્ષોનો માલિક ગોકર્ણ નામનો યક્ષ મોટી નગરી ઊભી કરી દે છે, અને રામને કહે છે, ‘હું અને મારો પરિવાર આપની સેવામાં રહીશું.’ ઘરે સારા માણસ આવ્યા હોય તો સેવામાં ઊભા ને ઊભા રહેવાનું મન થઈ જાય ને ?

અહીં રામે આગળથી કહેવરાવ્યું નથી પ્રાર્થના નથી કરી, યોજના નથી ઘડી, છતાં આ એકાએક કેમ બની આવ્યું ? કહેવું જ પડશે ભાગ્યના જોર પર. માણસની મહેનત જે નથી કરતી, તે ભાગ્ય કરે છે. આ સમજનાર મહાન આત્માઓ-રામ, લક્ષ્મણ અને સીતા વનમાં નીકળ્યા તે પોતાની મહેનતના ભરોસે. ગાંડા-સામાન-ધન-માલ-નોકરો લઈને નહિ, પણ ભાગ્યના ભરોસે નીકળ્યા; કેમકે ભાગ્ય કરશે તે મહેનત-હોશિયારીથી નહિ થાય.

પ્ર.- ભાગ્ય તો હોય, પણ બજારે જવાની ને વેપાર કરવાની મહેનત-હોશિયારી તો કરવી પડે છે ને ?

ઉ.- આ પ્રશ્ન આના જેવો છે કે ભલે સારો દૂધપાક સારા દૂધમાંથી બનતો હોય, પરંતુ તપેલું, ચૂલો, કડછો તો જોઈએ છે ને ? ભલે માખણ દહીંમાંથી નીકળતું હોય, પરંતુ એ દહીં વલોવવા પાણી તો નાખવું પડે છે ને ? આ કહેવાનો અર્થ તો એ થાય કે દૂધપાક તપેલા કડછાથી બને, માખણ પાણીથી બને ! આમ કહેવાય નહિ, કેમકે તપેલા-કડછાથી તો ખીચું ય બને છે. તેથી સારો દૂધપાક બનવામાં વિશેષતા એની ન ગણાય. પાણી તો કોદરી રાંધવામાં જોઈએ છે, એટલે ખાસ માખણ એની બનાવટ ન કહેવાય. એમ અહીં બજારમાં મહેનત તો કેટલીય વાર ખોટ પણ દેખાડે છે, અથવા રખડવામાં ય ઉપયોગી થાય છે; તેથી ખાસ ધનપ્રાપ્તિ એનું કાર્ય ન ગણાય. એ તો સારાં ભાગ્યનું કાર્ય છે. વિવેક જોઈએ કે કોની ખાસ વિશેષતાએ કયું કાર્ય થાય છે ?

પ્ર.- પરંતુ ભાગ્ય પણ આપણી મહેનતથી જ ઊભું થયેલું ને ?

ઉ.- હા, એ ઠીક પૂછ્યું ! તો તો હવે એમ કરો, નરસા ભાગ્યના ઉદય વખતે એને કહી દો કે ‘બેસ હેટું, તને મેં જ ઊભું તો કર્યું છે ને ?’ અજીર્ણ-ઉલ્ટીને કહો કે ‘તને મેં જ ઊભા કર્યાં છે, માટે હમણાં બેસી જા, હમણાં બીજું મિષ્ટાન્ન

હું ખાઈ લઉં છું.’ ભાગ્ય આપણી જ મહેનતે ઊભું થયું તેથી શું ? અત્યારે જોર એનું કે આપણું ? એ વિવેક કરવા જેવો છે.

છોકરાને બહુ લાડમાં ઉછેરી એ ઉદ્ધત અને ડાંડ બન્યા પછી આપણો ઊભો કરેલો છતાં એના પર આપણું નથી ચાલતું. એટલે તો પછી બીજા નવા છોકરા માટે એમ થાય છે કે ‘હવે આને બરાબર કેળવું’ અને એ સારો કેળવાય છે તો શાન્તિ આપે છે. એમ અહીં પણ. જૂનું ભાગ્ય ડાંડ છોકરા જેવું છે, એ કાંઈ આપણું સાંભળે નહિ. પરંતુ નવાં સારા ભાગ્યને ઊભું કરવું એ આપણા હાથની વાત છે. મહેનત લગાડવી હોય, મહેનતના ભરોસે રહેવું હોય તો ત્યાં રહેવાય.

મનને કહી દેવું જોઈએ કે ‘ડાંડ ભાગ્યના પૂંછડાં આમળ્યે, ભાગ્ય વિરુદ્ધ મહેનત કર્યે કાંઈ નહિ વળે. સુખ-દુઃખ, ઓછું સુખ-વધુ સુખ-ઓછી સગવડ, વધુ સગવડ કે અગવડ, બધું ભાગ્યની પહોંચ મુજબ જ મળવાનું એ બાબતમાં તો ભાગ્યના ભરોસે છું. આવવા દો જે સુખ-દુઃખ આવે તે. પરંતુ ભાગ્યનાં ગમે તે ફળ વખતે, પેલા ડાંડ છોકરાની સામે નવા છોકરાની જેમ, સારું ભાગ્ય કેમ ઊભું કરવું એની જ ત્રેવડમાં રહીશ.’

સારું ભાગ્ય ઊભું કરવાનો પહેલામાં પહેલો અને સસ્તામાં સસ્તો ઉપાય આ કે મનના વિચાર અને હૈયાની લાગણી બગડવા દેવી નહિ, અર્થાત્ કોઈ દીનતા, શોક કે હર્ષોન્માદની, કોઈ રોષ, રોફ કે માયા-માનાકાંક્ષાની, અથવા વૈર-વિરોધ, સ્વાર્થાધતા યા તીવ્ર રાગદ્વેષ મોહની નહિ એવી કોઈ લાગણી ઊભી નહિ કરવાની, તેમ હિંસા-જૂઠ-અનીતિ વગેરેના વિચાર નહિ ચલાવવાના. એથી ઉલ્ટું, લાગણી અને વિચારો પવિત્ર ધાર્મિક કેળવવાના, ક્ષમા-ધીરતા-સહિષ્ણુતા, દયા-પરોપકાર, ઉદારતા-ગંભીરતા, સંયમ-સુકૃત-દેવગુરુધર્મની સેવા વગેરેની જ લાગણી તથા વિચાર વહેતા રાખવાના.

૭૬ દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર સાચા રાગ માટે

આપણને દેવ, ગુરુ અને ધર્મ તથા ધર્મના અંગો તીર્થ, મંદિર, ઉપાશ્રય, શાસ્ત્રો, સંઘ વગેરે પર રાગ છે એવો દાવો રાખીએ છીએ. અહીં વિચારવા જેવું છે કે આ રાગ ખરેખર જાગ્યા પછી ધર્મપ્રતિપક્ષી સંસાર અને પાપસ્થાનકો પરના રાગને ફટકો પડ્યા વિના રહે ? રાગને ઘસારો ન લાગતો આવે ? જો એ નથી તો ક્યાં ખામી છે એ શોધી કાઢી ખામી દૂર કર્યે જ છૂટકો છે.

ખામી તો કેઈ પ્રકારની હોય છે, પરંતુ અહીં એક ખામી પર ધ્યાન દેવાનું છે. તે એ છે કે દેવ-ગુરુ-ધર્મ-ધર્મઅંગો પર રાગની પાછળ કાંઈ ને કાંઈ જોખવાનું, કોઈ ને કોઈ ભોગ આપવાનો રાખ્યો નથી. પ્રવાસમાં કોઈ સાથે સામાન્ય મિત્રાચારી કરવી હોય છે તો ચાહનું કોડિયું ધરવું પડે છે; નહિતર ‘ભાઈ તમે બહુ સારા માણસ લાગો છો, તમે બહુ ગમી જાઓ એવા છો. તમારો વિવેક, તમારું ડહાપણ, બધું પ્રશંસનીય છે,’ એમ બોલતા રહીએ અને ચાહનો કપ એકલા જ પીતા રહીએ તો પ્રેમી નહિ, વાચાળમાં ખપીએ.

રાગ ભોગ માગે છે. પત્ની, પુત્ર, પૌત્ર વગેરે પર કોરા રાગ જામે છે ખરા ? ના, બહુ બહુ તન-મન-ધનના ભોગ આપ્યાથી એ જામે છે. શેઠનો પ્રેમ મેળવવા સારી નોકરી ઉપરાંત શેઠનું કામકાજ બજાવવું પડે છે. પ્રેમ માટે ભોગ ક્યાં નથી આપવો પડતો ? તો જ સામાને પ્રેમ થાય છે.

પ્ર.- અહીં વીતરાગને ક્યાં પ્રેમ થાય એમ છે ?

ઉ.- આ ય સમજવા જેવું છે. શેઠનો પ્રેમ એટલે શું ? શેઠની નજરમાં નોકર સારો લાગે એ. વિદ્યાર્થી પર માસ્તરનો પ્રેમ એટલે એમની નજરમાં વિદ્યાર્થી સારો લાગે તે. એમ અહીં પણ આપણે વીતરાગની જ્ઞાનદૃષ્ટિમાં-વીતરાગની નજરમાં સારા લેખાવું છે. તે ત્યારે બને કે પેલા નોકર કે વિદ્યાર્થીની જેમ સારો ભોગ આપીએ.

બીજી વાત એ છે કે આપણા દિલમાં પણ દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર સાચો રાગ જામવાનું આપણે ભોગ આપ્યાથી બને છે. દુનિયામાં ય જે વસ્તુ પાછળ બહુ ભોગ આપ્યો હોય છે તેના પર સારો રાગ જામે છે. જાતે મહેનત કરીને બનાવેલ ભોજન, મકાન, શણગાર વગેરે પર વિશેષ રાગ થાય છે. આપણે પૈસા ખર્ચી કોઈ

દર્દને સારો કર્યો હોય તો એના પર દિલમાં વિશેષ લાગણી રહે છે.

બસ, આ રીતે જો દેવાધિદેવ, સદ્ગુરુ અને ધર્મના અંગો-સ્થાનો-ક્ષેત્રો માટે ધનનો ભોગ અને મનનો ભોગ આપીએ તો એમના પર આપણા દિલમાં સાચો રાગ જામે છે. મંદિર અને ભગવાન તો બધા સરખા છે, પરંતુ પોતે પૈસા ખર્ચી અગર દેખરેખ રાખી બનાવેલ મંદિર કે પધરાવેલ ભગવાન તરફ હૈયું ખૂબ આકર્ષાયું રહે છે ને ? એ જ રીતે બધે સમજવાનું છે.

સાધારણના દૂધ કેશરથી પૂજા અને પોતાના દૂધ-કેશરથી પૂજામાં આલ્કાદનો ફેર મોટો પડે છે. જાતનું ખરચીએ તો ભાવ વધે છે. સાચો રાગ, સાચો ભાવ ભોગ માગે છે; એ ભોગ અપાવ્યા વિના રહેતો નથી. રાજા શ્રેણિકે ૧૧-૧૧ લાખ સોનેયાની રત્નકાંબળ ખરીદવા ના પાડી, પણ મહાવીર પ્રભુની સુખશાતાના સમાચાર લાવનારને મોટાં ઈનામ દઈ દેતા, કેમ કે પ્રભુ પર રાગ હતો. શ્રીમંતો દેવની, ગુરુની, ધર્મની પ્રશંસા ગાનાર ભાટ વગેરેને મોટી ભેટ આપી દેતા.

બસ, વાત આ છે કે દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર સાચો રાગ જમાવવો હોય તો વાતવાતમાં ભોગ આપવાનું રાખો. નવા તીર્થની યાત્રા મળી, તો ઉપવાસ કરી દેવાનો. નવાં પ્રભુદર્શન મળ્યા, તો ભંડારમાં ઠીક નાણું પધરાવી દેવાનું. કોઈ અચિંત્ય સુપાત્રદાનનો લાભ મળ્યો, તો ૨-૪ સામાયિક કે ૨૦૦-૫૦૦ નવકાર-જાપ જેવું કાંક કરી આપવાનું. સારું પ્રેરક વ્યાખ્યાન સાંભળવા મળ્યું, ત્યાં શુભની કે જ્ઞાનની પેટીમાં નાણું નાખવાનું. સાચા રાગનો આ ઉપાય કે ભોગ આપો.

U V

આત્માને ઉજળો કરો

પૂજ્યશ્રી પોતાના કપડાનો કાપ જલ્દી કાઢવા નહોતા આપતા. કોઈ જલ્દી કાપ કાઢવાનો આગ્રહ રાખે તો પૂજ્યશ્રી ઠપકો આપતા :
‘પાણી ઉકાળવા પાછળ કેટલી વિરાધના થાય છે, ખબર નથી ? લોકોને ઉજળાં કપડાં બતાવવાથી શું વળવાનું છે ? અંદરનો આત્મા ઉજળો કરવાનો છે, કપડાં બહુ ઉજળાં રાખવાથી રાગ થાય.’
આમ કહીને પૂજ્યશ્રી કોઈને જલ્દી કાપ કાઢવા નહોતા આપતા. કપડાંને કાપ કાઢવાને કેટલા દિવસ થયા છે તે પોતે બરાબર યાદ રાખતા.

W X

“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષણ

૭૭ ઉત્તમતા અને સમ્યગ્દર્શનનો એક ઉપાય

રામચંદ્રજીને વનમાં સરોવર કાંઠે કલ્યાણમાલા નામના રાજાનો ભેટો થયો. એ રાજા એમને વિનંતિ કરે છે કે આપે જેમ વજ્રકર્ણ રાજાની આપત્તિ ટાળી એમ મારી પણ ટાળી આપો. રામચંદ્રજીને એમ નથી થતું કે ‘આ એકનું કર્યું એટલે લ્યો વળી બીજાનું કરો.’ કેમ નથી થતું ? એટલા જ માટે કે એ ઉત્તમ છે.

ઉત્તમ આત્માઓ બીજાનું દુઃખ જોઈ એના દુઃખે દુઃખી થાય છે, દુઃખ ટાળવા શક્ય પ્રયત્ન કરે છે. દુઃખી પ્રત્યે તિરસ્કાર, નિહુરતા, એ અધમતા સૂચવે છે. અધમ મટી ઉત્તમ બનવું હોય તો દુઃખીને જોઈ જરૂર સહાનુભૂતિ જોઈએ, તે પણ એમ નહિ કે એક બે દુઃખીને સહાનુભૂતિ બતાવી અને પછી ત્રીજો દુઃખી આવ્યો એટલે કંટાળ્યા અને ચીડ ચડી. આ ઠીક નહિ. સહાનુભૂતિ અખંડ રહેવી જોઈએ.

સમકિતી આત્મા જ્યારે જગતના જીવો તરફ દષ્ટિ નાખે છે ત્યારે એમના ધોર દુઃખો જોઈને એનું દિલ દ્રવિત થઈ જાય છે. ‘અરેરે બિચારા જીવો કેવા દુઃખી !’ એમાંય અલબત્ત નરકના જીવ જેવાના દુઃખો જોઈ હૈયું એ જીવો પર વિશેષ દ્રવિત બને છે, પરંતુ એથીય વિશેષ તો જીવોની પાપપરિણતિ અને પાપાયરણ જોઈ દ્રવિત થાય છે, જીવો પ્રત્યે કરુણા ઉભરાય છે. કારણ સ્પષ્ટ છે કે શારીરિક દુઃખ એ દ્રવ્યદુઃખો છે, અને પાપપરિણતિ અને પાપાયરણ એ ભાવદુઃખો છે. ભાવદુઃખ એ દ્રવ્યદુઃખ કરતાં કઈગુણા ભયંકર છે, કેમ કે એમાંથી દુઃખદ દીર્ઘ દુર્ગતિ સર્જાય છે.

અધમ જીવોને બીજાનાં દ્રવ્યદુઃખની ય બેપરવાઈ હોય છે તો ભાવદુઃખની તો વાતેય શી ? એમને તો બીજાના ભોગે પણ જાતની સુખસગવડ ખપે છે; અરેરાટીનું નામ નથી. યોગદષ્ટિ શાસ્ત્ર કહે છે જીવનો રાગદ્વેષનો અનાદિ સહજ મળ હ્રાસ પામે ત્યારે જ એને દુઃખી પર દયાગુણ પ્રગટે છે.

અહીં એ વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે સમકિતી આત્માને જીવોનાં પાપ, અધર્મ જોઈ એમની દયા આવવાનું કારણ એ છે કે પહેલાં પોતાને જ પોતાનાં ભાવદુઃખ ખટકે છે. દરિદ્રતા, રોગ, વગેરે એને જેવા નથી ખટકતા, એથી કઈ ગુણા વધુ ભાવદુઃખ અર્થાત્ પોતાના રાગદ્વેષ, આરંભ-પરિગ્રહ, વગેરેની રિબામણ ખટકે છે. કહો, એ બદલ એનાં હૈયે કકળાટ હોય છે; કેમ કે એનાં દુઃખદ પરિણામો નજર સામે તરવરે છે. એથી જ એને બીજાનાં પણ ભાવદુઃખ જોતાં દયા

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

૧૫૭

ઉભરાય છે. ત્યાં મોટા શ્રીમંત, રાજા કે દેવો પણ હોય તોય તે એની દયાના વિષયમાંથી બાદ નથી રહેતા.

પોતાનો કષાય-રાગદ્વેષ-હર્ષશોક હિંસા-જૂઠ-અનીતિ-માયામૂચ્છા વગેરે પર હૈયામાં કકળાટ હોય. મનને થતું હોય કે ‘તીર્થંકર ભગવાને આ પાપો કેવાં દુઃખદ બતાવ્યાં છે, ને હું કેમ એને વળગી રહ્યો છું ! કેમ એથી સર્વનાશ નોતરી રહ્યો છું ?’ આવો કકળાટ હોય એ સમ્યક્ત્વની નિશાની છે.

સમ્યક્ત્વ પામી ગયાના ગુમાન કે આત્મસંતોષ કરી લેતાં પહેલાં આ તપાસવા જેવું છે કે તાવ, ક્ષય આદિ રોગ, ગાળ-અપમાન વગેરે દ્રવ્યદુઃખ પર દિલ કકળે છે, પરંતુ દોષ ગુણો, પાપો, -કષાયો પર હૈયામાં કકળાટ થાય છે ખરો ? એ ન દેખાતો હોય તો પણ સમ્યક્ત્વ લાવવા માટે ય ઉપાય આ છે કે દિલમાં ભાવદુઃખ, -પાપ, અધર્મ, કષાય, દુર્ગુણો આદિ પર કકળાટ ઊભો કરવો.

પાપ પર કકળાટ થાય એનો તો મોટો પ્રભાવ છે. મહાન પાપી આત્માઓનું પણ હૈયું થઈ ગયેલ પાપ પર, કકળી ઉઠ્યું એમાં કકળાટ વધી જવાથી એ આત્મા સર્વ પાપ અને પાપનાં નિમિત્તભૂત સંસારથી એવા અલિપ્ત અનાસક્ત બની ગયા કે એમાં એ વીતરાગ દશા સુધી પહોંચી ગયા ! બસ, સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ અને વિકાસનો આ ઉપાય, આપણાં ભાવદુઃખનો જોરદાર કકળાટ રહે, - એ આત્મસાત્ કરવો જરૂરી છે.

માંસાહાર કે નાશાહાર ?

લે. એન. કે. ગાંધી

જૈન ધર્મમાં તો અહિંસાનું ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ શુદ્ધ અને સ્પષ્ટ રીતે બતાવેલું છે અને ઠેકાણે ઠેકાણે લખેલ છે કે પંચેન્દ્રિયનો વધ કરનાર તથા માંસ ખાનાર નરકમાં જાય છે. બધા ધર્મોમાં પણ માંસાહારનો પ્રતિબંધ છે. જુઓ :-

મહાભારત :- ‘યાવંતિ વસુરોમણિ વસુગાત્રેણં ભારતઃ તાવદ્ધર્ષ સહસ્રાણિ પચ્યતે નરકે નરઃ’ અહિ બતાવ્યું છે કે પશુનો વધ કરનાર માંસાહારી પશુના રૂંવાડાથી હજારગણા વર્ષો સુધી નરકમાં મહાદુઃખ ભોગવે છે.

મહાભારત (પુરાણસાર) :- ‘તિલ સર્ષવ માત્રં તુ, યો માંસ ભક્ષતે નરઃ, તે યાંતિ નરકં ધોરં યાવચ્ચંદ્ર દીવાકરૌ’ તલ અને સરસવના દાણા જેટલું માંસ ખાનાર ચંદ્ર સૂર્ય રહે ત્યાં સુધી ધોર નરકમાં રહે છે.

શ્રી ભાગવત પુરાણ સ્કંધ ૪, અ. ૨૫, શ્લોક ૭-૮ માં નારદજી અહીં રાજાને કહે છે કે હે રાજા તેં યજ્ઞમાં મારેલા હજારો પ્રાણીઓ તને મારવા માટે રાહ જોઈ રહ્યાં છે તે તું જોઈ લે.

૧૫૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

રાવજી (લોટીઆ) વોરાના ધર્મ પુસ્તકમાં લખ્યું કે 'ફલા તજ અબૂલુતૂન કુમ મકાબરલ હયવાનાત્' એટલે તું પશુ પક્ષીઓની કબર તારા પેટમાં કરીશ નહિ.

કુરાને શરીફના સુરાઅવ-આમ-ની આયાત ૧૪૨માં અલ્લા તાલ્લાએ ફરમાવ્યું છે કે 'મિલન અન ઓમે હમૂ લતં વ ફસાં કુળુ મિમ્મા રાજક કુમુઢલાહે' તેનો ભાવાર્થ એ છે કે ભાર ઉપાડવા માટે અલ્લાએ પેદા કરેલા ચોપગાં જાનવરો માટે વનસ્પતિ અને અનાજ ઉગે છે તો તમારે વનસ્પતિ અને અનાજ ખાવાં.

કુરાનમાં સુરાહજની ૩૬ મી આયાતમાં પણ લખ્યું છે કે માંસ અગર લોહી મને પહોંચશે નહિ પણ એક પરહેજગારી પહોંચશે. એમ અલ્લા તાલ્લા ફરમાવે છે. કુરાન પણ એમ જ કહે છે. 'વમામિન્ દાબ્બતિનૂ ફિલ અર્દેવલા, તૈંરૂન, યતીરોબજ નાહીય્ઝે ઈલ્લામમૂન અમસલાકુમ્'

પયગંબર હઝરત મહંમદ નબી સાહેબના ખલીફા હજરતઅલી સાહેબે ફરમાવ્યું છે કે 'તું પશુ કે પક્ષીની કબર તારા પેટમાં કરીશ નહિ.'

પારસી ભાઈઓના શાહનામા પુસ્તકમાં લખેલ છે કે બેત :- 'નીસ્ત ઝંદ ખુરોને જાનવરજુ, યનીન અસ્તદીને ઝર દુસ્તનેકુ' એટલે અમારો જરથોસ્તી ધર્મ એવો નેક છે કે પશુઓને મારીને ખાવાં નહિ અને જનાવરોનો શિકાર કરવો નહિ.

પારસી ભાઈઓનાં ધર્મપુસ્તક ઈજરને મધ્યે કહ્યું કે જેઓ દુનિયાની પેદાસ ઉપર દયા લાવતા નથી તેઓ વગર દયાના દેવો તથા દોઝખી આદમીઓ છે.

જરથોસ્તનામાં લખ્યું છે :- 'બકુશતન નીયારંદ કસકુ દરેહ, ન આગુસફદા કે બાસદ બરેહ' અહિ નાનું બચ્યું, મોટું કે વૃદ્ધ કોઈ પ્રકારના જીવતા પ્રાણીને મારવાની સાફ મનાઈ છે.

બાઈબલ : પ્રકરણ ૨૦ માં કહેલું કે તું હત્યા કરતો ના. (ધાઉ શેલ્ટ નોટ કીલ) પ્રકરણ ૨૨માં કહેલું છે કે તું મારી તરફ પવિત્ર રહેજે. વગડાના પશુને મારી તેનું કોઈ પણ જાતનું માંસ ખાતો નહિ. પહેલા જેનીસીસમાં લખેલ છે કે પૃથ્વી ઉપર જે ભાજીપાલો તથા ફળ તને મેં આપેલા છે તેનો તું ખોરાક તરીકે ઉપયોગ કરજે.

માંસાહારથી નુકસાન : ડૉ. ટી.એલ. નીકોલ્સ એમ.ડી. કહે છે કે માંસ ખોરાક કૃત્રિમ જુસ્સો ઉત્પન્ન કરે છે તેથી માણસ વિષય લુબ્ધ થઈ થાક પામે છે. થાક દૂર કરવા પાછો માંસ ખાય છે આવી રીતે ઝેરી કુંડાળું ફર્યા કરે છે અને વિનાશનું કામ ચાલ્યા કરે છે.

માંસ ખાનારને પ્રાણીમાં રહેલા તમામ દરદો મળે છે, વળી તેને તામસી વૃત્તિ ઉપજે છે. જેથી નીતિભ્રષ્ટ થાય છે અને મરીને નરક ગતિમાં જાય છે. માંસ

ને ખોરાક બંધ થાય એટલે પ્રાણીઓ ઉપર દયા આવે તો મનુષ્ય જાતિ ઉપર દયા આવે જ અને બધાં વિશ્વયુદ્ધો અટકી જાય.

સંસારના વ્યવહારમાં સરકાર એ એક સૌથી વધારે પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થા ગણાય. માંસનો વ્યાપાર ખાટકીનો વેપાર છે તે સૌથી હલકો વ્યાપાર ગણાય. માટે માંસનો વ્યાપાર સરકારથી થઈ શકે નહિ. લોકોમાં સરકાર પ્રત્યે ભયની દૃષ્ટિ ન હોવી જોઈએ પણ અંતરથી ખરા માનની દૃષ્ટિ હોવી જોઈએ અને તે દૃષ્ટિ રહે તે માટે સરકારે પ્રતિષ્ઠા સાચવવાની હોય. ખુશામત તો સ્વાર્થની દૃષ્ટિ છે. ખુશામતખોરો વાસ્તવિક રીતે કૃતઙ્ણ હોતા નથી. તેનું પરિણામ સર્વત્ર નુકસાનકારક છે.

પ્રતિષ્ઠાવાળી મ્યુનિસિપાલિટીઓથી પણ માંસનો વ્યાપાર થઈ શકે નહિ. તેઓને ફક્ત બે બાબતથી સેનીટેશન ન બગડે તે જોવાનું છે.

માંસાહાર અને તેના દેશાંતર વ્યાપારથી દેશનાં પશુ રૂધિરનો છેવટે નાશ થાય છે તેથી ગ્રામ્ય ખેતીને નુકસાન પહોંચે છે અને ચોખ્ખા ઘી દૂધથી મળતાં સત્ત્વો બંધ થવાથી અને બનાવટી ચીજો વાપરવાથી લોકોમાં અનેક જાતના રોગો થાય છે.

યંત્રોનો ઉપયોગ વધારવાથી મજૂર વર્ગને સામૂહિક રીતે નુકસાન પહોંચે છે. એક યંત્ર ઘણા મજૂરોને કામમાંથી છૂટા કરે છે. અને તેમની રોજીને લૂંટી લે છે. યંત્રો લાવવા અને બનાવવામાં પરદેશીઓને પોષવા પડે છે તેટલી દેશને હાનિ થાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં શાકાહારી સેન્ડા થઈ ગયા છે. દાળ, ભાત, રોટલી, શાકમાં જેટલા સત્ત્વો છે તેટલા માંસમાં નથી. તેથી લોકોના શરીરની હાનિ થાય છે અને રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે.

કુદરતમાં એકલા મનુષ્યો જ નથી, બીજા પ્રાણીઓ પણ છે, જો માણસો પ્રાણીઓને ખાવા માંડે તો કુદરતી રીતે કોઈ બીજો જ રસ્તો નીકળે કે જેથી મનુષ્યોની હાનિ થાય છે. અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, વિશ્વયુદ્ધ, ધરતીકંપ, ચેપીરોગ વગેરે કુદરતી કોપ છે. એવી જાતના પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન થાય કે જે મનુષ્યોમાં હાનિ પહોંચાડે.

મનુષ્યના બધા અવયવો જોતાં તેનો ખોરાક વનસ્પતિ જ છે. ઘણી જાતના પશુઓનો ખોરાક પણ વનસ્પતિ જ છે. સિંહ આદિ માંસાહારી પ્રાણીઓ મુકાબલાની અપેક્ષાએ બહુ થોડાં છે એટલે વિશ્વનો કુદરતી ખોરાક વનસ્પતિ જ છે એમ કહીએ તો ચાલે. જરૂરીયાત પ્રમાણે વનસ્પતિ આહાર ઉપજે છે. તેથી મનુષ્ય માંસાહાર છોડી શાકાહારી થાય તો કુદરત તેનું કામ કરેજ.

૭૮ ધર્મ સાધનાનું એક પ્રેરક તત્ત્વ

રાજા વાલી સાથે યુદ્ધ કરતાં રાવણને ફાવટ આવી નહિ, બધાં શસ્ત્રો નિષ્ફળ ગયાં, એટલે હવે જુએ છે કે ‘મારી પાસે શ્રેષ્ઠ શસ્ત્ર ચંદ્રહાસ ખડ્ગ છે, એ વાલી પાસે નથી માટે હાવ હવે એનાથી એનો ઘાત કરી નાખું, એમ વિચારીને ચંદ્રહાસ સાથે વાલીને મારવા દોડ્યો. પરંતુ અતુલબળી વાલીએ રાવણને આખો ને આખો ઉપાડી બગલમાં લગાવીને પૃથ્વીને પ્રદક્ષિણા આપી. પછી યુદ્ધભૂમિ પર લાવી ખડો કર્યો !

રાવણનું શું માન રહ્યું ? રાંકડાની જેમ શ્યામ મોંઢું નીચું કરી ઊભું રહેવું પડ્યું ! કેમ આમ ? પુણ્યનો અધિક પડતો વિશ્વાસ. વાલી સાથે અનેક શસ્ત્રયુદ્ધોમાં હારી ગયો હતો તેથી વિચારવું જોઈતું હતું કે ‘મારું તેવું પુણ્ય નથી, તો હવે ચંદ્રહાસના પુણ્ય પર પણ ભરોસો ન રખાય.’ પરંતુ એ ન વિચાર્યું, એ તો ‘મારી પાસે ચંદ્રહાસ ખડ્ગ છે ને ? એ શ્રેષ્ઠ શસ્ત્ર છે ને ? બસ, આમ વાલીને પૂરો કરું છું.’ એવા ભરોસે દોડ્યો. જોયું નહિ કે વાલી અત્યાર સુધી હારતો જ નથી, તો એનું પુણ્ય વિશિષ્ટ છે, એ પુણ્ય આગળ મારા પુણ્યને મારે અધિક શા માટે માનવું ?’ ન જોયું, અને કુટાયો.’

પુણ્ય અને પુણ્યની સામગ્રીનો વધુ પડતો ભરોસો વિવેક ચુકાવે છે. વિવેક એ કે ‘જે પગલું મારું છું તે ચોક્કસ લાભકારક છે કે નુકસાનકારક ? અને પુણ્ય કેટલું પહોંચે છે ?’ એનો પહેલેથી વિચાર. ત્યારે વિવેક ન હોય તો સત્પુરુષાર્થ, સત્કૃત્ય વગેરે પણ ક્યાંથી ઊભવા પામે ? અગર સુકૃત વિવેક હીનપણે થાય તો ય એમાં શુદ્ધિ અને જોશ ક્યાંથી આવે ? વિવેક જેટલી માત્રામાં જવલંત, તેટલી માત્રામાં કાર્યમાં જોસ અને નિર્મળતા આવે છે. મુનિઓ ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનકની પાયરીએ ચઢે છે, તપ-સંયમ સ્વાધ્યાયને અધિકાધિક જવલંત બનાવે છે, તે વિવેકને અધિકાધિક તેજસ્વી બનાવવા પર.

જડ અને ચેતન, જડહિત-ચેતનહિત, આચાર અને અતિચાર, જાગૃતિ ને પ્રમાદ, આહાર અને તપ... ઈત્યાદિ વચ્ચેનાં સ્વરૂપ અને ફળના ભેદનું સચોટ આંતર સંવેદન જેમ જેમ વધતું જાય તેમ તેમ વિવેક વધ્યો કહેવાય.

આ વિવેકની વૃદ્ધિએ સાધનામાં જોસ વધે, નિર્મળતા વધે. સાધના દેખીતી એક સરખી હોય, એજ દેવદર્શન-પૂજા, પરમેષ્ઠિ ધ્યાન-સ્મરણ, એજ દાન, એજ

વ્રત-નિયમ-તપસ્યા, એજ સામાયિક-સ્વાધ્યાય, પરંતુ વિવેક કમ તો એ સાધનાનું જોસ કમ; વિવેક જોરદાર, તો જોસ ભારે, શુદ્ધિ ભારે અને એનું ફળ ગજબનું. શાલિભદ્રના જીવ સંગમનો પૂર્વભવે વિવેક ભારે હતો માટે ફળ ગજબ આવ્યું !

આ વિવેક તો જ પ્રગટે કે જો ભૌતિક પુણ્ય, પુણ્ય સામગ્રીના ખોટા ભરોસે ન રહેવાય. માણસ એના વિશ્વાસે તણાય છે તેથી આત્મહિત-અહિતનો વિવેક નથી કરી શકતો. ‘હજી તો યુવાની છે, ઘણું જીવવાનું છે,’ એવા ભરોસે રહે છે એટલે વિવેક ચૂકે છે. ‘કોને ખબર મૃત્યુ વહેલું આવ્યું તો ? શક્તિ વહેલી નાશ પામી તો ? કોઈ રોગમાં ફસાયો તો ? સંયોગ તદ્દન વિપરીત બની ગયા તો ?’ આમ પુણ્ય પર વિશ્વાસ ઊઠી જાય તો ઝટ થાય કે ‘ઊભો રહે ત્યારે સારાસાર જોવા દે; સાર શેમાં, અસાર શેમાં ? હિત શું, અહિત શું ? મારું શું, પારકું શું ?’ આ વિવેક પ્રગટ્યો એટલે પછી હિત-સાધના સુલભ છે. એમ ‘આજે તો પૈસા છે, પણ કાલની કોને ખબર ? આજે સારી ભાવના થાય છે પણ કાલની કોને ખબર ?’ આમ પૈસા કે ભાવનાદિનો ખોટો ભરોસો મૂકી દે, તો સાચો વિવેક જાગી જાય, અને આજે હાથમાં રહેલી પુણ્ય સામગ્રીથી પુણ્યમાર્ગે પુરુષાર્થ કરવામાં લાગી પડે એથી વિવેક પાછો જોરદાર બનતાં સાધના જોરદાર બનતી જાય.

U

દોષથી તો ખૂબ કરતા

V

સુરત ઝુંકારસૂરિ આરાધના ભવનમાં છેલ્લું ચાતુર્માસ રોકાયા હતા તે ઉપાશ્રયનાં ભોંયતળિયે પાણી ઉકાળવાની વ્યવસ્થા હતી. પૂજ્યપાદશ્રી સવારે દેરાસરજી પધારે ત્યારે પાણી ઉકાળવાનો ભટ્ઠો ચાલુ હોય. તે જોઈને તેમનું હૃદય અત્યંત રડી ઊઠતું. સાધુઓને ટકોર કરતા : જુઓ આ તમારા નામનું કતલખાનું... આવા આપણાં માટે ખાસ ઉકાળેલા પાણીનો ઉપયોગ કરવો પડે તો ય શી રીતે કરાય ? થોડા થોડા દિવસે કાપ કેવી રીતે કાઢી શકાય ? આ જ પાણીથી મારાં કપડાંનો કાપ નીકળે તે મારાથી નથી જોવાતું, મારાં કપડાંનો કાપ પણ મહિના પહેલા કાઢવાની શી જરૂર છે ?

W

–“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભારX

૭૯ દુઃખ ન લાગવાની યાવી

સીતાજી રામની જોડે વનમાં ચાલ્યા. વચમાં થાકી જાય છે એટલે જંગલમાં ઝાડ નીચે વિસામો લે છે. ક્યાં મેનાપાલખી અને રથમાં આરામથી ફરનારી આ એક વખતની રાજા જનકની લાડિલી પુત્રી તથા હાલ રામચંદ્રજીની પત્ની ? અને ક્યાં અત્યારે પગે ચાલતી અને થાકી જતી રામપત્ની ! પાછું ‘ભોજન-પાણીના ઠેકાણાં નહિ ! સેવા શુશ્રુષા કરનાર દાસીઓ નહિ ! કે પોઢવા મખમલના ગાદલાં તો શું, રૂની સામાન્ય પથારી પણ નહિ !

આટલું બધું છતાં એમના મનને કોઈ ખેદ નથી કે ક્યાં આ દહાડા જોવાના આવ્યા ! કોઈ દુઃખ નથી લાગતું કે ‘આ પતિ તે કેવા મળ્યાં ? આ બાપે ક્યાં નાખી ? આ કૈકેયી કેવી મળી ?’ ના, મનને આવો કોઈ ખેદ નથી. શું કારણ ?

કારણ સ્પષ્ટ છે કે એક તો એનામાં સત્ત્વ છે, અને બીજું એ, કે એ જૂનું કશું યાદ નથી કરતી. આ મહત્ત્વની વસ્તુ છે. સીતાને ‘હું તો આવા વૈભવમાં ઉછરેલી ! મોટી રાજકન્યા અને રાજકુમારની પત્ની ! મોટા શેઠિયાના ઘર કરતાં ય ઊંચા મહેલવાસનાં સુખ ભોગવનારી !’ એવું કાંઈ જ મનમાં આવતું નથી. એ તો એક જ વાત છે કે જાણે નવો જન્મ લીધો એટલે નવા સંયોગમાં ટેવાઈ જવાનું. સંયોગ આપણને અનુકૂળ નહિ, પણ આપણે સંયોગને અનુકૂળ થઈ જવાનું, ગમે તેવા ય સંયોગ અનુકૂળ જ છે એમ માની ચાલવાનું.

અહીં ગરીબના ઘરમાં જન્મ પામનાર સુખેથી જીવી શકે છે ને ? કેમ વાડ ? કહો પૂરવનું યાદ નથી. હમણાં જો પૂર્વનો કોઈ દેવભવ કે શ્રીમંત મનુષ્યભવ યાદ આવી જાય તો ? દુઃખ લાગ્યું સમજો. આનો અર્થ જ એ છે કે ગરીબી દુઃખ નથી, પરંતુ પૂર્વનું સુખ યાદ આવે તે દુઃખ કરાવે છે. એમ વર્તમાનમાં બીજા સુખીની સામે પોતાની તુલના દુઃખ કરાવે છે.

આજે કેટલાય માણસો મનથી દુઃખી દુઃખી કેમ રહે છે ? કારણ એ છે કે જૂનું સુખ નજર સામે તરવરે છે. બિમારીથી દુઃખ લાગે છે કેમ કે પૂર્વનું આરોગ્ય યાદ છે, -‘હું આવો નીરોગી અને મને રોગ ?’ એમ વજન ઘટે તો દુઃખ લાગે છે કેમ કે પોતાનું વધુ વજન યાદ આવે છે. જન્મથી જ ઓછા વજનવાળાને કોઈ એવું દુઃખ થતું નથી. કેમ કે પૂર્વનું સારું કાંઈ યાદ કરવાનું નથી.

એમ અપમાન-તિરસ્કાર-ટોણાં-ઠપકાથી દુઃખ લાગે છે, કેમ કે એ ખ્યાલ છે કે ‘હું તો માનભર જીવનારો...’ વગેરે એમ અગવડ પડતાં દુઃખ થાય છે કેમ કે એ ખ્યાલ રહે છે કે આપણે તો સગવડમાં જીવનારા, તે વળી આ લપ ક્યાં આવી ?’ જો સમજી લે કે ‘દુનિયામાં ઘણા જીવો અપમાન વગેરેમાં જ જીવે છે, અગવડમાં જ જીવન નભાવે છે, એમ આપણે પણ આ નવું જીવન છે, તો ચાલવા દો આમ જ ચાલવાનું હશે, તો દુઃખ નહિ લાગે.

સારાંશ જૂનું યાદ ન કરે અને બીજા સુખી સાથે પોતાની તુલના ન કરે તો દુઃખ નહિ.

તુલના કરવાથી પણ માણસ દુઃખી થાય છે, -‘ફલાણાને મોટર છે, બંગલો છે, આપણે હીનભાગી, આપણી પાસે કશું નહિ ?’ ખરી રીતે તો એ તરફ જોવું જ ન જોઈએ. કદાચ દેખાઈ જાય તો એ વિચાર આવે કે ‘એને એના કર્મ-અનુસાર છે, મારે મારાં કર્મ-અનુસાર. બાકી જો એ ધર્મહીન છે તો એના કરતાં તો હું ભાગ્યશાળી છું. એ બિચારો દયાપાત્ર છે. ત્યારે જો એ પૈસા પર સારું દાન વગેરે ધર્મ કરે છે, તો હું એની અનુમોદનાથી પણ ઉત્તમ પુણ્ય ઉપાર્જી શકું છું. એનું એક દાન એક જ વાર થશે, મારી અનુમોદના અનેકવાર ચાલી શકશે ! તો મારે દુઃખ લગાડવાં જેવું છે શું ?’

બસ, દુઃખી ન રહેવા, ૧. જૂનું યાદ ન કરો, ૨. બીજા સાથે તુલના ન કરો. બાકી તુલના કરવી હોય તો પોતાના કરતાં ઘણાં દુઃખથી રીબાતાની તુલનામાં જાતને જુઓ.

U V

પૂજ્યશ્રીનો પ્રોજેક્ટ

સં. ૨૦૪૫માં મદ્રાસના ચાતુર્માસમાં સંઘના ટ્રસ્ટીઓ ગુરુદેવ પાસે આવ્યા : “સાહેબ ! સંઘમાં ભંડોળ મોટું છે, આપનો કોઈ પ્રોજેક્ટ હોય તે જણાવો, પૂરો કરી દઈશું.”

“મારો પ્રોજેક્ટ પૂરો કરી દેશો ? મારે તો સંયમનો પ્રોજેક્ટ છે. મારો પ્રોજેક્ટ પૂરો કરવો હોય તો કમસે કમ ૨૫ દીક્ષા કરી આપો...”

જીવોને સંસાર-કારાવાસમાંથી છોડાવીને સંયમપંથે લાવવાની પૂજ્યશ્રીની તીવ્ર તાલાવેલી હતી.

W X

“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષ્ણ

૯૦ મુંઝવણ વખતે તાત્વિક વિચારણા

સંસાર આપત્તિઓનું ઘર છે, એટલે એમાં જીવન જીવતાં ક્યારે આપત્તિ આવે એનો પત્તો નથી લાગતો. બીજી બાજુ ગમે તેટલી સુખ સામગ્રી મળી હોય અને લાલા સુખ ચેન કરતા હોય પરંતુ આપત્તિ આવતાં જીવને મુંઝવણ ખડી થાય છે અને એ મુંઝવણ કેટલીક વાર અતિશય વધી જતાં દુઃખનો પાર નથી રહેતો. આપત્તિમાંથી છૂટવું એ પુણ્ય જોર કરવા પર અવલંબે છે. પરંતુ એ સિવાય જીવને શાંતિ મળે એ માટે અહીં તાત્વિક વિચારણાઓ રજૂ કરવામાં આવે છે. તે દરેકને ગંભીરતાથી અને એના હાર્દને પકડીને મનમાં પલોટવા જેવી છે.

(૧) આપણાં જ કર્મના ઉદય આપણને પીડે છે. તેથી જ આપત્તિ આવે છે. તેમાં બીજાનો વાંક નથી, આપણા જ પૂર્વના પાપી આત્માનો વાંક છે. તો શાહજોગ શાંતિ રાખવી. વળી વાંકની સજા ભોગવી લેવામાં કર્મનો કચરો દૂર થાય છે. ‘જેટલું ભોગવ્યું તેટલાં કર્મ રવાના’, એ હિસાબ છે, પછી પાપ રવાના થાય એમાં શા માટે ખેદ કરવો ?

(૨) ભવિતવ્યતા એવી બળવાન છે કે ભગવાન મહાવીરદેવ જેવા એને અન્યથા ન કરી શક્યા, પોતાના શિષ્યોને ગોશાળો તેજોલેશ્યાથી બાળી નાખે એવો છે એ પહેલેથી જાણવા છતાં પોતે એ પ્રસંગ રોકી શક્યા નહિ. તો આપણે કોણ માત્ર ? ‘ચાલવા દો, ભવિતવ્યતાના અનંતકાળપટમાં જે બને તે મારે જોયા કરવાનું’- આ વૃત્તિ રાખવાની.

(૩) અનુકૂળતા બધી ભોગવવા તૈયાર થઈએ છીએ, એ જો આપણી હોશિયારી છે, તો અવસરે પ્રતિકૂળતા ભોગવી જાણવાની હોશિયારી કેમ ન રાખવી ? પૈસા લઈ જાણવાની જેમ દઈ જાણવામાં ય હોશિયાર રહેવું જોઈએ.

(૪) આપણે જો પૂર્વભવે તેવી જોરદાર ધર્મસાધના નથી કરી તો જ પુણ્યની ખામી અને પાપના ઉદયે આપત્તિ આવે ને ? તો પછી પૂર્વની આરાધના અને પુણ્યની મૂડી વિના એકલી સુખ-સગવડ અને બધું જ અનુકૂળ અનુકૂળનો અધિકાર જ શા માટે માનવો કે જેથી દુઃખ થાય ? થોડું પ્રતિકૂળે ય આવે, તે પૂર્વના નાણાંનો હિસાબ છે. બાકી તો મનને ઊલટું એમ થાય કે ‘મારા ભરચક દોષો અને મારી અયોગ્યતા જોતાં તો, બચેલી બહુ અનુકૂળતાઓનો ય હું અધિકારી ક્યાં

હું ?’ છતાં આ મળ્યું છે ટક્યું છે તો ગયેલાનો શોક શા સારું કરું ?’

(૫) પ્રતિકૂળતાને રોઈએ છીએ પણ બહાર જોવા જેવું છે કે ‘જગતમાં જીવોને આપણા કરતાં કેટલી બધી વાતે પ્રતિકૂળતા છે ! તેમાં ય એકેક બાબતમાં પણ કેટકેટલી જોરદાર માત્રામાં દુઃખ અને ત્રાસ છે.’ શારીરિક પીડા, તો નારક-તિર્યંચોને જાલિમ ! ધનની તંગી, તો કરોડો મનુષ્યોને ઘણી ! સ્નેહી કે બીજા પ્રતિકૂળ, તે તો કેટલાયને મહાદુશ્મન જેવા !... કોઈ વાતે ગુલામી, તો લાખો લોકોને અનેક વાતે ભયંકર ગુલામી ! એની આગળ મારું દુઃખ શી વિસાતમાં ? આવી બધી બાબતમાં મારે તો હજી ઘણું ઘણું સારું છે.’

(૬) વળી કષ્ટ, દુઃખ, રોગ આપત્તિ તો કેવી ય ઉગ્ર પૂર્વના મહાન આત્માઓ પર વરસી ગઈ ! છતાં એમણે એ હસતાં હૈયે વધાવી ! ‘સનતકુમાર ચક્રવર્તીને ભયંકર રોગ થયા’ રામ-સીતાને રાજવી ઠાઠ છોડી વનવાસ જવું પડ્યું ! છતાં એ કોઈની ય આગળ રોદણું રોવા ન બેઠા કે ‘હાય ! આ અમારે કેવા દહાડા જોવાના આવ્યા !’ ‘મને ચક્રવર્તીને રોગ ?’ ‘આ કેકેયી કેવી મળી !’

(૭) જો દુઃખ જ પીડતું હોય તો તો જગતના અનંત જીવોનાં દુઃખનું દુઃખ લગાડવું જોઈએ. આપણા એકલાનાં દુઃખને શું રોવું ? એમાં તો સ્વાર્થાધતા છે, દુઃખને છે, શોક છે; ત્યારે બીજાનાં દુઃખ પર દ્રવિત થવામાં કરુણા છે, શુભ ભાવ છે.

U V

જીવનસંઘ્યાએ પણ સંયમઉપા

પૂજ્યશ્રીનાં જીવનનાં છેલ્લાં સપ્તાહનો જ આ પ્રસંગ છે. પૂજ્યશ્રીનાં વસ્ત્રોનું પડિલેહણ પૂર્ણ થયું અને એક મુનિ આસન પાથરવા લાગ્યા એટલે પૂજ્યશ્રીની ચકોર નજર તુરત ત્યાં પહોંચી ગઈ. મુનિને પૂછ્યું : “પાટ પૂંજી ?”

તુરત મુનિએ પાટ પૂંજી લીધી અને ફરી નવેસરથી આસન પાથરવા લાગ્યા. પૂજ્યશ્રીની નજર ત્યાં જ હતી.

“પાટ હજુ પૂરી પૂંજી નથી, પાયા પૂંજવાના રહી ગયા.”

જીવનની સંઘ્યાએ પણ સંયમનું આટલું સૂક્ષ્મ પાલન જોઈને મારું અંતર પૂજ્યશ્રીને વંદી પડ્યું.

W X

-“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષ્ણ

૮૧ મીઠાં સંભારણાં : અમર આનંદ

જીવનમાં બે જાતની વસ્તુ મળે છે, -સુકૃત અને દુનિયાદારી; પાપ અને ધર્મ; કલ્યાણમિત્ર અને દુનિયાનાં સ્નેહી; વગેરે. દરેક જોડકામાં એક વસ્તુ આત્મહિતકર છે, અને બીજી આત્મબંધક છે. સુકૃત સેવો, ધર્મ કરો, કલ્યાણમિત્ર-ધર્મમિત્ર રાખો, તો એ બધું આત્માને હિતકારી બને છે. ત્યારે દુનિયાદારી કરી, આરંભસમારંભ વિષય-પરિગ્રહનાં પાપી વિચાર-વાણી-વર્તાવ કર્યાં, દુન્યવી સગામાં ડૂબ્યા એ આત્માને કર્મથી બાંધે છે. એક શુભ છે, બીજું અશુભ.

હવે આ બે વચ્ચે મોટો તફાવત એ છે કે અશુભ વસ્તુનો આનંદ નાશવંત છે, ત્યારે શુભ વસ્તુનો આનંદ અમર છે. પૈસા કમાયા, દાબી રાખ્યા કે મોજ ઉડાવી, એટલે આનંદનો અનુભવ તો થયો પરંતુ પછી એ સંયોગ ફરતાં કે બીજી કોઈ આપત્તિ યા ચિંતા ઊભી થતાં તે આનંદ સુકાઈ જવાનો. દા.ત. રૂપિયા પચીસ હજાર કમાયા, પણ પછી પાંચ હજાર ગયા યા પેલા કમાયેલા પર કોઈ કલેશ ઊભો થયો અથવા શરીરે એવો રોગ થયો કે જે કમાણી ભોગવવા દેતો નથી, તો આનંદ ડૂલ ! ત્યારે, સુકૃત કર્યું પછી જ્યારે જ્યારે એ સંભારીએ ત્યારે, ત્યારે એ આનંદ આપે છે ને કદાચ પૈસા ગયા તો ય એમ થાય છે કે હાશ, સુકૃત કરી લીધું એટલું સારું થયું.

વળી સુકૃત જ્યારે જ્યારે સંભારીએ ત્યારે ત્યારે ધર્મની અનુમોદનારૂપ બને છે અને તેથી પુણ્યની વૃદ્ધિ થાય છે. સુકૃત કર્યું એકવાર, પરંતુ એનું સંભારણું અને અનુમોદના વારંવાર થવાથી વારંવાર પુણ્યવૃદ્ધિ બને છે. એથી ઊલટું દુષ્ટત્ય-સ્વાર્થ-સહેલસપાટીનાં કાર્ય જ્યારે જ્યારે યાદ આવે કે ‘આ ઠીક થઈ ગયાં’ ત્યારે ત્યારે એ પાપકર્મ બંધાવે છે.

આમ આનંદ અને પુણ્યવૃદ્ધિ બંનેની દૃષ્ટિએ સુકૃતનાં સંભારણાં ઉત્તમ વસ્તુ બને છે, યાવત્ અંતકાળે પણ એ જબરદસ્ત રાહત આપે છે. મનને થાય છે કે ‘ફિકર નહિ મોત આવ્યું તો, કેમ કે આ જીવનમાં સુકૃત થઈ ગયાં એ સારું થયું છે.’ કેવળ દુનિયાદારી જ ખેડી હોય, એ અંતકાળે શાનો આનંદ માણે ?

એટલા જ માટે જીવનમાં તન-મન-ધનથી અને વાણી તથા ઈન્દ્રિયોથી સુકૃતો ભરપૂર સાધી લેવા જેવાં છે. એ સાધ્ય ! હશે તો જ કોઈ વાર એનાં મીઠાં

સંભારણાં આવશે, નહિ કર્યાં તો શું આવે ? એમાં ય ખાસ વિશિષ્ટ સુકૃત કર્યાં હોય તો એનું તો અદ્ભુત સંભારણું રહી જાય છે. પણ તે સુકૃત કરે તો થાય, નહિતર શું થાય ?

જમવા બેઠા હો, ભોજનમાંથી બે વસ્તુ ઓછી લો તો એ ત્યાગનું મીઠું સંભારણું રહે છે કે ‘વસ્તુ છતી છતાં ત્યાગનો લાભ સારો મળ્યો હતો !’ બધું જ ખપે એને શું સંભારવાનું ? કદાચ એમ થાય કે ભોજન સરસ મળેલું, પછી સવાયું મળતાં આ કૃયા લાગશે; આનંદ ગયો ! અગર એવું ને એવું મળતાં વિશેષતા ચાલી જશે ને જો હલકું મળ્યું તો પેલાના આનંદને બદલે આનો ખેદ થશે કે ‘આવું કેવું ખાવાનું આવ્યું ?’ ભોગીની આ દશા છે. ત્યાગીને દૃષ્ટિ જ ત્યાગ ઉપર, એટલે એને આનંદ જ રહેવાનો.

એમ કોઈની સાથે કલેશનો પ્રસંગ આવ્યો પણ ગમ ખાધી, શાન્તિ રાખી સહી લીધું, ગુસ્સો ન કર્યો, તો પાછળથી હાશ થશે ! આનંદભર્યું સંભારણું રહેશે કે ‘ઠીક થયું આપણે ગુસ્સો ન કર્યો નકામા કલેશ અને કર્મબંધનથી બચ્યા !’ પાછું આવું જ્યારે જ્યારે યાદ આવશે ત્યારે ત્યારે આનંદ થવાનો.

એમ જૂઠથી બચ્યા, અનીતિ અટકાવી, પર સ્ત્રી પર દૃષ્ટિ ય ન જવા દીધી, દાન કર્યું, વ્રતમાં આવ્યા, આ બધાનાં મીઠાં સંભારણાં અને અનુમોદનાનો આનંદ રહે છે.

પ્ર.- કોક વાર એમ થાય છે કે ‘આ આપણે... ભાઈનું બહુ ખમી ખાધું એ જ ખોટું કર્યું ?’ ત્યાં ક્યાં ખમ્યાનો આનંદ રહ્યો ?

ઉ.- એવું થાય એ અજ્ઞાન દશા છે. ખમ્યું તે સુકૃત થઈ જ ગયું. એનો પુણ્ય લાભ મળ્યો તો મળ્યો જ, ઉપરાંત જ્યારે જ્યારે એનું મીઠું સંભારણું કરે ત્યારે ત્યારે નવાં નવાં પુણ્યનો લાભ મળે છે, પછી સદ્યાનો ખેદ શા સારું કરવો ? હા, વર્તમાન સ્થિતિ દુઃખદ દેખાય, પણ તો તે આપણાં કર્મને આધીન છે આપણામાં જો સૌભાગ્ય નામકર્મ, આદેય નામકર્મ, યશનામકર્મ, વગેરે જોર કરતાં હોત તો સામાના પ્રેમપાત્ર બની જાત. તેથી પૂર્વોપાર્જિત કર્મના અકાટ્ય હિસાબને સમજી રાખી સુકૃતના મીઠાં સંભારણાંને બગડવા દેવાં નહિ.

૮૨ અભાગિયા અને ભાગ્યશાળી

સામાન્ય સમજ એવી છે કે ધન-યૌવન-ચતુરાઈ-આરોગ્ય અને મનવાંછિત પરિવાર જેને મળ્યા હોય એ ભાગ્યશાળી, એથી ઊલટું હોય તે અભાગિયા. પણ આ ગણતરી રાજપુત્રી સુરસુંદરીના જેવી. ત્યારે મયણાસુંદરીનો હિસાબ એ હતો કે જેને વિનય-વિવેક-પ્રશાન્ત મન-શીલ-નિર્મળ દેહ અને મોક્ષમાર્ગનો મેળાપ મળ્યા હોય એ ભાગ્યશાળી, નહિતર અભાગિયા; ભલે પછી પૈસાટકાદિ બહુ મળ્યું હોય-આ સાચો હિસાબ છે. કેમ કે,

ભાગ્યશાળી તે, કે જે ભાગ્યને પુણ્યને પગભર રાખે, પણ પુણ્ય એકલું ભોગવી સફાઈ કરે તે નહિ. પુણ્ય પગભર રાખવાનું વિનય, વિવેકાદિ ગુણ, તથા વ્રત-આચાર, સૌમ્યતા ને દર્શન જ્ઞાન ચારિત્રથી થાય. મળેલ સામગ્રીમાંથી આ સદુપયોગ કરી લે તે જ ભાગ્યશાળી છે, ન કરે તે અભાગીયા છે, હીનભાગી છે.

રામ-લક્ષ્મણ-સીતા વનવાસમાં એક વાર પાણી પીવા અર્થે એક બ્રાહ્મણને ત્યાં જઈ ઊભા. બ્રાહ્મણીએ પાણી પાચું, પણ પછી બહારથી બ્રાહ્મણ આવ્યો તે આમને જોઈ પોતાની પત્ની પર તાડુક્યો, ‘રંડા ! આ કેમ તે ગંદા માણસોને ઘરમાં ઘાલી ઘર અભડાવી નાખ્યું ? અભાગણી મારો અગ્નિહોત્ર અશુચિ કરી નાખ્યો !’ જુઓ આ બોલનારો અભાગિયો જ ને ? ઉત્તમ પુરુષ સહેજે ઘરે આવી ચઢ્યા છે, એની ભક્તિ-સરભરા-આનંદ નથી સૂઝતો, ને ઉપરથી દ્વેષ-તિરસ્કાર આવડે છે. હવે એને ગમે તેટલા પૈસા ટકા પરિવાર મળ્યા હોય તો ય એ ભાગ્યશાળી કહેવાય ?

ચીજ એની એ, પરંતુ એનો સારો લાભ ઉઠાવે એ ભાગ્યશાળી, ન ઉઠાવે કે ઊલટું નુકસાન ઊભું કરે એ અભાગિયો.

મહાત્માઓના માથે અનાડીઓએ જુલ્મ વરસાવ્યો, મહાત્માને ભયંકર દુઃખ આવ્યું, તો મહાત્મા શું હીનભાગી, અભાગિયા કહેવાય ? ના, સુખ દુઃખ સગવડ અગવડ મળવા ન મળવા પર ભાગ્યશાળીપણું કે અભાગિયાપણું નથી, પરંતુ એનો ઉપયોગ કેવો થાય છે એના ઉપર એ છે.

દુઃખ હોય આપત્તિ હોય, છતાં એનો ઉપયોગ વધુ નમ્ર, મૃદુ અને દયાળુ

બનવામાં કરીએ, દેવ-ગુરુની વધારે ઉપાસના કરવામાં કરીએ તો આપણે ભાગ્યશાળી છીએ, અને સુખ-સગવડની છોળો વચ્ચે પણ અભિમાની, કઠોર અને સ્વાર્થાધિ બનીએ, દેવ-ગુરુ-ધર્મની આરાધના ઘટાડનારા, નહિવત્ કરનારા થઈએ તો આપણે અભાગિયા છીએ.

આ ભાગ્યશાળીપણું ઉત્તમ ભાગ્ય સર્જે છે, ભાવી ઉદય સૂચવે છે, જીવને પાપી જગતમાંથી ઊંચો ઉંચકે છે, માનવ જીવનના ઊંચા થાળા સુધી આવવાની સ્થિતિને સાર્થક કરે છે. આવા મહાન લાભ વિચારી ગરીબી કુટુંબકલેશ, શારીરિક અશક્તિ વગેરે દુઃખ-પ્રતિકૂળતાના અવસરે દમ ખેંચવો જોઈએ કે ‘ફિકર નહિ, આવી સ્થિતિમાં પણ મને ભાગ્યશાળી બનતા આવડે છે, એ મારા હાથની વસ્તુ છે; અને એ ભાગ્યશાળીપણા ઉપર મસ્ત-ખુશખુશાલ રહી મારે ગરીબી આદિ દુઃખ પર દીનતા, રોતલવેડા, નાહિમત, નિરાશા વગેરે કરવાની જરૂર નથી.’ જીવનનું આ ધોરણ ખૂબ રાહત આપે છે, ખૂબ સત્ત્વ ખીલવે છે, મહાન સદ્ગુણી સદાચારી બનાવે છે. વાત આટલી જ કે સાચા ભાગ્યશાળી બનવા માટેનું પાકું જીવનધોરણ બનાવી દેવું જોઈએ.

U V

આવું ઉપકરણ તો અધિકરણ બની જાય

કર્ણાટકનાં ટુમકુર ગામમાં હાર્ટ-એટેક આવતાં પૂજ્યશ્રી હોસ્પિટલમાં હતા. શાતા પૂછવા મુંબઈથી હું ગયો હતો. હોસ્પિટલમાં પણ પૂજ્યશ્રીને લેખન આદિ કાર્ય ચાલુ હતું. મારી પાસે એક બોલપેન હતી તેનો લાભ આપવા પૂજ્યશ્રીને મેં વિનંતી કરી. પૂજ્યશ્રીએ તે હાથમાં લઈને જોઈ, તે અત્યંત આકર્ષક હતી અને ઝીણી લાઈટ પણ તેના ઉપર હતી.

પૂજ્યશ્રીએ તે બોલપેન તુરત મારા હાથમાં પાછી આપી દીધી.

“આવું ઉપકરણ તો અધિકરણ બની જાય, મારે ખપ નથી. બીજા કોઈ સાધુને પણ આ બોલપેન આપતા નહિ.”

સંયમની કેટલી કાળજી ! આશ્રિતોનાં હિતની પણ કેટલી કાળજી !

W X

—“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાર—

૮૩ ધર્મ આચરવા છતાં ધર્મનું જોમ કેમ નહિ ?

જગતમાં દેખાય છે કે શરીરનો વ્યાયામ કરતાં શરીરનું જોમ વધે છે, અને બુદ્ધિનો વ્યાયામ કરતાં બુદ્ધિનું જોમ વધે છે, તો પછી ધર્મનું સેવન કરતાં કરતાં ધર્મનું જોમ વધવું જોઈએ. પરંતુ જીવનમાં કેમ એનો અનુભવ નથી દેખાતો ? નથી દેખાતો એ સત્ય હકીકત છે; નહિતર ફરિયાદ ન કરવી પડત કે ‘મંદિરમાં સારો સમય કાઢી વીતરાગની ભક્તિ કરીએ છીએ; પરંતુ દિલમાં વીતરાગ ભક્તિનું એવું જોર જામેલું કેમ નથી દેખાતું ? તપસ્યા અવરનવાર કરતા રહીએ છીએ છતાં સાચી તપની લગની કેમ નથી અનુભવમાં આવતી ? રસના, વિગઈના ત્યાગ રોજ કરતા રહીએ છીએ તો પણ ત્યાગ વૃત્તિનું જોમ કેમ નથી દેખાતું ? ત્યાગ કેમ બહુ મન મનાવીને કરવો પડે છે ?’

જેમ દુનિયામાં પ્રવૃત્તિનો અભ્યાસ વધતાં વધતાં રસ વધે છે, વસ્તુ સ્વાભાવિક જેવી થઈ જાય છે, બાળક પરાણે પણ નિશાળે જવા માંડ્યા પછી ભણવાનું રસિયું થઈ જાય છે, એવી રીતે ધર્મની નિશાળે ભણવા બેઠા પછી અને વરસો સુધી ભણ્યા પછી પણ ધર્મનો સાચો રસ, ધર્મભાવનાનું જોમ, અનુભવમાં કેમ ન આવે ?

આનું નિદાન આ છે કે ધર્મસેવન કરવા છતાં સાથે ધર્મના પ્રતિપક્ષે યાને સામા પક્ષે સંસારની વાત-વસ્તુનાં આકર્ષણ અને મહત્ત્વ હૈયે તેવાં ને તેવાં જ અંકિત રાખવા છે, અરે ! હજી તો વધુ ઘુટવાં છે, એથી ધર્મનું જોમ ન વધે, ધર્મની સાચી સ્વાભાવિક વૃત્તિ ન ઘડાય, એમાં નવાઈ નથી. સાંસારિક બાબતોના આકર્ષણ એ ભસ્મ રોગ છે. એનો રોગી ધર્મ-સેવન રૂપી ગમે તેટલું ભોજન ખાઈ જાય પણ એમાંથી ધર્મરસ અને ધર્મજોમનું લોહી ન બનવા દે.

મંદિરમાં ભગવાનની ભક્તિ તો બે કલાક કરી, પરંતુ પછી કામરાગ અને સ્નેહરાગ પૂર્વના જેટલા જ જોશ, હોંશ અને ભોગ આપવા સાથે કર્યા, તો એ પેલી ભક્તિની અસર મારી નાખે છે. ‘મનહી મેં વૈરાગી ભરતજી મનહી મેં વૈરાગી’નું રહસ્ય આ છે કે ભગવાન ઋષભદેવના ભક્ત ભરતજીએ મનમાંથી સ્નેહરાગ અને કામરાગના જોશ અને હોંશ કાઢી નાખી હતી, રાગ હતા પણ રાગમાં આંધળિયા નહોતાં, રાગમાં નિશ્ચિન્તતા-નિર્ભયતા નહોતી; ભય રહેતો કે ‘આ રોગથી જે

સ્વાત્મકતલ થઈ રહી છે એથી મારું શું થશે ?’ ત્યારે અહીં જો આપણે વીતરાગને ભજવા છતાં સંસારના પદાર્થ અને પરિવાર પર હોંશે હોંશે રાગ કરવા છે, એનો કોઈ જ ભય નથી, તો પછી વીતરાગની ભક્તિનો સાચો રંગ અને જોમ ક્યાંથી જામે ?

એમ તપ વખતે તપ તો કરી લીધો, પણ બીજી બાજુ ખાનપાનનો ચડસ એટલો જ રાખ્યો, રસને એટલો જ લૂંટ્યો. ભોજનની વાતમાં એટલી જ હોંશથી કૂધાં.

ખાતાં પીતાં ક્યારેય ‘આ પરદેશી સંબંધ મારે શા માટે ? આ આહારસંજ્ઞાની બલા, આ પુદ્ગલની વેઠ ક્યાં સુધી ?’ એવું કાંઈ જ થયું નહિ. ‘જીવન પૂરું થતાં પહેલાં જો આ સંજ્ઞા ન કપાઈ, ભોજનની લાગતી સ્વાભાવિકતા ન મરી, એનો પક્ષપાત ન મર્યો, તો એ પરલોકમાં સાથે થશે ત્યાં મારું શું થશે ?’ એવો કોઈ ભય ન કેળવ્યો તો પેલો તપ બિચારો ધર્મનું જોમ અને તપનો જ રસ ક્યાંથી જમાવી શકે ?

એમ રસ-ત્યાગ, વિગઈ-ત્યાગ, કરતા રહ્યા, પણ બાકી ભોગવવાના ખુલ્લા રાખેલા રસમાં પેલા ત્યાગનું સાટું વાળ્યું, બીજે દિવસે વારાફરતી બીજો રસ-ત્યાગ કરીને ખુલ્લા કરેલા રસના જમણમાં એટલા ને એટલા જ હોંશિલા બન્યા, જરાય યાદ પણ ન કર્યું કે ‘આ રસ પણ ત્યાજ્ય અને ખતરનાક જ હોવાથી હજી ગઈકાલે તો એનો ત્યાગ કરવાનું ડહાપણ રાખ્યું હતું તો આજે એની બોલબાલા શી કરવાની ?’ ના, આમાંનું કશું નહિ અને નિર્ભાકપણે રસના પૂરા રસ કેળવ્યે રાખ્યા, તો પછી પેલો બિચારો રસત્યાગ શી રીતે ત્યાગધર્મનું જોમ આપી શકે ?

એમ, રોજ કે અવરનવર સામાયિક તો કરાય છે, પરંતુ બાકી સંસાર એટલે અસામાયિક, સાવઘ કથલો, ષટ્કાય જીવોના સંહાર એના પર કોઈ ઘૂણા કોઈ જ અણગમો, કોઈ જ ભય નથી રાખવો, સંસારના મોહભર્યા વ્યવહાર, પૈસાટકા-પરિવાર, ચૂલો-હોલો, ધંધો-ધાપો, વગેરેનું આકર્ષણ જરાય ઓછું નથી કરવું, એનું મહત્ત્વ જરાય હૈયેથી ઉતારવું નથી, પછી પેલું બિચારું સામાયિક નિષ્પાપતાના ધર્મનું જોમ ક્યાંથી આપી શકે ? હોંશ ક્યાંથી કરાવી શકે ?

એમ, વ્રતનિયમ વગેરે કોઈ પણ ધર્મ-અનુષ્ઠાન-આચરણ આચરવા છતાં બીજી બાજુ ઈન્દ્રિયોના વિષયોનો આવેશ અને કોધ-લોભાદિ કષાયની ભરપૂર આસેવના એટલી જ ઊભી રાખવી છે, વિષયો પ્રત્યે સુગ અને કષાયો પર અરેરાટી અનુભવવી નથી, તો પછી પેલાં ધર્મચરણ ચાલુ છતાં ધર્મનું જોમ અને ધર્મની હોંશ ક્યાંથી કેળવાય ?

સારાંશ, ધર્મ-પ્રવૃત્તિ કરવાની જેટલી અગત્ય છે, એટલી જ અગત્ય સંસારના અંગો અને સંસાર પરનાં આકર્ષણ મોળાં પાડવાની છે. હૈયામાંથી એનાં મહત્વ કાઢી નાખવાની છે, અને અર્થ-કામ પર ઘૃણા, અરેરાટી તથા એનો ભય અને કંપ કેળવવાની અગત્ય છે, અતિ આવશ્યકતા છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૧, અંક-૧૯, તા. ૯-૨-૧૯૬૩

૮૪ જીવન શું ?

U V

પ્રમાદને પોઢાડી દીધો

ચૈત્ર વદ-૧૩ ના દિવસે પૂજ્યશ્રી કાળધર્મ પામ્યા. તેના ૧૨ દિવસ પહેલાનો આ પ્રસંગ છે. ચૈત્રી પૂર્ણિમાની સાંજના અપ્રમત્તભાવે પ્રતિક્રમણ - સંચારાપોરિસી આદિ ક્રિયા કરીને રાત્રે સૂતા. હું તેઓશ્રીની સેવામાં હતો. મારો સંચારો તેઓશ્રીની નજીકમાં હતો. રાત્રે ૧ વાગે તેઓશ્રી ઊઠ્યા.

“સાહેબજી, હજુ તો એક વાગ્યો છે, સૂઈ જાઓ.” મેં કહ્યું, “અરે, દિવસે સમય નથી મળતો, લખવાનું ઘણું છે. જિંદગી સૂવામાં કાઢવાની છે ?” એમ કહીને પૂજ્યશ્રી તો વીંટીયાના ટેકે લખવા બેસી ગયા. મને કહ્યું, તું સૂઈ જા. અસ્વસ્થ તબિયતે પણ તેઓશ્રી રાત્રે જાગીને લખવા બેસી જાય ત્યારે હું કેવી રીતે સૂઈ શકું ? હું જાપ કરવા બેઠો. પૂજ્યશ્રીએ રાત્રે ૧ થી ૩ સુધી લખ્યું. ત્રણ વાગે લખીને ઊઠ્યા એટલે મેં કહ્યું : સાહેબજી હવે આરામ કરો. “હવે તો જાપનો સમય થઈ ગયો છે.” કહીને જાપ કરવા બેઠા. ૩ થી ૫ સુધી જાપ કર્યો. ત્યારબાદ ઊભા ઊભા પ્રતિક્રમણ કર્યું.

લકવાની બિમારીને કારણે કદાચ બેલેન્સ ન રહે તો !- તે વિચારથી હું તેઓશ્રીની નજીકમાં ઊભો રહ્યો. તેમણે કહ્યું : “તું તારું પ્રતિક્રમણ કર. હું પડી નહિ જાઉં, ગભરાઈશ નહિ.”

અપ્રમત્તભાવે અદ્ભુત પ્રતિક્રમણ તેઓશ્રીએ કર્યું અને હું તે જોતો રહ્યો.

W X

—“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાર

જીવન શું ? કઈ ક્રિયાને ઉત્તમ જીવન કહેવાય ? આ એક પ્રશ્ન વિચારણા માગી લે છે. વિચારવું એટલા માટે જરૂરી છે કે જો એનું ચોક્કસ સ્વરૂપ નિશ્ચિત થઈ ગયું હોય તો પછી આપણી બીજી બધી ક્રિયા કરતાં પણ ચોંટ એ અમુક ચોક્કસ પ્રકારની જીવનક્રિયા ઉપર રહે, અને જઈ જઈને આપણે મન, વચન કે કાયાથી ત્યાં ઠરીએ, તેમજ ઉત્તમ જીવન જીવ્યાનો આનંદ રહે, તે યાવત્ મૃત્યુકાળે પણ મસ્ત રહીએ કે ‘ફિકર નહિ સારું જીવ્યો છું.’ જો ચોક્કસ પ્રકારની ઉત્તમ જીવનક્રિયાનો નિર્ધાર નથી, લક્ષ નથી તો જીવવા છતાં સાચો આનંદ નથી, ધરપત નથી, અને અંતકાળ દુઃખભર્યો, શોકભર્યો અને હતાશાભર્યો આવે છે.

તો પ્રશ્ન આ છે કે ઉત્તમ જીવન એટલે કઈ ક્રિયા ? કઈ પ્રવૃત્તિ ? માત્ર શ્વાસોચ્છ્વાસ નહિ, એ તો કીડાને પણ છે. કેટલાક એમ માની બેઠા છે કે ‘ખાવું પીવું એ જીવન, કેમ કે ખાધાપીધા વિના જીવી શકાતું નથી, અને વેપારધંધો બધું કર્યા પછી છેવટે નિરાંતે ખાવાપીવાનું જોઈએ છે.’ પરંતુ આ કથન ઠીક નથી. ‘ખાધા વિના ન જીવાય માટે એ જીવન,’- એ તો એના જેવું થયું કે ખાધા વિના વેપાર ધંધો નથી થઈ શકતો. માટે ખાવું પીવું એ જ વેપાર પણ ખરેખર એવું નથી, વેપાર એ ખાવાપીવાથી એક તદ્દન જુદી જ ક્રિયા છે. એક વસ્તુ સાધન હોય, પણ તે કાંઈ મુખ્ય કાર્ય નથી. ખાવું એ સાધન છે, કિન્તુ એ જ વેપાર નથી. વેપાર એક જુદી ક્રિયા છે. એમ, જીવન એક જુદી ક્રિયા છે, અને ખાતાંપીતાં જેમ વેપારીને વેપારનું લક્ષ રહે છે એમ મનુષ્યને ઉત્તમ જીવનક્રિયાનું લક્ષ રહેવું જોઈએ.

ધ્યાનમાં રહે કે ‘જીવન’ એટલે ઉત્તમ જીવનની આ વાત છે, અધમ જીવનની નહિ. કીડામંકોડા, ‘ખાવું એજ જીવન,’ એમ સમજે છે, અને એમાં જ મશગુલ રહે છે; પણ એ અધમ જીવન છે.

ત્યારે આરામી એ પણ જીવન નથી, કેમ કે દા.ત. ઝાડ પાનના જીવો, યા ‘અ’ વર્ગની જેલ ભોગવનારાઓ આરામીય ઘણીય ભોગવે છે, છતાં એ પ્રશંસનીય જીવન નથી ગણાતું.

ત્યારે શું વિષયવિલાસ, રંગરાગ એ જીવન છે ? ના, રાજાની રાણીએ પાળેલા કૂતરા-કૂતરીને એ મળે છે, છતાં એવું કૂતરા-કૂતરીનું જીવન કોઈ પસંદ

નથી કરતું, નથી ચાહતું. માટે એ ઉત્તમ જીવનક્રિયા નથી.

એમ, સ્વતંત્ર જીવવું એ પણ જીવન નથી; કેમ કે વનના સિંહ સ્વતંત્ર જીવે છે, કોઈની તાબેદારી નહિ, છતાં એનું જંગલી અધમ જીવન કહેવાય છે.

કેટલાકો વેપારને જ જીવન બનાવી દે છે. આઘા જાય, પાછા જાય પણ લક્ષ વેપાર પર ! ક્યાંક મળવા ગયા, ફરવા ગયા, પણ વેપારની વાત ઝટ કાઢશે, અગર બીજો વાત કાઢશે તો એમાં ભારે રસ લેશે, કેમ કે મુખ્ય જીવન વેપારને જ માન્યું છે. પણ આ વ્યાજબી નથી. વેપાર વિના ન ચાલે એ એક જુદી વસ્તુ છે; પરંતુ તેથી કંઈ વેપાર એ જીવન નથી. એટલા માટે તો સરભરમાં કે ખોટમાં વ્યાપાર ચાલતો હોય છતાં માણસ-એને વેપાર માનવા તૈયાર નથી, કહે છે ‘કાંઈ વેપાર નથી ચાલતો, કેવળ મજૂરી ચાલે છે. અગર ‘સોના સાઈઠ કરીએ છીએ.’ એ તો મન માન્યો નફો મળે તો જ જીવને હુંફ રહે છે કે વેપાર ઠીક ચાલે છે. બસ, જીવન માટે પણ આવું જ કાંક છે કે મનગમતો લાભ દેખાય એવી કોઈ ખાસ ક્રિયા એ જીવન બની શકે.

આમાં લાભ પણ નક્કર અને લાંબા ગાળાનો હોવો જોઈશે. વેપારમાં લાભનું પ્રમાણ તો મોટું હોય, પરંતુ જો ઈન્કમેટેક્સ વગેરે ટેક્ષો એમાંથી બહુ તાણી જાય છે અગર પછી એ જ વેપાર કે બીજા વેપાર આ લાભને ખાઈ જાય એવી ખોટ દેખાડે તો જીવને નિરાંત નથી થતી. એ તો સંગીન, સ્થાયી અને ઘડપણે કામ લાગે એવા લાભની ઝંખના રહે છે તો જ એ લાભ આપનાર વેપારને ઠીક વેપાર તરીકે માને છે. એ જ રીતે જીવન ક્રિયા પણ કોઈ એવી ચોક્કસ પ્રવૃત્તિને અને તે પણ સંગીન સ્થિર અને અંતકાળ તથા પછી પરલોક સુધી પહોંચે એવા લાભને કરાવનારી હોય તો જ એ ઠીક જીવન ક્રિયા છે.

એવી જીવન ક્રિયા કઈ છે ? ખાવુંપીવું, રંગરાગ ઉડાવવા, વેપારધંધા કરવા, કે આરામી કરવી એ ખાસ જીવનક્રિયા નથી. કીડી સારું ખાય છે. રાણીના કૂતરા રંગરાગ ઉડાવે છે, અનાયો બહુ મોટા વેપાર અને કમાઈ કરે છે, જંગલી સિંહ આરામી સ્વતંત્રતા ભોગવે છે પણ આ કોઈનાં જીવન ઊંચા જીવન નથી, છેવટ એક જ વાત આવીને ઊભી રહે છે. જીવન તો દાન, શીલ, તપ, ભાવનાની આરાધનાને જ કહેવાય એ જ ઉચ્ચ પ્રશંસનીય માનવ જીવન છે. એમાં જેટલા પ્રવૃત્તિશીલ રહ્યા એટલું જીવન ઉત્તમ જીવ્યા ગણાય. ખાનપાન, વેપાર, આરામી વગેરે બીજી ક્રિયાઓ ચાલે એમાં લક્ષ આનું જ રહેવું જોઈએ, અર્થાત્ એ બધું કરીને દાનાદિ ધર્મને જ પગભર અને પુષ્ટ કરવાના છે.

દાનાદિ ધર્મ એ જીવન હોવાનું કારણ આજ કે આનાથી જીવને નક્કર શાંતિ અને હુંફ મળે છે; અને તે લાંબા કાળ સુધી ચાલી શકે છે; તેમજ અંતકાળ પુશનુમાં આપે છે; અને પરલોકમાં તો સારી સદ્ગતિ અને આત્માનું ઊર્ધ્વાકરણ કરે છે, એમાં પૂછવાનું જ શું ? અલબત્ત વેપારમાં કમાઈની જેમ દાનાદિ ધર્મ સાધનામાં આંતરિક આશય વિશુદ્ધિ તથા અધ્યાત્મભાવની વૃદ્ધિ અને પાપથી બચી સત્પ્રવૃત્તિ મળ્યાનો નિર્ભેળ અનહદ આનંદ થઈ રહ્યો છે ને એના પર પાકી ચોંટ રહેવી જોઈએ તો જ એ દાનાદિપ્રવૃત્તિ એ ઉત્તમ જીવનરૂપ છે, ક્ષણે ક્ષણે મન, વચન કે કાયાથી આજ જીવનની તકેદારી રહે; અને એ થયા કરે એમાં જ લાગે કે ખરેખર જીવન જીવી રહ્યો છું.

U

અરિહંતની વફાદારી

V

એક વાર લાંબો વિહાર કરીને સાંજે એક ગામમાં પહોંચ્યા. ગામમાં જૈનોના ઘર નહોતા. શાળાના મકાનમાં ઉતારો હતો. લાંબા વિહારને કારણે થાકેલા મોટા ભાગના સાધુઓ પ્રતિક્રમણ બાદ જલ્દી સંચારો કરી ગયા હતા. રાત્રે ગામના જૈનેતર ભાઈઓએ પ્રવચન સંભળાવવા વિનંતી કરી. પૂજ્યશ્રીએ સરળ અને સરસ શૈલીમાં ૧૧૧ કલાક સુધી પર્યાદાને ઉચિત પ્રવચન કર્યું.

સવારે મેં પૂછ્યું : “ગુરુદેવ ! આટલો લાંબો વિહાર હતો. આપે આરામ કરવાના બદલે થાકેલા શરીરે પ્રવચન આપ્યું... તેવી શી જરૂર હતી... લોકો તો વિનંતી કરે...”

“જુઓ, ભાઈ, આપણે તો અરિહંતની પેઢીના સેલ્સમેન છીએ. ઘરાક આવે છતાં માલ ન વેચીએ તો શેઠનો વિશ્વાસઘાત કહેવાય... આપણો થાક ન જોવાય, શેઠ પ્રત્યેની વફાદારી જોવાની...”

W

–“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાર X

૮૫) ધર્મની અવિચ્છિન્ન પરંપરા અને ધાર્મિક શિક્ષણસત્ર

ધર્મના નાયક ધર્મની સ્થાપના કરે છે, પરંતુ તે પછી એ ધર્મની અવિચ્છિન્ન પરંપરા શાના ઉપર ચાલે છે એ ખાસ વિચારવા જેવું છે. વિચારવાનું કારણ એ છે કે આપણા મહાન ભાગ્યોદયે આપણા સુધી તો એ ધર્મપરંપરા ચાલી આવી. પરંતુ હવે આગળ પણ નવી પ્રજામાં એ ચાલુ રહેવામાં ખરેખર કયા ઉપાય કામ કરી રહ્યા હોય છે, એનો જો સાચો નિર્ણય હોય, તો ખાસ એના પ્રયત્નમાં રહેવાય, અને તેથી ધર્મપરંપરા ચાલુ રહેવાનું બની શકે; નહિતર ભળતા ઉપાયના પ્રયત્ન કરવામાં આવે અને એના વ્યામોહમાં સાચા ઉપાય તરફ લક્ષ જ ન દેવાય, તો ધર્મપરંપરા ટકી શકે નહિ.

ત્યારે આ વિચારવાનું છે કે ધર્મની પરંપરા ખાસ કઈ વસ્તુ પર ટકે ?

આજે કેટલાકને મુંઝવણ થાય છે કે ‘જુઓ બૌદ્ધ ધર્મ, ખ્રીસ્તી ધર્મ વગેરે કેટલી બધી જાહોજલાલી અનુભવે છે ! જ્યારે આપણો જૈન ધર્મ ઝાંખો પડી ગયો છે ! આ મુંઝવણની પાછળ એ સમજ કામ કરી રહી છે કે ‘ધર્મ એટલે ધર્મનું ખૂબ સાહિત્ય, ધર્મના અનુયાયી તરીકે નામ ગણાવનારાઓની જંગી સંખ્યા, મોટા મોટા ભાષણો વગેરેના આંબર, વગેરે વગેરે. એ જ્યાં દેખાતું હોય તે ધર્મ જાહોજલાલીવાળો ગણાય.’

પરંતુ અહીં મોટો સવાલ તો એ છે કે આ તો સામૂહિક દેખાવની વાત થઈ. પરંતુ ધર્મનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો જીવનાં કલ્યાણના વિકાસનો છે, તો એ કલ્યાણ-વિકાસ થઈ રહ્યો છે કે નહિ એ ખાસ જોવાનું છે. વસ્તુગત્યા ધર્મનું અસ્તિત્વ હોવાનું જીવોના કલ્યાણ-વિકાસના આધારે માપી શકાય; કેમ કે ધર્મ કલ્યાણ-વિકાસની સાથે સંકળાયેલો છે. જો ધર્મનું નામ તો છે, પરંતુ કલ્યાણનો વિકાસ કોઈ જ પ્રકારનો દેખાતો નથી, છે જ નહિ, તો સમજવું પડે કે ત્યાં વાસ્તવિક ધર્મનું અસ્તિત્વ નથી. વાત પણ સાચી છે કે જીવનું અહિત, દુર્દશા, અધમ સ્થિતિ, અનર્થ-અનિષ્ટ એટલાં જ ઊભાં હોય, કે બલ્કે કદાચ વધેલાં હોય તો ત્યાં એનામાં ધર્મ જેવી ચીજ જ શી હયાત ગણાય ?

આજે જોઈએ તો આ દેખાય છે કે બૌદ્ધ-ખ્રીસ્તી વગેરે ધર્મના અનુયાયીઓની સંખ્યા મોટી ગણાય છે, એમનાં થોક સાહિત્ય બહાર પડે છે, મોટા મોટા પ્રચારની

યોજનાઓ, ભાષણો વગેરે થાય છે, પરંતુ મુખ્ય વાત એમનાં વ્યક્તિગત જીવન તપાસો, આત્મકલ્યાણનો વિકાસ કેટલો દેખાય છે ? ને નિરંતર હિંસા, યથેચ્છ વિલાસો, લક્ષ્મી પાછળ આંધળી મમતા અને દોટ, નિસ્સીમ આરંભ-સમારંભ, માયા-પ્રપંચ-અહંત્વ-ઈર્ષ્યા પરલોકપરાક્રમ્યતા, ઈત્યાદિ કેટકેટલા અનર્થ પ્રસરી રહ્યા છે ? ત્યારે શું ભૌતિક દૃષ્ટિના આ બધા અનર્થ અને ભૌતિક દૃષ્ટિ મુક્તપણે વિહરી રહ્યા હોય એનામાં ધર્મ જેવી કોઈ વસ્તુ છે ? આવાઓના આધારે શું ધર્મની જાહોજલાલી માનવી ?

ખરી વાત એ છે કે ધર્મ ભાષણોમાં નથી, સાહિત્યપ્રચારમાં નથી, વિપુલસંખ્યક ધર્મનુયાયી તરીકેના નામ ધરાવવામાં નથી, કિન્તુ પવિત્ર આચાર-વિચારમાં છે. ધર્મ કોઈ મૂર્તિમાન વસ્તુ નથી, ધર્મ એ તો ધર્માત્માના જીવનસ્વરૂપ છે. સાચા ધર્માત્માની પવિત્ર માનસિક-વાચિક-કાયિક પ્રવૃત્તિ કહો, કે વિશુદ્ધ આચારવિચાર કહો, એ જ ધર્મ છે. એ હયાત છે તો ધર્મ હયાત છે, એ વિશુદ્ધ આચારવિચારની પરંપરા ચાલુ છે તો ધર્મની પરંપરા ચાલુ કહેવાય. એ અટકી જાય, તો ધર્મપરંપરા પણ અટકી ગણાય. હજાર માણસને ધર્મનું ભાષણ સાંભળવામાં જોડ્યા પરંતુ એ સાંભળીને હરામ એમણે જીવનમાં કાંઈ ઉતાર્યું ! ખાલી તાલીઓ પાડી ! તો એના કરતાં ફક્ત દસ જ માણસને જો ધર્મના પવિત્ર આચાર-વિચારમાં જોડ્યા, તો એ ખરેખર ધર્મસેવા છે, ધર્મરક્ષાનું એક નક્કર કાર્ય છે, ધર્મપરંપરાનું પૂરક છે.

ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્મા પછી ધર્મપરંપરા આજ સુધી અવિચ્છિન્ન ચાલી આવી છે તે આનાથી અર્થાત્ ભવ્યાત્માઓમાં પેઢી ઉતાર ધાર્મિક આચારો અને ધાર્મિક વિચારો અખંડપણે જીવાતા આવ્યા હોવાથી. આજે પણ જો નવી પ્રજામાં એ પવિત્ર આચાર વિચારો જીવનમાં જીવાતા રહેશે તો ધર્મ જીવંત ગણાશે અને ધર્મની પરંપરા આગળ વધશે.

આજની કેળવણી લેતી નવી પ્રજા જે જાતની આજની પદ્ધતિનું જીવન જીવી રહી છે, એમાં ધાર્મિક આચાર વિચારનું લગભગ મીડું જ છે એ આજે સ્પષ્ટ દેખાય છે. આર્ય પ્રજાને જો એ આચાર-વિચારનો ખપ નથી તો નવા જમાનાએ પોતાના આચાર-વિચારો ગોઠવી દીધા છે. પરંતુ એમાં આર્યસંસ્કૃતિનો નાશ થઈ રહ્યો છે, અને આર્ય પ્રજા પવિત્ર સંસ્કારથી વંચિત અને ધર્મવિમુખ બની રહી છે. ધર્મપરંપરા પર આ એક જબરદસ્ત ફટકા સમાન છે. આજના નેતાઓને પણ નવી પ્રજામાં આવેલી ગેરશિસ્ત, ઉદ્વેગ, અનાચાર, ઉચ્છ્રંખલતા વગેરે અંગે સરીયામ ફરિયાદ

કરવી પડે છે; અને છાપાના રોજના અહેવાલો અપમંગળ વાતો સુણાવી જાય છે.

અલભત જૂની પ્રજામાં આચાર-વિચારને ધક્કો નથી લાગ્યો એમ નહિ અને એના પ્રતિકાર રૂપે ખાસ ઈલાજ હાથ ધરવા જેવા નથી એમ નહિ, કિન્તુ નવી પ્રજાનો વશ્ર વિશેષ ચિંતાનો વિષય બન્યો છે, કેમ કે ભવિષ્યનો જૈન સંઘ આ ઉગતા જૈન ભાગ્યવાનોનો બનવાનો છે, અને એ ટકાવારીની દૃષ્ટિએ આજથી ૨૫-૩૦ વર્ષ પૂર્વેની નવી પ્રજા કરતાં આચાર-વિચારમાં બહુ પછાત છે.

એમને ધાર્મિક આચાર-વિચાર તરફ વાળવા માટે અનેક ઉપાયો પૈકી એક મહાન ઉપાય ધાર્મિક શિક્ષણ વર્ગ છે. એમાં રોજ લાભ ન લઈ શકનાર માટે રવિવાર જેવા દિવસોના શિક્ષણ વર્ગ, અને મોટા ગ્રીષ્માવકાશ (ઉનાળાની રજાઓ) વગેરેના વર્ગ ચલાવવા જોઈએ. એમાં પણ ખાસ ધ્યાન, ધાર્મિક આચાર-વિચારનું ઘડતર એ વિદ્યાર્થીઓમાં થઈ રહ્યું છે ને, એનું રાખવાનું છે.

જાણવા મળ્યું છે કે આ વર્ષે ઉનાળાની રજાઓમાં અચલગઢ પર મે માસમાં એક વિદ્યાર્થી શિબિર યોજવાની છે. તો એમાં ધાર્મિક આચાર-વિચારનું શિક્ષણ-સંસ્કરણ મેળવવાની એક મહાન તક ગણાય. ધર્મપ્રેમી માબાપોની ખાસ ફરજ છે કે આવી તકનો લાભ પોતાના છોકરાઓને ખાસ અપાવવો જોઈએ, જેથી જડવાદી કેળવણીનાં હૃદયપ્રવિષ્ટ ઝેરનું સર્વથા કે અંશેય નિવારણ થાય, અને આધ્યાત્મિકતા, ધાર્મિક વૃત્તિ, તત્ત્વજ્ઞાન, સદાચારો ને પવિત્ર ભાવનાઓ વગેરે એમનામાં સ્થાન પામે.

U તપ પણ ત્યાગથી અલંકૃત V

સંવત ૨૦૧૮ની સાલમાં પિંડવાડા મુકામે પરમારાધ્ય, પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવંતશ્રીની નિશ્રામાં અધ્યયન નિમિત્તે ચાતુર્માસ કરવાનું થયેલ. પૂજ્યપાદ પંચાસજી શ્રી ભાનુવિજયજી મહારાજ સાહેબને વર્ધમાન તપની ઓળી ચાલુ જ હતી. તેઓશ્રીનો ઓળીમાં ત્યાગ ગજબ હતો. રોટલી અને દાળ ! બીજું કંઈ ન જોઈએ. ઘણીવાર તો એકલી રોટલી વાપરી જતા અને ઉપર થોડી દાળ પી લેતા. તેમજ આર્યબિલના તપ સાથે આખો દિવસ અપ્રમત્ત જીવન. તેમાં સાધુઓને વાચના આપવાની. વ્યાખ્યાન તથા રાત્રે પણ ચંદ્રમાની ચાંદનીમાં લખવાનું કાર્ય ચાલુ. નિક્રા બહુ ઓછી...

W -“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષ્ણ

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૧, અંક-૨૨, તા. ૨-૩-૧૯૬૩

૯૬ દૃષ્ટિ સંશોધન અને અજ્ઞાત સાધનાઓ

માણસ પ્રતિકૂળતા ઊભી થતાં મુંઝાય છે, ઉદ્વેગમાં પડે છે, શોક કરે છે, આર્તધ્યાનમાં ચઢી કિંમતી મનને મલિન, સ્વભાવને નિઃસત્ત્વ અને આત્માને કર્મથી ભારે કરે છે. આપત્તિ ભોગવવામાં બે કર્મ છોડતાં દુર્ધ્યાનથી બાર કર્મ બાંધવા જેવું કરે છે. આ બધું શાથી ?

કહો, દૃષ્ટિ (૧) મેલી છે, ચોકખી નથી; (૨) ઉપરછલકી છે, ઊંડી નથી; (૩) સાંકડી છે, વિશાળ નથી; ને (૪) એકાંગી છે, અનેકાંગી નથી; તેથી મુંઝવણ, શોક, ઉદ્વેગ, દુર્ધ્યાન, કર્મબંધ થાય છે. આને જરા સ્પષ્ટ કરીએ.

(૧) દૃષ્ટિ મેલી એ રીતે કે કેવલ દુન્યવી સુખનું લાલચૂડાપણું છે, અને કષ્ટ સહવામાં અખાડા છે. ક્યાંક જમવા જાય અને એકલી મિઠાઈ ઝાપટે, પણ પૂરી-શાક-દાળ-ભાતને ન અડે તો લાલચૂડો ગણાય. કોઈની સાથે યાત્રા-પ્રવાસે જાય અને કામકાજમાં સહકાર ન આપતાં બિસ્તર બિછાવી એકલી આરામી અને માલ ઉડાવવાની દૃષ્ટિ રાખે તો તે મેલી દૃષ્ટિ ગણાય. એમ જીવનમાં એકલું સુખ ખપે અને કષ્ટ આપત્તિ ન ખપે એ દૃષ્ટિ મેલી છે.

(૨) દૃષ્ટિ ઉપરછલકી એ રીતે કે પ્રતિકૂળતાની પાછળ પોતાનાં જ પૂર્વભવનાં પાપાચરણ અને તેથી ઊભી કરેલ અકાટ્ય કર્મસત્તા કારણ છે, તેમજ પ્રતિકૂળતા મનને લાગવા પાછળ પોતાની જ કાયાદિ પ્રત્યેની રાગદશા કારણ છે, એ જોવું નથી; માત્ર ઉપર-ઉપરનાં નિમિત્ત જોવાં છે.

(૩) દૃષ્ટિ સાંકડી એ રીતે કે માત્ર પોતાની એકલતાની જ પ્રતિકૂળતા જોવી છે, એનું જ દુઃખ કરવું છે, પરંતુ જગતના અસંખ્ય-અનંત જીવો પર વરસી રહેલી કારમી પીડા-પ્રતિકૂળતા જોવી નથી, એનું દુઃખ કરવું નથી.

(૪) દૃષ્ટિ એકાંગી એ રીતે કે આપત્તિ પ્રતિકૂળતા આવી તો ‘મારે વેઠવાનું આવ્યું, ગુમાવવાનું આવ્યું,’- એવી એક જ બાજુ જોવી છે, પરંતુ ‘આમાં ય કમાઈની તક છે, લાભનો અવકાશ છે,’ એ બીજી બાજુ નથી જોવી.

આ મેલી-ઉપરછલકી-સાંકડી-એકાંગી દૃષ્ટિનું સંશોધન કરી ચોકખી-ઊંડી-વિશાળ-અનેકાંગી દૃષ્ટિ બનાવવામાં આવે તો પ્રતિકૂળતા એક જાતની અનુકૂળતારૂપ બની જાય !

(૧) દૃષ્ટિ ચોકખી એ રીતે કે ‘બીજી કેટલીય માનવભવ આદિ સગવડો મળી છે તો સાથે કષ્ટ-અગવડ પણ વધાવી જ લેવાનાં’ એવું પાકું માનસિક ધોરણ રખાય. (૨) દૃષ્ટિ ઊંડી એ રીતે કે સિંહની જેમ આ આપત્તિનું તીર મૂળ ક્યાંથી છૂટ્યું એ જોવાય; પૂર્વ કર્મ અને વર્તમાન રાગદશા પર જ નજર રખાય. (૩) દૃષ્ટિ વિશાળ એ રીતે કે ‘આ પીડા તો શું છે ? જગતમાં આના કરતાં અનંતગુણી પીડામાં બિયારા અનંતા જીવો રીબાઈ રહ્યા છે ! એની પીડા ટળો,’ એવી ભાવના રખાય તો (૪) દૃષ્ટિ અનેકાંગી એ રીતે કે ‘આ પ્રતિકૂળતામાં માત્ર પીડા જ નથી, કિન્તુ આમાં સારી સાધના-આરાધના કમાવાની પણ તક છે,’ એનો વિચાર કરાય. એ સાધના આ રીતે વિચારવાની છે.

માણસ પ્રતિકૂળતામાં રોદણું જ રડે છે ‘મારા પૈસા ગયા ! મારું શરીર બગડી ગયું ! મારે કષ્ટ ઊભું થયું !’ પણ ખરી રીતે તો એ જોવું જોઈએ કે આમાં જ ધર્મસાધના અને ગુણસાધનાની સુંદર તક છે. ધર્મની સાધનામાં જેમ દેવદર્શન, અર્હદ્ભક્તિ, દાન, વ્રતનિયમ, તપસ્યા, વગેરે છે, એમ શુભ ભાવનાઓ પરમેષી-સ્મરણ, તત્ત્વવિચારણા, પરીસહસહન, સકામનિર્જરા, ત્યાગ વગેરે પણ છે. તેમજ ગુણસાધનામાં વૈરાગ્ય, ક્ષમા, તિતિક્ષા-(સહન કરવાની મનોવૃત્તિ), સમભાવ, ધૈર્ય, ગાંભીર્ય, ક્રુણા, વગેરે આવે. પ્રતિકૂળતામાં આ શુભ ભાવનાદિ તથા વૈરાગ્ય ક્ષમાદિને કેળવવાનો સારો અવસર છે. અરે એમ કહીએ તો ચાલે કે પ્રતિકૂળતા, આપત્તિ, કષ્ટ વખતે જ આ સાધનાને ખરો અવકાશ છે; અને આ સાધનાઓ સીધી આત્મસ્પર્શી છે. એમાં આત્માનું ખરેખરું સમ્યગ્ ઘડતર સંસ્કરણ થાય છે. માત્ર જરા બુદ્ધિ વાપરીને તે તે પ્રતિકૂળતામાં આવું સારું તત્ત્વ શોધી કાઢવું જોઈએ.

દા.ત. તાવ વગેરે બિમારી આવી, તો (૧) છૂટથી એકાગ્ર ચિત્તે ભરપૂર નવકારમંત્ર જપવા ચિંતવવાનો અવસર મળ્યો. (૨) આમ ષડ્સ-છ વિગઈઓમાંથી એક પણ નહોતી છોડાતી, તે અહીં કદાચ ચા દૂધ લેવાના હોય તો ય ચાર વિગઈના પચ્યક્રખાણની સુંદર તક મળી. વળી, (૩) ધંધાપાણી, આરંભ પરિગ્રહ વગેરે પાપ આશ્રવમાં દોડાદોડ કરતા હતા, તે હાલ અટકવાની તક મળી, (૪) પૂર્વકર્મના ક્ષયનો અવસર મળ્યો...

એમ પૈસા ગયા ત્યાં (૧) એ સદ્વિચાર કરવાનો અવસર મળ્યો કે ‘પૂર્વે દાન-સુકૃત કરવામાંથી છટકવાનો પાપી આનંદ માન્યો હતો, પણ હું કેવો અભાગિયો કે પૈસા તો આમેય ગયા, અને પેલી તારક સુકૃતની તક ગુમાવી !’

વળી, (૨) હવે કેટલાક પાપ ખર્ચા ઓછા કરવાની તક મળી.

અપમાન વગેરે થયું ત્યાં (૧) અભિમાન અટકાવવાનો અવસર મળ્યો, (૨) જીવોના કર્મની વિચિત્રતા વિચારવા તથા (૩) દયા ચિંતવવા તક મળે.

એમ કોઈ પણ આપત્તિ આવી ત્યાં (૧) ખામોશ-ક્ષમા અજમાવવાનો અવસર મળ્યો. (૨) સમતા-સમાધિનો અભ્યાસ કરવા તક મળી. (૩) સહિષ્ણુ અને ખડતલ બનવા, (૪) ઉદાર અને દયાળુ બનવા, (૫) ભગવાનને દિલથી યાદ કરવા, (૬) ધર્મ વધુ કરવાની પ્રેરણા જાગવા, (૭) તૃષ્ણા અને અહંત્વ ઓછું કરવા... વગેરે વગેરે અનેક સુ-સાધનાઓનો અવસર પ્રતિકૂળતામાં મળ્યો માની એને સફળ કરવો.

રહસ્યોદઘાટન

પૂર્વાચાર્યોએ દિવસમાં આપણે માટે ચાર વાર કેમ સજ્જાય ગોઠવી છે તેનું રહસ્ય ખબર છે ? ‘ના...જી...!’

સાંભળો. ભગવાનની આજ્ઞા છે કે ‘આપણે ચાઉકાલ (ચારેકાળ) સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ’ પ્રમાદવશ આપણે ચારકાળ સ્વાધ્યાય નથી કરી શકતા તો ભગવાનની આજ્ઞાભંગનો દંડ લાગે છે. તેથી પૂર્વાચાર્યોએ આપણા પર ક્રુણા કરીને ભગવાનની આજ્ઞાનો સત્યંકાર (પાલન) થાય એ હિસાબથી ચારકાળની ચાર સજ્જાય ગોઠવી છે. એટલે આ સજ્જાય કરતી વખતે આપણને ચારકાળ સ્વાધ્યાય કરવાની ઈચ્છા ઊભી થવી જોઈએ અને એવી આજ્ઞા કરનાર ભગવાન પ્રત્યે ગદ્ગદ ભાવ ઊભો થવો જોઈએ.’

પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીનો સ્વાધ્યાય પ્રેમ, ભગવાનની આજ્ઞા પ્રત્યેનો ગદ્ગદભાવ અને પૂર્વાચાર્યોની ક્રુણામય દીર્ઘદૃષ્ટિ પ્રતિ કૃતજ્ઞભાવ આમાં છલકાતા જોઈ શકાય છે. આવા પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીને વારંવાર નમવાનું મન કોને ન થાય ?

--“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાર--

૯૭ વાસનાક્ષયનું અતિ જરૂરી કર્તવ્ય

જીવન આશા નિરાશા વચ્ચે ઝોલાં ખાઈ રહ્યું છે. કોણ કહી શકે એમ છે કે મને કોઈ આશા જ નથી ? મને કોઈ ઈચ્છા જ નથી થતી ? તો એમ પણ કોણ દાવો ધરાવી શકે છે કે ‘મારે તો બધી જ આશા સફળ થાય છે ? કોઈ નિરાશા આવતી જ નથી ?’ કોઈ જ નહિ, સૌને કંઈ ને કંઈ ઈચ્છા થયા કરે છે, અને એ નિરાશામાં પણ પરિણમે છે. આમાં જીવ વ્યાકુળ બને છે. વ્યાકુળતા એ મહાન દુઃખ છે, કેમ કે એ બીજાં સુખ મળ્યાં છતાં એ નથી મળ્યાં એવી સ્થિતિ કરી દે છે. સુખનું સંવેદન ગુમ ! સંતાપનો અનુભવ ઊભો. એમાંથી દુઃખાન અને એથી અશુભ કર્મોનું ઉપાર્જન ! એટલે ભાવી દુઃખોને આમંત્રણ-પત્રિકા !

આમાંથી બચવું હોય, તો ખરું તો આશા-ઈચ્છાઓ જ અટકાવવાનું છે. પરંતુ સાંસારિક જીવન છે, વળી આશાઓ સેવવાનો ભરપૂર અભ્યાસ છે, તેથી એ કાંઈ એકદમ બંધ નહિ થાય, તો શું કરવું ?

કરવા જેવું આ છે,- વાસના અને વિકારોને હટાવવા. હટાવવા મથવું, સમસ્ત દુઃખ, કલેશ વિટંબણાનું મૂળ એ છે. ઈચ્છાઓ પણ એના પર ફૂટે છે. પાપો અને અપકૃત્યો એ કરાવે છે. જેને વાસના નથી, વિકાર નથી, એને કોઈ દુઃખ નથી.

વાસના એટલે વિષયોનાં આકર્ષણ; વિકાર એટલે કષાયની લાગણી. ‘અમુક ખાનપાન હોય તો સારું, માન-સન્માન મળે તો સારું, પૈસા ટકા ઠીક હોય તો સારું, મોજમજાહ-સત્તા-આરામી ઈત્યાદિ જોઈએ જ...’ વાસનાના આ ચાળા છે. આની પાછળ રાગ, દ્વેષ, આસક્તિ, દુગંધા, મમતા-માયા, મદ-અહંત્વ, રોષ-રોફ, ઈર્ષ્યા-વેરઝેર વગેરે કેટલાય વિકારો જીવને પીડ્યા કરતા રહે છે. જો આને જીવનના છેડા સુધી પોષે જઈએ અને જીવનપટ સંકેલાઈ જતાં પહેલાં આને ભુંસી ન નાખીએ તો સ્થિતિ ખતરનાક છે.

કારણ એ છે કે ભવાંતરે જો વાસનાઓ ઊભી છે, અને એને સંતોષવા પુણ્યાઈ છે નહિ, તો હૈયું બળી-બળીને ખાખ થવાનું થશે ! અને જો પુણ્યસામગ્રી સાથે વાસના છે તો ઉન્માદનો પાર નહિ રહે ! ઉભયથી મરો !

એટલા જ માટે જેની પાસે ધર્મનું બળ નથી, સુકૃતોનું ભાતું નથી, એના

પરભવે બેહાલ છે. કેમ કે ત્યાં પુણ્યાઈ પાસે હશે નહિ, એટલે ચીજ-વસ્તુની અનુકૂળતા મળવાની નથી, અને બીજી બાજુ વાસના જોર કરતી હશે; પછી ત્યાં બળ્યા જ કરવાનું થાય ને ? નાતમાં કન્યાઓ ઘણી છે, પણ હીનભાગી વાંઢાને એક પણ દેવા કોઈ તૈયાર નથી, અને વાસના જોર કરી રહી છે, તો એને દેખી દેખીને બળ્યા જ કરવાનું થશે ! શેઠને ત્યાં ઉમદા ખાનપાન છે, પણ નોકરને એમાંનું કશું નથી મળતું અને ખાવાની વાસના જોરદાર છે, તો શું થવાનું ? બળતરાં જ ! વળી બીજું શું ? જિંદગીના છેડા સુધી વાસનાઓ અને લાલસાઓ ઊભી રાખી, તો એ પૂંઠે પડવાની છે. પુણ્યાઈ કરી નથી એટલે પરભવે અનુકૂળ મળવાના ફાંફા રહેવાના. પરિણામ વાસનાથી સંતાપ, હૃદયદાહ, અને દુઃખની પોકો !

ત્યારે માનો કે અહીં ધર્મસાધના તો કરી, થોડાં સુકૃત પણ કર્યાં, પરંતુ વાસના અને વિકારોનું જોર જરાય ઓછું ન કર્યું, ઊલટું સુકૃતોને અને ધર્મસાધનાને વાસના-વિકારો સાથે સાંકળી લીધી, ઈન્દ્રિયોના મનગમતા વિષયોની વાસનાને ધર્મસાધનાની ઉપર પુષ્ટ કરી, ધર્મના ફળ તરીકે વિષયસુખો ઈચ્છ્યાં, અથવા વ્યક્ત તેવી ઈચ્છા તો ન થઈ, પરંતુ વિષયોની અનુકૂળતા મળતાં માન્યું કે ‘વાહ ! ધર્મ ફળ્યો !’ અથવા બીજાને તેવું મળ્યું દેખી ખીલ્યા કે ‘એને ધર્મ સારો ફળ્યો !’ તો આ વિષયવાસનાનું પોષણ થયું. એમ કષાયના વિકારો પણ ધર્મ કરવા પર પોષ્યા, દા.ત. કંઈક ધર્મ કરી, શાસ્ત્ર ભણી, અભિમાન કર્યું, માનપાન-પૈસાટકાદિનો લોભ કર્યો, તો એ કષાયવાસનાનું પોષણ થયું. હવે જિંદગીના અંત સુધી આમ જ વિષય-કષાયની વાસનાઓ પોષે ગયા, જરા ય એની અફસોસી થઈ નહિ, તો પરિણામ એ આવીને ઊભું રહે કે ધર્મ કર્યો છે એના પુણ્યના હિસાબે પરભવમાં સુખ-સામગ્રી તો મળે, પરંતુ સાથે આ પુષ્ટ તગડી કરેલી વાસનાઓ લાગુ રહેવાની. તેથી એ સુખસામગ્રીની અનુકૂળતા પર વાસના અને વિકારોનાં ભારે તોફાનમાં જીવના બેહાલ થવાના.

આમ પુણ્ય હોય યા ન હોય, બંને દશામાં વાસનાવિકારોથી જીવને મહાવિટંબણા છે માટે આ ઉચ્ચ માનવજીવનમાં આ એક અતિ આવશ્યક મહાન કર્તવ્ય છે કે વાસના અને વિકારોને નાબૂદ કરવા. એમાં રાગાદિ વિકારો પણ વિષયવાસના ઉપર ઊભા થાય છે. સંસાર છોડ્યા પછી પણ જો કાયારૂપી વિષયની સુખશીલતાની વાસના છે તો એના પર પણ રાગ, અહંકાર, વગેરે વિકારો જાગતા રહેવાના. માટે મૂળભૂત વાસનાનો ક્ષય કરવો એ પરમ કર્તવ્ય છે.

આ વાસનાના ક્ષય માટે એક પ્રબળ સાધન અનિત્યાદિ ભાવના છે. (૧) જડના સંયોગો અનિત્ય છે, (૨) જીવને વિષમ કર્મના ઉદય અને મૃત્યુ વખતે કોઈ શરણ આપતું નથી, (૩) સંસાર વિચિત્ર છે, (૪) જીવ એકલો જન્મે છે, એકલો મરે છે, એકલો કર્મ ભોગવે છે, (૫) સંસારના જડ અને ચેતન પોતાનાથી પરાયા છે. આ બધી અનિત્ય-અશરણ-સંસાર-એકત્વ વગેરે ભાવનાઓનું વારંવાર ચિંતન કરી કરીને વાસનાને નિર્બળ, અધિક નિર્બળ કરવાની. સાથે બને તેટલા રાગાદિ વિકારોને દબાવવાના. યાદ્ય સાંસારિક પ્રવૃત્તિ હોય કે ધર્મપ્રવૃત્તિ, વાસના અને વિકારો ઓછા થતા આવે છે ને ? એ લક્ષ રાખવાનું, એના માટે શુભ ભાવનાઓ વગેરેના ઉદ્યમથી બને તેટલા એને એવા અટકાવતા જવાનું કે જીવનના અંતકાળે અપૂર્વ શાંતિ-સમાધિ હોય.

લેખનનો વ્યાસંગ

વર્ષો પહેલા પૂજ્યશ્રીને જમણા હાથનાં કાંડામાં સામાન્ય ફેકચર થયેલું. તેને કારણે દર વર્ષે શિયાળામાં કાંડાનો દુઃખાવો થતો. બેંગલોરમાં પૂજ્યશ્રી બિરાજમાન હતા ત્યારે શિયાળામાં કાંડાનો દુઃખાવો શરૂ થયો. કોઈએ પૂજ્યશ્રીને કહ્યું : “સાહેબજી, આપના આ દુઃખાવા માટે મારી પાસે એક અક્સીર લેપ છે. આપશ્રી એ લેપ કરીને પાટો બાંધો તો આપને ઘણી રાહત રહેશે.”

પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું : “જુઓ, આ લેખનકાર્યની મારી દુકાન ધમધોકાર ચાલે છે. આ દુઃખાવો તો વરસોથી દર શિયાળે આવે છે, મને કાંઈ નડતો નથી. હવે પાટો બાંધુ અને તેથી માઝું લેખનકાર્ય સ્થગિત થઈ જાય તે મને ન પરવડે...”

“પાટો એવી રીતે બંધાશે કે આપનાં લેખનકાર્યમાં કોઈ અંતરાય નહિ નડે.”

આ રીતે ખૂબ આગ્રહ થતા લેપ કરીને પાટો બંધાવ્યો ખરો પણ લેખનકાર્ય તો યથાવત્ ચાલુ જ રાખ્યું.

--“લુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાસ્ક

ઉન્નતિ માટે એક અતિ આવશ્યક તત્વ

(૧)

રાજા કલ્યાણમાલાના પિતાને મ્લેચ્છો પાસેથી છોડાવી લાવવાનું રામચંદ્રજીએ કલ્યાણમાલાને આશ્વાસન આપ્યું, એટલે રાજાને ઘણી શાંતિ વળી. પછી એ વનવાસ નીકળેલા રામ-લક્ષ્મણ-સીતાને મહેમાન તરીકે રાખી ભક્તિ કરે છે. પરંતુ પછી તો થોડા જ વખતમાં રામ પાછલી રાતે વગર કલ્પે નીકળી ગયા. કેમ ? કામથી કામ, એશ આરામથી નહિ.

આત્માને ઊંચો લાવવો હોય તો આ અતિ જરૂરી છે કે કામથી કામ રાખો, મોજ-આરામી કે ગામ-ગપાટાથી નહિ. અલભત્ત રાતે જરૂરી નિદ્રા-આરામી લેવી પડે એ, કે બહુ થાક્યે આરામ કરવો પડે એ, તો પછી અધિક સ્ફૂર્તિ-શક્તિથી કામ કરવા માટે છે. પરંતુ અહીં જે વાત છે તે, -ચંચળ મનને લીધે કામની વચમાં વચમાં કરાતી આરામી, કરાતી બિનજરૂરી મોજમજાહ, કે નવરા પડી કરાતા કુચલી-ગપાટા, વાતો-ચીતો, કામની-વચમાં વચમાં મરાતાં ડાફોળિયાં, કરાતી વાતો કે હસા મશ્કરી, યા બીજાત્રીજા વિચારો, ... બધું નકામું, એ કહેવું છે. એને છોડીને કામથી કામ રાખવું એ ઉન્નતિનો બહુ જરૂરી ઉપાય છે, અને એ સરળ પણ છે.

કામ સિવાયનું આડુંઅવળું છોડી દેવું સરળ એટલા માટે છે કે એમાં પૈસાનો ખર્ચ નથી, શરીરને કષ્ટ નથી, કોઈ એવું સહન કરવાનું કે એવી તપસ્યા નથી, કોઈ ખાસ લાભ જતો કરવાનો નથી. કામ વખતે ગપાટા ન મારીએ, આડાઅવળાં ડાફોળિયાં ન લગાવીએ, બીજાત્રીજા વિચારો ન કરીએ, એમાં ક્યાં કશું કષ્ટ સહવાનું છે ? કે ભોગ આપવાનો છે ? એમ નવરા પડ્યા એશ-આરામી કે ગપાટાં ન મારતાં પરમાત્મસ્મરણ, ધાર્મિક વાંચન-વિચારણા, યા બીજી સરળ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કરીએ, એ ય શું મોઘું છે ? માત્ર મન પર લેવાનું છે કે ‘આમાં એક ભયંકર નુકસાન હું વહોરી રહ્યો છું.’ એ નુકસાન શું એ પછીથી વિચારીશું.

તે પહેલાં એ જોઈએ કે ઉન્નતિમાં ‘કામથી કામ, બીજાથી નહિ’ એ શો ફાળો આપે છે ? કેમ એ અતિ જરૂરી છે ? અસ્થિર માણસ ઊંચે ચઢી શકે ખરા ? છ મહિનાના ખાટલેથી હમણાં જ ઉઠેલો પરંતુ હજી પગ લબડે છે એવો માણસ દાદર પર ઝપાટાબંધ ચઢી જાય ખરો ? ના, બસ એ રીતે અસ્થિર માણસ

ઊંચે ન ચડી શકે, કામથી કામ ન રાખતાં વચમાં ડાફોળિયાં મારનારો; વાતોચીતો, ઈધર ઉધરના દોઢદહાપણ કે વિચારો કરનારો અસ્થિર છે. એ આગળ ન વધી શકે. ભણતાં અસ્થિર રહેનારો વિદ્યાર્થી શું આગળ વધે ? ઘરાકી વખતે બીજા ત્રીજા નકામા ગપ્પાંસપ્પાં વગેરેમાં પ્રવર્તનારો વેપારી શું બહુ પામી શકે ? ના, એજ રીતે અસ્થિર મન ધર્મસાધનામાં સારું ચોંટે જ નહિ, અને તેથી એની સાથે એકતાન ન થાય. તો એકતાન થયા વિના ધર્મ સાથે સગાઈ ક્યાંથી થાય ? ધર્મ એ આંતરિક ચીજ છે, બાહ્ય ધર્મપ્રવૃત્તિ કરીને અંતરાત્મામાં ધર્મના અધ્યવસાય ઉછળતા કરવાના છે. તે એકતાનતા અને ઓતપ્રોતતા વિના ન બની શકે. એ માટે કામથી કામ, બીજાથી નહિ.’ એ સૂત્રનો બરાબર અમલ જોઈએ. તો જ ઉન્નતિ થાય.

આ ખાસ સમજી રાખવાનું છે કે લોકોને સાંસારિક જીવનમાં આડાવળાં ડાફોળિયાં મારવાની, વાતો-કુથલી કરવાની, કે એક કામ કરતાં બીજાત્રીજાં કામોનો વિચારો કર્યા કરવાની કુટેવ છે, એમને એનો પડઘો ધર્મસાધના પર પણ પડે છે. ધર્મપ્રવૃત્તિ વખતે પણ આ ચંચળતા અસ્થિરતા કેડો છોડતો નથી, સાથે જ લાગેલી રહે છે, એટલે પ્રભુદર્શન-ચૈત્યવંદનમાં, સામાયિકમાં, વ્યાખ્યાન સાંભળતાં, નવકારવાળી ગણતાં, કે ભણતાં ભણતાં ડાફોળિયાં મરાય છે, કોણ આવ્યું, કોણ ગયું, વગેરે તરફ આંખ ખેંચાય છે, વાતો કરાય અગર સંભળાય છે. આ ચંચળતા અસ્થિરતા દૂર કરવી હોય તો માત્ર ધર્મક્રિયામાં જ નહિ, પરંતુ સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં પણ ‘કામથી કામ; આડે અવળે આંખ, કાન, જીભ કે મન લઈ જવાની શી જરૂર છે ?’ આ ધોરણ પાકું રાખવું જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૧, અંક-૨૫, તા. ૨૩-૩-૧૯૬૩

૮૮ (૨)

બહારમાં મન જવાથી શું નુકસાન ?

હવે અહીં પ્રશ્ન એ છે કે,

પ્ર.: ચાલુ ધર્મક્રિયામાં જરા ડાફોળિયાં મારી લીધા, કે એમ ને એમ પણ જરા નવરા પડ્યા ને ગપ્પાં મારી લીધાં, કે જરા આડા પડી લીધું, યા બહાર આંટો મારી આવ્યા, એમાં શું કોઈ બહુ મોટું નુકસાન છે ?

ઉ.: હા, નુકસાન ભારે છે. જો કે આમ તો એમ લાગે, કે ચિત્ત એટલું બહાર ગયું તો એટલી ધર્મસાધના ઓછી થઈ; આટલું જ નુકસાનને ? પણ ના,

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

૧૮૭

મુખ્ય મોટું નુકસાન સમજવા માટે ‘ચિત્ત એવું બહાર ક્યારે જાય ?’ એ ખાસ વિચારવાનું છે. એ તરફની મમતા ને રસ વિના જાય ખરું ? ‘લાવો જરા માથું ઊંચું કરી જોઈએ કોણ આવ્યું ? કોણ ગયું ? પેલા શું કરે છે ?...’ વગેરે ઊર્મિ જાગે છે, તે એનો રસ, એની મમતા વિના થોડી જ જાગે છે ? ઊલટું કહો કે રૂડી ધર્મસાધનાની વચ્ચેથી એનું મન થયું એ જ સૂચવે છે કે ધર્મસાધના કરતાં એનો રસ અને મમતા વધારે થઈ. માટે એ કિંમતી સાધનાને મૂકી મન ત્યાં દોડ્યું. ત્યારે આ સમજી રાખવા જેવું છે કે-એવી બહારની અધિક મમતા અને અધિક રસ, એ ધર્મસાધનાની મમતા અને રસ પર ઘા કરે છે, એને હાનિ પહોંચાડે છે.

બહુ વિચારવા જેવું છે કે કદાચ આપણે અનંત કાળે આ ધર્મસાધના પામ્યા હોઈશું તેથી હવે એના પર મમતા કરવાનો અને રસ જગાડવાનો મહાન મોકો મળ્યો ! તો એ ધર્મમતાને પુષ્ટ કરવાની કે લૂલી લંગડી બનાવવાની ? ડાફોળિયા, ગપ્પાં સપ્પાં, કુથલી, મજાક-હાસ્ય વગેરેમાં પરોવાતાં તો એની જે મમતા પુષ્ટ થાય છે, એના પ્રત્યાઘાત એવા પડે છે કે ધર્મક્રિયા પૂરી થઈ અને ઉઠ્યા કે તરત જીવ એ ગપ્પાં, મોજ, રમૂજ અને ડાફોળિયાં વગેરે તરફ જાય છે ! એટલું જ નહિ પણ એમાં એને હુંફ વળે છે ! જીવને ધર્મસાધનામાં મનને જે આશાએસ ન લાગી હોય તેવી આશાએસ આમાં લાગે છે ! જાણે અહીં મન ફોરું થાય છે ! પ્રતિક્રમણ કરતી વખતે હજી સુસ્તી હશે, પણ પછી બહાર ઓટલે આવી ગપ્પાં મારતાં એકદમ પ્રફુલ્લિતતા આવી જાય છે ! આ શું સૂચવે છે ? એ જ કે એનો રસ, મમતા વધારે છે, એટલો ધર્મસાધનાનો નથી. અને ખુદ ક્રિયા વખતે પણ એવા બાહ્ય રસ મમતા પોષ્યા છે એટલે તો એણે ધર્મરસને મંદો પાડી દીધો છે, ધર્મમમતા એવી રહેવા નથી દીધી, કે જે મનને ધર્મમાં જકડી રાખે. મનને જકડી રાખનાર કોણ છે ? રસ, મમતા.

ડાફોળિયાં મારવાં, હસામશ્કરી કરવી, ટેલટપ્પાં લગાવવા, વળી ઈધર ઉધર જોવું-સાંભળવું, એમ આડા અવળા વિચારો કરવા, પરના સંતાપ કરવા, પરની જિજ્ઞાસાઓ કરવી, -આ બધો બાહ્યભાવ છે; એની પ્રવૃત્તિ એ એનો રસ અને મમત્વ એવા પોષે છે કે જીવને ધર્મના રસ મમત્વ ઓછા થઈ જાય છે. એ તદ્દન બિનજરૂરી બાહ્યભાવ છે. એ બાહ્યભાવના રસ ધર્મના આંતરભાવના રસને લગભગ ખત્મ કરી દે છે.

ત્યારે ધર્મ કરીએ છીએ, ને એનો રસ, એનું મમત્વ ન રહે, અથવા બહુ મંદ રહે, એ ધર્મમાં સ્વાદ કેવો આવે ? આ ધર્મમમતા મંદ કરવાનાં ભાવિ પરિણામ દુઃખદ છે. કેમકે ધર્મ કર્યો એટલે પુણ્ય તો મળવાનું, ભવાંતરેય એ સાથે આવવાનું,

૧૮૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

અને એ સુખ સગવડ પણ દેખાડવાનું. પરંતુ ધર્મની તેવી મમતા નથી કેળવી એટલે એ સાથે નહિ આવે; અને પાપની, બાહ્યભાવની મમતાને બહુ પોષી છે એટલે એ સાથે લાગવાની ! હવે વિચારો કે એક બાજુ પુણ્યથી વૈભવ વિલાસ મળ્યા, અને બીજી બાજુ પાપની મમતા કોટે વળગી, તો જીવડો પાપમાં કેવો કૂદશે ?

U એક માતાએ બાલુડો વહોરાવી દીધો... V

સંવત ૨૦૩૫ની એ સાલ હતી. પૂજ્યશ્રીની ૧૦૮મી ઓળીની પૂર્ણાહુતિનો મહોત્સવ લાલબાગમાં ચાલી રહ્યો હતો. આખું મુંબઈ તપના હિલોળે ચડેલું. મોહમયી નગરી તપસ્વી આચાર્ય ભગવંતના પ્રભાવે તપોમયી બની ગયેલી.

પારણાના દિવસે પ્રવચન બાદ પૂજ્યશ્રીને કાંઈક ને કાંઈક ઉપકરણ વહોરાવવા માટે ભાવુકો પડાપડી કરી રહ્યા હતા. કોક પાત્રાની જોડ, કોક વસ્ત્ર, કોક કામળી, કોક તરપણી તો કોક રજોહરણ વહોરાવવા હાથમાં પકડીને લાઈનમાં ઊભા હતા. એક વિધવા બેનના હાથમાં વહોરાવવા માટે એક અનોખી ચીજ હતી.

વહોરાવવા માટે તે બેનનો નંબર આવતા તેમણે પૂજ્યશ્રીને કહ્યું : “ગુરુદેવ ! મારી પાસે વહોરાવવા માટે બીજી કોઈ વસ્તુ તો નથી પણ મારી આ નાનકડી ભિક્ષા સ્વીકારો” કહીને પોતાનો ૩-૪ વર્ષનો નાનકડો બાલુડો પૂજ્યશ્રીના ચરણે ધરી દીધો. તે શ્રાવિકાની ગુરુભક્તિ અને મહાન ત્યાગ જોઈને પૂજ્યશ્રીની આંખમાંથી પણ હર્ષ અને અનુમોદનાના આંસુ ઠસઠસ વહેવા લાગ્યા. આખી સભા સ્તબ્ધ બનીને આ વિરલ દૃશ્ય નિરખી રહી. સહુની આંખો અશ્રુથી છલકાઈ ગઈ.

પૂજ્યશ્રીએ તે બાળકને વહોરીને એ બહેનને પાછો આપતા કહ્યું :

“બહેન ! બાબો આઠ વર્ષનો ન થાય ત્યાં સુધી તમારી પાસે સાચવજો. પછી અમને સોંપજો...”

આજે પણ એ અદ્ભુત દૃશ્ય નજર સામેથી ખસતું નથી.

—“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાસ્કુ

W

૯૦ ‘હું એ તમે ?’ કે ‘તમે એ હું ?’

રામચંદ્રજી વનમાં જતાં પિતા દશરથને કહે છે, ‘શોક કરશો નહિ, ભલે ભરત ગાદીએ બેસે, ભરત એટલે હું જ છું એમ માનજો.’ રામ, ભરત, લક્ષ્મણનો અરસપરસ વ્યવહાર કેવોક હશે કે એ ભરત માટે આમ કહી શકે છે ?

‘હું એટલે તમે’ એમ નહિ પણ ‘તમે એટલે હું.’-એ દૃષ્ટિ છે. બેમાં મોટો ફરક છે.

‘હું એટલે તમે’માં સ્વાર્થબુદ્ધિ છે.

‘તમે એટલે હું’માં સમર્પણ છે.

પહેલામાં સ્વની જ મહત્તા છે,

બીજામાં પરની મહત્તા છે.

સ્વની મહત્તામાં પોતાને અનુકૂળ બનાવવા માટે જરૂર પડ્યે સામાને નીચોવવાની વાત છે, ત્યારે,

પરની મહત્તા યાને ‘તમે એટલે હું’માં સામાની અનુકૂળતામાં પોતે અનુકૂળ બની ભોગ આપવાની વાત છે.

માતાપિતા પ્રત્યે પુત્ર; ભાઈ પ્રત્યે ભાઈ; કુટુંબ પ્રત્યે વડેરો; મિત્ર પ્રત્યે મિત્ર; આ દરેક જો ‘હું એટલે તમે’ કરીને ચાલે તો પોતાનું કર્તવ્ય અને ઔચિત્ય ગુમાવશે, નર્ચો સ્વાર્થ લેખાશે, અને સંબંધ બગાડશે, કેમ કે એને તો પોતાની અનુકૂળતા માટે સામાને ઘસડવા છે.

ત્યારે જો ‘તમે એટલે હું’ કરીને વર્તશે તો મહા વિવેક, ઔચિત્ય અને કર્તવ્ય-પાલન તથા સેવા બજાવશે, અને સંબંધ ગાઢ થશે.

દેવ અને ગુરુની ઉપાસના પણ આ સાચવીને કરવાની છે કે ‘તમે એટલે હું’ની ગણતરી રાખવાની. ‘હું એટલે તમે’માં તો પોતાની અનુકૂળતા મુજબ દેવ-ગુરુ-ધર્મને વર્તાવવાની વાત છે, એથી એમના પ્રત્યે સાચું બહુમાન નથી પ્રગટતું. બલ્કે અનાદરે ય આવે છે.

‘તમે એટલે હું’ કરવામાં આ આવે છે કે

(૧) તમારી અનુકૂળતા તે મારી અનુકૂળતા;

(૨) તમારી ઈચ્છા તે મારી ઈચ્છા;

- (૩) તમારી દષ્ટિ તે મારી દષ્ટિ;
- (૪) તમારો મત તે મારો મત;
- (૫) તમને જે રુચે તે મને રુચે;
- (૬) તમે જેને તુચ્છ ગણો તેને હું તુચ્છ ગણું;
- (૭) તમારા દુશ્મન તે મારા દુશ્મન;... વગેરે.

અરિહંત પરમાત્મા સાથે જો આ મેળ જામી જાય તો વાસ્તવિક સમકિત, સમ્યગ્દર્શન પ્રગટી જાય. અથવા કહો સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માએ દેવાધિદેવ અને ગુરુ પ્રત્યે આ ભાવ કેળવવો પડે; તો જ એ દેવ-ગુરુ-ધર્મ-ધર્મવિધિ-ધર્મક્ષેત્રોને અનુકૂળ થઈ વર્તે; તો જ સમર્પણ આવે. નહિતર એ બધાને પોતાને અનુકૂળ વર્તાવવા જતાં આશાતના કે વિરાધના કરી બેસશે.

‘તમે એટલે હું’ એ ભાવ કેળવવામાં પછી મન ઘણું ફોરું રહે છે, કેમ કે આપણો પોતાનો સ્વતંત્ર વિચાર ગોઠવવાની પંચાતી નહિ. સામાના વિચારે વિચાર. અલબત્ત સામાને અર્પિત થતાં પહેલાં એમનું વ્યક્તિત્વ ઉદાર હિતૈષીથી અને વિશ્વાસપાત્ર નક્કી કરી લેવું જોઈએ; નહિતર એથી ઊલટામાં તો સમર્પિત થતાં લાભને બદલે અનર્થમાં પડવાનું થાય.

બાકી યોગ્ય પ્રત્યે ‘તમે એટલે હું’નો ભાવ બતાવતાં આપણો મહાન અહંત્વ-દોષ દુબળો પડે છે. અહંત્વનું જોર છે માટે તો ‘હું એટલે તમે’ એવો ભાવ જાગે છે. આ અહંત્વ એ સંસારભ્રમણનું જબરદસ્ત કારણ છે. વીતરાગ દેવાધિદેવ અને સદ્ગુરુ પ્રત્યે ‘તમે એટલે હું’નો ભાવ કેળવી લેવાય તો અહંત્વના ભુક્કા ઉડ્યા સમજો. અંતરાત્મામાં એથી અપૂર્વ પ્રકાશ ઝળહળે છે, ઉન્નતિના માર્ગે આગેકૂચ થાય છે, અને ગમે તેવી વિપત્તિના પ્રસંગમાં ભારે ધૈર્ય રહે છે તથા તિતિક્ષા સુંદર થાય છે.

૯૧ સંતાપ ટાળવાની અદ્ભુત ચાવી

મનુષ્યનું જીવન આજ કેટલું બધું સંતાપભર્યું બની ગયું છે ! આ સંતાપ જે કારણોના લીધે હોવાનું માનવામાં આવે છે એ માનેલાં કારણો પાછા નિવારવાનું ય અશક્ય જેવું દેખાય છે. ત્યારે પ્રશ્ન થાય છે કે ચાલુ સંયોગોમાં સંતાપ ટળે અને શાંતિ મળે એવો કોઈ રસ્તો છે ?

માનસ શાસ્ત્રીઓ કહે છે ‘મન સુધારો.’ અધ્યાત્મવાદીઓ કહે છે ‘આત્માના ભાવ સુધારો.’ નીતિશાસ્ત્ર કહે છે ‘સંતોષ કેળવો’... ઈત્યાદિ, પણ પ્રશ્ન એ છે કે આ બધું કરવું કેવી રીતે ?

આના માટે એક સચોટ ઉપાય એ છે કે આપણું દિલ જ ચાલુ ઘરેડમાં રહીને સંતાપનો અનુભવ કર્યા કરે છે, તો એ દિલને એવો એક ધક્કો લાગવો જોઈએ કે ટપ એ ઘરેડમાંથી જો બહાર નીકળી જાય, તો જ સંતાપથી બચી શકે.

દિલને, હૃદયને ધક્કો લાગવા આ વિચારવાનું છે કે સંતાપ ક્યારે થાય છે ? આંખેથી કાંઈ પણ જોઈએ, કાનેથી એવું કાંઈ સાંભળીએ, કે મનમાં એવો કોઈ વિચાર આવી જાય તો જ સંતાપ જાગે છે. બહાર દુનિયામાં કાંઈ રુડુંડપાણું દેખ્યું કે સંતાપ થયો કે ‘આપણી પાસે આવું નહિ ! એમ એવું કાંઈ સાંભળ્યું તો ત્યાં પણ આવો કોઈ સંતાપ થાય છે.

અહીં વિચારવાનું એ છે કે શું આ સંતાપ થવાનું કારણ આપણી પાસે વસ્તુની ખામી હોય એ છે ? ના, કોઈ આપણા પર દુશ્મનાવટ રાખે, આપણી ઈર્ષ્યા કરે, આપણું હલકું બોલે... શું સંતાપના કારણ આ છે ? ના, કેમ કે એ તો ચાલુ હોય, છતાં ચાલુ સંતાપ આપણને નથી રહેતો; અથવા હોય છતાં આપણા જાણવામાં કે વિચારવામાં ન આવે ત્યાં સુધી સંતાપ નથી થતો. એ તો આંખ, કાન કે મનથી જોવા-જાણવા-વિચારવામાં આવે ત્યારે જ સંતાપ થાય છે. એનો અર્થ જ એ થયો કે આપણી આંખ, આપણાં કાન અને આપણું મન પોતાની પ્રવૃત્તિ દ્વારા સંતાપ ઊભો કરે છે.

બજાર વચ્ચેથી ચાલ્યા જાઓ, બજારમાં ઘણું ય સારું સારું હોય, પરંતુ એની સામે નજર નાખો તો જ મનને ખેદ થશે કે ‘આપણે કમનસીબ કે આ ખરીદી શકતા નથી !’ કહે છે ને કે ‘જુઓ ને રૂઓ,’ ‘દેખ્યાનું ઝેર !’ ન દેખો તો એનો કોઈ ખેદ નહિ. એમ ન સાંભળો, ન વિચારો, તો કોઈ ખેદ નહિ, કાંઈ ઝેર ચઢવાનું નહિ.

૯૨ સમ્યગ્દર્શનનો એક ઉપાય

સંસારમાં માણસની દૃષ્ટિ સહેજે બે ભેદ પાડી દે છે, એક સાર, બીજું અસાર; એક સરસ, બીજું ઠીક યા કુછ નહિ. એક માલ, બીજું સામાન્ય. ઝવેરાત સાર, તાંબા પિત્તળ એની આગળ કુછ નહિ. બંગલો એ માલ, ઝુંપડું એ કચરો, પ્રમુખ કે મંત્રીનો હોદ્દો એ ચીજ, ખાલી સભ્યપદું એટલે ઠીક. છોકરો પરીક્ષામાં પાસ તો થયો પણ છેલ્લા જેવા નંબરે, તો એ બહુ સામાન્ય લાગે છે, પણ જો પહેલા કે બીજા નંબરે પાસ થયો તો મહાન વિશેષ લાગે છે.

સાર-અસારના આ વિભાગ તો અનાદિ કાળથી ચાલુ છે. પરંતુ એ મિથ્યા દૃષ્ટિના વિભાગ છે. જીવને જ્યાં સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે છે, ત્યાં એને સારાસારના વિભાગીકરણમાં વિવેક જાગ્યો હોય છે. એ વિવેક આ, કે હવે એને ભગવાન જિનેશ્વરદેવ, પંચમહાવ્રતધારી ગુરુ અને જૈન ધર્મ એ જ સારભૂત લાગે છે. બાકી બધું અસાર લાગે છે. જેની પાછળ સરવાળે વિયોગ, વિટંબણા, નિરાધાર દશા વગેરે છે તે અસાર છે. એથી ઊલટું છે તે સાર છે.

બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો સમ્યગ્દર્શન પામવા માટે આ ઉપાય છે કે આ દેવ, ગુરુ અને ધર્મ એજ સારભૂત માનવા અને બાકીનું બધું અસાર માનવું. માનવાનું એટલે હૈયામાં ઠસી જવું જોઈએ; નાભિમાંથી નાદ નીકળવો જોઈએ કે દેવ-ગુરુ-ધર્મ જ સાર, બાકી બધું અસાર. પછી ભલે મોટી ઈન્દ્રની પદવી હો કે ચક્રવર્તીની શહેનશાહત હો, પણ એ અસાર, તુચ્છ ! દેવ-ગુરુ-ધર્મ આગળ કુછ નહિ.

મન મનાવવાની વાતથી આ નહિ ચાલે; વિચાર-વાણી-વર્તન પર એનો પડઘો પડવો જોઈશે. દા.ત. એક બાજુ પ્રભુની સુંદર સ્નાત્રભક્તિ કરવાનો લાભ મળ્યો, બીજી બાજુ પછી બજારમાં ગયા અને પૈસાનો લાભ થયો, ત્યાં હૃદય બોલે કે આ પૈસા તો બહુ સામાન્ય વસ્તુ, પણ ખરી ચીજ પેલી અર્દ્ભક્તિ ! હૈયું એ પ્રભુભક્તિ પર ઓવારી જાય, પૈસા પર નહિ; એવું કરવાનું. અનાદિની વાસનાને લીધે કદાચ તેવા કોઈ વિશિષ્ટ પૌદ્ગલિક લાભમાં હૈયું પુલકી ઉઠે, ત્યાં મનને સાવધાની પાકી હોય કે ‘આ બધું અસાર છે, એમાં મલકાઈ જવા જેવું કાંઈ નથી. ખબરદાર, ભૂલ્યો તો !’

બસ, આ રીતે એક દિવસનો પણ ક્યાસ કાઢતાં દેખાશે કે આંખ, કાન અને મન કેટલાય સંતાપ ઊભા કરે છે ! સગવડની ઓછપ તો આપણા કરતાં બીજા અનેકાનેક જીવોને ભારે છે. અગવડ-પ્રતિકૂળતા પણ એમને ભારોભાર છે એવા જીવોને જોતાં તો આપણને ઊલટું એમ થાય છે કે આપણે સુખી છીએ. પંચાતી છે આપણાથી વધુ સુખીને જોવાની, જાણવાની કે વિચારવાની. ત્યાં હૃદય બળે છે. એટલે દુઃખ લાગવાનું કારણ આપણી વર્તમાન સ્થિતિ નહિ, પણ આપણી આંખ, કાન અને મન બને છે. આ કેટલી મોટી મૂર્ખાઈ કે આપણા જ આંખ-કાન-મન પર આપણે સંતાપ ઊભો કરીએ ?

આ કેવીક દુર્દશા ! અમૂલ્ય ગણાતા આંખ-કાન-મન આપણને જાણે દુઃખ સંતાપ, હૈયાહોળી કરાવવા જ મળ્યા છે ? અથવા આપણને મળેલ મહાર્કિમતી આપણાં જ આંખ-કાન-મનનો છૂટથી ઉપયોગ માત્ર સંતાપ લાવનારો કરતાં જ આપણને આવડે છે, પછી ભલે તીર્થંકર ભગવાનનું મહાશાસન એના ઉચ્ચકોટિના ઉપયોગ શીખવતું હોય !

અંતે, નિર્ધાર આ જરૂરી છે કે ‘શું હું મારી જ આંખ, મારા જ કાન અને મારા જ મનથી સંતાપ ઊભા કરું ? ના, હરગીઝ નહિ. જડ પુણ્યાઈની સગવડોની ઓછપ કરતાં ધર્મ પુણ્યાઈની મળેલી સગવડો તરફ આંખ અને મન લઈ જઈશ. સુખી કરતાં દુઃખી તરફ જોઈશ-વિચારીશ. પછી મારા ભાગ્યવંત લલાટે સંતાપ શાના ?’

U સૂક્ષ્મ સાવધાની V

એક વાર પૂજ્યપાદશ્રીનો મારા પર પત્ર આવ્યો. ક્વર પર મારું નામ લખેલું હતું - મુનિશ્રી અભયશેખર વિજયજી. તેમાં ‘શ્રી’ અને ‘જી’ બે અક્ષર પૂજ્યપાદશ્રીના હસ્તાક્ષરથી લખાયેલા હતા અને બાકીનું નામ સરનામાનું બધું લખાણ એક મુનિરાજના હસ્તાક્ષરમાં હતું. આ જોઈને હું તરત જ સમજી ગયો કે પૂજ્યપાદશ્રીની સાથે રહેલા મુનિરાજે નામ અને સરનામું લખીને ક્વર પૂજ્યપાદશ્રીને આપ્યું હશે અને તેઓશ્રીએ નામમાં આગળ ‘શ્રી’ અને પાછળ ‘જી’ ઉમેર્યું હશે.

એક સાવ નાના સાધુ પ્રત્યે પણ પૂજ્યશ્રીના દિલમાં રહેલા બહુમાનભાવ અને બાહ્ય ચોક્સાઈના આવાં તો કેટલાંય જ્વલંત ઉદાહરણો જોઈ શકાય તેમ છે.

W -“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાર

દેવ-ગુરુ-ધર્મને આપણે સારભૂત માન્યા છે એવો વિશ્વાસ ઊભો કરવા એમાં રસ પેદા કરી દેવાનો છે. ‘જેને જેનો રસ એનું મન ત્યાં જઈ જઈને ચોંટે છે,’ એ ન્યાયના અનુસારે આપણું મન વારેવારે દેવ-ગુરુ-ધર્મમાં લઈ જવું જોઈએ. અહીં ‘દેવ’ કહેવાથી મૂર્તિ-મંદિર-તીર્થસ્થાનો પણ આવે, અને ‘ધર્મ’ કહેવાથી ધર્મસ્થાનો, ધર્મક્ષેત્રો, પવિત્ર આચાર-વિચાર સુકૃતો-સદ્ગુણો, શાસ્ત્ર તથા ધર્માત્માઓ ય આવે. બસ, ચિત્ત આમાં ને આમાં રોક્યા કરવાનું. એથી એનો રસ હોવાનું નક્કી થાય. દેવદર્શન-ચૈત્યવંદન, જાપ આદિ વખતે ચિત્ત ઉઠી ઉઠીને બહારમાં જાય ત્યાં સમજવું પડે કે જીવને જેવો રસ બહારમાં છે તેવો આ ધર્મક્રિયાઓ અને દેવાધિદેવમાં નથી. માટે સાવધાન બનવું પડે કે શું મને દેવ-ગુરુ-ધર્મ કરતાં બીજામાં વધુ રસ હોય ? એ કેમ ચાલે ? એને ફેરવી નાખું.

એટલે મૂળમાં એનો રસ હૈયે ઊભો કર્યો હશે તો જ ચિત્ત એમાં વારે વારે જશે, અને ટકશે. એ રસ ઊભો કરવા આટલું વિચારવું ય બસ છે કે ભગવાન અરિહંત પરમાત્મા, નિર્ગુણ ગુરુઓ અને સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર-દેવોએ કહેલો શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ, અર્થાત્ સ્યાદ્વાદમય જીવાદિ તત્ત્વ અને અહિંસાદિ મોક્ષમાર્ગને કહેનાર જિનાગમ તથા દાન-શીલ-તપ-ભાવના અને પવિત્ર પંચાચારમય ધર્મ, - આ દેવ-ગુરુ-ધર્મનું સ્વરૂપ જ એવું છે કે એનું જ આલંબન કરતાં મન ખૂબ મસ્ત, હૃદય ખૂબ પવિત્ર અને પ્રકાશમય, તથા આત્મા ભારે શાંત, સાત્ત્વિક અને સ્વસ્થ બને છે. જીવનમાં આથી વિશેષ શું જોઈએ ? દેવ-ગુરુ-ધર્મ સિવાય બીજું કંઈ જ આ કરી શકાતું નથી. માટે એ જ સાર છે, એજ ઈષ્ટ ને આદરણીય છે.’

આમ વિવેકી સારબુદ્ધિ અને રસ સમ્યગ્દર્શનને સુલભ કરે છે, તેમજ વધુ નિર્મળ કરે છે.

૯૩ ચિત્તરત્નની મહામૂડી

માણસ જીવનમાં કેટલીય વસ્તુની કિંમત આંકે છે અને એમાંય પાછી ઓછા-વધુ કિંમતીપણાની તુલના કરે છે, પણ ભાગ્યે જ એને પોતાના મહાકિંમતી મનની કિંમત લાગતી હશે ! જ્યારે, વસ્તુ સ્થિતિએ સ્વસ્થ માનવ મનની કિંમત આંકી અંકાય એવી નથી.

પ્રશ્ન થશે કે મન તો જન્મથી મળી ગયેલું અને પોતાની પાસે છે જ, એની શી કિંમત લાગે ? પરંતુ વિચારવા જેવું એ છે કે એમ તો પુણ્યના યોગે જીવનમાં બીજું કેટલું ય મળી ગયું હોય છે અને મળે છે છતાં શું એની કિંમત નથી લાગતી ? લાગે જ છે, ઊલટું વિચાર કરીએ તો દેખાય છે કે એમાં ય તુલનાથી જોતાં છેવટે સ્વસ્થ મનની કિંમત સૌથી ઊંચી આવીને ઊભી રહે છે. દા.ત.

રોટલી કરતાં લાડુ અને લાડુ કરતાં બરફી વધારે કિંમતી લાગે છે. પરંતુ જો જીભે જ ચાંદા પડી ગયા હોય, અગર જીભ તાવવાળી બની ગઈ હોય તો બરફીની શી કિંમત ? એટલે નિરોગી જીભ વધારે કિંમતી ઠરે છે. પરંતુ એ ય હોય છતાં જો મન કોઈ ભારે ઉદ્વેગમાં હોય તો એ બધું ફિક્કું લાગે છે. એનો અર્થ એ કે સ્વસ્થ મન વધારે કિંમતી છે.

માટીના વાસણ કરતાં પિત્તળનું, અને તેના કરતાં ચાંદીનો મોટો દાગીનો, અને એના કરતાંય સોનાનું ઘરેણું વધુ કિંમતી લાગે છે. એ કરતાં ય ઝવેરાતનું અલંકાર વધારે કિંમતી લાગે છે. પરંતુ જોવાને આંખ જ ન હોય તો ? માટે આંખ વધારે કિંમતી ઠરે છે. એ ય હોય પણ જો કિંમત સમજી શકવા જોગું મન જ ન હોય તો ? અથવા મન તો હોય, કિંતુ પુત્રમરણ જેવાના કોઈ ભારે શોકમાં પડ્યું હોય તો પેલું બધું તુચ્છ લાગે છે. એ સૂચવે છે કે સ્વસ્થ મન સૌથી વધુ કિંમતી છે.

ધર્મના આરાધકની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો ભિખારીને દાન કરતાં મુનિને દાન વધુ કિંમતી લાગે છે, એના કરતાં આચાર્ય મહારાજની ભક્તિ વળી વધારે કિંમતી લાગે છે. એમ, નવકારસી પોરિસી કરતાં એકાશન, અને એના કરતાં આંબેલ વધુ કિંમતી લાગે છે. એથી વધુ કિંમતી ઉપવાસ, છઠ્ઠ વગેરે દેખાય છે... એમ ધર્મકથાના વાંચન કરતાં આચાર-ઉપદેશનું અને તેના કરતાં તત્ત્વનું અધ્યયન સ્વાધ્યાય

વધુ કિંમતી સમજાય છે. પરંતુ આ બધું, જો મૂળમાં મન જ કોઈ એવા ઉદ્વેગમાં પડ્યું હોય અગર ચિત્તભ્રમવાળું બની ગયું હોય, તો શું કામનું ? એ સૂચવે છે કે સ્વસ્થ મન ઘણું ઘણું કિંમતી છે. માટે જ એની જેમ જેમ વધુ સ્વસ્થતા, તેમ તેમ આરાધના ઊંચી ઊંચી બને છે.

અહીં એટલું ધ્યાનમાં રહે કે મનને અસ્વસ્થ કરનાર એકલો શોક-ઉદ્વેગ નથી, કિન્તુ રાગ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, લઘુતાગ્રંથિ, દિનતા, અહંકાર, દંભ, તૃષ્ણા, મમતા, કામ-ક્રોધ-લોભ વગેરે કઈ આભ્યન્તર રોગો છે. એને સંકલેશ કહેવાય છે; કેમ કે એનાથી મન સારી રીતે પીડાય છે. માટે આચાર્ય ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ કહે છે,

‘ચિત્તરત્નમસંક્લિષ્ટ-માન્તરં ધનમુચ્યતે ।’

રાગાદિના સંકલેશ વિનાનું ચિત્તરત્ન એ આભ્યન્તર ધન-સંપત્તિ મૂડી કહેવાય છે. આના ઉપર ઠેઠ શુકલ-ધ્યાન, ક્ષપકશ્રેણિ અને કેવળજ્ઞાન સુધીના માલ ખરીદી શકાય છે. તો એથી નીચી કક્ષાની સાધનાઓ, કર્મનિર્જરા અને ગુણો પ્રાપ્ત કરી શકવાનું તો પૂછવું જ શું ?

શાલિભદ્ર, કુમારપાળ, સુદર્શન શેઠ, મેઘકુમાર, નંદીષેણ વગેરે પૂર્વ જીવનમાં મનના લોભ-મમતાદિ સંકલેશ દાબવા પર એવા બન્યા છે. તેમ એ પણ સ્પષ્ટ છે કે મનના સંકલેશ દાબવામાં એ શાલિભદ્રાદિનાં દાન, પ્રભુભક્તિ, વ્રતનિયમ, જીવદયા, ગુરુભક્તિ, વગેરેના પુરુષાર્થ આલંબનરૂપ છે. એટલે સ્વસ્થ અસંક્લિષ્ટ મન બનાવવાના ઉપાય તરીકે વિવિધ ધર્મસાધનાઓ ઉપદેશશ્રવણ, ધાર્મિક વાંચન, સત્સંગ વગેરે ખાસ સેવવા યોગ્ય છે. એની ઉપેક્ષા કરી આહાર વિષયો, પરિગ્રહ, આરંભસમારંભો દુનિયાદારી વગેરેમાં રચ્યાપચ્યા રહેનારા ઠગાય છે, અને એ બિચારા સંકલેશવાળા મનમાં ફસાયા રહે છે.

એક મિનિટ પણ ચિત્ત સંકલેશ દબાવી અરિહંતાદિ શરણ તથા નવકાર સ્મરણાદિ સત્પ્રવૃત્તિમાં રહેવાય તો એ મહાન લાભ કરે છે; જ્યારે એક ક્ષણ પણ ચિત્ત સંકલેશમાં ચઢે તો એ ભયંકર આત્મિક નુકસાન ઊભું કરે છે. માટે મનનું મોટું મૂલ્ય આંકી પ્રતિપળ આ સાવધાની રાખવાની છે કે મનને રોગિષ્ઠ ન બનવા દઈએ, રોગિષ્ઠ શરીર કરતાં રોગિષ્ઠ મન કઈ ગુણું ખતરનાક છે. પાછું મન બહુ નાજુક છે, તેથી નાજુક તબીયત કરતાં ય વધારે ચીવટથી એનું આરોગ્ય અસંકલેશ જાળવી લેવા જોઈએ.

૯૪ સાચા સ્નેહી બનો

મદનરેખા મહાસતીને કબજે કરવાના ઈરાદે એના પતિને મોટાભાઈએ તલવારના ઝાટકે મૃત્યુ નજીક લાવી મૂક્યો. મહાસતી સમજી ગઈ, હવે એને અહીં પોતાના શીલ પર ભય છે; વળી આમ જ કદાચ પુત્રમરણનો ભય છે; પાછી એ સગર્ભા છે, રાજશાહી સુખો જોખમાવાનો ભય છે, હવે કોણ બેલી એ મોટો પ્રશ્ન છે. છતાં એ બધો વિચાર બાજુએ રાખી એણે ગુસ્સે ભરાયેલા મરતા પતિની મોટી ચિંતા કરી કે ‘આ જો આમ ક્રોધ અને કૃષ્ણલેશ્યામાં મરે તો નરકે જાય ! ભવની પરંપરામાં ફસાય ! હું ધર્મપત્ની અને મારા નિમિત્તે આમ બને ? ન બનવા દઉં. તરત જ એણે પતિને નિજામણા કરાવતાં કહ્યું ‘શું આ ? જીવન હવે ગણતરીની ક્ષણોનો ખેલ છે, એ વખતે ક્રોધ ? ક્યાં લઈ જશે એ ? ભાઈ તો બિચારો એના પાપે મરેલા જેવો છે, મરતા પર ક્ષત્રિય બચ્ચો ઘા કરે ? તમારે આ દુઃખ પોતાના જ કર્મે આવેલું છે, ભાઈ તો દયાપાત્ર છે. એને બિચારાને કુકૃત્યથી કેવા નરકાદિ કારમા દુઃખ આવશે ! એના પર દયા લાવો, એને ખમાવો, અને જાતે અરિહંતાદિ ચારનાં શરણે જાઓ, નમસ્કાર મહામંત્રમાં લીન બની જાઓ...’ પતિ બુઝ્યો, એમ કર્યું, ને શુભભાવમાં મરીને પાંચમા દેવલોકે ઋદ્ધિસંપન્ન દેવતા થયો.

પણ આ કેમ બન્યું ? પત્નીને ભયંકર આપત્તિમાં પણ પતિના ભાવિ કલ્યાણનો ખપ હતો તેથી. નહિતર પતિનું શું થાત ? પણ એને આ સાચી સ્નેહિની મળી હતી.

જો કુટુંબીને પોતાના સગા પાસેથી એના એકલા પૂર્વના પુણ્યનો માલ આંચકવાનો જ ખપ છે, પણ એના ભાવિ હિતનો ખપ નથી, એ કુટુંબી એનો સ્નેહી કહેવાય ?

જગતમાં ત્રણ જાતના વ્યવહાર હોય છે, -દાન, બદલો અને લૂંટ. એવા માણસ ત્રણ જાતના, દાતાર, શાહુકાર અને લૂંટારો. ‘દાન’માં કાંઈ લેવાનું નથી, દેવાની જ વાત ! ‘બદલા’માં માલ સાટે નાણાં; અને ‘લૂંટ’માં દેવાનું કાંઈ નહિ, - એકલી પડાવવાની જ વાત ! ત્યારે જે સ્નેહીને સામાના પુણ્યનો માલ જ ખપતો હોય, પણ સામાના આત્મહિતમાં કાંઈ ફાળો ન દેવો હોય, નવું પુણ્ય ઊભું કરવા સામાને કોઈ પ્રેરણા, સહાય કે સહાનુભૂતિ ન દેવી હોય, એ કઈ કક્ષામાં

આવે ? દાતાર, શાહુકાર, કે લૂંટારાની ? ને જો લૂંટારાની કક્ષામાં આવે તો એને સ્નેહી કહેવાય ? કે વગર-ઓળખીતા ? કે વૈરી ? વગર-ઓળખીતો આપણને કદાચ નવી પુણ્ય-કર્માઈમાં સહાયક નથી બનતો, તો પણ આપણા પૂર્વ પુણ્યના માલને તફડાવતો તો નથી. પરંતુ વૈરી તો નવી પુણ્યકર્માણીની આડે આવે છે, અને જૂનું લૂંટવાની વાત રાખે છે.

મહાન આર્યદેશ આર્યકુળમાં જન્મ મળવા છતાં સગાં સ્નેહી જો એકલા આપણા પુણ્યના માલના જ ખપવાળા હોય અને આપણું આત્મહિત કેમ થાય એની એ કોઈ પરવા જ ન રાખે, ઊલટું કદાચ એ આપણાં આત્મહિત ઘવાય એવા રાગ અને પ્રવૃત્તિમાં તાણ્યા કરે તો એ લૂંટારાનો ઘેરાવો ન લાગે ?

સાથે એ પહેલું વિચારવાનું છે કે આપણને પણ આપણા સગાંસ્નેહીના પુણ્યના માલનો જ ખપ હોય, અને એમના નવાં પુણ્ય કેમ વધે અને એ આત્મહિત કેમ સાધે, એની પરવા જ ન હોય, ઊલટું એમને માટે પાપ-પ્રવૃત્તિ અને આપણા રાગ વગેરે પાથરી મૂકી એમાં એમને એવા ફસાયા રાખીએ કે આત્મહિતની સાધના તરફ એમનું લક્ષ જ ન જાય, તો આપણે દાતાર, શાહુકાર કે લૂંટારામાંથી કઈ કક્ષામાં ગણાઈએ ?

મદનરેખા મહાસતીએ પોતાના સુખની કોઈ ચિંતા રાખ્યા વિના પતિને શત્રુ પર ક્ષમા, સૌમ્યભાવ, પરમેષ્ઠિ-સ્મરણ વગેરે જે આત્મહિત સધાવ્યું, એથી એ લૂંટારણ નહીં પણ સાચી સગી બની, કલ્યાણમિત્ર થઈ. જૈનમાત્રે આ કરવું જરૂરી છે કે પોતે કુટુંબી આદિ પ્રત્યે સાચો સ્નેહી બને; વિશેષે કરીને આજના જડવાદી યુગમાં સંતાનના જન્મથી માંડીને એને પ્રધાનપણે આત્મહિત, આત્મગુણો અને સત્ કર્તવ્યોનું ખાસ શિક્ષણ સંસ્કરણ આપે. તો જ એ સાચો સ્નેહી, કલ્યાણમિત્ર બન્યો ગણાશે.

૯૫ એક કલ્યાણમિત્રને પ્રેરણા-પત્ર

...મહાનુભાવ ! વિશ્વના યોગાનમાં માનવના નામનું પણ મહત્ત્વ છે. અવસરે એ ખૂબ પ્રેરક બને છે. એનો પરમાર્થ વિચારી સજાગ થાઓ.

પૂર્વના મહાપુરુષોએ અદ્યમ્ય એવા પણ મોહશત્રુને જ્ઞાનની સેનાના સહારે દમ્યો છે. જ્ઞાનદશા, જ્ઞાનયોગ, જ્ઞાનપ્રકાશ પામ્યા પછી આત્મા પરથી મોહનો અધિકાર ઉઠી જાય છે, એ ફાવી શકતો નથી. આપણામાં જ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત થયેલી છે ? એ માપવા એ પારાશીશી છે.

આપણા દિલમાં કોઈ પણ વિચાર જન્મ્યો તે જો નબળો વિચાર છે એવું આપણો અંતરાત્મા કબૂલ કરતો હોય તો એ વિચાર મુજબ તરત પ્રવૃત્તિ કરતાં થોભી જવું; કાલક્ષેપ કરવો એ પહેલું કર્તવ્ય છે. વિચાર વિચારરૂપે રહે ત્યાં સુધી એટલું નુકસાન નથી જેટલું એ પ્રવૃત્તિમાં પરિણમે છે. ત્યારે તો માણસને ખૂબ પસ્તાવું પડે છે. લોહીના આંસુ સારે, પણ એનું મિથ્યા થવું મુશ્કેલ બને છે.

માટે નબળા વિચારો વિસારે પાડવાનો પ્રબળ પુરુષાર્થ જરૂરી છે. કોઈ પણ ભોગે એને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરવામાં ખોરંભે પાડવું જોઈએ. મહાસતીઓએ શીલ સામે આવેલા આક્રમણ વખતે આક્રમકને આ ઢાલ પકડાવી હતી; ભોગભૂખ્યા કામાંધ માણસોને ‘હમણાં નહિ, પછી જોઈશું’ એ સૂત્ર પકડાવી કમશ: એના મોહાવેશને, એના કામાવેગને મોળો પાડી એની વિવેકચક્ષુ ઉઘાડી આપી હતી; પતિતમાંથી પાવન બનાવી પોતાના પણ શીલની અખંડ રક્ષા કરી હતી.

ત્રણ ભુવનમાં ત્રણે કાળમાં આજ ધ્રુવ શાશ્વત સનાતન રાજમાર્ગ છે કે પાપના વિચારોને સફળ ન થવા દેવા; જેથી પાપ વિચારોને ધીરે ધીરે ઘસાઈ જ જવું પડે.

કેટલુંય તોફાન કેવળ મનના કુવિકલ્પોમાંથી ઊભું થયેલું હોય છે. વાસ્તવમાં જોઈએ તો બહાર કશું જ હોતું નથી. એટલે જેવી રીતે પાણીના ધસમસતા પૂર આવે એને યોગ્ય વળાંક આપી નુકસાન થતું અટકાવાય છે, તેવી રીતે માનસિક વિકલ્પોને યોગ્ય માર્ગે વાળી લેવામાં આવે તો બચી જવાય છે. મનને જો યોગ્ય ખોરાક ન આપવામાં આવે તો પારાવાર નુકસાનમાં એ વિકલ્પો ઉતારી દે છે !

મનથી કલ્પેલા સંસાર-સુખમાં જીવ મોહમૂઢ બને છે, પરંતુ વિચારવા જેવું

આ છે કે સંસારના માર્ગ કાંઈ ગુલાબની પાંખડીઓથી રચાયેલા નથી. એ તો ઊલટું ઝેરી કાંટાઓથી ભરેલા છે. મનનાં તોફાન ત્યાં ઘણાં ઘણાં વધી જાય છે ! મનને ફાવે તેમ નાચવા ઈચ્છે છે, પણ વ્યવહાર એમાં આડે આવે છે. સંયોગો ય એવા બને છે કે મનને પ્રતિકૂળ ઘણું ય નભાવી લેવું પડે છે.

ડુંગરા દૂરથી રળિયામણા ! નજીક જઈએ એટલે જુદું જ નીકળે છે. મૃગજળ દૂરથી કેટલું લોભાવનારું ! પણ એ તરફ તૃષ્ણાળુ હરણિયાં દોટ મૂકી મૂકીને હાંફી જાય છતાં ઈચ્છિત મળતું નથી, વધુ શ્રમિત બને છે, ને તૃષ્ણા ઓર વધી જાય છે ! સંસારના કહેવાતા સુખોમાં આવું છે. ઈચ્છા પુરાતી નથી, તૃષ્ણા વધ્યે જાય છે. પણ મનુષ્ય ભુલકણો પ્રાણી એના અનંત દોષો ભૂલીને ક્ષણજીવી તુચ્છ ગુણને ગણતરીમાં લે છે.

ભાગ્યવાન ! કાલ્પનિક, કેવળ કાલ્પનિક તુચ્છ સુખની મૃગજળિયા ભ્રાન્તિમાં પડી દુઃખની ખીણમાં પડતું મૂકતાં પહેલાં સો-સો, હજાર-હજાર, લાખ-લાખ વિચાર કરજો. વિચારકને પસ્તાવાનો વખત નહિ આવે.

મન તો આપણને આશીર્વાદ રૂપ મળ્યું છે, વાળ્યું વળી શકે છે. જો એમ ન હોત તો તો મોક્ષમાર્ગના પુરુષાર્થ જેવી વસ્તુ જ ન રહેત. ઈન્દ્રિયોનાં વિષય-સુખનું આગ્રહી બનેલું મન આજે આપણને રોક્યું ન રોકાય એવું લાગે; પરંતુ એ કાંઈ મનની નિર્ધારિત કાયમી સ્થિતિ નથી. સદ્ગુણની જોરદાર સતત છાલકથી એનો કેફ ઉતરે છે. આગ્રહ છૂટે છે. માત્ર, મનના આગ્રહને અમલમાં ન ઉતારતાં મનને યોગ્ય સારવાર આપો. મનના રોગનું અણમોલ ઓષધ, -નિર્મોહી વીતરાગ એવા અરિહંત ભગવાનનું વિનમ્ર ગદ્ગદ ભાવે શરણું સ્વીકારો; એમનું સતત સ્મરણ કરો ધ્યાન કરો. પ્રભુની યોગમુદ્રા એવી લોકોત્તર વૈશિષ્ટ્યવાળી છે કે ભલભલાની હઠિલી મોહનિદ્રાને એણે હટાવી ઉડાડી દીધી છે. આપણા માટે પણ એજ ઉપાદેય છે.

‘સમજ સમજ મન ! જા પ્રભુ શરણે.’

આ ધૂન. કલ્પનામાં સિદ્ધગિરિદાદાનો ચોક કે શંખેશ્વરદાદાનો દરબાર ખડો કરીને, ખૂબ જમાવો.

(પૂ. મુનિરાજ શ્રી મિત્રાનંદવિજયજી મ.ના પત્રમાંથી)

૯૬ પાયાથી પરાકાષ્ટા સુધીની સાધનાઓમાં ખાસ જરૂરી

(લેખાંક-૧)

જૈન ધર્મની આ એક વિશેષતા છે કે એણે આ અપાર સંસાર-પારાવારમાંથી આત્માનો ઉદ્ધાર કરવા માટે મોક્ષમાર્ગની સચોટ ક્રમિક સાધનાઓ બતાવી છે. એ તેવા તેવા જીવની કક્ષાને યોગ્ય તેવી તેવી સાધનાઓ છે. નીચે નીચેની કક્ષાની સાધનાના સાધકે ઉપરની કક્ષાની સાધનાનો ઉદ્દેશ રાખી એ સાધના કરવાની હોય છે. આ ઉદ્દેશ ન રાખતાં ભળતા ઉદ્દેશથી અગર ઉદ્દેશ વિના મૂઢપણે સાધના કરનારો ચોક્કસ નિશાન વિના તિરંબાજી જેવું કરે છે, યા નિયત મથક નક્કી કર્યા વિના અંધપ્રવાસ કરે છે. માટે કોઈ પણ સાધનામાં ઉપરની કક્ષાની સાધના પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્દેશ અવશ્ય નજર સામે રાખવો જરૂરી છે. ‘કેમ મને એ પ્રાપ્ત થાય’ એ અભિલાષા બની રહે. તો જ આત્માનો ક્રમિક વિકાસ થતો આવે.

આ ઉદ્દેશનો હિસાબ આ પ્રમાણે છે,-

સઘળીય શુભ પ્રવૃત્તિનો અંતિમ ઉદ્દેશ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનો છે, અર્થાત્ સમસ્ત કર્મનો ક્ષય અને આત્માની જડમાત્રથી અલિપ્ત તદ્દન વિશુદ્ધ સહજ સ્વરૂપ પ્રગટ કરવું એ અંતિમ ઉદ્દેશ, અંતિમ પ્રયોજન છે. એ તો જ થાય કે પહેલાં મોહનીય કર્મનો સર્વથા નાશ કરી વીતરાગ સર્વજ્ઞ બનવામાં આવે. એટલે આ મોહક્ષય અને વીતરાગતા-સર્વજ્ઞતા એ એની નીચેની સાધનામાં ખાસ ઉદ્દેશ રહે. એ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરી આપનારી સાધના અસંગ-અનાસક્ત યોગ અને શુકલધ્યાન છે. એ વળી ઉદ્દેશ બનાવવો પડે એની પૂર્વની સાધનામાં. એ સાધના છે એ ધર્મધ્યાન-પ્રધાન અપ્રમત્ત ચારિત્રયોગની સાધના. એ પણ એની નીચેની સમગ્ર પાપત્યાગ પૂર્વક સ્વીકૃત સર્વ વિરતિ સાથે કરાતી શ્રુતધર્મપ્રધાન પંચાચારપાલનની સાધનામાં ઉદ્દેશ રાખવાનો. ત્યારે આ સર્વવિરતિભાવ સાથે પંચાચાર પાલનની સાધના એની નીચેની શ્રાવકધર્મની સાધનામાં ઉદ્દેશ તરીકે રાખવાની, અર્થાત્ કોઈ પણ શ્રાવકધર્મની સાધના પણ આ ઉપરના ઉદ્દેશથી કરવાની, એની અભિલાષાથી જ કરવાની; કેમ કે સર્વવિરતિ ચારિત્રની ભૂમિકા દેશવિરતિ બાર વ્રત અને શ્રાવકની અગિયાર પડિમા વગેરેની આરાધના સાથે સર્વવિરતિ ચારિત્રની ઉત્કટ અભિલાષાથી જ બને છે. એય લાવવા માટે સમ્યક્ત્વના ૬૭ વ્યવહાર સહિત સમ્યગ્દર્શન સિદ્ધ કરવાનું છે. જેમાં અથાગ મોક્ષરાગ અને તત્ત્વશ્રદ્ધા જાગ્રત રાખવાના છે.

હવે વિચારવાનું આ છે કે શું કોઈ પણ ધર્મપ્રવૃત્તિ કરીએ ત્યારે આ બધા ઉદ્દેશ યાદ આવે જ ? ના, કેમ કે એટલી બધી બાબત સ્મરણમાં લાવ્યા કરવાનું કરે તો ચાલુ પ્રવૃત્તિમાં મુખ્ય લક્ષ શી રીતે રહે ? પણ એટલું ખરું કે નીચે નીચેની આરાધના વખતે ઉપર ઉપરના નજીકના ઉદ્દેશ પર ચોંટ હોય, એ સાધ્ય તરીકે હોય, તો જ એ સપ્રયોજન પ્રવૃત્તિરૂપ બને.

વળી ઉપરનો ઉદ્દેશ રાખવાની સાથે ચાલુ કક્ષાની સાધનામાં એની નીચેના કક્ષાના ગુણ વણાયેલ હોય એ પણ ખાસ જરૂરી છે. દા.ત. અસંયોગમાં નીચેનો ગુણ અપ્રમત્ત ભાવ વણાયો હોય અને અપ્રમત્તભાવમાં એની નીચેનો સર્વવિરતિભાવ, તથા એ સર્વવિરતિ અવસ્થામાં સમ્યગ્દર્શન વણાયેલ હોય. ત્યારે સમ્યગ્દર્શનની અંદર પણ એની નીચેનો અધ્યાત્મભાવ અને ચતુ:શરણ સ્વીકાર સંમિલિત હોય. તાત્પર્ય અધ્યાત્મ ભાવ, ચતુ:શરણ સ્વીકાર અને સમ્યગ્દર્શન ઠેઠ ઉપરની સાધના સુધી વણાયેલા હોવા જોઈએ. આ સમ્યગ્દર્શન આપણામાં છે જ એમ માની લઈ તે અંગેના પુરુષાર્થમાં નિષ્ક્રિય રહેવા જેવું નથી. કેમ કે (૧) એક તો સમ્યગ્દર્શન અભય-ચક્ષુ-માર્ગ-શરણ અને બોધિના ક્રમથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને શમ સંવેગ-નિર્વેદ-અનુકંપા-આસ્તિક્યનાં લક્ષણ તથા ૩ શુદ્ધિ, ૩ લિંગ, વગેરે ગુણ ધરાવે છે. એવા સમ્યગ્દર્શનનો એમજ દાવો રાખવો, એ વધારે પડતું છે; તેમજ (૨) બીજું એ કે દર્શનમોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કે જેના પર સમ્યગ્દર્શન છે એ ક્ષયોપશમ કાંઈ એમજ શાશ્વતસ્થાયી નથી. એને ય ટકાવવાનો પ્રયત્ન ચાલુ હોય તો જ એ ટકે માટે સમ્યગ્દર્શનનો દાવો રાખવાને બદલે એના સચોટ સાધનમાં પુરુષાર્થ ચાલુ રાખવો જોઈએ.

સમ્યગ્દર્શન માટે જરૂરી ઉપાય અનેક છે; તેમાં પંચ સૂત્રકાર મહર્ષિ સદાકર્તવ્ય અદ્ભુત અને અતિ આવશ્યક ઉપાય આ બતાવે છે,-

(૧) અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ અને સર્વજ્ઞ જિનકથિત ધર્મનું શરણ સ્વીકારો.

(૨) જન્મ-જન્માંતરના દુષ્ટતોની ગર્હા-નિદા-જુગુપ્સા કરો, અને

(૩) માર્ગાનુસારી જીવથી માંડી ઠેઠ અરિહંત ભગવાન સુધીના મહાપુરુષોના સુકૃતોની અનુમોદના કરો.

આને ત્રિકાળ કરવાનું અને વિશેષે કરીને જ્યારે જ્યારે રાગદ્વેષના વધુ સંકલેશ થાય ત્યારે વારંવાર કરવાનું ફરમાન છે.

આનાથી પાપનો પ્રતિઘાત અને ગુણબીજનું આરોપણ થાય છે, એટલે અપ્રાપ્ત સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે, અને પ્રાપ્ત સમ્યગ્દર્શન વધુ નિર્મળ બની ઉપરના ગુણસ્થાનકને સુલભ અને વિકસિત કરે છે.

ભગવાન અરિહંત પરમાત્માદિ ચારનું શરણ સ્વીકારવાનું સમ્યગ્દષ્ટિ જૈન, વ્રતધારી શ્રાવક અને મહાવ્રતધારી મુનિવરો માટે પણ નિત્ય આવશ્યક છે, હંમેશાં ત્રિકાળ અવશ્ય કર્તવ્ય છે; અને વિશેષ જ્યારે જ્યારે ચિત્ત આકુળવ્યાકુળ થાય સંકલ્પવિકલ્પોથી પીડાય, રાગદ્વેષની આંધિમાં ચડે ત્યારે ત્યારે ખાસ કરવું જરૂરી છે. હૃદયના ઊંડાણમાંથી એનો નાદ ઉઠે, પોતાની શક્તિહીનતા ભાસે, અરિહંત ભગવાન આદિની અતુલ અચિંત્ય શક્તિ પર મન ઓવારી જાય, એજ શક્તિથી સર્વ શુભની સિદ્ધિ શક્ય દેખાય, એ રીતે શરણસ્વીકાર કરવો જોઈએ. તે પણ તાત્કાલિક ઈષ્ટસિદ્ધિ યા અનિષ્ટ નિવારણના ઉપાયરૂપે નહિ, કિન્તુ સમસ્ત ઈષ્ટસિદ્ધિ અને સકલ અનિષ્ટ નિવારણની પ્રાર્થના રૂપે અચિંત્ય સામર્થ્ય સંપન્ન તરીકે શરણ સ્વીકાર કરવો જરૂરી છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૧, અંક-૩૩, તા. ૨૫-૫-૧૯૬૩

૯૭ (લેખાંક-૨)

એ શરણનો સ્વીકાર સાચો સંગીન કરવા માટે,

(૧) એમાં ગર્ભિતપણે દુષ્ટતગર્હા અને સુકૃત અનુમોદના મેળવવી જોઈએ,

(૨) પ્રભુના શરણે જતાં પ્રભુની વિશેષતાઓની પાકી શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ.

તે આ રીતે,-

(૧) “હે નાથ ! આ જન્મ અને જન્માંતરોમાં રાગ, દ્વેષ કે અજ્ઞાનતાથી

જે કાંઈ અજુગતું મેં આચર્યું હોય, આચરાવ્યું હોય, કે બીજાએ આચરેલામાં ભાગ-લાગો યા ખુશી સંમતિ રાખી હોય, એનો મને બહુ ખેદ થાય છે, એની હું નિંદા જુગુપ્સા કરું છું; એ મારું દુષ્ટત મિથ્યા થાઓ. દુષ્ટતથી બચવા પ્રભુ ! મારે તુંજ એક શરણ છે, તું જ પ્રાણ છે, આધાર છે, તારા ઉપદેશના ફળભૂત સિદ્ધોનું મારે શરણ છે. તારા શાસનના રક્ત મુનિઓ અને તારું શાસન જ મારે શરણભૂત છે; કેમ કે તમે દુષ્ટતોથી પર છો અને સુકૃતોના ભંડાર છે.

હે અરિહંતનાથ ! તમારા અને બીજાઓનાં સુકૃતની હું અનુમોદના કરું છું. જીવનમાં એ જ કર્તવ્ય છે, આપની કૃપાથી એ જ મારું છું. સુકૃત મળવા અને દુષ્ટતોથી બચવા માટે મારે તારું જ શરણ છે, કેમ કે મારું જાતે શું ગજું ? હે ભગવાન અરિહંત ! તમે, સિદ્ધો, મુનિઓ અને જૈન ધર્મ એ જ મારે તો શરણ છો, મારા તારણહાર છો.”

(૨) આમ આ શરણ-સ્વીકાર કરવાનો, ને તે પણ દરેકની વિશેષતા બરાબર

દિલમાં જયાવીને કરવાનો, જેથી હૈયું તેવા શરણ પર પૂર્ણ આસ્થાથી ખરેખર ઢળ્યું રહે. નહિતર તો દિલને ખરેખર શરણરૂપ જડ વસ્તુ લાગતી હોય, જરૂર પડ્યે હૈયું ત્યાં જ જતું હોય અને દેવગુરુનું ખાલી નામ લેવાય, એવું બને.

વિશેષતામાં દા.ત. અરિહંત પરમાત્માને ‘અચિંત ચિંતામણિ’ કહ્યાં; તો આપણે એમનું શરણ સ્વીકારીએ તે આ અટલ શ્રદ્ધા સાથે કે ‘પ્રભુ ! આપ જ ભક્તોના કલ્પના બહારના ઈચ્છિતના સાથે જ પુરનારા, અતુલ પ્રભાવવંતા ચિંતામણિ છો.’ આ શ્રદ્ધા એ કામ કરે છે કે કહેવાતા દુન્યવી ઉપાયોનાં આકર્ષણ અને વિશ્વાસ ઓછા કરી દે છે. અનેક આપત્તિ-વિપત્તિ અને અસમાધિકારક પરિસ્થિતિમાં અરિહંત પરમાત્મા પર જ એક માત્ર વિશ્વાસ રહે છે. તેમ જ સુખસગવડ સંપત્તિમાં પણ એ જાગૃતિ રહે છે કે પૂર્વે અરિહંત ભજ્યા હશે એથી જ આ અનુકૂળતા મળી છે. માટે એમના પ્રત્યે કૃતજ્ઞભાવ ખૂબ બજાવું,”

એમ સિદ્ધ ભગવાનનું શરણ સ્વીકારતાં એમની એક વિશેષતા ‘નિરૂવમસુહસંગયા’ અર્થાત્ સુખ ખરેખરું આ જગતમાં ક્યાંય ન ભાસે. માત્ર મોક્ષમાં જ સુખ લાગે, તેથી જગતનાં સુખ તુચ્છ લાગે.

વળી સાધુનું શરણ સ્વીકારાય તે એ શ્રદ્ધા સાથે કે એમની જે વિશેષતા કહી, ‘સાવધ યોગોથી વિરામ પામેલા, ધ્યાન અધ્યયનમાં લીન, પરોપકારરક્ત, કમળની જેમ કર્મકાદવ અને ભોગ જળથી ન્યારા’ વગેરે - એના પર એ શ્રદ્ધા હોય કે ખરું જીવન તો આ જ બાકી એથી જે ઊલટું, એ તો સનેપાતના ચાળા !

એમ ધર્મનું શરણ લેતાં ધર્મની બતાવેલી વિશેષતાઓ પર અથાગ શ્રદ્ધા હૈયે જળહળે. દા.ત. એક વિશેષતા એ કહી છે ‘જિનોક્ત ધર્મ એ સમસ્ત કલ્યાણનું સાધન છે,’ કલ્યાણ માટે બીજી કોઈ આળપંપાળ પર મન બેસે જ નહિ.

ભગવાનનું કલ્યાણક ઉજવતાં આ રીતે શરણ સ્વીકાર કરવા સાથે પાપોની ગર્હ કરવાની છે, અને અરિહંત વગેરેના સુકૃતોની અનુમોદના કરવાની છે. એટલે પ્રભુના ગુણગાન કરતાં સરવાળો આમાં લવાય, કે જગતમાંથી દુષ્ટતો-પાપો ઘટે, અને સુકૃતો વધે. એમ જગત માટે પણ આમ ઈચ્છાય, કે જગતમાંથી અઢાર પાપસ્થાનક કેમ ઓછાં થાય, અને વિવિધ સુકૃતો કેમ વધે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૧, અંક-૩૪, તા. ૧-૬-૧૯૬૩

૯૮ ગુણસ્થાનકમાં ઊંચે ઊંચે ચટવા,

માનવ ભવની પુણ્યાઈ સાથે ઉત્તમ શરીર, મન, પૈસા વગેરે મળ્યું એ, જો આત્મામાં પાત્રતા હોય તો સ્વ-પરના આત્મોપકારમાં નિમિત્ત બનાવી શકાય છે. પરંતુ જો પાત્રતા ન હોય તો એ જ સાધનો સ્વ-પરના અપકારનું નિમિત્ત બને છે. આ હિસાબે પોતાની પાત્રતા માપવી જોઈએ કે ‘મને પુણ્યયોગે નિમિત્ત તો મળી આવ્યાં, પૈસા મળ્યા, માન મળ્યું, શક્તિ મળી. પાત્રતા કેટલી અને કેવી છે ? જો પાત્રતા કમ છે તો વધારે સાવધાન રહું. જેથી આ જ સામગ્રી મારો અને બીજાનો વિનાશ ન કરે.’

પોતાની પાત્રતા માપ્યા કરવાથી ઘણી જાગૃતિ અને સાવધાની રહે છે. શાસ્ત્રોના તત્ત્વ સાંભળતા હોઈએ, મહાપુરુષોનાં જીવન જોવા-સાંભળવા મળતા હોય, મુનિમહારાજાઓના સમાગમ કરતા હોઈએ, એમાંથી નવી નવી ધર્મપ્રેરણા મેળવવાની, ગ્રહણ કરવાની છે. સાથે આ પણ કરવાનું છે કે આપણી પાત્રતાની જાત અને પ્રમાણ માપતા શીખીએ અને માપતા રહીએ. આપણામાં કઈ જાતની પાત્રતા છે અને પાત્રતાનું પ્રમાણ કેટલું છે એ જોતા રહીએ. આ કરવું અઘરું નથી, કેમ કે આપણું દિલ હજી બીજા ન ઓળખી શકે, પણ આપણે ઓળખી શકીએ છીએ. દા.ત. કોઈ સુકૃત કરવામાં રૂપિયા હજાર ખર્ચાં નાખ્યા; પરંતુ જ્યાં નામની પ્રસિદ્ધિ ન મળવાની હોય, ત્યાં આપણે હજાર નહિ તો પાંચસોય ખરચવા તૈયાર ખરા ? ચારની વચમાં બેઠા, પરનારી સામે આંખ નાખવાનું ન કરતા હોઈએ પરંતુ એકલા હોઈએ ત્યારે તેમ વર્તવા મક્કમ ખરા ? લાજ-શરમથી કોઈનું કામ કરી નાખતા હોઈએ, પરંતુ જ્યાં કોઈ શરમ નથી પડતી ત્યાં સેવા કરવા તૈયાર ખરા ? આના ઉપરથી આપણા સ્વભાવમાં ઉદારતા, સદાચારવૃત્તિ, અને પરોપકારિતા છે કે કેમ એનું માપ કાઢી શકાય કે આપણામાં પાત્રતા કેટલી કક્ષાની છે, કઈ કોટિની છે.

પાત્રતાની જાત અને કક્ષાનું માપ કાઢ્યા પછી સાવધાન રહેવાનું છે. જો પાત્રતા પુષ્ટ નથી, દુબળી છે, એકાંતમાં આંખ વગેરેના દુરાચારથી બચી શકતા નથી તો સાવધાની એ રાખવાની કે એકાન્તનો પ્રસંગ ન આવવા દઈએ, આવી પડે તો કોઈ ગહન વિચારણામાં ચઢી જવું, અગર ગમે તે નિમિત્ત ઊભું કરી ત્યાંથી

બસી જઈએ. જો ગુપ્ત સુકૃત કરવાની પાત્રતા નથી, તો જાહેર પ્રસિદ્ધિ આપે તેવી સુકૃત કરીને પણ ગુમાન ન ધરીએ કે હું સાચો ઉદાર છું. જ્યાં કોઈની લાજ-શરમ ન પડતી હોય ત્યાં પણ સેવા-પરોપકાર કરવાની તૈયારી હોય એવી પાત્રતા જો નથી તો પોતાની સ્વાર્થપરાયણતાનો અહર્નિશ ખ્યાલ રાખી હજી ગુણીયલ બનવા ઘણું કરવાનું છે, એ ખ્યાલ જાગતો રાખીએ.

પોતાની પાત્રતાનો ખ્યાલ કરવો-વારંવાર ખ્યાલ કરવો એ આગળ વધવા માટે પહેલું પગથિયું છે; કેમ કે એમાં પછી સાચો માર્ગ શોધાય છે કે ‘હું કઈ રીતે હવે પાત્રતા વધારું-વિકસાવું. પૂર્વના અને વર્તમાન કાળના મહાપુરુષો કેવી કેવી ઊંચી પાત્રતા ધરતા હતા, એ એમના જીવન-પ્રસંગોમાંથી જોવા મળે છે. તો હું એ રીતનો ઉદમ થોડો પણ કરવા લાગું.’

પાત્રતાનું નિરીક્ષણ અને ખીલવટ કરવાનો પુરુષાર્થ એક મહાન સાધના છે. દેવ-ગુરુ-ધર્મની ઉપાસના કરતાં કરતાં આ કરવાનું ન ભૂલશો. નહિતર ઉપાસનાના કાર્યો ઢગલાબંધ કરવા છતાં જીવ ત્યાંનો ત્યાં અટકી જશે. પાત્રતા ખીલવવા પર ધર્મસાધના કેટલી ફળી એનું માપ નીકળે છે. એ પાત્રતા ખીલતી જાય, તેમ ઉચ્ચ ઉચ્ચતર ગુણસ્થાનક સુલભ બનતું જાય છે. એની પરાકાષ્ટાએ વીતરાગતાના આંગણે જઈ ઊભા રહેવાય છે. ભવ્યત્વ શું છે ? મોક્ષે જવાની પાત્રતા. એ સંપૂર્ણ વિકસી ઉઠે એટલે મોક્ષ મળે છે. તપ કરો, જપ કરો, દાન દો, દયા પાળો, દેવપૂજા, ગુરુભક્તિ વગેરે કરતા જાઓ, ત્યાં આ લક્ષ રાખ્યા કરો, કે ‘આ આ કરતાં કરતાં મારી જુદી જુદી પાત્રતા વિકસાવતો જાઉં. તપ કરું તો એ જોઉં કે એ કરીને આહાર પ્રત્યે વેઠ માનવાની, વિટંબણા માનવાની મારી પાત્રતા વિકસે છે ને ? સર્વદોષથી મુક્ત સર્વગુણોએ સંપન્ન અરિહંત ભગવાનનો જાપ કરું તો દોષથી ભડકવાની અને ગુણોને ઝંખવાની મારી પાત્રતા વિકસતી જાય છે ને ? બધીય ધર્મ પ્રવૃત્તિ અને સુકૃતાચરણ કરવા પાછળ કૃતજ્ઞતા, મૈત્રીભાવ પરાર્થવૃત્તિ, ગાંભીર્ય નિરાશસભાવ, (નિસ્પૃહતા) વગેરે ગુણો ખીલીને અર્થાત્ વધુ ને વધુ વિકસતા રહીને મારી પાત્રતા વિકસતી રહે છે ને ?

ધર્મની સાધના કરતાં કરતાં આપણી પાત્રતા વધારતાં જવાનું ખાસ લક્ષ રાખીએ.

૯૯ સ્વાર્થીની કરુણ દશા

અનેક દુર્ગુણોના કારણમાં જુઓ તો દેખાશે કે કેટલાયમાં એક કારણ તરીકે સ્વાર્થનું જોર જામી પડ્યું છે, બીજાનો વિચાર નથી, કેમ કે નજર સામે કર્મનાં વિચિત્ર દુઃખમય સર્જન નથી. બસ તુચ્છ સ્વાર્થ, સ્વાર્થ, ને સ્વાર્થની ધૂમ રમત ચાલી પડી છે ! વાત વાતમાં ‘મારું શું સરે છે ? મને શો લાભ ? આપણે શા માટે ઘસાવું ? હું તે કેટલાનું કરું ? આપણે આપણું સંભાળો...’-આવા ને આવા હિસાબ મનમાં ચાલ્યા કરે છે. જાણે બીજાની વેઠ કરવા તો જનાવર સર્જ્યા છે, માનવને તો પોતાના ને પોતાનાના પેટ-પટારા સંભાળવાના ! કેટલું કારમું અજ્ઞાન ! ત્યારે કદાચ પૂછો,

પ્ર.- જનાવર બીજાની વેઠ કરીને શું બહુ પામે છે ?

ઉ.- એ નથી પામતું એનું કારણ એ છે કે એ ચાહીને વિના સ્વાર્થ સ્વેચ્છાથી વેઠ નથી કરતું, ચાહીને બીજાનું કરી છૂટાય તે પણ સ્વાર્થ વિના તો લેખે લાગે, એમ તો સ્વાર્થના માર્યા તો ઘણી ય વેઠ કરાય છે; તેમ કદાચ સ્વાર્થ વિના પણ પરાણે દબાયા ચંપાયા. પણ અંતરમાં બડબડતાં બીજાનું કંઈક કરી છૂટાય છે, પરંતુ એની કિંમત નથી. એ એવી સેવા નથી, પરોપકાર નથી, કે જે સ્વાર્થવૃત્તિને ધક્કો લગાડે.

એટલે વિચારવા જેવું આ છે કે સ્વાર્થ જતો કરીને બીજાનું કરી છૂટવું એ કાંઈ જનાવરવેડા નથી; એ તો ખરેખર માણસાઈ છે. પરંતુ સ્વાર્થના અનહદ રસમાં એ કાંઈ જ સૂઝતું નથી. ત્યારે એ રસમાં મન પણ એટલું બધું સંકુચિત અને ઘિટ્ટું રહે છે કે અવસર આવ્યે પોતાના કુટુંબીઓ સાથે પણ સ્વાર્થની રમત રમવાનું કોટે વળગે છે; અને ત્યાં પછી સામું સદ્ભાવ-બહુમાન તૂટે છે ત્યારે બહારનાનાં પ્રેમ તો એ સ્વાર્થાધિતામાં પામી શક્યો નથી. સરવાળે બધાના ફિટકારનું જીવન બને એ કેવું હોય એ વિચારો.

સ્વાર્થમાં જ રમનારો અવસરે બીજાની સહાય પણ કેવી પામે ? ન પામે ત્યારે દુઃખી કેટલો થાય ?

એમ, સ્વાર્થિલા માણસના લાભમાં ઊભા રહેનાર પણ કોણ હોય ? ઊલટું એના નુકસાનને તાકનાર ઊભા થાય.

આવી બધી પરિસ્થિતિમાં સુખે ખાઈ પી શકવાનું અને ચિત્ત શાંત-સ્વસ્થ-રાખવાનું એના ભાગ્યમાં નહિ. એટલે વર્તમાન જીવનમાં પણ વાસ્તવિક તો એ

દુઃખી જ છે, તો સ્વાર્થની રમતવશ ભવાંતર માટે પુણ્યાઈના અભાવે સુખની વાતે ય શી ?

પ્ર.- પણ સ્વાર્થી જીવ પ્રભુભક્તિ વગેરે કરે એની તો પુણ્યાઈ મળે ને ?

ઉ.- અહીં એ જુઓ કે નરદમ સ્વાર્થની જ લેશ્યાવાળો, એ દેવાધિદેવ સાથે પણ સ્વાર્થની રમત કેમ નહિ રમે ? ‘પ્રભુ ! હું તમારી ભક્તિ કરું, પરંતુ ભક્તિ માટે કાંઈ ઘરના કિંમતી પૂજાદ્રવ્યો લાવવા જ પડે એવું કાંઈ નહિ. મંદિરમાં રાખેલી સામગ્રીથી પૂજાભક્તિ થઈ શકે, બાકી સ્તવન સારું લલકારીશ.’ આમ, પોતાની નાણાંકોથળી સીલપેક રાખીને પ્રભુની પૂજાભક્તિ કરવા જશે ! એમાં ય પાછો ભક્તિના ફળ રૂપે રાગાદિ દોષ કપાવાનું નહિ ઈચ્છે. જો એ ઈચ્છે તો તો ધનનો રાગ કમી કરીને પ્રભુની ભક્તિમાં પોતાના દ્રવ્યો લાવે નહિ ? પણ ના, એ તો સોદો કરશે કે ‘પ્રભુ ! મને તમે આટલું દઈ દેજો,’ અગર ‘પ્રભુભક્તિથી પુણ્ય ! તું મારા પર રીઝી જજે.’ આવી નકરી સ્વાર્થની રમતમાં કઈ નક્કર પુણ્યાઈ મળે ?

એટલે કહો કે ધર્મના સંગીન પાયા સ્વાર્થત્યાગની નક્કર ભૂમિ પર મંડાય છે. ત્યારે જ એ સાચો આત્મવિકાસ દેખવા પામે છે. કેવળ સ્વરમત અર્થાત્ પોતાની પૌદ્ગાલિક સુખસગવડ અને સત્તા-સન્માનની રમત એ તો પોતાના આત્માને કચરનાર અને કુવાસનાઓને પગભર રાખનાર બને છે.

સ્વાર્થની રમતમાં બે વસ્તુ છે.

(૧) એક તો દુન્યવી વિષયસુખો, માનપાન, ધનમાલ, આબરૂ, આરામી વગેરેની જ લગની છે. અને

(૨) બીજું એ કે માત્ર જાતનો અને બહુ તો પોતાના કુટુંબનો જ વિચાર છે, બીજાનો વિચાર નથી.

આ બંને સ્થિતિ પોષવા માટે એ બધું કરી છૂટવા તૈયાર રહે છે. પછી એમાં સત્ય, નીતિ, દયા, સરલતા, ઉદારતા, ગંભીરતા વગેરે કશાની પરવા રાખતો નથી. ધન કમાવવું છે માટે જૂઠ બોલતા નહિ અચકાય. અગર બીજાનું ભલું કરી છૂટવું નથી, એટલે તેવા પ્રસંગે માયા રમતા આંચકો નહિ ખાય. આમ કેટલાય દોષ-દુર્ગુણો સ્વાર્થની કાળી લેશ્યા પર ફાલે ફૂલે છે. કહો સ્વાર્થાધતાની ખાણમાં દુર્ગુણોનું ભરચક ઉત્પાદન થાય છે.

માટે જો દુર્ગુણો-દુષ્ટત્યોથી બચવું હોય તો સ્વાર્થની લેશ્યા મોળી પાડી દેવી જોઈએ. ‘દુનિયાનું સારું સારું મારે જોઈએ’ અને ‘બીજાનું સંભાળવા આપણે નવરા નથી, આપણે પરસેવો પાડી મેળવેલું બીજા માટે નથી’- આ બે કુમતિને દેશવટો દેવો જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૧, અંક-૩૭, તા. ૨૨-૬-૧૯૬૩

૧૦૦ શક્તિ, સ્ફુર્તિ અને શાંતિનાં અનુપમ સાધન

નમસ્કારસમો મન્ત્રઃ શત્રુંજયસમો ગિરિઃ ।

વીતરાગસમો દેવો ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ॥

-આ શ્લોકમાં મનને સશક્ત, સ્ફુર્તિમાન અને શાંત શુદ્ધ કરવાના ત્રણ મહાન ઉપાય બતાવ્યા છે. નમસ્કાર મહામંત્ર ચિત્તને અદ્ભુત શક્તિ અર્પે છે, તીર્થારાજ શ્રી શત્રુંજય ચિત્તને સ્ફુર્તિ આપે છે. અને દેવાધિદેવ શ્રી વીતરાગ પરમાત્મા ચિત્તને નિર્મળ અને શાંત બનાવે છે. એ કેવી રીતે તે અહીં સંક્ષેપમાં જોઈએ.

(૧) માનસશાસ્ત્ર Psychology-નો નિયમ છે કે મનને જેટલા પ્રમાણમાં નિષ્ફળ-નિરર્થક વિચારોથી બચાવી લો એટલા પ્રમાણમાં મનની શક્તિ વધે છે. નમસ્કાર મહામંત્ર એ નિષ્ફળ-નિરર્થક વિચારોથી મનને બચાવી લેવા માટે એક અતિ ઉત્તમ સાધન છે. એના વારંવાર સ્મરણની એવી જોરદાર ટેવ પાડી દીધી હોય તો પછી જ્યાં મનમાં નકામો વિચાર કે નિષ્ફળ વિચાર ઊભો થવા જાય કે તરત નવકાર મંત્રની રટણા મનમાં ચાલુ થઈ જાય. તે પણ ગણતરીબંધ કે ‘આ ત્રણ નવકાર થયા, આ બીજા ત્રણ થયા, ...’ એમ ગણતરી રાખ્યે જતાં મન એમાં ઓતપ્રોત બને છે, અને તેથી નકામા વિચારો અટકી પડે છે.

બીજું એ પણ છે કે પંચ પરમેષી અને નમસ્કારની અચિંત્ય શક્તિ પરની શ્રદ્ધા મનને ખૂબ જ સશક્ત બનાવે છે. અહીં એટલું ધ્યાનમાં રહે કે પરમેષી તથા નમસ્કાર પરની શ્રદ્ધા ઉપરાંત એમની અચિંત્ય શક્તિ ઉપર શ્રદ્ધા કેળવવાની ખાસ જરૂર છે. એથી મનને એમ નિર્ધાર થાય કે એમના અચિંત્ય પ્રભાવથી બધું સારું અવશ્ય થવાનું છે. આ નિર્ધારરૂપી શ્રદ્ધાને લીધે મનને આશ્વાસન રહે છે, પાવર (બળ) રહે છે કે ‘હવે કોઈ ફિકર નથી. પરમેષી ભગવાન અને નમસ્કારમંત્ર મળ્યા છે તેથી અવશ્ય સારું જ થવાનું છે.’ આમ નમસ્કાર મહામંત્રની ઓથે મનનું બળ મનની શક્તિ વધે છે.

વળી ત્રીજું, એ પણ વસ્તુ છે કે પરમેષી ભગવંતોએ પોતે કરેલી સાધના એવી જોરદાર છે કે એ આદર્શ, એ લક્ષ્ય મનની સામે રાખવાથી અને એ સાધવી શક્ય હોવાનું માનવાથી પણ મનની શક્તિ ઓર વધે છે. ‘હું પણ કેમ ન સાધી

શકું ? પરમેષી ભગવંતો પણ બહુ પૂર્વે એક વખત મારા જેવી સ્થિતિમાંથી સાધના કરી ઊંચા આવ્યા હતા તો હું પણ એમ ઊંચે કેમ ન આવી શકું ?' આવી રીતે મનને પ્રેરણા લેવાથી મન શક્તિમાન બને છે.

(૨) મનને સ્ફુર્તિ માટે તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુંજય એ એક ઉત્તમ સાધન છે; તે એ રીતે કે શ્રી શત્રુંજય ગિરિરાજ (i) આ અવસર્પિણીમાં શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનથી નવાણું પૂર્વ (૭૦૫૬૦ અબજ x ૮૮) વાર સ્પર્શાયો છે; (ii) કાંકરે કાંકરે અનંતા ભવ્યાત્માઓનું મુક્તિનિદાન છે; (iii) નિર્ભળ જેવા ભવ્યોથી પણ કઠોર સાધના કરાયાનું પુણ્યક્ષેત્ર છે; (iv) ચોર, દુરાચારી વગેરે પાપિષ્ઠ જીવોને પણ ઉત્તમ પવિત્ર ધર્મસાધક બનાવનાર છે; (v) અભણ જેવાને પણ કેવળજ્ઞાન પમાડનાર છે; (vi) જૈનેતરોને પણ અરિહંતભક્તિના ઉલ્લાસી બનાવે એવા પવિત્ર અણુઓ અને વાતાવરણથી વ્યાપ્ત છે; (vii) સકલ તીર્થમાં શ્રેષ્ઠ અને પંદર ક્ષેત્રમાં અનન્ય કોટિનો છે... આવા ગિરિરાજનું દર્શન સ્પર્શના, પૂજન, અને ઘેર બેઠા પણ સ્મરણ, ધ્યાન ગુણકીર્તન, ભાવયાત્રા મનને મહાસ્ફુર્તિ આપે છે. જ્યાં એકી સાથે કરોડોની સંખ્યામાં મહાત્માઓએ અંતિમ અનશનના પરાક્રમ ખેડી ઠેઠ વીતરાગતા, કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યા છે, એ આ તીર્થાધિરાજનું આલંબન આપણને પણ ભગીરથ આત્મપરાક્રમ કેમ ન અર્પે ? એવી ઉલ્લાસભરી ભાવના એ પરાક્રમ તરફ પ્રેરે છે.

(૩) દેવાધિદેવ વીતરાગ અરિહંત પ્રભુ ચિત્તને નિર્મળ અને શાંત બનાવે છે; કેમ કે ચિત્ત ભાવુક દ્રવ્ય છે, તેવા તેવા આલંબને તે તે પ્રકારના ભાવથી ભાવિત બને છે. જેવી રીતે કપડામાં ડુંગળીનો જથ્થો રહે તેની વાસથી અને કસ્તૂરી બંધાયે કસ્તૂરીની સુવાસથી વાસિત બને છે, તેવી રીતે મનમાં રાગાન્ધ સ્નેહી વસ્યે રાગથી અને વીતરાગ પરમાત્મા વસ્યે નિર્મળ શાંત ભાવથી ભાવિત બને એમાં નવાઈ નથી. માત્ર, મનમાં પરમાત્મા વીતરાગના ગુણ અર્થાત્ રાગદ્વેષ-કામ-ક્રોધાદિ મેલ અને અશાંતતાથી તદ્દન રહિતતાને આગળ કરીને યાદ કરવા જોઈએ. વારંવાર એવી અવસ્થા યાદ કરતાં કરતાં રાગાદિ મેલ અને ઉકળાટ શાંત થતા આવે છે, મન નિર્મળ બને છે, શાન્ત-પ્રશાન્ત થતું આવે છે.

આમ નમસ્કારમંત્ર, શત્રુંજય મહાતીર્થ અને વીતરાગ પરમાત્માના આલંબનથી મન સશક્ત સ્ફુર્તિમાન અને નિર્મળ તથા શાંત બને છે.

૧૦૧ સહશિક્ષણ અને કોલેજની કેળવણી

આજે સહશિક્ષણે યુવક-યુવતીની ઉગતી ઉંમરમાંથી ઈન્દ્રિયોના દુરાચાર ખડા કરી દીધા છે, અને કોલેજની કેળવણીએ સ્વચ્છંદતા, જડવાદિતા, ધર્મની સૂગ, વડિલોનો અવિનય, ઉદ્ભૂતતા, વગેરે કેટલાય અનર્થને જગા કરી આપી છે, આજે દીવા જેવું સ્પષ્ટ છે. આ સંબંધમાં નીચેનો લેખ માર્ગદર્શક બનશે. અલબત્ત પ્રસ્તુત લેખમાંના પત્રમાં છોકરાઓને પણ ધંધે લાગવાના સંયોગ હોય ત્યાં સુધી કોલેજમાં ન જવાની સુંદર સલાહ છે, એથી છોકરીઓ કે જેમને પૈસા કમાવવા જવું નથી એમને માટે તો કોલેજમાં નહિ જવાનું જ અર્થાપત્તિથી પ્રાપ્ત થાય છે, અને અમે પણ એ જ માનીએ છીએ, છતાં સહશિક્ષણ અને કોલેજની કેળવણીની અનિચ્છનીયતા અંગે સારું લખાણ હોઈ નીચે આપીએ છીએ. - તંત્રી

સહશિક્ષણ (લેખક M)

ઉનાળાની લાંબી રજાઓ પછી હવે કોલેજોની નવી ટર્મ શરૂ થશે. મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાતમાં આ વખતે એસ.એસ.સી.ની પરીક્ષામાં ઘણી બહેનો ઉત્તીર્ણ થઈ છે, અને તે પૈકીનો મોટો ભાગ આગળ અભ્યાસ અર્થે કોલેજોમાં પણ દાખલ થશે.

માર્ચ ૧૯૫૪માં મારી નાની પુત્રી જે એ વખતે માત્ર પંદર વરસની હતી. તે એસ.એસ.સી.ની પરીક્ષામાં પાસ થઈ મુંબઈની ‘સિદ્ધાર્થ કોલેજ’માં દાખલ થઈ. પણ એ વખતે મને એક વિચિત્ર મૂંઝવણ ઊભી થઈ.

કોલેજોમાં સહશિક્ષણના કારણે યુવાન વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યાર્થીનીઓ પરસ્પર છૂટથી હળે મળે, સાથે હવા ફરવા જાય, અભ્યાસના નિમિત્તે એકાંતમાં બેસે-અને આમ છતાં તેઓ નિર્વિકારી રહે અને નાજુક પરિસ્થિતિમાં ન મૂકાઈ જાય, એ વાત એ વખતે મને મુશ્કેલ લાગતી, અને હવે આજના નાટક-સિનેમાનાં યુગમાં એ વાત લગભગ અશક્ય લાગે છે.

જૈનદર્શન નિમિત્ત કારણોને પણ ઉપાદાનનાં ઉત્તેજક માને છે, અને તેથી જ વ્યક્તિ માત્રે-પુરુષ તેમજ સ્ત્રી બંનેને માટે નિમિત્ત કારણોથી સાવધ રહેવા શાસ્ત્રોમાં ભારપૂર્વક જણાવવામાં આવ્યું છે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કપિલ અને બ્રહ્મદત્તની બે જુદી જુદી કથાઓનો ઉલ્લેખ છે. કપિલને વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં તેનાં પિતાજીના મિત્રે કોઈ બાઈને ત્યાં જમવા

માટેની સગવડતા કરાવી આપી અને પરિણામે તે બાઈ સાથેના સહવાસના કારણે તે લપસી પડ્યો. બ્રહ્મદત્તના પૂર્વ જીવનમાં જ્યારે તે સાધુ હતા. ત્યારે સુનંદા રાણી તેને વંદન કરવા ગયેલા, અને તે વખતે સરતચૂકથી તેના માથાના વાળની એક લટ સરી સાધુ પાસે જઈ પડી, અને તે નિમિત્તના કારણે સાધુએ એવી અનેક સ્ત્રીઓની સાથે ભોગો ભોગવવાનું નિયાણું બાંધ્યું. આના પરિણામે બ્રહ્મદત્તના જીવને અધમમાં અધમ યોનિ-એટલે સાતમી નારકીમાં જવું પડ્યું. આવી રીતે નિમિત્તો બહુ બળવાન છે, અને જીવની ઉર્ધ્વગતિ તેમજ અધોગતિમાં તેનું સ્થાન મહત્વનું છે.

સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચેના સંબંધ બાબતમાં લખતાં સદ્ગત શ્રી કિશોરલાલ મશરૂવાળાએ કહ્યું છે કે : આધુનિક જીવનમાં બીજાંયે ઘણાં ભયસ્થાનો વધી ગયાં છે. એ ભયસ્થાનો એકાંતવાસથી ઊલટા પ્રકારનાં એટલે અતિ સહવાસનાં હોય છે. અનેક પ્રવૃત્તિઓ અને શહેરી જીવનને અંગે સ્ત્રી પુરુષને એક બીજાનાં અંગોનો સ્પર્શ કોઈ વાર અજાણતાં કોઈ વાર અનિવાર્યપણે, અને કોઈ વાર જોતજોતામાં થઈ જાય છે. ગાડીઓમાં, મોટરોમાં, સભાઓમાં, રસ્તાઓમાં એક બીજા જોડે ભીંસાઈને બેસવું પડે છે, વાર્તાલાપ કરવો પડે છે. શિક્ષકોને છોકરીઓ કે બાળાઓને શીખવવું પડે છે. અને એ સર્વે બંનેને માટે ભયસ્થાનો છે. આ બધી પરિસ્થિતિમાં જે પોતાની પવિત્રતા માટે વધારે પડતું ગુમાન રાખે છે તે પડે જ છે, જે જાગ્રત રહે છે તે એ પ્રસંગોને સુખરૂપ નહીં, પણ આપત્તિરૂપ સમજે છે, એમાંથી જેમ બને તેમ તસુભર પણ દૂર રહેવું પણ નજીક ન આવવું એવી મનોવૃત્તિથી રહે છે. તે જ ઈશ્વરની કૃપાથી બચી શકે છે.

હું પોતે પણ આવા વિચારોમાં માનું છું એટલે મારી પુત્રી સિદ્ધાર્થ કોલેજમાં દાખલ થઈ તે ન ગમ્યું. આ પુત્રીની માતા તેમ જ પિતાની બંને જવાબદારી મારા શિર પર હતી પણ તેમ છતાં હક્ક, સત્તા કે અધિકારનો ઉપયોગ કરી સિદ્ધાર્થ કોલેજના બદલે એસ.એન.ડી.ટી. (માત્ર સ્ત્રીઓના માટેની કોલેજ)માં દાખલ કરાવવાનું મને ઉચાટ અને ઉકળાટ ચાલુ જ રહ્યો. મારું વલણ ગેરવાજબી અગર ખોટું હોય એમ પણ બની શકે, એટલે આ સંબંધમાં મારા નિકટના સંબંધી અને હિતેચ્છુ પંડિત બેચરદાસ દોશી જેઓ છેલ્લાં ૨૫ વરસથી અમદાવાદની એલ.ડી. આર્ટ્સ કોલેજના અધ્યાપક છે. તેઓને મારી મુંઝવણ જણાવી મને માર્ગદર્શન આપવા વિનંતી કરી.

એ પછી, પંડિતજીએ મારી પુત્રીને પત્ર લખી માર્ગદર્શન આપ્યું અને પરિણામે

સિદ્ધાર્થ કોલેજ છોડી તે પોતે રાજીખુશીથી એસ.એન.ડી.ટી. કોલેજમાં દાખલ થઈ અને એમ.એ. સુધીનો અભ્યાસ કર્યો. ઘણા માબાપો પોતાની છોકરીઓને આગળ અભ્યાસ કરાવવામાં મારી જેમ મુંઝવણ અનુભવતાં હશે એમ માની, પંડિતજીના પત્રમાં લખેલી સૂચનાઓ તેઓને ઉપયોગી થઈ પડશે એ દૃષ્ટિએ આ પત્ર અક્ષરશઃ નીચે આપવામાં આવ્યો છે.

૧૨, બ-ભારતીનિવાસ સોસાયટી
એલિસબ્રીજ, અમદાવાદ નં. ૬
તા. ૨-૬-૫૪.

ચિ. અરુણા.

શુભ આશીર્વાદ.

તારા બાપુજીના પત્રથી જાણ્યું કે તું ઘણા સારા ગુણ મેળવીને મેટ્રીકની પરીક્ષામાં પાસ થઈ છે. આ જાણીને અમે બંને બહુ જ રાજી થયા છીએ, અને હવે પછી દિન-પ્રતિદિન તારો અભ્યુદય વધતો રહે એમ જગન્નિયંતા પરમેશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરીએ છીએ. જો કે મેં તારા પર કદી પત્ર નથી લખ્યો, હા, તને અવારનવાર આશીર્વાદ મોકલવાનું ચાલુ રહ્યું છે. પરંતુ આ ટાંકણે તારા ઉપર પત્ર લખવાનું મને વિશેષ મન થઈ આવે છે, તેને રોકી શકતો નથી. મેટ્રીકમાં પહેલી જ વારને પ્રયાસે પાસ થઈ જવું અને તે પણ સારા ગુણ મેળવીને તે આ જમાનામાં ઘણું વિરલ બને છે. જે વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસમાં દત્તચિત્ત હોય, ખંતીલ, હોય તેઓ જ પહેલીવાર જીતી જાય છે. તું પહેલી જ વારે જીતી ગઈ તે માટે તને અમારા સંકડો શુભ આશીર્વાદો છે.

જીવનમાં આ એક વિકાસનું પ્રથમ પગથિયું છે. હવે બીજું પગથિયું કયું હોવું જોઈએ ? તે વિષે તને થોડું સૂચન કરવાની મારી ફરજ સમજીને આ લખવા બેઠો છું. અહીંની એલ.ડી. આર્ટ્સ કોલેજમાં હું ૧૫-૧૬ વરસથી ભણાવું છું, તેથી કોલેજ વિષે મારો જે પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે તે જ તને જણાવું છું. તું દીકરો હોત અને મારા જ શાસનમાં હોત તો તને તરત જ કહી દેત કે બાપુ ! ધંધામાં ગોઠવાઈ જાઓ, કોલેજમાં જવાનું આપણું કામ નથી. જ્યારથી કોલેજમાં હું દાખલ થયો છું ત્યારથી દિવસે દિવસે તમામ કોલેજો એટલે મુંબઈ પ્રાંતની કે બીજા પ્રાંતની તમામ કોલેજોનું વાતાવરણ હીન, હીનતર, હીનતમ થતું હું પ્રત્યક્ષ નજરે જોયા કરું છું અને કલાસમાં વિદ્યાર્થીઓને કહું છું પણ ખરો કે ભાઈઓ ! શા માટે વખત બગાડો છો અને પૈસાનો પણ શા માટે અપવ્યય કરો છો ? ધંધા ઉદ્યોગમાં લાગી

જાઓ તો તમને અને તમારા કુટુંબને જરૂર ફાયદો થશે. આ ઉપરથી તને કોલેજના હિનતમ વાતાવરણનો ખ્યાલ આવશે. દુર્ગુણો, વ્યસનો અને ઉદ્વતાઈના સંસ્કારો વિદ્યાર્થીઓ પૈસા અને વખત બગાડીને મોટે ભાગે કોલેજોમાંથી ખરીદે છે, અને પરિણામ બેકાર બનીને જીવનની નિષ્ફળતા અનુભવે છે. તેમ છતાં તારું જો આગળ અભ્યાસ કરવાનું મન જ હોય અને તારા વડીલોની સંમતિ હોય તો તું ત્યાં કેવળ છોકરીઓની કોલેજમાં જા તો ઉચિત કહેવાય. કર્વે કોલેજ ત્યાં છે જ, તેમાં જે અભ્યાસક્રમ છે તે છોકરીઓને ભવિષ્યમાં વિશેષ ઉપયોગી નીવડે એ રીતે ગોઠવેલ છે. ગૃહવિજ્ઞાન, શીવણ, રાંધણ, બાળઉછેર વગેરે વિદ્યાઓ છોકરીઓના જીવનમાં વિશેષ લાભકારક નીવડે છે અને તે સાથે ભાષા, ઇતિહાસ, ભૂગોળ અને ગણિત વગેરે ઉપયોગી વિષયો પણ હોય છે. વળી માનું છું કે તારા ઘરથી તે કોલેજ દૂર પણ નથી. જો તારે કોલેજમાં જવું જ હોય તો મારી આ નમ્ર સૂચના-ભલામણ છે. આ સિવાય બીજી કોલેજો આપણા જીવન માટે ભારે ખતરનાક અને જીવનના મંડપને વણસી નાખે એવી મને મારા પ્રત્યક્ષ અનુભવથી દેખાય છે. એકવાર પાલીતાણાવાળા નગરશેઠે તેમના પૌત્ર માટે કોલેજમાં દાખલ થવા વિષે પૂછેલું તેનો મેં જવાબ આપેલો કે ઘરનો ધંધો હોય તો તેને તેમાં જ ગોઠવી દો, અને પૈસા વધારાના હોય તો છોકરાને બગાડવા કોલેજમાં મૂકવો હોય તો ભલે. તારા અભ્યાસ વિષે મારા તરફથી કોઈ સહાયતાની જરૂર હોય તો જરૂર તું મને લખજે. હું તો ઈચ્છું કે તું સારું સંસ્કૃત, ગુજરાતી અને અર્ધમાગધી તથા અંગ્રેજી શીખીને એક સારી લેખિકા અથવા સંપાદિકા બની જા; પણ આ જોગ તને કર્વે કોલેજ સિવાય બીજે થવાનો સંભવ નથી. આ પત્ર નિરાંતે વાંચજે અને ગંભીરપણે વિચારજે.

- બેચરદાસ

(જૈન શિક્ષણ સાહિત્ય પત્રિકામાંથી સાભાર ઉદ્ધૃત)

૧૦૨ ભવ્યત્વનો મફત પાસપોર્ટ

ઘડીભર નિરાંતે બેસી હૃદયના ઊંડાણમાં વિચારવું ઘટે છે કે-‘મેં આ જીવન અનંત કાળથી ચાલી આવતી જડ પુદ્ગલ સંગ્રહની કૂડી કીડા અને વિષયભોગની ગલીય રમત માટે નથી લીધું. આ જીવન તો મને મફત મળેલ ભવ્યત્વનો પરિપાક કરવા માટે છે. જેથી પૂર્ણ પરિપાકે આ દુઃખમય સંસારમાંથી મારો મોક્ષ થાય.’

ભવ્યત્વ એટલે મુક્ત થવાની લાયકાત, મોક્ષ પામવાની યોગ્યતા, એ હોય તો જ જીવનો મોક્ષ થઈ શકે. દા.ત. વગર શેકેલા ચાલુ મગમાં પાકવાની યોગ્યતા છે, તો એ રંધાતા પાકી જાય છે. કોરું કે શેકેલા મગમાં યોગ્યતા નથી તો એ પાકતા નથી. એમ ભવ્ય જીવમાં ભવ્યત્વ યાને મોક્ષ પામવાની યોગ્યતા છે તો એનો મોક્ષ થઈ શકે છે, અભવ્યમાં યોગ્યતા નથી તેથી એનો કદી મોક્ષ થઈ શકતો નથી. વળી જેવી રીતે ચુલા પર ચડાવેલ મગમાં પાકયોગ્યતા પાકતી પાકતી પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે તો સંપૂર્ણ પાક થઈ જાય છે, તેવી રીતે ભવ્યત્વ પાકતું આવી પરાકાષ્ટાએ પહોંચતાં સંપૂર્ણ પાક થયે મોક્ષ થાય છે.

આ ભવ્યત્વને પકવવાનું તો જ થાય કે અનાદિની વિષય-પરિગ્રહની ગંદી-કૂડી રમત ઓછી કરવા કમર કસાય. આશ્ચર્ય છે કે અનંતકાળની આ રમત જેટલી વહાલી લાગે છે તેટલાં ભવ્યત્વના પરિપાકના ઉમદા ફળો, વહાલાં લાગતાં નથી. તેથી જ ગંદી-કૂડી રમત ખાતર બધું વેઠવા તૈયાર થવાય છે, વેઠાય છે, તન-મન-ધનનો ભરપૂર ભોગ અપાય છે. જો ભવ્યત્વપરિપાકનાં મોંઘેરા કલ્યાણ ફળ મીઠાં લાગે તો એની ખાતર કેટલો ભોગ ન અપાય ?

ભવ્યત્વ પકવવા માટે જીવે શ્રી જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞાઓ માથે ઉઠાવવી જોઈએ. એ ઉઠાવાય તો કમશ: પકવ થતાં થતાં આત્મામાં અનેરું અનેરું ઓજસ, સ્વસ્થતા અને પ્રકાશ વિકસતા આવે છે, હલકા ભવ અને મોહમય જીવન બંધ થઈ ઉચ્ચ ભવોમાં મોક્ષ તરફ ઝડપી દોટ, વિકસતા પુરુષાર્થ અને જ્ઞાનમય જીવન ચાલુ રહે છે. એ પરાકાષ્ટાએ પહોંચતાં ભવ્યત્વનો સંપૂર્ણ પરિપાક થઈ મોક્ષ થાય છે. તો જે ભવ્યત્વ પરિપકવ થતાં મોક્ષ સુધીની અચિંત્ય અકલ્પ્ય મહા ઉન્નતિ આપે છે, એવા એનો પરિપાક કરવામાં આગસ કે બેપરવાઈ કેમ જ થાય ?

ધ્યાનમાં રહે કે આ ભવ્યત્વ અભવ્ય જીવ મારું ફોડીને મરી જાય તો ય તેને

મળતું નથી; ને ભવ્યને મળેલું છે તે કોઈ જ મહેનત કે હોશિયારીથી નહિ કિન્તુ અનાદિ કાળથી સહેજે એની પાસે છે એ જ. અર્થાત્ જો આપણને ભય કે શંકા પણ થાય છે કે ‘હું ભારે મોહમૂઢ છું; તો શું ત્યારે આ દુઃખદ સંસારથી મારો મોક્ષ નહિ થાય ?’ તો આપણે નિશ્ચિંતપણે ભવ્ય છીએ અને એ ભવ્યત્વ આપણને અનાદિસિદ્ધ મફતમાં મળેલું છે. તે મહા કિંમતી છે, એના પર જ મોક્ષની ટિકિટ મળે છે. વળી માનવ જીવન એને પકવવા માટે જ છે. તો વાત પણ સાચી જ છે કે માનવ ભવનો ઉપયોગ ભવ્યત્વને પકવવા સિવાય બીજા શામાં હોઈ શકે ? ભવ્યત્વ પકવવા યોગ્ય માનવભવથી બીજો કયો સારો ભવ મળવાનો હતો ?

માટે જ આ વિચાર વારંવાર આવવો જોઈએ કે ‘મારાં અહોભાગ્ય છે કે મને વિના પરિશ્રમે સહજ ભાવે આ ભવ્યત્વ મળ્યું છે, અને માનવભવ હાજર છે, તો એને પકવવાનો જ યત્ન કરી લઉં. મોક્ષસાધનાની સ્ટીમરમાં બેસવા મફત મળેલા ભવ્યત્વના પાસપોર્ટનો એ ઉપયોગ કાં ગુમાવું ? જડ પદાર્થોની સાધના તો ચોરાશી લાખના ચક્કરે ઘુમાવનારી છે, જીવને મૂર્ખ બનાવનારી છે. માટે એની લત હવે છોડું’ એ વિચાર પછી ભવ્યત્વ પકવવા ભારે પુરુષાર્થ જોઈશે. ત્યાં કાયાની સુકોમળતા જાળવ્યે નહિ ચાલે. હૃદયની તિજોરીમાં જગતની માયાને સાચવી રાખ્યે નહિ ચાલે. એને નગણ્ય કરવી પડશે. ભવ્યત્વને પકવનારી જિનાજ્ઞાની આરાધના સિવાય શાંતિ ન વળે. મોક્ષનું અનંતુ સુખ જિનાજ્ઞાપાલન દ્વારા ભવ્યત્વને પકવવાથી જ મળે છે. ભવ્યત્વ એ ધાન્યની યોગ્યતા છે. તેને પકવવા અગ્નિ તે આજ્ઞાપાલન છે. એનાથી એ પાકે એટલે મોક્ષરૂપી રસોઈ તૈયાર થાય.

જિનાજ્ઞાપાલન ભૂલી પાપસ્થાનકના સેવન તરફ આત્મા ધસે ત્યાં વિચારવું કે, ‘આમાં તો કર્મનો ભાર વધી ભવ્યત્વને પકવવાનું દૂર જશે ! ઉપરથી વધતા કર્મના ભારે આત્માની કેવી દુર્દશા ! આટલે ઊંચે આવ્યો છું તે તો ઢગલા કર્મનો ભાર ઉતારીને, અને ભવ્યત્વને પકવવાની યોગ્ય પરિસ્થિતિવાળા ભવમાં આવ્યો છું. જો હજીય પાપસ્થાનકોની રમત ચાલુ છે તો શું જિનાજ્ઞાપાલન સિવાયનું જ બધું મને ગમે છે ? એમાં જ મારી શાબાશી છે ? એ તો મને, જેટલા નીચેથી યુગના યુગે આટલે ઊંચે આવ્યો, તેટલે નીચે માત્ર પળવારમાં મને તાણી જશે ! માટે હવે તો ભવ્યત્વને પકવનારી જિનાજ્ઞાને જ તન-મન-ધનથી આરાધું.’ આવી ધગશ, આવો નિર્ધાર જોઈએ, નિર્ધાર પૂર્વકનો પુરુષાર્થ સતત ચાલુ જોઈએ. એ હોય પછી જગતના પદાર્થ કે પરિવારની શી તાકાત છે કે આપણને નચાવી જાય ? જિનના આદેશમાં લયલીન થતાં અટકાવે ?

૧૦૩ નવકાર શું છે ?

‘જિનસાસનસ સારો ચુદસ પુવ્વાણ જો સમુદ્ધારો !’

નવકારમંત્ર (૧) જિનશાસનનો સાર છે, અને (૨) ચૌદ પૂર્વોનો ઉદ્ધાર (માખણ) છે. આ બંને શી રીતે તે જોઈએ.

(૧) જિનશાસન એટલે જિનપ્રવચન એનો આધાર સંઘ છે, ભગવાનનો ઉપદેશ સંઘના હૃદયમાં રહે છે. એ સંઘમાં સાર એટલે પ્રધાન છે પંચ પરમેષ્ઠી. માટે પરમેષ્ઠીને સંઘમાં સાર એટલે જિનશાસનનો સાર કહેવાય; તો પરમેષ્ઠિમંત્ર નવકારમંત્ર પણ જિનશાસનનો સાર કહેવાય.

અથવા જિનશાસનનો એટલે કે જિનપ્રવચનનો સાર આ. કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ કહે છે, - ‘આશ્રવઃ સર્વથા હેયઃ ઉપાદેયશ્ચ સંવરઃ । ઇતીયમાર્હતી મુષ્ટિઃ’ અર્થાત્ આશ્રવ સર્વથા ત્યાજ્ય છે અને સંવર ઉપાદેય છે. એ આર્હત પ્રવચનનો સંક્ષેપ છે, સાર છે. નવકારમંત્ર એ સવ્વપાવપ્પણાસણો અને પઢમં હવઈ મંગલં છે, અર્થાત્ સર્વ પાપનો નાશક અને શ્રેષ્ઠ મંગળ છે. પાપનો નાશ આશ્રવના ત્યાગની અપેક્ષા રાખે છે, અને શ્રેષ્ઠ મંગળ ભાવમંગળ શુભ અધ્યવસાયરૂપ છે, એ સંવર છે. તેથી કહેવાય કે નવકારમંત્રમાં આશ્રવના ત્યાગની અને સંવરના આદરની વાત ગર્ભિત છે; માટે એ જિનશાસનના સારથી ગર્ભિત છે, જિનશાસનનો સાર છે.

અથવા; જિનનું શાસન એટલે જિનનો આદેશ. આદેશ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો છે, રત્નત્રયીનો છે, અને પંચ પરમેષ્ઠી રત્નત્રયીનો આધાર છે. એમને નમસ્કાર એ જિનના આદેશનો સાર છે, જિનશાસનનું તાત્પર્ય છે; કેમ કે નમસ્કારથી રત્નત્રયી પ્રાપ્ત થાય છે; નમસ્કાર રત્નત્રયીમાં પરિણમે છે. પરાકાષ્ઠાનો નમસ્કાર એટલે પરાકાષ્ઠાના સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર. માટે કહેવાય કે નમસ્કાર એ સાર અને સમગ્ર જિનશાસન એ વિસ્તાર.

(૨) ચૌદ પૂર્વ એ ઉત્પાદ-વ્યય-ઘ્રૌવ્યરૂપ મહાસત્તાના અર્હદ્વચન પરથી ગણધરોએ એ સત્તાથી અન્વિત જીવાજીવાદિ તત્ત્વ સંબંધી રચેલાં શાસ્ત્ર છે. એ તત્ત્વ જ્ઞેય, હેય, ઉપાદેય ત્રણ પ્રકારે છે. બાળ જીવ, અતિ રોગિષ્ઠ જીવ કે અશક્ત જીવને એમાંથી માખણ તારવીને આપવું હોય તો ખાસ સરળ અને સચોટ ઉપાદેય તરીકે

પરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર અપાય. એથી ઊલટી જડ માયાને હેય તરીકે બતાવી એની મમતાનો ત્યાગ બતાવાય; જ્ઞેય તરીકે આત્મા-અનાત્મા દર્શાવાય. નમસ્કારમંત્રમાં હેય, જ્ઞેય ગર્ભિત છે, ઉપાદેય સ્પષ્ટ છે. ચૌદ પૂર્વો જ્ઞેય-હેય-ઉપાદેયનો દરિઓ છે, નમસ્કારમંત્ર એમાંથી અનુપમ ઊદ્ધૃત નવનીત છે. પંચ પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર ભાવ-નમસ્કાર રૂપ જ વિશેષ મહત્ત્વનો છે. ભાવનમસ્કારમાં પ્રારંભિક અશુભ મનસંકોચથી માંડી ઠેઠ વીતરાગતા સુધીની પરાકાષ્ટા આવે છે. એની શ્રેષ્ઠ ઉપાદેયતાનું પૂછવું શું ? માટે એનો દર્શક નમસ્કારમંત્ર એ ચૌદ પૂર્વનું ઊદ્ધૃત નવનીત હોવામાં કોઈ શંકા નથી.

બીજી રીતે જોઈએ તો ચૌદ પૂર્વોમાં જે જીવ-અજીવ આદિ તત્ત્વ, અતિ વિસ્તારથી વર્ણવેલાં છે, તેને વિધિ-નિષેધ મુખે સંક્ષેપમાં ઉદ્ધરતા ઉદ્ધરતા છેવટે નમસ્કારમંત્રમાં આવીને ઊભા રહેવાય; કેમ કે પરમેષ્ઠી ભગવંતોમાં વિધિમુખે ગુણાત્મક તત્ત્વો ધરવારૂપે અને નિષેધમુખે દોષાત્મક તત્ત્વો ત્યજવારૂપે જીવ-અજીવ આદિ સમસ્ત તત્ત્વોનો અનુવૃત્તિ-વ્યાવૃત્તિ સંબંધ લાગુ થાય છે. માટે પરમેષ્ઠીમંત્ર એ ચૌદપૂર્વનો ઉદ્ધાર છે.

વળી જોઈએ તો ચૌદ પૂર્વ એ મંત્રોના પણ અગાધ સાગર છે, અને નમસ્કારમંત્ર સર્વ મંત્રોમાં શિરોમણિ છે, સર્વ મંત્રોની ગરજ સારે એવો સમર્થ મહામંત્ર છે; માટે એને મંત્રસાગર ચૌદ પૂર્વોનું નવનીત કહી શકાય.

જિનશાસન એટલે કે દ્વાદશાંગી અને ચૌદ પૂર્વના પારગામી મહાત્માઓને પણ અંતકાળે નવકારમંત્રનું ધ્યાન-સ્મરણ એ શરણભૂત છે, તો બીજા જીવો માટે તો પૂછવાનું જ શું ? એકાકી પ્રતિમાધારી મુનિઓ પણ આમ જિનપ્રવચનના ચિંતનમાં રહેનારા છતાં સહેજે કે ઉપસર્ગ વખતે અંતકાળ આવ્યો જણાતાં પરમેષ્ઠીમંત્ર નવકારમંત્રનું ધ્યાન કરે છે. આ સૂચવે છે કે નવકારમંત્ર ચૌદ પૂર્વનું નવનીત છે, જિનશાસનનો સાર છે, માટે છેવટે એમાં ચિત્તને પરોવી દે છે.

નવકાર શું છે ? નવકાર દુઃખીનો ઉદ્ધારનાર, રોગીનો વૈદ, ભૂખ્યાનો અન્નદાતા, દીનહીનનો દિલાસાકાર છે.

ધર્મીના રોજિંદા જીવનમાં પણ નવકારમંત્રનું સ્મરણ ઠામ ઠામ કરવાનું કહ્યું છે. પ્રભાતે જાગતાંવેત પહેલું નવકારસ્મરણ, રાત્રે સૂતાં પહેલાં નવકારસ્મરણ; નવકારશી વગેરે પચ્ચક્રપાણ પારતા પણ એ જ; ભોજન શરૂ કરતાં ય એ; આજીવિકા માટે ઘરની બહાર નીકળતાં પહેલાં પણ નમસ્કારાદિ મંગળ; કોઈ પણ કાર્ય કરતાં પહેલાં નવકારનું સ્મરણ-આમ નવકારમંત્ર બધાં જ પ્રસંગે અગ્રગામી

સેનાપતિ છે, સાર્થવાહ છે. એની છાયામાં અંતરાય-અનિષ્ટો દૂર થઈ જાય છે, ઈષ્ટ-કલ્યાણો આવી મળે છે.

આવા નવકારને આપણા જીવનમાં કેટલું પ્રધાન સ્થાન જોઈએ ? કહેવાય કે બિમારીમાં દવા, ભયમાં રક્ષક, થાકમાં વિશ્રાંતિ, કોર્ટકેસમાં વકીલ, મુસાફરીમાં વાહન વગેરે કરતાં ય નવકારમંત્રને પહેલું અને મુખ્ય સ્થાન જોઈએ.

પ્રમાદને પોઠાડી દીધો

ચૈત્ર વદ-૧૩ ના દિવસે પૂજ્યશ્રી કાળધર્મ પામ્યા. તેના ૧૨ દિવસ પહેલાનો આ પ્રસંગ છે. ચૈત્રી પૂર્ણિમાની સાંજના અપ્રમત્તભાવે પ્રતિક્રમણ-સંચારાપોરિસી આદિ ક્રિયા કરીને રાત્રે સૂતા. હું તેઓશ્રીની સેવામાં હતો. મારો સંચારો તેઓશ્રીની નજીકમાં હતો. રાત્રે ૧ વાગે તેઓશ્રી ઊઠ્યા.

“સાહેબજી, હજુ તો એક વાગ્યો છે, સૂઈ જાઓ.” મેં કહ્યું, “અરે, દિવસે સમય નથી મળતો, લખવાનું ઘણું છે. જિંદગી સૂવામાં કાઢવાની છે ?” એમ કહીને પૂજ્યશ્રી તો વીંટીયાના ટેકે લખવા બેસી ગયા. મને કહ્યું, તું સૂઈ જા. અસ્વસ્થ તબિયતે પણ તેઓશ્રી રાત્રે જાગીને લખવા બેસી જાય ત્યારે હું કેવી રીતે સૂઈ શકું ? હું જાપ કરવા બેઠો. પૂજ્યશ્રીએ રાત્રે ૧ થી ૩ સુધી લખ્યું. ત્રણ વાગે લખીને ઊઠ્યા એટલે મેં કહ્યું : સાહેબજી હવે આરામ કરો. “હવે તો જાપનો સમય થઈ ગયો છે.” કહીને જાપ કરવા બેઠો. ૩ થી ૫ સુધી જાપ કર્યો. ત્યારબાદ ઊભા ઊભા પ્રતિક્રમણ કર્યું.

લકવાની બિમારીને કારણે કદાચ બેલેન્સ ન રહે તો !- તે વિચારથી હું તેઓશ્રીની નજીકમાં ઊભો રહ્યો. તેમણે કહ્યું : “તું તારું પ્રતિક્રમણ કર. હું પડી નહિ જાઉં, ગભરાઈશ નહિ.”

અપ્રમત્તભાવે અદ્ભુત પ્રતિક્રમણ તેઓશ્રીએ કર્યું અને હું તે જોતો રહ્યો.

W - “ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સામાજી

૧૦૪

ધ્યાન-સમભાવ-કરુણાભાવ ક્યાં ?

પ્ર.- મને ધ્યાન બહુ ગમે છે. ધ્યાન કરતાં રહેવું, અને સમભાવ તથા જીવો પર કરુણાભાવ કેળવતા રહેવું, આ મારી પ્રવૃત્તિ છે. ચારિત્ર લેવાનું મન થાય છે, પરંતુ એમાં એકાંત સ્થળે ધ્યાન કરવાનો સંયોગ ન મળે તેથી મન પાછું પડે છે. હવે મારે શું યોગ્ય છે ?

ઉ.- પૂર્વ ભવના સારા સંસ્કારથી તમને ધ્યાન સમજાય અને કરુણાભાવ ગમે છે. પણ એ કારણે ચારિત્રમાં મન પાછું પડે છે એ આશ્ચર્ય છે; કેમ કે ચારિત્રમાં તો એની સારી સગવડ છે. તમારે એ વિચારવા જેવું છે કે તમો જો જીવો પર દયાભાવ કેળવવા તો મથો છો, તો પછી પહેલું એ જીવો કે ઘરવાસમાં કેટલી જીવદયા પાળવાને અવકાશ છે ? દિવસના ભોજનના એકેક ટંકની એકેક વસ્તુ પાછળ કેટલા અસંખ્ય સ્થાવર જીવોનો કચ્ચરઘાણ નીકળે છે ? તેમ, જીવન-જરૂરિયાતો પાછળ કેટકેટલો જીવસંહાર ચાલુ છે ? જો શક્ય છે કે એ ટાળી શકો, તો મનને એમ કેમ નથી થતું કે પહેલું તો આ સંહારમાંથી બહાર નીકળી જાઉં અને સર્વ જીવને અભયદાન દઈ દઉં ? યાદ છે ને કે જીવ માત્ર આપણા બંધુ છે, તો એને મરણાન્ત કષ્ટ કેમ અપાય ? આપણી જ જેમ જીવમાત્ર સુખના અર્થી છે. જીવવાના હકદાર છે, જીવન પોતાના પુણ્યે પામ્યા છે, વળી આપણે એને જીવન આપી શકતા નથી, તો એને મારવાનો આપણને શો હક છે ? મનને થવું જોઈએ કે જો જીવમાત્રને અભયદાન દેવાનું મને મળતું હોય તો બીજું બધું ગૌણ કરીને પણ હું એ વધાવી લઉં. ચારિત્રજીવનની મહામોટી કિંમત પહેલી તો આ અનંતા જીવોને અભયદાન દેવાના લીધે છે.

બીજું કહો છો કે સમભાવ કેળવવા મથું છું, તો એ વિચારો કે ઘરવાસમાં કેટલીક વાર તો ઈચ્છા નહિ છતાં બળાત્કારે પણ કેટલા રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-ખેદ કષાયો વગેરે વિષમભાવ યાને પાપસ્થાનકો સેવવાં પડે છે ? ગૃહસ્થપણું છે માટે ઈચ્છા ન હોય તોય સ્વાભિમાન, અમુક અહંત્વવાળી પ્રવૃત્તિ, લોભ, મમતા, મોટાઓ સામે સૂક્ષ્મ પણ કલહ, માયા વગેરે કેટલુંય કરવું પડે છે ને ? આમાં સમભાવ ક્યાં કેળવાશે ? ત્યારે મનને એમ થવું જોઈએ કે સમભાવને ભરપૂર પ્રમાણમાં કેળવવા અને પાપસ્થાનકોથી બચવાનું મળતું હોય તો તો એ પહેલું વધાવું. ચારિત્રજીવન જ આ માટે એક યોગ્ય જીવન છે.

સર્વ જીવોને અભયનું દાન અને પાપસ્થાનકોનો ત્યાગ,- આ બેને ગુમાવીને કરેલા ધ્યાનનું બળ શું, અને ફળ શું ?

હવે ધ્યાન અંગે જુઓ.

એટલું તો માનો જ છો ને કે જ્ઞાનીની આજ્ઞાના પાલનની મોટી કિંમત છે, અને એ વિનાના ધ્યાન-સેવનની કોડીની કિંમત નથી ? જો હા, તો જુઓ શાસ્ત્ર કહે છે કે ‘શું ગૃહસ્થ કે શું સાધુ પોતાના ઉચિત અનુષ્ઠાનને ગૌણ કરીને ધ્યાનમાર્ગના અધીકારી નથી.’ એ વ્યાજબી પણ છે. કેમ કે,

જ્ઞાનીએ ફરમાવેલા ઉચિત કર્તવ્યો તરફ છતી શક્તિએ દુર્લભ કરે છે, એ

(૧) આપમતિ દ્વારા અહંત્વને પોષે છે.

(૨) કર્તવ્ય પ્રત્યે અરુચિ કરે છે.

(૩) ધ્યાનનો અણછાજતો લોભ સેવે છે, તેમજ

(૪) વિવિધ કર્તવ્યોથી જ જે હ્રાસ પામી શકે તેવા વિવિધ દોષોને ઊભા રાખી રહ્યો છે.

આ સ્થિતિમાં એનું ધ્યાન એ શું ખરેખર ધ્યાન કહેવાય ? સમજી રાખો કે જે ધ્યાન એટલે માત્ર એકાગ્ર ચિંતન નથી; કેમ કે તે તો કામીને, લોભીને, બગલાને ઘણું ય છે, તો તે શું ધ્યાની છે ? ના, માટે સમજો કે એકાગ્ર ચિંતન સાથે તેવી શુભ પરિણતિ જોઈએ કે જે જ્ઞાનીઓએ જરૂરી કહી હોય. જ્ઞાનીઓની સામેની આપમતિ અહંત્વ વગેરે દોષ ખદબદતા હોય ત્યાં તેવી શુભ પરિણતિ ક્યાં રહેવાની હતી ? માટે ઉચિત અનુષ્ઠાનમાં પહેલા મગ્ન બનવું જોઈએ.

શાસ્ત્રમાં પણ ધ્યાનની ત્રીજી ભૂમિકા કહી છે. નીચેની પહેલી ભૂમિકા અધ્યાત્મની, અને એના ઉપર બીજી ભાવનાની. એ બેનો પ્રયત્ન પહેલો જોઈએ. ત્યાં અધ્યાત્મનો અર્થ કહ્યો છે કે વિરતિયુક્ત અને ઔચિત્યવાળાનું તત્ત્વચિંતન એ અધ્યાત્મ; તો સાચું ધ્યાન લાવવા માટે આ પહેલું જોઈએ. પછી ભાવના એટલે એવા જ તત્ત્વચિંતનનો વારંવાર અભ્યાસ આ પણ તેટલું જ જરૂરી છે.

બીજું એ છે કે ઊંચા ધ્યાન માટે પહેલા પ્રાથમિક ધ્યાનનો અભ્યાસ જોઈએ. ત્યારે જુઓ કે આપણી ધાર્મિક ક્રિયાઓ જો એકાગ્ર મનથી કરાય તો તેમાં પ્રાથમિક ધ્યાન સુંદર કેળવાય છે, એની ઉપેક્ષા કરીને કરેલો મનમાન્યો ધ્યાનનો પ્રયત્ન એ કેટલો કારગત નીવડવાનો હતો ? ‘ધ્યાનશતક’ શાસ્ત્રમાં અંતે ‘જ્ઞાણં જ્ઞેયં ચ નિત્યં પિ’ એ વચનથી કહ્યું કે નિત્ય ધ્યાનને ધ્યાવવું. અહીં ટીકામાં પ્રશ્ન કર્યો કે ‘તો પછી સર્વક્રિયાનો લોપ થઈ જશે !’ અને એના ઉત્તરમાં કહ્યું કે ‘ના, ક્રિયા ઉડી નહિ જાય, કેમ કે ક્રિયાનું આસેવન પણ પરમાર્થથી ધ્યાન જ છે. એવી કોઈ ક્રિયા

નથી કે જેનાથી સાધુઓને ધ્યાન ન થાય.’ અર્થાત્ ઉપયોગપૂર્વક કરાતી બધી જ ભાવક્રિયામાં એકાગ્ર ચિંતન રહેવાથી ધ્યાન સધાય જ છે. ક્રિયામાં વિવિધતા હોવાથી અભ્યાસીને સરળતાથી અને વાસ્તવિકરૂપે ધ્યાનની સાધના થાય છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૧, અંક-૪૨, તા. ૩-૮-૧૯૬૩

૧૦૫ નાથને ભુલાવનાર લોથ

U પ્રતિકૂળતામાં પણ સત્વશીલતા V

કર્ણાટકમાં ટીપટુરથી વિહાર કરીને ટુમકુર તરફ જઈ રહેલા. સાંજે વચમાં એક ગામની નિશાળમાં મુકામ કરવાનો હતો. શિષ્યો સ્ટ્રેચર ઉપાડીને ચાલતાં હતાં. એકદમ સ્ટ્રેચરે રસ્તા વચ્ચે દગો દીધો અને પૂજ્યશ્રી પડી ગયા. માથામાં સખત વાગ્યું. પાંચ-સાત મુનિઓ ઉપાડીને ગામમાં નિશાળે આવ્યા, ત્યારે અંધારું થવા આવેલું - માથામાંથી લોહી નીકળતું હતું. બધાને ચિંતા થઈ. મહિના બે મહિના પહેલાં જ હાર્ટ-એટેક આવી ગયેલો - હવે શું થશે ? નાના ગામમાં અંધારામાં મુનિશ્રી ગુણસુંદર વિ.મ. ફરી વળ્યાં. - કોઈ ડૉક્ટર ન મળ્યા. એક ડૉક્ટર હતા પણ તે બહાર ગયેલા., આવતા વાર લાગે તેમ હતું. કામચલાઉ માથાના ઘા ઉપર મલમપટ્ટા કરીને પૂજ્યશ્રીને સંચારામાં સુવાડી દીધેલા.

૧૦-૧૫ મિનિટ નહીં થઈ હોય ત્યાં પૂજ્યશ્રીને કળ વળી-શાતા ઊપજી કે એકદમ બેઠા થઈને પ્રતિક્રમણ ચાલુ કરવા મંડ્યા. ત્યારે પૂજ્ય જયઘોષ સૂ.મ. વગેરેએ કહ્યું - સાહેબ ! હાલ તો આરામ જ કરો, પ્રતિક્રમણ થોડું મોડું થશે.

ના, પ્રતિક્રમણ તો પહેલાં જ કરી લેવું છે. પૂજ્યશ્રી મક્કમ હતાં. એક સાધુએ પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું.

“સારું સાહેબ ! અમે આપને કરાવી દઈએ છીએ. સાહેબ ! આપ ઊભા - ઊભા કરશો તો લોહીને માથામાં પરિભ્રમણ કરવામાં વધુ શક્તિ વપરાશે માટે...”

બેસ...બેસ... તું વૈજ્ઞાનિક બનીને આવ્યો... હસતાં હસતાં પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું. છેવટે માંડ માંડ માન્યા.

વળી રાત્રે પણ અવસર મળ્યો ત્યારે સ્વસ્થ બનીને લેખન કાર્ય કરી લીધું. કોઈ હાય વોય વગર બે ત્રણ દિવસમાં તો સારું થઈ ગયું. ધીરજ અને કર્તવ્યપ્રેમની સજાગતા કોને કહેવાય ?

W -“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષ

પરમાત્માને કરાતી પ્રાર્થના જડીબુટ્ટી છે. વારંવારની પ્રાર્થના મોહનાં વિષ ઉતારી નાખે છે. એ પ્રાર્થના અનેક પ્રકારે કરવામાં આવે છે; અને એ ઠીક પણ છે; કેમ કે એક જ પ્રકારની પ્રાર્થના કરતાં ઉત્સાહ રહે છે. પરંતુ એટલું ચોક્કસ કે એ પ્રાર્થનાઓ જો કંઠસ્થ હોય તો. કંઠસ્થ સ્તવનની જેમ સતત ધારાએ અસ્ખલિતપણે બોલી શકાય છે; ત્યારે પુસ્તકમાં જોઈને બોલવા જતાં વચમાં ધારા તૂટવાનો મોટો સંભવ છે. માટે જ સુંદર રૂપમાં રજૂ થયેલી અરિહંત પરમાત્મા પ્રત્યેની અનેક પ્રાર્થના કંઠસ્થ રાખી લેવી જોઈએ અને એનો વારંવાર ગદ્ગદ દિલે ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

અહીં એક મનનીય પ્રાર્થના રજૂ કરવામાં આવે છે;

‘હે અરિહંત નાથ ! દુનિયામાં ધર્મી તરીકે મેં વર્ષો વીતાવ્યા છતાં આત્માના અનંતા દોષોમાંથી અડધે-ચોથે ભાગે તો શું, પણ કરોડ-અબજમા ભાગે પણ પાછો વળવા મેં કોઈ ઉમળકો-તકેદારી રાખી નથી, કે ઓછા કર્યાં નથી, તો શું મારું ધર્મિપણું ? ત્યારે આ જીવનની બાજી સંકેલાતી વખતે નીતરતી શુદ્ધ ભાવનામાં રમવાનું શી રીતે બનશે ? કેમ કે જો જીવનભર દોષોને અકબંધ રાખીશ તો અંતકાળે દોષોના ઢાસ વિના હૃદયસ્પર્શી શુદ્ધ ભાવનાની તન્મયતા ક્યાંથી બની શકશે ?

‘હે ત્રિલોકનાથ ? આ સંસાર તો મને લોભાવી લોભાવીને અનેક પ્રકારના દોષો અને દુષ્ટત્યોમાં રક્ત રાખે છે; અને એનું કારણ મને તો એ લાગે છે કે મેં હજી સુધી આપનાં નિરંજન નિરાકાર, અનંતગુણમય, અનંત-ઉપકારકારી સ્વરૂપને મેં ઓળખ્યું નથી. એની જો ખરેખર ઓળખ થઈ જાય તો તો પ્રભુ ! આ તુચ્છ, અસાર, કર્મકચરાથી મલિન અને આત્માનો અપકારી સંસાર મને શું લોભાવે ? દોષ-દુષ્ટત્યોની ગટરમાં હું કેમ લોટું ?

‘હે જિનેન્દ્રદેવ મારા નાથ ! હું તે કેવો મૂઢ કે જગત આખાને જોયું, પણ આપના મહામંગળમય સુવિશુદ્ધ-સ્વચ્છ-સ્વરૂપની ઓળખાણ ન કરી ! એ ન કરીને મેં કેવાં કેવાં અકાર્ય કર્યાં ! નાથને ઓળખ્યા હોય, મન પર ‘આવા લોકોત્તર નાથને હું માથે ધરનારો !’ એ ભાર ગૌરવ સાથે રાખ્યો હોય તો પછી અકાર્યમાં શાનો રક્ત બનું ?

પરંતુ હે પ્રાણાધાર ! ધિક્કાર છે એવી નિસ્સાર સંસારની લોથને કે જે લોથ મારા જેવા આંધળા જીવો પાસે નાથને ભુલાવી અકાર્યો કરાવે છે ! પછી ભલે એ લોથમાં દેવતાઈ રત્ન-વિમાન હો કે ભવ્ય ખાનપાન-સન્માન હો ! વધુ ધિક્કાર તો મારા જીવને છે કે આપ સરખા નાથને ભૂલી સંસારની લોથમાં ઓતપ્રોત બન્યો ! અને શરમ વિના પાપો સેવ્યાં !

‘હે ! કૃપાળુદેવ ! મોહની અંધ પરાધીનતામાં સબડતા મારા જીવે આપ જિનેશ્વરદેવની ઓથ ન લીધી, ભ્રામક આપમતિ અને દ્રોહી સંયોગોની ઓથ લીધી, તેથી જ અકાર્યોની લોથ ઉચકવામાં લાજ કે શરમ રાખી નહિ ! શરમ કોની પડે ? જગતની નહિ, કેમ કે જગત તો અકાર્યમાં ગળાબૂડ ખૂંચેલું છે, તો અકાર્યથી દૂર હટવામાં એવા જગતની શરમ શાની પડે ?

હે કૃપાસાગર ! એથી તો ઊલટું એવું થયું કે શુદ્ધ-સુંદર પરમાત્મ પ્રીતિની સામે બિભત્સ કામ અને સ્નેહની શરમ પડવાને લીધે તો પાપથી, અકાર્યથી પાછો ફરવાને બદલે હું એ પાપોમાં રચ્યોપચ્યો રહ્યો અને પરમાત્મપ્રીતિ જમાવી નહિ ! લાખો ફિટકાર એ કામ અને સ્નેહને, તેમ જગતની લોથ ઉપરના મારા પક્ષપાતને કે જેણે મારો અનંતીવાર કચ્ચરઘાણ કાઢવા છતાં હું એનું પડખું છોડી શકતો નથી, હજીય છોડતો નથી !

હે મહાવીર પરમાત્મા ! ધન્ય છે આપને કે આપે સંસારની લોથને પારધિની જાળવત્ જીવને ફસાવનારી અને પાપોથી વિટાળી દુઃખદ દુર્ગતીની કલ્પેઆમને સોંપનારી દેખી ! તેમ જ જગત જ્યારે મોહની નિદ્રામાં ઘોરતું હતું, જાગીને આપના પગલે અનુસરવા તૈયાર નહોતું ત્યારે પણ આપે એકલા પંડે એ લોથને પડતી મૂકી ચારિત્ર લીધું ! ઘોર તપસ્યા અપનાવી ! ભયંકર ઉપસર્ગ-પરિષદ સહર્ષ સદ્યા ! કેવું અદ્ભુત પરાક્રમ ! કેટલી ઊંચી સતેજ સાત્ત્વિક અને તાત્ત્વિક દૃષ્ટિ ! જાતે જરાય ન ફસાતા ઉપરથી બીજા અનેકાનેક ભવ્યાત્માઓને પણ ફસાતા બચાવી સંસારથી છોડાવ્યા ! અને મોક્ષ તરફ દોડતા કરી મુક્યા ! શાશ્વત મોક્ષમાં આરૂઢ કર્યા અને સ્વયં આરૂઢ થયા ! ધન્ય મારા વીર ! ધન્ય તારણહાર !

‘હે નિરંજન નાથ ! હું અશરણ છું, નિરાધાર છું, કર્મવિહંબિત અને રાગાદિરોગથી પીડિત છું. આપ જ મારા એક ત્રણ છો, શરણ છો, આધાર છો. કર્મ અને રાગાદિ રોગનાં નિવારનાર ધન્વંતરી છો. પ્રાર્થુ છું કે આ સંસારની લોથ મૂકાવનારી એવી ઓથ આપજો કે હું નાથમાં જ લીન બની જાઉં !’

વહેલી પ્રભાતે ઉઠીને સમજપૂર્વક આ પ્રાર્થના ગદ્ગદ સ્વરે કરવામાં આવે

તો એ દિલને ભાવોલ્લાસથી ભરી દે એવી છે, અને નવી સ્ફુર્તિ નવી પ્રેરણા આપે તેમ છે. આજના ધાંધલિયા અને અનેકાનેક પ્રકારના ખોટા પાપવિકલ્પો કરાવનારા સંયોગો અને પરિસ્થિતિમાં આવી પ્રાર્થના એક જબરદસ્ત આશ્વાસન દેનારી અને શુભ ભાવનાઓ પ્રેરનારી વસ્તુ છે. માટે એનો વારંવાર ઉપયોગ કરવો.

U

દુનિયા પણ કેવી વિચિત્ર છે !

V

ચૌદસની એ પર્વતિથિ હતી. સવારમાં લાંબો વિહાર હતો. તે દિવસે પૂજ્યપાદશ્રીને શારીરિક સ્વસ્થતા ઓછી હતી તેથી વિહારમાં વચ્ચે બે વાર તો આરામ માટે રોકાઈ જવું પડ્યું હતું. ગામમાં પહોંચતા પહેલાં દેરાસરે જઈ ચૈત્યવંદન કર્યું. મકાને આવ્યા બાદ તુરત ગુરુદેવશ્રી તો કામમાં લાગી ગયા. સેવામાં રહેલા મુનિ ભગવંતે પૂજ્યશ્રીને કહ્યું : “ગુરુદેવ ! નવકારશીની ગોચરી આવી ગઈ છે. પચ્ચક્રખાણ પારો...”

“આજે મારે વાપરવાનું નથી.”

“કેમ ગુરુદેવ ?”

“ચૌદસ છે... ઉપવાસનું પચ્ચક્રખાણ થઈ ગયું છે.”

લાંબો વિહાર, શારીરિક અસ્વસ્થતા અને વૃદ્ધ શરીર છતાં સત્વ કેવું ! હું તો સ્તબ્ધ થઈ ગયો હતો.

સાંજે વંદન કરીને મેં ગુરુદેવશ્રીને પૂછ્યું : “ગુરુદેવ ! ઉપવાસની શાતા છે ને ?”

“અરે, મારે આજે ઉપવાસ છે, કેમ ? કાંઈ ખબર જ પડી નહીં, કેવો સરસ થઈ ગયો ! પછી મારી સામું સસ્મિત વદને જોતા જ રહ્યાં. થોડી વાર રહીને બોલ્યાં. “દુનિયા પણ કેવી વિચિત્ર છે ! વિભાવદશામાં ચાલ્યા જઈએ ત્યારે કોઈ કુશળતાના સમાચાર પૂછવા આવતું નથી, સ્વભાવ દશામાં આવ્યા એટલે શાતા પૂછવા દોડી આવે... ચિંતા તો વિભાવદશામાં કરવી જોઈએ કે-ખાવાનો સ્વભાવ નથી છતાં તમારે દિવસમાં બે-વાર, ત્રણ વાર ખાવું પડે છે... આત્મિક રીતે કેટલી બધી અકુશળતા હશે...”

ગુરુદેવે તપ જ કર્યાં નહોતો... તપથી ભાવિત થઈ ગયા હતા.

W

—“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષ

૧૦૬ પર્યુષણા પર્વમાં વ્યાપ્ત એક સૂત્ર-‘ઉપશમ’

પર્યુષણાનું પર્વ આરાધક આત્માઓ માટે એક મહાન લહાવો છે. કેમ કે આરાધનાનો જે જોસ આ પર્વમાં આવે છે, એવો વર્ષના બીજા પર્વોમાં પ્રાયઃ નથી દેખાતો. જોઈએ છીએ ને કે આસો ચૈતરની ઓળી શાશ્વતી છે; વળી એમાં અનંત પ્રભાવશાળી નવપદમય શ્રી સિદ્ધચક્રની અનુપમ આરાધના કરવાની; તે પણ આર્યબિલના તપથી ! છતાં સકલ સંઘમાં આરાધનાનો જે જોસ, જે ઉલ્લાસ પર્યુષણા પર્વમાં દેખાય છે, એ એમાં નથી દેખાતો માટે તો પર્યુષણા પર્વને મહાપર્વ કહે છે. ત્યારે વિચાર આવે છે કે અહીં આરાધનાના મહાજોસનું શું કારણ છે, શું રહસ્ય છે ? રહસ્ય એવું શોધી કાઢવું જોઈએ કે જે પર્યુષણા પર્વની આરાધનાના બધા પ્રકારોમાં વણાયેલું હોય; જેના પર મન કેન્દ્રિત કરીએ તો સહેજે લાગે કે ખરેખર આ રહસ્ય અજોડ છે. જૈન શાસનની જડ છે, ગુણસ્થાનકોમાં સર્ગંગ સૂત્ર છે, અને એનાથી ઝગમગતું આ પર્વ મહાપર્વ હોય, તેમ જ આરાધનામાં જોસ લાવી એ રહસ્ય પમાડે, એ યથાર્થ જ છે.

તો એ રહસ્ય શું છે ? ચાર અક્ષરમાં સમાઈ જાય એવું એ ભવ્ય રહસ્ય ઉપશમ છે.

ઉપશમ જૈનશાસનની જડ છે; કેમ કે જૈનશાસન ધર્મને ‘ઉવસમપભવ’ કહે છે. ધર્મ એ ઉપશમમાંથી ઉત્પન્ન થનારો છે. જેટલા પ્રમાણમાં કષાયોનો ઉપશમ થાય એટલા પ્રમાણમાં આંતરિક ધર્મ આવે. દાનાદિ ધર્મમાં જુઓ કે પોતાની લક્ષ્મી વગેરે વસ્તુ પરનું મમત્વ ઘટે લોભનો ઉપશમ થાય, એટલા પ્રમાણમાં દાન થાય છે. એમ વિષયોની આસક્તિ જેટલી શમે એટલા પ્રમાણમાં શીલ આવે છે. એમ, આહારની વ્યાકુળતા જેટલી દબાવાય, ઉપશમાવાય, તેટલો તપ કરાય છે. એમ અશુભ ભાવના, ભાવોનો ઉપશમ કરવામાં આવે તેટલી શુભ ભાવનાઓને અવકાશ મળે છે, ભગવાનનાં દર્શન પૂજન કરવા જાઓ ત્યાં પણ એ દર્શન-પૂજન વીતરાગ પ્રભુના કરવાના છે. શા માટે ? વીતરાગ બનવા માટે. એટલે ત્યાં પણ પ્રભુ જેવા વીતરાગ થવાની તીવ્ર અભિલાષાનું પોષણ કરવાનું છે, એને અનુકૂળ શુભ ભાવનો પથ પકડવાનો છે; અને તે ઉપશમના માર્ગે જ ચાલવારૂપ હોય !

ઉપશમ એટલે શું ? એ જ કે જેટલા અપ્રશસ્ત ભાવો છે, ખરાબ ભાવો

છે એનું શમન કરવાનું. એ ભાવોને બંધ કરી દેવાના; અને એની જગાએ પ્રશસ્ત ભાવોને જગાવવાના. દા.ત. ક્રોધ એ ખરાબ ભાવ છે; તો એને આત્માનો વિકાર ગણીને એનો નિગ્રહ કરી ક્ષમાનો ભાવ લાવવાનો. ક્ષમા એ આત્માનું સૌન્દર્ય છે, આરોગ્ય છે, સંસ્કરણ છે, આત્મપુષ્ટિકારક પથ આહાર છે. સત્ત્વવર્ધક વસાણું છે તક મળી તો શા માટે ક્ષમા ન વધારવી ?

કોઈના પર દ્વેષ એ અપ્રશસ્ત ભાવ છે. એને દબાવવાનો અને એની જગાએ સામો જો ભૂલ કરે છે યા તેવો કર્મપીડિત છે તો એની પર ભાવદયાનો ભાવ લાવી વિચારવાનું કે ‘એને બિચારાને સદ્બુદ્ધિ મળે, પાપથી-દુષ્ટતથી એ છૂટો; તેવાં કર્મથી એ મુક્ત થાઓ.’ ત્યારે જો એની ભૂલ નથી એ ગુણિયલ છે તો એના ગુણની પ્રમોદ ભાવના પ્રગટ કરવાની.

એમ માયાવૃત્તિને ભવોભવના ચીકણાં ગુંચળાં સમજીને દબાવી; નિખાલસ પ્રામાણિક નિર્મળ કોટિના વિચાર કેળવવા એ એનો ઉપશમ કહેવાય.

એવું જ લોભ-તૃષ્ણા-મમતા-આસક્તિ-રાગના ભાવ અશુભ છે. એને દબાવી સંવેગ-વૈરાગ્યના ભાવ ઝગમગાવવા પડે.

વૈરાગ્ય : મનને એમ થાય કે ‘જડ વસ્તુના શા બહુ લોભ કરવા’તા ? એ મળવાનું લોભથી નહિ, પણ પુણ્યથી જ છે, પુણ્ય ટૂંકું હશે અને લોભ લાંબો કર્યો તો માર પડશે ! વળી જડ લક્ષ્મી વિષયો વગેરે પદાર્થો તો આત્માને જડ જેવો કરનારા છે, શુદ્ધ ચૈતન્યને ગુંગળાવી નાખનારા છે, ધર્મભાવનાનું ગળું ટૂંપનારા છે. એની શી તૃષ્ણા રાખવી ? શી મમતા કરવી ? આ વૈરાગ્યની ભાવના છે.

સંવેગ :- એમ સંસારમાં ભલે ને મોટી કરોડોની સંપત્તિ અને સલ્તનતની ઠકુરાઈ હોય છતાં જ્યાં સરવાળે મૃત્યુ વખતે શૂન્ય છે, મીડું છે, તો એ બધું અસાર જ છે. સારભૂત એક માત્ર ધર્મ છે. અહો ! કેવી સુંદર ધર્મબુદ્ધિ આપનારો ! એ કેવા મજેનાં સદ્વર્તન કરાવનારો ! ધર્મ હૃદયમાં ઓતપ્રોત થઈ જાય તો એ હૈયાને કેટલી અદ્ભુત શાંતિ, સ્વસ્થતા અને નિર્દોષ આનંદ આપે છે ! પરમ તૃપ્તિ, નિસ્પૃહતાની મસ્તી, અને સામ્ય-ભાવ આપી ધર્મ અહીં પણ સ્વર્ગથી અધિક સુખ દેખાડે છે. એવા ધર્મની સાધના કરતાં કરતાં અંતે મોક્ષ મળે, ત્યાં તો વળી કોઈ જ પછી કર્મની વિટંબણા-ત્રાસ-પરાધીનતા જ નહિ ! કાયાની કેદ નહિ ! ઈન્દ્રિયોની ખણજ નહિ ! એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં, એક પુદ્ગલ પરથી બીજા પુદ્ગલ પર, એક રાગાદિ ભાવમાંથી બીજા દ્વેષાદિ ભાવમાં, એક યશ-શાતાદિની સ્થિતિમાંથી બીજી અપયશ-અશાતાદિની સ્થિતિમાં ફેંકાફેંક થવાની વાત નહિ ! વિશુદ્ધ અનંત જ્ઞાન-દર્શન અને અનંત સુખમાં ઝીલવાનું ! તે ય

શાશ્વત કાળ માટે. કેવો સરસ મોક્ષ !’- આ ભાવના એ સંવેગની ભાવના કહેવાય.

એમ ઉદારતાની, પરોપકારની, સેવાની ભાવના કેળવવાની. ‘ખાઈને નહિ પણ ખવરાવીને, લઈને નહિ પણ આપીને, મારું કરાવીને નહિ પણ બીજાનું હું કરીને રાજી થાઉં’ એ ભાવના કેળવવી જોઈએ. પછી લોભની, સ્વાર્થની મમતાની લાગણી ઓછી થતી આવે. એ ખરાબ ભાવ દબાવ્યો કહેવાય.

એમ અભિમાન, મદ, અહંકાર, રીસ વગેરેના ભાવ એ ખરાબ ભાવો છે. એને દબાવવા એ વિચારવું કે આ તો મૂર્ખના ખેલ છે; કેમ કે જ્યાં અનંતા કર્મના ભાર છે, કર્મની ગુલામી છે, રાગાદિ અનંત દોષો છાતી પર ચઢી બેઠા છે, સઘળું સલેપાટ કરનાર મૃત્યુની તલવાર માથે ઝાઝમે છે, ત્યાં ગર્વ શા ને ગુમાન શા ? વળી ક્યા એવા મોટા સુકૃત પરોપકાર કર્યા છે કે ક્યા એવા મોટા ગુણો સિદ્ધ કર્યા છે તે અભિમાન કરું છું ? મહાપુરુષો પાસે જે સંપત્તિ, સત્તા, અગાધ જ્ઞાન, ત્યાગ, તપસ્યા વગેરે હતા છતાં ગુમાન નહિ, તો હું શું જોઈને અહંકારમાં તણાઉં છું ?... આમ વિચારી એને દબાવવાનો, નમ્રતા, મૃદુતા, લઘુતાના ભાવ કેળવવાના.

આવા હાસ્ય-મશ્કરીના ભાવ જીવનને તુચ્છ બનાવનારા, ને જીવને નાદાન ઠેરવનારા સમજી મક્કમ મને દબાવી જ દેવાના. એની સામે ગંભીરતા, કર્મસ્વરૂપ વિચારકતા, ઉદાસીનતા વગેરે ભાવ કેળવવાના.

આ ક્રુ-ભાવોને દબાવવા એ ઉપશમ કહેવાય. એ જૈનશાસનની જડ છે. જૈનશાસનના વિવિધ ધર્મપ્રકારો એમાંથી ઉઠે છે. ધર્મસાધનાઓમાં અશુભ ભાવોનો ઉપશમ કરવાનું આવે છે.

એમ કષાયોનો ઉપશમ વધવા ઉપર ગુણસ્થાનકની ઉપર ઉપરની પાયરીએ ચઢાય છે. મિથ્યાત્વને દબાવો અનંતાનુબંધી કષાયોનો નિગ્રહ કરો એટલે ચોથે ગુણસ્થાનકે ચઢાય, અપ્રત્યાખ્યાનીય (પચ્ચકખાણ ન આવવા દેનારા) કષાયોને દબાવો એટલે પાંચમું એમ ઠેઠ વીતરાગના બારમે ગુણઠાણે જવા આ મુખ્ય કાર્ય કષાયો વગેરે ખરાબ ભાવોનો નાશ કરવાનું રહે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૧, અંક-૪૩, તા. ૧૦-૮-૧૯૬૩

૧૦૭

શિક્ષણ-શિખામણ કેમ અપાય ?

(લેખાંક-૧)

માણસનું મન કાંઈ ખાલી ઘડા જેવું, અને શિક્ષણ, શિખામણ કે સમજણ કાંઈ પાણી જેવાં નથી, કે એ શિક્ષણાદિને આપણે સામાના મનમાં રેડીએ એટલે એ મન એનાથી ભરાઈ જાય ! મનમા એ સંગ્રહીત થઈ જાય ! કારણ એ છે કે એ ત્રણેય વિષયો સામાને માત્ર એમ જ આપી દેવાય એવા નથી, પણ સામાને એ લેવા હોય તો જ અપાય એવા છે. એટલે તો મહાન વ્યાખ્યાનશક્તિવાળા પણ જોરદાર વ્યાખ્યાન આપે છતાં જેને લેવાની વૃત્તિ નથી અને એમ જ મજા માટે સાંભળવા આવ્યા છે એવા શ્રોતાના મનમાં એ વ્યાખ્યાન રેડાતું નથી, મન એને સંઘરતું નથી. આવું જ લેવાની જરીકે વૃત્તિવિનાના છોકરાને અપાતી માતાપિતાની શિખામણ કે શિક્ષકનાં શિક્ષણ સંબંધમાં બને છે.

આમ છતાં આપણને સામાના લેવા કરતાં આપણું આપવાનું વધારે ગમે છે; અને એથી એ લેવા તૈયાર હો કે ન હો, પણ આપણો આપણે આપ્યે જઈએ છીએ ! પછી સામો શીખતો-સમજતો નથી તેથી આપણા દિલને ખેદ થાય છે, આપણે કકળીય ઉઠીએ છીએ. મનને એમ થાય છે કે ‘હું આટલાટલું શીખવું-સમજવું છતાં એ કેમ શીખે નહિ સમજે નહિ ?’

પરંતુ વિચારવા જેવું છે કે આમાં આપણને સામાની દયા આવે છે કે આપણને અભિમાન છે ? ‘મારું કહેવું ન માને ? આમાં ‘મારું’ પર ભાર રહે છે એ આપણું અહંત્વ છે. જો આપણા હૈયે સામા પર નકરી દયા જ નીતરતી હોય, તો તો એમાં વિચારાય કે બિચારો જીવ ! કર્મથી કેવો પીડાય છે કે એના હિતનું એના મગજમાં નથી ઉતરતું ! અથવા જરા જોવા તો દે કે મેં સીધુ આપવાનો જ ધંધો કર્યો ? કે એને લેવાની વૃત્તિ થાય અને એ લે, એ ભૂમિકા પહેલી ઊભી કરી ?’

સામો લેવાની વૃત્તિ વિના જ આવ્યો હોય છતાં એમ બને કે આપણી સૌમ્યતા અને પ્રેમભરી મુદ્રા તથા એવા શબ્દો, -અને તે પણ પહેલાં તો એનામાં ઉત્સાહ, આકર્ષણ ઊભાં કરે એવા શબ્દો, -એનામાં લેવાની વૃત્તિ ખડી કરી શકે છે. એને એ મુદ્રા જોઈ તથા એ શબ્દો સાંભળી એમ થાય કે ‘લાવ લાવ, આગળ સાંભળવા દે, આ મારા લાભનું દેખાય છે.’

શિક્ષણક્ષેત્ર, શિખામણક્ષેત્ર અને ઉપદેશક્ષેત્રમાં આ ખાસ ધ્યાન રાખવા જેવું છે કે આપણે આપીએ એના કરતાં સામો લે, લેવાને આતુર રહે, એવું કરવું પહેલું જરૂરી છે; કેમ કે સામાન્ય રીતે એ શું કે બીજા, દરેકને પોતાને પોતાનો રસ હોય છે. એને આપણા વિષયની જિજ્ઞાસા જગાવીને અપાય તો જ એ ગ્રહણ કરે, અથવા એને વ્યાજબી ગણેલું એવું ઘણું મનમાં વસી ગયું હોય છે. એમાં એને કાંઈ અનુચિત લાગે, અને એનાથી એને પ્રતિપક્ષ વાત માટે રસ જાગે તો ત્યાં એને એ અપાતાં એ અંદરનું અનિચ્છનીય કાઢી નાખીને અપાયેલું ગ્રહણ કરશે. અંદરનું ફેંકી દેવા જેવું લાગે તો જ બહારથી મળતું મૂલ્યવાન અને ગ્રાહ્ય લાગશે. માટે તો સારું આપતાં પહેલાં એના દિલમાં રહેલું કેવું નરસું છે, નુકસાનકારી છે અને તેથી ત્યાજ્ય છે એ એને પહેલું સમજાવવું પડે છે; પછી જ સારું અપાય છે.

કેટલીક વાર એમ પણ બને છે કે શિક્ષણ શિખામણ એને સારી લાગતી ય હોય છતાં ‘અમુક જણ એ કહે છે ને?’ માટે જ એને ગ્રહણ નહિ કરે, ગ્રહણ કરવા તરફ બેદરકારી રાખશે. આનું કારણ એ સંભવિત છે કે (૧) બોલનારની તોછડી કે એવી ભાષા યા કથનપદ્ધતિ હોઈ એ સાંભળવામાં સામાને પોતાનું વ્યક્તિત્વ હણાતું લાગે છે; અથવા (૨) વર્તમાનમાં એને એનો રસ નથી ને સંભળાવવામાં આવે છે. આ સૂચવે છે કે શિક્ષણ-શિખામણ-સમજણ આપનારે (૧) સામાનાં વ્યક્તિત્વને તોડી પાડવાનું નહિ પણ ગૌરવ આપવાનું, અને (૨) એની ભૂખ, એનો રસ ઓળખીને કહેવાનું જેથી એ અભિમુખ બન્યો રહે, ગ્રાહક જરૂર બને. અલબત્ત આવડત હોય તો શ્રોતાના દિલમાં રસ ન હોય તે પણ પેદા કરી દે. પછી એને અનુરૂપ કહેવામાં વાંધો નહિ.

આ બંને સાવચેતી રાખ્યા વિના જો શિક્ષણાદિ આપવાનું થાય તો તે ઊંધા કે ઢાંક્યા ઘડા પર વરસાદ વરસાવવા જેવું થાય. એમાં એ કાંઈ પામે નહિ; આપણી મહેનત વ્યર્થ જાય. કદાચ ઊલટું એમ પણ બને કે સામાનું મન વધારે કલુષિત કરવાનું થાય. સામાને લેતો કરવાને બદલે આપણે આપતા રહેવાનું કરવાથી આ અનિષ્ટો ઊભાં થાય છે, એટલા માટે શિક્ષણ, શિખામણ કે સમજણ આપતાં પહેલાં સામાને લેવાનું હૃદય બનાવવું જોઈએ.

એ માટે,

- (૧) આપણું હૃદય અને મુખમુદ્રા સૌમ્ય અને પ્રેમભરી રાખવી;
- (૨) આપણે શબ્દ સૌમ્ય, ઉત્સાહપ્રેરક અને મધુર બોલવા;
- (૩) સામાનું વ્યક્તિત્વ-સ્વમાન ન હણાય એ જોવું;
- (૪) સામામાં રસ, જિજ્ઞાસા-અભિમુખતા પેદા કરવી.

આમાં પહેલી માન્યતા જાળવવા માટે આપણે આપણા આત્માનાં હિતનો ખાસ વિચાર રાખવો, તે એ કે જો સામાના વાંકે પણ આપણે હૈયું ઉકળાટ-આવેશ-દ્વેષવાળું કરશું તો આપણને કર્મબંધ થશે અને કષાયના સંસ્કાર દઢ થશે. ઉપકાર કરવા જઈએ અને પહેલી આપણી જ ખરાબી કરીએ એ કેવું? માટે આપણું મન લેશ પણ ન બગડવા દેવું આ નિર્ધાર.

શબ્દ સૌમ્ય અને મધુર બોલવાથી પણ પહેલો તો આપણા જ દિલમાં ઉલ્લાસ રહે છે, તથા સામા પર એની સારી અસર પડે છે, એને પ્રોત્સાહન થાય છે. કઠોર કડવા તીખા શબ્દ સ્વ-પર બંનેને ખોટા ઉશ્કેરે છે. આપણે કહેવા જઈએ સારી ભાવનાથી; ત્યારે બને ઊલટું એવું કે શબ્દ એવાને લીધે સામાના દિલમાં આપણા માટે વિરોધ જાગૃત થાય. માટે શબ્દ સૌમ્ય અને મધુર વાપરવા.

સામાનું વ્યક્તિત્વ-સ્વમાન ન હણાય એ ખ્યાલ રાખવા માટે સામામાં જે કોઈ સારી વિશેષતા દેખાય તેની કદર કરવી, એનું ગૌરવ ગાવું અને પછી જે ત્રુટિ માટે કહેવું તે એમ કહીને કે જો આટલી પૂર્તિ થઈ જાય તો કેવો મહાન લાભ થાય !... વગેરે.

રસ જગાડવા માટે સામાને જે રસ હોવાનું દેખાતું હોય તેની સાથે આપણે કહેવાની વસ્તુની કડી જોડી બતાવવી જેથી એને લાગે કે આપણા લાભની વાત લાગે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૧, અંક-૪૬, તા. ૨૪-૮-૧૯૬૩

૧૦૮ (લેખાંક-૨)

(૧) દરેક શિક્ષક, ઉપદેશક તથા શિખામણ આપનારે આ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે આમે ય સામાન્ય રીતે વાતચીત કરનારો પણ જો ઉકળી ઉઠીને વાત કરે, અગર વાત કરતાં સામા પ્રત્યે દ્વેષ દેખાડે, તો એ ગમતો નથી; તો પછી આપણે તો બીજાને કાંઈક આપવું છે, તો ઉકળીએ, દ્વેષ બતાવીએ, મુખમુદ્રા બગાડીએ, તો સામાને આદરણીય ક્યાંથી બનવાના? એ નહીં તો આપણું કહેલું ક્યાંથી ઝીલવાનું? નહિ જ એટલા માટે સૌમ્ય દિલ, સૌમ્ય મુખાકૃતિ અને સૌમ્યતા-ભરેલા શબ્દ એ પહેલા જરૂરી છે. એ જાળવનાર શિક્ષક-ઉપદેશક-વડીલ સારા સફળ થાય છે.

પ્ર.-એમ તો વિદ્યાર્થી ડાંડ કે ઉદ્ધત હોય એ બને, ત્યાં સૌમ્યતા શી રખાય?

૩.-એટલા જ માટે આ સૌમ્યતાનો એ અર્થ નથી કે આપણે નિસ્તેજ માયકાંગલા જેવા બનવાનું; આપણું ઓજસ તો દેખાડવું જ જોઈએ, જેથી ડાંડ તો ડરતા જ રહે. અવસર પર એ ઓજસનો એને કોક વાર પડવો બતાવવો ય પડે. પરંતુ એનો એ અર્થ નથી કે હરવખત તપીતપીને બોલવું. એમ બોલતાં તો સારા વિદ્યાર્થીને પણ આપણા પર આકર્ષણ નહિ ઊભું થાય; તેથી આપણે એને ધાર્યું નહિ આપી શકીએ. આપણા તરફ આકર્ષણ, સદ્ભાવ, આસ્થા તો પહેલાં નંબરમાં ટકાવી રાખવાના છે. એ હશે તો સામાને સારું આપી શકીશું, એ લેવા એનું દિલ તૈયાર હશે. માટે જ સૌમ્યતાને હૃદય, મુદ્રા અને વાણીમાં બરાબર જાળવવી-ઉલસતી રાખવી જરૂરી છે.

આ માટે આપણા દિલમાં સામા પ્રત્યે ભાવદયાનો જ ઝરો વહેતો રાખવાનો. એ બિચારો કર્મપીડિત છે. ભૂલભાલ કરે તો તેવા કર્મે પ્રેર્યા કરે છે એના એ કર્મ હટી, એને સદ્બુદ્ધિ મળો, સદ્બોધ મળો;- આ જ એક કરુણાભાવના ઝળહળતી રહે. જેથી દ્વેષ-ઉકળાટ-અસૂયા જરા ય ન ઉઠે.

(૨) સામાના વ્યક્તિત્વ-સ્વમાન પર પણ ધા ન પડે એ ય ધ્યાન રાખવાનું છે; કેમ કે એમ થવાથી એના હૈયે આઘાત લાગે છે, ને એમાંથી એક અવ્યક્ત વિરોધ ઊભો થાય છે. વિરોધ આપણું કહેલું ગ્રહણ કરવા આડે દિવાલનું કામ કરે છે. એ જોવા મળે છે કે પિતાએ પુત્રને વારંવાર ઉતારી પાડી એનું વ્યક્તિત્વ હણી નાખ્યું હોય અને માતાએ સમજાવી ઉત્સાહ પ્રેરી કામ લીધું હોય તો પુત્રના દિલમાં પિતા પ્રત્યે વિરોધ અને માતા પ્રત્યે સદ્ભાવ રહે છે. હવે જો અવસરે પિતા કાંક શિખામણ આપશે તો પુત્ર એને નહિ વધાવે; પણ માતા જો કહેશે તો તો એ ઝટ વધાવી લેશે.

માટે આ ધ્યાન રાખવાનું છે કે સામાનું વ્યક્તિત્વ હણાય એવી રીતે એને ઉતારી પાડવો નહિ. ખાસ કરીને બીજાઓની સમક્ષમાં એનું હલકું બોલ બોલ કરવાનું નહિ જ થવું જોઈએ. એની ભૂલ એકાંતમાં કહેવી; તે પણ એવી રીતે કે પહેલાં એની ચોક્કસ વિશેષતાઓનું ગૌરવ કરીને પછી પ્રેમભાવે એક સાચા સલાહકાર તરીકે સલાહ રૂપે એને કહેવું.

વિલાયતમાં એક માણસને એના છોકરાની ખાનગીમાં સીગારેટ પીવાની આદત છોડાવવી હતી. કેટલાક દિવસ એ કાંઈ જ એ માટે બોલ્યો નહિ અને પ્રેમાળ વ્યવહાર બરાબર જાળવ્યો. પછી અવસર પામીને એક વાર એ છોકરાને કહે છે કે ‘મેં સાંભળ્યું છે કે તું બહુ સારો સ્પોર્ટ્સમેન (રમતનો ખેલાડી) છે. મને આનંદ થયો એ માટે તારે જે કાંઈ સારાં સાધન જોઈએ એ ખુશીથી વસાવી લેજે.

હું ઈચ્છું છું કે તું દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ સ્પોર્ટ્સમેન થા. એમાં એક વસ્તુ ખાસ ધ્યાન રાખજે કે શ્રેષ્ઠ સ્પોર્ટ્સમેન થવા માટે છાતી મજબૂત જોઈએ, અને ડોક્ટરો કહે છે કે સીગારેટ-ચીરૂટ વગેરે એ હાર્ટ-ફેફસા છાતીનું જોર હણી નાખે છે, માટે એમાં કદી ફસાતો નહિ.’-પિતાએ પુત્રના વ્યક્તિત્વને સાચવીને સૌમ્ય શબ્દોમાં કહેલી આ શિખામણ પર ત્યાં ને ત્યાં પુત્રે નિર્ધાર જાહેર કર્યો કે ‘હું સીગારેટ વગેરેને બીલકુલ અડીશ નહિ,’ અને જીવનભર એ પ્રમાણે વર્ત્યો.

શિક્ષકોને વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓને કહેવાનો પ્રસંગ આવે છે. ત્યાં એને ઉતારી ન પાડતાં કરેલી ભૂલના કેવા દીર્ઘ અનર્થ ઊભા થાય છે એ સમજાવ્યું હોય અને વિદ્યાર્થીની સાથે હમદર્દી બતાવી એના ભાવિ ઉચ્ચ જીવન, ઉચ્ચ કારકિર્દી જોવાની ભારે લાગણીપૂર્વક આશા દેખાડી હોય તો એની એના પર સુંદર અસર થાય છે.

(૩) ઉપદેશક પણ શ્રોતાઓને વારે વારે માર્મિક કટાક્ષ, હલકા વિશેષણ, અને એમની એકલી બદબોઈ-ઝાટકણી કરી ઉતારી પાડવાને બદલે એ આટલે ઊંચે આવવા કેવા ભાગ્યશાળી બન્યા છે, અને હવે એમાં અમુક તત્ત્વો ભળ્યા વિના મળેલી ઉચ્ચતા કેવી જોખમાઈ જાય છે, તો એ ખૂટતા તત્ત્વોની કેવી રીતે પૂર્તિ કરવી જોઈએ, એ કરવું કેવું સહેલું છે, અને છતાં ભારે ઉન્નતિદાપી છે, ઈત્યાદિ ઉત્સાહપ્રેરક સમજાવ્યું હોય તો શ્રોતાનો સદ્ભાવ, રુચિ, ધગશ તથા પુરુષાર્થ વધશે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૧૧, અંક-૪૭/૪૮, તા.૩૧-૮-૧૯૬૩

૧૦૮ (લેખાંક-૩)

(૪) ચોથી વાત, આપણે શિખામણ કે શિક્ષણ આપી દેવું છે એમ નહિ, પણ સામાને લેવું છે- માટે આપીએ છીએ એ સ્થિતિ ઊભી કરવા સામામાં ઉર્મિ, રસ, આતુરતા જગાડવી જોઈએ. રસ જાગ્યો હશે તો એ સન્મુખ-અભિમુખ થશે, નહિતર પરાક્રમ રહેશે અને આપણું કહેલું બહેરા કાન પર અથડાવા જેવું થશે. માટે વિદ્યાર્થીને સૂત્રની ગાથામાત્ર પણ આપવી હોય તો ય એનામાં રસ પહેલો ઊભો કરવો જોઈએ. આ માટે કેટલાક ઉપાય છે, દા.ત.

(૧) (i) વિદ્યાર્થીને પહેલાં કોઈ કથા કે કથાનો ટૂંકો યા કોઈ પ્રસંગ કહેવો, અને એમાં ખાસ કરીને વચમાં ય સરવાળે એને સહજભાવે એવું બતાવવું કે આ કૃતરાનું જીવન નથી પણ આ માનવ-જીવન છે. એમાં વડાઈ જ્ઞાનથી છે. એના સુસંસ્કારની મૂડી એ પરલોક અજવાળે છે. માટે જ્ઞાન ખૂબ પ્રાપ્ત કરો.

(ii) અથવા એ બતાવવું કે 'જ્ઞાનસમો કોઈ ધન નહિ' દુનિયામાં પૈસા ટકા વગેરે ગમે તેટલું ધન મેળવો પણ તેથી કાંઈ ભવના ફેરા નહિ ટળે, પાપ નહિ અટકે. ગમે તેટલું એ ધન ગણો કે જાતમાં વાપરો, પુણ્ય ન મળે, ત્યારે જ્ઞાનથી પુણ્ય મળે છે, ભવના ફેરા ટળે છે.

(iii) અથવા એ બતાવવું કે જીવને મિથ્યાત્વ, કષાય વગેરે કેટકેટલી જગાએથી પ્રતિસમય કર્મના તીર ભોંકાય છે. જ્ઞાનધ્યાનમાં રહીએ તો મહાન બચાવ મળે છે.

(iv) અથવા બતાવવું કે આપણે મહાવીર પ્રભુના સંતાન છીએ. આપણને આ અનુપમ મનુષ્યભવ-ઈન્દ્રિયો-મન-બુદ્ધિશક્તિ અને બીજી પુણ્યાઈ, તથા તત્ત્વ અને મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ મળવામાં એમનો આપણા પર અનહદ ઉપકાર છે; માટે આપણે એમની સાથે સંબંધ રાખવો જોઈએ, એ સંબંધ એમનું જ્ઞાન રટવાથી થાય.

(v) અથવા બતાવી શકાય કે અહીં આપણને પશુને કે દેવને પણ ન મળે એવો અને મનુષ્યોમાં પણ બહુ થોડાને મળે એવો મહાદુર્લભ પુરુષાર્થકાળ મળ્યો છે. એનો ઉપયોગ આપણા આત્માના ઉદ્ધારક અને પવિત્ર જ્ઞાનધ્યાન તથા ધર્મસાધનામાં નહિ કરીએ અને જનાવર કે કીડામંકોડા પણ જે ખાનપાન રંગરાગમાં કરે એમાં જ કરતા રહીશું તો એક તો આપણા ઉચ્ચ બુદ્ધિ શક્તિવાળા મનુષ્યભવને કલંક લાગશે અને બીજું આ મોંઘેરા પુરુષાર્થકાળની મહામૂડી બરબાદ જશે ! માટે એનો જ્ઞાનધ્યાનાદિમાં સદુપયોગ અવશ્ય કરવો જોઈએ.

(vi) જગતમાં તે તે સંસ્થાનાં શિક્ષણ માણસો લે છે. તો આપણી ધર્મસંસ્થાનું શિક્ષણ આપણે લેવું જ જોઈએ, જો આપણને આ સંસ્થા પામ્યાનું ગૌરવ હોય. એનાથી બુદ્ધિ સ્વચ્છ બને છે, તેથી જીવન ઉમદા બને છે અને ઘણા પાપવિચારો વગેરેથી બચી જવાય છે.

આવી આવી પ્રેરણામાંથી ગમે તે પ્રેરણા આપી વિદ્યાર્થીમાં રસ જગાડી શકાય.

(૨) એમ, વિદ્યાર્થીઓને સમૂહજ્ઞાન (Chorus) તરીકે પહેલાં જુદા જુદા રાગમાં નવકાર મંત્ર, ચત્તારિ મંગલ, કોઈ સ્તવન-સજ્જાય ગવરાવવાથી પણ એમનામાં સ્ફુર્તિ આવે છે. એ રીતે રસ જાગ્રત કરી શકાય.

(૩) અથવા વિદ્યાર્થીઓમાં અરસપરસ પ્રશ્નોત્તરી કરાવવાથી પણ સ્ફુર્તિ આવે છે.

(૪) એમ, કોઈ યોજના મૂકવાથી, -દા.ત. આ સપ્તાહમાં કે આજે યા ૨-૩ દિવસમાં આટલી ગાથા કરી આપશે, અથવા ભણાવેલું યાદ રાખી લેશે તેની

પરીક્ષા લઈ ગુણાંક (માર્ક્સ) આપવામાં આવશે અને એના પર ઈનામો અપાશે; આવી યોજનામાંથી પણ રસ પેદા થાય છે. અહીં કદાચ એમ પ્રશ્ન થાય કે 'એમ લાલચથી ભણેલાનો શો અર્થ ? પણ એનો ઉત્તર એ છે કે એક વાર એને રસ જગાડી ભણવામાં પ્રવૃત્તિ કરવા દો, પછી આપણી કૂનેહથી વચમાં કોઈ કથા કે સજ્જાયાદિ દ્વારા એવો વૈરાગ્યરસ પોષીએ કે એને તુચ્છ લાલચ પર ઘૂણા થશે. પરંતુ પહેલાં તો ભણવામાં જોડીએ પછી જ આ સંભવિત ને ? એ આઘો ને આઘો હશે તો એને શું કહી શકાશે ?

(૫) રસ જગાડવા વિદ્યાર્થીઓને કોઈ સમૂહ-સ્નાત્ર, સંગીત, નજીકના તીર્થની યાત્રા, કે નાસ્તારૂપ નાના સાધાર્મિકવાત્સલ્ય વગેરેના કાર્યક્રમમાં જોડવાની પણ આવશ્યકતા છે.

શિક્ષણ માટેના રસની જેમ પુત્રાદિ કે શિષ્યાદિને શિખામણ સાંભળવાનો રસ રહે એ માટે વિશેષ કરીને એ પણ જરૂરનું છે કે એની બીજી ચિંતાઓમાં આપણે રસ રાખીએ, એની જરૂરિયાતો સંભાળી લઈએ; એના રોગ આદિમાં સારી સરભરા કરીએ. એને એમ સચોટ બેસી જાય કે આ મારા પિતા કે ગુરુ પોતાની કાળજી કરતાં મારી કાળજી વિશેષ રાખે છે; મારા પર અથાગ વાત્સલ્ય ધરાવે છે.

ઉપદેશ કે ઉપદેશમાં શ્રોતાને રસ જાગે અને ટક્યો રહે એ માટે પહેલાં પોતાનું જીવન ત્યાગ અને નિસ્વાર્થભાવનાથી ઝગમગતું રાખવાની જરૂર છે. વળી પ્રતિપાદનો દૃષ્ટાંત, ઉપમા, તર્કભર્યા જોઈએ તે ય શ્રોતાની કક્ષાને યોગ્ય જોઈએ. તેમ આઘ વક્તા પરમાત્મા પર ભરપૂર ભક્તિ રાગ જમાવવો જોઈએ. કહેવાતું પાપત્યાગ અને ધર્મસાધના તથા ગુણોપાર્જનનું કહેવાનું છે, માટે શ્રોતાને પરલોક દૃષ્ટિ જવલંત બનાવી આપવી જોઈએ. એમાં એને ભવભ્રમણનો ભારે ભય અને આત્મ કચરામણનો ભારે ખેદ જાગે, તથા કર્મ તેમ જ રાગદ્વેષ તૃષ્ણા-અહંકારાદિ આંતર શત્રુઓ પ્રત્યે નફરતની પગથી માથા સુધી ઝાળ લાગે એવું કરવું જોઈએ...વગેરે.

શિક્ષણ-શિખામણ-ઉપદેશ સામો ઈચ્છે અને આપણે આપીએ એવું કરવા ઉપરોક્ત ચાર મુદ્દા બરાબર સાચવવાની જરૂર છે.

અસ્વસ્થતાના વિચારના અનર્થ અને પ્રતિકાર

૧૧૦ આત્માનો ખોરાક અને ઔષધ

આજે એવો કાળ આવી ગયો છે કે ઘણા માણસોને પોતાની ભૂલો, કુટેવો કે નવા જમાનાની વસ્તુઓના કારણે થતી નાની-મોટી શારીરિક અસ્વસ્થતાની ફરિયાદો રહે છે, અને બરાબર ખોરાક લેવાતો નથી, એનું પણ દુઃખ રહે છે. આ ફરિયાદ અને દુઃખ મનનો એવો કબજો કરે છે કે દિવસમાં વારંવાર એના વિચાર આવે છે, પાછું એ વિચાર પર મન કેન્દ્રિત થઈ જાય એટલી બધી તન્મયતાથી એ વિચાર ચાલે છે, ત્યારે પ્રશ્ન થાય છે કે,

(૧) શું આ વિચારો કાંઈ આત્મિક અનર્થ કરે છે ?

(૨) કરે છે તો તે ટાળવા કોઈ નક્કર ઉપાય છે ખરો ?

પહેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અનર્થ ઘણો કરે છે. (૧) પહેલો તે એ કે શારીરિક ફરિયાદોના અને ખોરાક ધાર્યો નહિ લઈ શકવાના વિચાર એ અશુભ વિકલ્પ અને આર્તધ્યાનરૂપ બને છે. દિવસરાત વારંવાર એ ચાલવાથી વારંવાર દરેક સમયે અનંતા અશુભ કર્મપુદ્ગલ આત્મા પર ચોંટે છે. તે ય લેવા દેવા વિના જ, કેમકે એવાં કુવિકલ્પો અને આર્તધ્યાનથી વળતું કાંઈ નથી, ત્યારે આ બાંધેલા પાપ-કર્મના ઉદયે દીર્ઘકાળ સુધી અજ્ઞાનદશા મોઢમૂઢતા, અશાતા, ઈચ્છાભંગ, અનાદર વગેરે કેઈ વિટંબણા વેઠવી પડે છે.

(૨) બીજો અનર્થ એ કે આવા રાંકડા દીન-દુખિયારા વિચારો કરવાથી આત્માનું સત્ત્વ હણાઈ રહ્યું છે. જેમ શૂરવીરતાના વિચારમાં સત્ત્વ વિકસે છે. એમ દીનતાના વિચારમાં સત્ત્વ હણાય છે. એથી હાલ આટલી જ વાત અસહ્ય લાગવા જતાં ક્યારેક ભારે આપત્તિ-પીડામાં રુદ્ધનનો પાર રહેતો નથી. કેમકે લાંબા કાળ સુધી સત્ત્વને હણી હણીને ખત્મપ્રાય કરી નાખ્યું છે. વળી એથી જ હોંશપૂર્વક કોઈ ત્યાગ, તપસ્યા વગેરે કરવાનું તો દૂર જ હડસેલાઈ જાય છે.

(૩) ત્રીજો અનર્થ એ છે કે આવા મુફલિસ વિચારોમાં માનવજીવનનો મહાકિંમતી મળેલો સત્પુરુષાર્થકાળ વેડફાઈ જાય છે. આત્મલક્ષી સારા વિચારો કરવાનો સુંદર સમય ચોરાઈ જાય છે. પાછો એનો પડઘો બાકીના સમય પર પડવાથી ત્યાં પણ એવા જોરદાર શુભ વિચાર લાવવાનું મુશ્કેલ બને છે...આવા અનર્થો છે.

ત્યારે બીજા પ્રશ્નો આ સુધારવાના નક્કર ઉપાય છે ?

હા છે, પહેલું તો એ કે આહારાદિની અનિયમિતતા, રસનાની ગુલામી, પૌષ્ટિક ધી-સાકરનો મોહ, દસ્તનો નિરોધ, ખોટી ચિંતા વગેરે ભૂલો તથા કુટેવોને નિર્ધારપૂર્વક ઓછી ઓછી કરી નાખવી, જરૂરિયાતો પર કાપ મૂકવો, ત્યાગ તપસ્યાનું જોર વધારવું, સદ્વાચન-શ્રવણ દ્વારા વિચારશુદ્ધિ બહુ રાખવી.

બીજું એ કે વાતવાતમાં મારાથી બરાબર ખોરાક નથી લેવાતો. મારું શરીર આમ બગડી ગયું છે, ને તેમ બગડી ગયું છે, એની દવાઈ સરખી નથી મળતી. આવા આવા દેહના વિચારને બદલે આત્માના સારા ખોરાક અને સારી દવાઈ મળ્યાની ખૂબ ભાવના કરવી.

પ્ર. શું આત્માને ખોરાક જેવું કાંઈ છે ? દવાઈ પણ છે ખરી ?

ઉ. હા, શુભ ભાવ, શુભ વિચાર, શુભ ભાવના અને શુભ લેશ્યા એ આત્માનો ખોરાક છે. દુષ્કૃતનો ખેદ-સંતાપાદિ એ આત્માનું ઔષધ છે.

આ બંનેમાં ખોરાક અને દવાઈ તરીકેનું લક્ષ નહિ હોવાથી એક બાજુ પેલા શરીરનાં રોદણાં ચાલુ રહે છે અને બીજી બાજુ શક્ય શુભ ભાવ આદિની તક અને શુભ ક્રિયાનો આનંદ ગુમાવવાનું થાય છે. એમ માળા ફેરવતાં કે દેવદર્શનાદિ કરતાં જો ખ્યાલ રહે કે ‘અહો આમાં આત્મખોરાક શુભ ભાવોલ્લાસ અને શુભ વિચાર ચાલી રહ્યો છે,’ તેમ એક પ્રતિક્રમણમાં ખ્યાલ રહે કે ‘અહો આમાં ઢગલો શુભ ભાવો શુભ વિચારો ચાલી રહેલ છે, અને એ મારા આત્માનો પૌષ્ટિક આહાર છે, એમાં મારા આત્માની તુષ્ટિ પુષ્ટિ થઈ રહી છે !’ આ ખ્યાલ રહે તો એ ક્રિયામાં કેવી સરસ એકાગ્રતા થાય ! કેવો અપૂર્વ આલ્હાદ આવે ! એમ, જ્યારે-જ્યારે ય શુભ વિચાર કે શુભ ભાવના ચાલે, શુભ લેશ્યા પ્રવર્તે, ત્યારે ત્યારે આત્માનો સુંદર આહાર લઈ શકાયનો હરખ રહે. અને તો એની ધારા ય ચાલુ રહે એ ફરી ફરી કરવાનું મન થાય.

શુભ વિચારો-ભાવનાઓ, શુભ ભાવો, શુભ લેશ્યા, એ આત્માની પૌષ્ટિક ખોરાક છે એ વસ્તુ જો બરાબર ગોખી રાખી મનમાં તરવરતી કરી દીધી હોય તો તો વારે વારે એમ થયા કરે કે ‘લાવને ત્યારે સારા તાત્વિક વિચારો અને સારી અનિત્યાદિ-ભાવના જ કર્યા કરું, સારી જ લેશ્યા રાખું, દિલને સારા દયા-ક્ષમાદિ ભાવમાં જ તરબોળ કરું, જેથી આત્માને તુષ્ટિ-પુષ્ટિ તો મળ્યા કરે ! કુપથ્ય જેવા નકામા કચરાપટ્ટી વિચારો કરીને શું કામ છે ? મનની લેશ્યા બગાડીને કે રાગદ્વેષાદિના ભાવ લાવીને શું કરવું છે ? એથી તો આત્મા રોગગ્રસ્ત અને દુબળો બનશે, જગતનું બહારનું તો મારા હાથમાં નથી, પણ સારા વિચાર વગેરે રાખવા, સારી

ભાવનાઓ કેળવવી એ તો મારા હાથની વાત છે; એ માટે મગજ પણ મળેલું છે. તો હાથવેંતનો લાભ કાં ન ઉઠાવું ?’

આત્માના રોગ તરીકે દુષ્ટત, દુર્ભાવ, પાપસ્થાનકો છે, એને મટાડવા એની નિંદા-ગર્હા, પશ્ચાત્તાપ અને આત્મ-જુગુપ્સા કે ‘અરે હું કેવો અધમ કે આ મેં કર્યું !’ તેમ જ ગુરુ પાસે આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્ત, -આ દવા છે. એનું પણ વારંવાર સેવન જરૂરી છે. એમાં ય પ્રતિક્રમણના અવસરે તો એકેક પાપ બોલતાં મનમાં એ આચર્યાનો સંતાપ થાય. ‘જીવનમાંથી એ ટળો’ એવી બુદ્ધિ રહે.

આત્માનો ખોરાક સારો લઈ શકવાનો અને દવાઈ, બરાબર ચાલુ રહેવાનો વિચાર પ્રધાન બનાવાય, તો પછી શરીરનો ખોરાક પુણ્ય પાતળું હોવાથી કદાચ ન લઈ શક્યાનો કે દવા લાગુ ન પડ્યાનો વારે, વારે વિચાર અને ખેદ કર્યા કરવાની શી જરૂર રહે ? શું કામ એ મગજને પીડયા કરે ? જો શરીરને આહાર-દવાની જરૂર છે. તો શું આત્માના ખોરાક-ઔષધ અને તુષ્ટિ પુષ્ટિની જરૂર નથી ? શરીરની અલમસ્તતાનું તો એટલું હાથમાં નથી, પણ આત્માનું તો હાથમાં છે. તેમ શરીરના ખોરાક-દવાના વિચાર કર કર કરવા માત્રથી કાંઈ વળતું ય નથી. તો એ શા માટે કર્યા કરવા ? આત્માના આહાર અને ઔષધનો ખૂબ ઉપયોગ રાખવો, અને એથી પુણ્ય વધશે; તો શરીર પણ સારું રહેશે, જીવનમાં રોચા કરવું છે, કે સાધવું છે, એ વિચારવા જેવું છે.

U સહાય માટે સદા તત્પર V

આજથી લગભગ ૯/૧૦ વર્ષ પહેલાનો પ્રસંગ છે. વિહારમાં પૂજ્યપાદશ્રી સાથે અમે કુલ ૧૦ જેટલા સાધુઓ હતા. વરસાદને કારણે બધા આગળ-પાછળ થઈ ગયા. પૂજ્યશ્રી સાથે અમે ૩-૪ નાના મુનિઓ એક ગામમાં પહોંચ્યા. મકાને પહોંચીને હું પાણી વહોરવા ગયો. તેટલી વારમાં તો પૂજ્યશ્રીએ મારા ઝોળી-પાતરા પડિલેહણ કરીને બધા માટે ગોચરી લેવા નીકળવાની તૈયારી કરી. તેઓશ્રી પગથીયા ઊતરતા હતા ત્યાં જ હું સામો મળ્યો. મેં પૂજ્યશ્રીના હાથમાંથી ઝોળી-પાતરા લઈ લીધા, જવા ન દીધા. પણ, પૂજ્યશ્રી મુનિઓની સહાય માટે સદા તત્પર રહેતા. ૨૦૦થી અધિક મુનિઓના ગુરુસ્થાને હોવા છતાં સાધુનું નાનામાં નાનું કામ કરવામાં પણ તેઓશ્રીને ક્યારેય શરમ નહોતી નડતી.

W -“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષણ

૧૧૧) દુન્યવી બાબતોમાં લયલીનતાનો રોગ કેમ ટળે ?

મંદિરમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી કે બીજી કોઈ ધર્મપ્રવૃત્તિમાંથી પૂરી કરીને ઉઠ્યા પછી એના વિચાર ચાલુ રહે છે ખરા ? કે ઝટ દુન્યવી વિચારોમાં ઓતપ્રોત થઈ જવાય છે ? લગભગ જવાબ પાછલો જ મળે છે કે દુન્યવી વિચારોમાં લયલીન થઈ જવાય છે. એ પરિસ્થિતિ હોવાથી મંદિરમાં અને બીજી ધર્મક્રિયાઓમાં પણ વચ્ચે દુનિયાના વિચાર બહુ આવી જાય છે. આ રોગ છે, એનું નિવારણ કરવાનો એક ઉપાય છે.

ઉપાય આ છે કે આત્મહિતની પ્રવૃત્તિમાં મનની ક્રિયા, મનનો જોશ જોરદાર રાખવો અને દુન્યવી પ્રવૃત્તિમાં મન માંદુ રાખવું. જોશિલું-વેગિલું નહિ, પણ સુસ્ત દુભાયેલું રાખવાનું. કાયાથી અને વાણીથી ધર્મક્રિયા ચાલે છે, પરંતુ મન એવું એમાં તેજિલું-ઓજિલું કે આવેગવાળું બની ઓતપ્રોત નથી હોતું એટલે ક્રિયામાં રસ નથી જામતો, એના એવા સંસ્કાર નથી પડતા. પછી એમાંથી ઉઠ્યા પછી એના વિચાર એની અસર ક્યાંથી ચાલે ? કે જે દુન્યવી પ્રવૃત્તિ અને વિચારને ફિક્સ કરી શકે ?

મન ક્રિયામાં જોશવાળું આ રીતે બનાવાય. દા.ત. એક પ્રભુદર્શનની જ ક્રિયા હોય, પણ તે વખતે ‘અહાહા ! વાહ ! કેવું ઉત્તમ વીતરાગનું દર્શન મળ્યું !’ શી પ્રશાંત વીતરાગ મુદ્રા ! ક્યાં મળે દુનિયામાં આ મુદ્રા જોવા ? ધન્ય દિવસ ! ધન્ય ઘડી ! બસ, આ વીતરાગ મુદ્રા જોતા જોતાં ‘કેમ મારા રાગાદિનાં ઝેર ઉતરતાં જાય !...’ - આ રીતે મન જોશમાં કામ કરતું રહે, પાછું હૈયું ગદ્ગદ થાય, મનની તરબોળતા વધીને શરીરે રોમાંચ ખડા અને આંખે આંસુનું ભરાવું થાય.

એવું જ પરમાત્માની પૂજામાં કરવાનું છે. મનનો જોશ એટલો બધો વધે કે પૂજાની પ્રત્યેક ક્રિયામાં ભારે ઉદ્દરંગ અને તન્મયતા હોય, મનને થાય કે ‘વાહ કેવી મહાપવિત્ર આ ક્રિયા મળી !’ દા.ત. પ્રભુને મોર પીંછી કરી કે કેશરપોથો કરી નિર્માલ્ય ઉતારાતું હોય, ત્યાં એમ થાય કે ‘મોહને લીધે દુનિયાના તો કેઈ પ્રેમીના શરીર સાફ કર્યા. પણ એ તો મોહમૂઢ અને દોષો ભર્યાની સેવા ! સેવા ય સ્વાર્થ અને મોહની જ ચેષ્ટા ! ત્યારે આ તો ત્રિલોકતારક અનંત ઉપકારી વીતરાગ અને નિષ્કલંક દેવાધિદેવની સેવા ! સેવા ય આવડે તો મહાન યોગ-સમ્યગ્દર્શનયોગની સાધના !’

૧૧૨ જૈન સંઘના ઉદયમાં કેટલાંક અવરોધક તત્ત્વ

(લેખાંક-૧)

છઠ્ઠા આરાની અપેક્ષાએ સુવર્ણ યુગ રૂપ આ પંચમ કાળને કળિકાળ કળિકાળ કહીને શા માટે વગોવ્યા કરવો ? જ્યારે ક્યારેય સંઘમાં અવનતિની કોઈ બાબત આગળ આવે છે ત્યારે ‘એ તો ભાઈ ! કળિકાળમાં એમ રહેવાનું’-એમ કહીને ‘અવનતિ શા કારણે ? એ મૂળ શંકા સાધ્ય છે કે અસાધ્ય ? એને મિટાડવા શા ઉપાય હાથ ધરવા જોઈએ...’ વગેરે કરવા યોગ્ય મહત્ત્વની વિચારણા પર ઉપેક્ષા જ કરવામાં આવે છે. પરિણામ એ આવીને ઊભું રહે છે કે મૂળ રોગ એમ જ ચાલ્યા કરે છે યા વધતો રહે છે, અને એથી અવનતિ પગભર રહી, સીદામણ અટકતી નથી, અને જૈન સંઘનો ઉદય અવરુદ્ધ બને છે.

અમને વિચાર કરતાં બરાબર લાગ્યું છે કે જૈન સંઘના ઉદયની આડે ચોક્કસ તત્ત્વો અવરોધ કરી રહ્યાં છે. જે જૈન સંઘના માથે ત્રિલોકનાથ વિશ્વહિતકારી તીર્થંકર ભગવાન શિરછત્ર હોય, જ્યાં વિશ્વશ્રેષ્ઠ શ્રમણ શ્રમણીઓ અંગભૂત હોય, જેને અનન્ય-દુર્લભ પવિત્ર તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુંજય મહાગિરિનું સાનિધ્ય મળ્યું હોય, જે સંઘને લોકોત્તર જિનાગમનાં અમીપાન મળતા હોય, જ્યાં સંયમ, ત્યાગ, તપસ્યા, વ્રતનિયમો અર્હદ્મહોત્સવો વગેરે પવિત્ર ચર્યા-અનુષ્ઠાનો પ્રવર્તતા હોય, એવા શ્રી સંઘનો ઉદય કેમ જ અટકે ? પણ વર્તમાન પરિસ્થિતિ બતાવી રહી છે કે ઉદયનો અવરોધ પ્રવર્તી રહ્યો છે. એ, અમને લાગે છે કે, કેટલીક અત્યંત અનિચ્છનીય પ્રવૃત્તિઓને લીધે છે. તેમાંથી કેટલીકનો અહીં વિચાર કરવામાં આવે છે.

(૧) કેટલેય ઠેકાણે દેવદ્રવ્યનાં નાણાં સુખી શ્રાવકોને ત્યાં વ્યાજે જમા રાખવામાં આવે છે. પોતાની મૂડી ભેગા એ નાણાં પર વેપારે ચાલે છે જેમાં પેલા વ્યાજના ટકા કરતાં ટકાનો નફો મળે છે. આમાં દેવના નાણાંથી પણ થતા વેપાર અંગેના નફાનોય સમાવેશ થાય છે. એ ચોખ્ખી દેવદ્રવ્યની કમાઈ ગણાય, એ તે વેપારી શ્રાવક અને એનું કુટુંબ તો ખાય પણ ત્યાં જનારા મહેમાનો પણ ખાય છે અને ત્યાંથી વહોરી, જનારા સાધુસાધ્વી પણ વાપરે છે. અવસરે એ સાધર્મિક વાત્સલ્ય કરે, તેમાં આખો સમૂહ જમે છે. વિચારવા જેવું છે કે આ દેવદ્રવ્યનું પેટમાં ગયેલું એ સદ્બુદ્ધિનો વિકાસ કરે કે બુદ્ધિનો વિકાર કરે ? સંઘની ઉન્નતિ કરે કે અવનતિ ?

‘અહોભાગ્ય કે આ ઉચ્ચ અનુષ્ઠાન મળ્યું ! તે ય ભગવાન વીતરાગ પરમાત્મા બન્યા તો જ મળી શક્યું, માટે એમનો કેટલો બધો અથાગ અમાપ ઉપકાર ! ધન્ય મારા નાથ ! મારા ઉપકારી ! તમે તો મુજ સરખા રાંક પર આવા કેટલાય ગજબ ઉપકાર કર્યા ! કેવા દયાળુ !’ મન જોશમાં આવી આવી ભાવનાના રંગે રંગાતું રહેતું હોય એ ક્રિયામાં કેટલો બધો પાવર ચઢાવે ? તન્મયતા કરાવે ? એની આગળ બહારની દુનિયાનું કેટલું લુખ્યું ફિક્કું અને તુચ્છ મનાવે ? શું આ હોય તો મંદિરની બહાર નીકળ્યા પછી આત્મા પર એની ઘેરી અસર ન રહે ?

એવું પ્રક્ષાલ, વિલેપન, તિલક, પુષ્પ આદિ દરેકે દરેક ક્રિયામાં દુન્યવી ક્રિયાની તુલનાએ અસાધારણ ઉચ્ચતા, પવિત્રતા, કલ્યાણકારકતા નિહાળી મન જોશમાં ઓતપ્રોત રહે. ‘જગદ્ગુરુના પ્રક્ષાલ વગેરે કરવામાં તો મોટામોટા ઈન્દ્રો અને રાજા-મહારાજાઓ જેવા પણ કેવાક રાચ્યા-માચ્યા ! એવા પ્રભુ મને મળ્યા ! અને આ ભક્તિ-ક્રિયાઓ મળી ! પછી હું ય શું કામ બાકી રાખું ?’-એ ઊલટ ચઢે, ઉછરંગ ઉછળે, ત્યાં મનનો જોશ વધે.

એજ પ્રમાણે ભાવપૂજા ચૈત્યવંદન, સ્તુતિ, સ્તોત્રમાં અક્ષર અક્ષર પર એકાગ્રતા તથા મનના જોશથી હૈયામાં ઉછળતાં શુભ અધ્યવસાય અને ઉજ્જવલ લેશ્યા, ઉછાળા મારતો ભક્તિરંગ, એની આગળ દુન્યવી વૃત્તિની અને દુન્યવી આનંદની અતિ તુચ્છતાનું હાર્દિક સંવેદન...આવું બધું હોય તો ક્રિયામાં મનનો જોશ એવો રહે કે એની અસર મંદિરની બહાર પણ ચિરસ્થાયી રહે.

સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પોષધ, નવકારવાળીથી જાપ, વગેરેમાં પણ યોગ્ય ભાવના ઉછાળા, અતિચારસૂત્ર અને સંતાપની તીવ્રતા, સ્તુતિ સૂત્રના અવસરે ભક્તિના ઉછાળા...વગેરે, ચાલુ રહે અને કોઈ મહાન વિદ્યાની સાધના મળ્યાં જેવી તન્મયતા રહે તો જોશ સારો રહે.

સમજવાનું છે કે આમ તો એવાં શુભ ભાવના ઉછાળા આવતા નથી, પરંતુ પવિત્ર જિનોક્ત અનુષ્ઠાનોનાં આલંબને સહેલાઈથી આવી શકે છે. એ મહામૂલા આલંબનોને એમના એમ પસાર થયે જવા દઈએ, અને ક્રિયા કરી લીધાનો સંતોષ માની લઈએ, તો એ ધર્મયાત્રા મોક્ષ શે પહોંચે ? એ ગુણઠાણે ઊંચે ઊંચે ક્યાંથી ચઢાવી શકે ? એ તો પ્રત્યેક અક્ષર અને પ્રત્યેક ક્રિયાનું અંગભૂત નાનીય ક્રિયા-એણે હૈયે ભાવના ઉછાળા લાવવા જ જોઈએ. એવા કે હૈયું સંતાપ યા ભક્તિ રંગથી રડું રડું થતું લાગે ! ભાવના ઉછાળા વિના એક અક્ષર કે એક પ્રવૃત્તિ ન જાય, તો જ ક્રિયા મનના જોશવાળી બને અને એની અસર પાછળ પણ સારી ચાલે જેથી દુન્યવી પ્રવૃત્તિ અને વિચારોમાં તેવી મૂઢ લયલીનતાનો રોગ ઓછો થતો આવે.

પ્ર. : પરંતુ બીજે દેવદ્રવ્ય જમે રાખવામાં જોખમ હોય છે, એના કરતાં શ્રદ્ધાળુ સદ્ગુણ શ્રાવકોને ત્યાં બરાબર સચવાય ને ?

ઉ. : પહેલી વાત તો એ છે કે દેવદ્રવ્ય દેનારાઓએ દેવની ભક્તિ માટે દીધું હોય છે, પણ દેવને કોરાધાકોર, દેવના મંદિરને જીર્ણ કે કાળા અને દેવદ્રવ્યની મૂડીને સારી સંગૃહીત રાખવા માટે નહિ. બીજું ભાવી આપત્તિ સામે જરૂરી સંગ્રહ રાખવો પડે તો તે બેંકમાં રાખી કે જૈનેતરના કમમાં કમ તેટલા મૂલ્યના દાગીના સામે ધીરી શકાય છે. એમાં ભય હોય તો એમ જ ભંડારમાં સોના રૂપે રાખી શકાય છે. બાકી જૈન એ નાણાં વ્યાજે રાખી એના દ્વારાના વેપારમાં અધિક ટકા નફો ખાવો જરાય ઉચિત નથી. અરે ! નફા કરતા અધિક ટકા વ્યાજ આપીને પણ શ્રાવકે રાખવા ઠીક નહિ, કેમકે એમાં કોને ખબર કાલે ઉઠીને પોતાની કેવી પરિસ્થિતિ સર્જાય ? જો નાણાં ગુમાવે તો પોતે રૂબે અને સંઘ એની સામે એક શ્રાવક હોઈને દાવો ન કરે, અગર એના લાગતાવળગતા તેમ કરવા ન દે. એનો અર્થ એ કે દેવદ્રવ્ય એટલું નષ્ટ ! જ્યારે જૈનેતર સામે તો એવી જરૂર પડયે, કેસ દાવો કરી શકાય, પૈસા વસૂલ કરી શકાય.

(૨) બીજો પ્રસંગ છે પોતાનો માલ નફાથી દેવદ્રવ્યના નાણાં લઈ વેચવાનો, શ્રાવક દેવદ્રવ્યનું નાણું પોતાના નફા તરીકે લે, ખાય, ખવરાવે એ પણ બધાના મળેલા સંઘનો ઉદય કરે કે અધ:પતન ?

પ્ર. : પણ શ્રાવક પોતાની મહેનતના પ્રમાણમાં લે તો વાંધો શો ?

ઉ. : ધારો કે કોઈ બાપનો મોટો દીકરો જુદો રહેતો હોય, એની જુદી દુકાન હોય, હવે એની દુકાનેથી બાપ નાના દીકરાને માલ લેવા મોકલે તો આ મોટો દીકરો પોતાની મહેનતના પ્રમાણમાં બાપ પાસેથી નફો લઈ માલ આપે એ શું યોગ્ય લાગે છે ? અરે ! નફાની વાત તો દૂર પણ પડતર ભાવે નાણાં લઈને બાપને માલ આપે એ પણ શું ઠીક છે ? બાપની તો ભક્તિ કરવાની કે બાપ સાથે સોદો ? બસ દેવની સાથેના વ્યવહારમાં આટલું ય સમજાય તો ઘેલા પ્રશ્ન ન ઉઠે.

પ્ર. : તો પછી વહીવટદાર પોતાની દુકાન મૂકી બીજાની દુકાનેથી દેવદ્રવ્યના નામે માલ લે એમાં ભાવ વધુ આપવો પડે તો એ અધિક દેવદ્રવ્ય ખર્ચ કરતાં હૃદય ધિક્કું ન થાય ?

ઉ. : પણ એમ શા માટે કરે ? પોતે જ પડતરથી ય ઠા ટકો ઓછા ભાવે માલ આપી અગર બહારથી અપાવી શકે છે. સવાલ આ જ છે કે જ્યારે મંદિરેથી પૂજા કરીને આવી નખમાંય કેશર ન ચોંટ્યું રહે માટે, રખે દેવદ્રવ્યની કણીય પેટમાં જાય એ બીકે હાથ બરાબર ધોઈ નખાય છે, તો પછી દેવદ્રવ્યમાંથી સીધો નફો તો

લેવાય જ કેમ ? એ પોતાના ને કુટુંબનાય પેટમાં જાય, અંશે બીજાનાય પેટમાં જાય, ત્યાં એમનો ઉદય શી રીતે થાય ? બૂરી ભાવનાઓ કેમ ન ઉઠે ? બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ કેમ ન થાય ?

(૩) આવો એક પ્રસંગ સસ્તા ભાડાનું દેવદ્રવ્યનું મકાન વાપરવાનો બને છે, અથવા દેવદ્રવ્યની રકમ સાધારણ ખાતાને ધીરીને એમાંથી ચાલી બાંધી ભાડું વધારે ઉપજાવી દેવદ્રવ્યને એનાથી ઓછા ટકા વ્યાજના અપાય, ને બાકી વધારો ધીરાણ પાછું વાળવામાં કરાય, ત્યાં પણ દેવદ્રવ્ય ભક્ષણનો દોષ ઊભો થાય છે, શું શું દેવદ્રવ્ય એ બિચારું છે ? નમાલું છે કે એને વધારે વ્યાજ ઉપજાવતાં નથી આવડતું એટલે વાણિયાગીરી કરી એને ઠગી એના દ્વારા સાધારણનું ભંડોળ ઊભું કરવાનું ? અરે ! એવું ય સાંભળવા મળે છે કે દેવદ્રવ્યની રૂમ પોતે ખાલી કરી બીજાને આપીને હજારો રૂપિયાની પાઘડી ચાંઉ કરાઈ ! પણ ‘પાપ પીપળે ચડીને પોકારે’ એની જેમ એ રકમથી પણ વધુ રકમ કોઈ શરાફ ઘાલી ગયો ! કઈ દશા ? ત્રિલોકનાથ અરિહંતદેવની ભક્તિનાં નાણાં સીધા કે આડકતરા જાતે ખાવા, ને એ ખાવામાં બીજાને ભેળવવા, આવું ચાલતું હોય ત્યાં ઉદય શી રીતે થાય ? બુદ્ધિ મલિન, ભ્રષ્ટ કેમ મીટે ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૨, અંક-૫, તા. ૫-૧૦-૧૯૬૩

૧૧૩ (લેખાંક-૨)

(૪) જૈન સંઘના પ્રાણરૂપ અરિહંત ભગવાનની પૂજામાં આજે વાળાકૂચીનો જે રીતે ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે એ પરમાત્માની પૂજાને બદલે વિટંબણાનું દશ્ય પૂરું પાડે છે. સવાર પડે એટલે પૂજારીઓ, કુચડાથી લોટા માંજવા કે ઓટલા સાફ કરવાની જેમ, મજબૂત આવડે વાળાકૂચીથી ભગવાન પર ખચખચ ખચાખચ ચલાવે છે. પરમાત્મા પર આ જુલ્મ ? કોઈ અટક્યાળો છોકરો એક સળીથી ય ભગવાન પર ગોદા મારતો હોય તો તે વ્યાજબી ન ગણીએ એને આશાતના માનીએ, તો પછી સળીઓના ઝૂંડારૂપ વાળાકૂચીથી ગોદા મારવાની કે ઘસાઘસ કરવાની ક્રિયા કેમ જ થાય ? એક તો એ ક્રિયા બેહુદી લાગે છે, વળી સારી રીતે કૂટી-કેળવેલી રાળ વગેરેથી ચોડેલા ચક્ષુ ટીકા ઊતરી જવાથી પૂજારીઓ ફરી એને ગરમ કરી ભગવાનને ઉના ડામ જેવા ચોડે છે. વાળાકૂચીના ભારે આઘાતોથી પ્રતિમાજીને ઘસારો પહોંચે છે ! અને નાના ધાતુના બિબોના તો આંખ, નાક, કાન, મોં સદંતર ઘસાઈ જાય છે ! સિદ્ધચક્ર વગેરેનાં આલેખન તો સાવ જ સાફ થઈ જાય

છે ! જ્યાં પરમાત્માની આ વિટંબણા ચાલુ હોય એ સંઘનો ઉદય કેવી રીતે થાય ?

(૫) પૂજારીઓને આજે ભગવાન સોંપાઈ ગયા છે, પણ એની પાછળ એ કોણ જોવા જશે કે એ પૂજારી શિયાળાના દિવસે સ્નાન કરીને પૂજા કરવા પેસે છે ? કે વગર સ્નાને સીધાં પૂજાના કપડાં બદલી પેસે છે ? વળી પ્રક્ષાલ માટેના પાણી અને દૂધ સામે ખુલ્લા પડ્યા છે તે વખતે મોં બાંધ્યા વિના ખુલ્લા મોંએ બોલવાનું કરતાં થુંકના કણ એમાં પડે ખરા ? એમ જે ઓરશિયા પર કેસર સુખડ વાટે તે ઓરશિયા ઉપર ઉંદર વગેરે ફરી ગયા હોય એટલે પહેલાં બરાબર ધોઈ લેવો જોઈએ, તે બરાબર ધોઈ લે છે ખરા ? એમ પહેલાં પોતાના હાથ પગ સારી રીતે સાફ કરેલા હોય છે ? વળી બહાર બીડી ફૂંકી આવી સીધો ગભારામાં પેસે છે ખરો ? રાતવાળા અશુદ્ધ કપડે ભગવાનનાં પ્રક્ષાલનું પાણી ભરી મૂકવું વગેરે કરે છે ખરો ? એનાં પૂજાનાં કપડાં દિવસોના મેલા તથા પસીનાની દુર્ગંધભર્યા હોય છે ? પાટપોથો પહેલાં ભગવાન પર ફેરવી પછી એનાથી પબાસણ લૂંછે છે ખરો ? જે પબાસણ પર પણ ફૂલ પડી ગયેલું ભગવાનને નથી ચઢાવાતું, એ પબાસણ પર અંગલૂંછણા મૂકી રાખી એનાથી ભગવાનના અંગ લૂંછે છે ? પૂજારી શરદી વગેરેનાં કારણે નીંગળતા નાક હાથેથી લૂંછી એ હાથ બરાબર ધોયા વિના ભગવાનને કે કેશર વગેરેને અડાડે છે ખરો ? ત્રણ લોકના નાથની જો આ બધી આશાતનાઓ થતી હોય તો એમાં શું સંઘ જવાબદાર નથી ? એમાં સંઘનો ઉદય શી રીતે થાય ?

(૬) આણંદ-કલ્યાણી સંઘ વરસોવરસ હજારો-લાખો રૂપિયા દેવભક્તિ અને જ્ઞાનભક્તિમાં આપે છે. આનો ઉદ્દેશ શો છે ? દેવાધિદેવની અને જ્ઞાનની ભક્તિ થવાનો કે ખાલી ધનસંગ્રહ વધારવાનો ? આજે મોટા ભાગના ટ્રસ્ટીઓ-વહીવટદારોને એ મેનિયા લાગ્યો છે કે, ‘મૂડી વધાર્યે રાખો.’ પછી ભલે દેવભક્તિ અને જ્ઞાનભક્તિનાં કાર્યો સીદાતા રહે. મંદિરમાં શિખર કાળા પડી ગયા હોય એમાં ઉજળામણ લાવવાની જરૂર નથી લાગતી એવું દેવદ્રવ્યની મૂડી વધારવા પરથી દેખાય છે. ભગવાનનાં અંગલૂંછણાં કાળા અને કડક બરછટ થઈ ગયા હોય, કેશરપોથા તો વળી નાનકડા ટ્યૂકડા અને રીતસર કેશર પી પીને તંગ થઈ ગયેલા હોય, કળશ વગેરે રીતસરના હોય નહિ, ચક્ષુ ટીકા બેડોળ હોય, મંદિરની અંદરની દિવાલો તથા ફરસી શ્યામ પડી ગઈ હોય,...આવી તો કેટલીય પ્રભુભક્તિના વિશિષ્ટ કાર્યને બદલે આશાતના અનાદરની બાબતો ચાલુ, તે ય છતે દેવદ્રવ્યની સગવડે ! એ કેટલું બધું વિચિત્ર ? આવું ચાલે ત્યાં સંઘનો ઉદય કેવી રીતે

થાય ? દેવનાં નાણાં કે જ્ઞાનના નાણાં સંઘના વહીવટમાં આવ્યા એટલે શું સંઘે એના ધણીધોરી થઈ બેસવાનું ? દેવાધિદેવ અને જ્ઞાન એ શું ગરીબડા અરે બિચારા છે કે એમને પોતાના નાણાં છતાં સંઘની દયા ઉપર જીવવાનું ? સંઘ વહીવટદાર એ નાણાંમાથી ટૂંકડો દેવને કે જ્ઞાનને નાખે તો એમણે ભોગવવાનો, નહિતર એમણે હાથ જોડી સીદાતા બેસી રહેવાનું એમ ને ?

આજે કહે છે કે ટ્રસ્ટો પાસે હજારો રૂપિયાનું જ્ઞાન ખાતું છે પણ ક્યાં ? તો કે ચાલી બાંધી તેમાં રોકાઈ ગયેલું ! અગર સાધારણ ખાતે વપરાયેલું ! અથવા નગદ છતાં પંચના તડાધડના વિવાદમાં પડેલું !...વગેરે આટલી મૂડી છતાં ભંડારમાં પૂરા શાસ્ત્રો વસાવાતા નથી, લખાવવા યોગ્ય શાસ્ત્રો લખાવાતા નથી, સાધુસાધ્વીને ભણવા માટે છે તેવી સગવડ નથી, જરૂરી શાસ્ત્રોનાં પ્રકાશન કે શાસ્ત્રોના પ્રામાણિક વિવેચનનાં પ્રકાશન થતાં નથી,

...છતે જ્ઞાનદ્રવ્યે જ્ઞાનવૃદ્ધિમાં આ સીદામણ હોય ત્યાં એ જ્ઞાનદ્રવ્ય પર હકુમત જમાવી બેસનાર સંઘનો ઉદય શી રીતે થાય ? ધર્મખાતામાં પૈસા આપનાર એ પૈસાથી ધર્મસેવા થાય એ વિશ્વાસ (ટ્રસ્ટ)થી આપે છે, નહિ કે ખાલી ધનસંગ્રહ થવા. એનો એ ઉદ્દેશ ન સારવો એ વિશ્વાસભંગ છે, Breach of Trust છે.

(૭) જૈન સંઘ એટલે તો જિનને, જિનના સિદ્ધાન્તોને અને જિનની માફક પાંચ પરમેષ્ઠીને માનનાર હોય, માન્ય-આદરણીય કરનાર હોય, એ જિનના સિદ્ધાન્તની અંતર્ગત દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનો વિરોધ કરે ખરો ? કે પરમેષ્ઠી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કે સાધુ ભગવંતની નિંદા કરે ખરો ? જો સંઘ એટલે કે સંઘના સભ્ય એવું કરે તો એથી સંઘનો ઉદય થાય ? કે ઉદય રુંધાય ? આજે આર્ય સંસ્કૃતિલોપક પાશ્ચાત્ય કેળવણી પર જૈનો પણ એટલો બધો ઝોક આપી રહ્યા છે અને કેટલાઓ તો વળી એને એવું જ્ઞાનના વિકાસ તરીકે ઓળખાવી રહ્યા છે, કે ખરેખર સમ્યગ્ જ્ઞાનને તો જઈને પુસ્તકમાં જ બેઠેલું રાખી દીધું છે ! એટલે જ ધરના છોકરા-છોકરી પાઠશાળાએ ન જાય એની ચિંતા નથી, નિશાળે ન જાય તો મોટી ચિંતા છે. એ ચિંતામાં જિનશાસ્ત્રના અધ્યયનને નકામું, શુષ્ક અને જીવન જીવવામાં નિરુપયોગી માની લેવામાં આવે છે. તપ, ચારિત્ર, આચાર અને ધર્મક્રિયાઓની સામે રાત્રિભોજન, અભક્ષ્ય ભક્ષણ, સહશિક્ષણ, પર્વ તિથિની વિરાધના, સિનેમા, રેડિયો, કલબ, ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ એટલું બધું ચાલ્યું છે કે એમાં સંઘનો વાસ્તવિક ઉદય ગુંગળાઈ રહ્યો છે. ઘરમાં કોઈ વૈરાગ્ય અને ચારિત્રની ભાવનાવાળો બને, યા તપસ્યા, બ્રહ્મચર્ય કે બીજા વ્રત નિયમ સ્વીકારે, તો જાણે એણે ગુનો કર્યો એવી એની તરફ કુટુંબની દૃષ્ટિ અને વર્તાવ થાય છે. આમાં ઉદય ક્યાંથી થાય ? તેમ

સાધુ-સાધ્વીજી મહારાજની નિંદા કરાતી હોય, એમનું હલકું-ઘસાતું બોલાતું હોય, યાવત્ સંઘની પણ નિંદા, અવર્ણવાદ કરાતા હોય ત્યાં પણ ઉદય શી રીતે થાય ?

ઉદયના આ કેટલાંક અવરોધક તત્ત્વ વિચાર્યા છે, બીજા પણ વિચારી શકાય, એને દૂર કરવામાં આવે તો ઉદય અવશ્ય થાય. બીજાઓ શું કરે છે એ જોયા વિના વ્યક્તિગત દરેકે એ અત્યંત અનિચ્છનીય બાબતોથી બચી જવું જોઈએ અને તે માટે એની સામે ઉદયસાધક કર્તવ્ય અવશ્ય બજાવતાં રહેવું જરૂરી છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૨, અંક-૬, તા. ૧૨-૧૦-૧૯૬૩

૧૧૪ ચાર શરણાંના સ્વીકારનું રહસ્ય

કેરી પકવવાની સ્થિતિમાં આવે પછી જ એના પર પાકનાં સાધનો અસર કરે છે, અને અલ્પ કાળમાં પકવી દે છે. પણ જ્યારે એ મરવો છે ત્યારે પાક માટે અયોગ્ય હોઈ એના પર પાકનાં સાધન અસર કરી શકતા નથી. એવી રીતે સંસારી જીવને ભવસ્થિતિ પાકવાની યોગ્યતા આવ્યા વિના એના પર પકવવાના સાધન કાંઈ કામ કરી શકતા નથી. અનંતા પુદ્ગલપરાવર્તકાળ જીવ એ દશામાં રહે છે. માત્ર છેલ્લા પુદ્ગલપરાવર્તકાળમાં ભવસ્થિતિ પાકવાની યોગ્યતા ઊભી થાય છે. હવે ત્યાં જો એ પકવવાના સાધન મળી જાય તો એની પાકવાની ક્રિયા શરૂ થાય છે. ત્યાં એવું નથી કે બધા જ જીવોને આખો પુદ્ગલપરાવર્તકાળ પૂરો કરવો જ પડે. એ તો હવે ભવસ્થિતિ અર્થાત્ જીવનો સંસાર સાથેનો સંબંધ પકવવાનો જેનો જેટલો સાધનમાં પુરુષાર્થ, એટલી એની ભવસ્થિતિ વહેલી પાકે, જેમ કેરી પાકની યોગ્યતામાં આવ્યા પછી જેવો જોરદાર પાકના સાધનમાં મુકાય એટલી એ વહેલી પાકે.

શાસ્ત્રમાં ભવસ્થિતિ પકવવાનાં પ્રથમ સાધન તરીકે અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુ અને કેવલિ-ભાષિત ધર્મના શરણ-સ્વીકારવા. એટલે તો એ ભાવ કરવો કે મારે અરિહંત શરણ, મારે સિદ્ધો શરણ...વગેરે. એમાં જોરદાર પુરુષાર્થ શો ? કે મંદ પુરુષાર્થ શો ?

આના ઉત્તરમાં ચાર શરણનાં સ્વીકારનું રહસ્ય સમજવું આવશ્યક છે.

શરણું સ્વીકારવું એટલે ખાલી બોલવાની વસ્તુ નથી કે ‘મારે આમનું શરણ હો,’ અથવા એવો કોરો ભાવ નથી. પરંતુ અમુક પ્રકારનો આંતરિક ભાવ ઊભો કરવો પડે છે. એ સમજવા આ જુઓ કે,

શું માણસ કે શું પશુપંખી કોઈના શરણે ક્યારે જાય છે ? ત્યારે કે જ્યારે એ કોઈ ભયમાં હોય અગર કોઈ દુઃખમાં હોય, કોઈ ગૂંડો કોઈને મારવા જતો હોય ત્યારે પેલો પોલીસ કે મજબૂત માણસને શરણે જાય છે. કહે છે, ‘મને બચાવો ! અને કોઈ બિમારી કે બેકારીથી પીડાતો હોય ત્યારે વૈદ્ય-ડૉક્ટર કે શેઠના શરણે જાય છે, કહે છે ‘ભાઈસાહેબ ! મારો આ જાલિમ રોગ મટાડો’ ‘મને મહેરબાની કરીને ધંધો આપો નોકરી આપો.’

બસ અરિહંતાદિ ચારનું શરણું લેવા તૈયાર થઈએ ત્યાં આપણા દિલમાં કોઈ

U પળે પળ યતના V

મારા સંયમ જીવનનો એકદમ પ્રારંભકાળ હતો. હું રોજ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી સાથે દેરાસર દર્શન કરવા જતો. દેરાસર જતાં પહેલાં હું ગુરુદેવને ચશ્મા આપું એટલે તરત મને પૂછતા. પડિલેહણ કર્યા ? પૂંજીને ખોલ્યા ? રોજ અવશ્ય પૂછે. ત્યારે તો મારે ચશ્મા નહોતા. પછી મારે ચશ્મા આવ્યા એટલે ગુરુદેવે પડાવેલી ટેવને કારણે ચશ્મા લેતા, ખોલતા પૂંજવાનું - પડિલેહણ કરવાનું સહજ થઈ જાય છે.

અત્યારે રોજ ચશ્મા હાથમાં લેતા પૂજ્યશ્રીનો રણકાર સંભળાય છે : દાંડી પૂંજી ?

બારી-બારણાં ખોલતી-બંધ કરતી વખતે કાનમાં ગુરુદેવશ્રીનો અવાજ સંભળાતો હોય તેવું લાગે છે : બરાબર પૂંજ્યું ?

પાટ ખસેડતી વખતે પણ એ જ ટકોર : જગ્યા બરાબર પૂંજી ? કેવા યતનાવંત હતા ગુરુદેવશ્રી !

W “ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષ્ય

૧૧૫ ભવિતવ્યતા અને પુરુષાર્થ

(લેખાંક-૧)

કેટલાકોને મનમાં એ ગુંચવાયા કરે છે કે ‘જો ભવિતવ્યતામાં નિર્ધારિત થયેલું બનતું જ હોય તો આપણે ગમે તેટલો ધર્મપુરુષાર્થ કરવા જઈએ છતાં મુક્તિ તો ભવિતવ્યતામાં નિર્ણીત થઈ હશે ત્યારે જ થવાની, તો પછી તનતોડ પુરુષાર્થ શા કામનો ? કેમકે એ કાંઈ મુક્તિને વહેલી નહિ ખેંચી લાવી શકે. ત્યારે જો નિર્ધારિત ન હોય તો ભવિતવ્યતા શી ? જ્ઞાની ભગવંતે દીઠેલામાં ફરક તો પડવાનો નથી, એટલે એમણે જોયું હશે તે મુજબ જ મુક્તિ થવાની, પછી આપણે પુરુષાર્થમાં જોર મારવાની શી જરૂર ?’

આના સમાધાનમાં એ સમજવાનું છે કે ભવિતવ્યતા એકલી નિયત જ નથી, પરંતુ આ.શ્રી રત્નશેખરસૂરિજી મહારાજ પંચાયારના ‘શ્રી આચારપ્રદીપ’ નામના શાસ્ત્રમાં કહે છે તે મુજબ અનિયત પણ છે, અર્થાત નિયતાનિયત છે. અનેકાંતવાદ અહીં પણ લાગુ પડે છે.

ભવિતવ્યતા નિયત એટલે નક્કી થયેલી ખરી, અને અનિયત એટલે નક્કી નહિ પણ થયેલ ખરી.

આમા ‘નિયત’ એ દષ્ટિએ કહેવાય છે કે અમુક જાતનું કાર્ય બનવાના યા અટકવાના સંયોગ-સામગ્રી હાજર હોય છતાં નિયત ભવિતવ્યતા તેમ ન થવા દે.

પ્ર.- શું સામગ્રી મોજુદ હોય તો કાર્ય ન થાય એમ બને ? જો બને તો એ કારણ-સામગ્રી શી રીતે કહેવાય ?

ઉ.- કારણ-સામગ્રીમાં કાળ, સ્વભાવ, કર્મ-જન્ય નિમિત્તો અને ઉદ્યમની જેમ ભવિતવ્યતા પણ અન્તર્ગત છે. એટલે અનુકૂળ ભવિતવ્યતા વિનાની બાકીની કારણસામગ્રી હાજર છતાં કાર્ય ન બને એ સહજ છે. એમ કાર્ય અટકવાની બીજી સામગ્રી હાજર છતાં ભવિતવ્યતા જુદી જ નિર્ધારિત હોઈ કાર્ય બની જાય એ પણ બનવા જોગ છે. દા.ત. ગોશાળો મહાવીર પ્રભુ પાસે તેજોલેશ્યાની વિદ્યા માગે છે. પ્રભુ જાણે છે કે એ લાયક નથી, એટલે તેજોલેશ્યા ન શીખવવાના સંયોગ ગણાય. પરંતુ નિયત ભવિતવ્યતા વિચિત્ર હતી તો કાર્ય અટક્યું નહિ અને ભગવાનના મુખેથી તેજોલેશ્યાની વિદ્યાનું શિક્ષણ એને મળ્યું. અહીં ભગવાન ભૂલ્યા નથી કેમકે તીર્થંકર દેવોનું અંતિમ સાધકજીવન લોકોત્તર અને ખૂબ જ સાવધાનીભર્યું હોય છે.

તેવો ભય યા દુઃખનું સંવેદન હોય અને બીજી કોઈ રીતે એ ટળે તેમ લાગતું ન હોય, એ ભય શાનો ? આ માનવ જીવન એળે વેડફાઈ જવાનો, ભવપરંપરા વધી જવાનો, પાછા દીર્ઘ ભવચક્રમાં ફસાઈ પડવાનો ભય. ત્યારે દુઃખ કયું ? આત્માના અનંત રોગોનું, કર્મના બંધનનું, વાસના અને વિકારનું દુઃખ. ટૂંકમાં ભવનો ભય અને મોહની ગુલામીનું દુઃખ હૈયાને કોરી રહ્યા હોય, રડુરડું કરાવી રહ્યાં હોય, ત્યારે જ અંતર્નાદિ ઊઠે કે,

‘હે અરિહંત પ્રભુ ! હે સિદ્ધ ભગવંતો ! હે મુનિ મહારાજો ! હે સર્વજ્ઞભાષિત ધર્મ ! હાય ! આ ભવચક્ર મને ફસાવી દેશે તો મારું શું થશે ! હું એથી ભયભીત છું. આ રાગદ્વેષાદિ દોષો અને હિંસાદિ દુષ્ટત્યોથી પીડાઈ રહ્યો છું ! મને રક્ષણ આપો, હું તમારા શરણે આવ્યો છું. મારે તમારું જ શરણ છે.’

અલબત્ત જ્યારે જ્યારે આ શરણ-સ્વીકાર કરીએ ત્યારે ત્યારે આટલા બધા શબ્દ ન બોલીએ કે ન ચિંતવીએ, પરંતુ એના ભાવનું આવેદન અંતરમાં હોય, ભય અને દુઃખની લાગણીથી શરણું લેવાય અને તે પણ એવી અટલ શ્રદ્ધા સાથે કે એ અરિહંતાદિ આ ભય અને દુઃખથી મુક્ત કરવાનું અનન્ય અનંત સામર્થ્ય ધરાવે છે.

ચારનાં શરણ રોજ ત્રિકાળ તો સ્વીકારવાનાં છે; અને જ્યારે જ્યારે ચિત્તમાં અસમાધિ વધે રાગ-દ્વેષના સંકલેશ ઊઠે, કોઈ દુષ્ટિન હલ્લો કરે, ત્યારે ત્યારે વારંવાર સ્વીકારવાના છે. એનું ટૂંકું સૂત્ર આ,-‘અરિહંતા મે સરણં; સિદ્ધા મે સરણં; સાહુ મે સરણં, જિણધમ્મો મે સરણં.’

જો આ શરણસ્વીકાર ઉક્ત ભય અને દુઃખથી દાઝી રહેલા દિલે કરાય, તો ભવસ્થિતિ પકવવાનું બીજું સાધન ‘દુષ્ટત ગર્હા,’ વાસ્તવિક રીતે થાય, કે જેમાં પૂર્વ જન્મનાં રાગ-દ્વેષ-મોહથી જાણ્યે-અજાણ્યે સેવેલાં સમસ્ત દુષ્ટત્યો, દા.ત. અરિહંતાદિ પૂજ્યો પ્રત્યે આશાતના-અવગણના-અનાદર, જીવો પ્રત્યે વૈર-વિરોધ-અમિત્રભાવ-નિર્દયતા. હિંસા-અસત્યાદિ, તથા જડ પદાર્થોના સંગ્રહ ભોગવટા, ટૂંકમાં જિનાજ્ઞા-વિરુદ્ધ વાણી-વિચાર-વર્તાવ,-એ દુષ્ટત્યોની ભારે હૃદયસંતાપ સાથે નિન્દા ઘૂણા અને એની અસરથી મુક્ત થવા ‘મિચ્છામિદુક્કં.’-આ કરવાનું છે; શરણસ્વીકાર કહેલ રીતે થાય તો આ દુષ્ટત ગર્હા બરાબર થાય, અને એ બને તો ત્રીજું સાધન સુકૃત-અનુમોદના, અર્થાત્ અરિહંતથી માંડીને માર્ગાનુસારી જીવના ગુણો-સુકૃતોની હાર્દિક પ્રશંસા થાય.

આ ત્રણે સાધન રોજ ત્રિકાળ અને અસમાધિમાં વારંવાર કરીએ એ મહેચ્છા.

પરંતુ ભવિતવ્યતાએ જોર માર્યું, અને કાર્ય થયું.

કાર્ય ન થવાના દાખલા તરીકે જંગલમાં અગ્નિ સળગાવી ઈંટોડા પર ખીચડીની હાંલ્લી ચઢાવી, અહીં ખીચડી તૈયાર થવાની સામગ્રી મળી આવી. પરંતુ ભવિતવ્યતા જો પ્રતિકૂળ હોય છે તો ગમે તે કારણે ઈંટોડું ખસી જતાં હાંલ્લી નીચે પડી ખીચડી ધૂળભેગી થાય છે. આ નિયત ભવિતવ્યતા.

એમ ઉદમ અને નિમિત્તોએ તે તે કાર્ય નીપજે છે, પરંતુ ચોક્કસ સંયોગ-પરિસ્થિતિમાં કાર્ય નીપજે છે ત્યાં નિયત ભવિતવ્યતા કામ કરે છે. દા.ત. અગ્નિશર્માએ તીવ્ર કષાયમાં નિયાણું બાંધ્યું કે ગુણસેન રાજાના જીવને ભવોભવ મારું. અહીં આ કષાયની ગાંઠનું કાર્ય એટલું કે ભવિષ્યમાં ખૂન કરવાના તીવ્ર કષાય ઉઠે. તેમ ગુણસેન સમરાદિત્યના જીવના તેવા કર્મોનું કાર્ય એ કે પોતાનું ખૂન થાય. પરંતુ અગ્નિશર્માના જીવના હાથે જ એ થયા કરે એવી પરિસ્થિતિ કોણ ઊભી કરી આપે છે ? જવાબ એ જ કે ભવિતવ્યતા. એ બંનેને જુદા પડ્યે અસંખ્ય કાળના વહાણાં વહી જવા છતાં પાછા બંનેને એક સગાઈમાં લઈ આવે છે. માટે કહેવાય છે કે, સમરાદિત્યના જીવ રાજા સિંહકુમારના પુત્ર તરીકે અગ્નિશર્માનો જીવ જ ભવિતવ્યતાના યોગે થાય છે. એવું બીજા ભવોમાં માતા પુત્ર વગેરે તરીકે અગ્નિશર્માનો જીવ જ થાય એ નિયત ભવિતવ્યતાના યોગે. માણસને નરસા ભાગ્યના યોગે ખરાબ સગો મળવાનો હોય તે તો ગમે તે મળી શકે પરંતુ અમુક જ સગો મળે ત્યાં નિયત ભવિતવ્યતા કારણ ગણાય.

એમ માણસનું ભાગ્ય ખીલવાનું કે રૂઠવાનું હોય ત્યારે ભવિતવ્યતાના યોગે ચોક્કસ પ્રકારના સંયોગમાં મુકાઈ જાય છે. દા.ત. ભાગ્ય દેવતાઈ રોજની નવી ૯૯ પેટી ભોગવવાનું છે તો ભવિતવ્યતાના યોગે પિતા જ એવા મળેલા કે જે દેવ થઈને એ પૂરી પાડે. એમ, ધનાજીના ભાઈઓને ભાગ્ય રૂઠવાનું છે તો ભવિતવ્યતાને લીધે બરાબર તે પૂર્વે ભાગ્યશાળી ધનાજી ચાલ્યા જાય છે. પિતા જ પેટીઓ પૂરી પાડે કે ધનાજી જ જાય તો ભાઈઓ દરિદ્ર થાય, એમાં ભવિતવ્યતાને કારણ કહેવું પડે.

એમ માણસનું ભાગ્ય અગ્નિમાં સળગી મરવાનું હોય પણ અમુક જ સમૂહની સાથે ગંજાવર આગમાં બળી મરવાનું બને તે ભવિતવ્યતાના યોગે કહેવાય.

અથવા શિકારીએ અમુક પક્ષીને મારવા બાણ તાક્યું, એ પક્ષી પાછળ પાછું બીજું બાજ પક્ષી પડ્યું હતું, હવે અહીં શિકારીને પગે કીડીનો ચટકો લાગવાથી તીર વાકું છૂટ્યું અને એ બાજ પક્ષીને જ લાગ્યું, પાછું છૂટેલું પક્ષી બીજા શિકારીના બાણમાં ફસાયું. આ વિચિત્ર ઘટના ભવિતવ્યતાના યોગે થઈ.

આ નિયત ભવિતવ્યતાની વાત થઈ, હવે એ અનિયત કેવી રીતે તે જોઈએ.

ભવિતવ્યતા અનિયત પણ છે, અનિયત એ રીતે કે પુરુષાર્થનો ઝોક જેવો બદલાય છે, એના આધારે જ એ બનાવોનું નિર્માણ થાય છે. એ દૃષ્ટિએ ભવિતવ્યતા પહેલેથી નિયત ન રહી. અહીં ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે પુરુષાર્થ એ કાંઈ ભવિતવ્યતાનો પેટા અંશ નથી, કેમકે બંનેના સ્વરૂપ તદ્દન જુદા છે. અંશ તો તે કહેવાય કે જે મૂળ વસ્તુની ખાસિયત ધરાવતો હોય. દા.ત. હાથ શરીરનો અંશ છે તો શરીરની ખાસિયતો એ ધરાવે છે, જ્યારે ભવિતવ્યતાની ખાસિયત તો એ છે કે નિશ્ચિત થયેલી વસ્તુ છે, પણ પુરુષાર્થ એ કરવાની છે, સહજ થનાર નહિ, જીવને પુરુષાર્થ કરવો હોય તો કરે, ન કરવો હોય તો નહિ, જીવથી એ સહેજે થઈ જવો નથી, કરવો પડે છે, કરે તો થાય.

વળી પાંચ કારણોમાં જેમ ભવિતવ્યતા એ સ્વતંત્ર કારણ છે, તેમ પુરુષાર્થ પણ એક અલગ કારણ છે. અલબત્ત પાંચ કારણોમાં એકને બીજાનો આધાર રાખવો પડતો હોય એવું બને, દા.ત. ભાગ્યને પુરુષાર્થ આદિનો આધાર રાખવો પડે છે, પુરુષાર્થ કરવાથી ભાગ્યનું નિર્માણ થાય છે. તેમ ભાગ્ય જેટલી સામગ્રી આપે એના પ્રમાણમાં જ પુરુષાર્થ થઈ શકે છે. દેવતાને તેવું ભાગ્ય નહિ હોવાથી ચારિત્રનો પુરુષાર્થ એ જરૂરી જાણવા છતાં નથી કરી શકતો. આમાં પુરુષાર્થને ભાગ્ય પર આધાર રાખવો પડ્યો. આમ છતાં ભાગ્ય પણ એક સ્વતંત્ર કારણ છે. પુરુષાર્થનો અંશ નથી. તેમ પુરુષાર્થ એ ભાગ્યનો અંશ નથી. બેના સ્વરૂપ જુદા છે. એ જ રીતે પુરુષાર્થ એ ભવિતવ્યતાનો અંશ ન ગણાય. માટે એમ ન કહી શકાય કે ‘ભવિતવ્યતાએ તેવો પુરુષાર્થ થવાનો હતો તેથી પુરુષાર્થ થયો.’ પુરુષાર્થ જીવ કરે છે તો તેવા બનાવ બને છે, એ દૃષ્ટિએ બનાવ બનવાની ભવિતવ્યતા પહેલેથી નિયત નહિ, અનિયત ગણાય. માટે જ કહેવાય છે કે આવો પુરુષાર્થ કર્યો માટે આવી સ્થિતિ બની.

દા.ત. મહાવીર પ્રભુના જીવ મરીચિએ ત્રીજા ભવમાં ઉત્સૂત્ર ભાષણ કર્યું એથી એમનો સંસાર વધી ગયો.

‘મરીચિ કહે ધર્મ ઉભયમાં, (કપિલ) દીક્ષા લીએ યૌવન વયમાં, એણે વયને વધ્યો સંસાર એ ત્રીજો કલ્થો અવતાર.’

અહીં એ જોવા જેવું છે કે જો એટલો સંસાર હોવાની ભવિતવ્યતા પહેલેથી નિયત હતી તો પછી સંસાર વધ્યો કેમ કહેવાય ? વધ્યાનો અર્થ તો એ કે પહેલાં

ટૂંકો હતો તે હવે લાંબો થયો. જેટલો લાંબો થયો એટલા સંસારની ભવિતવ્યતા નિયત નહોતી, અનિયત હતી.

પ્ર.- એટલા લાંબા સંસારની ભવિતવ્યતા તો નિયત હતી માટે જ એણે એવો પુરુષાર્થ કરાવ્યો એમ કહેવાય ને ?

ઉ.- આ તો ઘોડા આગળ ગાડી ચાલવા જેવી, કે છોકરાએ પોતાના બાપને જન્મ આપ્યા જેવી વાત છે ! એટલા લાંબા સંસારની ભવિતવ્યતાનો અર્થ શું છે ? એ જ કે સંસારના બનાવોની હારમાળાનું થવા પશું. એ તો પુરુષાર્થનું કાર્ય છે, પુરુષાર્થ એનું કારણ છે. એ તો પુરુષાર્થની પછી બનવાની વસ્તુ છે. હવે ભવિતવ્યતાએ અર્થાત્ એ હારમાળાના થવાપણાએ પુરુષાર્થને જન્મ આપ્યો એમ કહેવું એ તો કાર્યે કારણને પેદા કર્યું, પુત્રે બાપને પેદા કર્યો એમ કહેવા બરાબર થાય ! ઘોડો આગળ ચાલે, પાછળ ગાડી ઘસડાઈ આવે, એમ પુરુષાર્થ પહેલો થાય એની પાછળ એ સંસાર ચાલ્યો આવવાનો. પુરુષાર્થ વખતે તો એનું અસ્તિત્વ જ નથી પછી એ પુરુષાર્થને શી રીતે જન્મ આપી શકે ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૨, અંક-૮, તા. ૯-૧૧-૧૯૬૩

૧૧૭ (લેખાંક-૩)

કાર્યનું કોણ વાસ્તવિક કારણ છે તે તપાસવું પડે. અસત્ પુરુષાર્થથી જીવ સંસારમાં ડૂબે છે અને સત્ પુરુષાર્થથી સંસાર તરી જાય છે, એ હકીકત છે, પણ નહિ કે ભવિતવ્યતાથી ડૂબે અને ભવિતવ્યતાથી તરે. એમ હોત તો તો પુરુષાર્થનું કોઈ મૂલ્ય જ ન રહેત. ધર્મશાસનની સ્થાપના, ધર્મશાસ્ત્રોની રચના, ધર્મનો ઉપદેશ, સંઘવ્યવસ્થા, વગેરે બધું નિરર્થક ઠરત ! જો ભવિતવ્યતામાં નિયત હોય એ જ બનવાનું હોય તો આ બધું શા માટે ? કોરી ભવિતવ્યતા અને ત્રિકાળી પર્યાયનો ઉપદેશ આપનારે એ ઉપદેશ આપવો પણ નકામો છે. કેમકે એ ઉપદેશથી શું વિશેષ ? નિયત બનવાનું તે બનવાનું જે છે, એમાં મીનમેષ ફેરફાર થવાનો નથી. પછી ઉપદેશ શા સારું કરવાનો ? તળાવના પાણી પર પશુની પુંછડું પછાડવાની ક્રિયા જેવી એ ઉપદેશની ક્રિયા ગણાય.

કેટલાક કહે છે કે ‘જ્ઞાનીએ દીઠું હોય એ જ બને છે તો આવો પુરુષાર્થ પણ એમણે દીઠો હશે તો બની જશે.’

પરંતુ આ ખોટું છે, કેમકે આમાં કાર્યકારણની ઊંધી સમજ છે. જેવી રીતે દર્પણમાં પાણીની ધારનું પ્રતિબિંબ પડતું હોય, ત્યાં પ્રતિબિંબ પડે છે માટે બહાર

જલધારા પડે છે એવું નથી, (કેમકે જળની ધારા તો એની કારણ-સામગ્રીથી પડે છે.) પરંતુ બહારમાં જળધારા પડે છે માટે દર્પણમાં પ્રતિબિંબ પડે છે. એવી રીતે જ્ઞાની દેખે છે માટે વસ્તુ બની રહી છે એમ નથી. કિન્તુ વસ્તુ પોતાના કારણોથી બને છે માટે જ્ઞાની તેવું દેખે છે. જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ વસ્તુ બનવામાં કારણ નથી. નહિતર તો ધારો કે કોઈ જીવ નરકમાં ગયો, તો ત્યાં શું જ્ઞાનીએ દેખ્યું માટે નરકમાં ગયો ? એવું હોય તો એવી જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ કેટલી બધી કૂર ગણાય ? એ તો જીવ એવા આચરણથી નરકમાં ગયો માટે જ્ઞાની તેવું દેખે છે. આ હિસાબે જ્ઞાનીના દેખાવ પર આપણો ધર્મ પુરુષાર્થ નથી બનવાનો, પરંતુ પુરુષાર્થ તો આપણી ધર્મશ્રદ્ધા, ધર્મસમજ, અને ધર્મની ઈચ્છા પર બનવાનો છે, એ ધર્મગરજ વગેરે નહિ હોય તો પુરુષાર્થ ન કરવામાં જ્ઞાનીની દૃષ્ટિ, ભવિતવ્યતા વગેરેનું બહાનું કાઢશે.

માટે માનવું જોઈએ કે ભવિતવ્યતા નિયતાનિયત છે તેથી જ પુરુષાર્થનું વર્ચસ્વ છે. શુદ્ધ દિલે સત્ પુરુષાર્થ કરવા છતાં કોઈ પૂર્વનિયત થયેલ ભવિતવ્યતાવશ કાંક અનિચ્છનીય બની ગયું, તો પણ કરેલ સમ્યગ્ પુરુષાર્થનું ફળ આવવાનું જ છે, અને એ જીવને ઊંચે જરૂર લઈ આવશે. નવા પુરુષાર્થને અવકાશ મળશે અને એમ ક્રમશઃ પરાકાષ્ટાના સત્પુરુષાર્થને અવકાશ મળી સિદ્ધિ થશે.

એથી ઊલટું ભવિતવ્યતા પર જ આધાર રાખી જો ધર્મ-પુરુષાર્થ ન કર્યો કે કરતા હતા તે છોડ્યો તો શુભ પુરુષાર્થ વિના એકલી ભવિતવ્યતા તો બિચારી અશુભ પુરુષાર્થના સહારે અધઃપતન સિવાય બીજું કાંઈ જ નહિ દેખાડે. દુન્યવી જીવનમાં ભવિતવ્યતા પર આધાર રાખ્યા વિના પુરુષાર્થને મુખ્ય કરીને જ બધું ચલાવાય છે. તો ધાર્મિક બાબતમાં પુરુષાર્થને ગૌણ કેમ કરાય ? જીવ કાંઈ ને કાંઈ પુરુષાર્થ તો કરવાનો જ છે, ભલે માનસિક વિચારનો પુરુષાર્થ, હવે જો શુભ પુરુષાર્થ નહિ કરે તો અશુભ પુરુષાર્થ કોટે લાગવાનો. એનું પરિણામ એકલું અધઃપતન.

એટલે ઉચ્ચ સત્પુરુષાર્થ માટે જ યોગ્ય એવા આ સુંદર માનવજીવનમાં જ્યાં જ્યાં જે જે શક્ય હોય ત્યાં ત્યાં તે તે માનસિક-વાચિક-કાયિક પુરુષાર્થ ચાલુ રાખવામાં જ પોતાનું હિત છે. અહીં ભવિતવ્યતા એ રીતે ઉપયોગી છે કે આમ છતાં આપણી આસપાસ બનતા બનાવ આપણને મુંઝવતા હોય તો એમ વિચારવું કે ‘ભવિતવ્યતામાં આવી જ ઘટનાઓ જો નિયત થઈ ગયેલી છે તો એમ બનવા દો, મારે શા સારું એ મન પર લેવી ?’ ભવિતવ્યતાના વિશાળ પટ પર અંકિત થઈ ગયેલ ચિત્રો પર ક્યાંય કોઈનું ય પીંછું અડીય શકે એમ નથી, પછી ફેરફાર

કરવાની શી વાત ? એવું નિર્ધારિત બને છે એમાં મારે ચિંતા-સંતાપનો ગોદો નહિ લગાવવાનો.’ આથી મુંઝવણ ટળી જશે. આપણી શક્ય બધી મહેનત છતાં છોકરો કે શિષ્યાદિ ન સુધરે તો સમજવાનું કે ‘ભાવીભાવ એમ જ નિર્ધારિત હશે, મારી ઉતાવળ શી કામ લાગે ? મને તો મારા સત્-પ્રયત્નનું આંતરિક ફળ મળી જ ગયું છે, હવે આ જીવ પર મારે હૈયે વાત્સલ્ય નહિ ગુમાવવાનું.’ એમ સ્વાત્મહિતના પુરુષાર્થમાં જે સંયોગપરિસ્થિતિવશાત્ પાછાં પડાય ત્યાં પણ આજ વિચાર રાખવાનો કે ભવિતવ્યતામાં આવી પરિસ્થિતિ નિર્ધારિત હોય તે કેમ અન્યથા થાય ? ફિક્કર નહિ, માનસિક પુરુષાર્થ તો મારી પાસે છે જ. આમ ભવિતવ્યતા પર જવાથી બીજાઓ પર દ્વેષ દુર્ભાવ કરવાનું નહિ થાય.

U વિરાધનાભીરુ ગુરુદેવ V

સવારના ‘પડિલેહણ’ની બૂમ પડતા બધા સાધુઓ લાભ લેવા માટે પડાપડી કરવા માંડ્યા... એમાં એક સાધુએ પોતાને ભાગે આવેલ કપડું પડિલેહણના આશયથી ઝાટક્યું. એ ઝાટકવાનો અવાજ સાંભળીને પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રી ચોંકી ઊઠ્યા... અને શાન્તિથી કહ્યું ‘અરે ! આ રીતે પડિલેહણ થાય ? આમાં જયણા શું રહી ? આ તો પંખો થઈ ગયો... અસંખ્ય વાયુકાયનાં જીવની વિરાધના થઈ... એક મુહપત્તિનું પણ પડિલેહણ કરવું હોય તો પણ કેવી કાળજીથી ફેરવવાની હોય છે. જરાક પણ પવનની ઝાપટ ના લાગવી જોઈએ. આમાં તો એકાદ જીવની રક્ષાને બદલે અસંખ્ય જીવની વિરાધના થઈ જાય છે એટલે પડિલેહણ સાવધાનીથી કરો...”

પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીનું સંયમ અને વાયુકાય જીવો પ્રત્યે પણ અમાપ કરુણારસ સાંભળનારા બધાને ભીનો ભીનો કરી ગયો. પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીની આવી કાળજીભરી સારણાથી ગદ્ગદ થયેલ સાધુઓ મનોમન મસ્તકથી ઝૂકી ગયા.

W --“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાર X

૧૧૮ લહાવા ક્યાં લૂંટવા ?

માનવ જીવનમાં બે વસ્તુ નજર સામે છે, -એક, અનેક પ્રકારના પુણ્ય-શુભકર્મના ઉદય, અને બીજી, અનેક પ્રકારની ધર્મ-આરાધનાની તક. ‘પ્રશ્ન આ છે કે પુણ્યોદયના લહાવા લૂંટવા ? કે ધર્મની તકના લહાવા લૂંટવા ?

અનાદિવાસનાની પકડમાં જકડાઈ રહેલા જીવની દશા પુણ્યોદયના લહાવા લૂંટવા તરફના ઝોકની રહે છે. એટલે જે જે પુણ્ય ઉદયમાં વર્તે છે, એને કેમ ભોગવી લઉં, કેમ એમાંથી સુખના અનુભવ કરી લઉં- એ રીતની તલપમાં રહે છે. એનું ચાલે ત્યાં સુધી એક પણ પુણ્ય-પ્રકારનો આ લહાવો લૂંટવા વિના જતો કરવા એ તૈયાર નથી, પછી ભલે એ લહાવામાં ભલીવાર ન હોય, તુચ્છ આનંદ હોય.

દા.ત. ચાર જણની વયમાં જઈને ઊભો રહે, ત્યાં પેલા પ્રશંસા કરે, એનું પોતાનું પુણ્ય છે, તો ઝટ એનો, લહાવો લઈ લેવાનું મન થાય છે અને ત્યાં જઈને ઊભો રહે છે. દિવસમાં બે ત્રણ ટંકને બદલે પાંચ સાત ટંક ખાવાનું પુણ્ય પહોંચે છે, તો એમાંથી એક પણ ટંક ઓછો કરી એ પુણ્યનો લહાવો જતો કરવા તૈયાર નથી. કપડાને એક પણ કરચલી ન પડે એવો પોશાક પહેરવાનું પુણ્ય પહોંચે છે, તો એનોય લહાવો લૂંટવા સહેજ પણ કરચલી ન પડવા દેવા બરાબર કાળજી રાખે છે, મન અનેકવાર ત્યાં લઈ જાય છે.

આવા આવા તુચ્છ પુણ્યના ય લહાવા લૂંટવામાં સજાગ રહે ત્યાં મોટા પુણ્યના ય લહાવા લૂંટવામાં તો શું બાકી રાખે ? પૈસા જેટલા મળવાનું પુણ્ય પહોંચતું હોય એટલા બધાયનાં પુણ્યનો લહાવો લઈ લેવો છે. એમ ખાન-ખાન, માન-સન્માન, એશ-આરામી, રંગ-રાગ, સત્તા હુકરાઈ વગેરેના પહોંચતા બધાં જ પુણ્યના લહાવા લૂંટવામાં લેશમાત્ર બાકી રાખવું નથી ગમતું.

ત્યારે આ વિચારણીય થઈ પડે છે કે,

શું આ જીવન જીવવાનું માત્ર પુણ્યોદયના લહાવા લેવા માટે જ છે ?

શું જનાવરને ય કે કીડા-મંકોડાને ય આ નથી આવડતું ?

તુચ્છ આનંદદાયી પુણ્યાઈના લહાવા લૂંટી લીધા પછી પુણ્યાઈ ઊભી રહેવાની કે તળિયા સાફ ?

પુણ્યના એ લહાવા લૂંટવાની લત અને લપમાં બીજા કલ્યાણ લહાવા આદરી લઈ નવી પુણ્યાઈ કમાઈ લેવાનું રહી જશે તેનું શું ?

પુણ્યાઈ ઊભી કરવાનું બન્યું નહિ અને હતી એ લહાવા લૂંટવામાં ખત્મ કરી પછી જીવની પરલોકમાં ગતિ કઈ ?...

જો આ બધો વિચાર કરવામાં આવે તો માણસ તુચ્છ આનંદ કે મનની ક્ષણિક મોજ દેનારા એ લહાવા લૂંટવામાંથી થંભી જાય. એને દેખાય કે આ મનુષ્યજીવનનું મૂલ્ય વિવિધ ધર્મસાધનાઓની તક મળવામાં છે, પશુ કરતા વિશિષ્ટ શરીર છે માટે વિશિષ્ટ રંગરાગ ખેલી શકવા પર જીવનની વિશેષતા નથી, કિન્તુ અનેક પ્રકારના વિવેક અને તપ, ત્યાગ, સંયમ, પરોપકારની તક મળવા સફળ કરવા પર માનવભવની વિશેષતા છે.

જરાક મન સ્વસ્થ કરાય, રાગ-તૃષ્ણાદિ વ્યાકુળતાઓ શાંત કરાય, તો આ સમજાય એવું છે કે લહાવા તો મળેલી મહાદુર્લભ, દેવને દુર્લભ ધર્મતકના લેવામાં વિશેષતા છે, નહિ કે તુચ્છ ભોગના લહાવા લેવામાં.

આપણા નાથ મહાવીર ભગવાનને પુણ્યાઈમાં શી કમીના હતી ? એક જ યશોદા શા માટે, અનેક રાજકુમારીઓને પરણી શકે એવી જોગવાઈ હતી. સેવક દેવતાઓ બધું બરાબર કરી દે. મોટા રાજ્યોના માલિક બનાવી દે એવી તાકાત કીર્તિ વગેરેની પુણ્યાઈ પહોંચતી હતી. છતાં પ્રભુએ એના લહાવા લીધા ? શરીરનું બળ બાળપણે સુરગિરિ ડોલાયા એવું, છતાં ગોવાળિયો કાનમાં ખીલા ઠોકવા આવ્યો ત્યાં એ બળનો જરાય લહાવો ન લીધો ! આંખની ભ્રમર સરખી ઊંચી ન કરી ! શૂળપાણી યક્ષે રાતના લગભગ નવ કલાક ભયંકર વેદનાઓ ઉપજાવી, આંખે, કાને, નખમાં...એવી કારમી વેદના કે જે એકમાંય આપણા જેવાનું તો મોત થઈ જાય ! પ્રભુ પાસે ઈન્દ્રની લાગવગની પુણ્યાઈ પહોંચતી હતી છતાં એમણે એનો લહાવો ન લૂંટ્યો...યક્ષને એટલુંય ન કહ્યું ‘ધ્યાન રાખજે, તારો માલિક ઈન્દ્ર મારો સેવક છે, એને ખબર પડી પછી તારી કઈ વલે ?’ પ્રભુને શું રોજ ભિક્ષા મળવાનું પુણ્ય નહોતું ? હતું, છતાં દીક્ષાથી માંડી કેવળજ્ઞાન સુધીના સાડા બાર વર્ષમાં એનો લહાવો લૂંટી લેવાને બદલે ઓછામાં ઓછા બબ્બે ઉપવાસે પારણું રાખ્યું ! તેય સાડા બાર વર્ષમાં પંદરસો લગભગ પારણાં આવે, પણ પ્રભુએ તો માત્ર ૩૪૯ પારણે જ પતાવ્યું ! આ ધોર તપ, ઉપસર્ગ-પરીસહ સહન, નિરંતર કાઉસ્સગ્ગધ્યાને ખડા રહેવાનું...આ બધું શું ? એ જ કે માનવ જીવનમાં મળેલી ધર્મસાધનાની તકોના જેટલા લહાવા લૂંટાય એટલા લૂંટી લેવાની જ એકમાત્ર લગની, લેશ્યા અને પરાક્રમ.

પુણ્યાઈ નહિ ભોગવી લઈએ તો એ કટાઈ જશે એવો ભય રાખવા જેવો નથી. ઊલટું ધર્મની તકના તનથી, મનથી અને ધનથી લૂંટાય એટલા લહાવા પણ

પણ લૂંટવાથી પુણ્યાઈ અઢળક વધી જાય છે. માટે શોધતા રહેવું કે શું પુણ્યની અનુકૂળતામાં કે પાપની પ્રતિકૂળતામાં વાણી, વિચાર કે વર્તવથી કયો ધર્મ સાધવાની તક છે ? શોધી કાઢી એ તકનો લાભ લેવા મથવું.

U

First attract Then Attack

V

એક વાર એક છોકરો ઉપાશ્રયમાં વંદન માટે આવ્યો. પૂજ્યપાદશ્રીએ તેને પૂછ્યું : “શું ભણે છે ?”

તેણે જવાબ આપ્યો : “Seventh”

“કોન્વેન્ટમાં ભણે છે ?” “યા”....

પછી તો પૂજ્યપાદશ્રીએ તેની સાથે અંગ્રેજી ભાષામાં જ વાતો કરી. ગુરુદેવશ્રીએ તેને કહ્યું : “જો તું અંગ્રેજીનો ખાં છે, તો એક ખાલી જગ્યા પૂરી આપ : “They is a”

“ગુરુજી ! આપનું વાક્ય ખોટું છે, They ની સાથે are આવે, is ન આવે. કારણ કે ‘They’ plural = બહુવચન છે.” “તું ખાલી જગ્યામાં એવો શબ્દ મૂકને, કે is હોવા છતાં વાક્ય સાચું બને.”

પેલો છોકરો ખૂબ હોશિયાર હતો છતાં તે આ પ્રશ્નનો જવાબ ન શોધી શક્યો. તેણે હાર સ્વીકારી. “ગુરુજી, આપ જ જવાબ આપો.”

પૂજ્યશ્રીએ જવાબ આપ્યો : “They is a pronoun”- “ઘે એક સર્વનામ છે.” જવાબ સાંભળીને છોકરો અત્યંત આનંદિત બન્યો અને પૂજ્યશ્રીથી અત્યંત આવર્જિત બન્યો. પૂજ્યશ્રીએ ગમ્મત અને રમૂજ માટે પ્રશ્ન નહોતો પૂછ્યો. કોન્વેન્ટના ધર્મવિમુખ છોકરાને ધર્મસ્થાનનું આકર્ષણ ઊભું કરાવવું હતું. પછી તો ખૂબ ધર્મપ્રેરણા સીંચી. છોકરાએ કોન્વેન્ટ સ્કૂલ તો છોડી, આખો સંસાર છોડ્યો. આજે તે જૈન શાસનનો અણગાર છે.

પૂજ્યશ્રીએ કેવી પોલીસી અપનાવી ! **Fist Attract Then attack.**

W

–“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભારX

૧૧૯ જીવન માટી થતું અટકાવો

ગયા લેખમાં એ વાત થઈ કે લહાવા લૂંટવા તે પુણ્યના લૂંટવાને બદલે ધર્મની તકના લૂંટવા જોઈએ, એના અનુસંધાનમાં આ વિચારવાનું છે કે, પુણ્યના સર્વ ઉદય યથેચ્છ રીતે ભોગવી લેવામાં સુવર્ણજીવન પણ કેવું માટી થઈ જાય છે.

જીવનમાં એવા ઘણાં પ્રસંગ આવે છે કે જ્યારે જો સાવધાન ન રહીએ તો આપણો પુણ્યોદય જીવનને માટી બનાવવા તરફ ઘસડી જાય છે. પુણ્ય પહોંચતું ન હોત તો હજીય બચત, પણ પુણ્યની અનુકૂળતા છે માટે જ ઊંધું વેતરણ થાય છે.

દા.ત. પુણ્યાઈના જોર પર જ્યાં ને ત્યાં રોફ બજાવવાનું મન થાય છે. અરે ! રોફથી વાત કરવાની એટલી બધી જરૂર પણ ન હોય, છતાં એવો પુણ્યોદય પહોંચે છે કે રોફ પર સામેથી એવો જોરદાર જવાબ નથી આવવાનો એટલે જ રોફ, અભિમાન અને તોછડાઈથી બોલવાનું કરાય છે. હા, જો સામેથી આપણા લમણામાં વાગે એવો સણસણતો બોલ કે ભારે રોફ યા અપમાન આવવાનું દેખાતું હોત, તો ત્યાં રોફ બતાવતાં પહેલાં જ વિચાર કરત, રોફ દેખાડવાથી અટકી જાત.

આવું બહુ જોવા મળે છે. પોતાની પાસે ૫-૫૦ હજારની સંપત્તિ હોય તો બીજા ૫-૧૫ કે વધુ લાખ રૂપિયાવાળાની સામે રોફથી વાત કરવાનું નથી કરાતું, પણ પોતાના સમાન કે નીચેની સ્થિતિવાળા આગળ રોફથી વાત કર્યે જવાય છે. કેમ આવો ભેદ ? કહો એટલા જ માટે કે, ઉપરવાળાની અપેક્ષાએ પોતાનું પુણ્ય કાચું છે, તેથી ખોટું સાહસ નથી થતું, નહિતર રોફનું સાહસ કરવા જતાં સામેથી તમાચા પડે ! નીચેવાળા તરફથી એ ભય નથી, એટલે એની અપેક્ષાએ જે પુણ્યનો ઉદય વર્તી રહ્યો છે એનો ઝટ ઉપયોગ કરી લેવાનું, આ લહાવો લૂંટી લેવાનું મન થાય છે કે ‘બસ ! રૂઆબથી વાત કરવી. સામાને તુચ્છ હલકા અને ઉતરતા લેખી દબાવવા.’ જીવન આવું ને આવું ડાઘિયા કૂતરા જેવું જીવી માટી જેવું ધૂળધાણી કરાય છે. ડાઘિયો કૂતરો શું કરે છે ? પોતાનાથી હલકાને જ્યાં ને ત્યાં દબાવતો ફરે છે. જેની તેની સામે રોફના ભસવાટ કર્યે રાખે છે, કેમકે એની પાસે પુણ્ય પહોંચે છે.

માણસ જેવો માણસ આ પશુના ખેલ ખેલે એ એનું ભાવી ભારે કરે છે

કારણ એ છે કે એવા રોફ બજાવ્યે રાખવામાં ભારોભાર અભિમાન કષાય પોષાય છે, બીજાને હલકી દૃષ્ટિથી જોવાનું કરાય છે, સામાના હૈયાના તાર તોડવાનું કરાય છે, એટલે જરૂર પડ્યે આમાં કષાય, મિથ્યાત્વ અને હિંસાના પાપોનું સેવન આવીને ઊભું રહેવાનું પુણ્ય મળ્યું એના પર આ સરાસર દુરુપયોગ છે. એ જીવને પુણ્યરહિત અને પાપ-કચરાથી ઠસ ભરેલો કરે એ સુવર્ણજીવનને માટી બનાવવાનું થયું કહેવાય.

એમ જરા કુશાગ્ર બુદ્ધિનું પુણ્ય મળ્યું તો બીજાની મશ્કરી કરવાનું, બીજાની બનાવટ કરવાનું કે માયા રમવાનું કરાય છે. આ પુણ્ય ન હોત અને બુદ્ધિ મંદ હોત, એટલી આવડત હોત નહિ, તો આ કરત ? ના, પુણ્ય છે માટે કેમ એનો ઉપયોગ ન કરવો ? પછી ભલે ગેરઉપયોગ, તો તે સહી ! આ પણ જીવનને કૂચા જેવું કરે છે, કેમકે એ લતમાં હૈયું એટલું તુચ્છ રહે છે કે ત્યાં પ્રાયઃ ઊંચી ભાવના, પ્રશસ્ત વિચારસરણી અને ગુણગ્રહણની જગા જ રહેતી નથી રહેતી. પુણ્યના જોર પર હલકી મનોવૃત્તિ અને વાણી વર્તાવમાં જીવન રગદોળી નખાય છે.

એવું જ પુણ્યની પહોંચ પર વધુ પડતા વ્યવહાર, વિલાસ અને વટના ખર્ચ કરવામાં પુણ્યના લહાવા લેવાનું મન થાય છે. આજે આ બહુ ચાલી પડ્યું છે. તેથી જ ધર્મની કિંમતી તકો મળેલી છતાં એનો ઉપયોગ કરવા તરફ બેપરવાઈ રહે છે. દેવ-ગુરુ-ધર્મ, જ્ઞાન અને સંઘની સેવાના નિત્ય બજાવવાનાં કર્તવ્ય માટેનો કોઈ ભાર માથે નથી રખાતો. ‘એ ન કરીએ તો ચાલે. એ વિના પણ આપણે ધર્મી છીએ. ધર્મ એવો રોજનો હોવો જ જોઈએ એવું કાંઈ નહિ,’ વગેરે માન્યતાઓ ઘડાઈ જાય છે. ‘આશ્ચર્ય છે કે સંસારના વટ-વિલાસ-વ્યવહારમાં જરાય ઓછું નથી ચાલતું. ઓછું માત્ર જ નહિ, અધિક ખર્ચાને જીવ જંપે છે ! આ બધું શાના ઉપર ? પુણ્ય પહોંચે છે એના પર. પુણ્ય પહોંચતું ન હોત તો તો હાથ જોડી બેસી રહેત, પણ પહોંચે છે તેથી એનો આવો ઉપયોગ કરી લેવા હોંશ અને ધગશ રખાય છે.’

આમાંય સુવર્ણતુલ્ય માનવભવની માટી થઈ રહી છે, કેમકે લાંબા ખર્ચ કરીને પળાતા સાંસારિક વ્યવહાર સંસારભાવનાને મજબૂત કરે છે. એક ચીજના બહુ વ્યવહાર એની રમણતાને પોષે એમાં નવાઈ નથી. ત્યારે ખર્ચ કરીને બહુ વટ-મોભો ને ઠસો રાખવામાં માનાકાંક્ષા, અભિમાન, બાહ્યભાવ અને જડના જ પક્ષપાત પુષ્ટ બને છે. એમ, વિશેષ ધનવ્યય દ્વારા કરાતા વિલાસ અને રંગરાગ અનાદિની વિષયસંજ્ઞાની નાગચૂડને મજબૂત કરે છે. ઈન્દ્રિયોની પાકી ગુલામી માથે લાદે છે. ક્ષણિક જડ-સુખનાં અંજામણ ઘેરા બનાવી નિવૃત્તિનાં સ્થિર વાસ્તવિક

સુખની કલ્પનાને પણ આવવા દેતા નથી. આ બધું પુણ્યના ખોટા લહાવા લૂંટવાની ધૂનને આભારી છે.

આ સંસારરમણતા, અભિમાન અને વિષયગૃહિ ઉત્તમ ધર્મશાસનની પ્રાપ્તિને નિષ્ફળ કરી જીવને દીર્ઘકાળનાં ભવભ્રમણ સાધી આપે છે. એમાં વર્તમાન જીવન માટી જ થયું કહેવાય. માટે પુણ્યના એવા લહાવા લેવાને બદલે મળેલી ભવ્ય ધર્મતકોને એ જ પુણ્ય-સામગ્રી દ્વારા સફળ કરી લેવી હિતાવહ છે. એમાં સુવર્ણ જીવનથી આત્મહિતરૂપી રત્નો ખરીદી લેવાનું થયું કહેવાય.

U V

ક્ષણેક્ષણના સાધક

પૂજ્યપાદશ્રી રાત-દિન-જ્ઞાન-ધ્યાનમાં મસ્ત રહેતા. કોઈ જિજ્ઞાસુ ધર્મબોધની જિજ્ઞાસાથી આવે કે કોઈ શાસનના મહત્વના કાર્ય માટે આવ્યું હોય તો પૂજ્યશ્રી જરૂર તેમને સમય ફાળવતા. પણ, કોઈ ગૃહસ્થ આવા કોઈ કારણ વગર નિરર્થક વાતો કરવા બેસી જાય તો તેવો સમય વેડફવો પૂજ્યશ્રીને જરાય પાલવતો નહિ. પણ, તેમ કોઈને ઉઠાડી તો કેવી રીતે મૂકાય ? તેથી પૂજ્યશ્રીએ એકવાર મને કહ્યું :

“જો ગુણસુંદર ! મારે સમયની પુષ્કળ તંગી રહે છે. વળી, નિરર્થક વાતોમાં એક મિનિટ પણ બગાડવી તે પ્રમાદ છે. પણ, કોઈને ઉઠાડી મૂકીએ તો તેને તારક ગુરુત્ત્વ પ્રત્યે દુર્ભાવ થવા સંભાવના છે. તેથી તારે એક કામ કરવાનું. કોઈ ગૃહસ્થ નિરર્થક વાતો કરવા માટે પાસે બેઠેલા દેખાય ત્યારે જે શાસ્ત્રપંક્તિ તને ન સમજાતી હોય તે સમજવા આવી જવું, જેથી પ્રમાદને બદલે સ્વાધ્યાય થાય અને આપણને કામમાં રોકાયેલા જોઈને પેલા ભાઈ સ્વયં ઊઠી જાય.”

મેં કહ્યું : “ભલે ગુરુદેવ ! આ બાબતમાં હવેથી હું બરાબર કાળજી રાખીશ.”

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની એક-એક સેકંડ બચાવવાની કાળજી જોઈને હું તો ઓવારી ગયો.

W X

–“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાર

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૨, અંક-૧૨, તા. ૩૦-૧૧-૧૯૬૩

૧૨૦ વિવિધ ધર્મો અને ધર્મની તકો

(લેખાંક-૧)

સુવર્ણસમું માનવ જીવન ઈન્દ્રિયોનાં વિષય-તર્પણ અને મનનાં કષાયસેવન દ્વારા પુણ્યના લહાવા લેવામાં માટી થઈ રહ્યું છે, એનો વિચાર ગયા લેખમાં કર્યો છે. જ્યાં જ્યાં પુણ્ય યારી આપે, અનુકૂળ રહે, ત્યાં ત્યાં જો એનો આ રીતે જ લહાવો લૂંટી લેવાનો હોય તો એમાં મનુષ્યજન્મની ઉચ્ચતા શી કારગત બને ? પુણ્યો લઈ આવ્યા છીએ એટલે સગવડ મળવા અને સત્તા-શાણપણ દેખાડવાના અવસર તો મળી આવે. પરંતુ શું એના એજ ઈન્દ્રિયોનાં વિષયતર્પણ અને મનનાં કષાયસેવન ચાલુ રાખવાના ? શું એ જ રીતે લહાવા લઈ પુણ્યો સફા કરી દેવાના ? જીવન માટી કરવાનું ?

ખરી રીતે એમાં રહેલી ધર્મની તક તરફ ધ્યાન રાખવાનું છે, અને એ તકનો લહાવો લઈ લેવા જેવો છે. એનો લાભ ઉઠાવી લેવો જોઈએ. ત્યારે જો જીવનમાં આ તક સાધવાનીજ ગણતરી હોય, તો તો શું કોઈ પુણ્યોદય કે શું પાપોદય, બંને ઠેકાણે ધર્મની તક શી છે એના તરફ મુખ્ય લક્ષ જશે, અને એ શોધીને એને સફળ કરી લેવા માટે પહેલો પુરુષાર્થ થશે.

ભગવાન જિનેશ્વરદેવનું શાસન આપણને આ સંબંધમાં અદ્ભુત માર્ગદર્શન આપે છે. દરેકે દરેક જીવન ઘટનામાં કેવી રીતે ધર્મતકો છુપાયેલી છે, એનો પ્રકાશ જિનશાસન-જિનાગમરૂપી દીવો આપે છે. આ તકોને ઓળખવા માટે પહેલાં અહીં જિનાગમ ધર્મ કેટલા પ્રકારનો બતાવે છે તે જોઈએ. એનો વિસ્તાર જાણ્યા પછી તો આપણા જીવન-પ્રસંગોમાં એમાંથી કયાં કયો ધર્મ કેવી રીતે લાગુ પડે છે એટલું જ જોવું રહે છે.

ધર્મના ચાર પ્રકાર છે.-

- (૧) સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ ધર્મ;
 - (૨) દાન-શીલ-તપ-ભાવનારૂપ ધર્મ;
 - (૩) સાશ્રવ-નિરાશ્રવ ધર્મ, અને
 - (૪) અધ્યાત્મ-ભાવના-ધ્યાન-સમતા-વૃત્તિસંક્ષયરૂપ ધર્મ.
- હવે આ ચારને જરા વિસ્તારથી વિચારીએ.

(૧) સમ્યગ્દર્શનરૂપ ધર્મમાં જિનેશ્વર ભગવંત અને એમના વચન પર અથાગ રાગ અને શ્રદ્ધા આવે, તેમજ એ શ્રદ્ધાના પોષક નિસ્સંક્રિય નિક્કંખિય,... ઉપબુંહણા...સાધર્મિક-વાત્સલ્ય વગેરે ૮ આચાર તથા ૪ સદ્દહણા, ૩ શુદ્ધિ વગેરે ૬૭ વ્યવહાર અને દેવદર્શન-પૂજનાદિ કરણી આવે. સમ્યગ્જ્ઞાનમાં વીતરાગ સર્વજ્ઞ પ્રભુના શાસ્ત્રનું અધ્યયન-અધ્યાપન વગેરે, તથા કાળ-વિનય બહુમાનાદિ ૮ આચાર એ સ્વ-પરમાં જ્ઞાનવૃદ્ધિની કરણી આવે. સમ્યક્ચારિત્રમાં હિંસાદિ પાપોની વિરતિનું જીવન તથા સમિતિ-ગુપ્તિના આચાર અને સંવર-નિર્જરાની સાધનાઓ આવે.

(૨) દાનધર્મમાં સુપાત્રદાન, ધર્મોપકરણ દાન, અભયદાન, અનુકંપાદાન વગેરે આવે. અહીં સુપાત્રમાં શ્રેષ્ઠ પાત્ર તીર્થંકર ભગવાન, પછી સમ્યગ્જ્ઞાન-શાસ્ત્રાદિ, પછી સાધુ-સાધ્વીજી મહારાજ અને પછી શ્રાવક-શ્રાવિકા, એમની સેવા-ભક્તિમાં ખરચવાનું આવે. ● શીલ ધર્મમાં સદાચારો, વ્રત નિયમો અને સદ્ગુણો આવે, ● તપધર્મમાં વિવિધ તપસ્યાઓ આવે, બાહ્ય-આભ્યન્તર ૧૨ પ્રકારનો તપ ગણાય. ● ભાવનાધર્મમાં અનિત્ય ભાવના, અશરણ ભાવના, વગેરે ૧૨ ભાવના, મૈત્રી આદિ ૪ ભાવના, તત્ત્વચિંતા તથા આજ્ઞા-અપાય-વિપાક-સંસ્થાનાદિની ભાવના અને દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-વૈરાગ્ય-વ્રતોની ભાવના આવે.

(૩) ● સાશ્રવ ધર્મમાં ગૃહસ્થ માટે આરંભવાળા ધર્મ દા.ત. જિનપૂજા-દ્રવ્યસ્તવ, જિનમંદિરાદિ નિર્માણ-તીર્થયાત્રા, સાધર્મિક વાત્સલ્ય, જિનેન્દ્રભક્તિ મહોત્સવો વગેરે આવે. ● નિરાશ્રવ ધર્મમાં સામાયિક, પોષધ વ્રતો, મુનિચારિત્ર, વગેરે આવે. ઝીણવટથી જોતાં મુનિને સરાગ સંયમ એ સાશ્રવ ધર્મ. અને વીતરાગ સંયમ એ નિરાશ્રવ ધર્મ, એથી પણ સૂક્ષ્મતાએ જોતાં સયોગી સૌને સાશ્રવ ધર્મ અને ૧૪ મા ગુણસ્થાનકે રહેલ અયોગીને નિરાશ્રવ ધર્મ.

(૪) યોગાત્મક ધર્મમાં ● અધ્યાત્મ યોગ એટલે અહિંસાદિ વ્રતમાં રહી કરાતું જિનોક્ત જીવ-અજીવ-આદિ તત્ત્વનું ચિંતન, ● ભાવના યોગ એટલે એ જ ચિંતનનો પુનઃ પુનઃ અભ્યાસ. ● ધ્યાનયોગ એટલે એ ચિંતનમાં કોઈ એક પદાર્થ પર એકાગ્રતા. ● સમતાયોગ એટલે જીવિત-મરણ, ઈષ્ટ-અનિષ્ટ વગેરે ઉપર સમભાવ. ● વૃત્તિસંક્ષય યોગ એટલે મન-વચન-કાયાના સમસ્ત સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ પણ વ્યાપારોનો ત્યાગ. આ બધા પ્રકારનો ધર્મ મનથી થાય, વચનથી થાય, કાયાથી થાય.

પ્ર.- શ્રદ્ધા, ભાવના વગેરે તો મનથી જ થવાના, કાયાથી શી રીતે ? એમ દાન, તપ, ક્રિયા, વગેરે તો કાયાથી થાય, મનથી કેવી રીતે ?

ઉ.- મનથી સાધ્ય જે ધર્મો છે, એને અનુરૂપ કાયાની પ્રવૃત્તિ કરાય તે

કાયાથી એને સાધ્યો કહેવાય, દા.ત. જિનેન્દ્રદેવ પર રાગ છે, તો એમનું સાંભળતાં, મૂર્તિ જોતાં કે યાદ કરતાં મોં પર હર્ષની રેખા ચમકે, હાથ જોડાઈ જાય, માથું નમી જાય, એ કાયાથી ધર્મ થયો ગણાય. એમ અનિત્ય આદિ ભાવનાઓને અનુરૂપ મોંની ગંભીર સુરત, જડને લેવા-મૂકવામાં કાયિક બેપરવાઈ, વગેરે થાય તે કાયાથી ધર્મ થયો કહેવાય.

ત્યારે જે ધર્મ કાયાથી કરવાના છે, દા.ત. તીર્થયાત્રા દાન, તપ વગેરે, એના કરેલાનાં સ્મરણ થાય, આ કરવાના મનોરથ થાય, અથવા મનથી જાણે સાક્ષાત્ સેવીએ છીએ એવી ભાવના કરાય. દા.ત. તીર્થયાત્રામાં સિધ્ધિગરિનું તળેટીથી ચડવાથી માંડીને દાદાને ભેટવા-ભજવા સુધીનું ચિંતન કરાય, એ બધું મનથી ધર્મ સાધ્યો કહેવાય.

વચનથી સાધવામાં એની પ્રશંસા થાય, સ્તુતિ થાય, એનો ઉપદેશ કરાય, વગેરે આવે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૨, અંક-૧૩, તા. ૭-૧૨-૧૯૬૩

૧૨૧ (લેખાંક-૨)

પૂર્વોક્ત સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ ચાર પ્રકારના ધર્મ મનથી, વચનથી કે કાયાથી કરાય, તે પણ સ્વયં કરવા રૂપે યા બીજા પાસે કરાવવા રૂપે કે બીજાઓ કરે તેને અનુમોદવા રૂપે કરાય. આ ત્રણેય પ્રકાર મનથી થાય, મનથી કરવું, મનથી કરાવવું, મનથી અનુમોદવું. એમ વચનથી ને એમ જ કાયાથી. દા.ત.

મનથી વિચાર કર્યો કે ‘હું દાન દઉં, બસ, આટલી રકમ દાન ખાતે,’ આ મનથી દાન કર્યું કહેવાય. એમ વિચાર્યું કે ‘છોકરા કે પત્ની પાસે આટલું દેવરાવીશ.’ એ મનથી કરાવ્યું ગણાય. ત્યારે કોઈએ દાન કર્યું છે, અગર કરે કે કરવાનો છે, એના પર મનમાં ખુશી અનુભવી, અથવા સામાન્યથી દાન માટે વિચાર્યું ‘દાન ધર્મ કેવો સરસ !’ આ મનથી દાનને અનુમોદું કહેવાય.

વચનથી,-દાન ખાતે બોલ્યા કે ‘લખો મારી આટલી રકમ,’ એ વચનથી દાન કર્યું કહેવાય. દાનનો બીજો આદેશ કર્યો કે, ‘દે, આટલી રકમ દે આ ધર્મ-ખાતામાં, જો આટલા રૂા. તારા લખી લઉં છું.’ અથવા ઉપદેશ કર્યો કે દાન તો દેવું જોઈએ. દાનના બહુ લાભ, આ નક્કી વચનથી દાન કરાવ્યું કહેવાય, એમ કોઈના દાનની અથવા સામાન્યથી દાન ધર્મની પ્રશંસા કરી, એ વચનથી અનુમોદું ગણાય.

કાયાથી દાનમાં રૂપિયા ગણી આપ્યા, કે વસ્તુ દીધી અથવા આંગળીના ઈશારાથી બતાવ્યું યા કાગળ પર લખ્યું કે, ‘મારા બે, કે પાંચ, કે દસ, યા બસો, વગેરે રૂપિયા દાનમાં.’- આ કાયાથી દાન કર્યું કહેવાય. એમ બીજાને દાન કરવાનો ઈશારો કર્યો, યા છોકરા પાસે દેવરાવ્યું, અથવા કોઈને દાનનો આદેશપત્ર કે ઉપદેશપત્ર લખ્યો, એ કાયાથી દાન કરાવ્યું કહેવાય. એમ હાથની સંજ્ઞાથી બીજાને પ્રેરણા કરી કે, ‘દે આટલું દે,’ અથવા એનો હાથ પકડીને દેવરાવ્યું, એ કાયાથી દાન કરાવ્યું ગણાય. ત્યારે કોઈનું દાન સાંભળી મોં પર હર્ષની રેખા ચમકી આંખમાં આનંદ-વિસ્મય ઊભરાયો, યા હાથની સંજ્ઞાથી ખુશી દેખાડી, એ કાયાથી દાન અનુમોદ્યું કહેવાય.

એમ, જિનભક્તિ કરવા કે કરાવવા કે અનુમોદવાનું મનથીય થાય, વચનથીય થાય, યા કાયાથીય થાય. મનથી એ રીતે કે જાતે ભક્તિ કરવાનો સંકલ્પ કરાય, યા જિનની મૂર્તિ, શાસ્ત્ર, તત્ત્વ કે મોક્ષમાર્ગ જોઈ જિન પર મન આકર્ષાઈ જાય, આ સ્વયં જિનભક્તિ કરી કહેવાય, એવું બીજા પાસે કરાવવાનો સંકલ્પ-વિચાર કરે એ જિનભક્તિ મનથી કરાવી ગણાય. ત્યારે બીજાઓથી કરાતી જિનભક્તિ પર મન હરખાઈ જાય, અથવા શાસ્ત્રે ઉપદેશેલી જિનભક્તિ માટે મનને એમ થાય કે ‘વાહ ! કેવી સરસ જિનભક્તિની કરણી !’ આ મનથી જિનભક્તિ અનુમોદી ગણાય.

જિનભક્તિ વચનથી સ્વયં કરવાનું એ રીતે, કે જિનનાં સ્તોત્ર-ગીત-સ્તવન ગાય, સ્તુતિ કરે પ્રશંસા-ગુણાનુવાદ કરે, અથવા જિનભક્તિના કાર્યોમાં બોલીને પોતાનો ફાળો નોંધાવે, એમ, કરાવવાનું એ રીતે કે જિનભક્તિનો ઉપદેશ આપે, યા આદેશ કરે, ત્યારે વચનથી અનુમોદવાનું એ રીતે કે સામાન્યથી જિનભક્તિના ગુણ ગાય, યા બીજાઓએ કરેલ જિનભક્તિની પ્રશંસા કરે.

જિનભક્તિ કાયાથી સ્વયં કરવાનું સમજાય એવું છે. એવું બીજાને ઈસારો કરી યા હાથ પકડી કરાવવાનું થાય એમ જિનભક્તિના લાભને નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કર્યો તો ત્યાં કાયાથી જિનભક્તિની અનુમોદના થઈ ગણાય. અથવા કોઈની જિનભક્તિ યા જિનભક્તિના ઉપદેશ પર આંખ નાચી, મોં ખીલ્યું, વગેરે એ કાયાથી અનુમોદના થઈ.

જિનભક્તિ ભાવ અર્થમાં લઈએ તો જિનની આજ્ઞાનું પાલન એ તાત્ત્વિક જિનભક્તિ છે. માટે મનથી, કે વચનથી, યા કાયાથી જિનની આજ્ઞાનું પાલન કરીએ, કરાવીએ, યા અનુમોદીએ, એ જિનભક્તિ કરી-કરાવી અનુમોદી ગણાય. માટે જ સાધુપણું પાળનાર ચોવીસે કલાક જિનાજ્ઞા-પાલન કરવા દ્વારા રાતદિવસ

જિનભક્તિ કરનારા કહેવાય છે. ગૃહસ્થ પણ જેટલા અંશમાં જિનની આજ્ઞાનુસાર અશુભ આશ્રવત્યાગ અને શુભ આશ્રવ તથા સંવર અને નિર્જરામાર્ગનું પાલન કરે તેટલા અંશમાં જિનની ભક્તિ કરનારો કહેવાય. અલબત્ત આ બંનેને જિનની સર્વ આજ્ઞા સર્વવચનની અનન્ય શ્રદ્ધારૂપી સમ્યક્ત્વ તો જોઈએ જ.

આ રીતે પૂર્વે કહેલ સમ્યગ્દર્શનાદિ ધર્મ, દાન-શીલ વગેરે ધર્મ, સાશ્રવ-નિરાશ્રવ ધર્મ કે અધ્યાત્મ આદિ પંચયોગાત્મક ધર્મમાંથી ગમે તે પ્રકાર મનથી સ્વયં કરાય, બીજા પાસે કરાવાય કે સામાન્યથી તે ધર્મની અથવા કોઈથી કરાતા ધર્મની અનુમોદના થાય, એને ધર્મસાધના કહેવાય. એવું વચનથી આદેશ-ઉપદેશ-પ્રશંસા વગેરે દ્વારા કરવા-કરાવવા-અનુમોદવાનું થાય. એ ય ધર્મસાધના કરી કહેવાય.

અહીં પ્રસંગવશ એ પણ સમજી લેવાનું કે મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, અવિરત્તિ, કષાયો, આહાર-વિષય-પરિગ્રહ નિદ્રાની સંજ્ઞાઓ, હિંસા-જૂઠ વગેરે પાપ ક્રિયાઓ, સંસાર ભાવનાઓ, ઈત્યાદિ પાપોમાં પણ મનથી કરવા-કરાવવા-અનુમોદવારૂપ, એવું વચનથી, અને એવું જ કાયાથી કરવા-કરાવવા-અનુમોદવા રૂપના પ્રકારો પડે છે. માટે પાપથી બચવા અર્થે એમાના દરેક પ્રકારના સેવનથી બચવા અર્થે એમાનાં દરેક પ્રકારના સેવનથી કેમ બચાય, એ લક્ષ રાખવાનું છે. એમ પાપત્યાગ કરાય એ પણ ધર્મ છે. તો જેટલા પ્રકારના પાપત્યાગ એટલા પ્રકારના ધર્મ ગણાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૧૨, અંક-૧૪, તા. ૧૪-૧૨-૧૯૬૩

૧૨૨ (લેખાંક-૩)

તુચ્છ વિષય ભોગ અને અહંત્વ ઉત્કર્ષમાં પુણ્યોદયના લહાવા લેવાને બદલે આ ખાસ જીવનમાં પથરાયેલી ધર્મની તકોના લહાવા લેવા જોઈએ. એમાં કેવી કેવી ધર્મ તકો મળે છે એ જાણવું જરૂરી છે. એ માટે ગત લેખમાં ધર્મના અનેક પ્રકાર વિચાર્યા, જેથી ક્યાં ક્યાં કેવા કેવા ધર્મની તક છે એનો ખ્યાલ આવે. હવે એ ક્યાં કોણે લાગુ થાય, એ જોઈએ.

પૈસા મળ્યા છે, ત્યાં જાતના ભોગ વિલાસ પર અંકુશ મૂકવાની ધર્મતક છે, સાથે સુંદર દાનધર્મની તક છે, અર્હટ્ભક્તિ-ગુરુ ભક્તિ, શાસન પ્રભાવના વગેરે દ્વારા સમ્યગ્દર્શનધર્મ આરાધવાની તક છે, તીર્થયાત્રાદિ સાશ્રવ ધર્મની તક છે.

વેપાર કરવા બેઠા ત્યાં અનિત્ય ભાવના, અન્યત્વ ભાવના, આશ્રવ ભાવના જીવંત રાખવાની તક છે. વેપારની શક્યતા છતાં અંકુશ રાખી મૂચ્છાકાપ, ષડ્જીવ-નિકાયની દયા, તથા બીજા પ્રપંચાદિ પાપના ત્યાગ, એની ધર્મ તક છે.

આ ધર્મતકોનો લાભ ઉઠાવવો એ વહી જતામાંથી બચાવી લેવા જેવું છે. દુનિયાની કાર્યવાહી તો ચાલે જ જાય છે, કાયા વગેરે એનું કામ કરે છે. અને ધર્મ તકથી ઊલટા પુણ્યભોગના લહાવા લૂંટનાર કાંઈ નક્કર સુખ પામી જાય છે એવું પણ નથી. પરંતુ પુણ્યની અનુકૂળતા દેખી એમાં આંધળિયા કરીને બિન સાવધાન બન્યા, ધર્મની તકો સાધી લેવાનું ગુમાવ્યું તો અંતે તો અહીંની લીલાનો પૂર્ણવિરામ છે. માટે ધર્મતકો સાધી લેવાની ભાવનામાં રમતા રહેવું જોઈએ. જો સારી ભાવના મનમાં નહિ રમતી હોય, તો ઈષ્ટ વેપાર વગેરે સારો ચાલવાના હરખ ઊભરાશે. અગર ધંધાદિ મંદા હોવા પર ખેદ-ઉદ્વેગ ચિત્તને કોચા કરશે. તેમજ બંને સ્થિતિમાં કોઈ પાપ વિચારણાઓ, પ્રપંચો વગેરે મનમાં ઊભરાયા કરશે. ખરી રીતે એના એ જ સંયોગોમાં કૃતજ્ઞતા, દયા, પરાર્થવૃત્તિ, વૈરાગ્ય, પાપભય, પ્રમાણિકતા, સહૃદયતા, વગેરે ગુણો કમમાં કમ માનસિક ધર્મ, તત્ત્વ-ચિંતન, ઊંચા સુકૃત-મનોરથ ઈત્યાદિ ધર્મની તક છે. ઈન્દ્રિયોને અને મનને ફટવવાનું થાય એવા પુણ્યના લહાવા લેવા કરતા હૃદયને સંતોષ અને સાત્ત્વિક દીર્ઘ આનંદ આપે એવી ધર્મની તકોના મળતા ભવ્ય અવસર સફળ કરી લેવામાં ડહાપણ છે. તો જ આત્માને કંઈક પણ ઊંચે લાવવાનું થાય. નહિતર મેલી વાસનાઓ, ને મેલીધેલી પ્રવૃત્તિઓની ગતિમાં ડૂબાડૂબ રહેલા એને એમાંથી ક્યારે ઊંચકવાનો ?

માટે ધર્મની તક શોધી શોધીને ઝડપી લેવી જોઈએ. દા.ત. ખાનપાનમાં વિવેક-અંકુશ-મર્યાદા વગેરે પર લક્ષ. જો કોઈ વિવેક નહિ, અંકુશ નહિ, તો એ તો પુણ્યના અનુકૂળ બધા જ ઉદય ચટણી કરવા જેવું છે. એના બદલે જુએ તો દેખાય કે ત્યાં મનની સુવાળી વૃત્તિ પર અંકુશ-માપમર્યાદા, એથી અંશે પણ રસત્યાગ, ઊનોદરિકા, વગેરે તપ ધર્મની તકનો લહાવો લૂંટી શકાય એમ છે. પાછું એના પર આરામી, મોજમજાહ અને અનેક પ્રકારની પાપધાંધલોમાં મસ્ત ડૂબવા કરતાં સમ્યગ્દર્શનાદિ ચારે પ્રકારના ધર્મમાંથી કોઈ ને કોઈ પ્રકારના ધર્મની જ તક સુલભ છે. દા.ત. તત્ત્વચિંતનનો અધ્યાત્મ યોગધર્મ, સ્વાધ્યાયનો તપધર્મ, વ્રતનિયમનો શીલધર્મ, સામાયિકનો ચારિત્રધર્મ, એમ ત્યાં શુભ ભાવના ધર્મ, કે સમ્યગ્દર્શનાદિનો કોઈ ને કોઈ આચાર ધર્મ...વગેરેમાંથી સાધવું શક્ય છે.

અરે ! બજારે જવા નીકળ્યા ત્યાં પણ પહેલાં નવકારસ્મરણ આદિ કોઈ પણ ધર્મમંગળ સાધવાની તક છે. ધર્મસંગ્રહ શાસ્ત્ર કહે છે કે આજીવિકા કમાવવા અર્થે જતાં નમસ્કારાદિ મંગળ કરે. શા માટે ? તો કહ્યું કે ધર્મસ્ય સર્વપુરુષાર્થ પ્રધાનત્વાત્, - અર્થાત્ કારણ કે ધર્મ એ સઘળા પુરુષાર્થો-(ધર્મ, અર્થ કામ, મોક્ષ) માં પ્રધાન છે,

એટલે કે બીજા એની પાછળ છે. અત્યારે અર્થ કમાવવા જાય છે તો એનીય પહેલાં ધર્મપુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. ધર્મને સૌએ મોખરે રાખવાનો.

માટે જ સાંસારિક સર્વ વ્યવહારો અને પ્રવૃત્તિઓનાં ક્યાં ક્યાં ક્યા ધર્મની કેવી રીતે તક છે, તે પોતાનું જીવનસ્તર અને પૂર્વે કહેલ વિવિધ-ધર્મના પ્રકારો, પેટા પ્રકારો પર વિચારી ક્યાં ક્યાં ક્યા ધર્મ પ્રકારનો મેળ ખાય એ પહેલેથી વિચારી રાખવું જોઈએ.

મન કંઈ ને કંઈ વિચારો તો કરે જ છે, તો ફજુલ વિચારોને બદલે આ ગડમથલ કર્યા કરે કે જીવનની કઈ કઈ બાબતોમાં ક્યાં ક્યો ધર્મપ્રકાર લાગુ થઈ શકે. આ વિચારણાનું મોટું ક્ષેત્ર છે, તેથી એમાં રોકાયેલું મન અનેકાનેક પાપવિચારોથી બચી જશે.

આવું વિચારી રાખ્યું હોય તો દેખાશે કે કેટલે ય ઠેકાણે એની એજ પ્રવૃત્તિમાં વિચારનો ઝોક જ બદલવાની જરૂર છે. દા.ત. ચાહની તપેલી ચૂલેથી ઊતારીને ઢાંકી, શા માટે ? ‘ચાહ ઠંડી ન પડે’ એ પુણ્ય ભોગવવાનો ઉદ્દેશ થયો. ‘કોઈ જીવ એમાં પડી મરે નહિ’ એ ઉદ્દેશે ધર્મતક સાધી ગણાય. કપડું પહેર્યું પણ ‘ઠઠારો કરવા’ એ પુણ્યભોગમાં તણાયું, અને ‘શરીરની લાજ ઢાંકવા’ એ ધર્મતક સધાઈ. સારું ય પહેર્યું પણ શાસનની શોભા વધારવા, તો એ ધર્મતક સાધી. મનમાની કમાઈ થઈ ત્યાં ‘ચાલો, હવે સુખ સાડું ભોગવી શકાશે.’ એ પુણ્યભોગમાં તણાયું. પણ ‘ચાલો હવે ચિત્તને અસમાધિ દુર્ધ્યાન નહિ થાય, ધર્મસાધના સ્વસ્થતાથી થશે.’ એ ધર્મ તક તરફ દૃષ્ટિ ગઈ, એવું જ પાપના ઉદયમાં પણ. દા.ત. તાવ આવ્યો ત્યાં અરેરે ને હાયવોય એ સંકલેશ છે, ત્યારે નિરાંતે નવકારજાપ, કર્મવિપાકની વિચારણા, વેપાર-આશ્રવથી બચાવ થવા પર દૃષ્ટિ ઈત્યાદિ ધર્મતક સધાય.

બસ વિવિધ ધર્મની તકોને ઠામઠામ સાધી સફલ કરી લઈએ.

૧૨૩ શરીર અને આત્માના વિચાર

(લેખાંક-૧)

આ એક સનાતન સત્ય છે કે,-
‘શરીરના વિચાર એ કાયરતા છે,
આત્માના વિચાર એ સાત્ત્વિકતા છે.’

અનાદિ વાસના અને મોહમૂઢતાથી દબાયેલો જીવ પોતાના શરીરના વિચારો બહુ કર્યા કરે છે. ‘મને સુખ (શારીરિક સુખ) કેમ મળે ? હું તગડો કેમ બનું ? બધે માન્ય કેમ થાઉં ? મને (મારી શારીરિક ઈન્દ્રિયો આંખ, કાન, નાક, જીભ અને સ્પર્શનેન્દ્રિયને) સારાં સારાં રૂપાળા પદાર્થો, સારા મીઠા શબ્દ, સારી ગંધવાળી વસ્તુ, રસદાર ચીજો અને સુંવાળા મુલાયમ મનગમતા સ્પર્શ કેમ મળ્યા કરે ? એ જ મળ્યા રહે, અણગમતા નહિ, નઠારા નહિ, -આ બધા શરીરના વિચારો છે.’ એમ ‘મારો રોગ ક્યારે જાય ? શી દવા ખાઉં ? મને આ ઠીક નથી. ક્યારે આ રોગ જશે ? હું તો હેરાન હેરાન થઈ ગયો ? ક્યારે નિરોગી થઈશ ? આરોગ્ય કેમ બન્યું રહે ? હું શું શું ખાઉં ? ક્યારે ખાઉં પીઉં ?’ આ પણ શરીરના વિચારો છે, એમ ‘આજ ઊંઘ ન આવી, થાક બહુ લાગ્યો. ભૂખ નથી લાગતી. માખીઓ બહુ હેરાન કરે છે ! મચ્છર બહુ કરે છે ! માંકણ જપવા દેતા નથી ! પવન બહુ ઠંડો ! ગરમી ઘણી પડે છે !...આજના ખાનપાન માલ વિનાના, ઘી, દૂધ, કશું સાત્ત્વિક મળે નહિ...રસ્તા પર મોટરોનાં તોફાનો ભારે !...’ ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ વિચારો શરીરની મુખ્ય દૃષ્ટિમાંથી ઉદ્ભવ્યા કરે છે.

શરીરના વિચારોએ મનને એટલું બધું ઘેરી લીધું છે કે ત્યાં બિચારા આત્માના વિચારને જગા જ નથી મળતી. કદાચ પરાણે એનો વિચાર મનમાં ઘાલ્યો, તો એ મિનિટ-અડધી મિનિટ ટક્યો ના ટક્યો, ને શરીરના કે શરીરના સંબંધી પદાર્થના વિચાર ધોધમાર વહેવા લાગે છે. વગર વિચાર્યે વિચારો ઊભરાય છે. રોકાયા રોકાતા નથી, ને દિનરાત મનને ઘેરું રાખે છે.

પરંતુ આ કાયરતા છે, નિઃસત્ત્વતા છે, તામસ-રાજસભાવ છે. કાયરતા એટલા માટે, કે એ વિચારો કર્યા કરવાથી બહુ કાંઈ નીપજતું નથી. ઊલટું જીવને વિચિત્ર કર્મોના જે ઉદય તો જોવા જ પડે છે, ને અનેક અણગમતા પરિણામ, બનાવ, સંયોગો જે અનુભવવા જ પડે છે, એમાં ખેદ, ઉદ્વિગ્નતા, નિરાશા,

આવશે, મનમલિનતા વગેરેથી બચવા એની પાસે જોમ જ નથી હોતું, હાય ને વોય, ભય ને સંતાપ દિલને બાળ્યા કરે છે. કહે છે ને કે ‘બહાદુરનું એક જ વાર મૃત્યુ, ને કાયરનો ડગલે ને પગલે મરો.’ પોતાની સિદ્ધહસ્ત શાન્તિ, સ્વસ્થતા, પ્રફુલ્લિતતા, મનની મસ્ત બાદશાહી, તેજસ્વિતા વગેરે પર પોતાનો કોઈ કાબુ નથી, ને ખેદ આવેશ વગેરે પોતે રોકી શકતો નથી. એ કાયરતાનું પરિણામ નહિ તો બીજું શું છે ? ને એમાં નીતરતું આર્તધ્યાન હોઈ અશુભ કર્મના થોક બંધાઈ દીર્ઘ ભવિષ્ય પણ કેવું દુઃખદ બને !

આ તો એક હકીકત વાત થઈ. હવે વિચાર એ છે કે,

આ કાયરતા મિટાવવા શું કરવું ?

સાચો નક્કર ઉપાય એક જ છે કે આત્માના વિચાર બહુ બહુ કરવાનો અભ્યાસ શરૂ કરવો. આ સિવાય બીજો કોઈ વાસ્તવિક ઉપાય નથી. માનવ જીવનમાં આની શ્રેષ્ઠ શક્યતા હોઈ આ જીવનનો ઉપયોગ આત્માના વિચારોનો ધરખમ અભ્યાસ કરી લેવામાં આવે છે. આ જીવન આના માટે જ છે. આ કરેલું જ જીવનને શાંતિથી મધમધતું રાખે છે, અને જીવનના અંતે અદ્ભુત શાંતિ, સમાધિ અને હૈયાને હુંફ આપે છે, અવશ્યભાવી મરણ આનંદપૂર્વક વધાવી લેવા બળ આપે છે. જ્યારે શરીરના જ વિચારો અને શરીર સાથે સંબંધ રાખનારા જડ-ચેતન પદાર્થોના વિચારોનો જ જીવનભર કરેલો અભ્યાસ અંતે અપાર સંતાપ-અશાંતિ, વ્યાકુળતા-વિહ્વળતા અને શોક-કલ્પાંત સિવાય બીજું કાંઈ દેખાડી શકતો નથી.

આત્માના વિચાર બે રીતે હોય છે,-(૧) એક તો આત્મા અને આત્મહિતકારી તત્ત્વો વગેરેના અલગ વિચાર. (૨) બીજું શરીરના જે જે વિચાર આવ્યા કરે છે તેના તેના પ્રતિપક્ષી આત્મવિચાર.

આમાં બીજી કોટિના જે પ્રતિપક્ષી વિચાર, તે શરીરના વિચારોને નબળા પાડી દે છે. નવા નવા શારીરિક વિચારોની ધોંસ ઓછી કરે છે, અને ઉઠતા વિચારોને આત્મવિચારમાં ફેરવી નાખે છે, પરંતુ કેટલીક વાર શરીર વિચારના એકલા પ્રતિપક્ષી વિચારોથી કામ નથી ચાલતું. એટલા માટે પ્રથમ કોટિના અલગ આત્મવિચારોની આવશ્યકતા રહે છે. એનો અભ્યાસ પાડતા જઈએ એટલે ચિત્ત એમાં રોકાયેલું રહેવાથી શરીરના વિચારો કરવાને નવરૂં જ ન બને. એમ શરીરના વિચારો બહુ આવતા હોય ત્યાં આત્મા અને આત્મ-હિતકારી તત્ત્વો વગેરેનો વિચાર સ્વતંત્ર અર્થાત્ પ્રસ્તુત વિચારો સાથે કાંઈ પણ સંબંધવાળા જ નહિ, એવા જુદા જ વિચાર ચાલુ કરી દીધા એટલે મન સહેજે સહેજે પેલા શરીરસંબંધી

વિચારોમાંથી ખસી આમાં લાગી જવાથી પેલું ભૂલી જાય. વ્યવહારમાં આ અનુભવાય છે કે ખાવાના વિચારમાં મન ચડ્યું હોય, ત્યાં જો કોઈ ધંધા-ધાપા આદિના વિચાર મનમાં ઘુસે છે, તો પેલા વિચાર પડતા મૂકાય છે. બસ, એ રીતે આત્માના કે આત્મહિતકારી તત્ત્વો વગેરેના સ્વતંત્ર વિચારોમાં મનને ચડાવી દેવાથી શરીરના વિચારો તેટલા વખત પૂરતાં જરૂર અટકી જાય. એનો દીર્ઘ અભ્યાસ પડ્યા પછી તો મન સહેજે સહેજે આત્માના જ વિચારોમાં રમતું થઈ જવાનું.

હવે આ બે પ્રકારના આત્મ-વિચારોને સ્પષ્ટતાથી જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૧૨, અંક-૧૬, તા. ૨૮-૧૨-૧૯૬૩

(૧૨૪) (લેખાંક-૨)

શરીર અને શરીરસંબંધી જડ-ચેતન વસ્તુના વિચાર બહુ આવ્યા કરે એ જીવને જડાભિનંદી અને નિઃસત્ત્વ બનાવે છે. એને રોકવા માટે ગયા લેખમાં બે પ્રકારના આત્મવિચારોનો નિર્દેશ કર્યો હતો. એ કેવી કેવી જાતના હોય, એને જરા વિસ્તારી અહીં જોઈએ.

પહેલા પ્રકારના આત્મ-વિચારમાં શરીર વિચારની પ્રતિપક્ષી નહિ, કિન્તુ અલગ કોટિની સ્વતંત્રપણે ચાલે એવી વિચારણા રાખવાની છે. એમાં,

(૧) સરળતાથી ચાલે અને અત્યંત જરૂરી ગણાય એવા આત્મવિચાર તરીકે પ્રાર્થનાની વિચારણા રાખ્યા કરવાની છે. તે એ રીતે કે વારંવાર એ લાવવું કે, ‘હે અરિહંત નાથ ! તું અચિંત્ય અનંત શક્તિસંપન્ન છે, એવો મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે. કેમકે હું જાણું છું કે આ જગતમાં તારી આજ્ઞામાં રહીને અનેક ભાગ્યવાનોને તારા નામસ્મરણથી, તારું શરણું લેવાથી, તને નમસ્કાર કરવાથી, તારાં પૂજન-સત્કાર-સન્માન કરવાથી અને તારાં ધ્યાન-ગુણગાનથી અચિંત્ય સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ છે. તો હે પ્રભુ ! મારા કલેશ તારા પ્રભાવે નાશ પામે, મારા હિત તારી અચિંત્ય શક્તિથી સિદ્ધ થાઓ. જરૂર કલેશનાશ અને હિતસિદ્ધિ મારા નાથ અરિહંતના અનંત પ્રભાવથી થશે જ.’ આવી પ્રાર્થના વારંવાર કરવાની. ગદ્ગદ દિલે આ વિચારણા થવી જોઈએ. એક મિનિટ પણ અવસર મળે ત્યાં આ કરી શકાય. વળી આ પ્રાર્થનામાં જે પૂર્વ પુરુષોને અરિહંતના પ્રભાવથી ઉક્ત સ્મરણ, દર્શન, પૂજન વગેરેથી અચિંત્ય ફળ પ્રાપ્ત થયાં છે, તેમના પ્રસંગ વિચારી શકાય. આનો અભ્યાસ પાડવાથી પછી એ વિચારણાની ટેવ પડી જવાની.

(૨) એવો બીજો આત્મ-વિચાર એ પ્રકારે, કે તીર્થંકર ભગવાન અને અન્ય મહાપુરુષોના પરાક્રમભર્યા સુંદર જીવનપ્રસંગો અને ગુણો યાદ કરવાના. ‘ઉત્તમના ગુણ ગાવતાં ગુણ આવે નિજ અંગ.’ પરાક્રમો યાદ કરતાં એવા સત્ પરાક્રમોનું શૂર ચઢે છે. આનો વારંવાર અભ્યાસ જોઈએ. જેથી ચિત્ત એમાં એમાં રહે.

(૩) અથવા આત્મવિચાર એ રીતે, કે ચિત્તમાં ઉત્તમ ભાવનાઓ ચાલ્યા કરે, દા.ત. ‘સંસારના સંયોગ માત્ર કેવા અનિત્ય છે, સ્થિર ધારી રાખેલ કેવી કેવી વસ્તુઓ ઉપડી ગઈ, પલટાઈ ગઈ, નાશ પામી ગઈ...’ વગેરે વગેરે ચિંતવવાનું. એમ, ‘જીવની આ જગતમાં અરિહંત વિના અશરણ નિરાધાર સ્થિતિ કેવી કેવી છે.’-એ વિચારવાનું, જીવોના દાખલાથી એ વિચારી શકાય, જેમકે ઋદ્ધિ પરિવાર અને ડોકટરો આદિ સામગ્રીથી સંપન્ન લોકોની પણ એકલે પંડે રોગમાં રિભામણ ! યા કૃણ મૃત્યુ ! આવી બીજી સંસારભાવના, એકત્વભાવના વગેરેમાંની કોઈ ને કોઈ ગંભીરપણે ભાવતા રહેવાય. આની ઘેરી અસર દિલમાં વૈરાગ્ય જવલંત રાખી જડ વિનશ્ચર શરીરના વિચાર મોળા પાડી નાખે છે.

(૪) એક સુંદર આત્મવિચાર જીવોની દ્રવ્યદયા અને ભાવદયાનો છે, જ્યાં જ્યાં નજર પડે તે તે જીવના કોઈ ભૂખ તરસના, કોઈ રોગ પીડાના, કોઈ પરાભવ-પરાધીનતા યા કોઈ ત્રાસ-અપમાનના, ઈત્યાદિ દુઃખ પર મનને એમ થાય ‘કે બિચારા કેવા દુઃખી ! કર્મ કેવા આને પીડી રહ્યા છે !’ હૈયું દ્રવિત થાય. સમવેદના અનુભવે. આવું ક્ષુદ્ર જંતુઓ માટે પણ થાય. આ દ્રવ્યદયા કહેવાય. ભાવદયામાં, જીવના કષાયો, હિંસાદિ પાપ, ભૂલભાલ, મિથ્યાત્વ-મિથ્યામતિ વગેરે પર દયા આવે, મનને એમ થાય કે ‘બિચારો ભંયકર કર્મ જે મોહનીય એનાથી કેવો પીડાઈ રહ્યો છે ! કેવા કર્મ બાંધી રહ્યો છે ! એનું શું થશે !’ હૈયું પીગળી જાય, ત્રાસ અનુભવે, બંને પ્રકારની દયામાં એમ થાય કે ‘મારું ચાલે તો હું કેમ એને દુઃખમાંથી છોડાવું !’ આપણી નજર સામે પણ જીવો ઘણા છે. તો તે તે જીવોની દયાના વિચારો ય ખાસો સમય લઈ શકે. તેથી સ્વદેહના વિચારને ઓછો અવકાશ મળે.

(૫) એક આત્મવિચાર એવો પણ છે કે, સ્થાવર તીર્થ શ્રી શત્રુંજય આદિ જેની જેની આપણે યાત્રા કરી છે, અગર વર્ણન જાણ્યું છે, એની ક્રમશઃ યાત્રાની વિચારણા કરવી, ‘તળેટીએ ગયા, પછી આમ આમ...ચઢ્યા, આ આ જોયું, આવી આવી...રીતે દર્શન પૂજા ભક્તિ કરી...’ આમ વિચારી શકાય. એવી જંગમતીર્થ મુનિઓની કોઈ ફરસના, દર્શન, ભક્તિ, એમ કોઈ વિશિષ્ટ ધર્મ ઉત્સવો જોયેલા, એની યાદગીરી કરાય.

(દ) આત્મવિચારનો એક અદ્ભુત પ્રકાર એ છે કે, શાસ્ત્રના સૂત્ર યા પદાર્થોનું ક્રમશઃ સ્મરણ કરતા રહેવાય. આ શ્રુતોપયોગ છે. મહામુનિઓ જિનકલ્પી જેવા પણ આમાં લીન રહે છે. એ લીનતામાં પરીસહ-ઉપસર્ગોની વેદના પણ ભૂલી જાય છે. વ્યાખ્યાનમાં સાંભળતાં સંકલિત કરી રાખેલા યા શાસ્ત્રવાંચન વખતે ક્રમસર ધારી રાખેલા-પદાર્થો તત્ત્વોનું સ્મરણ, ચિંતન, મનન કરી શકાય. અથવા સામાયિક-ચૈત્યવંદન-પ્રતિક્રમણના સૂત્રોનાં ક્રમશઃ એકેક પદ લઈ તે પર વિચારી શકાય, એમ સ્તવન-સજ્ઞાય-સ્તોત્ર વગેરેની ક્રમસર એકેક કડીના ભાવ વિચારી શકાય. આ વિચારવાનું પણ વારંવાર થવાથી એની મનમાં એવી રઢતા કરવાની કે પછીથી એ કડીઓ, પદો, ગાથાઓ યાદ કર્યા વિના જ સંકલનાબદ્ધ એના ભાવો યાદ આવ્યે જાય.

(૭) બાકી આત્મવિચારમાં, સ્વદોષ-દુષ્ટત્યોના વિચાર, અરિહંત આદિ ઉપકારીઓના આપણા પરના ઉપકારોની વિચારણા, સુંદર સુક્રુતોના મનોરથ, સત્કૃત્યોની યોજનાના વિચાર...વગેરે વગેરે પણ કરી શકાય.

આત્મવિચારોમાં ચિત્ત વ્યગ્ર રહેવાથી શરીર યા શરીરસંબંધી પદાર્થોના વિચારને અવકાશ ઓછો રહે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૧૨, અંક-૧૭, તા. ૪-૧-૧૯૬૪

૧૨૫ (લેખાંક-૩)

અલગ રીતે આત્મવિચારોની વાત થઈ, હવે શરીરના વિચારોના ખાસ પ્રતિપક્ષી આત્મવિચારો જોઈએ.

જે આ વિચાર કેટલાયને આવે છે કે ‘મારું શરીર સારું નથી રહેતું...તાવ આવ્યા કરે છે...ખાંસી મટતી નથી...બ્લડપ્રેશર રહે છે...શરીર તપ્યા કરે છે...ગેસની તકલીફ કબજિયાત રહ્યા કરે છે....ભૂખ નથી લાગતી...’ વગેરે આની સામે એ વિચારવાનું છે કે,

‘હું તે કોણ છું ? શરીરનો પક્ષકાર ? કે આત્માનો ? આત્માના તો આના કરતાં કેઈ ભયંકર રોગો છે, તકલીફો છે, એનો વિચાર કેટલો સમય કરું છું ? આત્માનો પહેલો તો રોગ આ કે અવિનાશી પોતાની જાતના વિચાર કર્યા કરવાનું મૂકી વિનશ્વર શરીરના વિચાર આવ્યા કરે છે ? પાછો એમાં ખેદ નથી. આંચકો કે ભડક નથી કે, લાખો રૂપિયા બચાવવાની ચિંતા મૂકી એને રાખવાનું, કબાટ આગમાં સળગી ન જાય એની ચિંતા કરનાર મૂરખની જેમ આ આત્મ-વિસ્મરણ

અને શરીરચિંતા કરનાર હું મૂર્ખ કેવા ભયંકર નુકસાનમાં ઊતરીશ ?’

બીજો એક આત્મવિચાર અરિહંતાદિ ચારનાં શરણ સ્વીકારવાનો છે. પંચસૂત્ર શાસ્ત્ર કહે છે, ‘ચિત્ત જ્યારે જ્યારે રાગાદિ સંકલેશ યા હર્ષખેદના સંકલેશમાં ચઢે ત્યારે ત્યારે આ ચાર શરણ સ્વીકારવા.’ એ દિલના ગદ્ગદ ભાવે અને ભયભીત રક્ષણાર્થીની જેમ આશ્રિતભાવે ‘અરિહંતા મે સરણં, સિદ્ધા મે સરણં, સાહુ મે સરણં, કેવલિપન્નત્તો ધમ્મો મે સરણં’ યાદ કરવાથી રટવાથી થાય. મન કહે ‘પ્રભુ ! આ મોહની ઘેરામણમાં તમે જ મારા રક્ષક છો.’

એક આત્મવિચાર એ છે કે, શરીર, દવા પથ્ય વગેરેના વિચાર ઊઠે એની સામે અશાતા વેદનીયાદિ કર્મના અકાટ્ય વિપાક, રાગ, દ્વેષાદિ કષાયોની ભાવી પરંપરા અને નવો કર્મભાર ન વધે તે, ઈત્યાદિનો વિચાર રાખવો. આત્મા નિઃસત્ત્વ તો ભવોભવ બન્યો રહ્યો છે, પણ હવે સાત્ત્વિક ક્યારે થશે ? મહાપુરુષોએ આથી પણ ભારે કપરા કષ્ટમાં કેવાં કેવાં સત્ત્વ પ્રગટાવ્યાં છે, ઈત્યાદિનો વિચાર કરતા રહેવાનું.

વળી એ વિચારવાનું કે ‘આ શરીર આદિના વિચાર કર્યા કરવા ખોટા છે, કેમકે એથી વળવાનું કાંઈ જ નથી. કાર્ય થશે તે ચોક્કસ પ્રવૃત્તિથી થશે, વિચારોથી નહિ, આ વિચારોમાં તો સારા વિચાર કરવાની તક જાય છે, માનવભવનો અમૂલ્ય સમય વેડફાય છે. મારા પરમાત્મા અને એમનાં તત્ત્વ, ઉપદેશ ક્યાં ઓછા છે તે એ વિચારવાને બદલે આ વિચારું ?’

આ રોગ અંગે જોયું.

ત્યારે ખાવાના વિચાર રાખ્યા કરે એની સામે એ વિચારવાનું કે શું તું ધાન્યનો ધનેરો છે કે આવા વિચારો કરે છે ? આ માનવ-મગજથી વિચારવા માટે આનાથી કોઈ ઉમદા વિષય નથી શું ? આ તો ખરી ભૂખના વિચારને બદલે આહાર સંજ્ઞાના વિચાર બની જાય છે, તેથી સંસ્કરણ બહુ ખરાબ દૃઢ થાય છે. ખાવા-ખાવાનું બધું અહીં પડ્યું રહેશે, અને પરલોકમાં આ પુષ્ટ સંસ્કરણથી આહાર સંજ્ઞા કારમી પૂંઠે લાગશે, ભારે સતાવશે ! કીડાકીડી, પશુપક્ષી, વગેરેની દુર્દશા નજર સામે દેખાય છે ને ? શું એવી સ્થિતિ ઊભી કરવી છે ?

વળી ખરી ભૂખ લાગી છે ત્યારે પણ ક્ષુધાપરીસહ સહવાનો સુંદર વિચાર શા સારું ગુમાવે ? પરીસહ-સહનના ખરા વિચારની તક તો તકલીફ ઊભી થાય ત્યારે જ મળે છે એ વખતે તો અવસર ઓળખી લેવો જોઈએ. વિચારી શકાય કે ‘નરક ગતિમાં ભૂખ તરસ ક્યાં ઓછી વેઠી છે ? છતાં એ ચાહીને શાંતિથી ન સહી તો સહવાનું એળે ગયું, અહીં તો એના કરોડમાં ભાગેય સહન કરવાનું નથી,

પછી સહવાની રાજીખુશી પૂર્વક ચાહીને શાંતિથી કેમ નહિ સહેવું ?

એમ, પૈસાના વિચાર આવ્યા કરે ત્યાં સામે એ વિચારવું કે ભાગ્યના હાથની વસ્તુમાં શા સારું દખલ કરે છે ? વળી જીવન-જરૂરિયાત જોગ પણ પૈસા એમ વિચારો કરવા માત્રથી મળતા નથી. ત્યારે વધુ પૈસાનો વિચાર તો એક ઘેલછા જ છે, કેમકે અંતે મૂકવાની વસ્તુના વિચાર કર્યા કરવા અને સાથે આવનાર ધર્મના વિચાર તથા દાન-શીલ-તપ-ભાવના સંસ્કારો ઊભા કરવા, દૃઢ કરવા માટેના વિચાર ન કરવા, એ ગાંડપણ નથી તો બીજું શું છે ? આ જીવનમાં પણ કોણ સુખી છે ? પૈસાવાળો ? કે ત્યાગ-વૈરાગ્ય-જિનભક્તિમાં મસ્ત રહેનારો ? પૈસા તો દુર્ગુણોની ખાણ છે. એમાં દુર્ગુણો પાકે છે. પૈસા આવ્યા પછી તૃષ્ણા વધે છે, સગાં સંબંધી કડવા લાગે છે, મદ યદી મોં કડવું થાય છે. જડના રંગ અને હિંસાદિ પાપ વધે છે, કલેશ-રગડા ઊભા થાય છે. આવા પૈસાના વિચાર શા કરવા ?

એમ પત્ની-પુત્રાદિ કુટુંબના મોહઘેલા વિચાર આવ્યા કરે ત્યાં એ વિચારવું કે ‘આ તો મને દુર્ગતિ સાથે પરણાવવા નીકળેલી જાનના જાનૈયા છે. પરણાવીને જ પાછા વળે એવા. પછી જોવાય નહિ આવે ! કન્યા-વિક્રય કરનારો પછી કન્યાને કેવો ત્રાસ છે એ ક્યાં જોવા જાય છે ?’

સારાંશ શરીર અને શરીરસંબંધી ખાનપાન-પૈસા પરિવાર વગેરેના વિચારો આવે ત્યાં એ દરેકના અનર્થ વિચારવા, વિશિષ્ટ માનવમનરૂપી મૂડીની બરબાદી થતી વિચારવી. પરલોકમાં એના કુસંસ્કારોની પરંપરા વિચારવી. આમ છતાં એ વિચાર ન હટે, તો એને આત્મહિતના વિચારમાં પલટવા મહેનત કરવી. દા.ત. કુટુંબનું આત્મહિત કેમ થાય ? એ મારા આત્મહિતમાં કેવી રીતે ઉપયોગી બને ? વગેરે વિચારવું.

બાકી ખાસ કર્તવ્ય તરીકે પૂર્વ લેખાંકમાં બતાવ્યા પ્રમાણે અલગ કોટિના આત્મવિચારનો ખૂબ અભ્યાસ રાખવો. એમાં મન રોકાયું રહેવાથી બીજા-ત્રીજા વિચારો ઘણા અટકશે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૨, અંક-૧૮, તા. ૧૧-૧-૧૯૬૪

૧૨૬ દુઃખ અને દૂષિતમનનો નાશક વર્તમાન સમય

માનવ જાત છતી બુદ્ધિશક્તિએ દુઃખ અને દૂષિત મનથી પીડાય એ દુઃખદ ઘટના છે, એમાંય જૈન એ સ્થિતિમાં હોય એ વળી વિશેષ દુઃખદ કહેવાય. નહિતર બુદ્ધિશક્તિથી યા જિનના વચનથી એવા એક અકસીર ઉપાયને અજમાવી શકે છે કે જેથી એ દુઃખી ન બને, અને એનું મન દૂષિત ન થાય.

આ અકસીર ઉપાયોમાં એક છે વર્તમાન સમયનો ઉપયોગ. આ ‘વર્તમાન સમય’ એટલે આજનો જડવાદી કાળ નહિ, પરંતુ જે જે સમય-સમય પસાર થઈ રહ્યો છે તે પ્રત્યેક સમય. એનો ઉપયોગ આ રીતે,-

માણસ પોતાને દુઃખી કેમ સમજે છે ? કાં ભૂતકાળની બાબત મન પર લાવે છે, અથવા ભવિષ્યનું ચિંતવવા બેસે છે અને મન બગાડે છે. માટે વર્તમાનમાં પાંચ પૈસા કમાયો, પણ એ વખતે જો આના મન પર એમ આવે કે પહેલા આના કરતા સારું કમાયો હતો, તો દીનતા આવે છે, ઓછું મળ્યાની કલ્પના થાય છે. ઈત્યાદિથી મન બગાડે છે, અને દુઃખી થાય છે.

એવી રીતે જો ભવિષ્યનું ચિંતવે છે કે, ‘મોંઘવારી વધી ગઈ છે, અગર ખર્ચા વધી ગયા છે, તેથી કમાયેલું ખરચાઈ જશે !’ તો નિરાશા, ભય, હાયવોય, વગેરેથી મન બગાડે છે અને દુઃખી થાય છે.

અથવા જો એમ વિચારે છે કે ‘પેલાને ઘણું મળ્યું, એ ભારે કબાડી ! સરકારે વળી કેવી હાડમારીઓ ઊભી કરી છે ! બજારો ને વેપારીઓનાં ય ક્યાં ઠેકાણાં છે ?...’ તો ય મન ઈર્ષ્યા, સંતાપ વગેરેમાં અટવાઈ બગાડે છે અને દુઃખી થાય છે.

આવા લોચા વાળવાની જગાએ જો એમ વિચારે કે ‘ઊભો રહે, જે વર્તમાન સમયમાં છું એને સફળ કરવા શું કોઈ સદ્વિચાર જ નથી તે દીનતાના દુઃખના, ઈર્ષ્યા, સંતાપ અને ભયના વિચારો કરું છું ? વર્તમાન સ્થિતિ ચોક્કસ પ્રકારના કર્મથી ઊભી થઈ છે, તો એમાં આડા અવળા વિચાર કે ચિંતા કરવાનું શું કામ છે ? તેમ એનાથી વળવાનું શું ? ઊલટું એ કરીને મારો વર્તમાન સમય બગાડી રહ્યો છું. આસપાસ ગમે તે સ્થિતિ હો, યા પૂર્વે ગમે તે બન્યું હો કે ભવિષ્યમાં ગમે તે બનવાનું હો, પરંતુ મારે વર્તમાન સમય અસદ્ વિચારોથી બગાડવો નથી.’

આ સાવધાની પાકી રખાય, તો પછી એ જ શોધાય કે ‘ચિત્તમાં કઈ સારી વિચારસરણી પ્રસ્તુતમાં રાખી શકાય ? કેવો નિર્મળ અધ્યવસાય હૈયામાં રમતો કરાય ?’

પ્રસંગ એનો એ જ હોય, પરંતુ એના પર અશુભ વિચાર પણ કરી શકાય અને શુભ પણ કરી શકાય. આપણી સામે કોઈ ખરાબ ઘટના બની ગઈ એના પર જો એમ વિચારાય કે ‘ક્યાં આ બન્યું ! એવું કરનારા ખરાબ માણસો છે,’ તો એ કષાયનો વિચાર થયો, પરંતુ જો એવું વિચારાય કે, ‘હોય, ભવિતવ્યતાનો એવો જ ભાવ હોય તે કેમ અન્યથા થાય ? કરનારાને સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાઓ,’ તો એ વર્તમાન સમયનો શુભ વિચાર થયો. એમ નથી ને આપણી જ કોઈ ભૂલ થઈ ગઈ એના પર એવા વિચાર આવ્યા કરે કે, ‘આ ઉતાવળ કરી નાખી, ફલાણાના ભરોસે કુટાયો...,’ તો એ ખોટા ખેદના વિચાર થયા, પણ જો એમ વિચારે કે, ‘ચાલો સાવધાની મળી. હવે ભૂલ, ઉતાવળ, ખોટા ભરોસા નહિ કરવા. જગતની વચ્ચેના જીવન સાવધાનીથી જીવવા, મોહ અને અજ્ઞાનને વશ ન થવું...’ વગેરે, તો એ સારી વિચારણા થઈ.

વર્તમાન દરેક સમય સારો જ વિચારથી વ્યાપ્ત હોય એ જોવાનું છે. એ માટે મન બગડવા ન દેવાની તકેદારી જોઈએ. ગમે તેવી બાબત પર પણ આપણા મોંઘેરા અને બહુફળદાયી મનને શા માટે આપણે જ બગાડવું ? શુભ ભાવમાં રાખેલું મન કલ્પનાતીત લાભ આપે છે ! ધ્યાન રાખવા જેવું છે કે બનાવો તો ભૂતકાળનો વિષય બની જવાના, પરંતુ મનના શુભાશુભ ભાવની ઘેરી અસરો ઊભી રહેવાની. તે ય આપણા આત્મા સાથે જડબેસલાક લાગેલી રહેવાની. શા સારું અશુભ ભાવ કરવાની મૂર્ખાઈ કરવી ? પ્રત્યેક સમયે શુભ ભાવની તક છે, તે કેમ સફલ ન કરી લેવી ?

દરેક વર્તમાન સમય શુભ ભાવ શુભ વિચારવાળો રાખવાથી આ પણ લાભ છે કે મન દુઃખ ભૂલે છે અને સુખશાન્તિનો અનુભવ કરે છે. એવું જ વર્તમાન સમય શુભ પ્રવૃત્તિમાં રાખવાથી પણ ચિત્ત પ્રફુલ્લિત રહે છે, દુઃખ વીસરાઈ જાય છે.

બસ, મન વ્યાકુળ થાય, ખોટા વિકલ્પો, ખેદ કે ચિંતામાં ચડે, દુઃખ-દુઃખ લાગ્યા કરે, ત્યાં આ સાવધાની કરવાની કે ‘ઊભો રહે, આ વર્તમાન સમય શા માટે આમ બગાડવાની જરૂર છે ? આપણું ભાગ્ય, જીવોનાં ભાગ્ય, ભવિતવ્યતા, પુદ્ગલનાં સ્વરૂપ, ભાવદયા, વગેરે વગેરેમાં જ કોઈનો વિચાર કરવા દે.’

૧૨૭ વીતરાગ મિલનની આડે દિવાલો

મંદિરમાં ઈલેક્ટ્રિક લાઈટ (લેખાંક-૧)

વીતરાગ શ્રી તીર્થંકર ભગવાનના ધર્મને માનીએ છીએ એ વીતરાગ બનવા માટે. આ ધર્મ માનવામાં એ જ ઉદ્દેશ હોય-હોવો જ જોઈએ, એ સહજ છે, આ ઉદ્દેશની સફળતા માટે જ એ દેવાધિદેવને ભજવાનું અને એમની આજ્ઞાને આરાધવાનું આવશ્યક છે. એમને ભજયા વિના અને એમના શાસનને આરાધ્યા વિના ન બનાય એ નિર્વિવાદ છે.

પરંતુ આ સાથે એ ખાસ ધ્યાન રાખવાનું છે કે શ્રી વીતરાગ પ્રભુને ભજતા જઈએ અને એમની આજ્ઞાને આરાધતા જઈએ, એમાં વીતરાગ પ્રભુને આપણું, દિલ મળતું રહેવું જોઈએ. વીતરાગ સાથે દિલનું મિલન થતું રહેવું જોઈએ.

વીતરાગ સાથે મિલન એટલે ? એ જ કે વીતરાગને સામે રાખ્યા છે, વીતરાગને સેવીએ છીએ, ધર્મ વીતરાગનો આરાધીએ છીએ, ત્યાં મનની આ જાગૃતિ જોઈએ કે આ દેવ વીતરાગ છે, સર્વથા ઉપશાન્ત છે, રાગાદિના સર્વ ઉકળાટથી રહિત સૌમ્ય બનેલા છે, અને મારે એવા થવું છે. જો મનની આ જાગૃતિ ન હોય તો મુખ્ય લક્ષ્ય જ ચૂકી જવાનું થાય. એથી શ્રી વીતરાગને ભજવાના અને એમનો ધર્મ આરાધવા ભરોસે રહેવા છતાં વીતરાગ બનવાના અંતિમ પરિણામથી ઘણે ઘણે દૂર જ રહેવાનું થાય. કારણ એ છે કે એમાં તો પછી વીતરાગ ભુલાઈને રાગદ્વેષ સાથે જ મિલન રહ્યા કરવાનું, તો એ ક્યાંથી વીતરાગતાની નજીક લઈ જઈ શકે ?

માટે વીતરાગ સાથે મિલન સાધના-કાળમાં અતિ જરૂરી છે.

એ તો જ શક્ય બનશે કે જો વીતરાગ-મિલનને અટકાવનારી દિવોલો આડે ખડી ન કરવામાં આવે કે હોય તો ખડી ન રહેવા દેવાય. એવી કેટલીય દિવાલો કે જે વીતરાગ-મિલનની આડે આવે છે. દા.ત.

જિનમંદિરમાં ઈલેક્ટ્રિક લાઈટના ઝગારા એ આંખને એટલી બધી આંજી દે છે કે એમાં પ્રતિમાની વીતરાગ-મુદ્રા નિહાળવી મુશ્કેલ પડે છે. રસ્તે ચાલતાં રાત્રે સામેથી મોટરની ફ્લેશ લાઈટ આવી, તો એ આંખને એવી આંજી છે કે બીજું દેખાય જ નહિ ! એવું અહીં બને છે. મૂર્તિની રચનામાં મુખ પર અવયવોને અનુસારે ઊંચા નીચા ભાગ હોય છે અને મધ્યમ મુલાયમ પ્રકાશમાં એમાં Shade-

light છાયા-પ્રકાશ કાયમ રહેવાથી મુદ્રાના ભાવ બરાબર દેખાય છે, જ્યારે વિજળીક-પ્રકાશના ઝગારામાં એ કાંઈ રહે નહિ, તેથી ભાવ ક્યાંથી બરાબર દેખાય ?

બીજું એ પણ છે કે વિજળીક પ્રકાશનો મોહ મનને વીતરાગનું આકર્ષણ ચૂકાવી પ્રકાશના આકર્ષણમાં તાણે છે. આજના કાળના લાઈટના ભપકાનો રંગ જિનમંદિરમાં પણ એવી લાઈટ તરફ ચિત્તને ખેંચે એ સ્વાભાવિક છે, ત્યાં વીતરાગતા પર મન શી રીતે કેન્દ્રિત બને ?

વળી એ પણ હકીકત છે કે વીતરાગ દશા પર ચિત્ત સ્થાપવું હોય તો મહા આરંભની વસ્તુનો વીતરાગની ભક્તિ નિમિત્તે મોહ નહિ રાખવો જોઈએ. ઈલેક્ટ્રિક લાઈટના ઝગારામાં કેટલાય ત્રસ જીવોની હિંસા થાય છે. રાત્રિના મંદિર માંગલિક કરતી વખતે એ લાઈટ એકદમ બંધ થતાં જીવજંતની કઈ દશા થાય છે એ તો અનુભવ કરનારા સમજી શકે. પ્રતિમાજી પર ફલેક્ષ લાઈટના ફોકસ પડવામાં વિજળીની ગરમીથી પ્રતિમાજી પર પણ ખરાબ અસર થાય છે. આ બધા તરફ આંખમિચામણા થાય ત્યાં અનંત જીવોને અભયદાન કરનાર પ્રભુની અહિંસા અને વીતરાગભાવ પ્રત્યે ચિત્ત શી રીતે આકર્ષિત રહે ?

ત્યારે એ પણ અનુભવસિદ્ધ છે કે ધીના દીવાની રોશનીમાં પ્રભુના દર્શને જે ઠંડક અને આધ્યાત્મિક ભાવની વૃદ્ધિ અનુભવાય છે એ વીજળીક પ્રકાશમાં નહિ. આ બધું જોઈને પૂ. ગણિવર્ચ શ્રી ધર્મસાગરજી મહારાજ તથા શેઠ પનાલાલ ઉમાભાઈ આદિના પ્રયત્નથી અમદાવાદમાં તા. ૧૫-૯-૬૩ ના રોજ મળેલી સંઘસભામાં પૂ. આ. શ્રી વિજય રામચંદ્રસૂરિજી મહારાજ, પૂ. આ. શ્રી વિજય મનોહરસૂરિજી મ., પૂ. આ. શ્રી વિજય કીર્તિસાગરસૂરિજી મ., પૂ. આ. શ્રી વિજય રામસૂરિજી મ. (ડહેલાવાળા) આદિ વિશાળ શ્રમણ-સમુદાય તથા અમદાવાદના અગ્રણી શ્રાવકોના ભાષણો પૂર્વક ઠીક જ ઠરાવ થયો કે,

‘દહેરાસરના ગર્ભગૃહ તથા રંગમંડપ આદિમાં બધે ઠેકાણે હિંસા, આશાતના આદિના કારણે ઈલેક્ટ્રિક લાઈટ ન થવી જોઈએ. આ માટે સૌને લાગતાવળગતાઓને આ સંબંધી યોગ્ય પ્રયત્ન કરી ઈલેક્ટ્રિક લાઈટ બંધ કરવા-કરાવવાની (આ સભા) ભલામણ કરે છે.’

આનો પ્રચાર કરવા સમિતિ પણ નીમાઈ છે અને પૂ. સાધુ-સાધ્વીજી મહારાજોને ભક્તિમહોત્સવો વગેરેમાં પણ ઈલેક્ટ્રિક-લાઈટ બંધ કરાવવાનો જોરદાર ઉપદેશ આપવા વિનંતિ કરાઈ છે.

જાણવા મળ્યું છે કે આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના વહીવટનાં દેરાસરોમાં આનો અમલ થયો છે. અમદાવાદના દેરાસરોમાં ગભારામાંથી વિજળીક દીવા દૂર કરાયા છે. રંગમંડપમાંથી પણ કઢાવવા તજવીજ ચાલું છે.

ભારતભરના જિનમંદિરોમાં તેમ થવાની જરૂર છે. ગભારામાં ધીના દીવા અને રંગમંડપમાં છેવટે કોપરેલના દીવા રાખી શકાય. ધાર્મિક મહોત્સવોમાં પણ આ વિવેક જરૂરી છે, જેથી ભૌતિકવાદ ન પોષાય અને આધ્યાત્મિક ભક્તિ-શક્તિ ખીલે. સવારે બહુ વહેલા પ્રક્ષાલ-પૂજાદિ કરવાની ઉતાવળ ન કરવી જોઈએ.

સારાંશ, વીતરાગ સાથે હૈયાનું મિલન કરવા આડે મંદિરમાંની આ લાઈટ દિવાલરૂપ છે. એ દૂર થવાની ખાસ જરૂર છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૧૨, અંક-૨૦, તા. ૨૫-૧-૧૯૬૪

૧૨૮ (લેખાંક-૨)

વીતરાગ ભગવાન સાથે હૈયાનું મિલન કરવું છે તો બીજી એક વસ્તુ એ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે કે વીતરાગ ભગવાનની ભક્તિ આપણા હાથે કરવી જોઈએ. પૂજારી પાસે ભક્તિનું કામ કરાવવું એ પ્રભુ સાથેના મિલનની આડે દિવાલ છે. એ તો જાણે પૂજારીનું જ કામ ! એ શું ભક્તિ કરવાનો ? એ જૈનેતરને મન તો જેમ મંદિરમાં બીજી સાફસુફીની નોકરીનું કામ, એમ પ્રતિમાજીનું પણ એક સાફસુફીનું કામ ! એમાં એ પ્રભુ ઉપર બહુમાન શું રાખે ? દેખાય છે કે મોરપીંછી ઘસડંપસંડ ચલાવે છે ! પ્રભુના અંગે લગાડવાની મોરપીંછી પબાસણ પર પણ ઘસડે છે ! જીવજંતની રક્ષાની તો વાતેય શી ? વાળાકૂચી તો જાણે એક ઓટલો સાફ કરવાના કૂચડાની જેમ ભગવાનને ગોદા મારતો ઘસાઘસ ઠોક્યે રાખે છે ! આ તે પ્રભુની ભક્તિ છે કે વિટંબણા ? ધરાર નજર સામે શ્રાવક આ જુએ અને ચલાવી લે, અને પોતાનો સમય કિંમતી માની, યા તકલીફનું કાર્ય માની કે એથી નીચે ઊતરીને નાનમનું કામ સમજી, પોતે એ ન કરે, એમાં વળી પોતાના હૃદયનાથ ભગવાનની વિટંબણા થઈ રહી હોવાનું ય ન સમજે, એને વીતરાગ પ્રભુ સાથે હૃદયનો મેળ ક્યાંથી જામે ? લોભ અહંત્વાદિ કષાયો ઓછા કરી વીતરાગતા તરફ પ્રયાણ કરવાનું ક્યાં ઊભું રહે ?

અનંતા કાળથી આપણને આ સંસારમાં ભટકાવનારા રાગદ્વેષથી મુક્ત થઈ આપણે વીતરાગ બનવું છે, તો સ્વાર્થના રાગ ઓછા કરી વીતરાગ પ્રત્યે ભક્તિ બહુમાન અને આકર્ષણ વધારવા જોઈએ. ત્યાં પછી ‘મારો સમય કિંમતી છે,

એટલે પ્રભુના નિર્મલ્ય ઊતારવા મારી પાસે સમય નથી. વળી એ તો એક નોકરીનું કામ, હું કોઈ પ્રભુનો એવો નોકર નથી...' આવી બધી ગણતરીમાં નર્ચો સ્વાર્થરાગ અને અહંત્વ પોષાય, વીતરાગની વિટંબણા ચલાવી લેવાય, ત્યાં વીતરાગ સાથે મિલન ક્યાંથી થાય ? ઊલટું ધિક્કાઈ કરવા જતાં સ્વાર્થરાગ, અહંત્વ વગેરે મજબૂત થવાથી વીતરાગ-મિલનની આડે જોરદાર દિવાલ ખડી થાય.

આવું કેટલેય ઠેકાણે હવે પ્રક્ષાલ અંગે બની રહ્યું છે, પ્રભુની પૂજા એટલે જાણે માત્ર કેશરપૂજા-તિલકપૂજા, એવો હિસાબ રખાઈ રહ્યો છે ! એટલે પખાળ તો પહેલાં પૂજારી જ પતાવી લે છે. કદાચ મૂળનાયક પ્રભુનો પખાલ શ્રાવક કરવા જશે. પણ બાકીના ભગવાનનો પૂજારીના માથે ! આ કેવી શેઠાઈ ! પ્રક્ષાલપૂજા એ ઈન્દ્રો અને દેવોએ કરેલ કલ્યાણકના અભિષેકનું પ્રતીક છે. એની ઉપેક્ષા કરી પૂજારીને પખાળ ભળાવી દેવો, એ પણ વીતરાગ-મિલનની આડે દિવાલ ખડી કરવા જેવું છે. પૂજારી પખાળમાં શો વિવેક અને શી ભક્તિ દાખવવાનો હતો ? ત્યારે મહાન પ્રક્ષાલ-પૂજા કરવા વખતના ઉચ્ચ ભાવોલ્લાસ એ પૂજા જાતે ન કરવામાં ક્યાંથી આવી શકવાના ?

આપણી વૃત્તિઓ અને આપણા પ્રમાદની જાંચ કરવી જોઈએ છે, અને એનું પૃથક્કરણ કરવું જરૂરી છે. એમ કરતાં દેખાશે કે આપણે કેટલીક વાર અહંત્વ, કાયાની આરામીની મમતા, મહત્ત્વની આકાંક્ષા, શેઠાઈનો મંદ, બહાના હેઠળ માયા, વગેરે વગેરે કષાયો જ પોષતા હોઈએ છીએ. અને એ વીતરાગ મિલન નહિ પણ વીતરાગથી દૂર પડવાનું કરાવે છે.

આ કેટલી બધી કમનસીબી ? જે ઉત્તમ સત્ક્રિયાઓમાં તો કષાયો દબાવી શકવાની અને ઉત્તમ ભાવોલ્લાસ સ્ફુરાયમાન કરવાની સારી અનુકૂળતા છે, ત્યાં જ એનાથી ઊંધું વેતરણ, ઊંધી ચાલ અને અવળા ખેલ આદરાય પછી જીવને બચવાનું ક્યાં ? વીતરાગની માયા વધારવાનું ને દૂર દૂરની પણ વીતરાગતાની દિશામાં ડર ભરવાનું ક્યાં બનવાનું ? અનંતી વાર ધર્મક્રિયાઓ આમાં જ નિષ્ફળ ગઈ છે. વર્તમાન જન્મની સાધનાઓ સફળ કરવી હોય તો આ લક્ષ જાગતું રહેવું જોઈએ કે, 'બંધુ ય કરીને મારે વીતરાગ પ્રભુ સાથે હૈયું મેળવવું છે' પછી એક બાજુએ તારક દેવાધિદેવની વીતરાગતા પર મુખ્ય દૃષ્ટિ રાખી એમના પર ઊછળતો અનન્ય ભક્તિભાવ કેળવવાનો અને બીજી બાજુ ઈન્દ્રિય વિષયો તથા કષાયોના ખેંચાણ ઓછા કરવાનાં.

વીતરાગ સર્વજ્ઞ બની ભવદુઃખથી મુક્ત થવા માટે સાધના કરવાનું શ્રેષ્ઠ જીવન માનવજીવન છે, પરંતુ એ સાધના વીતરાગના આલંબન વિના શક્ય નથી. વીતરાગનું આલંબન ખરેખર પકડવાનું ત્યારે જ બનશે કે વીતરાગની સાચી માયા લાગશે. વીતરાગ પ્રભુ સાથે હૈયું ભળશે. વીતરાગમિલન વિના એમનું આલંબન ધર્યાનો વિશ્વાસ ખોટો નીવડવાનો. કહીએ કે, 'મારે વીતરાગનું શરણ છે, નજર સામે એ જ રાખવાના છે.' અને એમની માયા લાગી નથી. તો એ શરણ, આલંબન બનાવટી, ખાલી મન મનાવ્યાનું છે.

વીતરાગની માયા-મમતા લગાડવી હશે એટલે તો વીતરાગતા પર આકર્ષાઈ જવું જોઈશે. મનને એમ થાય કે ધન્ય પ્રભુ ! જે જાલિમ રાગ-દ્વેષાદિની શરમજનક રમત અમે આચરી રહ્યા છીએ અને એથી આ દુઃખરૂપ, દુઃખફલક અને દુઃખાનુબંધી સંસારમાં પીસાઈ રહ્યા છીએ, એ રાગદ્વેષાદિનો સંપૂર્ણ નાશ કરી આપ વીતરાગ બન્યા છો ! ક્યારે અમે પણ આ રાગદ્વેષાદિની દુષ્ટ રમત મૂકીને વીતરાગ બનીએ ! વીતરાગતા અને વીતરાગનું આ આકર્ષણ અને વીતરાગતાની ખરી ભૂખ ઊભી થાય ત્યારે વીતરાગની સાચી માયા લાગે.

વીતરાગ સાથે માયા લાગે એટલે કે વીતરાગની સાથે હૈયાનું મિલન થાય. પત્ની-પુત્રાદિ સાથે હૈયાનું મિલન થાય છે એ અનુભવ સિદ્ધ છે. એવું પરાયા સાથે નથી થતું. પરંતુ જીવનમાં કેટલીક મૌલિક ખામીઓ વીતરાગ ભગવાન સાથે હૈયાનું મિલન નથી થવા દેતી. એ ખામીઓ મિલન આડે દિવાલ જેવી છે. એમાં મૂળ ખામી ભવરાગ છે.

સંસાર પર ગાઢ રાગ, પાકો પક્ષપાત, સંસારના સુખો પ્રત્યે નિર્ભીક આસક્તિ, - એવી કે આના જ કારણે પારાવાર દુઃખો ઊભા થયા છે એવું મનને જરાય ન લાગે, - એ ઉત્કૃષ્ટ કોટિના અનંતાનુબંધી નામના રાગને પોષે છે, અને એને શાસ્ત્ર સમ્યક્ત્વના ઘાતક કહે છે, ધુવડને અંધકાર ગમે, પછી તેજ ક્યાંથી ગમે ? એમ અહીં સંસાર, સંસારના પદાર્થ મીઠા લાગે, પછી વીતરાગ ક્યાંથી મીઠા લાગે ? સંસાર સાથે હૈયાનું મિલન છે એટલે પાછળ રાગ-દ્વેષ-કામ-ક્રોધ-લોભાદિ સાથે ય તન્મય હૃદયમિલન છે, એ દિવાલ છે. એ વીતરાગ સાથે મિલન નહિ થવા દે.

બીજી દિવાલ છે ઉપકારી પ્રત્યેના કૃતજ્ઞભાવનું વિસ્મરણ, ઉપકારીને ઉપકાર

કર્ચે વર્ષો વીત્યા હોય, અથવા નજીકના ઉપકાર પછી એમની સાથે મનોભેદ કે મતભેદ પડ્યો હોય, પણ તેથી કંઈ ઉપકાર રદ નથી થતો. તો એને ભુલાય જ કેમ ? એનું મૂલ્યાંકન કેમ જ વિસરાય ? ખાસ કરીને માતા-પિતાએ તો સંતાનની તદ્દન અબુઝ-અશક્ત-અસ્વાધીન દશામાં જાતે કષ્ટ-અગવડ તથા સંતાનની ઉદ્ધતાઈ-આડાઈ પણ સેવીને પોષણ-શિક્ષણ-ગુણસંપાદન વગેરેનો અનહદ ઉપકાર કર્યો છે, પરંતુ જો સંતાન હવે મોટા થયે એમની પ્રત્યે કૃતજ્ઞભાવ ભૂલે તો એની પાછળ જાલિમ તૃષ્ણા, વાસના, સ્વાર્થાધિતા કે ગર્વ-ગુસ્સો કામ કરી રહ્યા હોય છે. એમ બીજાના ય ઉપકાર ભૂલવામાં પણ એ દશા હોય છે. આવા નિષ્ઠુર હૃદયની પ્રબળ દોષની પકડ વીતરાગ સાથે હૃદયનું મિલન થવા દેતી નથી, એ નિર્વિવાદ છે.

વળી એક દિવાલ છે હૃદયની મલિનતા, અપવિત્રતા, બીજાઓ સાથેના વ્યવહાર દિલમાં કપટભાવ રાખીને કરાય, ધંધાધાપા વગેરે અંગે હૈયું માયાવી અને નિષ્ઠુર રખાય, એમ પરસ્ત્રીઓ પ્રત્યે છૂપી દૃષ્ટિઓ નખાય, દિલમાં વાસનાને ભભુકતી રખાય, બધે પોતાનું સારાપણું ને પોતાની હોશિયારી દાખવવા દિલમાં બીજા પ્રત્યે છૂપા ઈર્ષ્યાભાવ, બીજાના અસદ્દોષોની દૃષ્ટિ, એમ વગર હકનો માલ લેવા-ભોગવવાની રુચિ-કાંક્ષા, સેવા-કર્તવ્યમાં ભોગ ન આપવો પડે એવી છૂપી ગણતરી...વગેરે વગેરે દિલની મલિનતાઓ છે. આવું અપવિત્ર દિલ વીતરાગ સાથે ક્યાંથી મળી શકે ? પરમ પવિત્ર વીતરાગદેવની સાથે મિલન પરમ પવિત્રતાની કાંક્ષાવાળાને હોય, પરંતુ અપવિત્ર દિલની ધૂમ પ્રવૃત્તિઓ કર્યે જવી છે, અને એ અપવિત્રતા તરફ ધૃષ્ટા જ ક્યાં છે ? એ ધૃષ્ટા નહિ, તો પરમ તો શું, પણ સામાન્ય પવિત્રતાની ય રુચિ-ઝંખના-ગરજ ન હોય. તો એ વિના વીતરાગ-મિલન નહિ થઈ શકે.

વીતરાગમિલનની આડે વળી એક દિવાલ છે સ્વાર્થાધિતા. જ્યાં બીજાનો વિચાર જ નથી, પરાર્થ-પરોપકાર એ જાણે જીવનનું એક અંગ જ નથી સમજાતું, ‘મારે મારું જ જોવાનું’ આ જ એક જીવનસરણી છે, બીજાને તકલીફ પડે એની પરવા નથી, બીજાની દુઃખ-અગવડનું શક્ય અને સરળ પણ નિવારણ લેશ પણ કર્તવ્ય લાગતું નથી અને સામાન્ય પણ પ્રયત્ન એ માટે કરવો નથી, આવા નર્ચ સ્વાર્થમૂઢ માણસને વીતરાગ સાથે શી લેવાદેવા છે ? વીતરાગને એ કદાચ ભજશે તો એથી પોતાનો સ્વાર્થ નીચોવી લેવા માટે જ. એમાં તો સ્વાર્થમિલન છે, વીતરાગમિલન નહિ, એ માટે તો ‘વીતરાગ આખા જગતના અનન્ય અનુપકૃત-ઉપકારી છે, મારા પર અનન્ત ઉપકારને કરનારા છે, વળી એ અલૌકિક અનન્ત

ગુણોને ધરનારા છે, અને અનન્ત કલ્યાણ માટે પરમ આલંબન છે, માટે એજ મારા આત્માના હૈયાના હાર, માથાના મુગટ, આંખની કીકી અને જીવનધ્યેય હો’...આવા ભાવ સાથે એમને ભજવા જોઈએ તો જ વીતરાગમિલન શક્ય છે.

ભવવિરાગ, કૃતજ્ઞતા, પવિત્રતા, પરાર્થવૃત્તિ વગેરે દ્વારા વીતરાગમિલનની આડે આવતી દિવાલો દૂર કરીએ.

U શિષ્ય-હિતાર્થે સદા જાગૃત V

સં. ૨૦૩૭ના સુરતના ચાતુર્માસમાં રવિવારીય શિબિરો થઈ. શિબિરનો એક યુવાન મને મળ્યો : “સાહેબ, હું દર રવિવારે શિબિરમાં આવું છું. મેં આપને પત્ર લખ્યો હતો તે જ હું...”

“કયો પત્ર ?”

“કેમ, રજી. એ.ડી.થી ૧૮ પાનાંનો પત્ર મેં આપને લખ્યો હતો. આપને રૂબરૂ મળવાનો સંકોચ થતો હતો તેથી પત્ર લખ્યો. પણ આપનો કોઈ પ્રત્યુત્તર ન મળ્યો...”

“પણ, મને તો આવાં ૧૮ પાનાંના રજી. પત્રની કોઈ ખબર જ નથી. મને એવો કોઈ પત્ર મળ્યો નથી, હું તપાસ કરીશ.”

બધી ટપાલો પહેલાં પૂજ્યપાદશ્રી પાસે આવતી તેથી મેં તેઓશ્રીને પૂછ્યું : “ગુરુદેવ ! થોડા દિવસોમાં મારા નામનો કોઈ રજી. પત્ર આવેલો ? આજે એક યુવાન વાત કરતો હતો.”

“હા, રત્નસુંદર ! એક આવેલો ખરો. તે પત્રમાં તારાં પ્રવચનોનાં ખૂબ વખાણ લખેલાં તેથી તારા પ્રત્યેની હિતબુદ્ધિથી તને આપ્યા વગર પત્રની જયણા કરી દીધી. પત્રમાં બીજું કાંઈ વિશેષ નહોતું.”

પૂજ્યશ્રીની વાત સાંભળતા જ મારી આંખો ભરાઈ ગઈ. શિષ્યોના હિત માટે પૂજ્યશ્રી કેવા સદા જાગૃત હતા !

W -“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભારX

૧૩૦ જડ જીવનની આંધીથી કેમ બચાય ?

(લેખાંક-૧)

આજે આ મોટા પ્રશ્ન છે કે ‘ધર્મ આચરવા છતાં હૈયે ધર્મનો રંગ કેમ નથી જામતો ? ધર્મમય વિચારો, કેમ નથી ચાલતા ? ધર્મની જ વાતચીતો વિશેષરૂપે અને મુખ્યરૂપે જીવનમાં સ્થાન કેમ નથી પામતી ?...’

પણ આનું નિદાન સ્પષ્ટ છે કે આજનાં જીવન જડ-પ્રધાન બની ગયા છે. જ્યાં ને ત્યાં ઈન્દ્રિયોના જડ વિષયોની ઉજળામણ અને ઝાકઝમાળતાને જ આગળ કરવાનું થાય છે. લગભગ બધી વાતોચીતો અને વિચારણા એ કેન્દ્રની આસપાસ જ ચાલુ હોય છે. ત્યાં મારા આત્માનું શું ? કે સામાના આત્માનું શું ? એનો વિચાર જ કોઈ નથી આવતો ! બધા જ સંસારવ્યવહાર એવા જડમુખા જ હોય ત્યાં પછી ધર્મક્રિયાની અસર શી ઊભી રહે ? ઊલટું આની અસર ધર્મક્રિયા પર થાય છે ! તો ધર્મમાં ય જડનો રંગ મુખ્ય કરી એમાં જ અટવાઈ રહેવાનું બને છે. દા.ત. પ્રભુનું ચૈત્યવંદન કે પૂજા થઈ સ્તવન કે પૂજાની ઢાળ કોઈએ સુંદર રાગ-આલાપથી ભણાવી તો બસ એ સુંદરતામાં જ મન અટકી જાય છે. ‘વાહ કેવો સરસ રાગ ! કેવો અદ્ભુત આલાપ ! કેવી બોલવા-ગાવાની છટા અને મિઠાશ !’ થયું, ‘આત્માને માટે કંઈ એમાં આવ્યું ?’ એનો વિચાર જ નથી ! ક્યાંથી હોય ? બાહ્ય જીવનમાં કેવળ જડમયતા છે, જડ પુદ્ગલની જ બોલબાલા પર મન કેન્દ્રિત છે, વ્યવહાર બધો જ જડને અનુલક્ષીને છે, પછી એની ઘેરી અસર ધર્મક્ષેત્રમાં ય પહોંચે એમાં નવાઈ નથી.

છોકરાનો જન્મ થાય છે. ત્યાંથી માંડીને એની ચિંતા જડ પૌદ્ગલિક સુખ અને શોભા તરફ ઝૂકેલી રાખીને કરવામાં આવે છે. એને આધુનિક ફેશનના સારા કપડાં, આધુનિક રમકડાં, ભૌતિક ચિત્રો, ને રેડિયો-સંગીત આદિથી એને ખુશ કરવાનું, બસ આના તરફ જ લક્ષ રહે છે. એને શબ્દ શિખવાડાય તો ‘બા, બાપા, ભાઈ, કાકા,’ એવા જ. ક્યાંય આમાં આત્માને અનુલક્ષીને વાત છે ? ભલે એ અણસમજણું છે, પણ જેવું દેખે છે એવા સંસ્કાર એના મગજ પર પડ્યા જ કરે છે, એ ભૂલવા જેવું નથી. એવા વિરલ બાળકો પણ જાણવા મળે છે કે જેને મંદિર, ઉપાશ્રય વગેરેની ચર્ચામાં પલોટ્યાં હોય છે તો એને એનો રસ લાગી જાય

છે, અને પછી આડો કરીને પણ એ ચર્ચા રોજ માગે છે. ‘બા, બાપા’ વગેરે સાથે વીર, અરિહંત વગેરે શબ્દો શિખવાડવાનું કરાતું હોય તો પછી એની રહ લાગે એ સહજ છે. પણ આ કેટલા જૈનધરોમાં ? બાળકની દૃષ્ટિમાં મોહના ચાળા-ચેષ્ટા કરવાથી એના ભાવુક મન પર એની અસર પડે છે. મા બાપને પોતાના જડના રંગરાગમાં આ જોવાની તમન્ના નથી અને બાળકની દૃષ્ટિમાંય ગમે તેમ વર્તવાની, બોલવા-ચાલવાની છૂટ છે, તો બાળકના મગજ પર એના ખરાબ સંસ્કાર પડવાના એ સહજ છે. એનું પરિણામ દેખાય છે કે બાળકો કુચેષ્ટાઓ કરે છે, મોટા થયેલ છોકરાઓમાં બદીઓ પેઠી છે.

છતાં આશ્ચર્ય છે કે બાળકને સારા આત્મહિતકારી સંસ્કાર પડે એવો વ્યવહાર, શિક્ષણ અને વાતાવરણ નથી અપાતું ! કુટુંબમાં જડમુખી વાતોને બદલે સામાયિક પ્રતિક્રમણ-પૂજા-વ્રતનિયમ-દયાદાન વગેરેની ભરપૂર વાતો ચાલતી હોય, પ્રવૃત્તિ હોય, એક બીજાના ગુણાનુવાદ-ક્ષમા-સહિષ્ણુતા-ઉદારતા વગેરેના ભરપૂર વ્યવહાર હોય તો બાળકના મન પર એના સંસ્કાર પડે. એમ બાળકને શિક્ષણ પણ માર્ગાનુસારી જીવનનું, ધર્મપ્રવૃત્તિનું, દયા, સત્ય, પ્રામાણિકતા વગેરે ગુણોનું અપાતું હોય, તેમ બાળકની આજુબાજુ વાતાવરણ, દા.ત. ઘરમાં મહાપુરુષોના ફોટા, એમનાં ધર્મપરાક્રમોના ચિત્રો, તેમજ ધર્મનાં ભરપૂર સાધન ઉપકરણ હોય, મોટાઓનો ગુણમય વ્યવહાર, ધર્મના સ્તોત્રો-ગીતો-સૂત્રો બોલાતા હોય, અતિથિ-સાધુ-દીનદુઃખીની યોગ્ય સરભરાઓ થતી હોય, સામાયિક-સ્વાધ્યાય-તપ-જપ વગેરે ક્રિયાઓ ચાલતી હોય, -આવા સુંદર ધાર્મિક-આધ્યાત્મિક વાતાવરણ હોય તો એની બાળકના મન પર સુંદર અસર-સંસ્કાર પડે.

આનાથી ઊલટું કુટુંબમાં રગડા-ઝગડા, ઊંચા બોલ-તુચ્છકાર-તિરસ્કાર ચાલતા હોય, રંગરાગ વિલાસની જ પ્રવૃત્તિઓ થતી હોય, તુચ્છ ગપ્પાસપ્પા, એકલી વ્યાવહારિક વાતો, મોહભરી સલાહસૂચના, વિલાસી ચિત્રો-ફોટા, ભરપૂર મોહક સાધનો...આવા બધા વ્યવહાર-વાતાવરણમાં બાળકને જડનું જ શિક્ષણ-સંસ્કરણ મળે એમાં નવાઈ નથી.

આજની દુનિયા સામે જોતા રહેવાથી તો જડ જીવનની જ આંધીમાં જ ફસાવાનું થશે, કેમકે સહેજે એનું અનુકરણ કરતા રહેવાની જ વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ રહેશે. વિચાર તો એ જોઈએ કે, ‘અમે જૈન, એટલે જગતથી નિરાળા વીતરાગના શાસનને પામેલા ! અમારા રાહ જગતના જેવા અજ્ઞાનના અંધકારભર્યા ન હોય. અમારી પ્રવૃત્તિ, અમારી ચેષ્ટાઓ, અમારા બોલચાલ-વ્યવહાર અને વાતાવરણ બધું

જ ધર્મ અને અધ્યાત્મભાવથી સુશોભિત-સુવાસિત હોય. દુનિયા જડમુખી હોય, અમે નહિ. અમે તો આત્મલક્ષી, પરમાત્મ-પ્રેક્ષી અને ધર્મ-પ્રધાન જીવનવાળા ! આ ચોક્કસ ધોરણ રાખી એને અનુરૂપ જીવન જીવાય, તો બાળક કોરા જડજીવનથી બચે.’

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૨, અંક-૨૩, તા. ૧૫-૨-૧૯૬૪

(૧૩૧) (લેખાંક-૨)

કુમાર અવસ્થાના સંતાનોનાં પણ જીવન જડજીવનની આંધીમાં ચઢી ગયા છે. પહેરવેશમાં ઠેઠ પગની પાની સુધીના લેંઘા, પણ માથું ઉઘાડું ! માથે તો ટોપીનો ભાર-બોજ ગણાય, તે જ ઉડાડી ! ત્યારે, કન્યાઓના પગ ઢીંચણની ઉપર સુધી ખુલ્લા ! આ વિલાયતી અનુકરણે સદાચાર-રક્ષાની પવિત્ર આધ્યાત્મિક ભાવનાને બાધ કરે છે એવી જડ વિલાસી સ્થિતિ ઊભી કરી, ભણવામાં જાતકાળજી-જાતમહેનતનું જોર ઘટ્યું, ટ્યુશન અને પરીક્ષા સમયે તાત્કાલિક તૈયારી વધી, અનેક રજાઓ, ફંકશનો વગેરેનાં તોફાન, ધાર્મિક વિના કેવળ ભૌતિક વિષયોનાં શિક્ષણ...વગેરે વગેરે ચાલ્યું. આ શું છે ? જડજીવનની મહા આંધી ! છોકરાઓના માબાપ સાથેના વ્યવહારમાં પણ સવારે ઊઠીને પ્રણામથી માંડી રાતના એમની પગચાળી સુધીના વિનય સેવા વગેરે લુપ્ત થઈ ભણવું-રમવું-ફરવું વગેરે જડજીવનના ખેલ લાગી પડ્યા ! છોકરીઓને ય એને યોગ્ય ગૃહજીવન અંગેનું સુસંસ્કરણ કરવાનું જાણે બિનજરૂરી લેખાઈ ગયું ! નહિતર એમાં વડિલની આજ્ઞા-આમન્યા-સેવા તથા સારી શિખામણ વગેરે આધ્યાત્મિકભાવને સ્થાન મળતું ! ના, આ તો છોકરીઓને ય છોકરાની જેમ જ શાળાશિક્ષણ, ડીગ્રી, કોન્સર્ટ, ડાન્સ...! વિશેષ ખતરનાક વળી સહશિક્ષણ ચાલ્યું !

છોકરાઓના ખિસ્સાખર્ચ, છાપા-નોવેલ વગેરના વાંચન, રેડિયોના પ્રોગ્રામ-શ્રવણ, આધુનિક બીજી ફેશન-ફીશિયારી, છોકરીઓને માથાની વેણીઓ ખુલ્લી, અંગ-ટાઈટ કપડાં !

આ બધું સરિયામ જડજીવનને પોષી રહ્યું છે. એ મફતિયા ખર્ચ, ઉદ્ધતાઈ, અનાચાર, ધર્મ-ઉપેક્ષા, અને બીજા કેટલાય દુર્ગુણોને ઊભા કરે છે ! આ સ્થિતિમાં ઊછરી મોટા થયેલા સંતાનને ધર્મમાં રસ ક્યાંથી હોય ? કુળવ્યવહારથી પર્યુષણ જેવા ધર્મસ્થાને જવું પડતું હોય તો જાય, પણ એમાં મન ક્યાંથી પરોવાય ? આત્મકલ્યાણની બુદ્ધિ શાની રહે ?

આ વસ્તુ પર ગંભીર વિચાર કરવા જેવો છે. સંસ્કારયોગ્ય આ વયમાં તો

ખાસ કરીને શક્ય નવી ફેશનો-પદ્ધતિઓ ઓછી ફરી આત્મગુણ-આત્મહિત-પોષક પ્રાચીન પદ્ધતિઓ-રિવાજો પર ખાસ ભાર દેવા જેવો છે. દા.ત. (૧) સવારે ઊઠીને માતા પિતાને પ્રણામ કરે ને, તે પણ પગમાં માથું મૂકીને આશીર્વાદ માગવા સાથે કે ‘આજના દિવસે દોષોથી બચી આત્મગુણ સાધું,’ એમ (૨) દરેક કાર્ય માબાપને પૂછીને જ કરવાની ટેવ, (૩) માતાપિતાના કામકાજમાં જરૂરી સેવા, (૪) શિક્ષણની આકરી જાત-મહેનત, (૫) શિક્ષકનો પાકો વિનય, (૬) માથાના મોંઘા તેલ, પફ-પાવડર અને બીજી ફેશનનો ત્યાગ, (૭) સિનેમાં-નોવેલ-છાપાનો સ્પર્શ નહિ, (૮) આ ઉપરાંત જીવનના ખાસ અંગ તરીકે ભગવાનનાં દર્શન તથા અવશ્ય પૂજા, એ પણ શક્ય એટલી જાતમહેનત અને જાતખર્ચના દ્રવ્યવાળી, (૯) રોજ એક સામાયિકમાં અથવા તે વિના એક ધાર્મિક ગાથાપાઠ-પુનરાવૃત્તિ, (૧૦) એક બાંધી નવકારવાળી, (૧૧) રાત્રિભોજન અને કંદમૂળ બંધ, (૧૨) પાંચ તિથિ લીલોતરીનો ત્યાગ-તપસ્યા-પ્રતિક્રમણ...વગેરે

ત્યારે મોટી ઉંમર થયા પછી યુવાની-પ્રૌઢ-જૈફ વયમાં પણ આજે જોઈએ તો લગભગ જડ-પુદ્ગલલક્ષી જીવન બની ગયા છે. જડ જરૂરિયાતો ફેશન-સગવડો અને લહેલહાટ વધી ગયા ! પુરુષોમાં સ્ત્રીઓ જેવી ટાપટીપ-સુકોમળતા-ફેશનો ચાલી, અને સ્ત્રીઓમાં પુરુષો જેવી પ્રવૃત્તિઓ પેઠી ! પુરુષોના સ્ત્રીઓ સાથે સંપર્ક-વાતચીત-મજાક વધ્યા ! ક્લબ-કમિટીઓ-પાર્ટી વગેરે તૂત નીકળ્યા ! એટલે ચેરમેન-સેક્રેટરી-મેમ્બર વગેરે હોદ્દાના આકર્ષણ વધ્યાં ! મિટિંગો, કોન્ફરન્સો, ભાષણો, ઠરાવો, સંસ્થાપ્રચારો, એનાં લિટરેચર જાહેરાતો, વગેરે પ્રવૃત્તિઓ વધી. નામ-ધર્મનો પ્રચાર કરો. પણ બધું લગભગ ભાષણ-લેખન-સાહિત્યરૂપ. એજ ધર્મ-પ્રચાર ! (પણ સદાચારના કડક નિયમ-મર્યાદા, ભંગના દંડ, શ્રાવક-જીવનના આચાર અનુષ્ઠાન, બે ટંક અવશ્ય પ્રતિક્રમણ, સ્વદ્રવ્યથી જિનપૂજા, અભક્ષ્ય રાત્રિભોજન, ત્યાગ, રાત્રિના રખડવાનું નહિ, પણ કુટુંબ સમક્ષ ધાર્મિક વાંચન, પર્વતિથિઓએ ત્યાગ-વ્રત-તપસ્યા, ચતુર્દશીએ પૌષધ, અમુક ઉંમરે બ્રહ્મચર્ય, વ્યવહારનિવૃત્તિ, શાસ્ત્ર-ચિંતન...ઈત્યાદિ કશું પ્રચારવાનું નહિ !)...આ સંબંધી અતિશય જડની જરૂરિયાતો-ફેશનો-રીતરસમો વગેરે એ જડજીવન-ભૌતિકજીવનના મૂળ પર ઊભા છે. જડજીવનના પરિણામે જૂઠ, અનીતિ, દુરાચાર, વિલાસ-વાસનાતિરેક, દગા-ફટકા, અહંત્વ-હોશાતોંશી-ઈર્ષ્યા વગેરે જાલિમ વિકસ્યા છે.

જડજીવનની આ આંધીમાં બચવા ઉપાય આ છે કે ફટાટોપો પડતા મૂકી નક્કર ધર્મ-આચાર અનુષ્ઠાનો, વ્રત-નિયમો, શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય વગેરેને જીવનમાં મુખ્ય સ્થાન મળે એના પ્રચાર, આદર, અભિનંદન વગેરે થાય.

૧૩૨ અનિવાર્ય શિક્ષણ વચ્ચે

આધુનિક શિક્ષણ અને શિક્ષણપદ્ધતિ અંગે સારા સારા માણસોની આજે ગંભીર ફરિયાદ છે-કે છોકરાઓનાં જીવન, જેમ જેમ કેળવણી લેતા જાય છે, તેમ તેમ સુસંસ્કારી અને ગુણિયલ બનવાને બદલે ઉદ્ધત, ઉચ્છ્રંબલ, જૂઠ-અનીતિ-વાસનાવેશ વગેરે દોષોથી ખરડાયેલા બને છે. આ બદી પાછી નવાનવા વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રસરતી જાય છે.

સ્વેચ્છાચાર-સ્વચ્છંદાચાર અને વિલાસ વધતો ચાલ્યો છે. એના ઉપર કેટલીય, જાતની બદમાશી કરવાનું આજે ફાલ્યું-ફૂલ્યું છે. આનું પરિણામ વિચારવા જેવું છે કે આવતી કાલના નાગરિક કેવા ઊભા થશે ?

ત્યારે શું આ શિક્ષણ અટકાવી ન દેવાય ?

ના, એ આજે અટકાવ્યું અટકાવી શકવાનું નથી, નિવાર્ય નથી, અનિવાર્ય બની ગયું છે. દેશના મોટા માંધાતાનાં પણ દિલ દાઝે છે, છતાં અટકાવી શકતા નથી. તેમ આજની સમાજવ્યવસ્થા પણ એવી બની ગઈ છે કે માબાપ પોતાના સંતાનોને આ શિક્ષણ અપાવ્યા વિના રહેતા નથી. એટલે ‘આજનું શિક્ષણ નકામું છે, ન દેવરાવવું જોઈએ.’ એવી આદર્શની બૂમો મારવી એ અરણ્યરુદન જેવી બૂમો છે. ખાલી થૂંક ઉરાડવા જેવી છે, વળવાનું કાંઈ નહિ.

પરંતુ જેવી રીતે નોળિયો સાપને મારી પછી એનું ઝેર ન ચઢે એ માટે નોરવેલ વનસ્પતિ સુંઘી આવે છે, એ પ્રમાણે આજના શિક્ષણનું ઝેર ન ચઢે એ માટે નક્કર ઉપાય લેવા જેવા છે.

મહાન પુણ્યના ઉદયે આર્યદેશ આર્યકુળમાં ઉત્તમ મનુષ્ય અવતારે અવતરેલા બાળક-બાળિકાઓમાં નાસ્તિકતા, વિલાસિતા, અને જડવાદના રોગ ન જામી પડે એનો ઉપાય કરવો એ આર્ય માબાપ અને મોવડીઓની પ્રથમ નંબરની ફરજ છે.

આ માટે પહેલું તો રોગનું નિદાન પકડવું જોઈએ. નિદાન આ છે,-

આજનું શિક્ષણ કેવળ ભૌતિકવાદ ઉપર, ભૌતિક વિષયો પર, ખડું કરવામાં આવ્યું છે. એથી વિદ્યાર્થીના માનસ માત્ર ભૌતિક ઉન્નતિથી પ્રભાવિત બનતા જાય છે, અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ એટલે જાણે કોઈ ચીજ નહિ, એમ એની સરાસર અવગણના-વિસ્મરણ કરે છે.

કેવળ જડ પદાર્થોનું શિક્ષણ અને તે પણ ઈન્દ્રિયસુખોને અનુલક્ષીને અપાય,

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

૨૮૯

એમાં વિદ્યાર્થીની દૃષ્ટિ ‘કે વધારેમાં વધારે પૌદ્ગલિક સુખ-સગવડ, એશઆરામી અને માનમર્તબા મળે એજ જોવાની બંધાય એ સહજ છે. એની આડે આવતી કોઈ પણ રોકટોક, પરાધીનતા, સેવાશુશ્રૂષા અને ધર્મ-નીતિનાં બંધન એનું મન સ્વીકારવા તૈયાર નહિ જ રહેવાનું, એટલે સ્વાભાવિક છે કે એથી અનેક જાતના દોષ-દુષ્ટુત્યોની બદીઓ ઊભી થાય.’

ત્યારે આજની શિક્ષણપદ્ધતિમાં મૂળભૂત વિનય-નમ્રતા-કૃતજ્ઞતા તથા વડિલો અને શિક્ષકો પ્રત્યે બહુમાન પહેલું શિખવાડવાની વસ્તુ નથી, પૂજ્યો પ્રત્યે પૂજ્યભાવ દાખવવાનું આજે શિક્ષણ નથી, કૃતજ્ઞતા, ઔચિત્ય, અને વિવેકનું શિક્ષણ નથી, માત્ર એકની જ એક જ વાત છે કે પુસ્તકો-પ્રયોગો ખૂબ શીખીને ડીગ્રીધર બની તૈયાર થાઓ. ત્યાં કેવળ સ્વાર્થવૃત્તિ પોષાય છે, એટલે એમાંથી અનેક અનર્થો ઊભા થાય છે. વળી ઘણી રજાઓ, મોજના વિષયો, તથા પરીક્ષા પદ્ધતિમાં માત્ર પરીક્ષા પાસ કરવાનું તેય ભણેલામાંથી બહુ ઓછું જ પૂછાવાનું, તે પણ આઠમાંથી ગમે તે પાંચ જ સવાલ લખવાના, -અને તેમાંય ૧૦૦ માંથી ૩૫ માર્કે પાસ, આવી બધી પદ્ધતિ વિદ્યાર્થીમાં સુખશીલતા, શ્રમની ચોરી, વર્ગ તથા પરીક્ષામાં ચોરી, ઉપલકિયું અને ગોખણપટ્ટીનું અધ્યયન તત્કાલ પૂરતી જ યાદ રાખવાની જવાબદારી, વગેરે વગેરે બદીઓને પ્રેરે છે. વિદ્યાર્થી ઘડતરની પદ્ધતિમાં ગુનાની સજા નહિ કે નહિ જેવી. એ ગુનાહિત માનસને ઘડે છે.

આ નિદાનની સામે પ્રતિકારરૂપે એ જ જોઈએ કે ભરપૂર આધ્યાત્મિક અને ગુણવર્ધક શિક્ષણ-સંસ્કરણ વિવિધ ઉપાયોથી કરવું. પશુતાથી ચઢિયાતી માનવતા જીવવાનું ક્યારે ગણાય અને એ કેમ બનાવાય એના રસ્તા બતાવવા, તથા જીવનમાં જીવતા કરાવવા.

જ્યારે બીજા દેશો સાવ પછાત અને અબુઝ હતા ત્યારે ભારત દેશ ભવ્ય સંસ્કૃતિ જીવતો હતો, એ પ્રાચીન આર્ય શાસ્ત્રો પરથી દેખાય છે, એવા દેશમાં જન્મેલાએ તો આધ્યાત્મિક અને ગુણમય જીવન જ પ્રધાન બનાવવા જોઈએ. એના શિક્ષણ અને ઘડતર માટે ઘર ઘર રોજ રાતની કૌટુંબિક બોધશાળા, એ બોધનો અમલ કરવા-કરાવવાનો રોજંદો પ્રયત્ન, નિત્ય ધાર્મિક-આધ્યાત્મિક શિક્ષણની પાઠશાળા, રજાઓ પૂરતાં શિક્ષણ-સંસ્કરણના જ્ઞાનયુક્ત ધર્માનુષ્ઠાનનાં સત્ર, તથા ધાર્મિક ક્રિયાઓના અવરનવર આયોજન અને મુનિ મહારાજનાં વ્યાખ્યાન શ્રવણ-આટલું કરવાની ખાસ જરૂર છે. એનો લાભ અદ્ભુત છે. આબૂ ઉપર ગ્રીષ્મ-ધાર્મિકશિક્ષણ-શિબિરના કેટલાય કોલેજિયન તથા શાળાના વિદ્યાર્થીઓમાં આજે પણ દેખાતી સુ-અસર એનો એક પુરાવો છે.

૨૯૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

૧૩૩ સંઘરત્ન શ્રી રમણભાઈ

રતલામ જિનમંદિર અંગે લાંબા વખતથી સનાતનીઓ અને મધ્યપ્રદેશની સરકારે ઉપાડેલા ઝગડામાં હાઈકોર્ટ તરફથી જૈનસંઘની તરફેણમાં ઐતિહાસિક જજમેન્ટ આવેલું, અને હવે છેવટની કોર્ટ સુપ્રીમ કોર્ટમાં પણ જૈનસંઘને ગૌરવ આપતો ફેસલો આવી ગયો છે. એ સંઘના જાગ્રત પુણ્યનું સૂચક છે.

પ્રસ્તુત ઝગડામાં અનેક પુણ્યવાનોએ ભારે સેવા અને ભોગ આપેલ છે જે ધન્યવાદને પાત્ર છે. છતાં એમાં ખંભાતના વતની સંઘરત્ન શેઠ શ્રી રમણલાલ દલસુખભાઈએ જે ચોવીસે કલાક ચિંતા રાખી જવલંત સેવા અને હજારો રૂપિયાનો ભોગ આપ્યો છે, એ કાળપટ પર સુવર્ણાક્ષરે અંકિત થયેલ છે. પક્ષ, ગામ, વગેરેનો ભેદ જરાય લક્ષમાં લીધા વિના એકમાત્ર તીર્થંકર ભગવાન અને જિનશાસનની સેવા કરી લેવાની ધગશે. એમણે આ સુખદ પરિણામ લાવવા સુધીનો ભગીરથ પુરુષાર્થ કર્યો એ એમણે એમના પૂર્વજ શેઠ પોપટભાઈ પિતાંબરદાસ કસ્તૂરભાઈ અમરચંદ વગેરેએ કરેલ તેજસ્વી શાસનસેવાના કીર્તિમંદિર પર સુવર્ણકળશ ચઢાવવાનું કર્યું છે. એમણે આ કાર્ય માત્ર મંદિર પરના આક્રમણને હટાવવાનું જ નહિ, કિન્તુ જિનશાસનની મહાન પ્રભાવના કરવાનું અને જૈન સંઘનું ગૌરવ વધારવાનું કિંમતી કાર્ય કર્યું છે.

ખૂબી તો એ છે કે આ શું કે બીજા કોઈ સત્કાર્યોમાં શું, તન-મન-ધનનો ભોગ આપવા પાછળ શેઠ શ્રી રમણભાઈના નિર્મળ હૈયામાં કોઈ કીર્તિનો કોટડો ચણાવવાની કે લોકવાહવાહના ફુલેકે ચડવાની લેશમાત્ર કામના નહિ. તેમજ પરમાર્થ કરવામાં સામેથી કોઈ તાણ, આગ્રહ, મનામણાં કરાવવાની વાત નહિ ! કેવળ આત્મકલ્યાણની વિશુદ્ધ ભાવનાથી વર્ષોથી એ અનેક ક્ષેત્રોમાં સુકૃત કરતા આવ્યા છે.

એવા તો એમના હજારો રૂપિયાના કેટલાય ગુપ્ત સુકૃતો છે કે જેની જગતને ખબર નથી, ને અમે પણ જાણતા નથી. કિન્તુ એમના જે બે-ચાર સુકૃત જાણમાં આવ્યા છે, એમાં શેઠ શ્રી રમણભાઈના નિષ્કામ સુકૃતપ્રિય સ્વચ્છ માનસનું સુંદર પ્રતિબિંબ જોવા મળ્યું છે. જીવનમાં તો કેટલાય ઊંચા સુકૃતો એમના હાથે થયેલા છે, પરંતુ સામાન્ય પ્રસંગોમાંય અવસરને ઉચિત સત્કાર્ય બજાવી લેવાની એમની કેવી તકદારી છે, એના બે ત્રણ પ્રસંગ અહીં જોઈએ. અલબત્ત એમના ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૨)

ભવ્ય અને વિશાળ સુકૃતજીવનમાં આ પ્રસંગો તો સામાન્ય છે, પણ એમાં શેઠ શ્રી રમણભાઈનું મહાન દિલ બતાવવાનો અમારો આશય છે.

એક વાર એ શંખેશ્વરજી યાત્રાએ ગયેલા. મોટી ઊંછામણી બોલી પ્રભુભક્તિ, ઉચિતદાન વગેરેમાં સુંદર ધન-વ્યય કર્યા બાદ તીર્થનો મુનિમ કહે, ‘શેઠ ! સાધારણ ખાતામાં ખોટ છે. કાંઈક કરવા જેવું છે.’ એમણે પૂછ્યું, ‘કેટલું ખૂટે છે ?’ મુનિમે કહ્યું, ‘એમ તો શેઠ ! સાડા પાંચ હજાર રૂપિયા ખેંચાય છે.’ એમણે તરત એક જ મિનિટમાં કહ્યું, ‘સારું લખી લો છગનલાલ કસ્તૂરચંદના. મુંબઈ જઈને મોકલી આપું છું.’ પ્રભુભક્તિના મળેલા અનુપમ લાભના બદલામાં આ ભોગ આપવો જ જોઈએ એમ એમના બોલી ઊઠેલા અંતઃકરણનું આ કાર્ય હતું.

એક વાર એ પાલીતાણા ગયેલા. ત્યાં મુમુક્ષુને અપાતા સુંદર શિક્ષણને જોઈ પ્રસન્ન થયા. એમને સહેજ સૂચના થઈ કે ‘દીક્ષા પછી આ શિખરજી યાત્રા ક્યારે કરવાના ? બસ કોઈ આગ્રહ-મનામણાં નહિ,’ બીજી જ મિનિટે એમણે કહ્યું, ‘યાત્રા થઈ જશે.’ મુંબઈ જઈ તરત ડ્રા. ત્રણ હજારનું પેકેટ મોકલી આપ્યું. ‘ચારિત્રનો ભગીરથ પુરુષાર્થ કરવા તૈયાર થનારની ભક્તિનો લાભ ક્યાંથી મળે ? એ તકનું મૂલ્યાંકન કર્યું.’

એક વખતે દૂર પ્રદેશની સરકારી ચૂંટણીમાં શાસન સેવા કરવાની ધગશથી એક જૈન ભાઈ ઊભા રહેલા. અલબત્ત બીજેથી એમને એવો આર્થિક સહકાર ન મળ્યો. છતાં શ્રી રમણભાઈએ ગુપ્તપણે એક સાધર્મિકને સહાનુભૂતિ તરીકે એમને ડ્રા. બે હજાર ભેટ કરી દીધાં.

આવા તો કોઈ અજ્ઞાત મહાન સુકૃતોથી આજે દાનવીર શેઠ શ્રી માણેકલાલ યુનીલાલ, કે જેમણે વળી લાખો રૂપિયાનાં અદ્ભુત સુકૃતો કર્યાં છે, એમની સાથે ઉદારમનસ્ક શેઠ શ્રી રમણભાઈનું ય ભાવભીના હૃદયે સ્મરણ થઈ જાય છે.

શ્રી રમણભાઈના કેટલાય સુકૃતોમાં એમના સ્વજનો મેસર્સ છગલાલ કસ્તૂરચંદની પેઢીના ભાગીદારો શેઠ શ્રી બાબુભાઈ છગનલાલ વગેરેનો સુંદર સહયોગ રહેતો આવ્યો છે. આ પેઢી તરફથી વર્ષોના વર્ષોથી થઈ રહેલ ખંભાતમાં જિનશાળાએ આવતા સમસ્ત મહેમાનોની ભક્તિ, પ્રતિવર્ષ પર્યુષણમાં આઠે દિવસ વિશાલ સંખ્યામાં પોસાતીઓની ભક્તિ, ખંભાત આજુબાજુ આવતા સાધુ-સાધ્વીજી મહારાજોની ચિંતા, અનેક ધર્મક્ષેત્રમાં તથા જિનશાળાએ દરેક વરસે થતી ઉછામણી વગેરેમાં હજારો રૂપિયાનો સદ્વ્યય...વગેરે સુકૃતસાધના કદાચ સમસ્ત ભારતના શહેરોમાં આ એક ખંભાત શહેરમાં જ જોવા મળે. અહીંના શ્રી ચંદ્રકાન્ત ઉજમશીવાળા શેઠ શ્રી શાન્તિલાલ ઉજમશી (વડિલ) વગેરેનો સુકૃત પ્રવાહ પણ અનુમોદનીય છે.

આજ ખંભાતની બલિહારી છે કે અત્રેના વતની શેઠ શ્રી રમણલાલ વજ્રેચંદે 'જૈન પ્રવચન'ના તંત્રી ભાઈશ્રી શ્રીકાન્તના અમૂલ્ય સહયોગ સાથે તિથિપ્રશ્નનો દુષ્કર ઉકેલ સાધ્યો છે.

રતલામ પ્રકરણની શાંતિના તબક્કે આટલું લખવા પાછળ શેઠ શ્રી રમણભાઈ દલસુખભાઈ અને એમનાં સ્વજનોનાં સુકૃતોની અનુમોદના કરવા સાથે શક્તિસંપન્ન જૈનોને આનો ધડો લઈ શાસનના આજે જરૂરી અનેકવિધ રક્ષા-પ્રભાવનાના કાર્યોમાં ઉદાર હાથે લાભ લેવાનું નમ્ર સૂચન કરવાનો અમારો આશય છે.

U	ઉપવાસ નહિ, આયંબિલ કર.	V
	<p>“સાહેબજી, ચોમાસામાં એકાંતર ઉપવાસ કરું ?” શિષ્યે પૂછ્યું.</p> <p>પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રી : જો, એના બદલે આયંબિલ કરવાનું રાખ. વર્ધમાન તપની ઓળી ઉપાડ.</p> <p>શિષ્ય : સાહેબજી આપ ઉપવાસને બદલે આયંબિલ પર કેમ વધુ ભાર આપો છો ?</p> <p>પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રી : જો એમાં આ હિસાબ છે. આપણું મન લાલચુ છે. ઉપવાસના નામે પારણામાં અને ઉત્તર પારણામાં આપણને દૂધ-ધી-મીઠાઈ અને ફરસાણ ખાવાની લાલચ થઈ આવે છે. અને જાણતા/અજાણતાં રસ ગારવનું પોષણ થઈ જાય છે. એમાં તો બે બિલાડીની વચ્ચે ઉંદરની જેમ ઉપવાસ તો ફિક્કો ફસ થઈ જાય છે. એના કરતા આયંબિલ કરવાનું રાખ્યું હોય તો તપ પણ થાય છે અને રસ-ગારવથી બચવાનું પણ થાય છે. અને એ તો તું જાણે જ છે ને કે ચોમાસામાં ખાસ કરીને યુવાન સાધુએ વિગઈઓના ભોજનથી બચવું જોઈએ. કેમકે આ બધા વિકારી પદાર્થો છે. માટે તું આયંબિલ જ કરવાનું રાખ.</p> <p>પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીની દીર્ઘદષ્ટિ, વિગઈઓ પ્રતિ તિરસ્કાર ભાવ અને યુવાન સાધુઓના સંયમ/બ્રહ્મચર્ય પ્રત્યેની કાળજી કોના હૃદયમાં બહુમાન અને ભક્તિભીમી કરાવી કાયાને ઝૂકાવે નહીં ?</p>	
W	-“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષ્ટ્ર	

૧૩૪ સુખ અને સાત્વિકતાની એક અનુપમ ચાવી

મનુષ્યમાત્ર સુખ માટે ઝંખે છે, પણ પ્રશમરતિમાં શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ કહે છે,

‘દુઃખદ્વિટ્ સુખલિપ્સુમોહાન્ધત્વદદૃષ્ટગુણદોષઃ ।
યાં યાં કરોતિ ચેષ્ટાં તયા તયા દુઃખમાદત્તે ॥

-અર્થાત્ જીવ દુઃખનો દ્વેષી અને સુખનો ઈચ્છુક છતાં મોહાન્ધતાએ ગુણ-દોષ વિચારતો ન હોવાથી જે જે પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેના-તેનાથી એ દુઃખ પામે છે. સારાંશ દુઃખનું કારણ સાચા ગુણ-દોષ અને લાભ નુકસાનનું લક્ષ નહિ તે. તો સુખનું સાધન આ લક્ષવાળી પ્રવૃત્તિ નક્કી થાય છે.

આ ‘ગુણ-દોષ’ શબ્દ ગંભીર છે, એના પર ઘણો વિચાર થઈ શકે.

દા.ત. સુખ માટે જે જે પ્રવૃત્તિ યા નિવૃત્તિ કરીએ તેના તેના અંગે વિચારાય કે આ પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિના વિષયમાં ગુણ કેટલો અને દોષ કેટલો ? ત્યારે એથી વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિમાં ગુણ-દોષ કેટલા ?

‘છોકરા કે નોકર પર ગુસ્સો કરવા જતા કેટલો ફાયદો અને નુકસાન ? તથા ત્યાં ક્ષમા રાખવામાં કેટલું લાભ-નુકસાન ?’ આ સમજીને યોગ્ય પ્રવૃત્તિ યા નિવૃત્તિ કરીએ તો સુખનો અનુભવ થાય.

ત્યારે અહીં પ્રશ્ન થાય,

પ્ર.- જીવનમાં એવી કેટલીય બાબત હોય છે કે જેમાં અનુકૂળતા કરવા માટે આત્મિક હિત ઓછું દેખાય છતાં એ કરવી પડે છે, યા મન ઠીલું થઈને કરાય છે. અને સરવાળે દુઃખ થાય છે, ત્યાં શું કરવું ?

ઉ.- અહીં એ જુઓ કે, આમ થવામાં એક મોટું કારણ એ છે કે ‘જગતના સંયોગ અને પરિસ્થિતિ આપણને અનુકૂળ હોવા જ જોઈએ.’ એવો આપણે આગ્રહ રાખીએ છીએ. અને અનુકૂળ ન હોય તો અનુકૂળ કરવા મથીએ છીએ. અનુકૂળ થાય તો તે પછી ય જપ નથી ! વધુ અનુકૂળતાની ઈચ્છાઓ સળવળે છે અને એની પાછળ વળી મથામણ ચાલુ રહે છે. પરંતુ ત્યાં જુઓ કે બાહ્ય બધું જ અનુકૂળ કરવું એમાં કદાચ ગુણ થાય તો અલ્પ, અને દોષ-નુકસાન ઘણાં ! એટલે એ જીવન પદ્ધતિમાં દુઃખ જ જોવા મળે એમાં નવાઈ નથી. આ તો પુણ્ય પહોંચતું હોય તો જ અનુકૂળતા થવાની વાત, બાકી પુણ્ય કાર્યું હોય ત્યાં ધારી અનુકૂળતા

થાય નહિ, એટલે દુઃખના જ અનુભવ લમણે લખાયેલા રહે છે.

બસ ત્યારે સુખનો માર્ગ આ છે, કે સંયોગ-પરિસ્થિતિને આપણને અનુકૂળ બનાવવાની મથામણને બદલે આપણે અનુકૂળ બની જવાનો અભ્યાસ કરવો.

આપણી સામે ગમે તેવા સંયોગ ઉપસ્થિત થાય, પ્રતિકૂલ દેખાતા પણ પદાર્થ, જીવો કે બનાવો ઊભા થાય, ગમે તેવી પરિસ્થિતિ સર્જાય, આપણે તો એ બધાને અનુકૂળ બની જવાનું. પેલું કેટલું ય અશક્ય છે, આ શક્ય જ છે.

વાત પણ સાચી છે કે માનો આખે રસ્તે કાંટા વેરાયા છે, તો હવે એ બધાને હટાવવાનું અને રસ્તો અનુકૂળ કરવાનું ક્યાં બને ? પણ જો પોતે જ એને અનુકૂળ થઈ એટલે કે પગમાં જોડા પહેરીને ચાલશે તો કાંટાનું દુઃખ નહિ રહે. એમ અહીં જીવનમાં અથડાતી અનેક વસ્તુઓને અનુકૂળ કરવા બેસવાનું કેટલું બધું મુશ્કેલ છે ? એના બદલે આપણે એકલાએ જાતે જ મનની ગણતરી ફેરવીને અનુકૂળ થઈ જવું એ સરળ છે, અને એમાં સુખી થવાનું જ બને છે. એટલું જ નહિ પણ જાતે અનુકૂળ બનવામાં આત્માનું સત્ત્વ ખીલે છે, આને કેટલાંક રોજીંદા દૃષ્ટાન્તોથી સમજાવે.

એક માણસને પત્ની ઉગ્ર સ્વભાવની મળી છે. હવે જો દમ મારી મારીને એને પોતાને અનુકૂળ નમ્ર સ્વભાવની કરવા જશે તો પેલીનો રોફ અને રોષ વધવાનો મોટો સંભવ છે, અને એથી દુઃખ, દુઃખ ને દુઃખ રહેવાનું, એથી ઊલટું, ‘જો એ સંયોગને પોતે અનુકૂળ થઈ જશે,’ અર્થાત્ મનથી પાકું નક્કી કરશે કે ‘જેમ પાંચ રૂપિયામાંથી પાંચનો જ માલ મળે.’ ૫૦-૧૦૦ નો નહિ, એમ મને મારા પુણ્ય મુજબ બરાબર જ સંયોગ મળ્યો છે, અને લાભમાં એથી ખામોશ સહિષ્ણુતા તથા સામા પર ભાવદયા કમાવવાની તક છે, અને એમ કરવાનું નક્કી રાખી એ ગુણો કેળવશે. તો દુઃખ નહિ, સુખનો જ અનુભવ થશે, સાથે સત્ત્વ ખીલશે.

એમ, પેટમાં પચતું નથી, ગેસ આમ કબજિયાત વગેરે થાય છે છતાં સારું ખાવાનું છોડાતું નથી. હવે ‘પેટ અનુકૂળ કરવા દવાઓ, ગોળીઓ, ચૂરણો વગેરે લીધે રાખે, તો એ દુઃખી થવાનો. એના બદલે પોતે જ પેટને અનુકૂળ થઈ સારું અને રીતસર દાબીને ખાવાનું ઓછું કરી નાખશે તો સુખી થશે.’ એમ મનોનિગ્રહમાં સત્ત્વ પણ ખીલશે.

મોંઘવારી ઘણી છે, આવક ઓછી છે, અનુકૂળતા કરવા જો આવક વધારવા જશે તો પાપના અને બજારના માર ખાશે ! પણ આવકને અનુકૂળ પોતે બનીને જરૂરિયાતો ઘટાડી નાખશે તો બેય મારથી બચશે.

સત્તામાં ગયો, જગા સાંકડી મળી, હવે જો પહોળો પલાઠો કરવા જશે તો બીજાનો ખોફ વહોરશે એના બદલે જે મળી તે બરાબર માની પોતે એને અનુકૂળ થશે, તો મન નિશ્ચિન્ત બનવાથી સુખ થશે. ઊલટું બીજાને કહી શકશે, ‘ભાઈ બેસો સરખા, પગ-પહોળા કરો, મારે કાંઈ વાંધો નથી.’ તો બીજાને પ્રિય બનશે અને સત્ત્વ તો ખીલવાનું જ.

ઘરે મોડો આવ્યો, રસોઈ ઠંડી પડી છે ને એજ ખાવાની છે, છતાં જો એને અનુકૂળ કરવા ધમધમશે, ‘કેમ આ ગોતા જેવું ? ઢોર-બોર છીએ ? ભાન નથી ?...’ વગેરે વગેરે તો કદાચ સામેથી લમણામાં લાગે એવો બડફો નીકળશે ! અગર કમમાં કમ સામાનું દિલ ઘવાશે, દિલમાં વિરોધ, અભાવ ઊભો થશે. પણ એના બદલે જો ઠંડી રસોઈને પોતે અનુકૂળ બની જાય કે ‘અત્યારે આટલું પણ તૈયાર મળે છે. એ મારા પુણ્યના પ્રમાણને મળતું ને છાજતું છે, વળી કોક દિ’ આનો અનુભવ કરાય એ સારું છે.’ તો ઉપરથી કહી શકશે, ‘વાહ મારે મોડું થયું તોય બધું રાખી મૂક્યું છે ? ઠીક છે તમારા વિવેકથી ઘર સારું ચાલે છે...’ તો સામાનો સદ્ભાવ વધશે. એથી સુખ વધવાનું.

સારાંશ, સંયોગને આપણે અનુકૂળ થઈ જવું એ માટે વસ્તુમાંનું સારું તત્ત્વ જ પકડવું, અને બરાબરે દરગુજર કરવું. એમાં આત્મસત્ત્વ ખીલે છે અને સુખનો અનુભવ પણ નક્કી છે.

U વાયુકાયની વિરાધના ન થવી જોઈએ V

અમદાવાદ, પંકજ સોસાયટીમાં સાંજે ૬ વાગે પૂજ્યશ્રીને હૃદયરોગનો ગંભીર હુમલો થયો. પૂજ્યશ્રીની સહિષ્ણુતા અને સમાધિ એટલી બધી હતી કે, કોઈને અણસાર પણ ન આવ્યો કે પૂજ્યશ્રીને અત્યારે છાતીમાં ભયંકર દુઃખાવો થઈ રહ્યો છે. તેઓશ્રીને સાંજના આપવાની દવા હું કાઢી રહ્યો હતો. એકાદ ફૂટ જેટલા દૂરથી ફેંકીને મેં પૂજ્યશ્રીને દવાની ગોળી આપી. અત્યંત દુખાવાના કારણે પૂજ્યશ્રી કાંઈ બોલી તો ન શક્યા પણ મને ઈશારાથી જણાવ્યું :

“આ રીતે દવા ફેંકાય ? વાયુકાયની વિરાધના થાય !” આવી જાલિમ વેદનામાં પણ જીવરક્ષાના કેવા કોમળ પરિણામ !

W -“ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાર X

૧૩૫

નફા વિનાનો વેપાર

ધન-કમાઈ કરવાના વેપારમાં માણસ હંમેશા એ જોવા સાવધાન હોય છે કે ‘નફાનું માર્જિન કેટલું રહે છે.’ નવો ઘરાક બનાવવા કોઈને બે-ત્રણ વેચાણમાં કદાચ નફો જતો કર્યો હોય તો પછી એની પાસેથી સારી રીતે નફો આંચકી લેવા માટે સજાગ રહે છે. બજાર બહુ મંદા પડી ગયા હોય, નફા વિના માલ વેચવો પડતો હોય તો જીવને કાંઈ કાંઈ થઈ જાય છે ! એમાં વળી જો ખોટ ખાઈને માલ કાઢવો પડતો હોય તો ચિંતા-સંતાપનો પાર નથી રહેતો ! ત્યાં ભાવતા ભોજન પણ કરવામાં હોંશ નથી. શરીર સાજું સારું છતાં સુસ્ત ઢીલું રહે છે. મનને ચેન નથી. અકળામણ, મુંઝવણ, મુંઝવણ રહ્યા કરે છે. ચારે બાજુ ફાંફા મારે છે કે ‘ક્યાં દાવ લાગે ને બધી ખોટ પાછી વાળવા ઉપરાંત સારો નફો કરી લઉં !’ તાત્પર્ય દુનિયામાં નફાના જ વેપાર પર ચોંટ રહે છે.

હવે ધર્મની બાબતમાં જોવામાં આવે તો શું દેખાય છે ? ‘પ્રભુદર્શન કરવા, પૂજા કરવી, સામાયિક-પ્રતિક્રમણાદિ અનુષ્ઠાન, ત્યાગ, તપસ્યા, દાન, જ્ઞાનધ્યાન વગેરે કરવા એ ધર્મ વેપાર છે.’ એ કરવામાં નફો કમાઈ લેવાનું લક્ષ્ય કેટલું ? નફાનું માર્જિન વધારવા માટે ચોંટ કેટલી ? બે ચાર ધર્મ વેપાર નફા વિનાના એમ જ કરાઈ ગયા હોય તો પછી આગળ ધર્મ વેપારમાં પૂરો નફો કમાઈ લેવાની જાગૃતિ કેટલી ? કોઈ માનસિક ચિંતાના કારણે ધર્મવેપાર વિના-નફાએ મંદા-ચાલ્યા કરતા હોય તો જીવને કાંઈનું કાંઈ થઈ જાય ખરું ? એમાં વળી ધર્મવેપાર વખતે આર્તધ્યાન, કષાયો, વિષયલગ્ન વગેરેથી ઊલટી મોટી ખોટ આવતી હોય તો સંતાપનો, પાર ન રહે-એવું ખરું ? ધર્મ વેપાર કરાયે જતાં છતાં નફો નહિ, ને ખોટ માથે ચડ્યે મીઠાં રસમય ભોજન પણ ન ભાવે શરીર સુસ્ત, મનને ચેન નહિ, મુંઝવણ-અકળામણ થયા જ કરે, જીવ ફાંફા માર્યા કરે કે ‘કેમ બધી પૂર્વની ખોટ ભરપાઈ કરી જોરદાર નફો કરી લઉં !’ આવો અનુભવ છે ખરો કે નહિ ?- આ આંતર નિરીક્ષણ કરવા જેવું છે.

ધર્મવેપારમાં નફો શું ? અહીં એવો નફો લેવાનો છે કે જે આપણને દેખાય. જેની ખબર પડે કે આ નફો વધ્યો, ઘટ્યો, યા નથી. તે નફો પુણ્ય નહિ લેવાય, કેમકે એ વધ્યાઘટ્યાનો આપણને અનુભવ નથી થતો, તેમજ એના આધાર પર

આત્માની શ્રીમંતાઈ વધવાને હિસાબ નથી પરંતુ નફા તરીકે શુભ અધ્યવસાય, સંવેગ-વૈરાગ્યમય પરિણતિ. નિરાશંસ અર્હદ્ ભક્તિભાવ, જિનવચન-રાગ, આંતરિક સાચી ક્ષમા-સમાધિ-દયાદિના ભાવ ઈત્યાદિ સમજવાના છે. નફામાં આ ઊભું થવું જોઈએ, આ વધવું જોઈએ.

વીતરાગપ્રભુના દર્શન કરીએ ત્યાં સુધી ભક્તિ-ઉછાળાનો નફો ઊભો થવો જોઈએ. યા પ્રભુના મુખ અને ચક્ષુ પર યાવત્ આખા અંગ ઉપર વીતરાગતા તરવરતી નિહાળી સંસારના કષાયો-ઉકળાટ-વિહ્વળતા, હર્ષ-ખેદ, ઈન્દ્રિયોની ખણજ વગેરેને ઘડીભર શાંત કરે અને શરીરના રૂંવે રૂંવે ઠંડગાર શીતલતાનો અનુભવ કરાવે એવા ઉપશમરસનો નફો ઊભો થવો જોઈએ. કામી માણસ રૂપાળી સ્ત્રીના દર્શન પર રાગનાં ગિલગિલિયાં અનુભવે છે, શાતાનો શેરડો અનુભવે છે, તો વીતરાગનો ભક્ત વીતરાગના દર્શન થતાં શાંત શીતલ ઉપશમ ભાવનો અનુભવ ન કરે ? કલેજે શેરડો ન પડે ? હૈયામાં ભક્તિ કે બીજો શુભ ભાવોલ્લાસનો ઊભરો ન આવે ? જો આ નહિ, તો દર્શનના વ્યાપારમાંથી નફો લઈ લેવાની વાત ક્યાં રહી ?

એમ, પરમાત્માની પૂજાના અનુષ્ઠાનમાં પણ પોતાના રીતસરનાં દ્રવ્યનો ભોગ આપ્યો હોય અને ત્યાં ભાવ એ જગાવાય કે મારા નાથ ! બધું તારી કૃપાનું ફળ પામ્યો, પણ આ રાંક ભેટ તારા ચરણે ધરું છું, કેવી મારી જાલિમ તૃષ્ણા ! છતાં આટલું ય તારી ભક્તિમાં લગાવું છું એટલા મારો અહોભાગ્ય ! એટલી યત્કિચિત્ કૃતજ્ઞતા અદા થઈ તેટલું બચ્યો !’ અથવા વીતરાગે સાધેલા સુકૃતોના સ્મરણ સાથે હર્ષ અને ઉત્કંઠાભરી અનુમોદના કે પોતાના દુષ્કૃત્ય અને રાગાદિ દોષભરી દુર્દેશા પર રુદ્ધન, પ્રભુને મનોમન પ્રાર્થના કે ‘દેવ ! આપનું શરણું મળ્યું ને મને હવે આ વિટંબણા ઓછી નહિ થાય ? જરૂર ઓછી કરો, આપ જ કરશો, આપ એવા મારા દિલમાં ઓતપ્રોત થઈ જાઓ કે એ દુર્દેશા ચાલતી પકડે. મને પાકો વિશ્વાસ છે કે આપના આલંબને જરૂર એ દૂર થશે.’ જો આવો કોઈ ઉછળતા દિલનો ભાવ ન અનુભવાય તો નફો શું કમાયા ?

પ્રત્યેક ધર્માનુષ્ઠાન-ધર્મસાધનામાંથી આવા આવા કોઈ શુભ ભાવ, શુભ લેશ્યા અને સમાધિ તારવવાનું લક્ષ્ય ખાસ રહે, જેથી ધર્મ ખાતે નફા વિનાનો વેપાર ન ગબડાવ્યે જવાય.

અંતરમાં આ શુભ ભાવના ઉલ્લાસ, દોષના દ્વાસ અને ગુણના વિકાસ એ ધર્મસાધનામાંથી રોકડી કમાઈ છે. એ કરી લેવાનું જો લક્ષ્ય જ ન રખાય, તો સાધના

શુષ્ક-કોરી-ફિક્કી અને પરાણે દિલની થાય છે. ઊલટું કેટલીકવાર એવું ને એવું ચલાવ્યે રાખવામાં હૃદય એવું ઘિટકું બનતું જાય છે કે પછી ભાવ જગાવવાનું મુશ્કેલ બની જાય છે. ભાવોલ્લાસની આ કમાઈ પર દુર્લભ એ માનવજીવનમાંની મોટામાં મોટી ખોટ છે, કેમકે વિશિષ્ટ બુદ્ધિના આ જીવનમાં જ એ ખરેખરી કમાઈ શક્ય છે. અહીં એ ન કરી તો પછી આગળ ક્યાં કરવાનું ? અને સારા ભાવ તરીકે અહીંથી શું લઈ જવાનું ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૨, અંક-૩૦, તા. ૧૧-૪-૧૯૬૪

૧૩૬ સંસ્કૃતિ ક્યાં ?

પૃથ્વી-પાણી-વનસ્પતિકાય, કીડા-મંકોડા, વગેરે હલકી યોનિયોમાંથી યુગો વીત્યે માનવયોનિમાં આવવાનું થાય એ જીવન સંસ્કારી જીવવા માટે કે વિકારી ? વિકારી જીવનનો અંજામ આત્માને ઉન્નતિ પમાડવામાં નહિ પણ અધઃપતન પમાડવામાં આવે એ નિશ્ચિત હકીકત છે. તો જીવન વિકારી બનાવવા માટે માનવયોનિ છે એવું કોણ કહે ? ધર્મની સ્થાપના, ધર્મશાસ્ત્રોની રચના, પરમાત્મા-તીર્થ-મંદિર, મહર્ષિઓની માન્યતા અને વિવિધ ધર્માનુષ્ઠાનો એ બધાનું પ્રયોજન જીવન સંસ્કારી બનાવવા માટે છે.

સંસ્કારી જીવન સંસ્કૃતિને અનુસરવાથી-અપનાવવાથી થાય છે. એ ‘સંસ્કૃતિ કઈ ? કોને કહેવાય ? તેને જ કે જેને અનુસરતા જીવનમાં દયા-કૃતજ્ઞતા-પરોપકાર, વિનય-દાક્ષિણ્ય-મર્યાદા, સયંમ-સદાચાર-ત્યાગવૃત્તિ, લઘુતા-સહિષ્ણુતા વગેરેના સંસ્કાર ઘડાય.’

પશ્ચિમીય સભ્યતા રીતરિવાજ અને જીવનપદ્ધતિ જોઈએ તો દેખાય છે કે એ આવા સુસંસ્કારો ઘડવા સમર્થ નથી. ત્યાંની વાતવાતમાં હિંસાભરી વસ્તુઓ જ પહેલું તો દયાને બદલે નિર્દયતાનું ઘડતર છે. મા-બાપ પ્રત્યે દીકરા કે શિક્ષક પ્રત્યે વિદ્યાર્થી વગેરેનો વ્યવહાર વિનયની મુખ્યતાવાળો નથી. ‘સામાજિક જીવન પદ્ધતિ દાક્ષિણ્યને ભુલાવે એવી છે. મનોરંજનો અને ભૌતિક છેલ્લામાં છેલ્લી ફેશનની સુખ સગવડો સાથેની જીવનપદ્ધતિ ઈન્દ્રિયસંયમ તથા ત્યાગવૃત્તિને બદલે ઈન્દ્રિયતર્પણ અને ભોગલાલસાને સારી રીતે પોષનારી છે. એટલે જ ત્યાં કેટલાક દુરાચાર નથી ગણવામાં આવતા !’

ત્યારે ભારતીય સભ્યતા અને જીવનપદ્ધતિ દયા, વિનય, દાક્ષિણ્ય, ઈન્દ્રિયસંયમ, ત્યાગવૃત્તિ, સદાચારો વગેરેના સુસંસ્કારોને ઘડે છે. માટે જ એ ખરેખર સંસ્કૃતિ છે. એના આધાર પર લાખો વર્ષ પૂર્વેનો પણ આર્ય ઇતિહાસ જવલંત સંસ્કારભર્યા આર્યજીવનને કહી રહ્યો છે.

આજે પશ્ચિમીય સભ્યતાનું આંધળું અનુકરણ ચાલ્યું છે, પરંતુ એનાં કટુફળ વિસ્તરતા જોઈ હવે કેટલાક એ સભ્યતામાં ખેંચાયેલાને પણ એ અનુચિત લાગવા માંડ્યું છે, છતાં ચઢેલો જુવાળ એટલાથી નહિ ઊતરે, બુદ્ધિથી વિચારી શકે એવા સૌ કોઈએ એ પશ્ચિમીય સભ્યતાના ભયંકર અનર્થ વિચારી શક્ય એટલી આર્ય-મર્યાદાઓ, રીત-રિવાજો, અને આર્ય જીવનપદ્ધતિમાં પાછા ફરવાની જરૂર છે.

U શૂરા બોલ્યા ના ફરે... V

एगभक्तं च भोयणं... શ્રી દશવૈકાલિકસૂત્રના આ આગમવચનાનુસારે પૂજ્યશ્રી નિત્ય એકાસણાના આગ્રહી હતા. માલેગામથી નાસિક તરફના વિહારના એ દિવસોમાં વૃદ્ધવયે પણ પૂજ્યશ્રીને એકાસણા ચાલુ હતાં. એક દિવસ થોડી અસ્વસ્થતાના કારણે પૂજ્યશ્રીએ બેસણું કરેલું. સવારે નવકારશીના સમયે પ્રથમ બેસણું પૂજ્યશ્રીએ કર્યું પણ ઊઠતી વખતે રોજના અભ્યાસવશાત્ તિવિહારનું પર્યક્ષપાણ હાથ જોડવા પૂર્વક લેવાઈ ગયું. ને તરત યાદ આવ્યું કે આજે તો બેસણું છે, બીજું બેસણું બાકી છે. હાલ તિવિહાર કરવાનો નથી. બધા મહાત્માઓએ “ण पमाणं वंजणच्छ छलना એવા શાસ્ત્રવચનપૂર્વક આમ અનાભોગથી પર્યક્ષપાણ લેવાઈ જાય તો એ કાંઈ પ્રમાણભૂત ઠરતું નથી. અને તેથી પર્યક્ષપાણ ભાંગી જતું નથી. માટે બીજું બેસણું થઈ શકશે...” વગેરે ઘણો આગ્રહ કર્યો. પણ પૂજ્યશ્રીનો જવાબ હતો- એ શાસ્ત્રવચનાનુસારે બીજીવાર બેસણું કરવાની છૂટ મળે જ છે. પણ આપણે આપણા વચનને એમ સામાન્ય નિમિત્તે નિરર્થક નિષ્ફળ ન કરાય. થોડું સહન કરીએ તો સત્ત્વ વિકસે ને વચનો વજનવાળા બને... ને ખરેખર ! બેસણું સમજીને સાવ અલ્પ ખોરાક લીધો હોવા છતાં પૂજ્યશ્રીએ એ દિવસે ફરીથી બેસણું કર્યું જ નહીં.

W “ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષ્ણ

નહિતર આજ વિલાયત અમેરિકા જેવામાં જે જે ચોરી-બદમાશી-ખૂન-વ્યભિચાર વગેરેનું પ્રમાણ કાબૂ બહાર વધી ગયું છે એ અહીં ઊભું થઈ જશે. આજની નવી ખાનપાન પદ્ધતિ મનોરંજન પદ્ધતિઓ વગેરે વગેરેમાં જબરદસ્ત પલ્ટો લાવવાની જરૂર છે. નહિતર આર્યસંસ્કૃતિ અને ભાવી પ્રજાને ભયંકર નુકસાન છે.

આ પ્રસંગે અમને મુંબઈની એક કન્યા હાઈસ્કૂલે કન્યાઓના ઉજવેલા જાહેર વ્યાયામ-નૃત્ય કાર્યક્રમ પર સખેદ વિચાર આવે છે કે આજના મોવડીઓ અને આ ઉગતું નારીધન ક્યાં જઈ રહ્યું છે ? શું આમાં કોઈ જ દયા-કૃતજ્ઞતા-પરોપકાર, વિનય-દાક્ષિણ્ય-મર્યાદા કે સંયમ-સદાચાર-ત્યાગવૃત્તિ વગેરેની સંસ્કારી સંસ્કૃતિને પોષણ મળે છે ? કે એથી ઊલટું નિર્લજ્જતા, માનાકાંક્ષા, ભોગવૃત્તિ, વગેરેને ઉત્તેજન મળે છે ? યોજક મોવડીઓને એ પણ વિચાર નહિ આવ્યો કે આ જોનારા આજના ઈન્દ્રિયલુબ્ધ માણસો આ જોઈને શું લઈ જશે ? જુઓ, આ સંબંધમાં આધુનિક વિચારના ભાઈ શ્રી પરમાનંદ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં શું લખે છે-

‘રંગ મંચ ઉપર જે નૃત્યો રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા તે કેવળ પાશ્ચાત્ય ઢબના હતા. એમાં કેટલાંક તો યુગલ નૃત્ય હતા. (અલબત્ત, યુગલ નૃત્યમાં પુરુષનો પાઠ પણ છોકરીને જ પુરુષનો પોષાક પહેરીને ભજવ્યો હતો) આમાં વળી પશ્ચિમી ઢબમાં સજ્જ થયેલી કન્યાઓ બંને બાજુએથી સ્કર્ટની કોર ઊંચી પકડીને નાચતી જોતા આંખોને ખટકતી હતી. કાર્યક્રમમાં જે ફોક ડાન્સ એટલે કે લોકનૃત્ય હતું, તેમાંનો પોષાક આર્મીનીઆ કે ઝેકોસ્લોવાકીઆના સ્ત્રી-પુરુષોને મળતો દેખાતો હતો, ભારતીય તો હરગીઝ નહોતો.’ આજે એક બાજુએ જ્યારે ભારતીય નૃત્યો અનેક આકારમાં આપણી સમક્ષ સિનેમા તથા રંગભૂમિ ઉપર રજૂ થઈ રહ્યા છે અને બીજી બાજુએ જ્યારે આપણે બોલરૂમ ડાન્સીંગ પ્રત્યે ચોક્કસ અણગમો દાખવી રહ્યા છીએ.- ‘આ અમારી ભારતીય સંસ્કૃતિ અને સભ્યતા સાથે અનુરૂપ નથી.’ એમ તે સામે આપણો વિરોધ વ્યક્ત કરી રહ્યા છીએ-ત્યારે મુંબઈની અગ્રગણ્ય લેખાતી આ શિક્ષણસંસ્થા પોતાના જાહેર સમારંભ પ્રસંગે બોલરૂમ ડાન્સીંગને મળતાં નૃત્યો રજૂ કરે અને એ પ્રકારની પશ્ચિમની આબેહુબ નકલ કરવામાં શિક્ષણની સાર્થકતા માને યા મનાવે, એ ભારે આશ્ચર્ય સાથે ખિન્નતા પેદા કરે એવું હતું.

અલબત્ત ઉક્ત વિચારોમાં જાહેર, ભારતીય નૃત્યનું સમર્થન ધ્વનિત થાય છે, એની સામે પણ જૈન સંસ્કૃતિનો વિરોધ છે, કેમકે એ સ્વ-પરને મોહોત્તેજક અને અનેક અનર્થને અવકાશ આપનારું બને છે. પુરુષના નાટક પણ જો અનર્થદંડ પાપ છે, તો સ્ત્રીઓના નૃત્ય અને તે પણ અંગપ્રદર્શન સુધીનાં, એની પાપરૂપતાનું પૂછવું જ શું ?

સારાંશ, આર્ય પ્રજાનું જીવન સંસ્કારી બને એવા ધરખમ પ્રયત્ન કરવાની અને વિકૃતિપોષક તત્વોને રોકવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

૧૩૦ કેટલીક હકીકત અને દર્શનમાં ભેદ

જગતમાં વસ્તુસ્થિતિ યાને હકીકત જેવી હોય તેવું દર્શન કરવું જોઈએ. આ સામાન્ય નિયમ છે. પણ કેટલીક હકીકત એવી હોય છે કે એને એ રીતે જોવામાં આપણા જેવા બાળ જીવોનું હિત નથી થતું, ઊલટું એનાથી ભિન્ન રીતે દર્શન કરવાથી જ આત્મહિત સધાય છે.

આ જરા વિચિત્ર લાગશે. કેમકે હકીકતથી ભિન્ન રીતે વસ્તુ દર્શન કરવામાં અસત્ય અયથાર્થ દર્શન દોષ ઊભો થાય. પરંતુ જૈનદર્શન એકાંતવાદી નહિ પણ અનેકાંતવાદી દર્શન છે, તેથી એ એમ કહે છે કે હકીકત મુજબનું દર્શન સત્ય હોય અને ન પણ હોય. ધ્યાનમાં રહે કે સત્ય તે છે કે જે જીવનું હિતકારી હોય. કસાઈને પશુ બતાવનારું વચન એ સત્ય વચન નથી. કોઈના છતાં પણ દોષ બહાર કહેવા એ સત્ય વચન નથી, એટલે હકીકત હોવા છતાં તેવું કથન સત્ય ન પણ હોય, એવું બને છે. જેવું કથનમાં એવું દર્શનમાં, હકીકત મુજબનું દર્શનપણ ક્યારેક સત્ય ન હોય, ઊલટું ભિન્ન જાતનું દર્શન કરાય એ જ સાચું દર્શન કર્યું ગણાય છે.

દા.ત. આપણામાં અંશે ક્ષમા, નમ્રતા, દયા, દાન વગેરે ગુણો હોય એ હકીકત છે. છતાં આપણે જો આપણી જાતને ગુણહીન દેખ્યા કરીએ, અને એમ કરીએ એ દર્શનના બળ પર જાતનું અભિમાન થતું અટકાવવા સાથે ગુણનો અથાગ પ્રયત્ન ચાલુ રાખીએ, તો એ આપણું જાતદર્શન હકીકતથી ઊલટું હોવા છતાં એક સત્યદર્શન ગણાય. એના બદલે જાતને ગુણસંપન્ન માની ધમંડમાં બીજા ગુણહીનને તુચ્છકારીએ અને ગુણિયલની ઈર્ષ્યા કરીએ તથા આપણે પ્રાપ્ત ગુણમાં સંતોષ માનીને બેસી જઈ અધિક યા નવા ગુણનો પ્રયત્ન જ ન રાખીએ, તો એ દર્શન હકીકત મુજબનું છતાં અસત્ય દર્શન બને છે, કેમકે એનું ફળ અહિતમાં આવે છે.

એમ, પરસ્ત્રી આપણી માતા, બેન કે દીકરી નથી એ હકીકત છે, છતાં મોટી એટલી માતા, સમાન ઉંમરની એ સગી બેન, અને નાની એ આપણી પોતાની દીકરી તરીકે જોઈએ, ને એથી કામવાસનાનો ભાવ જ ઉઠે નહિ કે ઊઠેલો શમી જાય, તો એ જોવાનું (દર્શન) હકીકતથી ભિન્ન છતાં સત્ય દર્શન કહેવાય.

એમ, માતૃપિતાએ પુત્રને મોહથી ઉછેર્યો હોય, પણ કોઈ શુદ્ધ ઉપકારના

૧૩૮ પરમાત્મા સાથે સીધો સંબંધ

(લેખાંક-૧)

કાર્ય તરીકે નહિ, એ હકીકત છતાં પુત્ર એ જ જુએ કે માતાપિતાએ મારા પર અથાગ ઉપકાર કર્યો છે. તો એ સત્ય દર્શન છે. એને બદલે હકીકત મુજબ જુએ કે ‘એમણે તો પોતાના મોહનું કાર્ય કર્યું છે.’ ઉપકાર કરવો હોત તો કોઈ પારકા અનાથ છોકરાને લાવીને ઉછેરત ને ? તો આ દર્શન હકીકત મુજબનું છતાં અસત્ય દર્શન છે, કેમકે એથી કૃતઘ્નતા વડિલની અવગણના, સ્વાર્થાધતા વગેરે દોષ પોષાય છે.

એમ, વીતરાગ પરમાત્મા હકીકતમાં દયાનો ભાવ રાખતા નથી, કેમકે એમાં પ્રશસ્ત પણ રાગદશા છે, ને વીતરાગને રાગનો છાંટો ય હોય નહિ, એમ વીતરાગ કૃતકૃત્ય બનેલા છે, એ ઉપદેશ આપવા સિવાય સદ્ગતિમાં ઊંચકીને લઈ જવા-કરવાનો કે એનું પુણ્ય આપવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી. અથવા જાતે ઊઠીને દાનાદિ ભાવના કે દાનાદિ પુરુષાર્થ આપવા જતા નથી. આ હકીકત છે.

હવે ભક્ત એમ જુએ કે ‘વીતરાગ કશું કરતા નથી એ કાંઈ ઉપકાર કરવા આવતા નથી. મનુષ્ય ભવ અને બીજી પુણ્યાઈ તો મેં પૂર્વે ધર્મ કરેલો તેથી મળ્યા. અહીં ધર્મભાવના અને ધર્મપુરુષાર્થ મારા પ્રયત્નથી થયેલ છે,’ તો આ મિથ્યા દર્શન છે, કેમકે એમાં ધર્મડ પોષાય છે, પ્રભુ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા ભૂલાય છે, પ્રાર્થનામાં અને સેવામાં દિલ ચોરી કરે છે, વીતરાગનું શરણું સાચું સ્વીકારાતું નથી, ત્યારે એમ જોવાને બદલે જો ભક્ત આ જોયા કરે કે ‘અહો પ્રભુની મારા પર કેવી સુંદર દયા ! મારા પર કેટલો અનહદ ઉપકાર ! આ ઉત્તમ મનુષ્ય ભવ એમના પ્રભાવે મળ્યો ! બધીય સારી પુણ્યાઈ એમની કૃપાથી પામ્યો ! બધીય ધર્મની ભાવના અને પુરુષાર્થ મળવામાં મારું શું ગજું ?’ એમનો જ ઉપકાર છે ! તો આ જોવાનું આ દર્શન, એ સત્ય દર્શન છે, કેમકે એમાં અત્યંત સ્વલઘુતા, કૃતજ્ઞભાવ, શરણસ્વીકાર, મહાન આત્મભોગ આપીને સેવા, વગેરે વગેરે કલ્યાણને પોષણ મળે છે.

વાત પણ સાચી છે કે વીતરાગ અરિહંત પ્રભુ અન્ય જગત્કર્તા મનાયેલા ઈશ્વરની જેમ ભક્ત પર દયા અને ઉપકારનાં કાર્ય કરવા જતા નથી, છતાં એ પરમાત્મા ચિંતામણિરત્નની જેમ કોઈ એવું અચિંત્ય સામર્થ્ય અચિંત્ય પ્રભાવ ધરાવે છે કે એમની જ ઉપાસના-ભક્તિ-દર્શન-પૂજન-ધ્યાન-આજ્ઞાનું પાલન અચિંત્ય અકલ્પ્ય ફળ આપે છે, બીજાના ઉપાસનાદિ નહિ. એ પ્રભાવ એ જ એમનો અનુગ્રહ છે, ઉપકાર છે, દયા છે, કૃપા છે. કૃતજ્ઞ કદરદાન માણસ એના મુખ્ય મહત્ત્વને કેમ ભૂલી શકે ! એ કૃતજ્ઞ ક્યાંથી બની શકે ?

સઘળાય આત્મવાદીઓનું અંતિમ લક્ષ્ય આત્માના રાગ-દ્વેષ-કામ-ક્રોધ વગેરે સમસ્ત દોષોને નામશેષ કરી એને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સ્થાપિત કરવાનું જ હોય. આપણે પણ જો આત્મા જેવી વસ્તુને માનતા હોઈએ તો આપણું પણ આખરી લક્ષ્ય એ જ હોવું જોઈએ. આ લક્ષ્ય હોય એટલે સહેજે એ તરફનો પુરુષાર્થ અવિરત અને ભગીરથ રાખવો પડે.

(૧) પ્રયત્ન અવિરત રાખવાનું એ કારણ છે, કે જો આ પ્રયત્ન અવિરત-સતત ચાલુ ન રહેતાં વયમાં ભંગ પડે છે, તો એનો અર્થ એ, કે એ રાગ-દ્વેષાદિ પાછા માથે ચઢી બેસે છે, તે આપણને સર્વ કલેશમુક્તિથી ઊલટા પાછા પાડે છે, અંતર વધારી મૂકે છે. દુનિયામાં પ્રવાસમાં તો આગળ ન ચાલતાં વયમાં ઊભા રહી શકાય છે. ત્યાં પાછું પડાતું નથી. પરંતુ અહીં તો રાગ-દ્વેષ-મદ-માયા વગેરેને અટકાવવાના માર્ગે પ્રયાણ ચાલુ ન રાખીએ તો ઊભા નથી રહેવાનું કિન્તુ રાગાદિને સેવવાનું થાય છે. તેથી જ મુક્તિનું અંતર ઘટવા કે એટલું ને એટલું રહેવાને બદલે વધી જાય છે !

(૨) પ્રયત્ન ભગીરથ રાખવાનું કારણ એ છે કે આત્મા પર આ દોષો જગતની અપરંપાર વસ્તુઓને લઈને પાર વિનાના છે. એક કપડાનો રાગ પણ પુમે પુમે જુદો જુદો છે, એમ એના પોતનો રાગ, એના રંગનો રાગ, એના ફોરાપણાનો, એના ચળકાટનો, એના ભાવ-કિંમતનો, એના બીજા કપડા સાથે મેળનો, એના ટકાઉપણાનો, વગેરેના કેટલીય જાતના રાગ અનેક રહે છે. એવા બીજા અપરંપાર વસ્તુ અંગે. આમ એકલા રાગોનો જ મોટો મેરુ-ઢગ છે, ત્યારે દ્વેષ-ઈર્ષ્યા-અસૂયા-કામ-ક્રોધ-લોભ-ઈચ્છાદિનું પૂછવું જ શું ?

આવા જંગી ઢગનો નિકાલ કરવાનો હોય તો એ માટે પ્રબળ ભગીરથ પુરુષાર્થ વિના કેમ ચાલે ? ભૂલવાનું નથી કે પાછા એ દોષો એવા ખંધા છે કે જરાક જેટલો પણ ખ્યાલ ભૂલો કે એ ભભુકવા તૈયાર જ છે. તેમ જ કાચાપોચા પ્રયત્ને એ દબાય એવા પણ નથી. કેટકેટલા મન મારીને દઢ નિર્ધાર અને પ્રબળ સંકલ્પ સાથે એની સામે ઝઝૂમીએ, જીવનસંગ્રામ ખેલીએ, ત્યારે એ દબાય એવા છે.

હવે આની સામે આપણી વર્તમાન દશા જોઈએ તો કેટલી બધી ઊલટી, રાકંડી અને મૂઢતાભરી દેખાય છે ! અવિરત અને ભગીરથ પુરુષાર્થ રાગાદિના નિકાલનો નહિ પણ આવકનો ચાલુ છે ! હાલતાં ને ચાલતાં રાગદ્વેષ કરવા જોઈએ છે, કેમકે જગતનું કાંઈ ને કાંઈ નજર કે મન સામે અથડાય છે, અને ત્યાં એનું રાગદ્વેષ મુક્ત શુદ્ધ દર્શન કે વિચાર કરતાં નથી આવડતું. વળી બીજા પર રોક મારવામાં, યા આપણી બડાઈ કે સારાપણું બતાવવામાં સંકોચ રહેતો નથી. એમાં મદ,માયા તૃષ્ણા પોષાય છે. ત્યારે ઈર્ષ્યા અને નિંદાની તો સૂગ જ નથી. બીજા પાસેથી મફતિયા સુખ અને સગવડ આંચકી શકાતી હોય તો એ ખપે છે ! અને આપણું તો બીજાને મફતમાં ન જાય એની પૂરી તકેદારી ! આ નરી સ્વાર્થપટુતા છે. એમ બીજાના દોષ જોવાનું પણ મોટા પ્રમાણમાં છે.

ત્યારે પ્રશ્ન એ છે કે આ દોષોની મોટી અને મહારથી લોથ શી રીતે અટકાવી શકાય ?

ઉત્તરમાં, એક અદ્ભુત ઉપાય એ છે કે પરમાત્મા સાથે સીધો સંબંધ રાખવો, સીધો એટલે સાક્ષાત્ જ્યારે ક્યારેય રાગાદિ સંકલેશના ઉછાળા આવે ત્યારે તરત પરમાત્માનું શરણું પકડવું. યાદ કરવું કે ‘અરિહંતા મે સરણં-હે અરિહંત ભગવાન ! તમે જ મારે શરણભૂત છો. હું મુંઝાયેલો છું. પ્રભુ ! તમે જ મારી ગતિ છો, મારી મતિ છો.’

બીજી રીતે સાક્ષાત્ સંબંધ એ, કે બહુધા, આપણે આપણા આત્માને છોડી બીજાના જ વિચારો કરીએ છીએ, -કાં કોઈ જડ વસ્તુ કે આપણી કાયા, કાં બીજા લાગતા વળગતા કે પરાયા માણસોના જ વિચાર ! આ અધમાધમ પરચિંતામાંથી કેઈ રાગ-દ્વેષ-ઈર્ષ્યા-અભિમાન આદિ ઊભા થાય છે, ત્યાં એને રોકવા માટે મનને ઝટ પરમાત્મા તરફ વાળવાનું અને વિચારવાનું કે ‘અરે ગાંડા ! તારી પાસે જગત જ જોવાનું છે ? જિન નહિ ? તારા આત્માનો સંબંધ એકલા જગત સાથે ? સંબંધ ભગવાન સાથે રાખ ને ? એ તને કેવો બનવા, અને શું કરવા, શું ન કરવા કહે છે. એ જોને ? બીજાના જ વિચારો કર્યા કરીશ તો પરમાત્મા સામે જોઈને તારા આત્માના અનંત દોષોનો વિચાર અને નિકાલ કરવાનું ક્યારે કરીશ ?’

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૧૨, અંક-૩૫, તા. ૨૩-૫-૧૯૬૪

૧૩૯ (લેખાંક-૨)

(૧) સીધો પરમાત્મા સાથે સંબંધ રાખ્યો હોય, તો પાર વિનાની પર ચિંતા જે ચાલી રહી છે, એના પર જબ્બર કાપ પડે, અને મનને એમ થાય કે ‘અરે રાંકડા ! તારે પરાયા સાથે જ સંબંધ છે ? ભગવાન અને તારા પોતાના આત્મા સાથે કોઈ સંબંધ, કાંઈ જ લાગતું વળગતું નથી કે એમને અનુલક્ષીને કોઈ વિચાર જ નહિ ?’ એવી રીતે,

(૨) સીધો પરમાત્મા સાથે સંબંધ રાખવાથી બીજો એક લાભ એ છે કે દુન્યવી સંપત્તિ-વિપત્તિમાં હરખના ઉન્માદ કે ખેદની રાંકડાગીરી અટકાવી શકાય છે. કેમકે મનને એમ થાય કે ‘આ સંપત્તિ-વિપત્તિ તો પર અને ચંચળ છે, ત્યારે પરમાત્મા મારા અને અવિનાશી છે. એવા પરમાત્મા સાથે જ મારે સંબંધ છે, તો આ સંપત્તિ-વિપત્તિથી શું ?’ વળી ભગવાન એને ‘મારા આધીન નહિ પણ કર્મને આધીન’ કહે છે, તો જ્યાં મારું ચલણ નહિ, એની ખાતર દિલ ડહોળવાની મારે શી જરૂર ?’

(૩) વળી સીધો પરમાત્મા સાથે સંબંધ રાખવાથી, જેમ સીધો કોઈ સમ્રાટ રાજા સાથે સંબંધ ધરાવનારને હૈયે હુંફ અને મન માતબર રહે, તેમ, અરે તેથી કેઈ ગુણી, હુંફ અને બાદશાહીવાળું મન બન્યું રહે છે ! પછી કોઈની દીનતા કરવાની, ચાપલુસી કરવાની, કે બીજા ધનાઢ્ય કે સત્તાધીશને દેખી લ્હેવાઈ જવાની જરૂર નથી રહેતી. એવી શી જરૂર ? સ્વયં અનંત સમૃદ્ધિમાન અને અનંત સમૃદ્ધિના દાતાર ભગવાન સાથે સીધો સંબંધ છે, તો શા મારું દીન-હીન-લાળપાડું બનવું ?

(૪) મનમાં પરમાત્મા સાથે સંબંધ જાગતો રાખવાથી એ પણ લાભ છે કે રાગ-દ્વેષ, ઈર્ષ્યા-મદ-મત્સર, સ્વાર્થાધતા વગેરે દોષોને દબાવી શકાય છે. દોષ કદાચ ઊઠવા જાય ત્યાં જ મન કહે છે કે, ‘અરે ! હું તો વીતરાગ પ્રભુનો સેવક, એમણે મૂળમાંથી નષ્ટ કરેલા એ દુર્ગુણો કમમાં કમ અંશેય દબાવું નહિ તો તો ઢોંગી પ્રભુભક્ત ઠરું ! નિર્મળ ભગવાન પાસે છતાં એ રાગાદિ મેલથી વધુ મલિન કાં થાઉં ?’

(૫) અનંત શક્તિસંપન્ન પરમાત્મા સાથેના સીધા સંબંધની બલિહારી છે કે એથી સત્ત્વ ખીલે છે, જોમ પ્રગટે છે ! પછી તો ત્યાગ, તપસ્યા, સહિષ્ણુતા સહેલા અને પ્રિય બની જાય છે.

ત્યાગ તપસ્યાની આડે કોણ આવે છે ?

એ જ પર સાથેના સંબંધની બહુ લોથ છે તે. ‘મારું શરીર બરાબર નહિ. મારે આ ચીજ વિના ન ચાલે, પેલી ચીજ વિના ન ચાલે, આ તો બહુ સરસ. આ તો ખાસ કામનું. આનાથી શાંતિ સારી રહે છે...’ આવું ને આવું પર સાથે નક્કી કરી રાખ્યું છે, એટલે ત્યાગ, વ્રત, નિયમ ભારે લાગે છે, એથી આઘા ને આઘા જ રહેવાનું થાય છે. ભગવાનમાં મન ગયા કરવાથી ભગવાનની ખુદની અતુલ સાધના, અનુપમ ગુણ ભંડાર, અને અનંત શક્તિના વારંવાર જાગતા ખ્યાલ ઉપર જીવને પોતાની પરની ગુલામીની શરમ-ઘૃણા આવે છે, પરના બંધન દુબળા પડવા માંડે છે.

(દ) પરમાત્મા સાથેના વિશ્વાસપૂર્વકના સીધા સંબંધથી આત્મામાં ભારે જાગૃતિ અને એમના વચન પર અથાગ શ્રદ્ધા તરવરતી રહે છે. જાગૃતિને લીધે વિષય-કષાયની પરવશતા દબાવાય છે, પ્રસંગોને પાપાશ્રવરૂપ બનવા દેવાને બદલે સંવરરૂપ બનાવવાનું થાય છે. અર્થાત્ દરેક પ્રસંગની મનથી ખતવણી જ એવી કરવામાં આવે છે કે જે પરમાત્માએ ફરમાવેલું કષાયત્યાગ, તૃષ્ણાકાપ, સ્વાત્મ જુગુપ્સા, પુદ્ગલસ્વરૂપ દૃષ્ટિ, વગેરેમાં પરિણમતી હોય. તાત્પર્ય દરેક પ્રસંગને પાપભાવના અશુભ ભાવનામાં ન ઉતરવા દેતા શુભ ધર્મભાવના-ધર્મવૃત્તિ-ધર્મલેશ્યામાં ઉતારવાનું થાય.

બસ, સીધો પરમાત્મા સાથે સંબંધ રાખી વારંવાર મનને પરપ્રેક્ષી પરના જ ચિંતા કરતું અટકાવીએ અને ઉપરોક્ત મહાલાભ પ્રાપ્ત કરીએ.

U શોભનમુનિ યાદ આવી જાય V

શોભનમુનિને કોણ ન ઓળખે ? પંડિત ધનપાલના ભાઈ. એ જ્યારે ગોચરીએ જઈને પાછા આવ્યા એટલા સમયમાં તો ૨૪ ભગવાનની મનોહર સ્તુતિઓ બનાવી દીધી. પૂજ્યપાદ સ્વ.ગુરુદેવશ્રી ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબને પણ મન નવરું રહે કે અંટસંટ ધ્યાનમાં પડે એ પાલવે નહીં. એટલે કેટલાંય સ્તુતિ, સ્તવન, સજ્જાયો પોતે વિહારમાં જ યાદ કરી લેતા. એકવાર તો વિહારમાં ચાલતાં ચાલતાં આખી સંસ્કૃત રત્નાકર પચ્ચીશીનો મનમાંને મનમાં પદ્યમાં અનુવાદ કરી દીધેલો. તે લખાઈને પ્રગટ થઈ ગયો હોત તો કેટલું સારું થાત !

W “ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાર X

૧૪૦ પદાર્થ જોવાની દૃષ્ટિ

આપણી આંખ કેવી છે ?

વિષયભોગાર્જનની દૃષ્ટિએ જોનારી ? કે આત્મહિતાર્જનની અપેક્ષા રાખીને જોનારી ? બંને દૃષ્ટિથી જોઈ શકવાની તાકાત તો છે, પરંતુ તપાસવાનું છે કે કઈ તાકાત જીવનમાં અમલી બની રહી છે ?

જો ખરેખર સમ્યગ્દર્શનના દીવડાની જ્યોત ઝગમગતી હશે, તો વસ્તુ યા પ્રસંગને આત્મહિતોપાર્જનની દૃષ્ટિએ જોવાનું સહેજે બની આવશે, અરે ! માત્ર સમ્યક્ત્વની જ જ્યોત નહિ, પરંતુ એને અનુકૂળ એવી ભવમાં દુઃખ માત્ર દર્શનની પણ જ્યોતિ ઝગમગતી હશે તોય વસ્તુ કે પ્રસંગને આત્મહિતની દૃષ્ટિએ જોતા રહેવાનું બનશે.

સમ્યગ્દર્શન એટલે સર્વજ્ઞ, સંપૂર્ણજ્ઞાની ભગવંત વિશ્વના પદાર્થોને આત્માના હિત-અહિતની દૃષ્ટિએ જેવા જુએ છે તેજ પ્રમાણે એ પદાર્થોને હૃદયથી સ્વીકારવા. દા.ત. લક્ષ્મી એ રાગ-મૂર્ચ્છા ગર્વ, લોભ વગેરે કરાવીને આત્મામાં જડતા, મૂઢતા, પાપારંભની આસક્તિ આદિ અહિતને જન્મ આપે છે, એવું સંપૂર્ણ જ્ઞાની ભગવંત પ્રત્યક્ષ જુએ છે. તો આપણે પણ એ લક્ષ્મીને એવા અહિતકારી પદાર્થ તરીકે હૃદયથી સ્વીકારવી. બાહ્ય કે આંતરિક નજર સામે લક્ષ્મી-માલમિલકત આવે એ ઈન્દ્રિય સુખો ભોગવવામાં, માન-સન્માન ભોગવવામાં અને સત્તા ભોગવવામાં ઉપયોગી થાય એ તરીકે નહિ, કેમકે એ ભોગવતા આત્માનું અહિત કરે છે, કિન્તુ રાગ, મમત્વ, મદ વગેરે દોષો અને પાપારંભોરૂપી આત્મ-અહિતને સર્જનારી તરીકે જ જોવી જોઈએ.

અહીં એક પ્રશ્ન ઊઠે છે,-

પ્ર.- લક્ષ્મીને તીર્થયાત્રા, પરમાત્મભક્તિ, દયા વગેરે કરવાનાં સાધન તરીકે જુએ તો શો વાંધો ?

ઉ. - વાંધો આ છે કે લક્ષ્મીમાં ઉપયોગિતા દેખાવા ગયા તો એને કિંમતી માનવાનું, કામની લેખવાનું મન થશે, તેથી એના પર રાગ મમતા અને આસક્તિ થશે. એટલે એને જોવાની તો કિંમત વિનાની, નકામી, અહિતકારી અને ફેંકી દેવા જેવી ચીજ તરીકે જ દેખવાની. જેથી એ ન છોડાય ત્યાં સુધી પણ એના પર રાગાદિ જામી પડે નહિ. તીર્થયાત્રાદિમાં પણ ઉપયોગી દેખાય છે તે લક્ષ્મી નહિ

૧૪૧ મહાન બનવું છે ?

કિન્તુ લક્ષ્મીનો ત્યાગ ઉપયોગી છે. આ વિવેક કરવો જોઈએ. કેમકે લક્ષ્મી તિજોરીમાં રાખી મૂકાય ત્યાં સુધી એ તીર્થયાત્રાદિમાં થોડી જ ઉપયોગી બને છે ? ત્યાગની ભાવના આવે અને ત્યાગ કરાય તો જ ઉપયોગી બને છે. બાકી લક્ષ્મીને કિંમતી માનવા જતાં મન પર તીર્થયાત્રાદિ કાર્ય કરતાં એનું મહત્ત્વ વધુ લાગવાનો પૂરો સંભવ રહે છે, અને લક્ષ્મીને અહિતકારી તરીકે ન દેખવામાં પછી તીર્થયાત્રાદિ સત્કાર્યોમાં એનો ઉપયોગ કૃપણતાથી કરવાનો પણ સંભવ રહે છે.

વાત આ છે કે આપણી આંખ વસ્તુને સર્વજ્ઞ પ્રભુએ ઓળખાવ્યા પ્રમાણે દેખવા દેવાવી જોઈએ. લક્ષ્મીની જેમ દુન્યવી તેવી અનેક બાબતોને અને ઈન્દ્રિયોના મનગમતા વિષયોને પણ અહિતકારી તરીક જોતા રહેવાય, તો જ એના મોહમાં નહિ પડી, એનો પક્ષપાત સેવી આત્મહિતની પ્રવૃત્તિની ઉપેક્ષા નહિ થાય. એના બદલે જો એને આત્મહિતમાં ઉપયોગી માન્યા, અગર અહિતકારી ન લેખ્યા, તો એની પલેવણમાં ‘કશું ખોટું નહિ લાગે, અને એના સેવનમાં દેવ-ગુરુ-ધર્મની આરાધના ચૂકાશે ! તે પણ દિલ ડંખ્યા વિના.’

બસ, જીવન-ઉત્થાનનો આ પહેલો ઉપાય છે કે આપણી આંખ અને મન દરેક પદાર્થ, પ્રસંગ અને પ્રવૃત્તિને ઈન્દ્રિયોનાં સુખની દૃષ્ટિએ ન જોતા આત્મિક હિતની દૃષ્ટિએ જુએ. જુએ કે આ પદાર્થ, આ પ્રસંગ, આ પ્રવૃત્તિ સહેજે સહેજે આત્મિક હિતને પ્રેરે છે કે અહિતને ? પણ એમ ન જુએ કે આ કોઈ ઈન્દ્રિય સુખપ્રેરક છે કે દુઃખપ્રેરક ? કેમકે એ દૃષ્ટિ આગળ કરવામાં આત્મિક હિતની ગણતરી લૂલી પડી જાય છે.

U સારણાદિકમાં કુશળતા V

વિહારમાં પૂજ્યશ્રીની કપડાં વગેરે ઉપધિ બધા સાધુઓ ઊંચકી લેતા. એક વાર એક સાધુએ ભૂલથી પૂજ્યશ્રીનું એક કપડું આગળના ગામે કોઈ ગાડું જતું હશે તેમાં બેઠેલાને આપી દીધું. પછી ગામમાં પહોંચીને પાછું લઈ લીધું. પૂજ્યશ્રીને ખબર પડી. પોતાની ઉપધિ ગાડા કે ગાડીમાં જાય એટલે એની વિરાધનાની અનુમોદનાનો ભારે દોષ લાગે તે પૂજ્યશ્રીને પસંદ નહીં. પેલા સાધુને ખબર પડી ચોક્કમું કહી દીધું, તારે હવે ઉપધિ ઊંચકવાની નથી. મને ઊંચકવા આપી દેજે. સાધુએ માફી માગી. ફરી એમ નહીં કરવા કબૂલાત કરી. આવી વાતમાં ચલાવી લેવાની તો વાત જ નહીં.

W “ભુવનભાનુ એક સોનેરી પાનું” પુસ્તકમાંથી સાભાષ

મહાન બનવાની તમન્ના છે ? આ જીવનમાં આપણને અતિ કિંમતી બુદ્ધિશક્તિ અને પ્રયત્નશક્તિ મહાન બનવા માટે મળેલી છે. બિચારા જનાવર કે કીડા-મંકોડાને એ નથી મળી તો પછી આપણે એનો સુંદર ઉપયોગ કરવો જોઈએ. ખાવું, કમાવવું, ખેલવું અને ઊંઘવું એ તો કૂતરા પણ કરે છે. એનાથી મહાન નથી બનાવું. જુઓ દુનિયામાં બહુ સારું ખાનારને કોઈ મહાન પુરુષ કહે છે ? બહુ પૈસા ભેગા કરે, બહુ ખેલે કે ઊંઘે, એને મહાન ક્યાં કહેવાય છે ?

મહાન બનવું હોય તો બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરો, ઘડી બેસીને વિચાર કરો, કે આપણી કિંમતી કાયાને ક્યાં જોડીએ તો મહાન બનાય ? જીવનના દીવામાંથી તેલ ઘટવું જાય છે, કાયાનો કિલ્લો એક દિ’ કડડભુસ થવાનો છે. જીવને ઈચ્છા નહિ, છતાં મરવું પડે છે, રોગો આવે છે, અને અણગમતું ઘણું ય થાય છે. એવા આ અસાર સંસારના જીવનમાં સારું મન અને સારી કરણી કરતા રહી મહાન બનીએ તો અણગમતામાં, રોગમાં અને મૃત્યુ વખતે મસ્ત બન્યા રહેવાય, મુંઝવણ કે ગરીબડાપણું ન આવે. ‘મારી પાસે સારા પવિત્ર મન અને ઉત્તમ કરણીની મોટી મૂડી છે. મોટો અજવાસ છે, મારે ગભરાવાનું શું ?’ એમ હિમ્મત રહે છે.

મહાન બનવું હોય તો દિલ પવિત્ર બનાવી સારા ઊંચા જ વિચારો કરો, અને વાણીથી સારું જ બોલવાનું તથા કાયાથી સારા સારા કૃત્યો આચરવાનું કરો. એનાથી જ મહાન બનાય. નહિતર તો નીચું પશુ જીવન જીવ્યા ગણાય.

વિચાર-વાણી-વર્તન સારા બનાવવા માટે પહેલા નંબરમાં કૃતજ્ઞ બનવું પડે. આપણા ઉપકારીઓના ઉપકારને જરાય ભૂલ્યા વિના એમની પ્રત્યે સત્ કર્તવ્ય બજાવતા રહેવું જોઈએ. એ બજાવી કૃતજ્ઞ બન્યો રહે એ મહાન બને છે. બાકી કર્તવ્ય ભૂલનાર કૃતજ્ઞ માણસ તો નીચ-અધમ જીવન જીવનારો ગણાય છે.

આપણા ઉપર દેવાધિદેવ અરિહંત ભગવાન તથા ગુરુ સાધુ મહારાજ અને માતા-પિતાનો અનહદ ઉપકાર છે. દેવથી આટલો બધો ઊંચો મનુષ્યભવ, પુણ્યાઈ અને ધર્મ પામ્યા. ગુરુથી વારંવાર હિતશિક્ષા મળે છે, અને માતાપિતાએ અજ્ઞાન, અભુજ, મૂઢ એવા આપણને ઉછેરી સમજદાર બનાવ્યો છે. તો પ્રભાતે ઊઠીને પહેલા ઉપકાર યાદ કરી પરમેષ્ટીને નમસ્કાર કરીએ અને માતાપિતાના પગે પડીએ, પછી

શક્ય એટલી એમની આજ્ઞાનું પાલન કરીએ, તો કૃતજ્ઞતા બજાવી કહેવાય. જીવન ધન્ય બને ! શાસ્ત્ર કહે છે માતા-પિતાને પણ ત્રિકાળ પ્રણામ કરવા, એમનો વિનય અવશ્ય સાચવવો, એમની સેવાભક્તિ કરવી. આ ચુકનારો, એમની અવગણના કરનારો એ દેવગુરુનો પણ ભક્ત નથી, ધર્મી જીવ નથી માટે એ ચૂકવું નહિ, અને સાથે દેવગુરુની ય ઉત્તમ સેવા ભક્તિ કરવી. આ બધું કૃતજ્ઞતા રૂપે કરવું.

મહાન બનાવનાર સારા વિચાર-વાણી વર્તાવમાં બીજા કર્તવ્ય તરીકે આપણી ઈન્દ્રિયોની ગુલામી ટાળવા સંયમી બનવું, એની ઉચ્છૃંખલ દોડધામ પર અંકુશ મૂકવો. જાગ્યા ત્યારથી માગ્યા, તે રાત્રે પણ મોંમા ઓર-ઓર કર્યું, એ તો ઢોરનું જીવન છે. એથી ફાટેલી ઈન્દ્રિયોરૂપી દુષ્ટ ઘોડીઓ જીવસ્વારને દુર્ગતિના જંગલમાં ઘસડી જાય છે ! જીવને અધમ બનાવે છે ! માટે મહાન બનવા એના પર કમમાં કમ સવારે નવકારશી પચ્ચક્રખાણ, રાત્રિભોજન ત્યાગ (રાતના ચોવિહાર ન જ બને તો તિવિહાર) અને કંદમૂળ-વાસી વગેરે અભક્ષ્ય-ત્યાગની લગામ મૂકવી. એમ ચાલે ત્યાં સુધી હોટલના માલ અને બીજા તેવા હલકાં વેચાણિયા ખાણાં પીણાં ન વાપરવા. તેમ રસત્યાગ, દ્રવ્યસંક્ષેપ અને પર્વ તિથિએ તપસ્યા કરતાં રહેવું. જૂઠ, અનીતિ દંભ, ઈર્ષ્યા વગેરે ન સેવવા. સિનેમા જોવાનું તથા નોવેલ નવલિકા વાંચવાનું ન કરવું એ ઝેર છે.

મહાન બનવું છે ? તો (૧) સર્વશ્રેષ્ઠ પરમ પુરુષ શ્રી વીતરાગ પરમાત્માનું વારંવાર નામ-સ્મરણ, દર્શન અને આપણાં પોતાનાં દ્રવ્યથી એમની પૂજા તથા ભાવભક્તિ, (૨) એમણે આપણા હિત માટે ફરમાવેલ સામાયિક-પ્રતિક્રમણ તથા જીવદયા, પરોપકાર અને વ્રત નિયમ, તેમજ (૩) એમનાં શાસ્ત્ર-સૂત્રનું અધ્યયન, વાંચન તથા મનન કરતાં રહેવું.

કપડાને વારંવાર ધોઈ ઉજળા રાખવામાં આવે છે, એમ આત્માને મહાન ઉજ્જવળ બનાવવા એક નોંધપોથીમાં એની થતી ભૂલોની નોંધ કરી એના પશ્ચાત્તાપ-પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને શુદ્ધિ કરતા રહેવું. નોંધ કરવાથી સજાગ રહેવાય છે. પોતાને પોતાનો ખ્યાલ આવે છે, ને ભૂલો ઓછી કરવાની તકેદારી રહે છે.

જીવન ટૂંકું છે, કામ ઘણું છે, કેમકે અસંખ્ય જન્મોના પાપ ધોવા છે, અને ભાવી અનંત કાળની સુખ-ઉન્નતિના પાકા પાયા નાખવા છે. નાનપણથી જ ઉપરોક્ત કરવાની અને સદ્ગુણો કેળવવાની સારી ટેવ પાડવાથી મોટા થયે એ સરળ થઈ એમાં આગળ વધાય છે. નાનપણમાં એની પરવા ન કરી અને કુટેવો તથા દુર્ગુણોમાં રાચ્યામાચ્યા, તો જીવન મવાલીનું બને છે, માટે દૃઢ સંકલ્પ કરી મહાન જૈન ધર્મનો ઉચ્ચ ઉપયોગ કરી મહાન બનીએ.